

ЛЕКСИКОГРАФСКИ СУСРЕТИ

1

Модерни речници у функцији просечног корисника:
стари проблеми, савремени правци и нови изазови



ЛЕКСИКОГРАФСКИ СУСРЕТИ 1
LEXICOGRAPHIC ENCOUNTERS 1

Едиција
Лексикографски ступци

ЛЕКСИКОГРАФСКИ СУСРЕТИ 1

**Модерни речници у функцији просечнога корисника:
стари проблеми, савремени правци и нови изазови**

Тематски зборник радова с међународнога научног скупа,
одржаног од 27. до 29. маја 2024. на Филолошком факултету
Универзитета у Београду, Београд, Србија

Издавач
Универзитет у Београду – Филолошки факултет
Студентски трг 3 11000 Београд

За издавача
Проф. др Ива Драшкић Вићановић, декан

Лектура и коректура
мр Милка Павковић
и Уређивачки одбор

Графичка припрема
Предраг Жижовић

Корице
Срђан Ђурђевић
Слика с корице: © ріхабай

Тираж
10 CD-ROM

Штампа
МАН, Београд

Београд, 2024

ISBN 978-86-6153-758-5
https://doi.org/10.18485/lexicog_meet.2024.1



Радови су лиценцирани под условима и одредбама лиценце
Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License.

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ – ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ЛЕКСИКОГРАФСКИ СУСРЕТИ 1

Модерни речници у функцији просечнога корисника:
стари проблеми, савремени правци и нови изазови

Тематски зборник радова с међународнога научног скупа,
одржаног од 27. до 29. маја 2024. на Филолошком факултету
Универзитета у Београду, Београд, Србија

Уређивачки одбор

Јелена Бакалуца, Анђела Васиљевић, Љубица Ђурић,
Саша Марјановић, Јована Миловановић, Дејана Мирковић-Бирташић,
Александра Недељковић, Татјана Самарџија, Веран Станојевић, Душица Терзић

Главни уредник
Саша Марјановић



Београд

2024

UNIVERSITY OF BELGRADE – FACULTY OF PHILOLOGY

LEXICOGRAPHIC ENCOUNTERS 1

Modern Dictionaries in the Service of the Average User:
Old Problems, Contemporary Trends, and New Challenges

Thematic proceedings of the international scientific conference,
held from May 27 to 29, 2024 at the Faculty of Philology,
University of Belgrade, Belgrade, Serbia

Editorial Board

Jelena Bakaluca, Ljubica Đurić, Saša Marjanović,
Jovana Milovanović, Dejana Mirković-Birtašić, Aleksandra Nedeljković,
Tatjana Samardžija, Veran Stanojević, Dušica Terzić, Anđela Vasiljević

Editor-in-Chief

Saša Marjanović



Belgrade

2024

Рецензенти Зборника:

др **Милош Ковачевић**, редовни професор
(Универзитет у Београду – Филолошки факултет,
Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет, Србија)

др **Жељка Финк-Арсовски**, редовни професор емеритус
(Свеучилиште у Загребу, Филозофски факултет, Хрватска)

др **Весна Пожгај Хаџи**, редовни професор
(Универзитет у Љубљани, Филозофски факултет, Словенија)

др **Марија Стефановић**, редовни професор
(Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија)

др **Кристина Штркаљ-Деспот**, научни саветник
(Институт за хрватски језик, Загреб, Хрватска)

Научни одбор:

(Чланови Научног одбора рецензирали су радове у Зборнику)

др **Вук Батановић**, научни сарадник (Иновациони
центар Електротехничког факултета, Србија)

др **Исидора Бјелаковић**, редовни професор (Универ-
зитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија)

др **Маја Братанић**, редовни професор (Институт за
хрватски језик, Загреб, Хрватска)

др **Ивана Брач**, виши научни сарадник (Институт за
хрватски језик, Загреб, Хрватска)

др **Јасна Влајић-Поповић**, научни саветник (Инсти-
тут за српски језик САНУ, Београд, Србија)

др **Војко Горјанц**, редовни професор (Универзитет у
Љубљани, Филозофски факултет, Словенија)

др **Снежана Гудурић**, редовни професор (Универзитет
у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија)

др **Рајна Драгићевић**, редовни професор (Универзи-
тет у Београду – Филолошки факултет, Србија)

др **Јасмина Дражић**, редовни професор (Универзитет
у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија)

др **Драгана Дробњак**, редовни професор (Универзи-
тет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија)

др **Љубица Ђурић**, доцент (Универзитет у Београду –
Филолошки факултет, Србија)

др **Ненад Ивановић**, виши научни сарадник (Инсти-
тут за српски језик САНУ, Београд, Србија)

др **Александра Јанић Митић**, ванредни професор
(Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Србија)

др **Јована Јовановић**, виши научни сарадник (Инсти-
тут за српски језик САНУ, Београд, Србија)

др **Борис Керн**, доцент (Научноистраживачки центар
САЗУ – Институт за словеначки језик Франа Рамова
– Универзитет у Новој Горици, Факултет за хуманисти-
ку, Словенија)

др **Зринка Колаковић**, научни сарадник (Универзитет
у Хамбургу, Немачка – Универзитет у Клагенфурту,
Аустрија)

др **Мојца Компара Луканчич**, доцент (Универзитет у
Марибору – Факултет за туризам и Факултет за безбед-
ност, Словенија)

др **Јелена Костић-Томовић**, редовни професор (Уни-
верзитет у Београду – Филолошки факултет, Србија)

др **Ивана Лончар**, ванредни професор (Свеучилиште
у Задру, Филозофски факултет, Хрватска)

др **Саша Марјановић**, доцент (Универзитет у Београ-
ду – Филолошки факултет, Србија)

др **Александра Марковић**, научни сарадник (Инсти-
тут за српски језик САНУ, Београд, Србија)

др **Александра Милетић**, научни сарадник (Нацио-
нални центар за научна истраживања – Универзитет
Париз Нантер, Париз, Француска)

др **Мира Милић**, ванредни професор (Универзитет у
Новом Саду, Факултет спорта и физичког васпитања,
Србија)

др **Маја Миличевић Петровић**, ванредни професор
(Универзитет у Болоњи, Италија)

др **Милица Михаљевић**, научни саветник (Институт
за хрватски језик, Загреб, Хрватска)

др **Ања Николић-Хојт**, научни саветник (Завод за
лингвистичка истраживања ХАЗУ, Хрватска)

др **Слободан Новокмет**, виши научни сарадник (Ин-
ститут за српски језик САНУ, Београд, Србија)

др **Ана Острошки Анић**, виши научни сарадник (Ин-
ститут за хрватски језик, Загреб, Хрватска)

др **Владан Павловић**, редовни професор (Универзитет
у Нишу, Филозофски факултет, Србија)

др **Јелена Паризоска**, доцент (Свеучилиште у Загребу, Учитељски факултет, Хрватска)

др **Ана Пејановић**, редовни професор (Универзитет Црне Горе, Филолошки факултет, Никшић, Црна Гора)

др **Анђелка Пејовић**, редовни професор (Универзитет у Београду – Филолошки факултет, Србија)

др **Оља Перишић Арсић**, доцент (Универзитет у Торину, Италија)

др **Шпела Петриц Жижих**, научни сарадник (Научноистраживачки центар САЗУ – Институт за словеначки језик Франа Рамовша, Словенија)

др **Снежана Петровић**, научни саветник (Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија)

др **Стана Ристић**, научни саветник (Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија)

др **Марина Спасојевић**, виши научни сарадник (Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија)

др **Душан Стаменковић**, редовни професор (Универзитет Содерторн, Факултет за културу и образовање, Шведска)

др **Ранка Станковић**, ванредни професор (Универзитет у Београду – Рударско-металуршки факултет, Србија)

др **Веран Станојевић**, редовни професор (Универзитет у Београду – Филолошки факултет, Србија)

др **Рада Стијовић**, научни саветник (Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија)

др **Виолета Стојичић**, редовни професор (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Србија)

др **Дејан Стошић**, редовни професор (Универзитет Тулуз – Жан Жорес, Тулуз, Француска)

др **Радослава Трнавац**, ванредни професор (Национални истраживачки универзитет „Виша школа економије”, Москва, Руска Федерација)

др **Санда Луција Удиер**, доцент (Свеучилиште у Загребу, Филозофски факултет, Хрватска)

др **Ивана Филиповић Петровић**, виши научни сарадник (Завод за лингвистичка истраживања ХАЗУ, Хрватска)

др **Ана Халас Поповић**, ванредни професор (Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Србија)

др **Лана Худечек**, научни саветник (Институт за хрватски језик, Загреб, Хрватска)

др **Дијана Црњак**, редовни професор (Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, Република Српска, Босна и Херцеговина)

др **Мартин Шемелик**, доцент (Чешка академија наука и Карлов универзитет у Прагу, Филозофски факултет, Чешка Република)

др **Амела Шеховић**, редовни професор (Универзитет у Сарајеву, Филозофски факултет, Босна и Херцеговина)

др **Данко Шипка**, редовни професор (Државни универзитет Аризоне, Сједињене Америчке Државе)

Програмски одбор:

др Јелена Бакалуца, др Љубица Ђурић, др Саша Марјановић,
др Татјана Самарџија, др Веран Станојевић

Технички секретари:

мср Анђела Васиљевић, мср Јована Миловановић, мср Дејана Мирковић-Бирташић,
мср Александра Недељковић, мр Милка Павковић, Јана Павловић, мср Душица Терзић

Организацијски одбор:

др Јелена Бакалуца, мср Анђела Васиљевић, др Љубица Ђурић,
др Саша Марјановић (председник Организацијског одбора и иницијатор скупа),
мср Јована Миловановић, мср Дејана Мирковић-Бирташић, мср Александра Недељковић,
мр Милка Павковић, Јана Павловић, др Татјана Самарџија,
др Веран Станојевић, мср Душица Терзић



Објављивање зборника подржало је
Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије

Садржај

TABLE OF CONTENTS

Уводна реч

1. УЗАЈАМНИ ОДНОС РЕЧНИКА И ДРУШТВА: ИЗМЕЂУ ТРАДИЦИЈЕ И МОДЕРНИХ ПРАВАЦА

Рајна Драгићевић

Правци и изазови српске лексикографије у XXI веку — 21
(Directions and Challenges of Serbian Lexicography in the 21st Century)

Данко Шипка

Рјечник у друштву, друштво у рјечнику: изабрани примјери словенских језика — 31
(Society in Lexicography, Lexicography in Society: Case Studies of Slavic Dictionaries)

Daria Lazić

Društvena odgovornost u leksikografiji na primjeru obrade leksika povezanoga s dobnim skupinama u *Hrvatskome mrežnom rječniku – Mrežniku* — 39
(Social Responsibility in Lexicography: The Treatment of Vocabulary Related to Age Groups in the *Croatian Web Dictionary – Mrežnik*)

2. ПУТ ОД РЕЧНИКА КА (ПРОСЕЧНОМЕ) КОРИСНИКУ И ОД (ПРОСЕЧНОГА) КОРИСНИКА КА РЕЧНИКУ

Lana Hudeček — Milica Mihaljević

Leksikografija i pragmatika: uporabni podatci u *Hrvatskome mrežnom rječniku – Mrežniku* — 55
(Lexicography and pragmatics: usage data in *Croatian Web-Dictionary – Mrežnik*)

Александра Шекеровић

Примена квалификатора *euf.* у *Речнику српскога језика* (2018): критичка анализа — 67
(The Application of the Label *euf.* in the *Rečnik srpskoga jezika* (2018): a Critical Analysis)

Анђела Васиљевић

Употребни квалификатори у двојезичним француско-српским речницима: прагматика у служби просечног корисника — 77
(Usage Labels in Bilingual French-Serbian Dictionaries: Pragmatics at the Service of the Average User)

Јелена Бакалуца

Речници у учењу и настави страног језика: српски студенти француског језика као корисници речника — 91
(Dictionaries in Foreign Language Learning and Teaching: Serbian Students Learning French as Users of Dictionaries)

Горица Мирковић — Даница Томаш

Путевима резултата упитника о заборављеним речима до школског речника — 103
(On the Path of Forgotten Words: From a Survey to a School Dictionary)

Јулија Шапић — Екатерина Јакушкина — Дарја Рижова

О новом српско-руском речнику: концепт и методологија — 117
(On the New Serbian-Russian Dictionary: Concept and Methodology)

3. НОВА РЕШЕЊА ЗА СТАРЕ ЛЕКСИКОГРАФСKE ПРОБЛЕМЕ

Veran J. Stanojević

Formalna semantika u službi leksikografije: slučaj modalnog glagola *morati* — 129

(The Application of Formal Semantics to Lexicography: the Modal Verb *Morati*)

Љубица Ђурић

Шта је у *фазону*? Прилог лексикографској обради жаргонске лексике — 139

(What is *u fazonu*? A contribution to the lexicographical processing of slang lexicon)

Apolonija Gantar

Formulisanje rečničkih definicija pomoću veštačke inteligencije

na primeru slovenačkih frazeoloških jedinica — 151

(Generating Dictionary Definitions Using Artificial Intelligence on the Example of Slovenian Phraseological Units)

Милан Ивановић

Фитоними у Матицином једнотомнику и општим једнојезичницима уопште:

Описне дефиниције и њихов поредак — 159

(Phytonyms in Matica Srpska's Single-Volume Dictionary

and in General Monolingual Dictionaries on the Whole: Descriptive Definitions and Their Order)

Maurizio Barbi

Atlas boja u jedanaestom i dvanaestom izdanju rečnika *Zingarelli*: evolucija i karakteristike — 171

(The *Atlas of Colours* in the Eleventh and Twelfth Editions of the *Zingarelli* Dictionary: Evolution and Characteristics)

4. САВРЕМЕНИ СПЕЦИЈАЛИЗОВАНИ РЕЧНИЦИ: НАЦРТИ И ОСТВАРЕЊА

Anja Nikolić-Hoyt

Konceptualna leksikografija između proizvoljnosti i sustava — 187

(Conceptual Lexicography between Arbitrariness and System)

Гордана Штрбац

Предлог за израду семантичко-деривационог речника ономатопеја у српском језику — 195

(A Proposal for Creating a Semantic-Derivational Dictionary of Onomatopoeia in Serbian)

Гордана Штасни

Предлог за израду електронског семантичко-деривационог речника ономатопеја у српском језику — 207

(A Proposal for Creating a Electronic Semantic-derivational Dictionary of Onomatopoeia)

Весна Николић

Ка речнику паронима савременог српског језика — 219

(Towards a Dictionary of Paronyms of the Contemporary Serbian Language)

Мојса Компара Луканчић

Izrada članaka s višejezičnim odrednicama u *Savremenom slovenačkom rečniku skraćenica (Slovar krajšav)*: primer engleskih i italijanskih rečničkih odrednica — 231

(The Compilation of Multilingual Dictionary Entries in the *Contemporary Slovene Dictionary of Abbreviations*: the Case of English and Italian Dictionary Entries)

Јована Јовановић

Речник лингвистичких термина и Појмовник српских лингвистичких термина:

иновације у српској лингвистичкој терминологији — 239

(*The Dictionary of Linguistic Terms and the Glossary of Serbian Linguistic Terms*:

Innovations in Serbian Linguistic Terminography)

Душан Стефановић

Речник личних надимака Срба са Косова и Метохије

као први речник личних надимака у србистици — 253

(A Pioneering Onomastic Work: The First Dictionary of Serbs Personal Nicknames from Kosovo and Metohija)

Ксенија Ајкут — Stefani Miljković

Значај и употребна вредност једнојезичких речника турског жаргона — 261

(Importance and Use Value of Monolingual Dictionaries of Turkish Slang)

5. ЕЛЕКТРОНСКИ РЕСУРСИ: ИЗАЗОВИ И ПЕРСПЕКТИВЕ У ЛЕКСИКОГРАФИЈИ

Биљана Рујевић — Ранка Станковић — Михаило Шкорић

Повезивање лексема морфолошких речника коришћењем базе *Лексимирка* — 273

(Establishing relations between lexemes of morphological dictionaries using the *Leximirka* database)

Кристина Илић — Катрин Шлунд

Увид у изразу вишејезичног репозиторијума фраземских конструкција — 285

(Insights into the Development of a Multilingual Repository of Phraseme Constructions)

Исидора Бјелаковић

Структура *Речника славеносрпског језика* (с освртом на профил будућег корисника) — 297

(The Structure of the Slavo-Serbian Dictionary (with a Focus on the Profile of the Future User))

Ana Mihaljević — Josip Mihaljević

Digitalizacija i igrifikacija *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* — 305

(Digitalization and Gamification of the Dictionary of the Croatian Redaction of Church Slavonic)

Smiljana Ristić Bojanić

Savremena turska leksikografija na primeru elektronskih rečnika Turskog lingvističkog društva — 319

(Contemporary Turkish Lexicography as Exemplified Within the Electronic Dictionaries of the Turkish Language Association)

Уводна реч

Зборник што је пред читаоцем доноси научне радове који су изложени на првome међународном металексикографском научном скупу „Лексикографски сусрети” с темом *Модерни речници у функцији просечнога корисника: ситари проблеми, савремени њиваци и нови изазови*, који се од 27. до 29. маја одржао на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Предавања по позиву на овome су скупу одржали еминентни металексикографи из четирију данас различитих лексикографских средина: проф. др Рајна Драгићевић (Србија), др Симон Крек (Словенија), др Ања Николић-Хојт (Хрватска) и проф. др Данко Шипка (Сједињене Америчке Државе). На скупу је такође изложено 45 саопштења у 12 истовремених заседања. Све укупно, на скупу је учествовало преко 60 истраживача из десет земаља Европе и Америке, и то: из Босне и Херцеговине, Канаде, Немачке, Руске Федерације, Сједињених Америчких Држава, Словеније, Србије, Украјине, Хрватске и Црне Горе.

У организацији скупа учествовали су наставници и сарадници Групе за француски језик, књижевност и културу при Катедри за романистику Филолошког факултета, и то азбучно према презимену: др Јелена Бакалуца, мср Анђела Васиљевић, др Љубица Ђурић, др Саша Марјановић (председник Организацијског одбора и иницијатор скупа), мср Јована Миловановић, мср Дејана Мирковић-Бирташић, мср Александра Недељковић, мр Милка Павковић, Јана Павловић, др Татјана Самарџија, др Веран Станојевић и мср Душица Терзић. Организовање и одржавање скупа подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, као и Филолошки факултет Универзитета у Београду. Свечано отварање скупа обележио је наступ Хора србистике, који води проф. др Мина Ђурић.

Радови поднети за објављивање прошли су обострано анонимни рецензентски поступак. Сваки су рад оценила три рецензента која чине саставни део међународног научног одбора предметног скупа (в. попис чланова у импресуму, стр. 6). У овome се зборнику објављују само радови који су задовољили високо постављене критеријуме, тј. радови који су у рецензентском поступку добили најмање две позитивне оцене, односно радови који су се предметом истраживања могли уврстити у тематску профилисаност зборника.

Зборник се састоји од пет целина, од којих свака даље садржи неколико радова тематски повезаних:

1. Узајамни однос речника и друштва: између традиције и модерних праваца
2. Пут од речника ка (просечноме) кориснику и од (просечнога) корисника ка речнику
3. Нова решења за старе лексикографске проблеме
4. Савремени специјализовани речници: нацрти и остварења
5. Електронски ресурси: изазови и перспективе у лексикографији

Прва целина — *Узајамни однос речника и друштва: између традиције и модерних њиваци* — окупља три рада, од тога радове двају предавача по позиву. Ови радови указују на динамички однос између, с једне стране, лексикографије као делатности и као производа те делатности, те друштва с друге стране, и усредсређују се на питање како друштвене норме, употреба језика и културолошка перцепција утичу на речнике, али и, сасвим супротно, како ове претходне речник обликује и може обликовати. Такође, ови радови расправљају о улози лексикографа у обликовању стандарда и норми, истичући како континуитет традиционалних лексикографских пракси, тако и изазове које постављају савремени приступи, као што су електронска и корпусна лексикографија.

Тако Рајна Драгићевић у првome раду даје преглед кључних аспеката развоја српске лексикографије примећујући при томе три димензије: историјски континуитет и традицију српске лексикографске школе, савремене потребе и иновације у изради речника, као и изазове повезане с недостатком практичних речника и електронских ресурса. Ауторка у раду посебно говори о новome вишетомном речнику савременог српског језика, који се израђује у оквиру Матице српске и који обухвата лексику од друге половине 20. века до данас. Ауторка истиче концепцијске промене које овај речник доноси у српску лексикографију, укључујући већу примену електронских корпуса и интеграцију савремених теоријских увида у лексикографску праксу. Наглашава се значај корисничког — системског и комуникацијског — приступа у лексикографији, али и изазови у балансирању између нормативних захтева и потребе за динамичним описом савременог језика. Закључује се да је српска лексикографија, иако

богата традицијом и вредним научним достигнућима, ограничена недостатком разноврсности речника, посебно речника намењених практичној употреби и специјализованим потребама. Прилог Данка Шипке испитује двосмерну комуникацију описних речника словенских језика с друштвеним окружењем, будући да речници одсликавају друштвене датости, али и утичу на друштвену организацију. Посебна пажња посвећена је појмовима стандардизације, нације и ауторитета. У раду се такође разматрају два главна механизма успостављања речничког ауторитета: макроманеври, тј. широки наративи који речнике дефинишу као националне пројекте, као и микроманеври, помоћу којих се успостављају границе стандарднојезичког варијетета. У раду Дарије Лазић разматра се питање стереотипизације у хрватским општим једнојезичницима и указује се на изазове лексикографске обраде лексике која се односи на друштвене скупине. Анализирајући обраду лексике повезане са старосним категоријама у савременим хрватским речницима, ауторка уочава да се у постојећим речницима изостављају учестали изрази, да се недоследно наводе подаци о прагматичкој и стилској вредности израза, те да се у њиховој обради уочавају стереотипни ставови. Ауторка затим приказује решења која су уткана у *Мрежник* – нови корпусно утемељени хрватски електронски речник, указујући на олакшице које нуди електронски медијум, те истиче да би показани модел могао бити користан за обраду лексике која се односи на друштвене скупине уопште.

*

Другу целину — *Пућ од речника ка (просечноме) кориснику и од (просечнога) корисника ка речнику* — сачињавају радови који сведоче о томе да се у сржи савремене теоријске и практичне лексикографије налази тежња ка функцијској профилисаности речника и прилагођености захтевима и навикама њихових крајњих корисника, који су у јеку дигиталног доба у потрази за брзим, приступачним и поузданим лексикографским изворима, те другим ресурсима који ће им пружити додатну потпору у процесу унапређења опште језичке и речничке културе.

Ову целину отвара рад Лане Худечек и Милице Михаљевић, чију окосницу чини питање лексикографске обраде прагматичких података. Ауторке најпре указују на приступе уочене у појединим општим једнојезичним и двојезичним речницима, а потом представљају употребне напомене које доноси горепоменути *Мрежник*. У раду се сагледавају различите врсте употребних напомена, те усмерава пажња на напомене унутар чланака за одреднице које се односе на припаднике друштвено осетљивих гру-

па. Даље, прилог Александре Шекеровић испитује примену квалификатора *еуф.* (*еуфемизам, еуфемистички*), истичући неке аспекте његове употребе у склопу макро- и микроструктуре једнотомног *Речника српскога језика* Матице српске. Полазећи од констатације да еуфемизме одликује вишеслојна лексичко-семантичка, те прагматичка структура, ауторка оцењује да се дотични квалификатор користи недоследно, особито када је реч о лексемама из денотативног поља табуа, те предлаже ревизију тренутне лексикографске праксе на овом пољу. Рад Анђеле Васиљевић испитује заступљеност и механизме представљања употребних квалификатора у трима двојезичним француско-српским речницима општег типа. Усредсређујући се на усклађеност уочених квалификатора с потребама корисника који не поседују напредно језичко, одн. лексикографско знање, ауторка закључује да многи аспекти захтевају унапређење и залаже се за транспарентнији и прилагођенији начин обраде ширег спектра употребних података. У наредном раду Јелена Бакалунца представља анализу упитника спроведеног међу студентима прве и четврте године француског језика. Настојећи да с једне стране утврди студентске навике када је реч о коришћењу речника, те да с друге стране упореди нивое лексикографске компетенције испитаника на почетку и на крају студија, ауторка пружа и увид у личне ставове чланова ове циљне групе. На тај начин долазе до изражаја неки од главних проблема постојеће двојезичне француско-српске лексикографије, оличених пре свега у недостатку адекватних електронских речника, као и пратећих дигиталних дидактичких алата. Потом Горица Мирковић и Даница Томаш доносе резултате анкете спроведене међу ученицима шестих и седмих разреда из сеоских и градских средина, која је сачињена с циљем провере одабира лексема за будући *Школски речник заборављених речи*. Ауторке истичу да се ученици суочавају с потешкоћама при разумевању не само мање фреквентне лексике, већ и многих речи које се чине једноставним, препоручујући увођење специјализованог речника с илустрацијама и дигиталним алатима, те би предложени речник био од велике користи циљаној корисничкој скупини. Коначно, да је двојезична српско-руско лексикографија на путу да добије савремен лексикографски извор који ће одговарати захтевима ширих група корисника, потврђује коауторски рад Јулије Шапић, Екатерине Јакушкине и Дарје Рижове. Заједнички подухват српског и руског лексикографског тима осмишљен је као штампани и електронски речник великог обима, који има за циљ да ослика актуелно стање у српској, одн. руској лексичкој, руководећи се комуникацијским потребама корисника.

*

ТРЕЋА целина — насловљена *Нова решења за сѝаре лексикографске проблеме* — окупља радове посвећене обради значења. У овим радовима у фокусу су како лексичке јединице и групе лексема које је традиционално тешко дефинисати, тако и проблематика редоследа значења, те могућности примене вештачке интелигенције, али и достигнућа у теоријској лингвистици, при изради одговарајуће парафразе значења.

Тако у првome раду ове целине Веран Станојевић анализира лексикографску обраду модалног глагола *морати* у српским и хрватским једнојезичним речницима, идентификујући недостатке у опису његовог значења. Полазећи од формалне семантике А. Крацер, аутор предлаже класификацију модалних значења која укључује деонтичко, епистемичко, булетичко, телеолошко и околностно значење у ужем смислу. Рад наглашава значај примене ових теоријских увида у будућим лексикографским описима. Рад Љубице Ђурић на сличан начин анализира недостатке у лексикографској обради значења жаргонске лексеме *фазон* и израза *у фазону*. Ослањајући се на савремена лингвистичка истраживања такозваних симилатива и гранања њиховог значења, али и на анализу примера из корпуса, ауторка показује како се изузетно танана семантика жаргонског израза *у фазону* може преточити у нацрт лексикографске обраде, те додатно приближити просечноме кориснику речника. На проблем обликовања значењских парафраза фразеолошких јединица, али из нешто другачијег угла, усредсређује се и рад Аполоније Гантар. Ова ауторка испитује могућност примене вештачке интелигенције у изради речника, с фокусом на израду дефиниција семантички и структурно сложених фразеолошких јединица словеначког језика. Њена анализа 35 јединица показује да *ChatGPT* успешно препознаје значења у чак више од 60% случајева, али лоше генерише речничке примере употребе, који често делују неприродно. Јасно је да у вештачкој интелигенцији лежи огроман потенцијал за аутоматизацију обраде значења уз надзор лексикографа, иако се овај алат мора даље усавршавати не би ли се подигао степен уверљивости речничких примера. Додатни проблем у семантизацији значења — а то је редослед и структура значењских парафраза у оквиру речничког чланка — анализира се у раду Милана Ивановића, на примеру обраде назива биљака у општим речницима српског језика, пре свега у *Речнику српског језика* Матице српске. Аутор аргументује да је за кориснике речника погодније да се економски значајни делови биљака, попут плодова, представљају пре описа саме биљке, те препоруку је

ручује редефинисање микроструктуре речничких чланака, са јасном дистинкцијом између општих и стручних значења, ради боље прилагођености когнитивним очекивањима и потребама различитих корисничких група. Ову целину закључује рад који се усредсређује на одреднице чије је значење посебно тешко обрадити, а то су називи за боје. Маурицио Барби предочава читаоцу иновативно решење примењено у једнојезичном речнику италијанског језика *Zingarelli*, а које се огледа у присуству засебног атласа боја, уз који стоји попис назива различитих нијанси. Аутор додатно наглашава развој назива за нијансе од осамдесетих година до данас, чиме се указује и на историјске и културне промене у италијанском друштву.

*

ЧЕТВРТА целина зборника, под називом *Савремени специјализовани речници: нацрти и остварења*, обједињује радове који из различитих перспектива истражују процес планирања, израде и вредновања савремених лексикографских пројеката. Радови у овом одељку указују на иновативна решења и изазове који прате састављање специјализованих речника, при чему је посебан нагласак стављен на теоријске оквире, методолошке приступе и практичне импликације. Упркос разноликости лексикографских остварења о којима радови извештавају, њих повезује заједничка тежња ка унапређењу лексикографске праксе и прилагођавању специјализованих речника потребама савремених корисника.

Први рад ове целине представља предавање по позиву Ање Николић-Хојт, које се бави концептуалном лексикографијом као алтернативом традиционалној абecedној организацији речника. Ауторка анализира теоријске основе и практичну примену ове лексикографске методе, истичући њену блискост са когнитивним моделима организовања и претраживања менталног лексикона. Рад приказује начела израде и структуру *Соматског тезауруса хрватског језика* — пројекта првог концептуално уређеног лексикографског ресурса за овај језик, мотивисаног људским телом и његовим деловима. Посебно се издваја богатство података о парадигматским и синтагматским значењским односима које тезаурус обухвата. Ауторка закључује да овај модел не само што доприноси бољем разумевању концептуализације људског тела у језику, већ отвара нове перспективе за истраживање и примену концептуалне лексикографије у савременим лексикографским пројектима.

Следе радови Гордане Штасни и Гордане Штрбац, у којима се разматрају теоријска и практична питања везана за израду семантичко-деривационог речника

ономатопеја у српском језику, како у традиционалном, папирном (код прве ауторке), тако и у електронском формату (код друге ауторке). Ауторке се детаљно баве почетним фазама планирања овог речника, разматрајући његову макро- и микроструктуру. Посебно истичу значај визуелних решења која могу унапредити обраду сложених деривационих гнезда и учинити овај речник приступачнијим разноликим корисничким групама, али и прегледност те претраживост речника у електронском формату. Даље, Весна Николић у своме раду разматра теоријске основе и методологију израде првог речника паронима у савременом српском језику, којим би се надоместио постојећи недостатак у српској лексикографији. Ауторка пореди различите словенске речнике паронима и предлаже нацрт за израду српског речника овог типа, угледајући се првенствено на остварења руских лексикографа. Затим, рад Мојце Компаре Луканчич истиче методологију одабира и израде речничких чланака с вишејезичним одредницама, понајпре одредницама енглеског и италијанског порекла, у будућем *Савременом словеначком речнику скраћеница*. Уз анализу макро- и микроструктуре речника, ауторка посебно наглашава значај метода аутоматског ексцерпирања и интеграције података из више извора. Овај речник, чије је објављивање планирано за 2025. годину, представљаће значајан допринос словеначкој лексикографији, али и узор за тај тип речника у другим језичким срединама. У наредном раду, Јована Јовановић представља мрежни *Речник лингвистичких џермина* и штампани *Појмовник српских лингвистичких џермина*, које израђују сарадници Института за српски језик САНУ. Поређењем с претходним речницима овога типа, који су послужили као извори грађе за нове лексикографске пројекте, ауторка истиче иновације попут укључивања новијих термина, пре свега из когнитивносемантичког и лингвокултуролошког терминолошког апарата, али и савремене теоријске приступе у терминографској обради лингвистичких одредница. У раду Душана Стефановића представљен је први речник личних надимака у србистици, *Речник личних надимака Срба са Косова и Меџохије*, који садржи преко 8.000 надимака из више од 400 места. Аутор представља методологију и изазове прикупљања грађе, наглашавајући значај овог речника за очување језичког и културног наслеђа. Коначно, Ксенија Ајкут и Стефани Миљковић у коауторском раду пружају дијахронијски и компаративни преглед турских речника жаргона, истичући њихов културолошки значај и потребу за праћењем динамике жаргонске лексике. Ауторке указују на изазове у развоју ове врсте речника и неопходност њихове благовремене лексикографске обраде.

*

У ПЕТОЈ и последњој целини — која је названа *Електронски ресурси: изазови и њерсејективне у лексикографији* — налазе се радови који се баве разноврсним иновативним аспектима лексикографске обраде, нарочито изразом и применом дигиталних лексикографских ресурса за просечне кориснике, али и ресурса намењених развоју рачунарске обраде природних језика, који би даље допринели побољшању лексикографских алата за просечне кориснике. Обухваћен је широк спектар тема — од израде морфолошких лексикона, вишејезичних фразеолошких репозиторијума до (ретро)дигитализације и израде нових електронских историјских речника, као и употребе електронских речника у различитим културним и образовним контекстима.

Биљана Рујевић, Ранка Станковић и Михаило Шкорић започињу ову целину прилогом у којем представљају могућности примене рачунарски читљивих морфолошких лексикона српског језика у оквиру лексикографске базе података *Лексика*. Поред података који су већ похрањени у морфолошким речницима, као што су подаци о флективним облицима и лемама, те фреквенција лексема у више корпусу, аутори представљају новоуспостављене релације између лексема, које се групишу у варијационе, деривационе и изговорне. Даље, Кристина Илић и Катрин Шлунд приказују досадашње резултате у изради вишејезичног репозиторијума фраземских конструкција у немачком језику, као полазном, и четрнаест циљних језика с европског подручја, међу којима су најбројнији словенски језици. Ауторке разматрају проблеме при лексикографској обради фраземских конструкција кроз теоријске и практичне аспекте конструкцијске граматике, истичући притом могућност даље примене ове базе, нарочито у традициологији и глотодидактици. У наредном раду, Исидора Бјелаковић проблематизује неопходност израде електронског речника слојевитог и сложеног славеносрпског језика, уз посебан осврт на профил корисника којима би такав речник био драгоцен извор информација о лексици 18. и 19. века код Срба. У раду се разматрају начин приказивања грађе, критеријуми одабира одредница, као и унутрашња организација речничког чланка у *Речнику славеносрпског језика* у електронском формату. Потом, Ана Михаљевић и Јосип Михаљевић представљају пројекат (ретро)дигитализације и игрификације првог лексикографског описа црквенословенског језика хрватске редакције. Аутори дају увид у избор одговарајуће технологије, структуру садржаја речника и смернице за будућу дигиталну обраду речничких одредница. Посебно се указује на могућност примене овог извора у ширим образовно-дидактичким контекстима, чиме се хрватско глагољичко наслеђе

отвара широј, не само истраживачкој, јавности. На крају, рад Смиљане Ристић Бојанић пружа преглед турске електронске лексикографије, укључујући њен историјски развој, као и одлике општих и специјализованих једнојезичних речника, похрањених на платформи Турског лингвистичког друштва. Посебно се истиче значај електронских речника у унапређењу језичке и речничке културе говорника турског језика.

Сви радови у зборнику, од прве до пете целине, на одговарајући начин тематизују и илуструју различите правце и могућности (мета)лексикографских истраживања, пружајући драгоцене увиде у теоријске и практичне аспекте израде штампаних и електронских речника, као и дигиталних језичких ресурса, чиме доприносе даљем развоју лексикографије у савремено доба.

*

Уређивачки одбор најтоплије захваљује ауторкама и ауторима на вредним прилозима, члановима Научног одбора на марљивости и методичности при рецензирању поднетих радова, као и рецензентима зборника на труду који су уложили и времену које су издвојили како би целокупан припремљени рукопис оценили и зборник препоручили за објављивање. Истовремено, Уређивачки одбор упућује посебну захвалност Филолошком факултету Универзитета у Београду и Министарству науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије на финансијској подршци, која је омогућила да се овај зборник обликује као публикација. Тако обликован, овај се зборник предаје научној и стручној јавности, која ће својим коментарима проценити хоће ли тематски међународни научни скуп „Лексикографски сусрети” постати традиција, а металексикографски зборници с њих сачинити комплет с овим који читалац тренутно прелистава.

Уређивачки одбор

др Јелена Бакалуца
мср Анђела Васиљевић
др Љубица Ђурић
др Саша Марјановић
мср Јована Миловановић
мср Дејана Мирковић-Бирташић
мср Александра Недељковић
др Татјана Самарџија
др Веран Станојевић
мср Душица Терзић

1.

Узајамни однос речника и друштва:
између традиције и модерних праваца

ПРЕДАВАЊЕ ПО ПОЗИВУ

Правци и изазови српске лексикографије у XXI веку

Рајна Драгићевић

 <https://orcid.org/0000-0001-7833-1027>

Универзитет у Београду – Филолошки факултет (Србија)

rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

Сажетак

Рад је посвећен општим питањима о најважнијим речницима савременог српског језика, о *Речнику српскохрватској књижевној и народној језика САНУ*, *Речнику српскохрватској књижевној језика МС* и *Речнику српској језика МС*. Описана је релевантна српска металексикографска литература која је у великој мери посвећена или инспирисана управо наведеним речницима. Чињенице о најважнијим речницима савременог српског језика послужиле су као увод у представљање пројекта израде новог вишетомног речника савременог српског језика Матице српске, у којем ће бити обрађена лексика српског језика из друге половине XX века и првих деценија XXI века. У раду се проблематизује појам *корисничка лексикографија*. Скреће се пажња на различите недоумице у вези са селекцијом лексике која ће бити обрађена у новом речнику МС и на друга питања у вези са концепцијом, изворима и електронским корпусом за тај речник.

Кључне речи: речници савременог српског језика, једнојезичка лексикографија, неологизми, електронски корпус, извори за речник, кориснички приступ лексикографији, српски језик.

Abstract

The paper focuses on the general matters regarding the most relevant dictionaries of the contemporary Serbian language, i.e. *The SANU Dictionary of the Serbo-Croatian Standard and Vernacular Language*, *The Matica Srpska Dictionary of the Serbo-Croatian Standard Language* and *The Matica Srpska Dictionary of the Serbian Language*. It describes the relevant Serbian metalexicographical literature which is mostly dedicated to or inspired by these very dictionaries. The facts about the major Serbian language dictionaries have served as an introduction to the presentation of the Matica Srpska project of compiling the new multivolume dictionary of the contemporary Serbian language, which will treat the lexis of the Serbian language from the second half of the 20th and the first decades of the 21st centuries. The paper discusses the concept *user's lexicography*. It points to various doubts related to the selection of the lexis to be treated in the new Matica Srpska dictionary, and to other issues regarding the conception, sources and electronic corpus for that dictionary.

Keywords: dictionaries of the contemporary Serbian language, monolingual lexicography, neologisms, electronic corpus, dictionary sources, user-oriented approach to lexicography, Serbian language.

1. Увод

Матица српска је пре неколико година започела израду новог вишетомног речника савременог српског језика (РМС2). У овом раду представљају се научни и друштвени контекст у којем се израђује овај речник, а затим се осветљавају и основне замисли овог пројекта. Нови речник у великој мери ослања се на досадашњу традицију српске лексикографске школе, али донекле и одступа од ње. Шири циљ рада јесте да се укаже на развојни пут српске лексикографске школе и на разлоге који доводе до делимичног напуштања досадашње традиције у новом лексикографском пројекту.

2. О српској металексикографији у најкраћим цртама

Основни правац развојног пута српске лексикографије одувек је био условљен друштвеним и историјским приликама и потребама, од којих су најважније прилагођавање српског народа животу у Аустроугарској, а затим у Југославији. Српска ћириличка лексикографија почела је да се развија у XVIII веку, након неколико таласа сеоба српског народа у Хабзбуршку монархију. Живот у новој средини захтевао је прилагођавање Срба и упознавање, пре свега, са немачким и латинским језиком, али и другим језицима оних народа с којима је српски народ ступао у трговачке и културне везе, нпр. са грчким и

француским језиком. Зато су у XVIII веку састављани двојезични речници са базичном лексиком која је помагала Србима да у новој држави задовоље основне комуникационе потребе с народима који су говорили доминантним језицима¹. Историјске, друштвене и културне прилике, оличене у илирској идеологији, довеле су и до најважнијег српско-хрватског лексикографског пројекта започетог у XIX веку, а то је РЈАЗУ, чији је први уредник био Ђ. Даничић, који је целокупан свој *Речник из књижевних сѣшарина српских* прелио у овај значајни историјски речник. Половином XX века, због потребе за кодификацијом заједничког српскохрватског (хрватскосрпског) језика у Матици српској настао је РМС1 (у прва два тома у суиздању с Матицом хрватском). Највећи српски лексикографски пројекат, а то је РСАНУ, иако је крајем XIX века осмишљен и првобитно конципиран као речник српског језика, почео је половином XX века, у социјалистичкој Југославији, да се објављује као речник српскохрватског језика.

Сви остали једнојезички речници настали су по угледу на ове или у односу према њима. Ови речници представљали су основу и за настанак и развој српске теоријске лексикографије, оличене у радовима, зборницима и монографијама. Прилично детаљне библиографске податке о лексикографским публикацијама српске лексикографске школе дали су Д. Шипка и Ђ. Оташевић. Последње године XX века, Д. Шипка је у Америци објавио библиографију речника који су издати у Србији, Хрватској и Босни и Херцеговини (ЏИРКА 2000), а 2007. године, из штампе је изашла и његова библиографија лексиколошке и металексикографске литературе (Шипка 2007). На ове публикације надовезао се Ђ. Оташевић, који је у два наврата (ОТАШЕВИЋ 2014; 2024), објавио допуне тих прилога. Захваљујући овим ауторима, српска теоријска и практична лексикографија библиографски је описана потпуније него многе друге области српске лингвистике.

Широком опису српске лексикографије посвећене су и две колективне монографије (ДРАГИЋЕВИЋ 2014; ТЕШИЋ и др. 2018). У првој су описани уобичајени поступци у српској једнојезичкој лексикографији од селекције одредница, преко граматичких, онда и етимолошких података који се уобичајено уносе у једнојезичке речнике, употребе квалификатора, дефинисања и распоређивања значења, па до уношења парадигматски повезаних лексема у речнички чланак и обраде израза. Искусни српски лексикографи, они који су запослени на изради РСАНУ, описали су праксу израде речника, али и своја искуства и недоу-

мице у свим фазама рада на речнику и показали сву сложеност и лингвистичку свеобухватност лексикографског посла.

Потоња колективна монографија посвећена опису српске лексикографије (ТЕШИЋ и др. 2018) садржи попис и анализу српских речника, од којих су они најважнији заслужили посебна поглавља, а остали су тематски груписани. Поглавља у монографији посвећена су историјским, етимолошким, деривационим, дијалекатским, термилошким, фразеолошким, фреквенцијским, асоцијативним, синонимским, правописним и граматичким, електронским речницима, као и речницима страних речи, нових речи, митолошким и фолклорним, ономастичким, тематским, речницима жаргона и табуизираних лексике, речницима језика писаца, двојезичним речницима. Сви су они објављени у минула два века, након Вуковог *Рјечника* (1818), а обележавање двестогодишњице Вуковог *Рјечника* био је повод сабирања и анализе резултата српске практичне лексикографије.

Посебан значај за српску теоријску лексикографију имају зборници радова са научних конференција посвећених лексикографији и лексикологији. Серију ових публикација отвара зборник који садржи саопштења са прве српске (вероватно и југословенске) лексикографске и лексиколошке конференције, одржане 1980. године у Београду и Новом Саду (ЋУПИЋ 1982). Затим следи зборник истог наслова (ЈЕРКОВИЋ 1984), чијем је објављивању такође претходила конференција на југословенском нивоу. Низ се наставља зборником објављеним скоро двадесет година касније (ГОРТАН-ПРЕМК – ВАСИЋ 2002), коме се прикључују додатна два зборника (РИСТИЋ и др. 2016; РИСТИЋ и др. 2021). Овај последњи зборник значајан је и због тога што су на конференцији која је претходила његовом објављивању учествовали и чланови Комисије за лексикографију и лексикологију Међународног славистичког комитета, чији су радови значајно допринели осветљавању важнијих теоријских питања из перспективе већег броја језика и различитих школа словенске лексикографије. Низ се завршава зборником (КОВАЧЕВИЋ 2022) који је настао у оквиру серије зборника посвећених различитим језичким дисциплинама, од фонетике до синтаксе савременог српског језика. Ова публикација значајна је због тога што се у том контексту показала доминација лексикологије и теоријске лексикографије у српској лингвистици у односу на друге језичке области, и по броју истраживача који се њоме баве и по аутентичности приступа и могућности идентификације српске школе лексикологије и лексикографије.

Нема много ауторских монографија посвећених лексикографији у Србији, али их је баш зато вредно

¹ Најпотпунији критички приказ српске лексикографије XVIII века дао је В. Гутков (1993). Неки аспекти ових речника испитани су и у Драгићевић (2018: 82–117).

споменути. Још давне 1970. године, М. Пешикан, водећи лексикограф, који је оставио дубок траг у раду на РСАНУ, објединио је своја лексикографска преиспитивања у поглављу *Из лексикографије* у својој монографији (Пешикан 1970). Важно је приметити да је уврежено мишљење да је прва монографија посвећена лексикографији објављена 1971. године (ZGUSTA [1971] 1991), али је М. Пешикан и пре тога објавио књигу, чији је добар део посветио лексикографским питањима².

За српску лексикографију веома су важна и питања која су покренута у књизи Т. Прћића (PRČIĆ 2018), у којој је овај аутор описао проблеме и предложио даље правце српске лексикографије, имајући у виду, на једној страни, досадашња лексикографска достигнућа далеко напредније англосаксонске лексикографије и, на другој страни, реалне потребе и могућности српске лексикографије.

3. Српски речници као научни пројекти

За разлику од неких других земаља у којима се значајна лексикографска остварења сачињавају у најразличитијим приватним и државним издавачким кућама, најважнији српски речници везани су за научне институције и представљају пројекте које финансира држава. У овој чињеници видимо и један од основних разлога због којег српској лексикографији недостају многи мањи, практични речници који су неопходни лингвистима за научна истраживања (нпр. различити деривациони или рекцијски речници, затим речници антонима, паронима, лажних пријатеља итд.), али и за потребе других корисника којима речници служе за лакше савладавање градива у школи, за читање лектире, за савладавање језичких недоумица, за учење страних језика, решавање укрштених речи итд.

Најважнија научна институција у којој се израђују српски речници јесте Институт за српски језик САНУ. Стручњаци запослени у овом Институту заокупљени су изградом РСАНУ, *Етимолошкој речника српског језика*, *Речника црквенословенског језика*, па за остале речнике не преостаје довољно времена. Поткрепљујемо ову чињеницу једним размишљањем академика П. Пипера, које је он изнео поводом предлога о промени назива РСАНУ, али може се изложити и поводом проблема који смо управо изнели:

² Ради пуне истине треба нагласити да је Згуста приручник прва утицајна књига посвећена лексикографији, али да је још 1950. године у Мадриду објављена књига Х. Касареса *Introducción a la lexicografía moderna*. Л. Згуста (ZGUSTA 1991: 16) наводи да је, међутим, реч о ауторовом зборнику радова. У Шпанији је доживела три издања, а последње је било 1992. године (CASARES 1992). Можемо претпоставити да један од фактора због којих књига није доживела планетарни успех лежи у чињеници што је написана на шпанском језику.

И једно и друго решење очигледно има и добрих страна и недостатака. Мислим да би Речник САНУ требало наставити и довршити под садашњим насловом, али да он не би *шребало да и следећих двадесет или више година има ајсо-лујни йриоритет у односу на све друге задатке савремене српске лексикографије*, [подвукла Р. Д.] на пример, такве као што су развијање корпусне лингвистике, електронске лексикографије, израда софтвера за српски језик, термилолошких речника, различитих специјалних речника (нпр. акценатски, синтаксички, граматички и др.). [...] Требало би, дакле, наставити, убрзати и довршити рад на великом речнику српскохрватског језика не мењајући његов наслов ни концепцију, али приоритет српске лексикографије треба да буду модерни речници савременог српског језика, а не *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (Пипер 2015: 50).

Друга научна лексикографска институција, која такође ради на значајним лексикографским пројектима, јесте Матица српска. Без довољно професионалних лексикографа и средстава, ова институција ослања се на волонтерски рад бројних сарадника, којима, по правилу, рад на тим речницима није једина преокупација, па се зато и на тим пројектима ради споро, а нови се ретко започињу јер их коче стари, велики, најзначајнији пројекти.

Иако студенти Катедре за српски језик слушају курс из Увода у лексикографију на којем им се препоручује да као животно опредељење изаберу лексикографију и да отварају издавачке куће и, ослушкујући потребе корисника, организују своје лексикографске пројекте, показало се да се млади људи нерадо опредељују за лексикографски посао. Разлога за то има више, а неке од њих изложио је М. Пешикан, сумирајући свој однос према лексикографском послу којем је посветио живот:

Кад приступа великим лексикографским подухватима, нашем лингвистичком раднику морало би бити извесно:

- да ће једном у суштини анонимном послу морати посветити толико рада колико би – бар количински – било у индивидуалном раду довољно за читаве серије лингвистичких студија;
- да ће много онога што испита и закључи морати оставити неречено, а и оно што каже и покаже остаће у стручној дискусији незапажено или чак искоришћено, а непоменуто; кад нпр. неки синтаксичар објави у часопису расправу о једном везнику, то улази у његов списак радова и улази у литературу на коју су каснији испитивачи дужни да се позову – али ако се у описном речнику тај везник обради и много успешније, неће се ни знати ко је то урадио;
- да ће због колективног карактера посла бити суодговоран и за туђе грешке (чак и штампарске), да неће моћи спроводити низ поступака које сматра оправданим а да ће се морати придржавати којегчега што лично не сматра умесним; [...]
- ИПАК су речници ваљда најдуговечнија лингвистичка дела. Превазићи ће се Маретићева граматика, позаборавиће се његов превод Хомера – али ће Рјечник ЈАЗУ (у који је Маретић унео свој драгоцен прилог) и даље бити активни приручник многих слависта у свету [...]

- Ипак су многи речници далеко надживели критике, па и поруге, које су знале остати више сведочанства о људима и обичајима него о делу којему су упућене.
- Ипак је појава сваког речника богатијег од његових претходника велики културни догађај (Пешикан 1970: 147–149).

Младе србисте обесхрабрује чињеница да иза лексикографских дела у Србији обично стоје научни тимови најбољих стручњака за српски језик и зато се неким од њих чини да нису дорасли лексикографском послу. Међутим, искусни српски лексикограф М. Николић ублажавао је ту несигурност недовољно вичних лексикографа речима да је „сваки речник бољи од оног мог који нисам написао”.

4. Речници који стварају лингвистику

Три најважнија и најцитиранија српска речника сачињавају комплет који се састоји од речника великог обима (РСАНУ), речника средњег обима (шестотомни РСМ или РСМ1) и речника малог обима (једнотомни РСЈ). Сва три ова речника јесу пројекти јединствене српске лексикографске школе, што се огледа у чињеници да их је састављао исти лексикографски тим из Института за српски језик САНУ. Осим тога, ови речници надовезују се један на други — у касније насталим користе се решења претходних.

Проф. Д. Гортан-Премк, један од стубова српске лексикографије и један од аутора сва ова три речника, често је на својим предавањима наглашавала да „лексикографски пројекти настају у време великих националних узноса”. Сва три речника представљају идентитетске пројекте јер су засновани на идеји да се нација идентификује кроз језик и да се речницима језик фиксира.

Ови речници су донекле нормативни јер их корисници користе да би сазнали нормиран акценат, граматичке облике и значења. То значи да се користе као важни језички приручници, а не само као ризнице речи. У сва ова три речника уткани су вишедеценијски резултати научних истраживања целокупне српске научне заједнице, а не само научни ставови лексикографа који су их израђивали.

Истовремено је на делу и утицај у супротном смеру — ови речници стварају српску лингвистику. Тешко је замислити научни рад из било које области лингвистике, а да у њему није консултован бар један од ових речника. То значи да су речници поникли из србистике, али су у исто време и темељ за даља србистичка истраживања.

5. Стари и нови речници савременог српског језика Матице српске

Шестотомни РСМ1 објављиван је од 1967. до 1976. године. Прва два тома урађена су заједно са Матицом хрватском. Речник су израдили лексикографи Института за српски језик САНУ. Године 2007, на основу овог речника настао је једнотомни РСЈ.

РСМ1 почео је да се израђује у складу са тачком 5 Новосадског договора (1954):

Ради искоришћавања целокупног речничког блага нашег језика и његовог правилног и пуног развитака неопходно је потребна израда приручног речника савременог српскохрватског књижевног језика. Стога треба поздравити иницијативу Матице српске која је у заједници са Матицом хрватском приступила његовој изради.

У овом речнику описане су речи стандардног језика од краја XIX века до педесетих година XX века. За његову израду коришћено је укупно 700 српских и хрватских извора (око 450 књижевних дела, око 30 уџбеника, 20 приручника, око 30 речника и енциклопедија, око 30 годишта часописа, 10 годишта дневних новина и нешто више од 20 књига које се убрајају у стручну литературу). Ексерпција ових дела није била потпуна, већ су се на листићима нашле само пробране речи. Из данашње перспективе чини се необичним да је на основу овако малог броја извора настао речник од 150.000 речи који је и данас функционалан, иако је прошло скоро пола века од његовог објављивања.

Премда овај речник задовољава многе потребе корисника, у њему није обрађена лексика која одликује српски језик у другој половини XX века и у првим деценијама овога века. Потребе за оновременом лексиком не задовољава ни РСЈ зато што је настао скраћивањем шестотомника, без новог корпуса, уз несистематско обогаћивање новим речима. РСАНУ такође несистематски уноси новије речи у свој корпус. Све је то изазвало потребу за речником савременог српског језика у којем ће на основу пажљиво балансираног корпуса бити обрађена лексика савременог српског језика из друге половине XX века и прве четвртине XXI века. Организацију овог пројекта преузела је на себе Матица српска.

6. Израда новог вишетоног речника Матице српске (РСМ2)

Циљ Матице српске јесте да у новом речнику савременог српског језика (РСМ2) буде пописана и обрађена лексика српског језика друге половине XX века и првих деценија XXI века. Речник ће имати нешто више од 100.000 речи. Корпус за овај речник вишеструко је богатији од корпуса за израду РСМ1.

Сачињава га око 4.500 извора. Списак књижевних извора сачинила је комисија чији су чланови угледни стручњаци за савремену српску књижевност. На том списку налази се око 1450 извора (око 800 књижевних дела, око 200 дела преводне књижевности и око 450 приручника, научних и стручних дела из књижевности). Осим књижевних извора, у речнику ће се наћи пробрана лексика из око 90 речника, 100 недељника, часописа, зборника, 30 одабраних бројева дневних новина, између 20 и 30 уџбеника из свих предмета за све разреде основне школе и гимназије, као и нека књижевна дела која су прописана као школска лектира. У изворе улазе и докторати, затим разговорни језик учесника телевизијских или радијских емисија који се помоћу одговарајућих програма претвара у писани текст. Број извора ће се повећавати јер је планирано богаћење корпуса бар до краја израде РМС2. Неке публикације добијене су од издавача у електронском облику, али многе се морају скенирати и припремити за употребу у електронском корпусу.

6.1. Приступ обради грађе у РМС2

Обрада прикупљене грађе засниваће се на традицији српске (београдске) лексикографске школе. РМС2 замишљен је као један од речника из колекције лексикографских дела Института за српски језик САНУ и Матице српске. Приликом акценатске и граматичке обраде одреднице, дефинисања и распоређивања значења, лексикографи ће имати пред собом сва три постојећа речника (РСАНУ; РМС1; РСЈ) и користиће се решењима примењеним у њима кад год је то могуће. Већ постојеће дефиниције значења лексема биће поткрепљене новом грађом, што ће бити потврда да се дата лексика и даље користи у савременом српском језику. Полисемантичке структуре неких лексема биће допуњене новим значењима које ће потврдити грађа из корпуса за речник. Оне лексеме и њихова значења које нису потврђене у корпусу, а обрађене су у неком од досадашњих речника, неће пронаћи своје место у РМС2. Нове речи које су регистроване у корпусу биће обрађене у РМС2, под условом да имају одговарајућу фреквенцију и да задовољавају неке критеријуме о којима касније говоримо (в. одељак 7.1).

Неговање традиције огледа се и у томе што се као грађа за РМС2 користе листићи са примерима куцањем на писаћој машини седамдесетих и осамдесетих година прошлог века. Листићи су сачувани у депоу Матице српске, а грађа је прикупљана с идејом да се ажурира РМС1, што никад није урађено. Листићи се скенирају и сабирају у електронском корпусу за РМС2. Тиме се донекле попуњава грађа из времена

из којег не постоје електронски извори, али се истовремено и указује поштовање лексикографима чија се идеја наставља.

Традиција ће ипак бити донекле нарушена. Један од разлога лежи у чињеници да ће речник имати и електронско издање, а не само штампано. Простор у речнику слободније ће се користити, јер је уштеда простора једно од начела у изради штампаних речника. У досадашњим српским речницима, врло селективно су обрађени, на пример, трпни придеви, глаголски прилози, глаголске именице, а у РМС2 ће их бити много више. Показало се, на пример, да због правила да се глаголске именице не обрађују, у речницима српског језика нема именице *исцртаживање* (коју корпус за РМС2 региструје чак 29.786 пута), а нема ни именица *стварање*, *исловање*, *интересовање*, *улајање*, *предавање*, *бомбардовање*. Све наведене лексеме очигледно су се лексикализовале и одвојиле од мотивних глагола. Међутим, има и мање лексикализованих глаголских именица, оних код којих се осећа јача веза са мотивним глаголима, али које ипак заслужују обраду у речнику. У ову групу спадају, на пример, *крећање* (11.104 потврде), *шрајање* (6.904 потврде), *ојраничење* (5.768 потврда), *исцртаивање* (5.665 потврда) итд. Ове лексеме и други глаголски облици који се често употребљавају, биће обрађени у РМС2.

Као још један пример одступања од традиције наводимо проблем степеновања одредница. У српској лексикографији степеновањем се не обележавају само хомоними, већ било које лексеме које имају исти фонемски састав и исти акценат, нпр. именица *бѣсан*¹ и придев *бѣсан*², *добрo*¹ (именица) и *добрo*² (прилог). Данас када знамо да разликујемо хомонимију од сличних појава, за овакве језичке процесе биће пронађена посебна решења.

Да би грађа била лакше претражива, биће уведено више квалификатора јер је један од циљева пројекта да рад на РМС2 буде основа за израду мањих речника, на пример, речника застареле лексике, неологизама, оканализама итд. Да би се тај циљ остварио, важно је да лексикографи приликом обраде лексема, имајући пред собом примере употребе, што прецизније одреде њихов статус и означе га квалификаторима. Тако, на пример, мора се разрадити начин квалификације тзв. субјективне оцене. У досадашњој традицији уобичајена је заједничка употреба квалификатора *гем.* и *хиј.* и, на другој страни, *ауџм.* и *ијej.* Данас је, међутим, порастао број деривата који имају деминутивну творбу и пејоративно значење, затим неутралну творбу и пејоративно значење итд. Број пејоратива је порастао, што је у вези са чињеницом да је порастао број експресивних лексема, а

међу њима је највише пејоратива. Све ове лексеме треба класификовати и квалификовати на одговарајући начин.

Током последњих десетак година, докторирало је много младих лексикографа запослених у Институту за српски језик САНУ. Један од њихових задатака био је и да опишу обраду језичке грађе која је представљала тему њиховог доктората у РСАНУ и другим речницима савременог српског језика и да изнесу предлоге за побољшање обраде у неким будућим речницима. Израда РМС2 јесте добра прилика да се научни резултати тих докторских дисертација примене. Тако се, на пример, у докторатима дају предлози за потпунију обраду збирних именица, тематских група глагола, типова застареле лексике, префиксираних глагола, именичких паронима, лексема које су у парадигматском односу са одредницом итд. Промене које се предлажу у докторатима углавном нису велике, а њихова суштина је обично у вези са већом систематичношћу обраде.

6.2. Кориснички приступ

Једна од важних тенденција савремене лексикографије тиче се тежње ка задовољавању потреба корисника речника. Другим речима, речници се оцењују у односу на степен примене корисничког приступа. Овај концепт стигао је из оних лексикографских традиција, пре свега из америчке, где постоји наручилац посла, финансијер којем лексикограф испоручује своје речнике. РМС2, као и остали речници савременог српског језика о којима говоримо у овом раду (РСАНУ; РМС1; РСЈ), састављају се као државни, идентитетски пројекти за општу употребу. То су дела од културног значаја. Имају широку публику, велик број корисника са различитим потребама. Израђују се свеобухватно, тако да у њима потребне податке могу пронаћи ученици, студенти, новинари, професори, научници, писци, лектори, странци који уче српски језик итд. Ти речници задовољавају потребе свих корисника, а не само неких одређених, пошто ова лексикографска дела не спадају у специјалне речнике мањег обима којима се намирују специјалне потребе пробраних корисника.

Д. Шипка (2019: 12–13) разликује системски од комуникативног приступа лексикографији. Као пример за први приступ наводи лексикографска начела системске лексикографије Ј. Д. Апријеса, а за комуникативни приступ потврде проналази у погледима на лексикографију у делу Јонга и Пенга (YONG – PENG 2007). Лексикографи који су усредсређени на системски приступ примењују универзална начела која су корисна чак и за рачунарску обраду података, а они који се залажу за комуникативни приступ држе

до корисника речника, па су њихова лексикографска дела културолошки маркирана, национално специфична, јер се подаци излажу за представнике одређене лингвокултуролошке заједнице. Д. Шипка (2019: 11) заступа комуникативни, а не системски приступ, а свој рад започиње овим размишљањем: „Једнојезични рјечници представљају мапе нашег мишљења а истовремено и одлагалишта колективног памћења.”

У другом раду, Д. Шипка (ЏИРКА 2008) таксативно набраја потребе корисника двојезичних речника и наводи истраживања у којима је анкетним путем или на друге начине испитивано шта корисници траже у речницима. Р. Лев (LEW 2004) наводи бројна истраживања која показују да има речника који корисницима уопште не помажу у разумевању текста на страном језику, те проблематизује питање рецепције речника код корисника.

У РМС2 поштоваће се досадашња традиција комбинавања системског и комуникативног приступа. У приближавању кориснику нарочит значај имаће примери. У РМС2, као и у РСАНУ, РМС1 и РСЈ, примери су важнији од дефиниције и њиховом избору посвећује се велика пажња. Став о важности примера у речничком чланку често је наглашавала проф. Д. Гортан-Премк. Ево како је оценила *Двосмерни речник српског жаргона* Д. Андрића:

У речнику и у збирци речи сведочанство о употреби речи мора бити поуздано и информативно. Уобичајено је у лексикографији, и свакако с разлогом, да се то чини на два начина: давањем кратке, али довољне дефиниције из које се види значењска и употребна вредност речи (нпр. ако имамо више речи које значе кћер или девојку, ми морамо знати да ли је нека од њих реч од миља, хипокористик, или је пак погрдна реч, пејоратив, такође морамо знати да ли ту реч могу употребити родитељи у говору о својој кћери или се она јавља само у говору трећих лица) или давањем примера употребе речи, у облику реченице, или чак и ширег контекста, најбоље – и једним и другим. У речнику о коме је реч дефиниције нису увек довољне и потпуне, а примери употребе изостају и тамо где су могли бити дати. То овој речнику смањује пуну употребљивост у филолошкој сврхе, а сразмерно томе и значај (ГОРТАН-ПРЕМК 1976: 162).

У РМС2 наводиће се три или четири примера за свако значење (као у РМС1). Приликом селекције примера, водиће се рачуна о естетском критеријуму, географском, временском, стилском итд.

6.3. Нормативни приступ

РМС1, као речник књижевног језика, користи се и као нормативни речник српског језика. Лексика која је у њему обрађена препоручује се за употребу у складу са квалификаторима којима је класификована према функционалним и стилским регистрима. И РМС2 има задатак да прописује лексичку норму и да препоручује лексику добрих писаца као узорну. То

није лак задатак у времену културног преврата када језичке стандарде и моду диктирају масмедији, а не језик књижевности (исп. Химик 2004).

7. Тренутна фаза у изради РМС2

(Пре)мала група учесника на пројекту израде РМС2 (проф. др Р. Драгићевић, руководилац; проф. др Д. Вујовић, координатор за корпус; проф. др Б. Милосављевић, програмер, мр И. Ћелић, лексикограф, К. Сунајко, лексикограф, мр Д. Милорадов, лексикограф) посвећено испуњава више задатака истовремено.

Више пута, у неколико кругова, послата је молба издавачима да пошаљу Матици српској електронску верзију одређених својих издања. Издавачи нерado шаљу публикације плашећи се злоупотребе и због тога често инсистирају на уговору са Матицом српском о начину коришћења својих књига. И поред тога, може се рећи да је електронски корпус савременог српског језика који се израђује у Матици српској богатији књижевним делима од свих електронских корпуса савременог српског језика. Прикупљање књижевних дела, уџбеника, речника и часописа трајаће до краја израде речника, али и касније.

Нека дела из друге половине XX века морају се скенирати, а затим се обрађују према упутствима програмера. Дела која су у електронском облику такође захтевају одређену припрему пре него што заврше код програмера. Посао припреме грађе тежак је и захтева доста времена, концентрације и стрпљивости. И овај задатак ради се без прекида од када је отпочела израда вишетолика и наставиће се.

Др Б. Милосављевић, редовни професор Техничког факултета у Новом Саду, израдио је програм за израду речника. Овај програм је оригинално осмишљен за потребе израде РМС2. У овом послу свесрдно му помаже проф. др Д. Вујовић. Програм је повезан са електронским корпусом *Срџко*, који је такође за потребе пројекта сачинио Б. Милосављевић. Састав корпуса већ је описан у овом раду, а највећи део посла већ је завршен. Ипак, план је да се на корпусу ради чак и након објављивања РМС2 и да се он користи и за друге бројне потребе Матице српске и њених чланова.

7.1. Ка огледној свесци и проблеми са новим речима

Тренутно се припрема огледна свеска РМС2. За потребе огледне свеске, али и РМС2 у целини, у току је селекција лексике која ће у њему бити обрађена. Иако ће се водити рачуна о томе да у РМС2 буде обрађена лексика свих функционалних стилова (новинарског, научног, административног, разговорног), предност

се даје лексички књижевних дела угледних писаца јер овај речник има циљ да стави на располагање корисницима лексичко богатство савремене српске књижевности. Показује се, међутим, да је велик део лексике књижевних дела већ обрађен у досадашњим речницима савременог језика. Иако је лексикографски тим очекивао да ће електронски корпус показати да највише нових, у речницима још незабележених речи, долази у српски језик из пера писаца, који често осмишљавају творбено иновативне нове речи, показало се да највише нових речи долази из језика медија. Осим што нема много нових речи у језику књижевних дела, њихова фреквенција је веома ниска. Често се испоставља да се потврде за неке нове речи региструју у језику само једног писца, понекад само у једном књижевном делу. Поставља се, онда, питање треба ли у РМС2 обрадити, на пример, ове речи: *жабастџи*, *жабокречинасти*, *жбунитиште*, *жбуновити*, *жељковати*, *жељник*, *женскарство*, *женскоцентричан*, *живомукац*, *живоитник*, *живоитодајни*, *живоиток*, *живоитолик*, *живоитолубив*, *живоитоморан*, *живуљко*, *живица*, *жртвостовље* итд. Иако имају врло мало потврда, многе од ових речи ипак завређују пажњу јер имају продуктиван творбени модел, настале су у језику писаца, имају потенцијал, носе експресивни набој, домаћег су порекла. Могу бити подстицајне за говорнике да и сами граде нове речи од словенског језичког материјала и да лексичке празнине не попуњавају позајмљеницама. Све су то разлози због којих би се обрада оваквих и њима сличних речи могла препоручити, без обзира на њихову ниску учесталост. Ови примери нам показују да лексикограф не би смео имати у виду само фреквенцију у корпусу као једини критеријум за уношење нових речи у речник, већ се свака нова реч мора размотрити понаособ, морају се прочитати примери њене употребе и узети у обзир аутор који ју је употребио у свом делу.

Нових речи нема у изобилју у језику књижевности, али их има у језику медија. Нарочито су присутне у текстовима колумниста, који су склони језичкој игри. Илуструјемо потребу колумниста за грађењем нових речи које су резултат потребе за игром: *сорошаст*, *стиарлеиан*, *иодмрак*, *шлајмариити*, *мафијаити*, *црвокласни*, *иситрбухозбориити*, *уиарамитарчаити*, *домамураити*, *иитиитиоворство* итд. Као последица језичке игре, може настати и богато деривационо гнездо неких лексема којима се именују појаве које привлаче пажњу у садашњим друштвеним и политичким приликама, нпр. *іеноцидаш*, *іеноцигер*, *іеноцидизам*, *іеноцидија*, *іеноцидираити*, *іеноцидист*, *іеноцидлија* итд.

Речи које настају као језичка игра такође имају ниску фреквенцију, баш као и нове речи из језика књижевних дела, и оне поседују експресивност, али њима се обично снижава новинарски стил и своди се на разговорни. Колумнисти често и имају циљ да своје обраћање читаоцима учине непосреднијим и ноншалантнијим (исп. Драгићевић 2019).

Много нових речи појављује се у творбеним и тематским групама, до чега обично долази тако што након позајмљивања неке речи, у кратком размаку настају нове речи са истом творбеном структуром. Речи које се позајмљују у групама сведоче о појавама које су нарочито важне у данашњем политичком и друштвеном животу или говоре о колективном стању свести говорника српског језика. Примера за ову појаву има много, али, као илустрацију, наводимо неке групе нових речи које су у вези с односом према природи и екологији, што је горућа тема данашњице:

агрофанатик, агроактивиста, агроексперт, агромаркет, агротуризам, агроомбил, агросаветник, агроаналитичар, агробизнис, агросвет и др.

биоетика, биоетичар, биоодрживост, биополитика, биопсихолошки, биореволюционарни, биохазард, биобезбедност, биодекор, бионационализам, биотероризам, биотерориста, биоцентризам и др.

екоактивизам, екоагенда, екоакција, екоалтернатива, екоанархиста, екоанксиозност, екоаргумент, екобрендинг, ековенчање, ековикенд, екогеноцид, екогуру, екоентузијаста, екозаповест, екокадри, екоимиц, екојунак, еколевица, екологика, екоманипулација, екомобилан, екомоћ, екоотпор, екопаметан, екорелигија, екосавест, екоселебрити, екорок, екотерор, екофашиста, екофундаменталиста, екофункционер и др.

Наведени примери сведоче о томе да су се биологија и идеологија ујединиле и да се свет поларизовао на људе који се преко мере залажу за бригу о природи и на оне који се ужасавају ових првих. Око та два приступа плете се стварност — они којима је главна преокупација брига о природи и они који им не верују бирају супротстављене политичке партије, слушају различиту врсту музике, немају исту дневну рутину, информишу се из различитих медија. Велик број нових речи из ове области сведочи о њеној важности у ванјезичкој стварности. Истовремено, ове речи указују на веома лако ширење творбеног модела нових речи са страним префиксоидима и префиксима. Као пример нових речи које говоре о самопоуздању говорника српског језика, наводимо групу речи са компонентом *аушо-*, које сведоче о ономе што проф. М. Ломпар назива *духом самојорицања*:

аутоцензура, аутошовиниста, аутоиронија, ауторасизам, аутодисквалификација, аутоколонијализам, аутонихилизам, аутопародија, аутопогубно, аутопрезир, ауторекламерски, аутореклексија, аутостигма и др.

Нове речи из ове групе као да не настају правом творбом речи, већ простим лепљењем препозитивне компоненте на већ постојеће речи. То „лепљење” постаје забрињавајуће јер има све више нових речи насталих додавањем две препозитивне компоненте или више њих на домаће и стране српске речи. Тиме се угрожава уобичајена и допуштена структура српских речи. Понекад се речи са више „налепака” пишу као полусложенице, а у неким случајевима као сложенице, што зависи од афинитета аутора текста:

турбо-мега-наставци, биогеохемијски, биоагроекополис, биомакромолекул, биопсихосоцијални, турбо-ексклузивно-скандалозни, турбо-народњачко-лоповски, биомангнетотерапија итд.

Иако се наведеним новим речима и многим другим које су регистроване у електронском корпусу осликава дух времена, оне углавном неће бити обрађене у РМС2. То се посебно односи на лексеме са врло ниском фреквенцијом, као и на оне којима се шири ниподаштавајући и непријатељски однос према представницима неких идеологија или друштвених група, нпр. *екофашиста, бионациста, агрофанатик, нациласила* итд.

8. Закључна разматрања

На крају овог излагања износимо најважнија запажања и закључке:

- Српска лексикографија веома је развијена, а истовремено и прилично неразвијена. Развијеност се огледа у томе што речнике израђују најбољи српски лингвисти примењујући најновије научне резултате лингвистичких истраживања. Неразвијеност је видљива у недовољној разноврсности речника и недостатку електронских речника.
- Најважнији српски речници израђују се у главним научним институцијама, Српској академији наука и уметности и Матици српској, а не у издавачким кућама, што има својих предности, али и недостатака.
- Рецентни речници савременог српског језика израђују се с идејом да буду нормативни речници. Лексикографи воде битку да се стандардни српски језик заснива, пре свега, на језику угледних писаца, а не на језику медија. Та битка, нажалост, има мало изгледа за успех.
- Респектабилни речници савременог српског језика прате континуитет један другог и чине комплет речника различитог обима. И најновији вишетоми речник Матице српске ослања се на традицију досадашњих речника. Одређене промене условљене су већим простором у речницима (што је достигнуће електронске лексикографије),

стицањем потпунијег увида у грађу (што омогућавају електронски корпуси), новим сазнањима која су проистекла из развоја српске и светске теоријске лексикографије и лексикологије.

Завршавамо овај текст размишљањем о сасвим конкретним, а важним лексикографским задацима које је изложила проф. Д. Гортан-Премк (2007: 243–244), најплодоноснији српски лексикограф, која је учествовала у изради свих досадашњих речника савременог српског језика. Још 2007. године, она је говорила о важности веће видљивости лексикографских дела и популаризацији њихове примене:

Циљ је свакога лексикографа да његово дело стигне до што више корисника на најједноставнији, најјефтинији и најбржи начин, и, што је посебно важно, да стигне управо у тренутку када је лексикографска информација кориснику потребна. Исти је циљ, разуме се, и друштва у целини. Овај се циљ у ово време савременом технологијом може остварити на два начина. Рећи ћу их.

Први начин. Сви постојећи речници могу се ставити на интернет; сајт би се могао звати Српска лексикографија [...] Други начин. [...] Омогућити корисницима мобилне телефоније у свако време, у свакој прилици приступ информацијама из ових речника. Такође би требало омогућити тражење и добијање информација СМС порукама, што је свакако најбржи и најједноставнији пут до потребне информације (Гортан-Премк 2007: 243–244).

И данас би се могли поновити ови предлози као први кораци ка осавремењивању лексикографије и њеног коначног трансфера из штампане сфере у електронску. После тих првих корака, сви каснији спроводили би се лакше и брже.

Литература

- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка (1976). Уз речник жаргона. *Наш језик*, 22 (3), 161–162.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка (2007). Српска лексикографија данас. Три предлога. У: С. Танасић (ур.), *Шездесет година Института за српски језик САНУ I* (стр. 243–247). Београд: Институт за српски језик САНУ.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка, Васић, Вера (ур.) (2002). *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*. Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.
- ГУТКОВ, Владимир Павлович (1993). *Сербская лексикография XVIII века*. Москва: МГУ, Филологический факультет.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна (ур.) (2014). *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси*. Београд: Филолошки факултет.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна (2018). *Српска лексика у прошлости и данас*. Нови Сад: Матица српска.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна (2019). Допринос глобализације банализацији лексичког фонда српског језика. В: А. Лукашанец (ред.), *Глобализација и славянске слова творенне*. XVI Мижнародны з'езд славистаў (Бялград, 19–27. 08. 2018): Тэматычны блок (стр. 74–84). Мінск: Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа, Беларускі камітэт славистаў, Камісія па славянскім словаўтварэнні пры Міжнародным камітэце славистаў.
- ЈЕРКОВИЋ, Јован (ур.) (1984). *Лексикографија и лексикологија*. Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.

- КОВАЧЕВИЋ, Милош (ур.) (2022). *Актуелна истражања лексикологије и лексикографије српског језика*. Андрићград: Андрићев институт.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе (2014). *Прилози за истражу лексиколошке и мейн-лексикографске библиографије*. Београд: Алма.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе (2024). *Прилози за истражу лексиколошке и мейн-лексикографске библиографије II*. Београд: Алма.
- ПЕШИКАН, Митар (1970). *Наш књижевни језик на сто година послије Вука*. Београд: Библиотека Друштва за српскохрватски језик и књижевност СРС.
- ПИПЕР, Предраг (2015). У: Милош Јевтић. *Животи језика. Разговори са Предрагом Пипером*. Београд: Академска књига.
- РИСТИЋ, Стана, ЛАЗИЋ КОЊИК, Ивана, ИВАНОВИЋ, Ненад (ур.) (2016). *Лексикологија и лексикографија у светлу савремених истраживања*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- РИСТИЋ, Стана, ЛАЗИЋ КОЊИК, Ивана, ИВАНОВИЋ, Ненад (ур.) (2021). *Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- ТЕШИЋ, Милосав, Драгићевевић, Рајна, ИВАНОВИЋ, Ненад (ур.) (2018). *Српска лексикографија од Вука до данас*. Каталог изложбе. Београд: САНУ, ССДС.
- ЋУПИЋ, Драго (ур.) (1982). *Лексикографија и лексикологија*. Београд: САНУ, Институт за српскохрватски језик САНУ, Филолошки факултет УБ – Нови Сад: Филозофски факултет, Матица српска.
- ХИМИК, Василий Васильевич (2004). *Большой словарь русской разговорной экспрессивной речи*. Санкт-Петербург: Норинт.
- ШИПКА, Данко (2007). *Прилози за истражу лексиколошке и мейн-лексикографске библиографије*. Београд: Алма.
- ШИПКА, Данко (2019). Лексикографске дефиниције између универзалног и традиционалног: квантитативно и квалитативно поређење дескриптивних рјечника. *Славистика*, 23 (2), 11–23.

*

- CASARES, Julio (1992). *Introducción a la lexicografía moderna* (3.^a edición). Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- LEW, Robert (2004). *Which Dictionary for Whom? Receptive Use of Bilingual, Monolingual and Semi-Bilingual Dictionaries by Polish Learners of English*. Poznań: Motivex.
- PRČIĆ, Tvrtko (2018). *Ka savremenim srpskim rečnicima*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- ŠIPKA, Danko (2000). *Bibliography of Serbo-Croatian Dictionaries: Serbian, Croatian, and Bosnian Muslim*. Springfield: Dunwoody Press.
- ŠIPKA, Danko (2008). Principles and Implementation in Slavic Bilingual Lexicography. Plenary lecture at *Perspectives on Slavistics III*, University of Hamburg, Germany, August 28–31, 2008.
- YONG, Heming, PENG, Jing (2007). *Bilingual Lexicography from a Communicative Perspective*. Amsterdam: John Benjamins.
- ZGUSTA, Ladislav (1991). *Priručnik leksikografije* (preveo D. Šipka). Sarajevo: Svjetlost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Лексикографски извори

- PJA3Y: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XXI. Београд: САНУ, 1959–.
- РСЈ: *Речник српског језика*, друго издање. Нови Сад: Матица српска, 2018.
- РМС1: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РМС2: *Вишејоштни речник савременог српског језика*. (у изради). Пројекат Матице српске.

Rajna Dragićević

**Directions and Challenges
of Serbian Lexicography in the 21st Century**

(Summary)

The paper is centered around the most relevant dictionaries of the contemporary Serbian language. The first section outlines the remarks on the requirements and reasons for the compilation of a dictionary of the contemporary Serbian language. It describes their continuity and the key features. Thereafter, from the perspective of the development of Serbian lexicography so far, it describes the reasons for starting the new project, which is the compilation of a multivolume Matica Srpska dictionary of the contemporary Serbian language. We list the characteristics of this future dictionary which will be fully compatible with the present tradition, and then we highlight certain qualities which will make this dictionary stand out from the others. The paper reaches the following conclusions: 1) Serbian lexicography is exceptionally developed and strikingly underdeveloped at the same time. Its development can be seen in that the dictionaries are compiled by the finest Serbian linguists, applying the cutting-edge scholarly results of linguistic research. Its underdevelopment can be seen in an inadequate diversity of dictionaries and a lack of electronic dictionaries. (2) The most relevant Serbian dictionaries are compiled in the major scientific institutions, the Serbian Academy of Sciences and Arts and the Matica Srpska, not in publishing houses, which has its advantages, but also its drawbacks. (3) The most important dictionaries of the contemporary Serbian language are compiled with an aim of being normative dictionaries. Lexicographers wage battles that Standard Serbian should be primarily founded on the language of renowned authors, not on the language of the media. Unfortunately, those battles have little hope of victory. (4) The most relevant dictionaries of the contemporary Serbian language follow one another's continuity and make up a set of dictionaries of different sizes. The most recent multivolume Matica Srpska dictionary also relies on the tradition of the previously published dictionaries. Certain changes were caused by a greater space in dictionaries (which is an achievement of electronic lexicography), by a fuller insight into the materials (which is provided by electronic corpora), and by new discoveries that stem from the development of Serbian and global theoretical lexicography and lexicology.

Рјечник у друштву, друштво у рјечнику: изабрани примјери словенских језика

Данко Шипка

 <https://orcid.org/0000-0002-9144-8155>

Државни универзитет Аризоне (Сједињене Америчке Државе)

danko.sipka@asu.edu

Сажетак

У овом раду представљају се начини на које велики описни рјечници словенских језика комуницирају са својим друштвеним окружењем. Ради се о двосмјерној комуникацији, гдје се друштвене датости зрцале у рјечнику, а истовремено рјечници врше одговарајући утицај у друштву. У првом дијелу рада излаже се појмовна мапа потребна за истраживање комуникације рјечника са друштвом. Поглавито, пажња се посвећује појмовима стандардизације, нације и ауторитета. Слједи дио гдје се разматрају макроманеври успостављања нормативног ауторитета, широки наративи којима се, у јавном дискурсу или предговорима рјечницима, образлажу намјере састављача и потребе појављивања рјечника. Након тога, пажња се усредсређује на нормативне микроманевре, какви су коришћење квалификатора, којима се лексеме или њихова значења искључују из стандарднојезичког варијетета.

Кључне речи: лексикографија, стандарднојезичка форма, социолингвистика, квалификатори, корисници рјечника.

Abstract

The present paper explores the ways in which comprehensive general monolingual dictionaries communicate with their social environment. This is a two-way communication in which social circumstances are reflected in the dictionary, and, at the same time, the dictionaries exert a certain social influence. In the first part of this paper, the attention is devoted to the concept of standardization, nation, and authority. In the second part, lexicographic macro maneuvers of establishing normative authority are discussed, broad narratives in which one justifies the intent of dictionary compilers and the need for the publication of the dictionary. These narratives can be found in public discourse and in the front matters of the dictionaries alike. In the final part of this paper, lexicographic micro maneuvers are discussed, concrete lexicographic means, such as usage labels, which exclude a word or its meaning from the standard language form.

Keywords: lexicography, the standard language variety, sociolinguistics, usage labels, dictionary users.

1. Увод

Велики описни рјечници словенских језика дио су комуникације лингвистичких елита с корисницима стандарднојезичког варијетета. У тој комуникацији лингвистичке елите наступају на основу одређене врсте ауторитета. На први поглед ради се о једно-смјерној комуникацији одозго према доле, међутим, слика је знатно компликованија. С једне стране у тим рјечницима, односно у низовима одлука које су лексикографи донијели, а које су резултирале рјечницима онако како су објављени, одражавају се друштвене датости, дакле, друштво, овако или онако улази у рјечнике, а онда и рјечници постају друштвене чињенице, које могу дјеловати у друштву у сагласности с намјерама лексикографа, али и на начин

који се с тим намјерама разилази. Прије анализе комуникације између рјечника и друштва, потребно је да представимо појмовну мапу истраживања. Представљамо слjedeће појмове: лексикографска комуникација, језичка култура, стандарднојезички облик, народ и ауторитет.

Овдје полазимо од такозваног комуникативног приступа лексикографији, који је добро представљен код Х. Јонга и Ј. Пенга (YONG – PENG 2007). Мада је њихова анализа заснована на двојезичним рјечницима, она се без измјена може примјенити и на једнојезичне. Основне тврдње њиховог приступа сажете су у овом кратком цитату:

The present study attempts to establish a triangular communicative model of lexicography and views the bilingual

dictionary as a system of intercultural communication between the compiler and the user (YONG – PENG 2007: 15). [Ова студија тежи успоставити тространи комуникативни модел лексикографије и посматра двојезични рјечник као систем интеркултурне комуникације између састављача и корисника.]

Видимо дакле да је лексикографска обрада комуникација међу састављачем и корисником рјечника. У овој комуникацији аутори рјечника, као дио језичких елита, дјелују на успостављању односно одржавању стандарднојезичког варијетета, тијесно повезаног са појмом језичке културе.

У свим словенским културама постоји појам језичке културе (нпр. руско *культура речи*, пољско *kultura towu*, односно *kultura języka/kultura językowa*), који је многим другим културама, рецимо онима енглеског језика, непознат. Тај појам покрива настојања језичких ауторитета и корисника стандардног језика на одржавању норми стандардног језика. У пољском чак постоји придјев *poprawnościowy*, са значењем 'који се односи на норму исправности у стандардном језику'. Уопштено узев, стандарднојезички варијетет и питања око њега изразити су у јавном дискурсу у свим словенским културама. Теоретичари стандардизације издвајају различите фазе процеса стандардизације (а у сваком је тренутку стандардизација процес који се одвија, никад није завршен). Кључни елементи у процесу стандардизације укључују избор оног варијетета који ће касније постати стандарднојезички варијетет. Након прихватања овај облик пролази кроз распршивање у друштву, па онда кодификацију путем нормативних активности (нпр. издавањем стандардних рјечника, граматика итд.). Стандарднојезички варијетет онда иде кроз разраду, у којој се успоставља употреба даног варијетета у различитим друштвеним контекстима (нпр. медијима, праву итд.). Након овога постоји стална потреба за одржавањем, гдје се тај облик развија, модернизује и култивише. Више информација о овоме може се наћи код сљедећих аутора. В. Хас (HAAS 1982) разматра различита проучавања о стандардном језику широм свијета. Т. Кристијансен и Н. Купланд (KRISTIANSEN – COUPLAND 2011) представљају истраживања о стандардним језицима у Европи.

Садашњи стандардни облици словенских језика проишашли су из књижевних традиција и дијалекатских основа, на чијем су популарисању радили филолози. У почетним фазама развоја, ове иницијативе долазиле су од ауторитета у релативно уском слоју писмених говорника. Ти писмени говорници прихватили су иницијативе у настанку језичких ауторитета истовремено прихватајући статус речених ауторитета. С демократизацијом писмености и урбанизацијом у 19. и посебно 20. вијеку, број корисника стандардног језика порастао је експоненцијално. То нас је до-

вело до данашњег стања гдје је стандарднојезички варијетет обиљежен динамиком интеракције између језичких ауторитета и образованих говорника словенских језика.

У типичном случају динамика унутар словенских стандардних језика почиње тако што језички ауторитети неке врсте покрећу одређене иницијативе, предлажу рјешења. Крајња је мјера успеха таквих иницијатива степен њихове прихваћености међу корисницима стандардног језика у питању. Уопштено узев, језички ауторитети дјелују на два нивоа: макронивоу и микронивоу. На макронивоу, налазимо различита јавна обраћања и појављивања у јавности, гдје се говори о општим смјерницама језичке политике, ономе што би у употреби језика било пожељно и непожељно. На том се нивоу и износе и образлажу приједлози за кориштење једнога и одбацивање другог. На макронивоу издају се и стандардна референтна дјела, свето тројство стандардизације: граматика, општи једнојезички рјечник и правопис. Онда се на микронивоу појављују конкретне интервенције којима се ове опште црте језичке политике и рјешења и утјеловљују. Лексикографи у рјечнике убацују нормативне квалификаторе типа *разговорно*, *жаргонски* итд., лектори исправљају текстове доводећи их у склад са поменутих приручницима, наставници исправљају ученике итд. Кад је, рецимо, лексика у питању, уобичајен маневар је пресуђивање ријечима, пракса да се једна ријеч сматра пожељном, а друга не. Такве микроинтервенције могу бити подупрте пуристичким наративом који налазимо на макронивоу или неким другим општијим принципом. Историјски узев, широм Славије, пресуђивање је било повезано са увођењем ријечи. На примјер, у словеначком је уведена ријеч *pokopališče*, 'гробље', ријеч словенског поријекла, након што је *britof*, које је посуђеница из њемачког (гдје има исто значење), проглашено непожељним. Исто видимо у словеначком и у замјени интернационализма *tekst* новотвореницом *besedilo* (домаћи термин од *beseda* – ријеч). Оба ова примјера, и пресуђивање и увођење, имају везе с пуристичким наративом на макронивоу. Рјечници су средство свих наведених фаза стандардизације, нпр. В. С. Карацић (1818) представио је селекцију варијетета за стандарднојезички облик, прихватање тог варијетета код књижевника (углавном путем тог рјечника и граматике у његовом уводу), гдје се као кључна узима година 1847. (в. Поповић 1964), што је допринијело каснијем распршивању тог стандарднојезичког облика. Разни једнојезични рјечници, термилошки и општи (види њихов преглед у ШРКА 2000) онда доприносе разради и одржавању тог стандарднојезичког облика. Како сам показао у Д. Шипка (ŠRKA 2023), рјечници у различитим сло-

венским културама дио су светог тројства стандардизације скупа са граматиком и Библијом закључно с крајем деветнаестог, а у двадесетом вијеку Библију су замијенили правописни приручници.

Језичке елите успостављају стандарднојезички облик на основу свог ауторитета. Ауторитет је у жижи интересовања друштвених наука откад је М. Вебер (WEBER 1919) успоставио традицију разликовања три главна типа ауторитета: традиционалног (какав, рецимо имају религије и свештеници), харизматског (какав, рецимо, налазимо код политичара чија особа зрачи привлачношћу), те рационално-правног (такав, је рецимо, ауторитет закона). У једној новијој књизи М. Хјумер (HUEMER 2013) истражује појам ауторитета (првенствено политичког) тако што цитира различите ауторе и интелектуалне традиције, углавном опирајући се на родоначелнички чланак М. Вебера (WEBER 1919). Слика која израђа јесте да постоји низ извора ауторитета који могу бити на дјелу. У конкретном контексту расправе овдје, важно је схватити да успостављање нормативног језичког ауторитета може попримати различите облике и посезати за различитим изворима. Језички ауторитет заснован је на чињеници да извор ауторитета (а ту су језикословци, писци, новинари, предавачи итд.) успоставља модел који корисници даног језичког варијетета треба да слиједе (нпр. тако што ријеч прогласе „правилном” или „неправилном”). Јасно је да нормативни језикословци тврде да је извор њиховог ауторитета рационалан, али, у стварности, одлуке у тој области имају различите мотивацијске механизме. Овај концепт нормативног језичког ауторитета раширен је у словенским језицима, а битно варира од једног словенског језика до другог. У неким је изразито присутан, у другима мање изразит. У овим другима, досег је ближи ономе што се дешава у неким несловенским језицима, дакле да је утицај веома ограничен, што су на примјеру енглеског показали Џ. Милрој и Л. Милрој (MILROY – MILROY 2012).

Са свим овим у виду, прелазимо прво на анализу макроманевара, у јавном дискурсу и предговорима појединих описних једнојезичких општих рјечника словенских језика. Избор рјечника није репрезентативан, бирани су најпознатији рјечници деветнаестог, двадесетог и двадесет првог вијека који могу да илуструју макроманевре карактеристичне за успостављање нормативног ауторитета у словенским културама. Након тога слиједи дио о микроманеврима на сличном узорку рјечника. Основно питање којим се овај рад бави јесте на које се начине путем макро- и микроманевара успоставља нормативни ауторитет у словенским општим једнојезичницима.

2. Макроманеври

Макроманевре успостављања нормативног ауторитета у општим словенским једнојезичницима одликује следеће: 1) образлагање потребе издавања рјечника као посла од националног значаја, 2) директно или околично образлагање улоге рјечника као оруђа стандардизације. Видјећемо на које се начине проводе ти макроманеври и шта имају заједничко. Илустративан је, у погледу образлагања потребе издавања, случај рјечника С. Ожегова и Н. Шведове (ОЖЕГОВ – ШВЕДОВА 1992). Наиме, постоје записи да је, како из редова просјечних корисника стандарднојезичког облика, тако и с највиших врхова власти издавање овог једнојезичника представљано као посао од националног интереса. Тако у *Правди*, једној од двају централних дневних новина у Совјетском Савезу налазимо како особа потписана као студент Ластовскаја жали што нема рјечника јер све већи број људи чита, па се сусрећу са мноштвом ријечи које не разумију (Ластовская 1935: 4). С друге стране, импулс за састављање рјечника дошао је с највиших врхова власти, од самог првог секретара, који у знаменитом писму А. Луначарском, тадашњем народном комесару просвете, пише како се упознао с рјечником, који је застарио и како би било вријеме да се сачини модерни једнојезичник (Ленин 1920). О томе да је творац Совјетског Савеза имао велики интерес за рјечнике свједочи и књига под насловом *Лењин и рјечници* (ЛЕВАШОВ – ПЕТУШКОВ 1975). Све ово сасвим је различито од ситуације у неким другим, несловенским срединама, рецимо средини енглеског језика, гдје су лексикографски подухвати овог типа заправо пословни подухвати, а политички прваци, у складу с тим, и не показују интерес за лексикографију. Друкчији статус пројеката оваког типа на енглеском говорном подручју види се из изванредних књига С. Винчестера о *Оксфордском рјечнику енглеског језика* (WINCHESTER 1998; 2003). У словенском свијету, сами аутори рјечника у предговорима истичу политичку подршку, нпр. Д. Ушаков (1935: i) тако пише:

Составители старались, поскольку это было в их силах, придать словарю характер, отвечающий тем требованиям, которые предъявлял В. И. Ленин [Составлячи су настојали, колико је то било у њиховој моћи, да рјечнику дају карактер који испуњава захтјеве које је поставио В. И. Лењин].

Слично је и са оцјенама рјечника. И. Мешчерјаков (МЕЩЕРЯКОВ 1940: 4) започиње приказ Ушаковљевог рјечника (УШАКОВ 1935), објављен у *Правди*, цитатом из поменутог писма В. И. Лењина А. Луначарском.

Уз ауторитет власти, аутори руских рјечника позивају се и на ауторитет књижевне и рјечничке традиције. Тако у седамнаестомном великом академском

рјечнику руског језика (Чернышёв и др. 1950–1965, том I, стр. 1) налазимо и призивање социјалистичке епохе и књижевне и рјечничке традиције. Каже се да рјечник:

[...] должен охватить все лексическое богатство русского литературного языка с грамматической его характеристикой, преимущественно от эпохи Пушкина до наших дней. [...] Наша социалистическая эпоха — не только величайшее политическое явление в жизни народов, но она величественна также новыми данными в истории человечества обогащениями в области культуры, науки, техники, искусства, а следовательно, и языка. [...] Используя старую, более чем полуторастолетнюю традицию академических словарей, редакция настоящего Словаря ставила себе задачей объединить лучшие признанные положения этой после года обозначает издание [треба да обухвати цјелокупно лексичко богатство руског књижевног језика с његовим граматичким карактеристикама, углавном од Пушкинове ере до данас. [...] Наше социјалистичко доба није само највећа политичка појава у животу народа, већ је величанствено и због нових достигнућа у историји човјечанства у области културе, науке, технологије, умјетности, а самим тим и језика. [...] Користећи стару, више од једног и по вијека дугу традицију академских рјечника, уредници овог Рјечника поставили су себи задатак да обједине призната начела традиције и прилагоде их захтјевима савременог издања].

Ситуација какву смо описали на поменути два руска рјечника слична је и у другим словенским срединама и она не варира у зависности од политичког устроја. Тако се у украјинском једанаестотомнику из времена комунизма (Билодид 1970, том 1, стр. vi) призива Велика октобарска социјалистичка револуција и лењинска национална политика:

Він відображає етап і розвиток лексики сучасної української мови, справжній розквіт якої став можливим лише після Великої жовтневої соціалістичної революції завдяки успішному здійсненню лєнінської національної політики. [Он одражава стадіјум і развој речника савременог украјинског језика, чији је прави процват постао могућ тек после Велике октобарске социјалистичке револуције, захваљујући спровођењу лєнінске націоналне политике].

Двадесетотомник издан у посткомунистичко вријеме (Шевченко 2010, том 1, стр. i), опет, помиње указ Предсједника Украјине и одлуку Владе Украјине о састављању рјечника:

Словник української мови у 20 томах (далі СУМ-20) є одним із центральних проєктів програми створення Національної словникової бази, ініційованої Указом Президента України від 7 серпня 1997 р. № 967. Як окреме завдання «Створення фундаментальної академічної багатотомної лексикографічної системи “Словник української мови”» цей проєкт є в розпорядженні Кабінету Міністрів України від 22 листопада 2000 р. [Рјечник украјинског језика у 20 томова (у даљем тексту СУМ-20 [Словник української мови]) један је од централних пројеката програма за стварање Националне рјечничке базе, покренутог Указом Предсједника Украјине од 7. августа 1997. године, број 967. Пројекат „Стварање темелног академског вишетоног лексикографског система ‘Рјечник украјинског језика’” у надлежности је Кабинета министара Украјине од 22. новембра 2000. године].

При томе, рјечници се смјештају у низ приручника потребних из угла националног интереса, у поменуто свето тројство стандардизације. Илустриран је у том погледу *Рјечник македонског језика са српскохрватским тумачењима* (Димитровски и др. 1961–1966). Већ из тога што су присутна српскохрватска тумачења видимо тадашњу геополитичку чињеницу постојања Македоније у Југославији, а аутори у предговору изријеком кажу како већ постоје правопис и граматика, па онда настављају:

„Недостигаше уште една поопфатна работа посветена на лексиката на македонскиот јазик. Овој речник иде да ја пополни и таа празнина” (Димитровски и др. 1961, том I, стр. i) [Недостајало је још једно обимније дјело посвећено лексички македонског језика. Овај рјечник има за циљ да попуни ту празнину].

Посматрање рјечника као националних пројеката није ствар новијег датума, нити је везана само за државне структуре. И у деветнаестом вијеку аутори у предговорима својим дјелима истичу национални значај лексикографског рада. Тако, на примјер, у пољском деветнаестовековном рјечнику (LINDE 1807–1814: I, стр. xviii) аутор каже: „dzieło moje będzie pomocno otrzeźwionemu duchowi narodowemu” [моје дјело биће од помоћи отрежњеном народном духу]. Видимо, дакле, да је национално и идентитетско одређење словенских једнојезичника тенденција која је постојано присутна, како у XIX, тако и у XX и XXI вијеку и да је такво схватање рјечника независно од политичког устроја у даном тренутку.

Сада прелазимо на макроманевре којима се успоставља нормативни ауторитет. Већ у 19. вијеку успоставља се схема по којој се нормативни ауторитет заснива, с једне стране на харизматском ауторитету писаца, а с друге стране на традиционалном ауторитету народних говора. У помињаном пољском рјечнику (LINDE 1807–1814: I, стр. ii) аутор каже да је њива с које се убиру лексиколошки плодови двојна, да обухвата писану традицију и говоре, па онда прво даје карактеристике говора: „ta iest obszernieysza, bo się rozciąga wszędzie, gdzie tylko językiem naszym mówią” [он је обимнији, јер се простире свуда, гдје год се нашим језиком говори] а након тога писане традиције: „tamta uprawnieysza, a zatem w lepsze urodzaie plodnieysza, bo z większą pieczołowitością pielęgnowana” [она је упорнија, а самим тим у бољем тлу плоноснија, јер се с већом пажњом његује]. Кад је у питању харизматски ауторитет писаца, аутор у предговору (LINDE 1807–1814, том I, стр. ii) помиње низ оних који су укључени у грађу, а међу њима су и они најпознатији преставници пољске књижевне традиције, нпр. М. Реј, Ј. Кохановски и П. Скарга. У погледу неукључивања књижевне традиције рјечник В. С. Караџића (КАРАЏИЋ 1818) био је изузетак, али је

сам аутор релативно брзо промијенио став. Тако С. Новаковић пише:

Вук завршује: ‘Како станемо сви овако писати, одмах ћемо имати књижевни језик, који ће се разликовати од језика поварене простоте, а опет неће бити ништа друго до чисти народни српски језик.’ Ово је написано 1845 године. Речи су горе наведене необично знамените (Новаковић 1887: 48).

Видимо ту исто оно настојање као код С. Линдеа (LINDE 1807–1814), да се у књижевни језик укључи и књижевна традиција и народни језик.

Често се, уз харизматски ауторитет писаца, користи и харизматски ауторитет институција. Тако, у многим срединама иза рјечничких пројеката стоје академије наука (погледати списак извора у овом раду), а у нашем случају још и Матица српска (РМС; РСЈ), као најзначајније културно удружење са богатом традицијом. Харизматски ауторитет ових институција на неки начин овјерава нормативни ауторитет.

Изјаве о нормативном статусу рјечника варирају од оних који нормативну улогу наводе директно и без околишања, до оних који нормативну улогу рјечника квалификују. Директно преузимање нормативне улоге налазимо, на примјер, у руском *Великом академском рјечнику* (ЧЕРНИШЕВ 1950, том I, стр. 1), гдје аутори кажу: „Настоящий Словарь современного русского литературного языка является толково-историческим и нормативным” [Савремени Рјечник руског књижевног језика је описно-историјски и нормативни] или у *Рјечнику словачког језика* (РЕСИАР 1959–1968, том I, стр. v), гдје се каже: „Slovník má charakter normatívnej jazykovej príručky” [Рјечник има карактер нормативног језичког приручника]. Има и таквих рјечника гдје се о нормативној улози говори унеколико околишно, нпр. у *Приручничком рјечнику чешког језика* (HJLER et al. 1935–1957, том I, стр. vii), гдје се каже да рјечник: „chce přispěti k ustálení spisovného jazyka a v případech pochybných k vytvoření normy” [тежи допринијети устаљивању књижевног језика и у нејасним случајевима успоставити стандард]. Још је то изразитије у *Рјечнику савременог бујарског језика* (РОМАНСКИ 1955–1959, том I, стр. iii), гдје се каже да рјечник треба да: „спомогне за повишавање на езиковата култура у нас” [помогне развоју језичке културе у нашој земљи]. Коначно унеколико контрадикторан поглед да рјечник нема нормативни циљ али да ће имати и такву улогу репрезентује *Рјечник македонског језика* (ДИМИТРОВСКИ и др. 1961, том I, стр. 1), гдје за рјечник каже да: „тој не си поставува строго нормативна цел, иако и во тој поглед ќе изигра несомнена улога” [себи не поставља строго нормативни циљ, иако ће у том погледу играти несумњиву улогу].

У промишљању нормативне улоге рјечника, аутори често размишљају о укључивању односно искључи-

вању лексема. Таква размишљања налазимо још од XIX вијека. Нпр. код В. Даља (Даль 1863–1866, том 2, стр. vii) говори се да у рјечник треба укључити ријечи из свих сфера руског језика, „но не для безусловнаго включенія ихъ въ писменную речь” [али да се не смију безусловно укључити у писану ријеч]. Слична размишљања о лексичкој селекцији видимо и у свим другим великим описним рјечницима словенских језика.

Видимо из ових макроманевара да се лексикографски рад позиционира као посао од националног интереса, да рјечници имају нормативну улогу (што се каже директно или индиректно). Та нормативна улога подупире се традиционалним ауторитетом народних говора и харизматским ауторитетом писаца. Види се то јасно и у самом рјечничком тексту, нпр. у шестотомнику Матице српске, глаголи *мумлаиши* и *мумљаиши* (РМС, том III, стр. 462), које дијели свега седам других одредница и које се налазе у истом ступцу исте стране посебно се обрађују, оба с вишеструким цитатима из књижевних дјела. Толико цитата је за корисника сасвим непотребно, *мумљаиши* се могло обрадити једноставним унакрсним упуђивањем, али су цитати ту да харизматским ауторитетом писаца подупру нормативну функцију рјечника. У сљедећем дијелу рада представља се како се нормативни ауторитет у изабраним општим описним рјечницима словенских језика успоставља путем искључивања дијела лексичке масе.

3. Микроманеври

Основно оруђе микроманевара успостављања нормативног ауторитета у рјечницима јесу квалификатори. Б. Свенсен (SVENSÉN 2009: 316) наводи читав низ квалификатора по критеријумима мјеста, времена, става, формалности итд. Међу тим квалификаторима можемо наћи и оне који обиљежену ријеч, њен облик или значење искључују из савременог стандардног језика у искључујућем смислу. С једне стране имамо такве квалификаторе, типа *жаргонски* или *архаично*, чија је основна намјера искључивање из стандарднојезичког варијетета. То су примарни искључујући квалификатори. Постоје онда квалификатори типа *вулгарно* или *шаливо*, чији је основни циљ нешто друго (да изразе став говорника према ономе што је обиљежено), али им ефекат може бити искључивање из стандарднојезичког облика. Ово су секундарни искључујући квалификатори. Како је показало истраживање које сам провео 2015. године, о коме се више података може наћи у Д. Шипка (ŠIPKA 2016), и примарни и секундарни искључујући квалификатори могу код корисника бити схваћени као искључујући. Испитаници су на Ликертовој скали

одговарали колико се слажу с тим да се ријеч обиљежена даним квалификатором може употребљавати у савременом стандардном језику (вриједност 1 представља став „никако се не слажем”, а 5 „у потпуности се слажем”). Метаподаци на основу тих одговора представљени су у *табели 1*.

квалификатор	тип	број	просјек	стд. дев.
неправилно	примарни	105	2.37	1.40
дијалекатски	примарни	105	2.39	1.06
застарјело	примарни	105	2.61	1.03
разговорно	примарни	105	3.03	1.21
вулгарно	секундарни	105	1.97	1.16
шљиво	секундарни	105	2.79	.95
иронично	секундарни	105	3.10	1.03
експресивно	секундарни	105	3.12	.95

Табела 1. Резултати о ставу испитаника према искључујућим квалификаторима у ШРКА (2016).

Видимо да су вриједности врло сличне за примарне и секундарне квалификаторе. У Д. Шипка (Шипка 2021), те Д. Шипка и др. (ŠIRKA et al. 2021) и М. Врбинц и др. (VRBINC et al. 2020) показано је на примјеру корисника рјечника у Сједињеним Државама, Словенији и Хрватској, да искључујући нормативни квалификатори имају утицај на кориснике. Он је ограничен, али постоји. У свим поменутих истраживања показано је да је предочавање искључујућег квалификатора водило мањој прихватљивости ријечи у стандардном језику у поређењу с ријечју која у рјечнику такође има квалификатор, али он испитаницима није представљен. Дакле, квалификатори нису јалова настојања лексикографа, а искључујући ефекат се код говорника јавља независно од тога да ли је примарна улога квалификатора искључујућа.

Сљедеће занимљиво питање јесте обим у којем се употребљавају искључујући квалификатори у словенским једнојезичницима. У *табелама 2, 3, 4 и 5* представљени су подаци за руски, пољски, српски и словеначки једнојезичник. Више о том истраживању може се наћи у Д. Шипка (ŠIRKA 2016).

примарни	број	секундарни	број
		бранное	52
		грубое	12
		ироническое	412
областное	222	неодобрительное	784
просторечие, просторечное	3230	презрительное	128
старое	225	пренебрежительное	114
устаревшее	2604	шутливое	652
Укупно	6281	Укупно	2154

Табела 2. Искључујући квалификатори у С. Ожегов и Н. Шведова (Ожегов – Шведова 1992) (око 40 хиљада одредница).

примарни	број	секундарни	број
dawne	98		
potoczne	2698		
warszawskie	2		
krakowskie	15		
poznanskie	1		
ślaskie	1		
lwowski	0		
wileńskie	1	pejoratywne	300
młodzieżowe	23	pogardliwe	63
przestępcze	8	wulgarne	99
środowiskowe	49	zartobliwe	223
Укупно	2896	Укупно	685

Табела 3. Искључујући квалификатори у П. Жмигроцки (Żmigrodzki et al. 2012) (око 12 хиљада одредница у тренутку пребројавања).

примарне	број	секундарне	број
архаично	199	вулгарно	70
старокњижевно	11	експресивно	83
разговорно	961	фамилијарно	51
регионално	181	пејоративно	518
народски	708	подругљиво	22
шатровачки	23	презриво	12
жаргонски	218	иронично	240
ђачки	24	шљиво	62
Укупно	2325	Укупно	1058

Табела 4. Искључујући квалификатори у РМС (око 80 хиљада одредница).

примарне	број	секундарне	број
nieprawilno	24		
neustaljeno	92		
nižje pogovorno	503		
pogovorno	2133	ekspresivno	12355
narečno	1958	nizko	217
žargonsko	512	slabšalno	1447
otroško	111	šaljivo	254
starinsko	4793	ironično	178
zastarelo	3893	vulgarno	123
Укупно	14019	Укупно	14574

Табела 5. Искључујући квалификатори у А. Бајец и др. (BAJEC et al. 2000) (око 98 хиљада одредница).

Из представљене четири табеле види се неколико занимљивих ствари. Прво, у сва четири рјечника аутори често посежу за искључујућим квалификаторима, што је врло занимљиво, узевши да се ради прије свега о рјечницима стандардног језика. Друго, честа је употреба и примарних и секундарних искључујућих квалификатора. Треће, постоји варирање, како у упо-

треби конкретних квалификатора, тако и у њиховој фреквенцији, а онда и у омјеру примарних према секундарним. Доста тог варирања може се приписати лексикографској пракси дане словенске средине а онда и намјерама састављача рјечника. То, међутим, не мијења чињеницу да су искључујући квалификатори у свим испитаним рјечницима словенских језика свеprisутни.

4. Закључак

Из представљеног описа макро- и микроманевара у изабраним словенским општим једнојезичницима издвајају се следећи закључци. Прво, у словенским културама постоје друштвени импулси који рјечнике чине пословима од националног и идентитетског значаја. Ови импулси често долазе с највиших врхова власти, мада има и оних који поријекло имају у друштвеној бази. Друго, у макроманеврима самих лексикографа и оцјењивача њиховог рада препознају се ти друштвени импулси. Треће, аутори рјечника директно или индиректно прихватају улогу успостављања нормативног ауторитета и рјечнике као средство тог успостављања. Четврто, нормативност се успоставља како рационалним, тако традиционалним и харизматским ауторитетом. У овом посљедњем погледу изузетно је видљива улога харизматског ауторитета писаца. Пето, нормативни ауторитет успоставља се и рјечничким квалификаторима. Они имају утицај на кориснике рјечника, а за њима често посежу лексикографи у различитим словенским културама. Укратко: друштво улази у рјечник тако што рјечник узноси на пиједестал важног националног посла, а рјечник се враћа у друштво као средство успостављања нормативног ауторитета.

Литература

- ЛАСТОВСКАЈА (1935). Почему не издају словареј, *Правда*, 25. 2. 1935, с. 4.
- ЛЕВАШОВ, Евгений Александрович, ПЕТУШКОВ, Валентин Петрович (1975). *Ленин и словари*. Ленинград: Наука.
- ЛЕНИН, Владимир Ильич. *А.В. Луначарскому, письмо*, 18. 1. 1920.
- МЕЩЕРЯКОВ, И. (1940). Ценная книга, *Правда*, 16. 12. 1940, с. 4.
- НОВАКОВИЋ, Стојан (1888). Српска краљевска академија и неговање језика српског (Посланица Академији наука философских). *Глас Српске краљевске академије*, 10, 5–87.
- ПОПОВИЋ, Миодраг (1964). *Вук Стефановић Караџић*. Нолит: Београд.
- ШИПКА, Данко (2021). Нормативни лексикографски квалификатори: истраживање случаја у Хрватској. У: Стана Ристић, Ивана Лазић Коњик, Ненад Ивановић (ур.), *Лексикологија и лексикографија у свјетлу актуелних проблема* (стр. 175–188). Београд: САНУ.
- *
- HAAS, William (ed.) (1982). *Standard Languages: Spoken and Written*. Manchester – UK: Manchester University Press.

- HUEMER, Michael (2013). *The Problem of Political Authority: An Examination of the Right to Coerce and the Duty to Obey*. New York: Palgrave Macmillan.
- KRISTIANSEN, Tore, COUPLAND, Nikolas (eds.) (2011). *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. Oslo: Novus Press.
- MILROY, James, MILROY, Lesley (2012). *Authority in language: Investigating standard English*, 4th ed. Oxford: Routledge.
- SVENSÉN, Bo (2009). *A Handbook of Lexicography. The Theory and Practice of Dictionary-Making*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ŠIPKA, Danko (2000). *A Bibliography of Serbo-Croatian Dictionaries*. Springfield – VA: Dunwoody Press.
- ŠIPKA, Danko (2016). Exclusion Labels in Slavic Monolingual Dictionaries: Lexicographic construal of non-standardness, *Colloquium*, 1(1), 1–17.
- ŠIPKA, Danko, VRBINC, Alenka, VRBINC, Marjeta (2021). Normative Labels in Slovene Dictionaries: Users' and Lexicographers' Perspectives. *International Journal of Lexicography*, 34(2), 183–205.
- ŠIPKA, Danko (2023). *Water, Whiskey, and Vodka: A Story of Slavic Languages*. Georgetown: Georgetown University Press.
- VRBINC, Marjeta, ŠIPKA, Danko, VRBINC, Alenka (2020). Normative Labels in Two Lexicographic Traditions: A Slovene–English Case Study. *Lexikos*, 30(1), 561–582.
- WEBER, Max (1919 [2019]). *Politik als Beruf*. Ditzingen: Reclam.
- WINCHESTER, Simon (1998). *The Surgeon of Crowthorne: A Tale of Murder, Madness and the Love of Words*. New York: Viking Press.
- WINCHESTER, Simon (2003). *The Meaning of Everything: The Story of the Oxford English Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- YONG, Heming, PENG, Jing (2007). *Bilingual lexicography from a communication perspective*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.

Лексикографски извори

- БЛОДІД, Іван (ред.) (1970–1980). *Словник української мови. В 11 томах*. Київ: Наукова думка.
- ДАЛЬ, Владимир (1863–1866). *Толковый словарь живого великорусского языка*. I–IV (1st ed.). М., СПб.: О-во любителей российской словесности.
- ДИМИТРОВСКИ, Тодор, КОРУБИН, Благоја, СТАМАТОСКИ, Трајко (1961–1966). *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски шолкувања*. Скопје: Институт Крсте Мисирков.
- КАРАѢИЋ, Вук Стефановић (1818). *Српски рјечник*. Беч: Штампарија јерменског манастира.
- ОЖЕГОВ, Сергей Иванович, ШВЕДОВА, Наталия Юльевна (1992). *Толковый словарь русского языка*. Москва: Азъ.
- РОМАНСКИ, Стојан (1955–1959). *Речник на сьвременния български книжовен език*. София: Институт за български език.
- РМС: СТЕВАНОВИЋ, Михаило (ур.) (1967–1976). *Речник српскохрватској књижевној језика*, 1–6. Нови Сад — Загреб: Матица српска, Матица хрватска.
- РСЈ: НИКОЛИЋ, Мирослав (ур.) (2011). *Речник српској језика*. Нови Сад: Матица српска.
- УШАКОВ, Дмитрий Николаевич (1935). *Толковый словарь русского языка*. Москва: Государственный институт „Советская энциклопедия“.
- ЧЕРНИШЕВ, Василий Ильич (1950–1965). *Словарь современного русского литературного языка*. Москва – Ленинград: АН СССР.
- ШЕВЧЕНКО, Лариса Леонидівна и др. (2010). *Словник української мови у 20 томах*. Київ: Наукова думка.

*

- BAJEC, Anton (ed.) (2000). *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- HUJER, Oldřich, SMETÁNKA, Emil, WEINGART, Miloš (1935–1957). *Průruční slovník jazyka českého*. Praha: SPN.
- LINDE, Samuel Bogumił (1807–1814). *Słownik języka polskiego*, 6. tomów. Warszawa: druk własny i Drukarnia Xsięży Pijarów.

- PECIAR, Štefan (red.) (1959–1968). *Slovník slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- ŻMIGRODZKI, Piotr et al. (2012). *Wielki słownik języka polskiego*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.

Danko Šipka

**Society in Lexicography, Lexicography in Society:
Case Studies of Slavic Dictionaries**

(Summary)

The present paper discusses normative authority in Slavic general monolingual dictionaries. The focus of the analysis is how societal realities influence dictionaries and what role dictionaries play in society. The interaction between society and lexicography is illustrated by the establishment of normative authority in dictionaries, i.e., by the way in which lexicographers contribute to the establishment and maintenance of standard language variety. Slavic lexicographers assert normative authority in two ways. First, there are broad narratives in public discourse and dictionary front matters, where lexicographers and other members of society define the role of dictionaries and position them as works of national importance rather than commercial enterprises (as is the case in the English-speaking countries). This paper first discusses these broad narratives, called macro maneuvers, most notably definitions of the dictionary's role and the criteria used to decide which lexical items are to be included in the dictionary. It turns out that starting in the 1900s and continuing in the next two centuries, Slavic lexicographers invariably see their work as an enterprise of national importance and emphasize normativity (although, in some cases, the normative role is qualified). Second, normative authority is enforced by micro maneuvers such as application of exclusionary usage labels. There are two kinds of usage labels that exclude a word, its form, or its meaning from the standard language variety. There are primary exclusion labels, like *slang* or *obsolete*, whose main purpose is to mark exclusion from the contemporary standard language variety. There are then secondary exclusion labels, such as *vulgar* or *facetious*, which are meant to mark the attitude, but their effect can also be exclusion. The analysis of four general Slavic monolingual dictionaries shows that Slavic lexicographers abundantly use both kinds of these exclusion labels.

Društvena odgovornost u leksikografiji na primjeru obrade leksika povezanoga s dobnim skupinama u *Hrvatskome mrežnom rječniku – Mrežniku*

Daria Lazić

 <https://orcid.org/0000-0003-1594-1076>

Institut za hrvatski jezik (Hrvatska)

dlazic@ihjj.hr

Sažetak

Svijest o problemu stereotipizacije društvenih skupina u leksikografskim opisima već je dugo prisutna u stranoj leksikografiji. U hrvatskome kontekstu takva su istraživanja rijetka, a hrvatski rječnici često odražavaju stereotipne predodžbe i nejednakosti koje postoje u društvu. Cilj je ovoga rada na primjeru leksika iz domene dobi prikazati probleme u vezi s opisom leksika koji se odnosi na društvene skupine u suvremenim hrvatskim rječnicima i rješenja koja se mogu primijeniti u suvremenome, korpusno utemeljenom rječniku. U radu se analizira leksikografska obrada odabranih izraza iz domene dobi u suvremenim hrvatskim rječnicima, upoređuje se s podacima iz korpusa hrvatskoga jezika te se prikazuju rješenja koja su primijenjena u *Hrvatskome mrežnom rječniku – Mrežniku*, novome rječniku hrvatskoga jezika. U rječnicima su među ostalim uočeni ovi problemi: 1) neki česti izrazi (osobito višerječni) nisu obrađeni, 2) nisu navedeni pragmatički podaci kao što su kontekst uporabe i prihvatljivost izraza, 3) stilski vrijednost (npr. pogrdnost) nije dosljedno opisana i 4) u obradi građe odražavaju se dobni stereotipi. Rješenja uočenih problema koja su predstavljena u radu mogu biti korisna za opis leksika koji se odnosi na društvene skupine općenito.

Ključne riječi: kritička leksikografija, korpusni pristup u leksikografiji, mrežni rječnik, društveni stereotipi, dobne skupine.

Abstract

The issue of stereotyping social groups in lexicographic descriptions has been acknowledged for an extended period in foreign lexicography. In the Croatian context, such research is rare, and Croatian dictionaries often reflect stereotypical perceptions and social inequality. The aim of this paper is to highlight problems associated with the description of vocabulary related to social groups in contemporary Croatian dictionaries, using vocabulary from the domain of age as an example, and to propose solutions applicable to a modern, corpus-based dictionary. In the paper, the lexicographic treatment of selected age-related terms in contemporary Croatian dictionaries is analysed and compared with data from a Croatian text corpus, and the solutions implemented in the *Croatian Web Dictionary – Mrežnik*, a new Croatian dictionary, are presented. The analysis identified several issues in the dictionaries: 1) some common terms (especially multi-word expressions) are not included, 2) pragmatic information such as usage context and acceptability is missing, 3) the stylistic value (e.g., pejorativeness) is not consistently described, and 4) age stereotypes are sometimes reflected in lexicographic descriptions. The solutions proposed in this paper may also be useful for addressing the description of vocabulary related to social groups in general.

Keywords: critical lexicography, corpus-linguistic approach in lexicography, web dictionary, social stereotypes, age groups.

1. Uvod

Rječnici su neodvojivi od društvenoga konteksta u kojemu su nastali te u većoj ili manjoj mjeri sadržavaju predodžbe i vrijednosti svojega vremena, koje su kulturno specifične i s vremenom se mogu mijenjati. To pokazuje činjenica da se u posljednje vrijeme, koje je obilježeno porastom društvene odgovornosti, rječnici često kritiziraju zbog stereotipnoga ili negativnoga prikaza pojedinih društvenih skupina. S predodžbama o društvenim skupinama koje se mogu odražavati u rječničkim opisima povezan je i problem izvora jezičnih podataka. Naime, pojam suvremenoga rječnika najčešće se poisto-

vjećuje s korpusno utemeljenim rječnikom koji bi trebao prikazivati stvarnu jezičnu uporabu kakva je posredovana korpusom. Međutim, ona često nije politički korektna, stoga se postavlja pitanje kako u rječniku pomiriti vjernost korpusu i načela društvene odgovornosti.

Svijest o problemu stereotipizacije društvenih skupina i opisa društveno osjetljivoga leksika u stranim je leksikografskim istraživanjima prisutna već nekoliko desetljeća, a istraživanja su obuhvatila razne društvene skupine (npr. HARTEVELD – VAN NIEKERK 1996; CLOETE 2014). Takva su istraživanja u području hrvatske leksikografije još uvijek rijetka, a istražen je u prvome redu leksik iz

domene roda/spola (BRATANIĆ 2005; PIŠKOVIĆ 2016; DAKIĆ 2017; MIHALJEVIĆ 2018; 2021). Istraživanje D. Lazić i A. Mihaljević (2021a) obuhvatilo je, uz rodne, i neke etničke i profesijske stereotipe u hrvatskoj povijesnoj i suvremenoj leksikografiji. Hudeček (2021) analizirala je odnos između korpusnih podataka, leksikografskoga opisa i stereotipa na primjeru riječi i izraza kojima se označuje osoba plave/svijetle kose, a A. Perinić Lewis i K. Lewis (2021) opise stereotipnih naziva za stanovnike otoka, priobalja i zaleđa u hrvatskim rječnicima.

Istraživanja provedena na hrvatskoj rječničkoj građi (npr. LAZIĆ – MIHALJEVIĆ 2021a; 2021b) pokazala su da suvremeni hrvatski rječnici obiluju društveno spornim sadržajima i nerijetko odražavaju stereotipne predodžbe o raznim društvenim skupinama. O društvenoj odgovornosti i rješavanju nekih s njom povezanih problema koji su uočeni u postojećim rječnicima nastojalo se voditi računa pri obradi građe u *Hrvatskome mrežnom rječniku – Mrežniku* (<http://ihjj.hr/mreznik>), novome rječniku hrvatskoga jezika koji se od 2017. sastavlja u Institutu za hrvatski jezik. Riječ je o jednojezičnome općem rječniku koji je izvorno sastavljan za objavljivanje na mreži. Rječnik je korpusno utemeljen te pri njegovoj izradi kao osnovni izvor podataka služe dva korpusa hrvatskoga jezika: *Hrvatski mrežni korpus – hrWaC* i manji korpus hrvatskoga standardnog jezika *Hrvatska jezična riznica* (BROZOVIĆ – ČAVAR 2008). Oba korpusa dostupna su u programu *Sketch Engine* (KILGARRIFF et al. 2004). Različiti aspekti rada na rječniku opisani su u projektnoj monografiji (HUDEČEK i dr. 2024), čiji se jedan dio odnosi i na društvenu odgovornost.

Cilj je ovoga rada analizom leksikografske obrade odabranih izraza iz domene dobi prikazati probleme i nedostatke u vezi s opisom leksika koji se odnosi na društvene skupine u suvremenim hrvatskim jednojezičnim općim rječnicima i rješenja nekih od uočenih problema koja su primijenjena u *Mrežniku*. Odabir građe iz domene dobi motiviran je činjenicom da prisutnost dobnih stereotipa i opis leksika koji se odnosi na dobne skupine prije rada na *Mrežniku* nisu pobliže istraženi u kontekstu hrvatske leksikografije. U prvome dijelu rada ukratko su prikazani primjeri društvenih stereotipa u suvremenim hrvatskim općim rječnicima. Potom je dan pregled nekih stereotipa i stavova o dobnim skupinama koji postoje u društvu i izraza koji se u hrvatskome upotrebljavaju za govor o dobi i dobnim skupinama. U glavnome dijelu rada prikazani su primjeri leksikografske obrade u *Mrežniku* u odnosu na nedostatke uočene u drugim rječnicima. Analiza obuhvaća odabir natuknica i oblikovanje definicija, pragmatičke podatke te odabir kolokacija i primjera.

2. Pojam stereotipa i stereotipi u leksikografiji

S društvenim se skupinama — skupinama pojedinaca izdvojenih na temelju kriterija kao što su spol/rod, etnička pripadnost, vjera, rasa, dob, profesija i slično — povezuju određene stereotipne predodžbe. Stereotip se može odrediti kao vjerovanje o uopćenim obilježjima društvenih skupina ili njihovih članova¹. Najčešće se govori o negativnim stereotipima iako oni mogu biti i neutralni ili pozitivni. S obzirom na to, stereotipi su povezani sa stavovima o skupinama i pojedincima koji im pripadaju, primjerice, mogu biti osnova za predrasude, koje obuhvaćaju i afektivno-evaluativne elemente (npr. odbojnost; DOVIDIO et al. 2010: 5–8). Premda mogu imati uporište u stvarnosti (kao što su biološki čimbenici kod dobnih stereotipa), jasno je da je riječ o uopćenim i pojednostavnjenim predodžbama koje ne vrijede za svakoga pripadnika pojedine skupine.

Stereotipi koji postoje u društvu odražavaju se u jeziku i jezikom se prenose. Prema modelu koji su predstavili Beukeboom i Burgers (2019) mogu se promatrati na razini izraza kojima se upućuje na pojedinu skupinu (npr. *stariji gospodin*, *stari jarac*, *djevojka*, *balavica*) i u onome što se o skupini i njezinim pripadnicima govori (npr. *Stari su ljudi dosadni.*, *Mladi su nepromišljeni.*).

Predodžbe o društvenim skupinama mogu doći do izražaja i u rječničkim opisima. Za analizu rječničke građe iz društvene perspektive relevantan može biti već sam odabir natuknica koje će biti obrađene u rječniku. Izrazi kojima se upućuje na pojedinu društvenu skupinu obično obuhvaćaju više sinonimnih izraza koji se mogu razlikovati u stilskoj vrijednosti, registru u kojemu se upotrebljavaju, prihvatljivosti, konotacijama i slično. Na prikaz određene društvene skupine u rječniku utječe i zastupljenost izraza koji se tiču načina života i iskustva karakterističnoga za njezine pripadnike. U kritičkoleksikografskim istraživanjima ističe se da su manjinske i podređene skupine često marginalizirane pri sastavljanju korpusa i odabiru natuknica (usp. npr. RUSSEL 2012; HORNSCHIEDT 2008).

Nadalje, stereotipi i stavovi mogu se ogledati i u leksikografskome opisu. Mogu proizlaziti iz građe iz koje se crpe podatci za rječnik ili odražavati perspektivu sastavljača rječnika. Naime, u korpusno utemeljenim rječnicima, kakvi su postali standard u suvremenoj leksikografiji, osnovni je kriterij za odabir građe čestoća pojavljivanja u korpusu. Međutim, stvarna jezična uporaba često nije korektna te se sporni sadržaji mogu pojaviti kao kandidati za rječničke natuknice (npr. pogrdni izrazi) ili za druge elemente leksikografskoga opisa (npr. kolokacije, primjeri). Kao što je spomenuto u uvodu, postavlja se pitanje kako pomiriti korpusne podatke i potrebu da se društvene skupine nepotrebno ne stereotipiziraju i ne

¹ <http://struna.ihjj.hr/naziv/stereotip/25414/#naziv> [15. 6. 2024].

prikazuju u negativnome svjetlu. To među ostalim ovisi i o odnosu rječnika prema korpusnoj građi na kojoj je utemeljen. S obzirom na odnos prema korpusu mogu se razlikovati *korpusno utemeljeni rječnici*, kod kojih se leksikograf služi korpusom, ali slobodno odlučuje što će od korpusnih podataka unijeti u rječnik, i *korpusom vođeni rječnici*, u kojima bi se trebali nalaziti samo podatci iz korpusa (usp. ŠTRKALJ DESPOT – MÖHRS 2015: 342).

Osim toga, pojave je moguće opisati iz različitih perspektiva te i sam leksikografski opis u manjoj ili većoj mjeri može ukazivati na predodžbe, vrijednosti i nejednakosti koje postoje u društvu. U kontekstu hrvatske leksikografije često je citiran primjer iz RHJ-a, u kojemu je muškarac određen kao „muška osoba”, a žena kao „ljudsko biće po spolu suprotno muškarcu, koje može rađati djecu i preuzeti glavnu brigu za uzgoj i odgoj djece”. Osim što je muškarac predstavljen kao apsolutna kategorija, a žena je određena u odnosu na muškarca, kao ključno žensko obilježje navodi se uloga žene kao majke, što se iz današnje perspektive može smatrati zastarjelim. O tome i sličnim primjerima govori Bratanić (2005) te napominje da treba razlikovati jezične činjenice od leksikografskih činjenica. Ako određeni stereotip ili nejednakost postoji u jeziku, to su jezične činjenice koje leksikograf treba opisati, a ne krivotvoriti. Međutim, leksikografska obrada takve predodžbe ne bi trebala osnaživati niti ih upotrebljavati pri opisu inače neutralnih natuknica.

Predodžbe o društvenim skupinama mogu se, dakle, iščitati iz različitih elemenata leksikografskoga opisa, kao što su odabir natuknica i značenja, oblikovanje definicija, uporaba stilskih odrednica i uporabnih napomena te odabir kolokacija i primjera. Slijedi nekoliko primjera iz hrvatskih rječnika.

U rječnicima su zabilježeni brojni izrazi koji u cijelosti ili u kojemu od svojih značenja odražavaju stereotipe i stavove. Primjerice, Pišković (2016) popisala je izraze za žene i muškarce zabilježene u hrvatskim rječnicima, od kojih su mnogi negativni. Nadalje, stereotipi koji se povezuju s pojedinim skupinama katkada su se osamostalili kao prenesena značenja. Tako je riječ *ciganin* u VRH-u u jednome od svojih značenja određena kao „POGR onaj koji je sklon sitnim prijevarama”. U tome slučaju možemo govoriti o jezičnoj činjenici, stereotipu koji postoji u jezičnoj uporabi. Brojni su, međutim, primjeri definicija u kojima stereotipi proizlaze iz perspektive sastavljača, odnosno načina na koji je što definirano. Tako je izraz *muška ruka* na HJP-u određen kao „muškarac koji u kući obavlja tipične poslove koji nisu za ženu”. U definiciji se, dakle, pretpostavlja postojanje muških i ženskih poslova.

Stereotipi i nejednakost mogu se ogledati i u kolokacijama i primjerima. Tako se, primjerice, uz natuknicu *žena*

u RHJ-u navode primjeri *blago od žene*, *javna žena*, *mi-jenjati žene kao košulje*, a u HJP-u podnatuknice *javna žena*, *laka žena*, *žena iz stripa*. Odabirom primjera i podnatuknica naglasak je stavljen na fizički izgled i seksualnost, dok natuknica *muškarac* u tim rječnicima nije oprimgjerena. Stereotipiziranje određenih profesija koje se može smatrati nepotrebnim za ilustraciju uporabe riječi pojavljuje se u primjerima uz natuknice *muškobanjast* i *ženskast* u VRH-u: *muškobanjasta policajka*, *Po svojim ženskastim i pomalo namještenim kretnjama mogao bi biti baletni plesač*.

Naposljetku, pogrdnost izraza povezanih s društvenim skupinama katkada nije naznačena ili je upotrijebljena preblaga stilska odrednica, primjerice *razgovorno* umjesto *pogrdno*, što se može tumačiti kao neosjetljivost na stereotipe i negativne stavove. Naprimjer, natuknica *peder* u osnovnome značenju, kad se odnosi na osobu homoseksualnoga usmjerenja, u RHJ-u i HJP-u označena je samo kao razgovorna, a ne i kao pogrdna, dok je samo u VRH-u označena kao razgovorna i pogrdna. S druge strane, riječ *tetka* u značenju ‘homoseksualac’ u VRH-u označena je kao žargonizam, a ne pogrdnica, a uz podnatuknicu s istim značenjem *topli brat* nema odrednice premda nije riječ o neutralnome izrazu.

3. Dobni stereotipi u društvu i jeziku

Starenje je sastavni dio života, no njegov tijek i učinci uvelike se razlikuju te skupine određene s obzirom na kronološku dob mjerenu u godinama proteklom od rođenja obuhvaćaju pojedince veoma različitoga fizičkog i psihosocijalnog stanja. Premda su neke predodžbe o dobnim skupinama motivirane procesima sazrijevanja i biološkoga starenja ili društvenim strukturama (postoji, primjerice, vremenski okvir za obvezno školovanje, rad i odlazak u mirovinu), mnoge od njih nisu primjenjive na sve ili većinu pripadnika pojedinih skupina te se mogu smatrati generaliziranjem. Nadalje, i sama podjela životnoga vijeka u razdoblja, a ljudi u dobne skupine, može se razlikovati s obzirom na kontekst ili pojedinca. Dok neki konteksti kao što su zdravlje ili znanstvena istraživanja zahtijevaju dobne kategorije jednoznačno određene rasponom godina, u svakodnevnoj se uporabi predodžbe o tome kad, primjerice, završava mladost i kad počinje starost mogu donekle razlikovati (usp. KALITERNA LIPOVČAN 2004: 80–82).

Kad je riječ o dobnim stereotipima, najizraženiji su negativni stereotipi o starijim osobama s obzirom na to da se na starost gleda negativno, kao na razdoblje opadanja fizičkih i mentalnih sposobnosti, a na stare ljude kao skupinu koja gubi svoju ulogu u društvu (CHASTEEN 2002). U Rusac i dr. (2013) daje se pregled predrasuda o starijim osobama koje se spominju u stranim i hrvatskim istraživanjima. Spominju se tri skupine predrasuda: pre-

drasude o karakteru starijih osoba (konzervativnost, čangrizavost, tvrdoglavost, zaboravnost), predrasude o korisnosti starijih osoba za društvo (manje sposobni od mladih, ne doprinose društvu, besposličare...) i predrasude o intelektualnim sposobnostima starijih osoba (smanjene intelektualne sposobnosti, sposobnost usvajanja novih znanja i vještina, zastarjelost njihova znanja...). Međutim, kao što navodi Schneider (2005: 467), skupina ljudi starijih od 60 godina prilično je heterogena. U šezdesetim godinama većina ljudi još uvijek radi i na vrhuncu je energije, iskustva i prihoda. U sljedećemu desetljeću većina je ljudi u mirovini i češće se suočava sa zdravstvenim problemima, dok se najnegativniji stereotipi uglavnom povezuju s ljudima starijim od 80 godina.

Iako se rjeđe spominju od stereotipa o starijim ljudima, a na mladost kao životno razdoblje gleda se pozitivnije nego na starost, postoje i negativni stereotipi o mladim ljudima. Primjerice, istraživanja u američkome kontekstu (usp. FRIEDMAN) pokazala su da im se pripisuje razmaženost, nedostatak poštovanja, neiskustvo i radikalno progresivna stajališta.

Istraživanja provedena na engleskoj jezičnoj građi pokazala su da je leksik koji se odnosi na starije osobe i koji se upotrebljava kad se o njima govori (npr. atributi) često negativan (npr. NUESSEL 2002). Također se pokazalo da se starije osobe najčešće spominju u negativnome kontekstu bolesti, nemoći, skrbi i slično, stoga izrazi kojima se na njih upućuje poprimaju negativne konotacije (MAUTNER 2007). U hrvatskome kontekstu lingvistička istraživanja o dobnim stereotipima i dobnoj diskriminaciji u jeziku rijetka su. Jedan je od rijetkih primjera rad M. Glušac i A. Mikić Čolić (2018) koji govori o načinima izricanja dobi u hrvatskome jeziku, a izricanje dobi dovedeno je među ostalim u vezu s načelno negativnim pogledom društva na starost i starenje.

U hrvatskome, kao i u drugim jezicima, postoji niz izraza kojima se može dati podatak o dobi. Oni obuhvaćaju precizno (*dvogodišnjak*, *tridesetdvogodišnja žena*) i približno izricanje dobi (*dijete*, *muškarac*, *starica*, *osoba srednjih godina*, *stariji gospodin*), jednorječne i višerječne izraze. Podatak o dobi može se također približno prenijeti i izrazima koji izražavaju kakvo drugo svojstvo koje se povezuje s određenom dobnom skupinom, npr. *školarac*, *student*, *umirovljenik* ili imenicama rodbinske semantike (*djed*, *baka*). Osobito je raznolik inventar izraza koji označuju starije osobe. S obzirom na to da su starenje i starost svojevrsan društveni tabu (SAPORTA 1991), u jeziku postoje brojni eufemizmi (*starija osoba*, *osoba starije životne dobi*, *senior*, *veteran*, *zlatne godine*, *treća životna dob*), ali i disfemizmi (*starkelja*, *babuskara*, *fosil*, *stari konj*, *stara kefa*). S postojanjem

različitih izraza za pojedine društvene skupine povezano je i pitanje preporučenoga izraza, a to je osobito slučaj s izrazima za stariju ili staru dob, koji su nerijetko opterećeni negativnim konotacijama. U hrvatskome se u javnoj komunikaciji najčešće upotrebljava komparativ *stariji*, poimeničeno ili s imenicama koje označavaju ljude (npr. *osoba*, *žena*, *gospodin*).

4. Leksikografska obrada u *Mrežniku*

U ovome poglavlju polazi se od opisa nekih izraza koji se odnose na dobne skupine u suvremenim hrvatskim rječnicima. Ukazuje se na njihove nedostatke te se predstavljaju načela i primjeri obrade takvoga leksika u *Mrežniku*.

4.1. Izrazi kojima se upućuje na starije osobe

Mnogi izrazi koji se odnose na dob i dobne skupine po obliku su višerječni izrazi. Stoga nije neobično što neki izrazi koji su česti u uporabi nisu zabilježeni u suvremenim hrvatskim rječnicima, u kojima su kao natuknice obrađene zasebne riječi. Međutim, mnogi od njih nisu zabilježeni ni pod natuknicama riječi od kojih su sastavljeni. Primjerice, neke su od natuknica koje se u VRH-u mogu pronaći potražiti se izrazi kojima se upućuje na stariju ili staru osobu prikazane u *tablici 1*. Kod pridjeva *star* navedena su samo značenja koja se odnose na ljude.

Iz navedenih primjera može se zaključiti da podatak o neutralnome nazivu za starije i/ili stare osobe u rječniku nije zabilježen, a slično je i u ostalim analiziranim rječnicima. Imenice kao što su *starac* i *starica*, koje su obrađene u rječnicima (*starica*, doduše, u većini rječnika nije obrađena kao zasebna natuknica, nego se spominje kao mocijski parnjak pod natuknicom *starac*), ne mogu se upotrebljavati za sve osobe koje su prešle granicu kronološke starosti (a koja se često postavlja već u 60. ili 65. godinu života) jer se za njih vezuju uglavnom negativne asocijacije u vezi sa starošću te su prototipno primjenjive na vrlo stare ljude s izraženim znakovima starenja kao što su bolest, nemoć, smanjena funkcionalnost i slično. To je jasno promotri li se, primjerice, definicija imenice *starac* u VRH-u: „muškarac koji ima mnogo godina, koji je u visokoj životnoj dobi” i osobito navedeni primjeri: *sijedi* / *oronuo* / *mudri* / *bolujući starac*; *Ovaj je vitez bio starac od 90 godina*. U današnje vrijeme velik broj ljudi starijih od 60 ili 65 godina samostalan je, očuvanih fizičkih i kognitivnih sposobnosti (usp. KALITERNA LIPOVČAN 2004: 82) te ih ne bi bilo prikladno nazivati starcima. Ostale imenice navedene u *tablici 1* većinom su imenice rodbinske semantike koje se u prenesenome značenju mogu odnositi na stare ljude općenito, bez obzira na rodbinsku povezanost. Takva je uporaba stilski obilježena te pripada razgovornomu

star	1) koji ima mnogo godina [<i>stara žena; star pas / čovjek / hrast; staro kljuse</i>] → mator (1), vremešan → mlad (1) 4) (odr.) koji je stekao veliko iskustvo (<i>stari vojnik</i>) → iskusan → neiskusan 8) (odr.) (u imeničkoj službi) ^{RAZG} a. (m, V jd.) prijatelj u izravnome oslovljavanju [<i>Stari, idemo na piće?</i>]; b. (ž, V jd.) prijateljica u izravnome oslovljavanju [<i>Stara moja, nemaš ti pojma što sam ja sve prošla.</i>]; c. (m) ^{ZARG} → otac [<i>Stari je otišao kad mi je bilo sedam godina.</i>]; d. (ž) ^{ZARG} → majka [<i>Dođi k meni. Stara neće biti doma.; Imaš guba staru!</i>]; e. (ž) ^{RAZG} stara žena [<i>Tražila te neka stara.</i>] 9) (mn) (u im. službi) stari ljudi [<i>borba starih i mladih; Naši su stari svašta prošli.</i>] → mladi (Navedena su samo značenja koja se odnose na ljude.)
starac	muškarac koji ima mnogo godina, koji je u visokoj životnoj dobi: [<i>sijedi / oronuo / mudri / bolujući starac; Ovaj je vitez bio starac od 90 godina.</i>] → čiča, djed (2) <i>mladi starac</i> = 1) starmali čovjek, onaj koji u mladosti pokazuje svojstva starosti, 2) krjepak čovjek u starosti, držeći
starica	<i>ž moc par</i> od starac; → baba (1), starka (1)
baka	1) majka jednoga od roditelja → baba (2), nona 2) → baba (1)
baba	^{RAZG} 1) žena u visokoj životnoj dobi, stara žena → baka (2), starica 2) ^{REG} → baka (1) 3) ^{POGR} općenito ženska osoba [<i>živjeti sam s babama</i>] 4) ^{PREN} a. čovjek bez čvrstine [<i>svi smo ispali babe</i>] → kukavica (1), slabić, b. brbljava osoba [<i>prava je baba</i>] → brbljavac, brbljavica
nona	^{REG, FAM} baka (1)
djed	1) očev ili majčin otac [<i>djed po ocu / po majci</i>]; → deda, dida, nono 2) ^{PREN} bilo koji stari čovjek [<i>Pitaj onoga djeda!</i>]; → starac 3) (mn) oni koji su nam prethodili → predci
deda	^{REG, RAZG} → djed (1)
dida	^{REG} → djed
nono	^{REG, FAM} → djed (1)
čiča	^{RAZG} → starac (1) [<i>Čiča Mata je dobro.; savjeti mudroga starog čiče</i>]

Tablica 1. Neke natuknice koje se odnose na stare osobe u VRH-u.

stilu, a neki od izraza mogu biti i pogrdni (usp. *baba*). O obilježnosti izraza rodbinske semantike kad se upotrebljavaju za upućivanje na starije osobe ili obraćanje govori se u potpoglavlju 4.2.

Pri obradi građe u *Mrežniku* nastoji se voditi računa o društvenoj odgovornosti. Kad je riječ o izrazima koji se odnose na društvene skupine, uzima se u obzir inventar izraza i njihova povezanost s društvenim kontekstom te uporabni aspekti kao što su kontekst uporabe, funkcija, prikladnost u određenoj situaciji i slično. U *Mrežniku* su tako obrađeni neki od izraza za starije osobe koji su česti u uporabi, no u drugim rječnicima nisu zabilježeni, među ostalim komparativ *stariji* i izrazi kao što su *starija osoba* i *osoba starije (životne) dobi*.

U okviru natuknice *star* zabilježena je uporaba komparativa *stariji* u dvama značenjima: 1) „Stariji od koga ili čega drugog je koji u odnosu na njega dulje živi ili postoji.” i 2) „Stariji je koji se približava starosti ili je u nju ušao.” Uz drugo je značenje u napomeni objašnjena činjenica da nije riječ o pravome komparativnom značenju, nego se komparativ upotrebljava za govor o starim

ljudima na uljudan i društveno osjetljiv način²:

U ovome značenju komparativ *stariji* nema pravo komparativno značenje (značenje veće starosti), nego označava osobu/generaciju koja još nije zašla u starost (npr. *Moraš shvatiti da smo mi većinom stariji ljudi koji nemaju potrebe praviti se da im divljaju hormoni.*) ili se upotrebljava kao društveno prihvatljiviji izraz od izraza *stari ljudi / stare osobe* (npr. *Starije osobe postaju slabije pokretne i ovisne o pomoći bližnjih.*).

Uz komparativ *stariji* upotrebljavaju se različite imenice kao što su *osoba, građanin, žena, muškarac, gospođa, gospodin* ili se *stariji* pojavljuje u sklopu nesročnoga atributa u izrazu *osoba starije (životne) dobi*. Osobito se ističu izrazi *starija osoba* i *osoba starije (životne) dobi*, koji su uobičajeni u javnoj komunikaciji (npr. u domeni zdravstva, skrbi, politike, zakonodavstva, u stručnim i znanstvenim tekstovima). Stoga je izraz *starija osoba* obrađen kao podnatuknica pod natuknicom *osoba*. Određen je kao „osoba koja se približava starosti ili je u nju ušla”, a kao sinonim naveden je izraz *osoba starije (životne) dobi*. Odnos među tim izrazima i podatci o njihovoj uporabi koji se mogu iščitati iz korpusa (kontekst uporabe i čestota) također su objašnjeni u uporabnoj na-

² Više o strukturi rječničkoga članka i uporabnim napomenama u *Mrežniku* v. u Hudeček – Mihaljević (2024a: 15–29).

pomeni koja glasi:

Izraz *starija osoba* upotrebljava se kao društveno prihvatljiviji izraz od izraza *stari ljudi* / *stare osobe* (npr. *Starije osobe postaju slabije pokretne i ovisne o pomoći bližnjih.*). Stoga se upotrebljava u javnome kontekstu, npr. u domeni skrbi (*dom za starije i nemoćne osobe*), u pravnim (*Zakon o nacionalnoj naknadi za starije osobe*), stručnim i znanstvenim tekstovima. U tome značenju na sličan se način upotrebljava se i izraz *osoba starije životne dobi*. U odnosu na neutralni izraz *starija osoba* izraz *osoba starije životne dobi* obilježen je dodatnom uljudnošću te je čest u naslovima, dok je u uporabi općenito češći kraći izraz *starija osoba*.

U *Mrežniku* se katkada navodi podatak o preporučeno- me izrazu za pojedinu društvenu skupinu. To može biti korisno u slučajevima kad je nepreporučeni izraz čest u svakodnevnoj uporabi (npr. *gluhonijem, invalid*). Takva preporuka donosi se i u okviru natuknica *starac* i *stari- ca*. U uporabnoj napomeni objašnjava se njihova nega- tivna konotiranost i upućuje na neutralnije izraze:

U uporabi postoji više izraza kojima se označava osoba u visokoj životnoj dobi. Imenice *starac* i *starica* odnose se na vrlo stare osobe te se najčešće asocijativno povezuju s bolešću, nemoći, oronulošću i slično, dakle imaju naglašeno negativno konotativ- no značenje. Zbog toga nisu prikladni kao opći izrazi za upući- vanje na tu društvenu skupinu. U službenoj komunikaciji upotre- bljavaju se izrazi *starija osoba* (*Međunarodni dan starijih osoba, Klub za starije osobe Mariška, dom za starije i nemoćne osobe*), *osoba starije (životne) dobi* (*Program poboljšanja kvalitete ži- vota osoba starije životne dobi*), *stariji građanin* (*Stariji građani imaju besplatan prijevoz.*). Neutralni su nazivi za pojedinačne pripadnike te dobne skupine *stariji muškarac* i *starija žena* te uljudni *stariji gospodin* i *starija gospođa*.

Mnogi figurativni i eufemistični izrazi koji se odnose na staru ili stariju dob također su po sastavu višerječni izrazi i kao takvi nisu navedeni kao natuknice u rječni- cima. Neki od njih mogu se pronaći kao podnatuknice ili primjeri pod odgovarajućim jednorječnim natuknicama. Primjerice, u VRH-u je natuknica *dob* oprimjerena ovim kolokacijama: *mlađa / srednja / zrelija / staračka / po- odmakla / treća dob*. Međutim, popis je nepotpun i česti izrazi kao što su *starija dob* ili *zlatna dob* nisu nave- deni. Sličan eufemističan izraz *zlatne godine* zabilježen je samo u značenju ‘godine u kojima vlada obilje, koje prati rast i razvoj svega’, a ne i kao sinonim za staru/ stariju dob.

Zlatna dob, treća dob i četvrta dob primjeri su eufemi- stičnih izraza kojima se izbjegava izravno spominjanje starosti. Međutim, korpusni podatci pokazuju da se razlikuju po učestalosti, kontekstu u kojemu se upotreblja- vaju, konotacijama, a djelomično i s obzirom na dobnu skupinu na koju se odnose. *Treća dob* često se odno- si na razdoblje nakon umirovljenja koje pretpostavlja završetak poslovnih i obiteljskih obaveza i mogućnost kvalitetnoga provođenja vremena, bavljenja interesima i uživanja u životu (KUZMA i dr. 2018: 380–381). Me- đutim, nalaze se i primjeri u kojima je riječ o više ili manje negativnim aspektima starenja (*Tijekom ove go-*

dine nastoji se podići svijest o problemima treće dobi i najboljim načinima njihovog rješavanja., primjer iz *hrWaC-a*). S obzirom na pozitivne konotacije pridjeva *zlatan* izraz *zlatne godine* obično se upotrebljava kad se žele naglasiti prednosti toga životnog razdoblja (*Na- glasivši kako bi umirovljenici vrijeme svoje ‘zlatne dobi’ trebali što aktivnije iskoristiti, rekao je da su mnogi to svoje životno razdoblje iskoristili kako bi krenuli studi- rati, učiti strane jezike ili glumu te su time pokazali da ‘zlatna dob’ može biti predivna.*, primjer iz *hrWaC-a*) te se upotrebljava u imenima udruga (*Udruga umirov- ljenika Zlatna dob*), manifestacija (*Zlatna dob osvaja računalo*), umjetničkih skupina, smještajnih objekata namijenjenih starijim osobama i slično. S druge strane, izraz *četvrta dob* negativno je konotiran i upotrebljava se većinom u stručnim i službenim tekstovima kako bi se označila duboka starost, životno razdoblje obilježe- no slabljenjem, obolijevanjem i gubitkom samostalnosti (MUDROVČIĆ 1997: 193–194).

Budući da je riječ o izrazima sličnoga značenja kojima se naglašavaju različiti aspekti starenja, razliku u njiho- vu značenju trebalo bi navesti u rječniku. U *Mrežniku* su sva tri izraza zabilježena kao podnatuknice pod natukni- com *dob*. Definicije su oblikovane tako da jasno prika- zuju razlike među izrazima u značenju i konotacijama:

- *treća dob*: razdoblje u ljudskome životu nakon umirovljenja
- *četvrta dob*: posljednje razdoblje u ljudskome životu prije smrti obilježeno slabljenjem, obolijevanjem i gubitkom sa- mostalnosti
- *zlatna dob*: razdoblje u ljudskome životu nakon umirovlje- nja u kojemu se osoba može posvetiti interesima i neoptere- ćeno uživati u životu.

Odnos među tim izrazima sličnoga značenja i tipičan kontekst njihove uporabe također su objašnjeni u upo- rabnoj napomeni:

Izrazi *treća dob, četvrta dob i zlatna dob* eufemistični su izrazi koji se odnose na stariju dob i starost. Izrazi *treća dob i zlatna dob* odnose se na razdoblje nakon umirovljenja kad su mnogi lju- di i dalje aktivni. Osobito se izraz *zlatna dob* upotrebljava kako bi se naglasile prednosti toga životnog razdoblja. Izraz *četvrta dob* upotrebljava se većinom u stručnim tekstovima kako bi se označilo posljednje životno razdoblje koje je za razliku od aktiv- ne starosti obilježeno negativnim pojavama kao što je propada- nje i ovisnost o drugima.

4.2. Pragmatički podatci

Pragmatički podatci u rječnicima — podatci o uporabi riječi — mogu se odnositi na različite aspekte jezične uporabe kao što su komunikacijska funkcija, jezični i izvanjezični kontekst ili izvanjezično (enciklopedijsko) znanje³. Takvi podatci sastavni su dio pravilne uporabe riječi te kao takvi mogu biti važni korisnicima rječnika,

³ Za različite pristupe pragmatičkim podatcima u leksikografiji v. npr. LEECH – THOMAS 1987; ZGUSTA 1988; PRITCHARD 1999; BURKHANOV 2003; WANG 2015; KARLIĆ – BARČOT 2021.

no u hrvatskim jednojezičnim rječnicima rijetko se navode (PRITCHARD 1999). Podatci o uporabi mogu biti sadržani u različitim elementima leksikografskoga opisa: odrednicama, definicijama, primjerima ili uporabnim napomenama. U nastavku će se prikazati nekoliko primjera uporabnih osobitosti koje nisu zabilježene u hrvatskim rječnicima na primjeru izraza kojima se oslovljavaju osobe određene dobi. Osim toga, ukazat će se na neusustavljenost uporabe stilskih odrednica i na potrebu njihova usklađivanja s korpusnim podatcima o uporabi riječi.

Oslovljavanje ovisi o jezičnim i društveno-kulturnim konvencijama i određuje odnos među sudionicima komunikacije. O dobnoj diskriminaciji koja se odražava u načinu oslovljavanja u engleskome među ostalim govori Nuessel (2002: 760–761). Kao jedan od neprimjerenih načina obraćanja navodi izraze koje djeca upotrebljavaju pri obraćanju bakama i djedovima (*gramps, granny*). Takva je uporaba osobito česta u zdravstvenim ustanovama i ustanovama za skrb o starijim osobama, a budući da inače pretpostavlja bliskost među sudionicima komunikacije, može imati patronizirajući i infantilizirajući učinak.

Uporaba izraza rodbinske semantike pri obraćanju starijim osobama s kojima govornik nije u rodbinskome odnosu potvrđena je i u hrvatskome. Sljedeći primjeri preuzeti su iz *hrWaC*-a: *Kad sam je maknula sa ceste (...) pitam je: 'pa bako kud ste vi krenuli??', 'Otkud vi mene znate dida'.. pitam ja njega*. Zanimljiva je uporaba neformalnoga načina obraćanja riječima *bako, dida* uz formalno i uljudno drugo lice množine. Iako namjera govornika nije nužno poniziti sugovornika, takvo obraćanje odražava nejednakost i može se doživjeti kao uvredljivo (usp. TEŠUJA). O mogućoj uvredljivosti takvih izraza svjedoči i ovaj citat iz *hrWaC*-a:

Novinari zaista puno puta omalovažavaju žene u svojim prilozi-
ma i u novinama i na televiziji, pa se tako gotovo uvijek svaka
starija žena oslovljava sa baka. Pa ako ima i sto godina, mislim
da je vrlo uvredljivo i bezobrazno takvo oslovljavanje. Već sa
vrata mlada novinarka viče: 'Bako, kako ste? Evo, došli smo
vam čestitati rođendan.' A dotična gospođa dosad je bila ugledna
liječnica ili nešto drugo, sa svojim imenom i prezimenom a sad
je najednom postala baka i to svima.

Riječi *baka* i *dida/deda* mogu se upotrebljavati i za upućivanje na starije osobe općenito. Međutim, dok je takva uporaba zabilježena u nekim rječnicima (usp. *tablicu 1* za primjere iz VRH-a), uporaba tih izraza pri oslovljavanju i njihov učinak na sugovornika ne spominju se. Iznimka je rječnik V. Anića (1998), u kojemu se spominje uporaba riječi *baka* za obraćanje starijoj ženskoj osobi, no bez podatka o mogućoj uvredljivosti takva oslovljavanja: „1) hip. od baba (1), 2) *etnol. reg.* za obraćanje starijoj ženskoj osobi”.

Ti su se uvidi uzeli u obzir pri obradi građe u *Mrežniku*. Primjerice, za imenicu *deda*, uz značenje ‘majčin ili očev otac’, uvedeno je i poopćeno: „*razg.* Deda je muškarac koji ima mnogo godina, koji je u visokoj životnoj dobi”. Oprimjerena je uporaba za upućivanje na starijega muškarca: *Neki je deda u tramvaju stalno prigovarao*. i uporaba pri oslovljavanju: *Deda, pazite malo kamo idete!* Naposljetku, pragmatički podatci o namjeri govornika, utjecaju na sugovornika i uputa o uljudnome načinu oslovljavanja starijih osoba navedeni su u uporabnoj napomeni:

U neformalnim situacijama starije osobe katkad se oslovljavaju riječima *baka* i *deda/dida*. Premda govornici te izraze često upotrebljavaju s dobrom namjerom, primjerice kako bi postigli bliskost sa sugovornikom, oni se mogu doživjeti kao nedostatak poštovanja. U uljudnome obraćanju osobama bez obzira na dob trebalo bi upotrebljavati izraze kao što su *gospodin* i *gospođa*.

Mlada dob i stereotipna obilježja koja joj se katkada pripisuju, poput nezrelosti, neiskustva ili arogancije, također mogu biti osnova za diskriminaciju, omalovažavanje ili ponižavanje sugovornika. To se manifestira u obraćanju s pomoću izraza za mlade osobe i djecu kao što su *balavac, derište* ili *mali*. Riječ *balavac* određena je u VRH-u kao „mlada, nezrela i nedorasla osoba”. Obilježena je kao pogrdna, no nije naveden primjer uporabe pri obraćanju. S druge strane, uporaba pri obraćanju zabilježena je u VRH-u i HJP-u za pridjev *mali* u značenju ‘mali dječak’. Međutim, u rječnicima se ne navodi podatak o stavu govornika ni mogućoj reakciji sugovornika. Takva je uporaba obilježena kao familijarna, što ukazuje na bliskost među sudionicima, no taj se izraz također može upotrebljavati za omalovažavanje sugovornika, osobito kad se njime oslovljava odrasla osoba. To se može naslutiti u sljedećemu primjeru iz *hrWaC*-a: *Slušaj mali, imaš 24 sata da makneš ovu ogradu, inače ću dovest svoje dečke i srušit je, a tebi iščupat glavu s ramena*. Takvi primjeri pokazuju ovisnost značenja i funkcije o kontekstu uporabe i potrebu revidiranja rječničkih opisa izraza za osobe određene dobi u skladu s korpusnim podatcima.

Navedeni primjeri povezani su s problemom opisa pogrdnoga leksika i leksika koji se može doživjeti kao uvredljiv. Uvredljivost izraza može, dakle, proizlaziti iz namjere govornika da o kome kaže što negativno, primjerice odabirom pogrdnoga izraza umjesto neutralnoga može se izraziti negativan stav prema referentu, ili iz reakcije sugovornika ili slušatelja na određeni izraz⁴. Oba tipa uvredljivosti trebala bi se uzeti u obzir pri izradi društveno odgovornoga rječnika, a odluka o tome

⁴ Za leksik koji se odnosi na društvene skupine karakteristično je da se riječi i izrazi katkada mogu doživjeti kao uvredljivi čak i kad namjera govornika nije izreći pogrdu. Primjerice, uvredu mogu izazvati izrazi koji odražavaju kakvu predrasudu o kojoj društvenoj skupini (npr. *bapske priče, bapski lijek*). U skladu s tim Schutz (2002) razlikuje izravnu i neizravnu uvredljivost leksičkih jedinica.

hoće li se na njih ukazati i kako može ovisiti o raznim čimbenicima kao što je vrsta rječnika, stupanj uvredljivosti i slično.

U hrvatskim rječnicima podatci o utjecaju na sugovornika gotovo u potpunosti izostaju (usp. LAZIĆ – MIHALJEVIĆ 2021a). Međutim, ni podatci o izravnoj uvredljivosti ne bilježe se sustavno. Primjer toga nalazi se u natuknici *baba* u VRH-u, prikazanoj u *tablici 1*. Ondje je riječ označena kao pogrdna samo kad se odnosi na žensku osobu neovisno o dobi, a u značenju ‘stara (starija) žena’ samo kao razgovorna, što može ukazivati na veću toleranciju prema dobnim stereotipima i diskriminaciji u odnosu na rodne. Naime, korpusni podatci pokazuju da se riječ *baba* često upotrebljava kao pogrdnica kad se odnosi na stariju ženu. To dolazi do izražaja usporedi li se ovaj primjer iz *hrWaC*-a: *Izgleda kao neka stara baba. Mora da je frizer gadno zabrljao kad joj je birao boju jer se ne može odrediti koja je.* s primjerom uporabe riječi *baka*: *Ni na pošti ni u dućanu neću se buniti ako mi se pregura neka stara baka, što mi se često događa, a kamoli kod doktora.* U *Mrežniku* je riječ u obama značenjima označena kao pogrdna, a dodana im je i uporabna napomena koja glasi:

Riječ *baba* u pogrdnome značenju upotrebljava se u naglašeno podcjenjivačkome i pogrdnome kontekstu i u govoru mržnje.

4.3. Kolokacije i primjeri uporabe

Kolokacije i primjeri uporabe također mogu odražavati stereotipne predodžbe i stavove koji postoje u društvu. U korpusno utemeljenome rječniku ti bi podatci trebali prikazivati tipičnu uporabu riječi kakva je potvrđena u korpusu. Međutim, pridjevni kolokati mogu ukazati na obilježja koja se stereotipno pripisuju pripadnicima pojedine društvene skupine, a glagolski na ponašanje, aktivnosti i slično. Takve predodžbe i stavovi mogu biti sadržani i u primjerima.

Suvremeni hrvatski rječnici većinom su tiskani ili se temelje na tiskanim izdanjima te zbog prostornoga ograničenja sadržavaju samo kolokate i kraće primjere, a uz neke natuknice primjeri uporabe ne navode se. Kolokati i primjeri uz natuknice povezane sa starijim osobama uvelike se odnose na negativne aspekte starenja i nepoželjne osobine koje se povezuju sa starim ljudima. Primjerice, atributi koji se u VRH-u navode uz imenicu *starac* većinom označuju fizičko propadanje (*stari, bolujući*), uz pozitivan stereotip *mudri*. Uz pridjev *starački* navode se ovi primjeri: *starački dom / hod, staračka bolest*. Pridjev *bablji* oprimjeren je kolokatima koji se većinom odnose na nepoželjne ili nisko vrednovane aktivnosti i ponašanja kao što su *brbljanje, kuhanje, bajke, slutnje, tlapnje, jezik, posao*. Treba, međutim, imati na umu da su te natuknice negativno konotirane, pa nije neobično da se upotrebljavaju u negativnome kontekstu.

Eufemistični i pozitivnije vrednovani izrazi kao što su *treća dob, veteran, senior* većinom nisu potkrijepljeni primjerima.

Kao što je spomenuto, u korpusno utemeljenome rječniku popis kolokata trebao bi u načelu odražavati korpusne podatke. Kolokacijski profil imenice *starac* u *hrWaC*-u (*prikaz 1*) pokazuje da i ondje prevladavaju negativni kolokati koji se odnose na bolest, propadanje (*ishlapio, nemoćan, oronuo, senilan*), nepoželjne karakterne osobine (*čangrizav*), osamljenost (*nesretan, osamljen*) i slično. Među pridjevnim kolokatima rjeđe se pojavljuje i pokoji pozitivan kao što je *mudar* ili *vitalan*.

Premda se izraz *starija osoba* upotrebljava kao društveno prihvatljiviji i neutralan izraz za tu dobnu skupinu te se može odnositi i na osobe koje su tek na pragu starosti, kolokati s kojima se sup pojavljuje također većinom pripadaju domenama bolesti, skrbi, drugih osjetljivih društvenih skupina i slično (*prikaz 3*). Česte su koordinirane konstrukcije, primjerice *starije i (nemoćne, bolesne, invalidne, osamljene, nepokretne, nezaposlene, dementne, siromašne, hendikepirane, socijalno ugrožene) osobe*.

Kolokacije u *Mrežniku* u načelu odražavaju korpusne podatke, uz iznimku da se ne navode uvredljivi primjeri⁵. Primjerice, promotre li se glagolski kolokati uz imenice *starac* i, osobito, *starica* (dio kolokata imenice *starac* odnosi se na njezin množinski oblik *starci* u značenju ‘roditelji’) na *prikazu 1* i *prikazu 2*, može se primijetiti da dominiraju vrlo negativni kolokati iz domene fizičkoga nasilja. Takvi se kolokati izostavljaju ne samo zbog svoje semantike nego i zbog toga što se njihova visoka zastupljenost može dovesti u vezu s tipom korpusa; naime, u mrežnome korpusu velik udio imaju portal, koji uključuju izvještavanje o zločinima.

Budući da je riječ o mrežnome rječniku u kojemu ne postoji prostorno ograničenje, kolokacijski blok sastavni je dio rječničkih članaka. U njemu se donose najčešći i karakteristični kolokati riječi⁶ izdvojeni na temelju korpusnih podataka i razvrstani u skupine prema sintaktičkome obrascu (npr. pridjev + imenica, imenica u funkciji subjekta + glagol, glagol + imenica u funkciji objekta). Skupine kolokata uvode se pitanjima. Na temelju korpusnih podataka uspostavljen je ovaj kolokacijski blok za podnatuknicu *starija osoba*:

Kakva je starija osoba? dementna, nepokretna, nezaposlena, osamljena, siromašna

⁵ O problemima u vezi s kolokatima riječi koje označavaju pripadnike društvenih skupina koji su se pojavili pri radu na *Mrežniku* v. npr. MIHALJEVIĆ 2018: 213–215; HUDEČEK – MIHALJEVIĆ 2020: 91; HUDEČEK – MIHALJEVIĆ 2024b.

⁶ Pri odabiru kolokata za *Mrežnik* na temelju korpusnih podataka u programu *Sketch Engine* kombinira se mjera jačine kolokacije (*score*) i apsolutni broj potvrda (*frequency*).

↔	⋮	🔍	✕
kakav?			
senilan	107	8.8	...
senilni starac			
nemoćan	179	8.5	...
sjed	79	8.0	...
sjedi starac			
oronuo	65	7.9	...
oronuli starac			
čangrizav	47	7.7	...
čangrizavog starca			
mudar	117	7.5	...
mudri starac			
ishlapjeli	35	7.4	...
ishlapjeli starac			
bradat	35	7.0	...
bradatog starca			
vitalan	58	6.8	...
vitalni starac			
osamljen	27	6.6	...
nesretan	116	6.6	...
umoran	43	6.5	...
▼			

↔	⋮	🔍	✕
subjekt_od			
sjediti	77	6.5	...
prolupati	25	6.4	...
Kad starci prolupaju			
umirati	50	6.3	...
starci umiru			
umrijeti	60	6.2	...
kupiti	74	6.0	...
loviti	37	6.0	...
skužiti	28	5.8	...
pustiti	32	5.8	...
otići	85	5.8	...
starci odu			
spavati	42	5.8	...
financirati	42	5.8	...
starci financiraju			
preminuti	20	5.7	...
starac je preminuo			
▼			

↔	⋮	🔍	✕
koga-što			
žicati	56	8.7	...
ubijati	165	7.8	...
klati	25	7.7	...
klali starce			
nagovoriti	42	7.7	...
pobiti	44	7.1	...
upitati	27	6.9	...
upita starca			
nažicati	10	6.7	...
nagovarati	12	6.4	...
pitati	98	6.2	...
masakrirati	8	6.1	...
ubiti	74	6.1	...
kti	7	6.0	...
▼			

Prikaz 1. Neki pridjevni i glagolski kolokati imenice *starac* u *hrWaC*-u poredani po jačini kolokacije (*score*) u *Sketch Engineu*.

↔	⋮	🔍	✕
kakav?			
nepokretan	44	7.6	...
nepokretna starica			
pogubljen	16	7.5	...
pogubljenu staricu			
osamdesetogodišnji	15	7.4	...
sirot	27	7.1	...
sirote starice			
nemoćan	52	7.1	...
nesretan	142	7.0	...
nesretna starica			
vitalan	48	6.9	...
vitalna starica			
bespomoćan	14	6.7	...
bespomoćne starice			
senilan	11	6.6	...
senilna starica			
ubog	11	6.6	...
oronuo	12	6.4	...
oronule starice			
preplašiti	10	6.3	...
▼			

↔	⋮	🔍	✕
subjekt_od			
preminuti	14	6.4	...
zadobiti	12	6.3	...
Starica je zadobila			
osmjehnuti	5	6.1	...
uzdisati	5	5.9	...
umrijeti	33	5.7	...
stradati	17	5.5	...
pustiti	13	5.2	...
stisnuti	5	5.2	...
sjediti	21	5.0	...
povjerovati	5	5.0	...
ispričati	9	5.0	...
preživjeti	10	4.9	...
▼			

↔	⋮	🔍	✕
koga-što			
zadaviti	8	7.4	...
silovati	29	7.4	...
opljačkati	22	7.0	...
izmasakrirati	5	7.0	...
zaklati	6	6.8	...
pregaziti	12	6.7	...
pregazio staricu			
politi	6	6.4	...
pretući	6	6.3	...
ubiti	78	6.2	...
ubio staricu			
zateći	11	5.9	...
usmrtiti	5	5.9	...
pokrasti	6	5.8	...
▼			

Prikaz 2. Neki pridjevni i glagolski kolokati imenice *starica* u *hrWaC*-u poredani po jačini kolokacije (*score*) u *Sketch Engineu*.

kakov?		
nemoćan	2,962	11.6 ...
bolestan	404	7.8 ...
invalidan	85	6.8 ...
odrastao	109	5.9 ...
osamljen	40	5.8 ...
nepokretan	41	5.7 ...
pokretan	55	5.6 ...
nezaposlen	41	5.1 ...
dementan	22	5.0 ...
siromašan	54	5.0 ...
hendikepiran	21	4.9 ...
ugroziti	37	4.8 ...
▼		

subjekt_od		
bolovati	7	5.1 ...
suočavati	6	4.9 ...
patiti	11	4.5 ...
primati	12	4.0 ...
živjeti	51	4.0 ...
uzimati	12	3.7 ...
osjećati	13	3.5 ...
odlučivati	6	3.2 ...
ostanuti	8	3.1 ...
jesti	6	3.1 ...
smjeti	14	2.4 ...
pokazati	11	1.9 ...
▼		

koordinacija			koordinacija		
"star"			"osoba"		
nemoćan	2,753	12.6 ...	kroničan	50	8.5 ...
umirovljenik	279	9.7 ...	rekonvalescent	8	7.7 ...
bolestan	190	8.6 ...	tjelesno	16	7.6 ...
invalidan	51	8.4 ...	invalid	31	7.6 ...
bolesnik	61	7.7 ...	umirovljenik	23	6.7 ...
osamljen	24	7.2 ...	bolesnik	19	6.7 ...
invaliditet	28	7.0 ...	beskućnik	6	6.4 ...
odrastao	58	6.8 ...	trudnica	11	6.2 ...
invalid	30	6.8 ...	srčan	9	5.9 ...
hendikepiran	16	6.7 ...	socijalno	6	5.6 ...
trudnica	25	6.6 ...	nemoćan	16	5.6 ...
sredovječan	13	6.4 ...	medicinski	10	4.8 ...
▼			▼		

koga-što		
oboljeti	7	7.9 ...
pogađati	21	6.0 ...
zahvaćati	8	5.8 ...
posjećivati	9	4.8 ...
pomagati	7	4.0 ...
posjetiti	9	2.7 ...
živjeti	6	2.4 ...
vidjeti	19	1.1 ...
trebati	9	0.9 ...
koristiti	8	0.2 ...

Prikaz 3. Neki pridjevni i glagolski kolokati izraza *starija osoba* u *hrWaC*-u te kolokati koji se s tim izrazom pojavljuju u odnosu koordinacije poredani po jačini kolokacije (*score*) u *Sketch Engine*.

Što starija osoba može? bolovati, patiti, primati (mirovinu, potporu), osjećati se (usamljeno), suočavati se (s problemima), živjeti (sama, u domu)

Što se sa starijom osobom može? olakšati joj (kretanje, život), pomoći joj, posjećivati je, ustati joj se (u tramvaju) *razg.*; (o bolestima, u množini:) pogađati ih

Koordinacija: odrasle i starije osobe, starije i bolesne osobe, starije i invalidne osobe, starije i nemoćne osobe; starije osobe i djeca, starije osobe i invalidi, starije osobe i kronični bolesnici, starije osobe i trudnice, starije osobe i umirovljenici

U imenima: Dom za starije i nemoćne osobe Novigrad, Klub starijih osoba Vežica, Međunarodni dan starijih osoba, Nacionalno vijeće za umirovljenike i starije osobe

Jasno je da popis kolokata u nekoj mjeri prikazuje tu dobnu skupinu negativno, što je posljedica društvene i jezične činjenice da se o starijoj dobnoj skupini uglavnom govori u tim kontekstima. Primjeri za *Mrežnik* također su preuzeti iz korpusa. Premda bi i oni trebali odražavati uobičajenu uporabu, pri njihovu odabiru leksikograf ima nešto veću slobodu u usporedbi s odabirom kolokata, koji se temelji na statističkim podacima o supojavljanju riječi. Primjerice, u korpusima koji se

upotrebljavaju kao izvor građe za *Mrežnik* dobro su potvrđeni i primjeri koji se tiču aktivnoga starenja, a ne samo primjeri u kojima su starije osobe prikazane kao bolesne, ovisne i pasivne. Za *Mrežnik* se nastoje birati primjeri koji su neutralni i ne stigmatiziraju nepotrebno pripadnike pojedinih društvenih skupina. Tako je izraz *starija osoba* ilustriran trima primjerima kojima je prikazana njegova uporaba za upućivanje na dobnu skupinu u cjelini ili na pojedinca, a primjeri se odnose na službenu komunikaciju o starijim osobama (*Referentni centar Ministarstva zdravstva i socijalne skrbi Hrvatske za zaštitu zdravlja starijih osoba izradio je upozorenje rizika za starije osobe u Hrvatskoj radi niskih temperatura zraka.*), aktivno starenje (*Ako ste starija osoba i malo se krećete, započnite sa redovitim hodanjem, tako da se vratite u dobru kondiciju.*) i moguć društveni doprinos pripadnika te dobne skupine (*Cilj je projekta razvijanje prijateljskog odnosa između starijih i djece, odnosno da se starije osobe i dalje osjećaju korisnima u našem društvu, da ih djeca prihvaćaju kao osobe od kojih mogu puno naučiti te da se na ovaj način razvijaju*

socijalne vještine komuniciranja između različitih generacija.). Osim što su time oprimjereni različiti konteksti u kojima se izraz upotrebljava, prikazani su i različiti aspekti života u starosti umjesto stereotipne predodžbe o starijim osobama kao pasivnima, nemoćnima i beskorisnima za društvo.

Naposljetku, društvena percepcija starenja i dobnih skupina može se sagledati i iz perspektive roda/spola. Primjerice, istraživanja su pokazala da se percepcija muškoga i ženskoga starenja razlikuje kao posljedica različitih društvenih očekivanja od muškaraca i žena (MUDROVČIĆ 1997: 198). Prepletanje dobnih i rodnih stereotipa prisutno je, primjerice, u primjerima uz natuknice *dječak* i *djevojčica* u VRH-u. Primjeri se mogu tumačiti kao odraz različitih očekivanja društva od ženske i muške djece (poslušnost i čednost s jedne strane te iskustvo i razmišljanje s druge) i iz današnje perspektive djeluju zastarjelo: *Bila je vrlo dobra i čedna djevojčica.; Još kao dječak stjecao je prva životna iskustva i postavljao prva pitanja o smislu života.*

U *Mrežniku* se pri obradi građe općenito vodi računa o rodnoj jednakosti⁷. Kao i kad je riječ o drugim društvenim skupinama, pri odabiru primjera u *Mrežniku* nastoje se izbjeći stereotipi. Za natuknice *dječak* i *djevojčica* navode se ovi neutralni primjeri:

dječak:

Naši učenici su svojim odnosom prema dječaku iz Nigerije pokazali vrlo visoku razinu tolerancije i spremnost na prihvatanje drukčijeg.

U Rijeci u Dvorani Mladosti održano je prvenstvo Hrvatske u konkurenciji dječaka i djevojčica.

djevojčica:

Cijepljenje se preporučuje djevojčicama i ženama od 9 do 26 godina.

Više nisam djevojčica i svjesna sam koliko je realna ljubav drukčija od one u bajkama uz koje sam odrasla.

5. Zaključna razmatranja

U radu su na primjeru leksika koji se odnosi na dob i dobne skupine prikazani neki problemi u vezi s opisom leksika povezanoga s društvenim skupinama u hrvatskim rječnicima i rješenja koja se primjenjuju u *Hrvatskome mrežnom rječniku* – *Mrežniku*, novome mrežnom jednojezičnom rječniku hrvatskoga jezika. Odabir društvene kategorije dobi motiviran je činjenicom da prikaz dobnih skupina još nije istražen na građi hrvatskih rječnika.

U rječnicima su među ostalim uočeni ovi problemi: 1) mnogi izrazi — osobito višerječni — nisu obrađeni, 2) nisu navedeni pragmatički podatci kao što su kontekst

uporabe i prikladnost izraza u određenoj situaciji, 3) stil-ska vrijednost (npr. pogrdnost) izraza donekle je naznačena, no ne posve dosljedno i 4) obrada nekih natuknica odražava stereotipne predodžbe o osobama određene dobi.

Polazeći od uočenih problema, u *Mrežnik* su uvršteni razni izrazi kojima se upućuje na dobne skupine, od kojih mnogi nisu obrađeni u drugim hrvatskim jednojezičnicima. Razlike među sličnim izrazima u značenju, konotacijama, kontekstu uporabe i slično objašnjene su u uporabnim napomenama. Osobita pozornost posvetila se pragmatičkim podacima, koji se u hrvatskim rječnicima rijetko navode. U vezi s tim istražena je i opisana, primjerice, uporaba pojedinih izraza za oslovljavanje starijih i mlađih osoba, njihova funkcija i utjecaj na sugovornika. Odabir kolokacija i primjera dijelom je uvjetovan korpusnim podacima o tipičnoj uporabi riječi, koji osobito u slučaju starijih osoba uvelike odražavaju stereotipe i negativan pogled društva na starenje. Međutim, vodilo se računa o tome da se ne navode kolokacije izrazito uvredljivoga sadržaja te su se nastojali odabrati neutralni primjeri i primjeri koji odražavaju različite kontekste uporabe i perspektive, pa su među ostalim u *Mrežnik* uvršteni i primjeri koji prikazuju aktivno starenje, koji su u drugim hrvatskim rječnicima vrlo rijetki. Pri obradi građe vodilo se računa o razlikovanju jezičnih i leksikografskih činjenica: premda jezična uporaba nije uvijek korektna, leksikografskim postupcima i odlukama može se utjecati na prikaz određene društvene skupine u rječniku, izbjeci nepotrebno stereotipiziranje te ukazati na stereotipe i predrasude koji se odražavaju u jeziku i jezičnoj uporabi.

Model opisa leksika koji se odnosi na dobne skupine i rješenja predstavljena u ovome radu u *Mrežniku* se primjenjuju i pri obradi leksika povezanoga s drugim društvenim skupinama. Za razliku od ostalih hrvatskih suvremenih općejezičnih rječnika, koji su dostupni u tiskanome obliku ili se temelje na tiskanim izdanjima, *Mrežnik* je rječnik izvorno sastavljan kao e-rječnik namijenjen za objavljivanje na mreži. Zahvaljujući tomu što u takvu rječniku ne postoji prostorno ograničenje, moguća je detaljnija obrada, dodavanje uporabnih napomena, većega broja primjera kako bi se prikazala uporaba u različitim kontekstima i slično, što se pokazalo korisnim za obradu leksika koji se odnosi na društvene skupine. Naposljetku, društveni odnosi i uvjerenja podložni su promjenama, što može dovesti do potrebe za posuvremenjivanjem leksikografskoga opisa. Jednostavnije mijenjanje sadržaja još je jedna od prednosti mrežnog rječnika.

Napomena

Ovaj je rad nastao u okviru projekta *Hrvatski mrežni rječnik (Mrežnik)* – 2. faza, koji financira Europska unija — NextGenerationEU.

⁷ Primjerice, i muški i ženski mocijski parnjaci potpuno su obrađeni kao zasebne natuknice, dok je u drugim suvremenim hrvatskim općim rječnicima najčešće obrađen samo muški parnjak, a definicije im se podudaraju, što također često nije slučaj u drugim hrvatskim rječnicima (usp. ĐAKIĆ 2007; MIHALJEVIĆ 2018).

Za iznesene stavove i mišljenja odgovorna je samo autorica te ti stavovi ne odražavaju nužno službena stajališta Europske unije ili Europske komisije. Ni Europska unija ni Europska komisija ne mogu se smatrati odgovornima za njih.

Literatura

- BURKHANOV, Igor (2003). Pragmatic Specifications: Usage Indications, Labels, Examples; Dictionaries of Style, Dictionaries of Collocations. U: Piet van Sterkenburg (ur.), *A Practical Guide to Lexicography* (str. 102–113). Amsterdam — Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- BEUKEBOOM, Camiel J., BURGERS, Christian (2019). How Stereotypes Are Shared Through Language: A Review and Introduction of the Social Categories and Stereotypes Communication (SCSC) Framework. *Review of Communication Research*, 7, 1–37. doi.org/10.12840/issn.2255-4165.017.
- BRATANIĆ, Maja (2005). Mjesto žene u rječniku. U: Diana Stolac i dr. (ur.), *Jezik u društvenoj interakciji* (str. 37–46). Zagreb — Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- CHASTEEN, Alison L., SCHWARZ, Norbert, PARK, Denise C. (2002). The Activation of Aging Stereotypes in Younger and Older Adults. *The Journals of Gerontology: Series B*, 57(6), 540–547. doi.org/10.1093/geronb/57.6.P540.
- CLOETE, Aletta E. (2014). The treatment of sensitive items in dictionaries. U: Rufus H. Gouws i dr. (ur.), *Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography. Supplementary Volume: Recent Developments with Focus on Electronic and Computational Lexicography* (str. 482–486). Berlin — Boston: De Gruyter Mouton.
- DAKIĆ, Mirela (2017). Kada ćemo postati žene u rječnicima hrvatskoga jezika? *Jat: časopis studenata kroatistike*, 1(3), 106–123.
- DOVIDIO, John. F., HEWSTONE, Miles, GLICK, Peter, ESSER, Victoria M. (2010). *The SAGE Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*. London: Sage Publications Ltd.
- FRIEDMAN, Harvey A. “Kids these days”: Why youth-directed ageism is an issue for everyone. <<https://publichealth.wustl.edu/kids-these-days-why-youth-directed-ageism-is-an-issue-for-everyone/>>. [10. 7. 2024]
- GLUŠAC, Maja, MIKIĆ ČOLIĆ, Ana (2018). Damu se ne pita za godine – izricanje dobi u hrvatskom jeziku. U: Diana Stolac i dr. (ur.), *Jezik i njegovi učinci* (str. 75–86). Zagreb: Srednja Europa, HDPL.
- HARTEVELD, Pieter, VAN NIEKERK, Aletta E. (1996). Policy for the Treatment of Insulting and Sensitive Lexical Items in the Woordboek van die Afrikaanse Taal. U: Martin Gellerstam i dr. (ur.), *Proceedings of the 7th EURALEX International Congress* (str. 381–393). Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- HORNSCHIEDT, Antje (2008). A concrete research agenda for critical lexicographic research within critical discourse studies: an investigation into racism/colonialism in monolingual Danish, German, and Swedish dictionaries. *Critical Discourse Studies*, 5(2), 107–132. 10.1080/17405900801990066.
- Hrvatsko strukovno nazivlje – Struna*. <<http://struna.ihj.hr>>. [15. 6. 2024]
- HUDEČEK, Lana (2021). Rječnik i stereotipi – Kakva je plavuša u *Mrežniku*?. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 47(2), 511–539. <https://doi.org/10.31724/rihjj.47.2.9>.
- HUDEČEK, Lana, MIHALJEVIĆ, Milica (2020). Collocations in the *Croatian Web Dictionary – Mrežnik*. *Slovenščina* 2.0, 8(2), 78–111.
- HUDEČEK, Lana, MIHALJEVIĆ, Milica, JOZIĆ, Željko (ur.). *Anatomija rječnika. Hrvatski mrežnik rječnik – Mrežnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik, 2024.
- HUDEČEK, Lana, MIHALJEVIĆ, Milica (2024a). *Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik*. U: Lana Hudeček i dr. (ur.), *Anatomija rječnika. Hrvatski mrežnik rječnik – Mrežnik* (str. 2–34). Zagreb: Institut za hrvatski jezik.
- HUDEČEK, Lana, MIHALJEVIĆ, Milica (2024b). Kolokacije. U: Lana Hudeček i dr. (ur.), *Anatomija rječnika. Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik* (str. 55–80). Zagreb: Institut za hrvatski jezik.
- KALITERNA LIPOVČAN, Ljiljana (2004). Psihosocijalne posljedice starenja. U: Ljiljana Kaliterna Lipovčan i dr. (ur.), *Hrvatsko društvo danas: psihosocijalni procesi* (str. 77–87). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- KARLIĆ, Vira, BARČOT, Branka (2021). Leksikografska obrada pragmatičkih informacija u dvojezičnim rječnicima. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 47(2), 349–369. <https://doi.org/10.31724/rihjj.47.2.4>.
- KUZMA, Dajana, ZOVKO, Anita, VRCELJ, Sofija (2018). Kvaliteta života osoba treće životne dobi. U: Nives Ličen i dr. (ur.) *Sodobne paradigme raziskovanja izobraževanja in učenja odraslih* (str. 379–391). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- LAZIĆ, Daria, MIHALJEVIĆ, Ana (2021a). Društveni stereotipi u hrvatskim rječnicima u dijakronijskoj i sinkronijskoj perspektivi. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 47(2), 541–582. <https://doi.org/10.31724/rihjj.47.2.10>.
- LAZIĆ, Daria, MIHALJEVIĆ, Ana (2021b). Stereotypes and Taboo Words in Dictionaries from a Diachronic and a Synchronic Perspective – The Case Study of Croatian and Croatian Church Slavonic. U: Zoe Gavrilidou i dr. (ur.), *Proceedings of XIX EURALEX Congress: Lexicography for Inclusion, Vol. II* (str. 101–111). SynMorPhoSe Lab, Democritus University of Thrace.
- LEECH, Geoffrey, THOMAS, Jenny (1987). *Pragmatics and Dictionary*. U: *Longman Dictionary of Contemporary English* (2nd ed.). London: Longman.
- MAUTNER, Gerlinde (2007). Mining large corpora for social information: The case of elderly. *Language in Society*, 36(1), 51–72. doi.org/10.1017/S0047404507070030.
- MIHALJEVIĆ, Milica (2018). Muško i žensko u e-rječniku. U: Diana Stolac i dr. (ur.), *Jezik i njegovi učinci* (str. 209–228). Zagreb: Srednja Europa, HDPL.
- MIHALJEVIĆ, Milica (2021). Muško i žensko u hrvatskome jeziku i leksikografiji – stereotipi i jezična diskriminacija. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 47(2), 655–685. <https://doi.org/10.31724/rihjj.47.2.14>.
- MUDROVČIĆ, Željka (1997). Starost i starenje ljudskog roda: žensko-muški aspekti starenja. *Revija za sociologiju*, 28(3–4), 193–205.
- NUESSEL, Frank (2002). Language about Ageing. U: David. J. Ekerdt (ur.), *Encyclopedia of Aging, Vol 3*. (str. 757–762). New York: Macmillan.
- PERINIĆ LEWIS, Ana, LEWIS, Kristian (2021). Stereotypical Terms for the Islanders and the Inhabitants of the Coast and Hinterland in Dictionaries of the Croatian Language. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 47(2), 583–606. <https://doi.org/10.31724/rihjj.47.2.11>.
- PIŠKOVIĆ, Tatjana (2016). Perpetuiranje rodni stereotipa u hrvatskim rječnicima. *Romanoslavica*, 52(2), 343–363.
- PRITCHARD, Boris (1999). O pragmatolingvističkim informacijama u rječniku. U: Lada Badurina i dr. (ur.), *Teorija i mogućnosti primjene pragmatolingvistike* (str. 663–674). Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- RUSAC, Silvija, ŠTAMBUK, Ana, VERIĆ, Jelena (2013). Dobna diskriminacija: iskustva starijih osoba. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 49, 96–105.
- RUSSEL, Lindsay R. (2012). This is What a Dictionary Looks Like: The Lexicographical Contributions of Feminist Dictionaries. *International Journal of Lexicography*, 25(1), 1–29.
- SAPORTA, Sol (1991). Old Maid and Dirty Old Man: The Language of Ageism. *American Speech*, 66(3), 333–335.
- SCHNEIDER, David. J. (2005). *The Psychology of Stereotyping*. New York: Guilford Press.
- SCHUTZ, Rik (2002). Indirect Offensive Language in Dictionaries. U: Anna Braasch i dr. (ur.), *Proceedings of the 10th EURALEX*

- International Congress* (str. 637–641). Kopenhagen: Center for sprogeteknologi.
- ŠTRKALJ DESPOT, Kristina, MÖHR, Christine (2015). Pogled u e-leksikografiju. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 41(2), 329–353.
- TEŠIJA, Tijana. *Oslovljavanje starijih osoba*. <<https://www.seniori.hr/stranice/psihosocijalne-teme/1511-oslovljavanje-starijih-osoba>>. [20. 7. 2024]
- WANG, Anmin (2015). Pragmatic information in learner's dictionaries: redefined. U: Li Lan i dr. (ur.), *Proceedings of ASIALEX 2015* (str. 204–212). Hong Kong: Hong Kong Polytechnic University.
- ZGUSTA, Ladislav (1988). Pragmatics, lexicography and English dictionaries. *World Englishes*, 7(3), 243–253.
- Izvori**
- ANIĆ, Vladimir (1998). *Rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- BROZOVIĆ RONČEVIĆ, Dunja, ČAVAR, Damir (2008). Hrvatska jezična riznica kao podloga jezičnim i jezičnopovijesnim istraživanjima hrvatskoga jezika. U: Bernardina Petrović, Marko Samardžija (ur.), *Vidjeti Ohrid: referati hrvatskih sudionika i sudionika za XIV. Međunarodni slavistički kongres* (str. 173–186). Zagreb: Hrvatsko filološko društvo – Hrvatska sveučilišna naklada.
- HJP: *Hrvatski jezični portal*. <<http://hjp.znanje.hr>>. [25. 8. 2024]
- Hrvatski mrežni rječnik – *Mrežnik*. <<http://ihjj.hr/mreznik/>>. [25. 8. 2024]
- hrWaC: LJUBEŠIĆ, Nikola, KLUBIČKA, Filip (2016). *Croatian web corpus hrWaC 2.1*. Ljubljana: Slovenian Language Resource Repository CLARIN.SI. <<http://hdl.handle.net/11356/1064>> [25. 8. 2024]
- KILGARRIFF, Adam, RYCHLÝ, Pavel, SMRZ, Pavel, TUGWELL, David (2004). The Sketch Engine. U: G. Williams & S. Vessier (eds.), *Proceedings of the 11th EURALEX International Congress* (str. 105–116). Lorient: Université de Bretagne-Sud.
- RHJ: ŠONJE, Jure (ur.). *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Školska knjiga, 2000.
- VRH: JOJIĆ, Ljiljana (gl. ur.) (2015). *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

Daria Lazić

Social Responsibility in Lexicography: The Treatment of Vocabulary Related to Age Groups in the Croatian Web Dictionary – *Mrežnik*

(Summary)

The issue of describing socially sensitive vocabulary and the problem of stereotyping social groups have been present for several decades in foreign lexicographic research. However, in the context of Croatian lexicography, such studies are still rare, and lexicographic descriptions often reflect stereotypes and inequality. The aim of this paper was to highlight some problems and shortcomings regarding the description of vocabulary related to social groups in contemporary Croatian general monolingual dictionaries, as well as the solutions implemented in *Mrežnik*, a new Croatian web dictionary which is compiled at the Institute for the Croatian Language. The analysis was conducted on lexicographic descriptions of vocabulary related to age and age groups, covering the inventory of terms and meanings included in dictionaries, definitions, pragmatic information, collocations and examples. The descriptions in dictionaries were compared with data from a Croatian text corpus. The analysis identified the following issues in dictionaries: (1) many terms – especially multi-word expressions – are not listed, (2) pragmatic information, such as the context of use and appropriateness, is not provided, (3) stylistic value (e.g., pejorativeness) is sometimes indicated but not entirely consistently, and (4) the lexicographic description sometimes reflects stereotypical perceptions of age groups. Drawing on these insights, the inventory of terms related to age groups has been expanded in *Mrežnik* compared to other dictionaries. Differences among similar terms in meaning, connotations, context of use, etc. have been explained in usage notes. Special attention has been given to pragmatic information, which is rarely included in Croatian dictionaries. For example, the use of specific terms for addressing older and younger people has been researched and accounted for in the dictionary. Since *Mrežnik* is a corpus-based dictionary, the selection of collocations and examples depends on corpus data, which was shown to reflect societal age stereotypes and negative perceptions of aging. However, efforts were made to choose neutral examples and include those that reflect a variety of contexts and perspectives. Among these were examples illustrating active aging, which are very rare in other Croatian dictionaries. The model for describing vocabulary related to age groups and the solutions presented in this paper are also being applied to the treatment of vocabulary related to other social groups in *Mrežnik*. *Mrežnik* is a born-digital dictionary designed specifically for online use. Thus, the structure and content of dictionary entries differ somewhat from those in traditional dictionaries. The absence of spatial constraints allows for the inclusion of usage notes and a larger number of examples, which has proven useful for the treatment of vocabulary related to social groups. Moreover, as social attitudes and relationships evolve, updates to lexicographic descriptions may be necessary. The ease of modifying content is yet another advantage of the online dictionary format.

2.

Пут од речника ка (просечноме) кориснику
и од (просечнога) корисника ка речнику

Leksikografija i pragmatika: uporabni podatci u *Hrvatskome mrežnom rječniku – Mrežniku*

Lana Hudeček¹ — Milica Mihaljević²

¹  <https://orcid.org/0000-0003-4667-7781>, ²  <https://orcid.org/0000-0002-9348-8177>

Institut za hrvatski jezik (Hrvatska)

¹ lhudecek@ihjj.hr (✉), ² mmihalj@ihjj.hr

Sažetak

U radu se pokazuje kako se donošenju uporabnih podataka pristupa u nekim općim jednojezičnim i dvojezičnim rječnicima, u pravilu stranih jezika i najčešće namijenjenih neizvornim govornicima. Uporabni se podatci donose u pravilu unutar definicije ili s pomoću oznaka koje se donose uz značenja. Donošenje uporabnih napomena u hrvatskoj je leksikografiji novost koju uvodi *Mrežnik*. Posebna se pozornost u radu posvećuje uporabnim napomenama uz natuknice koje označuju pripadnike društveno osjetljivih skupina ili se na njih odnose, a daje se i pregled ostalih vrsta tih napomena.

Ključne riječi: leksikografija, pragmatika, *Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik*, društvena odgovornost.

Abstract

The paper presents an overview of the approach to usage data in selected general monolingual and bilingual dictionaries, primarily for non-native speakers. This data is provided within the definition or using labels attached to the meaning. A notable feature of this paper is the introduction of usage notes in *Mrežnik*, a new development in Croatian lexicography. The paper's focus is on usage notes in entries denoting members of socially sensitive groups or relating to them. It gives also an overview of other usage notes.

Keywords: lexicography, pragmatics, *Croatian web-dictionary – Mrežnik*, social responsibility.

1. Uvod: *Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik*

Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik izrađuje se u Institutu za hrvatski jezik, 2017. – 2021. u sklopu istraživačkoga projekta Hrvatske zaklade za znanost, 2023. – 2024. kao interni projekt Instituta za hrvatski jezik te 2024. – 2027. kao istraživački projekt Instituta za hrvatski jezik koji financira Europska unija u okviru programa NextGeneration. Početkom 2024. godine objavljena je projektna monografija (HUDEČEK i dr. 2024), u kojoj se nalazi sveobuhvatan prikaz problema na koji su autori i urednice *Mrežnika* nailazili pri njegovu sastavljanju te opis i objašnjenje načina na koje su ih rješavali. Podatci o projektu dostupni su na mrežnim stranicama projekta (<http://ihjj.hr/mreznik>), s kojih se može pristupiti i demoinačici *Mrežnika* (<https://rjecnik.hr/mreznik>)¹.

Osnovni je cilj projekta u svim njegovim fazama sastaviti rastući jednojezični normativno-deskriptivni na korpusu utemeljen, hipertekstni i pretraživ tromodulni rječnik, koji je i okupljalište jezičnih izvora Instituta za hr-

vatski jezik, javno i besplatno dostupan mreži. Tijekom rada na *Mrežniku* pojavila se i potreba za izgradnjom novih izvora. Stoga su na projektu izrađeni i na stranice <hrvatski.hr> postavljeni i ovi izvori: jezični savjeti za učenike nižih razreda osnovne škole — za potrebe modula za učenike (<http://hrvatski.hr/savjeti/>), etimologije (<http://hrvatski.hr/etimologije>), frazemske etimologije (<http://hrvatski.hr/frazemi>), popisi imena mjesta i država te njima pridruženih muških i ženskih etnika te ktetika (sa svim naglašenim oblicima) i brojnim napomenama o povijesnim i lokalnim likovima (<http://hrvatski.hr/etnici-i-ktetici>). Podatci iz tih četiriju izvora uključeni su u *Mrežnik*. Za potrebe projekta izrađen je na temelju *Mrežnikova* abecedarija odostražni rječnik, koji je znatno doprinio usustavljenosti obrade. Za potrebe *Mrežnika* izrađene su i igre, odnosno rječnik je igrificiran, što je također novost u hrvatskoj jednojezičnoj leksikografiji. Igre su prilagođene potrebama korisnika određenoga modula. Može im se pristupiti iz pojedinih natuknica, ali i izravno na <<https://rjecnik.hr/igre>>².

Mrežnik uključuje tri modula: osnovni modul namije-

¹ U vrijeme pisanja ovoga rada (kolovoz 2024.) demoinačica uključuje natuknice A – F; do kraja godine rječnička će građa biti dostupna u demoinačici do slova K.

² Odostražni rječnik (MIHALJEVIĆ 2024b) te igre (MIHALJEVIĆ 2022; 2024a) izradio je J. Mihaljević.

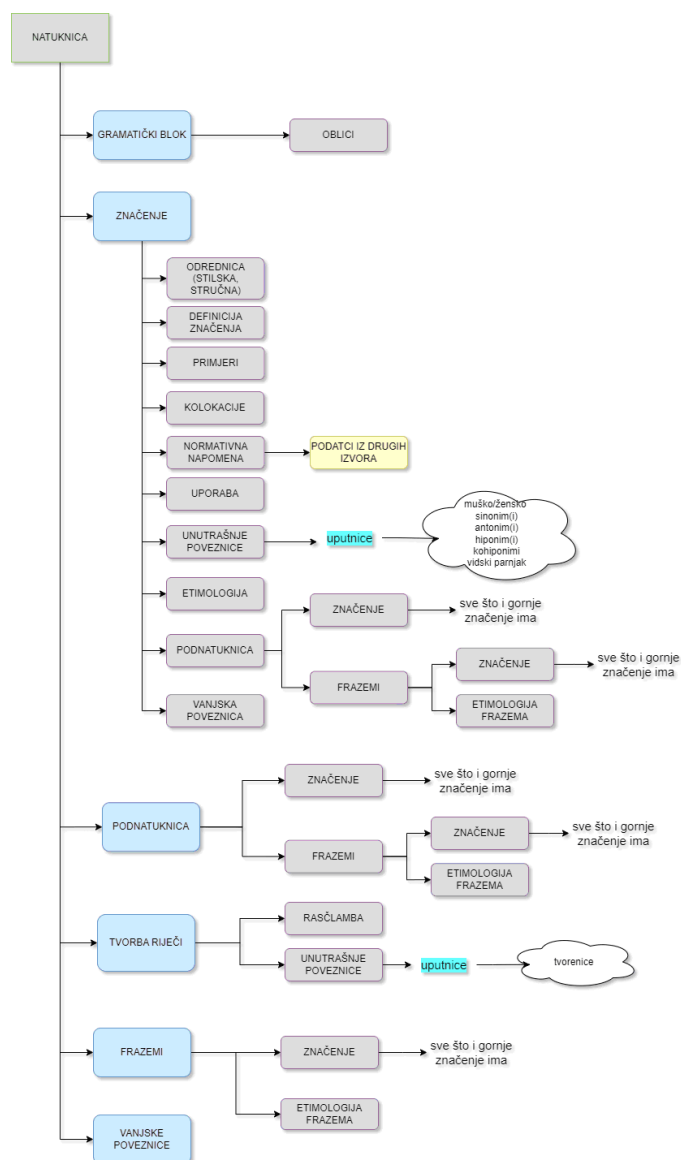
njen izvornim odraslim govornicima hrvatskoga jezika, modul za učenike nižih razreda osnovne škole te modul za neizvorne govornike hrvatskoga jezika. Rječnik je korpusno utemeljen. Korpusno utemeljen rječnik (*corpus-based dictionary*) rječnik je u kojemu se obrađivač služi korpusom, ali može slobodno procijeniti što treba unijeti u rječnik te rječnik može po potrebi dopunjavati i riječima iz drugih izvora te kolokacijama i značenjima koji nisu potvrđeni u korpusu za razliku od korpusom vođenoga rječnika (*corpus-driven dictionary*), u kojemu se obrađivač služi isključivo korpusom, pa se u rječniku nalazi samo ono što se nalazi u korpusu (prema *Pojmovniku e-leksikografije*, također izrađenu u sklopu projekta *Mrežnik*). Osnovni su korpusi na kojima se *Mrežnik* temelji *Hrvatska jezična riznica* (BROZOVIĆ – ČAVAR 2008) i *Hrvatski mrežni korpus hrWac* (LJUBEŠIĆ – KLUBIČKA 2016)³, a pretraživanje korpusa i crpljenje primjera te najčešćih kolokacija obavlja se s pomoću alata *Sketch Engine*⁴ (KILGARRIFF et al. 2004). Dosad je obrađeno 10500 natuknica u osnovnome modulu, 3000 natuknica u modulu za učenike i 1000 natuknica u modulu za neizvorne govornike hrvatskoga jezika⁵. Za 3000 natuknica snimljen je izgovor. Postavljanje na mrežu demo inačice ukupne dosad obrađene građe sa snimljenim izgovorom svih natuknica predviđeno je u 2027. godini.

Jedno je od osnovnih načela rječnika sustavnost, te se ona osim unutar svakoga modula očituje i u odnosu modula: sve riječi koje su obrađene u modulu za učenike i modulu za neizvorne govornike uključene su u osnovni modul. Obrade su u potpunosti prilagođene korisniku, a gramatički podatci i značenja koja se donose u modulu za učenike i u modulu za neizvorne govornike dobiveni su prilagodbom gramatičkih podataka i značenja iz osnovnoga modula korisniku. Na *prikazu 1* pokazana je struktura rječničkoga članka u osnovnome modulu. Strukture drugih dvaju modula dobivene su njezinom redukcijom, osim što je u modulu za učenike dodana rubrika *Rastavljanje na slogove*. U njima su uporabna i normativna napomena spojene u jedinstvenu napomenu, u kojoj se osim normativnih i uporabnih podataka često donose i gramatički, a u modulu za neizvorne govornike katkad i kulturni podatci (HUDEČEK i dr. 2024: 399–423).

³ Pojavom hrvatskih korpusa *MaCocu*, pretraživoga unutar *Sketch Enginea*, i *CLASSLA*, pretraživoga unutar *NoSketch Enginea* (LJUBEŠIĆ, <https://www.clarin.si/info/wp-content/uploads/2023/11/CLASSLA-web.pdf>), i ti su korpusi uzeti u obzir; pri obradi jezikoslovnih naziva služili smo se i *Jezikoslovnim korpusom* (MIHALJEVIĆ – MARKOVIĆ 2023) sastavljenim za potrebe projekta *Hrvatsko jezikoslovno nazivlje – JENA* (<https://jena.jezik.hr>), pri obradi naziva povezanih s pandemijom bolesti COVID-19 pandemijskim korpusom (ŠTRKALJ DESPOT – ANIĆ OSTROŠKI 2021).

⁴ U sklopu 1. faze projekta, u kojoj je projekt financirala Hrvatska zaklada za znanost, kao nužan preduvjet za provedbu projekta napisana je gramatika skica (N. Ljubešić u suradnji s urednicama projekta) te su omogućene skice riječi za hrvatski jezik unutar *Sketch Enginea*.

⁵ U tijeku je priprema za objavu *Rječnika za neizvorne govornike hrvatskoga jezika* nastalog na temelju toga modula.



Prikaz 1. Maksimalna struktura rječničkoga članka u osnovnome modulu.

2. Leksikografija i pragmatika

Većina se radova koja se bavi leksikografijom i pragmatikom temelji na dvojezičnim rječnicima te je u žarištu zanimanja kulturno uvjetovana promjena perspektive i pridruživanje izrazima polazišnoga jezika izraza ciljnoga jezika upravo s obzirom na kulturne razlike te se npr. napominje da je pronalaženje odgovarajućih istovrijednica težak zadatak za tvorce dvojezičnih rječnika jer se često suočavaju sa situacijama u kojima postoji samo djelomična istovrijednost između riječi ili u kojima ne postoji istovrijednica koje riječi zbog kulturnih i drugih razlika među jezicima (ZGUSTA 1988: 237). Prema jednoj od podjela Zgusta (1988: 237) rječnike dijeli na one koji se uvelike oslanjaju na uporabnu kompetenciju svojih korisnika i one u kojima je uporabna sastavnica eksplicitna. Kao mjesta na kojima se najčešće donose podatci o uporabi spominju se oznake i definicija⁶, ali i

⁶ „Establishing a difference between the lexis that requires labelling

uporabne napomene. Npr. Nuccorini (1993: 215) ističe da su podatci povezani s kontekstom situacije i konotativnim značenjem specifičnim za pojedinu kulturu često uključeni u rječnike za neizvorne govornike i eksplicitno, odnosno da se donose u napomenama o uporabi ili s pomoću slikovnih prikaza, ili implicitno, kodirani u stilskim oznakama i/ili dani u definiciji i primjerima.

U svojem rječniku Ž. Bujas (1999: 15) uvodi pojam civilizacijskoga komentara i kaže da tradicionalna rječnička struktura ne dopušta „prijeke potrebna tumačenja pojmova pomoću civilizacijskoga komentara” te navodi kako je taj rječnik učinio „prve, veoma skromne korake u nastojanju da, osim jezičnog posredništva, ispuni i povremenu ulogu tumača izrazitijih razlika između hrvatskoga i anglosaksonskih društava i civilizacija (posebno američke i britanske)”. Civilizacijski se komentar navodi na kraju rječničkoga članka. Npr. na kraju rječničkoga članka natuknice *kazalište* (BUJAS 1999: 520) nalazi se napomena:

*U AS kazališta su gotovo isključivo organizirana na komercijalnoj osnovi (*commercial th.*), pa nemaju stalni ansambl, svoju zgradu ni repertoar od više istovremenih scenskih djela (kao *repertory th.*). Na repertoaru je samo jedno djelo koje se daje sve dok ga posjet komercijalno opravdava; zatim se ansambl raspusti, traže novi financijeri, postavlja drugi komad, angažira novi ansambl itd.

O pragmatiki u leksikografiji najčešće se govori u vezi s rječnicima za neizvorne govornike kojega jezika, te tako i Nuccorini (1993) u radu daje primjere iz triju rječnika (*Oxford Advanced Learners' Dictionary*, *Longman Dictionary of Contemporary English* i *Collins Cobuild English Dictionary*), a kao najčešći se primjer rječnika za neizvorne govornike s mnoštvom uporabnih podataka donosi Collins–Cobuildov rječnik engleskoga jezika. U njemu se uporabi jezičnih jedinica poklanja velika pozornost, a (u tiskanome izdanju) objašnjava se da se donose podatci o funkciji jezične jedinice, o jezičnoj jedinici kao organizatoru diskursa, o odnosu govoritelja i sugovornika, o stavovima i osjećajima govoritelja, o jezičnoj jedinici kao sredstvu isticanja i izražavanja sigurnosti/negativnosti (COLLINS COBUILD ENGLISH DICTIONARY 1987: xxxi–xxxvii)⁷. U rječniku se oznaka da

due to its connotational meaning that is morphosyntactically coded (*fatty, fatso, bunny*, etc.) and the lexis that displays other, contextual types of pragmatic meaning naturally leads to three basic solutions: a label, a definition or both” (ŠORLI 2014: 489) [Utvrđivanje razlike između leksema koji zahtijevaju označavanje usljed konotativnih značenja koja su morfosintaktički kodirana (npr. *debeljko, debeljuškast, zečić*, itd.) i leksema koji pokazuju druge, kontekstne vrste pragmatičkog značenja prirodno vodi k trima temeljnim rješenjima: odrednica, definicija ili oboje]

⁷ O važnosti donošenja uporabnih podataka piše: „In this dictionary we draw attention to the pragmatic aspects of words and phrases of English, paying special attention to those that, for cultural or linguistic reasons, may be confusing to learners. [...] Different languages use different pragmatic strategies. In order to use a language effectively, and be successful in achieving your goals, you need to know

je u definiciji sadržana i uporabna uputa označuje oznakom *pragmatics* s desne strane rječničkoga članka, npr. u rječničkome članku natuknice *look*:

9. You say **look** when you want someone to pay attention to you because you are going to say something important. *Look, I'm sorry, I didn't mean it... Now, look, here is how things stand.*

CONVENTION
PRAGMATICS

10. You can use **look** to draw attention to a particular situation, person, or thing, for example because you find it very surprising, significant, or annoying. *Hey, look at the time! We'll talk about it tonight. All right?... I mean, look at how many people watch television, and how few read books... Look what a mess you've made out of your life.*

VB: only imper
PRAGMATICS

V. Karlič i B. Barčot (2021: 351) ističu da je leksikografska obrada uporabnih informacija zasad najrazvijenija u jednojezičnim i dvojezičnim rječnicima namijenjenima učenicima svjetskih jezika te napominju: „Taj je sloj jezičnoga znanja posebno važan neizvornim govornicima i prevoditeljima jer uporabna pogreška u komunikacijskome činu može biti pogubnija od gramatičke.” To tvrdi i W. X. Yang (2007: 147, prema KARLIĆ – BARČOT): „Ako dođe do gramatičke pogreške, u većini se slučajeva komunikacija nastavlja. S druge strane, ako dođe do uporabne pogreške, govornik može djelovati neprirodno, neprimjerenim ili njegov iskaz može implicirati nešto što nije bila govornikova namjera. U takvim slučajevima može doći do nesporazuma ili čak konflikta.”

Kad je riječ o pragmatiki i jednojezičnoj općoj leksikografiji, najčešće je u žarištu zanimanja deiksa (KARLIĆ – BAGO 2020; KARLIĆ – BARČOT 2021), odnosno jezične jedinice koje upućuju na elemente situacijskoga i/ili diskursnoga konteksta u iskazu kao što su sudionici, vrijeme i mjesto govornoga događaja (LYONS 1977). A. Klosa govori o kulturnima podatcima u jednojezičnim rječnicima (KLOSA 2016: 527–528), ali primjeri koje donosi odnose se na elemente enciklopedijskoga pristupa te na donošenje enciklopedijskih dodataka u različitim dijelovima rječničkoga članka.

Međutim, rad na *Hrvatskome mrežnom rječniku* i izloženost podatcima dobivenima s pomoću pretrage korpusa i skica riječi, uputili su i na potrebu donošenja opširnijih

what the pragmatic conventions are for that particular language.” (COLLINS COBUILD ENGLISH DICTIONARY 1987: xxxi). [U ovome rječniku skrećemo pozornost na pragmatičke aspekte riječi i izraza engleskoga jezika, s osobitim naglaskom na one koji, usljed kulturnih ili jezičnih razloga, mogu zbunjivati učenike. [...] Različiti jezici koriste različite pragmatičke strategije. Kako biste učinkovito koristili jezik i uspješno postigli svoje ciljeve, morate poznavati pragmatičke konvencije toga jezika].

uporabnih podataka (osim onih koji se donose s pomoću oznaka ili neizravno, u definicijama), odnosno bili su razlogom za odluku o tome da se u *Hrvatski mrežni rječnik* osim normativne napomene⁸ uvede i uporabna napomena.

3. Uporabne napomene u *Mrežniku*

Za donošenje uporabnih napomena u *Mrežniku* poticaj nam je, kao i u mnogim drugim odlukama, bio njemački jednojezični rječnik *lexiko*. U *lexiku* uporabne se napomene odnose na govornikov stav, ali i na upućivanje na situaciju, predmetno polje te povezanost s tekstnom vrstom (HASS 2005). Naslov rubrike u kojoj se donose napomene o kojima je riječ nije (u prijevodu) *pragmatičke osobitosti*, nego *uporabne osobitosti* (*Gebrauchbesonderheiten*). Kako i u *Mrežniku* uporabne napomene obuhvaćaju veoma širok spektar zapažanja o uporabi kojega izraza, ne samo onih koja su predmetom pragmalingvistike, a koja je u *Rječniku jezikoslovnoga nazivlja* (MIHALJEVIĆ – HUDEČEK 2024) definirana kao „jezikoslovno područje koje proučava jezik kao sredstvo čovjekova djelovanja u određenoj komunikacijskoj situaciji radi ostvarenja kakve namjere”⁹, nazivamo ih uporabnim, a ne pragmatičkim napomenama.

Uz prvo se značenje imenice *Fußball* (nogomet, ‘sportska igra’) u *lexiku* (<https://www.owid.de/artikel/160955/Mannschaftsspiel>) donosi uporabna napomena koja se odnosi na područje u kojemu se riječ upotrebljava, pa se tako za *Fußball* kaže da se najčešće pojavljuje u kontekstu sportskoga izvješćivanja, ali da se o njemu često govori i kao o gospodarskome čimbeniku. Iz napomene može se pristupiti primjerima iz korpusa koji oprimjeruju to zapažanje. Uz drugo se značenje zamjenice *du* (ti, ‘neodređena zamjenica’) donosi uporabna napomena u kojoj se kaže da se u korpusu na kojemu se temelji *lexiko du* kao neodređena zamjenica gotovo uvijek upotrebljava u neformalnim govornim situacijama. Međutim, neke riječi u *lexiku* kod kojih bi se to očekivalo nemaju napomene o uporabi, npr. uz natuknicu *Frau* (gospođa) u značenju ‘udana ženska osoba’ ne donosi se uporabna napomena. Stoga za donošenje uporabnih napomena, koje se često odnose i na društvenu korektnost uporabe određene riječi, nismo imali izravnoga uzora.

Vodila nas je potreba proizišla iz činjenice da je riječ o rječniku koji se uvelike oslanja na korpus, a da podatci iz skica riječi često daju važne podatke o uporabi riječi.

⁸ Više o normativnim napomenama u *Mrežniku* vidi u Hudeček i dr. (2024: 26–28).

⁹ Natuknica *pragmem* definirana je kao „osnovna pragmatička jedinica u iskazu koja ima komunikacijsku ulogu”, a kao podređeni se nazivi navode: *adresativni pragmem*, *emotivni pragmem*, *fitonimni pragmem*, *kulturološki pragmem*, *modalni pragmem*, *poticajni pragmem*, *pragmem neslaganja*, *pragmem potvrđivanja*, *pragmem ravnodušnosti*, *pragmem slaganja*, *pragmem vrednovanja* i *pragmem žaljenja* (MIHALJEVIĆ – HUDEČEK 2024: 389).

Stoga smo odlučili u *Mrežnik*, u njegov osnovni modul, uvesti polje u kojemu donosimo uporabne napomene, a u kojima ćemo donositi različita zapažanja povezana s uporabom neke riječi, a koja ne možemo donijeti u definiciji niti ih naznačiti jednostavnom oznakom ili ih dovoljno jasno oprimjeriti. To, naravno, ne znači da se uporabni podatci ne nalaze i u tim dijelovima rječničkoga članka, na što se i osvrćemo u daljnjemu tekstu. Međutim, uporabne su napomene, kao novost u hrvatskoj jednojezičnoj leksikografiji, središnja tema ovoga rada.

U svim se trima *Mrežnikovim* modulima donose uporabne napomene, u osnovnome modulu u za to predviđenom posebnome polju, u druga dva modula u polju predviđenom za napomene općenito. Uporabne su napomene u svakome modulu prilagođene pretpostavljenim potrebama njegovih korisnika. Donosimo dva primjera iz modula za neizvorne govornike hrvatskoga jezika, vidi *tablicu 1*, te dva primjera iz modula za učenike nižih razreda osnovne škole, vidi *tablicu 2*. Ti primjeri dobro pokazuju da veoma često uporabne napomene sadržavaju i normativni podatak.

natuknica/podnatuknica/značenje	uporabna napomena
doktor ‘muška osoba koja je završila medicinski fakultet i liječi ljude’	◦ Riječ <i>doktor</i> u ovom se značenju upotrebljava u razgovoru. U standardnom jeziku umjesto riječi <i>doktor</i> bolje je upotrebljavati riječ <i>liječnik</i> , ali liječnika ipak oslovljavamo s <i>doktore</i> .
punjene paprike	◦ U sjevernim krajevima Hrvatske u razgovoru se upotrebljava i naziv <i>filane paprike</i> .

Tablica 1. Primjeri uporabnih napomena u modulu za neizvorne govornike.

natuknica	uporabna napomena
arhitekt	◦ Arhitekt je muškarac koji crta zgrade i oblikuje prostor. Arhitektica je žena koja crta zgrade i oblikuje prostor. Arhitektice su žene koje crtaju zgrade i oblikuju prostor. Arhitekti su muškarci koji crtaju zgrade i oblikuju prostor, ali i muškarci i žene koji crtaju zgrade i oblikuju prostor.
vi	◦ Kad se obraćamo jednoj osobi iz poštovanja, govorimo joj <i>Vi</i> , a riječi <i>Vi</i> i <i>Vaš</i> pišemo velikim početnim slovom. Primjerice, u pismu učiteljici napisat ćemo <i>Srdačno Vas pozdravlja Vaš učenik</i> . Kad se obraćamo dvjema osobama ili skupini osoba, riječi <i>vi</i> i <i>vaš</i> pišemo malim početnim slovom. Primjerice, u pismu prijateljima napisat ćemo <i>Srdačno vas pozdravljaju vaši prijatelji</i> .

Tablica 2. Primjeri uporabnih napomena u modulu za učenike.

4. Uporabne napomene u osnovnome *Mrežnikovu* modulu

U ovome radu dalje pozornost usmjeravamo na uporabne napomene u osnovnome modulu, a u potpoglavljljima koja slijede na one koje se odnose na društveno osjet-

ljive skupine, npr. koje se nalaze u rječničkome članku natuknica *invalid*, *invalidkinja*, *gluh*, *gluhonijem*, na one koje se odnose na uporabu u određenome funkcionalnom stilu i/ili vrsti teksta, na naglašenu čestoću u kojoj svezi/koligaciji, na specifičnosti povijesne ili područne uporabe, na nazive koji su prošli složene značenjske promjene te one u kojima se donose podatci o stavu/osjećaju govoritelja.

4.1. Uporabne napomene povezane s društvenom odgovornošću

U *Mrežniku* se velika pozornost posvećuje društvenoj odgovornosti. To se očituje u svim elementima rječničkoga članka (HUDEČEK i dr. 2024: 463–541). Mnoge uporabne napomene povezane s društvenom odgovornošću koje se nalaze u *Mrežniku* potaknute su upitima koje Institutu za hrvatski jezik stižu svakodnevno. Donosimo nekoliko primjera.

U travnju 2021. časopisu *Hrvatski jezik* poslana je molba da se pomogne pri rješavanju terminološke dvojbe oko naziva *gluh* i *gluhonijem*. Autori upita naveli su niz primjera iz medija u kojima se neopravdano umjesto izraza *gluh* upotrebljava izraz *gluhonijem*. Urednice časopisa *Hrvatski jezik* predložile su da netko iz zajednice gluhih napiše članak o tome problemu za časopis *Hrvatski jezik* te rekle da će se na temelju toga članka sastaviti kratak savjet koji će biti naveden u *Hrvatskome mrežnom rječniku – Mrežniku*. Ta je suradnja dovela do objavljivanja članka (KAVČIĆ – GOTOVAC 2021) i kratke uporabne napomene u *Mrežniku*, koja se donosi u rječničkome članku pridjeva *gluh* (uz značenje ‘koji ne čuje dobro ili uopće ne čuje’) i u rječničkome članku pridjeva *gluhonijem* (uz značenje ‘koji je gluh i nijem’).

natuknica	uporabna napomena
gluh gluhonijem	◦ Kad se govori o gluhim osobama, u medijima se često upotrebljava naziv <i>gluhonijem</i>. Međutim, treba razlikovati značenje naziva <i>gluh</i>, <i>nagluh</i> ili <i>oštećena sluh</i> i <i>gluhonijem</i>. Gluhe osobe osobe su koje imaju određen postotak gubitka sluha. Kad se upotrebljava naziv <i>gluha osoba</i>, on se odnosi na gluhe (u užemu smislu), nagluhe i gluhonijeme osobe koje imaju poteškoća sa sluhom. Gluhe osobe (u užemu smislu) one su osobe koje imaju gubitak sluha veći od 90 dB, za razliku od nagluhih osoba, čiji je prosječni gubitak sluha od 20 do 90 dB. Gluhonijemost znači da osoba istodobno ima oštećenje sluha i nemogućnost proizvodnje govora. Iznimno mali postotak gluhih osoba ujedno su i nijeme, pa pri uporabi naziva <i>gluhonijem</i> treba biti iznimno oprezan jer ga gluhe osobe smatraju uvredljivim.

Tablica 3. Uporabna napomena uz natuknice *gluh* i *gluhonijem*.

Godine 2017. postavljen je Institutu upit u vezi s nazivom *osobe s invaliditetom*. Autor upita smatra da je

izraz *studenti s invalidnošću* i *aktivisti s invalidnošću* neprihvatljiv osobama s invaliditetom. Poziva se i na to da je službeni naziv *pravobranitelj/pravobraniteljica za osobe s invaliditetom*, a ne *s invalidnošću*, te da se u *Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom*, kao i u svim ostalim dokumentima (osim dokumenta Hrvatskoga zavoda za mirovinsko osiguranje HZMO-a) upotrebljava riječ *invaliditet*. Taj je upit bio poticaj za uspostavu uporabne napomene u rječničkim člancima imenica *invaliditet* i *invalidnost* te u rječničkim člancima imenica *invalid* i *invalidkinja*, vidi tablicu 3.

natuknica	uporabna napomena
invaliditet invalidnost	◦ Ako imenice, najčešće internacionalizmi, tvorene sufiksima <i>-itet</i> i <i>-ost</i> (<i>humanitet</i> i <i>humanost</i>, <i>realitet</i> i <i>realnost</i>) kojima se označuje kakvo stanje, svojstvo ili osobina imaju isto značenje, u hrvatskome je standardnom jeziku bolje upotrebljavati imenice na <i>-ost</i> (<i>humanost</i>, <i>realnost</i>). Iako bi temeljem toga pravila prednost trebala imati riječ <i>invalidnost</i> pred riječju <i>invaliditet</i>, riječ <i>invaliditet</i> uobičajila se u nazivu <i>osoba s invaliditetom</i>, koji se upotrebljava i u zakonima te se taj naziv smatra normativno dobrim nazivom. Također, nazivu osobe s <i>psihosocijalnim invaliditetom</i>, kao nazivu neutralnoga značenja koji ne stigmatizira i nema neutralan prizvuk, daje se prednost pred nazivom <i>psihijatrijski pacijenti</i>, <i>psihički/duševni pacijenti</i> ili <i>mentalni bolesnici</i>. U ostalim izrazima dobra je uporaba obiju imenica, i imenice <i>invalidnost</i> i imenice <i>invaliditet</i>.
invalid invalidkinja	◦ Zbog negativnih konotacija koje su povezane s nazivima <i>invalid</i> i <i>invalidkinja</i> pripadnici skupina na koje se ti nazivi odnose te šira društvena zajednica daju prednost nazivu <i>osoba s invaliditetom</i> kao društveno prihvatljivijemu nazivu, nazivu neutralnoga značenja, koji osobe na koje se odnosi ne stigmatizira i nema negativan prizvuk. U skladu s time naziv <i>osoba s invaliditetom</i> upotrebljava se (umjesto prijašnjega naziva <i>invalidna osoba</i>) i u zakonodavstvu, a preporučuje se uporaba toga naziva i u općemu jeziku. Također se prednost daje nazivima <i>osoba koja se kreće uz pomoć invalidskih kolica</i> ili <i>osoba s poteškoćama u kretanju</i> umjesto naziva <i>invalid prikovan uz kolica</i> te nazivu <i>osobe s psihosocijalnim invaliditetom</i> umjesto naziva <i>psihijatrijski pacijenti</i>, <i>psihički/duševni bolesnici</i>, <i>mentalni bolesnici</i>. Naziv <i>invalid</i> zadržao se u dvorječnim i višerječnim nazivima <i>invalid rada</i>, (<i>civilni</i>, <i>vojni</i>) <i>invalid rata</i> itd., a od njega se tvori i pridjev <i>invalidski</i>, npr. <i>invalidska kolica</i>.

Tablica 4. Uporabna napomena uz natuknice *invaliditet* i *invalidnost*.

Napomena uz natuknice *invaliditet* i *invalidnost* također je dobar primjer kako je katkad veoma teško jasno razgraničiti normativnu i uporabnu napomenu.

Uporabna napomena koja se odnosi na oslovljavanje nebinarnih osoba, također je na temelju brojnih upita upućenih Institutu, vidi tablicu 5, dodana u rječnički članak natuknice *oni*, vidi tablicu 6.

Upit	Odgovor
Kako je ispravno oslovljavati nebinarne osobe? Postoji li u hrvatskom jeziku norma rodno inkluzivnog jezika kojom je propisan prijevod zamjenica <i>they/them</i> u pisanju o nebinarnim osobama? Neki portali su počeli pisati: <i>Nemo su osvojili/pobijedili...</i> itd.	U izravnoj je komunikaciji najjednostavnije pitati nebinarne osobe kako žele da ih se oslovljava. Problem je složeniji kad se o njima govori u trećemu licu te na pitanje kako o njima treba pisati ili govoriti na hrvatskome jeziku nema općeprihvaćenoga odgovora. Norma kojom bi bio propisan prijevod zamjenica <i>they/them</i> u pisanju o nebinarnim osobama ne postoji. Srednji rod u pravilu nije prihvatljiv nebinarnoj zajednici, a uporaba zamjenice <i>oni</i> (prema engleskome <i>they</i>) ne rješava problem jer je riječ o zamjenici muškoga roda. I u glagolskim vremenima koja se tvore s pomoću glagolskoga pridjeva radnoga u hrvatskome se ponovno pojavljuje problem roda. Jedno je od mogućih rješenja i umetanje imenice <i>osoba</i> ispred imena. Međutim, oko nijednoga od spomenutih rješenja nema suglasnosti ni u nebinarnoj zajednici, pa onda ni one nebinarnih osoba i jezikoslovaca.
U televizijskim se sadržajima (osobito američkim) pojavljuju nebinarne osobe (niti ženske, niti muške) čije su zamjenice <i>they/them</i> . Često se zahtijeva prevodenje te zamjenice s <i>oni</i> , što je u hrvatskom ponovno muški rod i ne smatram to dobrim rješenjem. Je li se vaš projekt <i>Muško i žensko u hrvatskome jeziku</i> bavio tim problemom te postoji li kakva uputa ili zaključak?	U sklopu našega projekta bavili smo se i problemom nebinarnih osoba te posebno zamjenica kojima ih treba oslovljavati. Slažemo se da zamjenica <i>oni</i> ne rješava problem. U radu Mihaljević, Ana; Mihaljević, Milica; Mihaljević, Josip. 2022. <i>Speaking about people of non-binary sex/gender in Croatian</i> dostupnom na internetu detaljno je analiziran navedeni problem. Rad se temelji na usporedbi s drugim jezicima i na korpusnoj analizi. U radu se razmatraju različite mogućnosti, ali se ne daje jasan jezični savjet jer ga u ovome trenutku ni nema.
Kako dekliniramo ime Nemo? Kao Pero (Pere) ili kao Bono (Bono, Bona)? Nebinarne osobe nisu ni muško ni žensko, ali ne definiraju što jesu. Koliko uopće jezik može podnijeti imenovanje nečega prema obilježjima da nešto nije?	Ime <i>Nemo</i> , razumije li ga se kao muško ime, sklanja se <i>Nemo</i> , G <i>Nema</i> ... Razumije li ga se kao žensko, u svim oblicima glasi <i>Nemo</i> . U medijima ga je uobičajeno sklanjati kao muško ime, a kategorije izvan muškoga i ženskoga imena (zasad) nema.

Tablica 5. Neki od upita upućenih Institutu za hrvatski jezik koji se odnose na oslovljavanje nebinarnih osoba te sklonidbu njihovih imena.

oni	U engleskome jeziku zamjenica <i>they</i> sve se češće upotrebljava kad se govori o osobi nebinarnoga roda/spola. Uporaba zamjenice <i>oni</i> u istome značenju u hrvatskome nema smisla jer je u hrvatskome <i>oni</i>, baš kao i <i>on</i>, zamjenica muškoga roda, kojoj u ženskome rodu odgovara zamjenica <i>one</i>. Ako se baš želi istaknuti nebinarni rod/spol s pomoću zamjenice, u hrvatskome je jedino moguće upotrijebiti dvojnju zamjenicu <i>on/ona</i>, a kad je to moguće, treba pitati osobu koju zamjenicu želi da se upotrijebi. Na mnogim međunarodnim konferencijama navodi se uz ime osobe i osobna i posvojna zamjenica koja se na nju odnosi.
-----	---

Tablica 6. Uporabna napomena uz natuknicu *oni*.

Društvena odgovornost ne vidi se samo u uporabnim napomenama uz natuknice koje se odnose na pripadnike društveno osjetljivih skupina, nego se npr. prepoznaje i u uporabnim napomenama uz natuknice/značenja navedena u tablici 7:

natuknica/značenje	uporabna napomena
Baba pogr. 'žena u visokoj životnoj dobi, starija žena'	Riječ <i>baba</i> u pogrdomome značenju upotrebljava se u naglašeno podcjenjivačkome i pogrdomome kontekstu i u govoru mržnje.
Baka <i>razg.</i> 'žena u visokoj životnoj dobi, starija žena'	U neformalnim situacijama starije osobe katkad se oslovljavaju s <i>baka</i> i <i>deda</i>. Premda govornici te izraze često upotrebljavaju s dobrom namjerom, primjerice kako bi postigli bliskost sa sugovornikom, oni se mogu doživjeti kao nedostatak poštovanja. U uljudnome obraćanju osobama bez obzira na dob trebalo bi upotrebljavati izraze kao što su <i>gospodin</i> i <i>gospođa</i>.
Deda <i>razg.</i> 'muškarac u visokoj životnoj dobi, stariji muškarac'	
Čist <i>pren.</i> 'koji uključuje samo ljude koji pripadaju određenoj skupini (određenoj nacionalnošću, vjerom, rasom itd.)'	Uporaba pridjeva <i>čist</i> u ovome značenju nije društveno i politički korektna.
Čovjek 'ljudsko biće kao zasebna jedinka'	Umjesto imenice <i>čovjek</i> u značenju 'odrastao čovjek muškoga spola' društveno je korektno upotrebljavati imenicu <i>muškarac</i>.

Divljak 'pripadnik autohtone ljudske skupine nekoga zemljopisnog područja'	◦ Naziv <i>divljak</i> u ovome značenju zastario je i politički nekorektan. I sinonimni nazivi <i>urođenik</i> i <i>domorodac</i> problematični su jer često nose negativne konotacije inferiornosti autohtonih naroda u odnosu na bjelačke kolonizatore.
Gospođa 'udana žena'	◦ Oslovljavanje s <i>gospođo</i> kako bi se istaknuo bračni status ženske osobe ne smatra se korektnim.
Gospođica 'neudana žena'	◦ Oslovljavanje s <i>gospođice</i> kako bi se istaknuo bračni status ženske osobe ne smatra se korektnim.

Tablica 7. Druge uporabne napomene u kojima se prepoznaje društvena odgovornost.

Društvena se odgovornost prepoznaje i u napomenama koje se odnose na neke mocijske parnjake riječi u natuknici. Uporabna napomena koja se donosi u rječničko-me članku natuknice *primalja* dodana je u *Mrežnik* zbog toga što se pojavila potreba za mocijskim parnjakom riječi *primalja* nakon što je Školu za primalje završila muška osoba kojoj je trebalo izdati potvrdu o stečenome zvanju. Ta napomena glasi:

◦ Najčešće se ženski mocijski parnjak tvori od muškoga. Međutim, zbog promjene izvanjezičnih okolnosti katkad je potrebno pronaći i naziv za muškarca koji se bavi tradicionalno ženskim zanimanjima. Od imenice *primalja* ne može se izvesti muški mocijski parnjak. Problem je službeno riješen tako da je naziv *primalja asistentica* promijenjen u *primaljski asistent* (bolje bi bilo *pomoćnik*) i *primaljska asistentica* (bolje bi bilo *pomoćnica*). Naziv bi mogao biti i *pomoćnik/pomoćnica porodničara*.

4.2. Uporabne napomene povezane s uporabom u određenoj funkcionalnom stilu, vrsti teksta, kolokaciji

Velik se broj napomena odnosi na funkcionalni stil/vrstu teksta u kojemu se riječ upotrebljava. Korpusni podatci jasno govore o većoj zastupljenosti riječi u određenoj funkcionalnoj stilu ili u određenoj tekstnoj postavi (npr. naslovu, imenu manifestacije, uputama za upotrebu). Tako npr. korpusni podatci jasno upućuju na to da se riječ *svjesnost* u značenju 'spoznaja o sebi i svijetu oko sebe, sposobnost mišljenja, prosuđivanja, zaključivanja i odlučivanja' upotrebljava znatno rjeđe nego stilski posve neutralna riječ *svijest*, ali da je u tome značenju dobro potvrđena u hrvatskim jezičnim korpusima, u prvome redu zato što se često upotrebljava u imenima različitih dana, mjeseci, godina posvećenih nekoj bolesti ili poremećaju; da se prilog *jučer* u značenju 'prošlo vrijeme' često upotrebljava u imenima različitih manifestacija, projekata te naslovima (tako se upotrebljava u prilozi *dan* i *sutra* u odgovarajućim značenjima). U *tablici 6* donose se napomene koje upućuju na čestu uporabu riječi iz natuknice u imenima/naslovima i koje su podržane kolokacijskom rubrikom *U imenima*.

natuknica/značenje	uporabna napomena	imena u kolokacijskoj rubrici <i>U imenima</i> :
Čitanka 'zbirka tekstova iz određenoga područja'	◦ U ovome se značenju riječ <i>čitanka</i> najčešće upotrebljava u naslovima.	<i>Ekonomska čitanka, Povijesna čitanka, Staroslavenska čitanka</i>
Glas 'informacija ili vijest koja se prenosi među ljudima'	◦ U ovome se značenju <i>glas</i> često nalazi u naslovima novina.	<i>Glas Istre, Glas Koncila, Glas Slavonije</i>
Jučer 'prošlo vrijeme, vrijeme koje više ne postoji' (usporedive napomene i kolokacijski blokovi donose se uz <i>dan</i> i <i>sutra</i> u odgovarajućem značenju)	◦ U ovome se značenju riječ <i>jučer</i> često upotrebljava u imenima različitih manifestacija, projekata te naslovima.	<i>Istarsko gospodarstvo jučer i sutra</i> (znanstveni skup), <i>Kako čitati grad – Rijeka jučer i danas</i> (knjiga), <i>Kopački rit jučer, danas i sutra</i> (simpozij), <i>Mi – jučer, danas, sutra</i> (projekt), <i>Vojvođanski Hrvati između jučer i sutra</i> (tribina), <i>Kršćanstvo u Sloveniji jučer i danas</i> (predavanje)
List 'redovito tiskano glasilo'	◦ U ovome se značenju riječ <i>list</i> upotrebljava znatno rjeđe nego stilski neutralna riječ <i>novine</i> . Ipak je u tome značenju riječ <i>list</i> dobro potvrđena u hrvatskim jezičnim korpusima, u prvome redu zato što se dva velika dnevna glasila zovu <i>Jutarnji list</i> i <i>Večernji list</i> .	<i>Jutarnji list, Večernji list, Novi list, Studentski list, Zadarski list</i>
Svjesnost 'spoznaja o sebi i svijetu oko sebe, sposobnost mišljenja, prosuđivanja, zaključivanja i odlučivanja'	◦ U ovome se značenju riječ <i>svjesnost</i> upotrebljava znatno rjeđe nego stilski neutralna riječ <i>svijest</i> . Ipak je u tome značenju riječ <i>svjesnost</i> dobro potvrđena u hrvatskim jezičnim korpusima, u prvome redu zato što se često upotrebljava u imenima različitih dana, mjeseci, godina posvećenih nekoj bolesti ili poremećaju.	Europski dan svjesnosti o antibioticima, Laboratorij za unapređivanje svjesnosti, Međunarodni dan svjesnosti o mucanju, Međunarodni dan svjesnosti o prijevremenome rođenju, Međunarodno društvo za svjesnost Krišne, Mjesec svjesnosti o virusnim hepatitisima, Tjedan svjesnosti o celijakiji

Tablica 8. Uporabne napomene uz natuknice/značenja česta u imenima i naslovima.

Uporabne se napomene donose i uz natuknice/značenja čija je uporaba karakteristična za određeni funkcionalni stil¹⁰, tekstnu vrstu ili kontekst. Tako se npr. uz izraz *biti dužan* donosi uporabna napomena u kojoj se navodi da je on značajka administrativnoga stila i da je čest u ugovorima, pravilnicima, zakonima i propisima, uz izraz *biti u mogućnosti* također se navodi da je značajka administrativnoga stila i da je čest u poslovnoj komunikaciji te da se „... veoma često pojavljuje i u zanižekanome obliku, u 1. licu prezenta: (nažalost,) *nisam/nismo u mogućnosti* i njime se izriče ljubazno otklanjanje, ograđivanje, odbijanje kakve molbe ili prijedloga.” Uz glagol *brisati* u značenju ‘uklanjati ono što je napisano ili nacrtano’ donosi se uporabna napomena u kojoj se napominje da se u administrativnome stilu glagol *brisati* u tome značenju „često pojavljuje kao dopuna glagola *predlagati*, npr. *U članku 58. predlaže se brisati odredbu stavka 2., Predlagatelj predlaže brisati riječ nepovredivosti jer drži da su pojmovi imunitet i nepovredivost sinonimi.*” Uz izraze *balon optimizma* i *balon pesimizma* u uporabnoj se napomeni navodi da je riječ o izrazima koji se u pravilu upotrebljavaju u publicističkome stilu, uz pridjev *drag* da se često upotrebljava u obraćanju u porukama, na kakvu javnom mjestu ili u medijima: *Drage kolege, ..., Dragi gledatelji, ..., Drage građanke i građani Republike Hrvatske...* U uporabnoj se napomeni uz natuknicu *dodatak* navodi: „Na prehrambenim proizvodima česte su formulacije *s dodatkom* i *bez dodatka*, npr. *s dodatkom vitamina, s dodatkom kalcija, bez dodatka šećera.*” Uporabna napomena „Iako su nazivi *biografija* i *životopis* sinonimni, u ovome je značenju mnogo češća uporaba naziva *životopis.*” donosi se u rječničkome članku sinonima *biografija* i *životopis* uz značenje ‘tekst u kojemu se daje pregled osnovnih podataka o čijemu radnom iskustvu, znanju, vještinama i školovanju složen vremenskim slijedom’.

Uza sve se natuknice/značenja povezane s pandemijom bolesti COVID-19 koje smo unijeli u *Mrežnik* (Hudeček i dr. 2024: 338–358) donosi napomena da su se intenzivno upotrebljavali 2020.–2021. godine tijekom pandemije bolesti COVID-19, odnosno uz pandemijske novotvorenice napomena da su nastale u tomu razdoblju i u njemu se upotrebljavale, npr. uz *infodemija* „Riječ *infodemija* pojavila se kao novotvorenica u vrijeme pandemije bolesti COVID-19.” odnosno uz natuknicu *korona*:

- Tijekom pandemije bolesti COVID-19 2020. i 2021. godine pojavile su se mnoge riječi sa sastavnicom (prefiksoidom) *korona-*, npr. *koronabolnica, koronafobija, koronahumor, koronakriminalac, koronakriza, koronaludilo, koronamanija, koronamem, koronamjere, koronaobveznice, koronaožujak, koronaparty, koronaprofiter, koronapravila, koronasaga, koronašoping, koronatum, koronavic, koronavirus, koronazabava, koronazakon.*

Uporabne napomene često uključuju i podatke o nagla-

šenoj čistoći uporabe u nekoj kolokaciji, npr. uz prenesena značenja riječi *glumac* ‘osoba bez obzira na spol ili muška osoba koja lažno prikazuje osjećaje ili stanja, koja se pretvara’ ili *igrač* ‘osoba, poduzeće, organizacija koja ne preza od nikakvih postupaka kako bi došla do svoga cilja’ stoji napomena da se često pojavljuju uz pridjev *pravi*; uz preneseno značenje imenice *biblija* ‘temelj čega, obično knjiga ili propis koji sadržava temelje neke struke ili časopis najvažniji u kojemu području’ da joj često prethodi pridjev *svojevrsta*, da pridjev *kozmetički* u značenju ‘koji se odnosi na površno i površinsko uređivanje čega’ često modificiraju prilozi *samo, uglavnom, tek, zapravo*, uz natuknicu *časopis* ova napomena:

- Uz ime časopisa često se pojavljuje i imenica *časopis*, čak kad je i iz konteksta ili zbog toga što je poznat široj javnosti jasno da je riječ o časopisu, (...) osobito [se] često pojavljuje uz strana imena časopisa... (...) Razlog je čestomu umetanju imenice *časopis* uz ime časopisa, osobito strano, što govornici hrvatskoga jezika ne znaju kako bi sklanjali (osobito višerječna) strana imena, odnosno pravilo da se latinske riječi, pa tako i imena, u hrvatskome jeziku ne sklanjaju.”

4.3. Uporabne napomene povezane s područnom ili povijesnom uporabom

U *Mrežniku* se donose i napomene povezane s područnom ili povijesnom uporabom. Osobito su česte uz ktetike te se u rječnički članak ktetika često uvrštava uporabna napomena o lokalnome ili povijesnome liku ktetika ili toponima te (muškoga i ženskoga) etnika, vidi *tablicu 9*.

Natuknica	uporabna napomena
Briselski	◦ Rijetko je u uporabi i egzonom <i>Bruselj</i> .
bistrički marijabistrički	◦ Budući da se ktetik <i>bistrički</i> odnosi i na naselje Bistra, ktetik je <i>marijabistrički</i> razlikovni od ktetika <i>bistrički</i> . Mjesni je muški etnik od Marija Bistrica <i>Bistričan</i> , a standardnojezični <i>Bistričanin</i> .
Esvatinijski	◦ Kraljevina Svazi promijenila je 19. travnja 2018. službeno englesko ime <i>Kingdom of Swaziland</i> (<i>Kraljevina Svazi</i>) u <i>Kingdom of Eswatini</i> (<i>Kraljevina Esvatini</i>) u povodu 50. obljetnice proglašenja neovisnosti.

Tablica 9. Uporabne napomene uz ktetike.

Uporabna se napomena povezana s područnom uporabom donosi npr. i u rječničkim člancima usklika *bok* i *bog*, vidi *tablicu 10*.

¹⁰ Više o obradi administrativizmu u *Mrežniku* u Hudeček (2020).

natuknica	uporabna napomena
bog bok	◦ U hrvatskome jeziku u neformalnoj komunikaciji upotrebljavaju se pozdravi <i>bog</i> i <i>bok</i> . Pozdrav <i>bog</i> nastao je skraćivanjem pozdrava <i>pomoz' Bog, Bog s tobom</i> ili <i>daj Bog</i> . Upotrebljava se u primorskim i istočnim dijelovima Hrvatske. Podrijetlo je pozdrava <i>bok</i> nejasno jer se smatra da je ili nastao obezvučivanjem krajnjega suglasnika pozdrava <i>bog</i> ili ga se, što je manje vjerojatno, povezuje s arhaičnim austrijskim pozdravom <i>Bücken, mein Bücken</i> 'naklon, moj naklon'. Upotrebljava se u Zagrebu i sjevernoj Hrvatskoj.

Tablica 10. Uporabna napomena uz usklike *bog* i *bok*.

4.4. Uporabne napomene uz nazive koji su prošli složene promjene u značenju

Katkad je rječnička natuknica naziv koji je prošao složen razvojni put, te se nerijetko upotrebljava u nekoliko značenja. Tada je uporabna napomena nužna jer bi raščlamba značenja koja bi precizno pokazivala sva značenja u svim funkcionalnim stilovima bila iznimno nepregledna i zahtijevala velik korisnikov napor u traženju podatka zbog kojega je posegnuo za rječnikom. Primjer je takve uporabne napomene napomena koja se donosi u rječničkim člancima natuknica *učitelj*, *učiteljica*, *nastavnik*, *nastavnica*, *profesor* i *profesorica*:

◦ Riječi *učitelj*, *nastavnik* i *profesor* drukčije su određene u zakonu od 2008. (*Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi* 2008.; *Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi* 2024.) nego što je to bilo prije, pa to dovodi do nedosljedne uporabe tih riječi. Danas prema navedenim zakonima u osnovnoj školi rade učitelji, a u srednjoj školi i na fakultetu nastavnici. Značenje se tih riječi usklađeno s navedenim zakonima dosljedno nalazi npr. u natječajima za posao te na mrežnim stranicama škola. Međutim, značenje je tih riječi često drukčije u publicističkome i razgovornome stilu, pa se često govori i o osnovnoškolskim nastavnicima/profesorima i srednjoškolskim profesorima. U srednjim strukovnim školama rade nastavnici i strukovni učitelji, koji se često nazivaju i *strukovni nastavnici*. Zbrku povećava i to da su do pojave *Pravilnika o napredovanju učitelja, nastavnika, stručnih suradnika i ravnatelja u osnovnim i srednjim školama i učeničkim domovima* (2019.) učitelji mogli napredovati u zvanje učitelja mentora i učitelja savjetnika, a nastavnici u zvanje profesora mentora i profesora savjetnika. Danas prema tome pravilniku učitelji i nastavnici napreduju u zvanja mentor, mentor savjetnik i izvrsni savjetnik. Na fakultetu rade sveučilišni nastavnici, koji mogu imati znanstveno-nastavno i umjetničko-nastavno zvanje docenta, izvanrednoga profesora, redovitoga profesora i redovitoga profesora u trajnome izboru ili nastavno zvanje predavača, višega predavača, profesora visoke škole ili profesora visoke škole u trajnome izboru. Dakle, profesori su redoviti profesori u trajnome izboru, redoviti profesori, izvanredni profesori, profesori visoke škole u trajnome izboru i profesori visoke škole. Od radnih se mjesta i znanstveno-nastavnih i umjetničko-nastavnih zvanja razlikuju titule koje se dobivaju završetkom određenoga fakulteta. Onaj koji završi učiteljski fakultet dobiva titulu diplomirani učitelj / diplomirana učiteljica. Onaj koji diplomira na nastavničkom fakultetu po bolonjskome procesu dobiva titulu *mag. edu.*, odnosno *magistar edukacije*, ali onaj tko je diplomirao prije uvođenja bolonjskoga

processa dobivao je titulu profesora, pa danas u školama radi još mnogo profesora. Učenici osnovne škole danas se najčešće svojim učiteljima obraćaju riječju *učitelj*, a učenici srednje škole i studenti svojim se nastavnicima obraćaju riječju *profesor*. Odnos između riječi *učitelj*, *nastavnik* i *profesor* odražava se i na odnos između riječi *učiteljica*, *nastavnica* i *profesorica*.

4.5. Uporabne napomene u kojima se donose podatci o stavu/osjećaju govornika

Podatci o stavu/osjećaju govornika u *Mrežniku* se, osobito kod usklika i čestica, redovito donose u definiciji. Za ilustraciju prenosimo dio tablice u kojoj se donose značenja čestica u *Mrežniku* (s po jednim primjerom) prema Hudeček i dr. (2024), vidi *tablicu 11*:

čestica	definicija/definicije
da	1. Da izriče odobravanje ili potvrdu. <i>Je li sve kako smo se dogovorili? Da.</i> 2. Da izriče zahtjev ili zapovijed. <i>Da se nisi usudio!</i> 3. Da izriče čuđenje ili sumnju. <i>Da se nisi razbolio?</i> 4. Da izriče izazivanje da se što učini. <i>Da te sad vidim!</i>
gdje	(uz kondicional) Gdje izriče nevjericu. <i>Gdje bi on na to i pomislio!</i>
no	2. No izriče lagano negodovanje ili rezignaciju. <i>No, što se sad može...</i>
pa	1. Pa naglašuje nedoumicu. <i>Kako je pukla ta suradnja? Pa ne znam ni sama.</i> 2. Pa naglašuje nevjericu ili neslaganje s čim. <i>Pa nisi valjda bio grub?</i>
što	2. Što izriče začuđenost ili divljenje visokim stupnjem pozitivne značajke. <i>Što je pametna!</i> 3. Što izriče začuđenost visokim stupnjem negativne značajke ili negodovanje prouzročeno visokim stupnjem negativne značajke. <i>Što je ružan ovaj stol!</i>
zar	Zar izriče nevjericu. <i>Pa zar nisi dosad već shvatio tu nepravdu?</i>

Tablica 11. Podatci o stavu/osjećaju govornika u definiciji nekih čestica.

Usklicima *ah*, *aj*, *eh*, *ehe*, *oh*, *bravo*, *he-he*, *hura*, *jupi* izražava se veselje, usklicima *ajme*, *au*, *brr*, *fuj*, *jao*, *joj* tuga, bol, gađenje, hladnoće, neugoda, nemoć, i to je vidljivo iz njihovih definicija, koje su uspostavljene po modelu *x je povik kojim se izražava y*, npr. *Fuj je povik kojim se izražava negodovanje i gađenje*.

U uporabnim se napomenama donose također mnogi podatci povezani sa stavom govornika, npr. izražavanju ironije. Uz natuknicu *slučajnost* donosi se ova uporabna napomena:

◦ Izrazom *gle slučajnosti* ironično se izriče da je što unaprijed promišljeno, da je posljedica čije volje i namjere npr.: *Moramo istaknuti da do svojih titula nije došao preko rođaka i različitih prijatelja, kako je to danas uobičajeno, nego, gle slučajnosti, svojim radom i odgovornošću.*

Napomene o čestoj uporabi u ironiji donose se uz mnoge umanjene, vidi *tablicu 12*, te u rječničkim člancima nekih usklika i čestica, vidi *tablicu 13*.

natuknica	uporabna napomena
autić	◦ U ironičnome kontekstu riječ <i>autić</i> upotrebljava se za skupi, luksuzni automobil, npr. <i>Cijena jednog političkog autića jednaka je cijeni nekoliko stotina tisuća četvornih metara, ako ne i kilometara, razminiranog plodnog zemljišta.</i>
autorčić	◦ Riječ <i>autorčić</i> upotrebljava se u ironičnome kontekstu kako bi označila nevjerodostojnoga autora ili da bi se označilo da njegova djela nemaju osobitu vrijednost. Razmjerno je česta u komentarima na internetu, npr. <i>Samo je autorčić ovoga članka mogao zaboraviti..., Bilo bi puno bolje da nam je autorčić pokušao reći tko stoji iza onih 100 000 komada.</i>
aviončić	◦ U ironičnome kontekstu riječ <i>aviončić</i> upotrebljava se za luksuzni, obično privatni avion npr.: <i>Još je jednu igračku svrstao uz bok svojim džipovima, penthouseima, jahatama, aviončićima..., Ne može čovjek više niti aviončić uplatiti, a da ga se ne napadne.</i>

Tablica 12. Uporabna napomena koja se odnosi na čestu uporabu umanjene u ironičnome kontekstu.

natuknica/ značenje	uporabna napomena
baš	◦ Čestica <i>baš</i> često se upotrebljava u ironiji, osobito s pojačivačima <i>a</i> i <i>e</i> , koji izjavu dodatno naglašuju i ironiziraju: npr. <i>E baš si pametan!</i> Čestica <i>baš</i> često se udvaja <i>baš baš</i> ili i više puta ponavlja kako bi se tvrdnja ili izjava ili ono što je izrečeno rečeničnim dijelom posebno naglasilo, npr. <i>A jel' vam poznato da ima i takvih koji ne rade ništa? Ono, baš baš ništa.; Ma kakva crna operacija čeljusti? To se radi u baš baš najgorim slučajevima.; Oni koji su BAŠ BAŠ BAŠ BAŠ jako žedni nek eksaju onu vodu iz kanti od onih peračica šofer šajbi...</i> Ponavljanjem čestice <i>baš</i> izriče se i sumnja u ono što je sugovornik rekao, npr. <i>Kupila mi je mama samo novu pernicu. – Da, baš, baš... ili se njezinim ponavljanjem u imenskome predikatu naglašava da je što bilo iznimno dobro, npr. Evo mene još malo s Lisabonom, šta ću kad mi je dan kada sam jela ovu salatu od početka do kraja bio baš baš, pa da bar dio podijelim s vama.</i>
i eto (ti, vam) (usporedivo i uz i evo (ti, vam))	◦ Kolokacije koje sadržavaju imenicu kojom se izražava što pozitivno (veselje, sreća) često se upotrebljavaju u ironičnome kontekstu: <i>I eto ti veselja kad mi stiže kući opomena jer sam u minusu... I eto ti sreće, baš danas netko je provalio u dućan i orobio ga...</i>
bravo	◦ Usklik <i>bravo</i> katkad se može upotrijebiti u ironičnome značenju, a izraz <i>ma bravo</i> u pozitivnome značenju, npr. <i>Ma bravo, Strina! Bravo, Šime! Naši bekovi izbezumili su Grke. Čudesno je djelovala igra Hrvatske preko bekova u utakmici protiv Grčke.</i>

Tablica 13. Uporabna napomena koja se odnosi na čestu uporabu nekih čestica, izraza koji sadržavaju česticu i usklika u ironičnome kontekstu.

Napomena o uporabi u ironiji donosi se katkad i uz frazeme, npr. „Frazem *svaka ti čast* izriče divljenje ili zahvalnost. Upotrebljava se i ironično: *Ovo je čisto lice-mjerje. Svaka ti čast na uništenju foruma.*”

U *Mrežniku* donose se i uporabne napomene povezane s uporabom nekih glagolskih oblika kao ograda, vidi *tablicu 14*.

podnatuknica	uporabna napomena
činiti se	◦ <i>Čini se</i> upotrebljava se i kao ograda ili kako se ne bi povrijedilo sugovornika: <i>Čini mi se da ipak niste u pravu., Čini mi se da to baš nije pametna odluka.</i>
bojati se	◦ <i>Bojim se / bojimo se</i> upotrebljava se i kao ograda ili kako se ne bi povrijedilo sugovornika: <i>Bojim se da ipak niste u pravu.; Bojimo se da to baš nije pametna odluka.</i>

Tablica 14. Uporabne napomene koje se odnose na ograde.

U *Mrežniku* se donose i mnoge druge uporabne napomene koje se odnose na stav/osjećaj govornika, npr. uz prilog *dotud* „Izrazom *dotud* je došlo/išlo izražava se najčešće negodovanje zbog čega.”, uporabu riječi u hipokorističnome značenju, često uz umanjene izvedene od imenica koje označuju hranu ili odjevne predmete, npr. uz *bananica*: „*Bananica* često označuje bananu, bez obzira na veličinu, od milja, npr. (...) *Voli sijeno, grančice, za poslasticu i suhe grožđice koje papa mirno kao dama, malo jabuke, bananice... sve što vole kunići.*” ili *košuljica*: „Često se upotrebljava u hipokorističnome značenju, npr. *Htjela bih si sašiti komplet od lana – suknjica i košuljica...*”, eufemizaciju, npr. uz česticu *baš*: „Izraz *ne baš* + pridjev/prilog eufemističan je, znači ono što znači antonim pridjeva/priloga koji je u njemu upotrijebljen. Npr. *ne baš lagan* znači ‘težak, prilično težak’, *ne baš uredan* znači ‘neuredan, prilično neuredan’, a *ne baš pametno rješenje* ‘glupo, loše rješenje’. Uz pridjeve *bijedan* i *jadan* donosi se ova napomena:

◦ Izrazima *jadno* i *bijedno*, često i kao samostalnim rečenicama, izražava se negodovanje i prijezir, npr.: *Na zburado pitanje: Zašto? odvratio će: Mora se. Takav je zakon. Jadno i bijedno.*

U *Mrežniku* se u uporabnim napomenama donosi i podatak o čestoj uporabi koje riječi/oblika kao poštapalice, vidi *tablicu 15*.

natuknica/ značenje	uporabna napomena
Iskreno	◦ <i>Iskreno</i> se u razgovoru upotrebljava i kao poštapalica ili intenzifikator kojemu je cilj sugovornika uvjeriti da se doista misli ono što se govori, naglasiti izjavu koja slijedi, npr. <i>Ova ti haljina, iskreno, ne stoji dobro.</i> , <i>Iskreno, nikad mu nisam vjerovala.</i> Poštapalice su i <i>ako ćemo iskreno</i> , npr. <i>Ako ćemo iskreno, to je posao iz snova za svakog čovjeka.</i> , <i>iskreno govoreći</i> , npr. <i>Glavna motivacija pri uključivanju u Vijeće učenika bila mi je, iskreno govoreći, problem ocjenjivanja u školama.</i> , <i>iskreno rečeno</i> , npr. <i>Privlačilo me to što si u vodi lakši, opušteniji, ali, iskreno rečeno, najviše od svega činjenica da ću se moći micati, a ne da moram opet u najjačim trudovima biti prikovana za stol.</i>
Značiti	◦ U neformalnoj komunikaciji oblik <i>znači</i> česta je poštapalica.
Gledati (imp. 2. l.; neprijel.) 'skreće sugovornikovu pozornost na rečenični sadržaj koji slijedi'	◦ <i>Gledaj/gledajte</i> česta je poštapalica.

Tablica 15. Uporabna napomena o uporabi izraza kao poštapalice.

5. Zaključak

O vezi leksikografije i pragmatike, o uporabnim podacima u rječniku, najčešće se govori u kontekstu dvojezičnih općih rječnika ili jednojezičnih ili dvojezičnih rječnika namijenjenih neizvornim govornicima. Odluka o donošenju uporabnih napomena u osnovnome modulu *Hrvatskoga mrežnoga rječnika – Mrežnika* te uporabnih podataka u jedinstvenoj (normativnoj/uporabnoj/gramatičkoj u modulu za učenike te normativnoj/uporabnoj/gramatičkoj/kulturnoj u modulu za neizvorne govornike) napomeni u ostalim modulima donesena je tijekom pokusnih obrada u prvoj godini rada na *Mrežniku* na temelju zaključka da se iz korpusa, osobito s pomoću *Sketch Engine*ove mogućnosti dobivanja gramatike skica za svaki izraz, mogu iščitati mnogi vrijedni podatci o uporabi riječi koji se ne mogu unijeti u strukturu rječničkoga članka. Mnogi se podatci o uporabi riječi nalaze i u ostalim elementima rječničkoga članka, npr. oznaci, definiciji i kolokacijama, ali katkad postoji potreba za širim ili dodatnim objašnjenjem koja se ne uklapa u klasičnu strukturu rječničkoga članka. U uporabnim se napomenama u osnovnome modulu donose različiti tipovi podataka, a o nekoliko se najčešćih skupina opširnije govori u ovome radu: uporabne napomene povezane s društvenom odgovornošću, s uporabom u određenome funkcionalnom stilu, vrsti teksta, kolokaciji, s područ-

nom ili povijesnom uporabom te uporabne napomene u kojima se donose podatci o stavu/osjećaju govornika. Mnoge uporabne napomene sastavljene su na temelju upita koje opća i stručna javnost svakodnevno upućuje Institutu za hrvatski jezik te su i oni upućivali na izraze uz koje bi uporabna napomena korisnicima mogla biti korisna.

Napomena

Ovaj je rad nastao u sklopu istraživačkoga projekta *Hrvatski mrežni rječnik (Mrežnik): 2. faza*, koji financira Europska unija — *NextGenerationEU*. Za iznesene stavove i mišljenja odgovorne su samo autorice, te ti stavovi ne odražavaju nužno službena stajališta Europske unije ili Europske komisije. Ni Europska unija ni Europska komisija ne mogu se smatrati odgovornima za njih.

Literatura

- BROZOVIĆ RONČEVIĆ, Dunja, ČAVAR, Damir (2008). Hrvatska jezična riznica kao podloga jezičnim i jezičnopovijesnim istraživanjima hrvatskoga jezika. U: Bernardina Petrović, Marko Samardžija (ur.), *Vidjeti Ohrid: referati hrvatskih sudionica i sudionika za XIV. Međunarodni slavistički kongres* (str. 173–186). Zagreb: Hrvatsko filološko društvo – Hrvatska sveučilišna naklada.
- HASS, Ulrike (ed.) (2005). Besonderheiten des Gebrauh. *Grundfragen der Elektronischen Lexicographie. Schriften des Instituts für Deutsche Sprache*. Band 12. Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co.
- HUDEČEK, Lana, MIHALJEVIĆ, Milica, JOZIĆ, Željko (ur.) (2024). *Anatomija rječnika: Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik.
- HUDEČEK, Lana (2020). Administrativizmi u rječniku (na primjeru Hrvatskoga mrežnog rječnika Mrežnika). U: Maja Glušac (ur.), *Zbornik radova sa znanstvenoga skupa* Od norme do uporabe 2 (str. 53–76). Osijek – Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku – Hrvatska sveučilišna naklada.
- KARLIĆ, Virna, BAGO, Petra (2020). Pragmatika i leksikografija: Diktici kao izazov suvremene leksikografije. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 46(2), 749–763.
- KARLIĆ, Virna, BARČOT, Branka (2021). Leksikografska obrada uporabnih informacija u dvojezičnim rječnicima. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 47(2), 349–369.
- KAVČIĆ, Dorijana, GOTOVAC, Nives (2021). Pravilno nazivlje u zajednici gluhih. *Hrvatski jezik*, 8(4), 9–12.
- KLOSA, Annette (2016). Illustrations in Dictionaries; Encyclopaedic and Cultural Information in Dictionaries. U: Philip Durkin (ur.), *The Oxford Handbook of lexicography* (str. 515–535). Oxford: Oxford University Press.
- LYONS, John (1977). *Semantics*. Vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- MIHALJEVIĆ, Ana, MIHALJEVIĆ, Milica, MIHALJEVIĆ, Josip (2022). Speaking about people of non-binary sex/gender in Croatian. *Collegium antropologicum*, 46(3), 175–185.
- MIHALJEVIĆ, Josip (2022). *Igrifikacija hrvatskoga mrežnog rječnika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- MIHALJEVIĆ, Josip, MARKOVIĆ, Mario (2023). Jezikoslovni korpus. U: Milica Mihaljević i dr. (ur.) *Hrvatsko jezikoslovno nazivlje – JENA* (str. 110–123). Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- MIHALJEVIĆ, Josip (2024a). Jezične igre. U: Lana Hudeček i dr. (ur.), *Anatomija rječnika: Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik* (str. 580–593). Zagreb: Institut za hrvatski jezik.

- MIHALJEVIĆ, Josip (2024b). Odostražni rječnik. U: Lana Hudeček i dr. (ur.), *Anatomija rječnika: Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik* (str. 593–603). Zagreb: Institut za hrvatski jezik.
- MIHALJEVIĆ, Milica, HUDEČEK, Lana (ur.) (2024). *Rječnik jezikoslovnoga nazivlja*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik.
- NUCCORINI, Stefania (1993). Pragmatics in learners' dictionaries. *Journal of Pragmatics*, 19(3), 215–237.
- ŠORLI, Mojca (2014). Pragmatic Meaning in Lexicographical Description: Semantic Prosody on the Go. U: Andrea Abel i dr. (ur.), *Proceedings of the XVI EURALEX International Congress: The User in Focus* (str. 477–491). Bolzano/Bozen.
- ŠTRKALJ DESPOT, Kristina, ANIĆ OSTROŠKI, Ana (2021). A War on War Metaphor: Metaphorical Framings in Croatian Discourse on Covid-19. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 47(1), 1–36.
- YANG, Wen Xiu (2007). On Pragmatic Information in Learner's Dictionaries, with Particular Reference to LDOCE4. *International Journal of Lexicography*, 20(2), 147–172.
- ZGUSTA, Ladislav (1988). Pragmatics, lexicography and dictionaries of English. *World Englishes*, 7(3), 237–363.
- Izvori**
- BUJAS, Željko (1999). *Veliki hrvatsko-engleski rječnik*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Collins Cobuild English Dictionary (1987). The University of Birmingham: Collins Cobuild.
- elexiko. <<http://www.elexiko.de>> [20. 8. 2024]
- Etimologije*. <<http://hrvatski.hr/etimologije>> [20. 8. 2024]
- Etnici i ktetici*. <<http://hrvatski.hr/etnici-i-ktetici>> [20. 8. 2024]
- Frazemi. Frazemske etimologije*. <<http://hrvatski.hr/frazemi>> [20. 8. 2024]
- Hrvatski u školi*. <<http://hrvatski.hr>> [22. 8. 2024]
- Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik* <<http://ihjj.hr/mreznik>> [25. 8. 2024]
- Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik. Demoinačica (A – F)* <<https://rjecnik.hr/mreznik>> [25. 8. 2024]
- Hrvatsko jezikoslovno nazivlje* <<https://jena.jezik.hr>> [20. 8. 2024]
- KILGARRIFF, Adam, RYCHLÝ, Pavel, SMRZ, Pavel, TUGWELL, David (2004). The Sketch Engine. U: Geoffrey Williams, Sandra Vessier (ur.), *Proceedings of the 11th EURALEX International Congress* (str. 105–116). Lorient: Université de Bretagne-Sud.
- LJUBEŠIĆ, Nikola. *Novi CLASSLA mrežni korpusi za hrvatski i ostale južnoslavenske jezike: usporedivost, uvid u žanr, potpunost*. <<https://www.clarin.si/info/wp-content/uploads/2023/11/CLASSLA-web.pdf>> [20. 8. 2024]
- LJUBEŠIĆ, Nikola, KLUBIČKA, Filip (2016). *Croatian web corpus hrWaC 2.1*. Slovenian language resource repository CLARIN.SI, <<http://hdl.handle.net/11356/1064>> [20. 8. 2024]
- MIHALJEVIĆ, Josip (2019). *Odostražni rječnik Mrežnika*. <<https://bor-na12.gitlab.io/odostraznji/odostrazni-mreznik/>> [20. 8. 2024]
- Savjeti. Jezični savjeti za učenike nižih razreda osnovne škole*. <<http://hrvatski.hr/savjeti/>> [22. 8. 2024]
- Pojmovnik e-leksikografije* <<http://ihjj.hr/mreznik/page/pojmovnik/6>> [22. 8. 2024]

Lana Hudeček — Milica Mihaljević

Lexicography and pragmatics: usage data in *Croatian Web-Dictionary – Mrežnik*

(Summary)

Croatian Web-Dictionary – Mrežnik is being compiled at the Institute for Croatian Language. It was initially developed as a research project financed by the Croatian Science Foundation (2017–2021), continued as an internal project of the Institute (2023–2024), and is currently being developed as a research project financed by the European Union under the NextGenerationEU program (2024–2027). *Mrežnik* has three modules: A module for adult native speakers of Croatian, a module for elementary school students (from the first to the fourth grade), and a module for non-native speakers of Croatian. *Mrežnik* is corpus-based (*Croatian Language Repository* and *hrWaC*). Corpus search and extraction of examples and collocations are conducted using the SketchEngine tool. The paper shows the approach to usage data in selected monolingual and bilingual dictionaries, and dictionaries for non-native speakers. Usage data in *Mrežnik*, as in most dictionaries, is given in definitions or by labels but also in the usage note, which is a part of the entry and is an innovation in Croatian monolingual lexicography. The paper discusses different types of usage notes: usage notes connected to social responsibility, usage of words in different styles, text types or collocations, and dialectal or historical language usage. Usage notes are given in entries of words that have undergone considerable change of meaning. Usage notes also provide data on the attitude and feeling of speakers. The focus is on usage notes connected to social responsibility, to which *Mrežnik* is also very sensitive. These notes appear in entries denoting members of socially sensitive groups or relating to them. They also explain the usage of feminine/masculine pairs.

Примена квалификатора еуф. у Речнику српскога језика (2018): критичка анализа

Александра Шекеровић

 <https://orcid.org/0009-0001-5108-1897>

Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет (Србија)

aleksandra.shekerovic98@gmail.com

Сажетак

У фокусу је рада примена квалификатора *еуф.* (*еуфемизам, еуфемистички*) у *Речнику српскога језика* (2018) Матице српске. Еуфемизација се сматра једном од комплекснијих и неухватљивијих семантичких и прагматичких појава, која своју функционалност црпи из различитих тематских денотативних поља, међу којима је и поље табуа. Циљ је да се утврди како се поменута вишеслојност одсликава у савременој српској лексикографији, те да ли квалификатор *еуф.* на адекватан начин покрива домен употребе лексичких јединица на које се односи. На основу ексцерпираних лексема које су маркиране квалификатором *еуф.*, али и оних код којих је квалификатор неочекивано изостао, долази се до закључака о његовој непотпуно адекватној и недовољно доследној употреби и маркирању превасходно традиционалних еуфемизама. Предлаже се ревизија употребе квалификатора *еуф.* у српској лексикографској пракси, а потом и проширивање поља његове примене.

Кључне речи: српски језик, лексикографија, дескриптивни речник, квалификатор, еуфемизам, пракса.

Abstract

This paper focuses on the application of the label *euf.* (standing for *euphemistic*) in the *Rečnik srpskoga jezika* [i.e. *Dictionary of the Serbian Language*] by Matica Srpska (2018). Euphemization is considered one of the more complex and elusive semantic and pragmatic phenomena, deriving its functionality from various thematic denotative fields, including the field of taboo. The aim of the paper is to determine how this multi-layered property is reflected in contemporary Serbian lexicography and whether the label *euf.* adequately covers the domain of usage of the lexical units it refers to. By analyzing lexemes marked with the label *euf.* as well as those where the label is unexpectedly absent, the paper highlights inconsistencies and inadequacies in its application. The findings suggest that the label is applied primarily to traditional euphemisms and is used neither comprehensively nor consistently. A revision of the use of the label *euf.* in Serbian lexicographic practice is proposed, alongside an expansion of its scope.

Keywords: Serbian language, lexicography, descriptive dictionary, qualifier, euphemism, practice.

1. Увод

У структури лексичког значења, добро је познато, реализују се денотативне и конотативне компоненте, као и компоненте које се тичу домена употребе лексема у говору и писању (Ристић 2006: 93). Бележење неденотативних компоненти које неретко експлицирају емоционално-експресивне елементе значења попут шаливог, подругљивог, пејоративног, еуфемистичног итд. представљало је и представља један од већих изазова у практичној лексикографији. Питање успостављања општих, јединствених принципа у обележавању поменутих компоненти, тј. у употреби стилских квалификатора заокупља пажњу језичких прегалаца у радовима из области лексикологије, лексикографије и металексикографије (Вавић

1981; Дешић 1990; Вуковић 2002; Ристић 2004; Ристић 2006; Гортан-Премк 2011; Слијепчевић 2012; Томић 2014; Стојановић 2021; Николић 2023 и др.).

Важна тема у вези са стилским квалификаторима јесте и питање употребе квалификатора *еуф.* (*еуфемизам, еуфемистички*) — питање обележавања и представљања портрета еуфемистичног значења у речницима српскога језика. Предмет нашега интересовања ограничен је на лексеме које су у *Речнику српскога језика* (РСЈ) Матице српске из 2018. године, као тренутно последњем завршеном дескриптивном речнику савременог српског језика, обележене квалификатором *еуф.* У техничким скраћеницама за РСЈ даје се разрешење скраћенице *еуф.*, али, наравно, без детаљнијег објашњења о лексичко-семантич-

ким и прагматичким појединостима лексичког слоја на који упућује.

У литератури се квалификатор *еуф.* подводи под стилску, експресивну одредницу (Вавић 1981: 80) за маркирање лексике која поседује повишену експресивну тоналност и која настаје као вид језичког прикривања или супституције (сексуалног, верског и др.) табуа (Ивановић 2014: 216, 217). Н. Ивановић даље објашњава да се квалификатором *еуф.* означавају називи нечистих сила, затим ублажено погрдни називи особа, супститутивни називи табуизираних делова тела (Исто). С. Ристић (2014: 125) поменути функционалну метајезичку јединицу којом се представљају сложени експресивни садржаји дефинише као комуникативно-прагматични маркер, карактеристичан за књижевно-уметнички и разговорни стил. Укупно бављење овим квалификатором, колико је аутору познато, своди се на неколико редова, иако се, такође, наглашава неопходност детаљнијег испитивања традиционалних квалификатора у прагматичкој зони значења, међу којима је и *еуф.* (Ристић 2004: 229; Стојановић 2021: 227). Помак у сазнањима о употреби овога маркера начињен је радом М. Стојановић (2021). У раду је извршена лексиколошка и лексикографска анализа лексике маркиране ознаком *еуф.* у *Речнику српскохрватској књижевној и народној језика* (РСАНУ), *Речнику српскохрватској књижевној језика* (РМС) и *Речнику српској језика* (РСЈ) из 2011. године. Ауторка сматра да су, приликом одређивања овога слоја лексикона, кључни културолошки и социјални, као и прагматички фактори. У последње ова ауторка убраја постојање табуа и комуникативне интенције у виду љубазности да се саговорник или слушалац не шокира или не повреди. По извршеној анализи М. Стојановић запажа да не постоје тачно одређена правила у лексикографској обради еуфемизама. Издваја неколика тематска поља у којима је уочена употреба квалификатора *еуф.* — област табуа и празноверја, заменске речи за ђавола и зле силе, називи појединих животиња, делови тела, социјално неприхватљива понашања. Иста ауторка, даље, примећује да се у речницима еуфемизми посматрају само као „лексички феномен који служи да се замене табуисане речи, као и поједине речи и изрази који се из културолошких разлога сматрају неприкладним” (Стојановић 2021: 231). Чини се важном њена смерница да лексикограф треба да уочи разлику између речничког, инваријантног значења лексеме и контекстуалног, те да искључиво прво подвргне дефинисању. М. Стојановић препоручује да је у одређењу еуфемизама у речницима потребно препознати припадност лексеме одређеном тематском пољу — табуизираним (нпр. натприродна бића, болест) или непожељном денотату (смрт, бо-

лест, делови тела итд.) и постојање замене којом се значење денотата ублажава и побољшава. Истакнута је потреба за детаљнијим бављењем еуфемистичним лексичким јединицама те за израдом специјализованог речника еуфемизама у српском језику.

За потребе овога истраживања ексцерпирани су све лексеме са квалификатором *еуф.* из РСЈ. Таквих лексема је тек 26. Током прикупљања грађе, уочене су семантичке реализације појединих лексема, за које је, према одређеним критеријумима (о којима ће бити више речи у наставку рада), утврђено да би такође могле понети квалификатор *еуф.*

Циљ нашега рада јесте да се утврди како се комплексност еуфемизама одсликава у српској лексикографској пракси, те да се испита која се денотативна тематска поља еуфемизама и на који начин бележе у РСЈ. Од значаја је истражити и које табуизираних сфере лексикографи доминантно бележе, на које све сегменте човекове делатности и области живота лексика маркирана квалификатором *еуф.* упућује, које су лексичко-семантичке групе обухваћене овом ознаком, као и да ли се квалификатор доследно употребљава кроз РСЈ. Интересује нас и да ли лексеме еуфемистично значење развијају у оквиру полисемантичке структуре или им је оно пак примарно и једино.

У наставку рада дат је детаљнији осврт на особености процеса еуфемизације, а потом је приступљено анализи корпуса. У пододељку 3.1. даје се типологија лексема обележених квалификатором *еуф.* према њиховој припадности одређеној лексичко-семантичкој класи, пододељак 3.2. доноси испитивање оправданости примене квалификатора *еуф.* код двеју лексичко-семантичких група. У пододељку 3.3. посвећује се пажња преклапању домена употребе лексичких јединица са еуфемистичним значењем. Разгранатост семантичке структуре лексема које су у *Речнику* обележене ознаком *еуф.* у фокусу је пододељка 3.4., док се у пододељку 3.5. проблематизују поједине семантичке реализације код којих је квалификатор неочекивано изостао. Пре закључних разматрања у 5. одељку, приказују се резултати и њихове импликације у одељку 4.

2. У чему се огледа комплексност феномена еуфемизације?

Човек је од давнина упознат са својом способношћу да један исти садржај саопшти на различите начине. Директно, грубо, опорно, недовољно учтиво — уопштено узев — непожељно и непогодно или пак учтивије, ублажено и улепшано — еуфемистично. Постојање еуфемизама везује се за почетке препод-

знатљивог људског језика (ALLAN – BURRIDGE 1991). Темом првих еуфемистичних образовања сматра се религија, још су их Грци и Римљани користили како би избегли речи и изразе сматране лошим знамењима¹, оне које би расрдиле и изазвале гнев богова. У грчким митовима остало је забележено да смртници богиње Еринеје — оне које су љуте — из страха од последица зазивања њиховог имена називају ласкавим Еумениде — оне које су благоугодне (MORITZ 2015: 13). Име бога је такође (било) ван сфере директног именовања, а у блиској вези са њим јесу и мистичне, табуизирани теме старог датума — смрт и рођење (NEAMAN – SILVER 1990: 1–2). Човек, чини се, табуизирани изразе изједначава са оним што означавају, те њиховим преименовањем и ублажавањем појединац врши сизифовски покушај мењања суштине табуизираниог појма (KEYES 2010: 15). За еуфемизмима се, дакле, посеже из интенције да се прикладно казује о „неизрецивом” и табуизираним, без његовог призивања. Табуизирани теме су оне за које се верује да је неприкладно и непристојно говорити о њима. У њиховој основи налази се изразита забрана — културна норма која намеће одређене обрасце понашања као обавезне, док друге схвата непожељним (Шипка 2011: 16). Важно је нагласити да не постоји апсолутни табу (ALLAN – BURRIDGE 2006: 9), будући да његово постојање конструишу уверења људи, тј. одређене друштвене заједнице која се језиком служи у поједином времену. Он прати и одсликава ванјезичке промене, а еуфемизми су начин да се језик прилагоди тим променама. Током времена табуи су варирали и мењали се од верских до секуларних, од традиционалних до модерних (ГЕОРГИЈЕВ 2015: 224). Ипак, најчешћи се и данас односе на тело и телесне течности; одећу; органе и чинове сексуалног односа; поједине физиолошке процесе; болест и смрт; именовање, обраћање, додиривање и гледање светих бића, предмета и места; нечисте силе; сакупљање хране, њену припрему и потрошњу (ALLAN – BURRIDGE 2006: 1; ШИПКА 2011: 19).

Постојање еуфемизама условљавају културолошки и социјални фактори, који су увек омеђени месном и временском димензијом. Неку реч или израз једна говорна заједница у одређеном временском одсечку употребљава у еуфемистичном значењу. Није сигурно да иста реч има еуфемистично значење и у некој другој говорној заједници, или чак у тој истој, само у неком другом временском одсечку. Разлоге оваквог кретања треба тражити у сталној променљивости која је присутна како у друштвеним вреднос-

тима, тако и у језику (KEYES 2010: 13). Ублажене речи могу изгубити свој еуфемистички потенцијал, могу бити замењене другим речима итд. Због тога процес еуфемизације замишљамо као вербалну вртешку која је у непрекидном покрету, при чему одређене речи „ускоче” на вртешку, друге „сиђу” са ње, треће остану током целе „вожње”, а поједине изгубе еуфемистично значење током „вожње” (KEYES 2010: 13).

Прво од денотативних тематских поља из којег еуфемизми црпе своју функционалност јесте, дакле, поље табуа. Друго је поље прагматике, у којем је кључна комуникативна интенција у виду жеље да се саговорник или слушаца не повреди и не шокира, због чега се „маскира и прикрива права природа проскрибованих појмова” (СТОЈАНОВИЋ 2021: 225). Обраћање пажње на осећаје комуникатора приликом друштвене интеракције налази се у блиској вези са очувањем *образа*, сопственог и саговорниковог. У том смислу еуфемизам наступа као средство заштите говорниковог образа — ублажавајући исказ, он смањује шансе за потенцијалним сукобом који би могао променити или утицати на његов друштвени статус (CRESPO FERNÁNDEZ 2005: 83–85). Поред тога, комуникатору је, уколико жели да интеракција буде успешна, у интересу да сачува образ и осталих учесника дате комуникацијске ситуације. Еуфемизам се може јавити и као резултат својеврсног развијања осећаја стида, што се показује у „ставовима према опшеним речима како у смислу (не)спремности да се употребе тако и у смислу реаговања на њихову употребу од стране других особа” (ШИПКА 2011: 15, 24).

Рекло би се да је за разумевање еуфемизама потребно овладати низом чинилаца — познавањем друштвених и културолошких околности, саме динамике (ван)језичке ситуације² и контекста. Контекст је нарочито од значаја у разумевању тзв. контекстуалних еуфемизама које речници, по правилу, не бележе (WARREN 1992; KUNA 2007: 100). Други, чију окосницу чини табу, називају се лексичким и у основи функционишу као експресивно обојени синоними наспрам табуизираних речи. Ови се еуфемизми бележе у речницима.

3. Анализа корпуса

У предстојећим пододелјцима представља се извршена анализа корпуса. С обзиром на гореописану вишеслојност и свеprisутност еуфемизама у језику, очекивано је да број лексема обележених квалификатором *еуф.* у РСЈ буде значајно већи. Ипак, то није

¹ Термин *еуфемизам* потиче од класичне грчке речи εὐφημία (употреба лепих речи, ублажавање). Могуће га је довести у везу и са Еуфемом, старогрчком музом одобравања, речи доброг знамења и похвале (KEYES 2010: 8).

² Упознати се са ставовима и расположењима говорника (који нису никад неутрални) према осталим учесницима или предмету комуникације (KUNA 2007: 100).

случај. Двадесет и шест лексема које јесу обележене групишу се према лексичко-семантичким особеностима. Запажа се доминантно квалификовање лексике из тематског денотативног поља табуа, које пак није сасвим доследно спроведено. Зато се даје приказ семантичких реализација лексема које су, чини се, неоправдано понеле квалификатор *еуф.*, као и оних код којих је квалификатор неочекивано изостао или је био замењен неким другим.

3.1. Лексичко-семантичке групе лексема обележених квалификатором *еуф.*

Лексеме маркиране квалификатором *еуф.* у РСЈ могуће је поделити у једанаест лексичко-семантичких група:

- Лексичко-семантичка група са заједничком архисемом ‘који је несрећан’: *веселник, веселница, весео, добросрећан, добросрећник, добросрећница*;
- Лексичко-семантичка група са архисемом ‘који означава умањени примерак неког ентитета’: *делце, динарчић, дремак, жрџица, милионче/милиончић, невољица*;
- Лексичко-семантичка група са архисемом ‘којег одликује каква друштвено непожељна карактеристика’: *нејунак, нелей*, израз *није баш свеџац*;
- Лексичко-семантичка група са заједничком архисемом ‘део тела’: *мушкосић*, израз *дебело месо*;
- Лексичко-семантичка група са архисемом ‘нечастива, зла сила’: *кус, каменица*;
- Лексичко-семантичка група са архисемом ‘крај живота’: *џушоваши*, израз *ако му се нешто догоди*;
- Лексичко-семантичка група са архисемом ‘који није припитомљен, који зазире од људи’: *дивљашан*;
- Лексичко-семантичка група са архисемом ‘штетна животиња’: *нейоменица*;
- Лексичко-семантичка група са архисемом ‘који је припит’: израз *биши добре воље*;
- Лексичко-семантичка група са архисемом ‘вршити какву друштвено непожељну радњу’: *лаиши*;
- Лексичко-семантичка група са архисемом ‘именовање којим се тепа коме’: *мајаре*.

Детаљнијим разматрањем побројаних лексичко-семантичких група лексема обележених квалификатором *еуф.* могуће је извести неколико закључака. Прво, еуфемизми најчешће замењују речи којима се означава несрећна особа уопште, потом особа коју карактерише негативна карактеристика, тј. вид негативног понашања, делови тела, имена натприродних бића (ђавола и вештица) и крај живота.

Магијска функција језика и дубоко укоренено веровање у моћ изговорене речи леже у основи еуфемистичних образовања, као на пример: *веселник, веселница, весео, добросрећан, добросрећник, добросрећница* те *нејунак, нелей* и израза *није баш свеџац*. Употребом лексема супротног значења (*веселник* уместо *јадник, несрећник*; *добросрећница* уместо *злосрећница, несрећница* итд.) избегава се помињање потенцијално опасних и непријатних речи које могу призвати изговорено, а говорник и адресат остају у сфери привидно позитивне семантизованости исказа, иако је суштина поруке јасна обема странама. Запажа се, дакле, и прагматичка интенција комуникатора да поступа на љубазан начин и обраћа пажњу на осећаје учесника и слушаца у комуникацији, те еуфемизмом привидно прикрива праву природу изреченога. Слична је ситуација и са изведеницама са префиксом *не-* те изразом *није баш свеџац*. Префикс *не-* има функцију умањивања, тј. негирања онога што значи други део речи (Ристић 2006: 69) — сведочи о, чини се, одсуству садржаја исказаног именицом. Рекло би се да је, дакле, прихватљивије и прикладније некакву непожељну појавност описати одсуством њених позитивних вредности, него је квалификовати именовањем негативних.

Веровање у магијску моћ изговорене речи крије се и иза еуфемистичних образовања у лексичко-семантичкој групи са архисемом ‘нечастива, зла бића’: *кус, каменица*. Наведене лексеме поседују негативан — табуизиран денотат (врага, тј. вештицу) у ванјезичкој стварности и са тачке гледишта савременог говорника српског језика спадају у тзв. историјске еуфемизме, речи које су у прошлости вршиле еуфемистичку функцију, али чији је еуфемистички потенцијал у садашњости знатно мање изражен (Сеничкина 2008: 12; Стојановић 2021: 228).

Имена животиња које је човек сматрао штетним бивају, такође, предмет еуфемизације. Еуфемистично образовање за змију — *нейоменица*, открива о оној која се не помиње, из страха од њеног појављивања, али и призивања зла и оностраних сила уопште. Змију је, дакле, према народном веровању, човек сматрао хтонском и штетном животињом³, те је њен

³ Осим змије, на еуфемистичан начин говори се и о другим опасним и штетним животињама — о вуку, мишу, ласици, кукавици

назив избегавао користећи заменско име, које штити говорника и слушаоце (Стојановић 2021: 228).

Тема завршетка живота, тј. смрти је, такође, пример табуа „заснованог на страху” (Георгијев 2015: 224). Реч је о универзалном и веома осетљивом онтолошком феномену о којем се дискутује још од појаве првих друштава⁴. Страх од смрти повлачи за собом и страх од изговорених речи, као манифестације људских размишљања. Еуфемизми којима се ублажено говори о смрти су, као и у скупини са архисемом ‘нечастива, зла бића’, присутни од давнина, али они, будући да се односе на универзалан људски и социјални феномен, не губе свој еуфемистички потенцијал. Зачуђује зато чињеница што су за тематску групу крај живота, као једну од денотативних група о којој се најчешће говори на еуфемистичан начин, у РСЈ свега две језичке јединице обележене квалификатором *еуф.* — *йушоваши*, израз *ако му се нешійо гоіоіо*.

У лексичко-семантичкој групи са архисемом ‘делови тела’ засведочене су две лексеме обележене квалификатором *еуф.* — *мушкосій* у значењу мушког полног органа и израз *дебело месо* (уместо *сійражњица*). Њима се денотирају они делови тела који учествују било у интимним, сексуалним односима, било у физиолошким процесима тела — обама тематским пољима о којима се такође често говори на еуфемистичан начин.

3.2. Лексичко-семантичке скупине лексема које су неоправдано понеле квалификатор *еуф.*

Током анализе издвојене су две лексичко-семантичке групе које суштински не показују карактеристике еуфемизма. То је, најпре, веома бројна лексичко-семантичка група са архисемом ‘који означава умањени примерак неког ентитета’: *делце*, *динарчић*⁵, *гремак*, *жрївица*, *милионче/милиончић*, *невољица*. Лексеме из ове групе представљају пре хипокористична, тј. деминутивна образовања у којима нема (недвосмислене)⁶ примесе еуфемистичних компоненти. Да је тако потврђују нам суфикси којима су оне образоване, други квалификатор који маркира ове лексеме — сваку од њих уз квалификатор *еуф.* одређује и квалификатор *дем.* или *хій.*, као и непостојање негативног денотата (Стојановић 2021: 227)

(Стојановић 2021). Такви случајеви пак нису регистровани у корпусу.

⁴ Више о различитим доживљајима смрти кроз историју цивилизације в. Георгијев (2015).

⁵ У речничком чланку лексеме *динарчић* наводи се да је у питању деминутивна форма, а у загради се скреће пажња на њено понекад еуфемистично или презриво значење.

⁶ О примесама еуфемистичних компоненти могуће је дискутовати преваходно у случајевима контекстуалне употребе лексема *жрївица* и *невољица*.

у ванјезичкој стварности на које би се ове лексеме односиле. Помало пак зачуђује чињеница да је оваква лексикографска пракса, која је (према Стојановић 2021) била присутна у старијим томовима РСАНУ и старијим издањима РМС, заступљена и у тренутно последњем завршеном речнику савременог српског језика, који датира из 2018. године.

Наводи у вези са (не)оправданошћу употребе квалификатора *еуф.* илуструју се примерима из корпуса савременог српског језика⁷:

- (1) Антонић затим прелази на анализу једне агитроповске квази-драме, показујући како ово *делце* бива уздигнуто до шекспировских висина, захваљујући критичарима и гледаоцима [...];
- (2) Једва да и памтим када сам последњи пут прочитао неки Пратов стрип, нисам пуно упознат са његовим опусом нити знам како се ово *делце* котира, но... мени је ово то-тални shit. Улудо бачених 15 минута;
- (3) Г. Стојан Новаковић, тада министар просвете у Србији, један од наших најспремнијих другова, превео је то моје *делце*, и одштампао у Просветном Гласнику, бр. 1. год. 1883.

У прва два примера евидентан је изостанак еуфемистичног значења лексеме *делце*. Штавише, лексема *делце* у овом контексту носи изразито негативну, готово презриву конотацију. Трећи пример говори у прилог хипокористичком одређењу лексеме *делце*.

Слична је ситуација са лексемама *динарчић* и *милионче/милиончић* које би се могле сврстати у лексичко-семантичко поље новац. У примерима (4)–(7) могуће је чак уочити елементе презривог, подругљивог и ироничног:

- (4) У Societe Generale банци и на жалост и ја имам стамбени кредит и мене цепају 300 динара месечног „одржавања” плус 15 *динарчића* по виђеном стању на банкомату. Све им брѣ мало;
- (5) Или ако од једног произвођача наручите више артикала и он их запакује у један пакет. Ето неког *динарчића* и за нашу државу. Свакако, гледајте да купујете робу која је на попусту [...], не залећите се;
- (6) Уз судске трошкове угурах ја, као издајник, *милионче* у буџет Србије!
- (7) Реално најбољи начин да се напуни државна каса је да се они који имају *милионче* на рачуну опорезују 85%.

Употреба лексема *жрївица* и *невољица* доноси унеколико сложеније стање. На основу предочених (али и других ишчитаних) примера евидентно је да еуфемистично значење не преовладава (исп. пр. 8 и 9), али ипак може провејавати. Могуће је у примерима (10) и (11) препознати ситуацију у којој се употребом лексеме *невољица* покушава ублажити те умањити озбиљност и значај описане ситуације.

⁷ Консултован је веб-корпус PDRS, који броји преко 600 милиона речи.

Због тога је, чини се, оправдано закључити да лексема *невољица* може имати еуфемистички карактер. Рекло би се, ипак, да такав карактер ових лексема није инваријантан и да га у мањој или већој мери условљава управо контекст у којем се нађу:

- (8) Како су само намазане и препредене, све са маском финих и невиних *жртвица*;
- (9) Ваљда ће до ваших мозгића допрети да је ствар завршена. А шта ћемо после? Истину на вољу, Марковић је препрептерерао, а сада глуми *жртвицу*. Као сам је. Маните ме тога;
- (10) Ругајући се стварима због којих се у животу иначе тугује и плаче, човек настоји да докаже своју супериорност „над тамо неким ситним *невољицама*”;
- (11) Многи људи имају тако неподношљиве невоље да помислиш да су твоје заправо *невољице*, да то није ништа у поређењу са његовим. А ето људи трпе⁸.

Друга лексичко-семантичка група лексема за коју сматрамо да је неоправдано обележена квалификатором *еуф.* јесте скупина са архисемом ‘именовање којим се тепа коме’: *мајаре*. На основу дефиниције семантичке реализације лексеме *мајаре* дате у *изводу 1* може се запазити да је денотат у ванјезичкој стварности позитиван — дете. То, као и сама речничка дефиниција наводе на закључак да му се појединац обраћа одмила, те да и такво именовање има позитивну конотацију (Томић 2014: 439). Стога би овакву употребу лексеме *мајаре* пре требало маркирати квалификатором *фамилијарно* (Стојановић 2021: 230):

магаре [...] б. еуф. (обично у вок.) у тепању, нежном обраћању некоме (обично своме детету), у значењу: драго (моје), слатко (моје).

Извод 1. Део речничког чланка лексеме *мајаре*.

3.3. Преклапање домена употребе еуфемистичне лексике у РСЈ

Домен употребе лексема с квалификатором *еуф.* преклапа се веома често с другим доменима, те су стога поједине лексеме обележене не само квалификатором *еуф.* него и неким од следећих — *хиј.* (*делце, дивљашан, дремак*), *дем.* (*жртвица, милионче, невољица*), *иразн.* (*каменица*), *ипрезр.* (*динарчић*), *разі.* (*милионче*) и *нар.* (*нейоменица*). Приказани нам подаци могу изнова указати на вишеслојност феномена еуфемизама и потребу за њиховим осветљавањем са различитих аспеката — лингвистичког, социокултурног и прагматичког.

⁸ У сврху илустрације употребе лексеме *невољица* у савременом српском језику претражен је, услед недостатка адекватних примера њене употребе у веб-корпусу *PDRS*, веб-корпус *CLASSLA-web.sr*.

3.4. Семантичка структурираност лексема обележених квалификатором *еуф.*

Уочено је да се квалификатор *еуф.* може односити на моносемичне и полисемичне лексеме, као и на изразе који су део општег лексикона. Код полисемантичних лексема он може маркирати примарно значење лексеме или неко од њених секундарних значења.

У прву је групу сврстано 13 моносемичних лексема. То су следеће лексеме: *веселник, веселница, делце, дивљашан, динарчић, дремак, жртвица, лајићи, милионче, невољица, нејунак, нелет, нейоменица*.

Другој групи припадају полисемантичне лексеме. У зависности од тога на које се значење квалификатор *еуф.* односи, извршена је подела на две класе:

а) Лексеме код којих је једно од подзначења у оквиру примарне семантичке реализације обележено квалификатором *еуф.*, за разлику од осталих на која се он не односи: *мушкоси, џушовићи*.

б) Лексеме код којих се квалификатором *еуф.* маркира неко од секундарних значења: *весео, добросрећан, добросрећник, добросрећница, каменица, кус, мајаре*.

У трећој су групи квалификатором *еуф.* обележени, у најширем смислу, фразеолошки изрази који се наводе при крају речничког чланка. Ту се убрајају лексеме, односно одговарајући изрази: *дебео (дебело месо), добар (бити добре воље), нешто (ако му се нешто догоди), светица (није баш светица)*.

3.5. Изостанак квалификатора *еуф.*

Током ексцерпције грађе испоставило се да постоје поједине лексеме код којих је испитивани квалификатор изостављен, иако је био очекиван. У наставку се наводе те лексеме, а пре тога постављају се и критеријуми према којима су оне препознаване. Први од услова јесте да се лексемом на ублажен начин именује појам који улази у сферу табуа и/или нечег што је човеку страно, застрашујуће и неизрециво, што се потврђује речничком грађом. Други услов јесте да лексеме припадају некој од поменутих лексичко-семантичких група (према Слијепчевић 2012: 254).

Представљају се у *изводу 2* секундарна реализација лексеме *отићи*, а у *изводима 3 и 4* изрази (регистровани под одговарајућим одредницама) које обједињује архисема ‘крај живота’:

отићи [...] б. б. погинути, умрети; преселити.

Извод 2. Део речничког чланка лексеме *отићи*.

преселити [...] • *преселии се на (у) друји светѝ (у вечностѝ), умрети.*

Извод 3. Део речничког чланка лексеме *преселии*.

раставити [...] • *расѝавиѝи се са светѝом (душом, живоѝом) умрети.*

Извод 4. Део речничког чланка лексеме *расѝавиѝи*.

У предоченој се речничкој грађи крај живота, односно смрт схвата посредством механизма концептуалне метафоре (SILASKI 2011: 105). Исти когнитивни принцип образовања значења посведочен је у одговарајућој семантичкој реализацији лексеме *йуѝоваѝи* (*извод 5*) која је обележена квалификатором *еуф.*:

путовати [...] 1. в. *еуф.* одлазити с овога света, умирати).

Извод 5. Део речничког чланка лексеме *йуѝоваѝи*.

Рекло би се да су еуфемистична значења лексеме *оѝиѝи*, те израза *йреселии се на друји светѝ, расѝавиѝи се са душом* остварена истим механизмом мишљења као и код лексеме *йуѝоваѝи*, да су парадигматски блиска те да могу, такође, бити означена квалификатором *еуф.* Наводе се у наставку преостали случајеви из посматране тематске групе у којима би, чини се, било оправдано увођење ознаке *еуф.* Реч је о еуфемистичном значењу лексеме *јесен* ‘2. касно доба живота, залазак, крај: јесен живота’ и следећих израза: *друји светѝ* и *онај светѝ* (регистровани под одредницом *светѝ*) у значењу постојање живота и после смрти, загробни живот; *вечни йочинак* (одредница *йочинак*) у значењу гроб, смрт; *вечним сном засѝаѝи* (одреднице *засѝаѝи* и *сан*) у значењу умрети; *вечна кућа* (одредница *кућа*) у значењу гроб⁹.

Лексеме које немају ознаку *еуф.* издвајане су, поред поменутих критеријума, и према парадигматским односима које граде са лексемама код којих је квалификатор експлицитан: *куси* и *нечасѝиви*, придеви реализовани у именичкој служби да означе ђавола јесу блискозначни, па би било очекивано да се квалификатор *еуф.* нађе и уз одговарајућу семантичку реализацију лексеме *нечасѝив*:

кус [...] 4. (у именичкој служби, само одр.) *еуф.* ђаво, враг.

Извод 6. Део речничког чланка лексеме *кус*.

нечасѝив [...] 2. (у им. служби, одр.) ђаво, враг, сатана, демон.

Извод 7. Део речничког чланка лексеме *нечасѝив*.

Надаље, лексема *весео* и израз *биѝи добре воље* схватају се као блискозначни, штавише — синони-

мични, с обзиром на то да је значење израза *биѝи добре воље* дефинисано на следећи начин: *биѝи расѝоложен, весео*. Обе језичке јединице у семантичкој структури остварују и исто еуфемистично значење *биѝи йриѝиѝи*.

весео [...] 1.б. шаљ. који је под утицајем пића, припит.

Извод 8. Део речничког чланка лексеме *весео*.

добар [...] • *биѝи добре воље*, [...] 2. *еуф.* бити припит.

Извод 9. Део речничког чланка лексеме *добар*.

Еуфемистично је значење засновано на замени именовања тога припитога стања само једним од прототипичних елемената који га сачињавају — добрим расположењем — које се схвата друштвено прихватљивим и које на одговарајући начин маскира и улепшава дискурс. Нејасно је пак због чега је остварено значење код придева *весео* маркирано квалификатором *шаљ.*, а не ознаком *еуф.* као и код израза *биѝи добре воље*.

Напоследку, могуће је размотрити и обележавање квалификатором *еуф.* израза *обиѝи истѝину*. Еуфемистични набој у овом примеру треба тражити у експресивном удаљавању, замењивању и замагљивању праве природе исказа, који би, изречен без ублажавања, нашкодио говорнику или повредио саговорника.

обиѝи [...] • *обиѝи истѝину* избећи да се каже право стање, рећи неистину, слагати.

Извод 10. Део речничког чланка лексеме *обиѝи*.

4. Импликације добијених резултата

Резултати спроведене анализе указују на то да се квалификатор *еуф.* у РСЈ користи веома ретко, често недоследно, а понекад и неадекватно. У РСЈ се претежно бележе и квалификатором *еуф.* маркирају еуфемистична значења из тематског денотативног поља табуа. Међутим, примена квалификатора у оквиру овог тематског денотативног поља има недоследности. Оне се огледају у следећем — 1. неадекватној употреби другог квалификатора уместо потребног маркера *еуф.*; 2. неодговарајућој (и/или контекстуално зависној) употреби квалификатора *еуф.* — у обележавању лексике која би требало да понесе, најчешће, неки од следећа три квалификатора — *хиѝ.*, *дем.* или *фам.* и 3. недовољно доследној употреби квалификатора *еуф.* у семантичким реализацијама где би био очекиван.

Тако је квалификатор у највећем броју случајева маркирао лексеме из лексичко-семантичке групе ‘несрећна особа’, потом ‘делови тела’, ‘друштвено неприхватљива понашања’, ‘натприродна бића’ и

⁹ У представљеним примерима као еуфемистички супститут наступају перифрастичке конструкције. О еуфемизацији као стилском поступку и његовој интерсекцији са перифразом в. Ковачевић (2000: 166).

напоследку група ‘крај живота’, што потврђује да РСЈ највећим делом бележи народне, традиционалне еуфемизме који се односе на религију, празноверје, делове тела и одређена понашања (Стојановић 2021: 231). Ипак, ‘крај живота’, тј. смрт једна је од најчешћих тема о којој се говори на еуфемистичан начин, те зачуђује да њена продуктивност није у довољној мери потврђена и квалификовањем у РСЈ. У корпусу је, зато, пронађено девет случајева (једна секундарна семантичка реализација и осам израза) из тематске скупине ‘крај живота’ код којих је маркер *еуф.* изостао. Тема болести, уско повезана са смрћу, такође није маркирана у РСЈ.

Установљено је, иако неочекивано, да се квалификатором *еуф.* у РСЈ најчешће маркирају моносемичне лексеме, а тек онда, у мањем броју случајева, реализације у оквиру полисемантичке структуре.

Могуће је, на основу изложених резултата, приметити да је одсуство системности највећи недостатак у лексикографској обради еуфемистичног значења речи. Било би потребно извршити ревизију примене квалификатора *еуф.* и у првом кораку приступити потпуно доследном маркирању еуфемистичног значења, нарочито у тематском денотативном пољу табуа, које је постојаније и тренутно истраженије, са припадајућим лексичко-семантичким класама (о томе више у одељку 2). Упоредо, требало би радити и на извршавању корекција у случајевима неадекватне употребе квалификатора *еуф.*

5. Закључна разматрања

Кад се налази пред задатком да поједину семантичку реализацију маркира као еуфемизам, лексикограф долази у додир са неухватљивошћу и комплексношћу ове семантичке и прагматичке појаве. Због тога је немогуће имати потпуно јасне критеријуме у обележавању еуфемистичних лексичких јединица, али од значајне помоћи могу бити два параметра (према Сеничкина 2008; Стојановић 2021), чија је примена извршена на ограниченом корпусу РСЈ и који могу бити важан путоказ у препорученој фази ревизије примене квалификатора *еуф.* Први параметар је припадност лексеме одређеном тематском денотативном пољу, најчешће пољу табуа, при чему постоји негативан — табуизиран тј. непожељан — денотат у ванјезичкој стварности на који се еуфемистична реч односи (исп. *куси* уместо *ђаво*). Потврда да је та лексема употребљена еуфемистично јесте што се њеном употребом штити било говорник од табуизираниг/непожељног дела ванјезичке стварности (оличеног у табуизираној речи), било образ комуникатора (GÓMEZ 2009). Други је управо постојање еуфемистичне заменске лексеме која има

неодређену, ублажену семантику и смањену информативност.

Ипак, речник треба да иде у корак са динамиком језичког развоја и да се лексикографски опис проширује на нове језичке области и феномене — прагматику, функционалну стилистику, когнитивне феномене и сл. (Ристић 2014: 125) — а да се, истовремено, начини употребе лексема прецизно нијансирају, што корисницима речника омогућује да изграде вештину овладавања лексичким инвентаром. Кад је реч о примени квалификатора *еуф.* то би значило укључивање ширег контекста и намере говорника, те усмеравање ка прагматизацији, на тај начин што би се пројектовале типичне ситуације у којима ће реч маркирана ознаком *еуф.* бити коришћена или се користи. Пут до проналаска типологије поменутих ситуација води преко формирања корпуса еуфемистичних јединица у разговорном језику и њиховог опсежнијег истраживања, који би, потенцијално, од низа емпиријских података понудили нова научна сазнања потребна за прецизну примену квалификатора *еуф.* Поред тога, на овај би начин у нове речнике, поред традиционалних, биле укључене и нове лексичке јединице које носе еуфемистично значење.

Да закључимо, у циљу даље правилне примене квалификатора *еуф.* у српској лексикографској пракси, требало би, у првој фази, извршити ревизију његове тренутне примене. У другој фази би, по завршетку опсежног истраживања еуфемистичних образовања на материјалу живог говора, требало дати, по могућности, још детаљнију типологију тематских денотативних поља лексема које ознака *еуф.* треба да маркира и типологију ситуационих контекста у којима се еуфемистично ублажавање најчешће догађа.

Литература

- Вуковић, Гордана (2002). Општа и термилошка лексика у лексикографској пракси. *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе* (стр. 272–276). Нови Сад – Београд: Српска академија наука и уметности, Матица српска, Институт за српски језик САНУ.
- Георгиев, Ивана (2015). Табуи и еуфемизми као пример когнитивног културног модела: смрт у српском и шпанском језику. *Наслеђе*, 30, 221–230.
- Гортан-Премк, Даринка (2011). О квалификатору фигуративно у српским (српскохрватским) дескриптивним речницима. У: Владислава Ружић, Слободан Павловић (ур.), *Лексикологија. Ономастика. Синтакса* (стр. 27–37). Нови Сад: Филозофски факултет.
- Дешић, Милорад (1990). *Из српскохрватске лексике*. Никшић: Универзитетска ријеч.
- Ивановић, Ненад (2014). Лексикографски метајезик у Речнику САНУ. У: Рајна Драгићевић (ур.), *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси* (стр. 195–233). Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ковачевић, Милош (2000). *Стилска и прагматика стилских фигура*. Крагујевац: Кантакузин.

- РИСТИЋ, Стана (2004). *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- РИСТИЋ, Стана (2006). *Експресивна лексика у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- РИСТИЋ, Стана (2014). Квалификатори у српској лексикографији. У: Рајна Драгићевећ (ур.), *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси* (стр. 113–131). Београд: Институт за српски језик САНУ.
- СЕНИЧКИНА, Елена (2008). *Словарь эвфемизмов русского языка*. Москва.
- СЛИЈЕПЧЕВИЋ, Светлана (2012). О квалификатору пол(итички). *Наслеђе*, 22, 249–257.
- СТОЈАНОВИЋ, Милица (2021). Еуфемизми и њихова обрада у савременим речницима српског језика. У: Стана Ристић и др. (ур.), *Лексикологија и лексикографија у светлу актуелних проблема* (стр. 223–238). Београд: Институт за српски језик САНУ.
- ТОМИЋ, Бојана (2014). О фамилијарној лексици у српском језику. У: Biljana Mišić Ilić, Vesna Lopičić (ур.), *Jezik, književnost, marginalizacija. Jezička istraživanja* (стр. 429–441). Niš: Filozofski fakultet.
- ШИПКА, Данко (2011). *Речник ојсцених речи и израза*. Нови Сад – Београд: Прометеј, Корнет.
- *
- ALLAN, Keith, BURRIDGE, Kate (1991). *Euphemism & Dysphemism: Language Used as Shield and Weapon*. New York: Oxford University.
- ALLAN, Keith, BURRIDGE, Kate (2006). *Forbidden Words*. New York: Cambridge University Press.
- БАБИЋ, Степан (1981). Stilске одреднице у нашим рјечницима. *Jezik*, 28(3) (1980/81), 79–91.
- CRESPO, E. Fernández (2005). Euphemistic strategies in politeness and face concerns. *Pragmalinguistics*, 13, 77–86.
- GÓMEZ, C. Miguel (2009). Towards a new approach to the linguistic definition of euphemism. *Language sciences*, 31(6), 725–739.
- KEYES, Ralph (2010). *Euphemania: Our Love Affair with Euphemisms*. New York: Little, Brown and Company.
- KUNA, Branko (2007). Identifikacija eufemizama i njihova tvorba u hrvatskom jeziku. *Fluminensia*, 19(1), 95–113.
- MORITZ, Ivana (2015). Kognitivna analiza eufemizama u političkom diskursu na engleskom jeziku (neobjavljena doktorska disertacija). Osijek: Filozofski fakultet.
- NEAMAN, S. Judith, SILVER, Carole (1990). *The Wordsworth Book of Euphemism*. Hertfordshire: Wordsworth Reference.
- NIKOLIĆ, Vesna (2023). The qualifier *etn.* in the Dictionary of Serbian Language. *Językoznawstwo*, 1(18), 63–75. <<https://ojs.academicon.pl/jezykoznawstwo/article/view/5564/5830>>. [10. 7. 2024]
- SILAŠKI, Nadežda (2011). Metaphors and euphemisms – the case of death in English and Serbian. *Filološki pregled*, 38(2), 101–114.
- WARREN, C. Beatrice (1992). What Euphemisms Tell us About the Interpretation of Words. *Studia Linguistica*, 46(2), 128–172.

Извори

- PCJ (2018). *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- *
- CLASSLA-web.sr: LJUBEŠIĆ, Nikola, RUPNIK, Peter, KUZMAN, Taja. *Serbian web corpus CLASSLA-web.sr 1.0*. <https://www.clarin.si/ske/#dashboard?corpname=classlaweb_sr> [16. 11. 2024]
- PDRS: WASSERSCHIEDT, Philipp. *Serbian Web Corpus PDRS 1.0*. <<https://www.clarin.si/ske/#dashboard?corpname=pdrs10>> [16. 11. 2024]

Aleksandra Škerović

The Application of the Label *euf.* in the *Rečnik srpskoga jezika* (2018): a Critical Analysis

(Summary)

This paper analyzes the lexico-semantic features and lexicographic treatment of the lexical units marked with the label *euf.* (standing for *euphemistic*) as well as those units that do not have this label attached despite the fact that they should. The findings reveal that the primary shortcoming in the current lexicographic processing of euphemistic meanings lies in the absence of systematicity. The results of the analysis on the material from the *Rečnik srpskoga jezika* [i.e. *Dictionary of the Serbian Language*] by Matica Srpska (2018) indicate that the label *euf.* is used very rarely, often inconsistently, and sometimes even inadequately. Euphemistic meanings from the thematic denotative field of taboo are frequently marked with the label *euf.* Nevertheless, the use of the label *euf.* within this thematic denotative field shows inconsistencies, which are reflected in the following: (1) inadequate use of another label instead of *euf.* when *euf.* is more suitable, (2) inappropriate use of the label *euf.* in marking meanings that should be typically marked by one of the following three labels: *hip.* (*hypocoristic*), *dem.* (*diminutive*), or *fam.* (*familiar*), and (3) inconsistent use of the label *euf.* in semantic realizations where it would be expected. Thus, the label *euf.* is most frequently applied to lexemes from the lexico-semantic group ‘unfortunate person’, followed by ‘body parts’, ‘socially unacceptable behavior’, ‘supernatural beings’, and finally the group ‘end of life’. This confirms that the *Dictionary* primarily records traditional euphemisms related to religion, superstition, body parts, and certain human behaviors. However, ‘end of life’, i.e., death, is one of the most common themes discussed from a euphemistic perspective and it is surprising that its productivity has not been sufficiently confirmed and qualified in the *Dictionary*. In the corpus analyzed, eight semantic realizations related to the end of life were found that could be characterized as euphemistic, yet the label *euf.* was missing in these instances. The lexico-semantic group ‘illness’, closely associated with death, was not marked with *euf.* either. To improve the lexicographic processing of euphemisms in future Serbian lexicographic practice, a two-phase approach is recommended. In the first phase, the current use of the label *euf.* should be systematically revised. In the second phase, a comprehensive investigation of euphemistic meanings based on authentic spoken material should be conducted. This would enable the development of a more detailed typology of thematic denotative fields for lexemes that warrant the *euf.* label, as well as a typology of situational contexts where euphemistic meanings most commonly and typically arise.

Употребни квалификатори у двојезичним француско-српским речницима: прагматика у служби просечног корисника

Анђела Васиљевић

 <https://orcid.org/0000-0002-5486-4686>

Универзитет у Београду – Филолошки факултет (Србија)

andjela.vasiljevic.ue@gmail.com

Сажетак

Посредством компаративне и дескриптивне методе, у раду се спроводи квалитативна анализа механизма представљања и различитих типова употребних квалификатора у трима општим двојезичним речницима с француским као полазним језиком и српским као циљним језиком. Главни циљ рада јесте испитивање прилагођености ових информација потребама ширих група корисника, који немају довољно развијену општу језичку компетенцију на страном језику, а често ни довољно напредну речничку културу. Компаративна анализа показује да се у свим речницима подаци о специфичним околностима под којима се употреба одреднице оцењује као (не)прихватљива обележавају експлицитно помоћу одговарајућих квалификатора, док се у извесној мери то постиже и посредством употребних напомена. Истраживање показује да, изузев иначе веома разуђених дијатехничких, најбројнији квалификатори долазе из реда дијастратских, дијафазних и дијаевалуативних, као (социо)прагматичких квалификатора *par excellence*.

Кључне речи: двојезични речник, употребни квалификатор, употребна напомена, стил, регистар, просечан корисник, прагматика.

Abstract

The paper uses comparative and descriptive methods to analyze representation mechanisms and different types of usage labels in three general bilingual dictionaries with French as the source language and Serbian as the target language. The main objective of the paper is to examine the suitability of this information for the needs of wider user groups whose general linguistic competence in a foreign language is not developed to a sufficient extent, and who often lack sufficiently advanced lexicographic competence. The comparative analysis shows that, in all dictionaries, the data on the specific occasions in which the usage of a certain entry is seen as (un)acceptable is explicitly marked, using the appropriate usage labels, while this is to a lesser extent achieved by usage notes. The research shows that, apart from the otherwise highly diversified diatechnical labels, the most numerous labels belong to the group of the diastatic, diaphasic and diaevaluative ones, which are also regarded as (socio)pragmatic labels *par excellence*.

Keywords: bilingual dictionary, usage label, usage note, style, register, average user, pragmatics.

1. Увод

Полазећи од незваничних, али широко распрострањених дефиниција двојезичног речника као својеврсног моста или посредника између двају језика и двеју култура (FRAGAPANE 2022: 166), односно ресурса који је кроз своју историју имао задатак не само да премости јаз између непознавања лексичког блага одређеног језика, већ и да попуни празнине проузроковане непознавањем општих друштвених и културних образаца усађених у колективној свести заједнице која се њиме служи (СТОЈАНОВИЋ 2021: 160), овај рад настоји да представи поједине аспекте досадашње праксе на пољу речничког обележавања

и начина обраде употребних својстава лексичких јединица у одабраним двојезичним речницима за језички пар француски – српски. У првом се делу даје преглед релевантних страних и домаћих истраживања посвећених овој тематици, с освртом на шири научни контекст проблема, као и на нека од кључних термилолошких и типолошких питања. Средишњи део саопштења доноси упоредну анализу употребних квалификатора у грађи ексцерпираној из трију општих двојезичних речника с француским као полазним језиком (в. одељак 2.1). Помоћу компаративне и дескриптивне методе, најпре се анализирају начини увођења и/или илустровања ових

елемената у склопу одговарајућих паратекстова, да би се тежиште потом пренело на поједине аспекте њихове конкретне примене унутар речничке микроструктуре. Циљ тако постављеног истраживања јесте да се дâ општи преглед стања у одабраним речницима, као и да се, на темељима добре лексикографске праксе, пружи смернице за унапређење обраде ширег спектра прагматичких информација у будућности, при томе не испуштајући из вида основне принципе савремене лексикографије – научну заснованост и функцијску профилисаност речника, окренутост и предусретљивост према (нај)ширим групама корисника, континуиран рад на развоју речничке културе (компетенције) опште популације и, коначно, реализацију речника у дигиталном облику (PRĆIĆ 2018: 19–22).

1.1. Шири научни контекст проблема

Премда занимање за употребне квалификаторе није скоријег датума, почетак нове етапе у њиховом проучавању у европским, односно светским оквирима најчешће се везује за осамдесете године прошлога века (уп. CORBIN – CORBIN 1980; CORBIN – GASIGLIA 2011: 18–19). Унеколико друкчији приступ решавању многих питања инхерентних лексикографској обради употребних информација несумњиво је, барем делимично, покренуо готово истовремен развој прагма(лингвис)тике и других лингвистичких интердисциплина, попут социолингвистике и лингвокултурологије, области уједињених у проучавању особености употребе језика у временски, просторно и друштвено омеђеној комуникативној ситуацији (ESCANDELL-VIDAL 2015: 257). Према речима И. Пенадес Мартинез, један од средишњих проблема у периоду пре званичног устоличења прагматички оријентисаних приступа у лингвистици јесте уврежено веровање да се јединице које сачињавају речничку макроструктуру обрађују као „усамљени” елементи извучени из контекста и лишени стварног комуникативног потенцијала (PENADÉS MARTÍNEZ 2018: 90). Такво схватање имало је, између осталог, за последицу посве неуједначену обраду употребних информација, односно њихово недоследно обележавање посредством одговарајућих квалификатора и употребних напомена, што је, напослетку, имало и значајне реперкусије по исправно уочавање и, нарочито, потоњу практичну примену дотичних података сагласно особеностима говорног чина, посебно код ширих, нефилолошких кругова корисника. На пример, просечни ученици страних језика суочавају се с двама фундаменталним проблемима приликом служења двојезичним (као, уосталом, и једнојезичним) речником – недостатком филолошког образовања с једне стране, те недостатком или барем слабијим

нивоом опште језичке компетенције на страном језику с друге стране, укључујући и недостатак тзв. „језичке интуиције” као, истина, често оспораване компоненте прагматичке компетенције (DEBAERE 2002: 59). Међутим, с продором утицајних прагматичких теорија (уп. AUSTIN 1962; SPERBER – WILSON 1986; BROWN – LEVINSON 1987), постало је јасно да су „семантика и прагматика [...] неодвојиве”, те да се значење сваке јединице – била она пунозначна или непунозначна, тј. функционална – гради само у одговарајућем (ван)језичком контексту (Дражић 2022: 29). Промене у схватању појмова *значења* и *смисла* (уп. KRISTAL 1988: 241), донеле су и обиље иновација у лексикографској пракси. У најкраћим цртама, те су новине у сагласју с поимањем да конкретну реализацију денотативних и конотативних значења похрањених унутар неке лексеме у великој мери предодређују природа говорне ситуације, статус и однос учесника, тј. степен њихове блискости или друштвене удаљености, те крајњи перлокутивни циљеви, схваћени као производ говорникове намере (PENADÉS MARTÍNEZ 2018: 102). Друкчије речено, квалификатори се у савременим речницима посматрају као елементи који описују језички систем, али и као смернице задужене за наговештавање начина на које се јединице тог апстрактног система могу применити у дискурсу (ANASTASSIADIS-SYMÉONIDIS 2011: 59). Захваљујући помацима оствареним на пољу прагматички усмерених теоријско-методолошких приступа у науци о језику, те у њеним интердисциплинарним гранама, створили су се и услови за увођење многих промена у теоријској и практичној лексикографији. Имајући у виду да у лексикографским срединама језика обухваћених истраживањем постоје извесне разлике, наредни пододељак доноси преглед неких од значајнијих термилошких и типолошких питања.

1.2. Употребни квалификатор: термилошка и типолошка превирања

У жељи да корисницима пружи податке који ће им омогућити што прикладнију примену јединица описаних у речницима, почев од друге половине XX века лексикографи прибегавају више но раније (п)опису и, нарочито, опримеравању различитих употребних вредности, служећи се како теоријским поставкама прагма(лингвис)тике, тако и великим могућностима које пружа претрага електронских корпуса, посебно у погледу прикупљања аутентичних примера употребе сваке од идентификованих вредности или пак испитивања њихове фреквенције (уп. PEJOVIĆ 2009: 440). Говорећи о значају успостављања доследног модела обраде прагматичких информација на нивоу микроструктуре речника намењених ученицима

страних језика, В. С. Јанг (YANG 2007: 158) напомиње да је укључивање брижљиво одабраних илустративних примера од пресудног значаја, јер се тиме знатно смањује вероватноћа да ће корисник чије је знање на просечном нивоу стећи погрешан или недовољно прецизан увид у могуће семантичко-прагматичке реализације испитиване лексичке јединице.

Међутим, процес прилагођавања и оптимизације лексикографске праксе није био лак, а многа питања нису ни до данас у потпуности решена, о чему сведоче радови страних (уп. CORBIN – GASIGLIA 2011: 33–34; UCHEREK 2021: 188–189), али и домаћих проучавалаца ове теме (уп. Стојановић 2021: 173–176). Сâм термин *уџоџребни квалификаџор* (енгл. *usage label*; фр. *marque d'usage*; шп. *marca de uso* 'употребна ознака') далеко од тога да је једнозначан. Наиме, његово се схватање разликује од традиције до традиције, а неретко и од аутора до аутора. У лексикографији се он користи као заједнички именитељ за хетероген и отворен скуп ознака или етикета датих унутар речничког чланка најчешће у форми скраћенице (нпр. фр. *fam.[ilier]*, срп. *раз.[оворно]*), која корисника обавештава да је испитивана одредница обележена према неком нарочитом својству (или према више њих), те да, следствено, њена употреба у говорној ситуацији подлеже одређеним ограничењима (POLGUÈRE 2021: 5). Та обележеност, на пример, може бити временски, просторно, стилски, регистарски или друштвено мотивисана, док се изостанак одговарајуће ознаке у речницима тумачи као имплицитан показатељ да је одредница немаркирана, односно неутрална према неком нарочитом обележју (уп. AZORÍN FERNÁNDEZ 2010: 252).

1.2.1. *Поглед на стање у лексикографској традицији с француског говорног подручја.* Иако не постоји консензус око питања ближег одређења и поделе употребних квалификатора код франкофонских аутора, преглед литературе показује да се најчешће усваја, било у целости, било у нешто измењеном облику, типологија Ф. Ј. Хаусмана (HAUSMANN 1989), рашчлањена на једанаест типова дијасистемских обележја која се могу приписати лексемама приликом лексикографске обраде. Подстакнути овом типологијом, Ф. Корбен и Н. Газилџа (CORBIN – GASIGLIA 2011: 18) разликују следећа употребна обележја: 1) *дијакро-нијска* (која указују на степен актуелности лексичке јединице у посматраном раздобљу, а уводе се квалификаторима попут *vx [vieux]* 'арх.[аично]' или *néol.[ogisme]* '[неол.]огизам'); 2) *дијатопијска* (која указују на припадност одређеној територији, региону или дијалекту, уведена нпр. ознакама *région.[al]* 'реџион.[ално]' или *dial.[ectal]* 'дијал.[екатски]'); 3) *дијаинџеџрацијска* (која посредством квалификатора као што је нпр. *angl.[icisme]* 'анџл.[ицизам]' упућују

на порекло одреднице), 4) *дијамедијална* (којима се прецизира да ли је одредница својствена писаним или усменим медијима, тј. каналима комуникације), 5) *дијасџтрајска* (која указују на припадност одређеном социолекту, одн. друштвеној групи, уведена квалификатором попут *arg.[otique]* 'жарџ.[онизам]'), 6) *дијафазна* (којима се упућује на степен формалности одреднице, типично уведена квалификаторима као што су *fam.[ilier]* 'фам.[илијарно]' или *soutenu* 'узвишено'¹); 7) *дијатџекџуална* (својствена специфичном типу текста/дискурса, нпр. *admin.[istratif]* 'адм.[инистративно]' и *poét.[ique]* 'џоеџ.[ско]'), 8) *дијафреквенцијска* (која се одређују с обзиром на учесталост у одговарајућем периоду, назначена нпр. ознаком *rare* 'ретко'); 9) *дијаевалуџивна* (која се везују за (позитивне или негативне) вредносне судове, одн. за степен експресивности одреднице, обележена нпр. квалификаторима *pér.[oratif]* 'џеџ.[оративно]' и *iron.[ique]* 'џр.[онично]') и 10) *дијанормџивна* (којима се лексема одређује спрам (не)припадности стандарднојезичкој норми). У односу на наведену поделу, у референтним радовима франкофонских аутора углавном се издвајају и *дијатџехнички квалификаџори* или *квалификаџори домена*, којима се наглашава да лексичка јединица припада некој стручној и/или научној области, нпр. *bot.* 'боџ.[аника]' (DEBAERE 2002: 42; FARINA 2021: 111).

Мада је доживела извесне измене, али и критике, није погрешно рећи да је Хаусманова типологија, иначе инспирисана основним принципима варијационистичке социолингвистике (уп. GLESSGEN – SCHÖSLER 2018), остварила значајан успех код франкофонских аутора, послуживши као полазиште за потоње класификације употребних квалификатора у речницима, али и за испитивања њихове сврсисходности и прилагођености потребама савремене лексикографије, те захтевима ширих, нефилолошких група корисника.

Исто тако, у референтној литератури новијег датума, помињу се питања статуса и могућности редукције броја (приближно) синонимних ознака, нпр. *colloquial* 'колоквијално, разговорно' и *informal* 'неформално, разговорно' (BÉJOINT 2021: 99), чему се придружују и често отварања питања природе квалификатора смештених на граници двеју ужих група, попут дијастратских и дијафазних (CORBIN – GASIGLIA 2011: 33; DEVOLDER 2011: 205–206). Напо-

¹ Прилог *узвишено*, као дословни превод француског квалификатора *soutenu*, није уобичајен у домаћој металексикографији. У француској металексикографској традицији њиме се обележава лексика чија је употреба резервисана за виши језички регистар и која се, према степену формалности, супротставља домену фамилијарне лексике, коришћене у неформалним ситуацијама (уп. UCHEREK 2021: 186–187).

кон, један од често помињаних, али тешко решивих проблема тиче се разграничења између блискозначних појмова језичког *нивоа*, *стилска* и *рејсџира*, одн. *стилских* и *рејсџирских квалификајора* (DUBOIS – DUBOIS 1971: 23–24, 37), чији се представници прожимају, а неретко и потпуно изједначавају с класом *ујошребних квалификајора*, онако како је она дефинисана у Хаусмановој типологији (HAUSMANN 1989), те у радовима лексикографâ који је следе и/или надограђују (уп. нпр. AQUINO-WEBER – NISSILLE 2011: 142–145; SOUJAEFF 2021: 200–201).

1.2.2. Поглед на стање у домаћој лексикографској традицији. За разлику од англофонских, франкофонских и хиспанофонских средина – да се ограничимо само на оне у чију смо лексикографску продукцију остварили непосредан увид, не може се рећи да је термин *ујошребни квалификајор* значајније распрострањен у оквирима србистике, одн. сербокроатистике. Његово одсуство може се тумачити као последица најмање двају чинилаца. Најпре, прагматика је дуго имала потешкоће с афирмацијом и, уопште, устаљивањем у нашој научној средини, те се и решавању многих круцијалних питања, особито оних везаних за превођење стране терминологије, те њену стандардизацију и уједначавање, приступило касно и споро (PRČIĆ 2010: 400). Стога и многа суштинска питања речничке обраде прагматичких података постају средишњи предмет занимања аутора с ових простора тек у скороје време (уп. нпр. KARLIĆ – BAGO 2019; KARLIĆ – BARČOT 2021; STOJANOVIĆ 2021). Уз то, употребне информације, одн. средства њиховог маркирања у речницима разматрана су знатно чешће као део ширих стилских и регистарских обележја, или су се с њима чак изједначавала, што је чест случај и у другим лексикографским срединама (уп. UCHEREK 2021).

Наведеним се термином крајем седамдесетих година прошлог века међу првима служи М. Братанић-Чимбур говорећи о дистинкцији између *прамајичких* и *ујошребних одредница* (тј. квалификатора). Према овој ауторки, потоње „obuhvaćaju čitav niz informacija o razinama i konotacijama upotrebe, geografskoj i vremenskoj lokaciji ili raznim ograničenjima”, а на основу ужих обележја даље се могу делити на „stilske i područne” (1979: 8). Међутим, преглед литературе показује да дотични термин није заживео чак ни у радовима аутора који су директно вођени овом поделом (БАВИЋ 1981: 79). Истраживач који се жели обавестити о начинима дефинисања и навођења, као и о различитим (пот)поделама употребних квалификатора у српској лексикографији највише података може наћи у радовима посвећеним *стилским квалификајорима*, одн. *квалификајорима стилској домена*, имајући у виду да управо овај термин окупља

највећи број јединица за које се у традицијама с франкофонских подручја уобичајено користи одредница *marque d’usage*. Један од исцрпнијих прегледа, с освртом и на питања уже поделе, даје С. Ристић (2014). Према овој ауторки (Ристић 2014: 115–116), за разлику од *прамајичких ознака* (нпр. *ак*.[узатив], *мн*.[ожина], *ипрел*.[азни глагол]), које представљају стабилан, јасно дефинисан сегмент лексикографског метајезика, *нормативне* и *функционалностилске квалификајоре* одликују променљивост и нестабилност, како у погледу бројности, тако и у погледу критеријума дефинисања. Њиховом се употребом врши лексичко нормирање, тј. „одређивање статуса јединица у лексичком систему и правила њихове употребе у писању и говору” (Ристић 2014: 117). У склопу функционалностилских квалификатора које ауторка издваја препознаје се већина ознака поменутих приликом дефинисања и илустрације опсега употребе термина *marque d’usage* у металексикографској традицији француског језика. То су пре свега „терминолошки квалификатори” (нпр. *мај*.[ематика], *лин*.[вистика], *стил*.[истика]), као најстабилнији и најустаљенији ужи тип у српским (једнојезичним) речницима, те они чија употреба није увек доследна, а ни јасно омеђена, попут квалификатора „засновани[х] на друштвено-историјским и језичким параметрима” (нпр. *раз*.[оворно], *гујал*.[екатски], *зас*.[арело]), или пак оних који се одређују према „комуникативно-прагматичком принципу” (нпр. *ип*.[онично], *ио*.[рг.], *еуф*.[емистично]) (Ристић 2014: 124–125).

На основу прегледа референтне литературе, може се закључити да је у оквирима српске лексикографске средине највише разматрано о квалификаторима који се користе у једнојезичницима, и то, очекивано, највише на материјалу општих описних речника (уп. нпр. ИВАНОВИЋ 2014: 206–227; МАРКОВИЋ 2011). Такође, под утицајем англофонске терминологије, домаћи аутори користе и назив *ујошребна етикета* (према енгл. *usage label*). То је случај у радовима Д. Шипке (ŠIPKA 2006: 95; 2019: 363–364). Када је реч о терминолошком решењу које се користи у овом раду, у новије време њиме се, на пример, служи М. Ивановић (2023) анализирајући речничку обраду етнонимâ у српском језику. Аутор даје предност варијанти *квалификајори ујошребе* истичући да се помоћу њих, тј. путем одговарајућих скраћеница у речницима уводе информације о „примјереност[и] ситуацији, регистру, жанру и теми”, уз напомену да се ти подаци такође, но ипак знатно ређе, наводе и описно унутар *ујошребних наивомена* (2023: 186). Да терминологија није ни приближно јединствена, потврђује и податак да се у радовима домаћих германиста *ујошребни квалификајор* умногоме изједначава с *прамајичким квалификајорима* (тј.

ознакама), баш као што се у *уопште не напомене* називају [ошвореним] *прагматичким коментаријима*, те „прагматички обогатеним парафразама” сагласно уобичајеној пракси на немачком говорном подручју (Kostić-Tomović 2017: 225; Стојановић 2021: 160, 164).

1.3. Структура рада

Централни одељак рада посвећен је квалитативној анализи употребних квалификатора који се користе у одабраном речничком корпусу. Најпре се у одељку 2.1 дају основне информације о лексикографским изворима из којих је грађа ексцерпирана, а потом се у одељку 2.2 доносе резултати спроведеног истраживања, организовани у два сегмента – први, у којем се пружа преглед формалних аспеката (2.2.1), и други, у којем се пажња усредсређује на заступљеност појединачних типова употребних квалификатора (2.2.2). Дотични одељци опремљени су одговарајућим илустрацијама (*Изводи 1–11*), као и табеларним прегледом, који следи поменути типологију употребних квалификатора Ф. Ј. Хаусмана (*Табела 1*). Напоменуто, у закључним разматрањима, указује се на главне резултате истраживања и дају се смернице за даљу лексикографску обраду употребних информација, истичући значај пројекта израде електронских речника за наведени језички пар.

2. Анализа начина представљања употребних квалификатора и њихове примене у микроструктури одабраних лексикографских извора

У претходном одељку, у кратким је цртама дефинисан појам употребног квалификатора, његов статус у лексикографским традицијама језика обухваћених истраживањем, а представљена је и типологија Ф. Ј. Хаусмана (HAUSMANN 1989), која се, по узору на бројне франкофонске ауторе, узима као основ за спровођење квалитативне анализе грађе у наставку рада. Анализа се врши посредством компаративне и дескриптивне методе. Она има за циљ да одговори на низ различитих питања, почев од начина представљања употребних квалификатора у одабраним двојезичницима, преко механизма њихове конкретне примене у речничкој микроструктури, до испитивања заступљености појединачних типова (нпр. дијакхронијских, дијастратских итд.). Међу најзначајнијим питањима на која се покушава одговорити, истичу се следећа:

- како се уводе употребне информације у испитаним изворима;
- да ли се, где и на који начин употребни квалификатори пописују, дефинишу и опримерују;

- да ли се они дају само на полазном језику или и на циљном;
- како се представљају двоструко, тј. вишеструко маркиране одреднице и којим решењима лексикограф прибегава у случају маркираности само једне од значењских реализација одреднице;
- која се дијасистемска обележја намећу као најзначајнија за двојезичне речнике намењене ширим циљним групама, сачињеним од корисника без филолошког образовања;
- да ли је и у којој мери у испитаним изворима искоришћен потенцијал употребних напомена;
- да ли су и колико постојећи употребни квалификатори у служби просечног корисника, одн. задовољавају ли критеријуме транспарентности, једноставности и информативности као предуслове за исправно идентификовање специфичних обележја, те њихову адекватну примену у комуникацијском чину.

Конечно, главни циљ тако постављеног истраживања јесте да, служећи се примерима добре лексикографске праксе, укаже на могућности даље оптимизације ширег спектра употребних информација у двојезичним речницима. У тим настојањима, не испушта се из вида и то да на реализацију појединачних значења одреднице умногоме утичу комплексни (ван)језички чиниоци које је у речницима потребно представити на јасан, језгровит и једноставан начин, прихватљив за све потенцијалне кориснике, независно од нивоа њихове језичке, односно речничке компетенције.

2.1. Представљање речничког корпуса

Речнички корпус на коме је ово истраживање спроведено укључује следеће двојезичне речнике: *Француско-српски речник* (ФСР 2017), *Francusko-srpski rečnik* (FSR 2019) и *Francusko-hrvatski rječnik* (FHR 2003). Ове публикације одабране су због своје актуелности, отворености према најширим круговима корисника, али и доступности на тржишту, укључујући и интернет продају. Последњи фактор био је у неку руку и пресудан. Како би се анализа усредсредила на актуелно стање у шире доступним речницима, извори старијег датума (укључујући и претходна издања горепомнутих) нису узети у обзир овом приликом. Међутим, у будућим истраживањима било би значајно испитати проблематику употребних квалификатора на обимнијем узорку грађе која би обухватила и старије публикације, те на тај начин омогућила својеврстан дијакхронијски увид у еволуцију на пољу маркирања употребних обележја.

2.1.1. Француско-српски речник (ФСР 2017). Речник ауторки Д. Точанац, Т. Динић и Ј. Видић објављен је

2017. у издању „Завода за уџбенике” из Београда. У питању је једносмерни двојезичник општег типа с макроструктуром која броји близу 20.000 одредница, од чега главнину чини стандарднојезичка лексика, док је у нешто мањој мери заступљен и лексички слој својствен разговорном језичком регистру. У предговору се наводи да је публикација намењена ширим круговима ученика француског језика, укључујући старије адолесценте, студенте свих факултета и, уопште, одрасле кориснике који се француским служе било у пословној кореспонденцији, било у приватној сфери (2017: vii–x). Поред актуелности и лаке доступности на тржишту, отвореност према широј популацији корисника један је од разлога што је грађа из овог лексикографског извора уврштена у корпус на коме се спроводи истраживање. У уводним речима, ауторке истичу да је речник осмишљен тако да на једном месту окупи лексиком која подмирује потребе корисника у најразличитијим говорним ситуацијама, и то сагласно препорукама референтних европских докумената (нпр. *Заједнички европски референцијни оквир за живе језике* Савета Европе), који последњих деценија посебно указују на важност континуираног рада на развоју прагматичке компетенције приликом усвајања страног језика. Премда се не убрја у речнике већег обима, увидом у микроструктуру чланака закључује се да је у питању савремено остварење француско-српске лексикографије. Његови су аутори водили рачуна о уравнотеженом представљању кључних граматичких, али и употребних обележја одреднице. Структура речничког чланка је јасна, прегледна и информативна, имајући у виду да је свако појединачно значење обележено одговарајућим редним бројем и илустровано барем једним смисаоно и граматички целовитим примером, такође опремљеним српским преводом. Поред граматичких и употребних информација, те већег броја потенцијалних преводних еквивалената, корисник у њему може пронаћи и податке о изговору француске одреднице, колокабилности, одн. устаљеним лексичким спојевима, а у случају појединих врста речи, попут глагола и предлога, дају се и исцрпни подаци о синтаксичкој комбинаторици.

2.1.2. *Francusko-srpski rečnik* (FSR 2019). Актуелно издање *Francusko-srpskog rečnika*, објављеног под окриљем издавачке куће „Службени гласник” из Београда, представља знатно измењену и допуњену верзију *Savremenog francusko-srpskohrvatskog rečnika sa gramatikom* С. Јовановића, први пут објављеног 1991. у издању београдске „Просвете”. Како се прецизира у Предговору (FSR 2019: 7–12), премда је у периоду између 1991. и 2014. речник у неколико наврата штампан, претходна издања нису доносила значајније промене. Редактори новог издања С.

Марјановић и Ј. Мијатовић на себе су преузели задатак да постојећи речнички материјал осавремене и прилагоде принципима савремене металексикографске праксе. Осим промене у самом наслову речника, те искључивања првобитног граматичког поглавља, ново издање проширено је новим одредницама, чиме је премашена цифра од 30.000 фреквентних одредница које у највећој мери задовољавају захтеве широке циљне групе, првенствено сачињене од одраслих говорника којима је српски матерњи, с тим што се њиме могу служити и страни ученици који су „ovladali barem osnovama srpskog jezika” (FSR 2019: 7).

У односу на првобитно издање, у саму микроструктуру речничког чланка унете су важне промене чији је циљ био да побољшају прегледност, те да што је више могуће олакшају процес потраге за одговарајућим српским еквивалентом тражене француске одреднице. Сваки чланак опремљен је подацима о изговору одреднице, граматичким обележјима, те значењима – која се у случају полисемичних лексема јасно и консеквентно раздвајају, тј. обележавају арапским цифрама и наводе према историјско-логичком принципу – и српским еквивалентима. Коначно, значајан број одредница опремљен је и употребним квалификаторима, илустративним примерима и упутницама. Од важности за ово истраживање јесте и редакторска напомена која кориснике обавештава да се просторна, временска или стилска обележја маркирају помоћу одговарајућих квалификатора само код француских одредница, али не и код њихових српских еквивалената, имајући у виду „da је *Rečnik* prvenstveno namenjen maternjim govornicima srpskoga jezika” (FSR 2019: 11). Осим тога, у склопу предговора новом издању дају се концизна упутства за коришћење, опремљена бројним типским примерима, тј. изводима из речничких чланака, чиме се видно унапређује корисничко искуство, а метајезик лексикографске дефиниције прилагођава што већем кругу корисника, при томе не губећи на информативности.

2.1.3. *Francusko-hrvatski rječnik* (FHR 2003). Лексикографско остварење В. Путанца досада је најобимнији штампани речник за предметни језички пар. Последње издање, објављено под окриљем „Школске књиге” из Загреба, производ је ауторовог вишедеценијског рада, започетог још почетком 50-их година прошлога века. У питању је речник средњег обима, с макроструктуром од преко 70.000 одредница, које окупљају „riječi književnoga jezika, frazeologiju, riječi novinarskog jezika, argoa, administracije i raznih znanosti uključujući tu i dio terminologije suvremenih tehničkih dostignuća” (FHR 2003: v). Према ауторовим речима, водило се рачуна да се приликом навођења еквивалената одређене француске речи најпре наво-

де они који „bi išl[i] kao norma u nultom afektivnom značenju”, док се напоследку дају оне лексичке јединице које се према нарочитим својствима одређују као обележене у односу на стандарднојезичку норму (2003: vi). Коначно, речник има и два додатка – регистар француских скраћеница уобичајених у свакодневној комуникацији, праћен прегледом конјугационих образаца у француском језику.

2.2. Резултати истраживања

Овај сегмент рада доноси најпре преглед стања у склопу одговарајућих паратекстова. Потом се пажња усредсређује на (п)опис конкретних механизма примене употребних квалификатора у речничкој микроструктури, с освртом на њихову позицију, случајеве двоструког (или вишеструког) обележавања одреднице и сл. Коначно, у завршном делу одељка даје се преглед типова употребних квалификатора сагласно типологији представљеној у уводном делу рада. На тај начин, покушава се утврдити која се обележја у испитаним двојезичницима намећу као најзначајнија, одн. најсврхисходнија, првенствено из перспективе просечног корисника.

2.2.1. Начини представљања употребних квалификатора у макроструктури одабраних речника. Испитани извори дају листу квалификатора с припадајућим скраћеницама у склопу паратекстова, и то начелно иза предговора или упутства за коришћење, а испред или иза фонетске транскрипције француских гласова. У њима се не врши ужа подела на граматичке ознаке и употребне квалификаторе, већ се они јављају као део јединственог инвентара и ређају према абecedном редоследу. На нивоу микроструктуре речника обухваћених анализом, квалификатори се користе скраћено², истичу курзивом и позиционирају иза граматичких ознака (нпр. *adv.* ‘прилог’), што је општеприхваћена пракса у домаћим речницима свих врста и типова. Евантуалне разлике махом су техничке природе. На пример, све скраћенице, како унутар чланака, тако и у склопу паратекста, у FSR (2019) наводе се без тачке, док се остали извори одлучују за скраћенице с тачком.

Међутим, извори не дефинишу појединачно употребне квалификаторе нити уз инвентар скраћеница, нити у предговору, одн. у упутствима за коришћење. Сагласно томе, корисници не могу стећи сасвим јасан увид у оно што лексикограф подразумева под одређеним употребним обележјем. Тај недостатак долази, на пример, до изражаја код квалификатора

истог ужег типа који се у свести просечног корисника чине истозначним (нпр. *dijal.*[ekatizam] и *prov.*[incijalizam]).

Када је реч о језику навођења скраћеница, у случају ФСР (2017) и FSR (2019), то је полазни језик, док се у FHR оне дају примарно на циљном, а каткад и на полазном³. Сви извори у инвентару дају и разрешења скраћеница, као и преводе на други језик (циљни у случају ФСР и FSR, те полазни у случају FHR). Што се тиче њихових превода, тачније би било рећи да су у питању еквиваленти уобичајени у одговарајућој лексикографској средини. На пример, преглед инвентара скраћеница у FSR показује да је учињен максималан напор да се преводи француских употребних квалификатора ускладе с устаљеном праксом у српској (мета)лексикографској традицији. То се може видети, нпр., код квалификатора *v[ieu]x* ‘арх. [аично]’. Иако је решавање овог питања по правилу нешто лакше код граматичких квалификатора услед њихове универзалније природе, те постојања стабилнијих критеријума дефинисања у лексикографској, граматичкој и научној литератури, преглед одабраних извора показује да за већину идентификованих употребних квалификатора постоји потпун или барем приближан еквивалент на другом језику, тим пре што су називи за већину домаћих ознака ове врсте интернационализми латинског порекла (уп. нпр. *péj.*[oratif] и *ĳej.*[оративно], *vulg.*[aire] и *вул.*[арно]).

Изузев FSR (2019), испитани извори у склопу својих паратекстова не говоре детаљније о природи квалификатора који се укључују у речничку микроструктуру с циљем сигнализације специфичних употребних обележја. У том смислу, FSR пружа пример добре лексикографске праксе, прецизирајући у предговору да су „[s]ve francuske reči koje su na neki način prostorno, vremenski ili stilski određene [...] označene odgovarajućim kvalifikatorima”, те да корисник њихов списак са српским преводима може наћи у одељку „Skraćenice” (2019: 10).

Када је реч о позиционирању употребних квалификатора у микроструктури речничког чланка, компаративни преглед сугерише да се у наведеним изворима води рачуна о томе да ли се одређеним квалификатором обухватају све значењске и употребне реализације одреднице или пак само поједине. Како то илуструју *Извоги 1* и *2*, у ФСР (2017) и FSR (2019) одредница *gueule*, коју одликује денотативно значење ‘њушка, чељуст [животиње]’, али и дија-

² Једини изузетак је квалификатор *vieilli* ‘заст.[арело]’, дат у пуном облику на полазном језику у FSR (2019: 15), имајући у виду да се у скраћеном облику не користи ни у француским једнојезичницима.

³ Премда се већински наводе на циљном језику, увид у инвентар квалификатора у FHR (2003) указује да се овај систем навођења не следи у потпуности. Нпр., дијафреквенцијски квалификатор *rar.[e]* (*rijetko*) у речничкој се микроструктури користи на полазном језику.

фазно обележене конотативне вредности својствене фамилијарном регистру, квалификује се на следећи начин: најпре се даје опште, немаркирано значење, а онда се иза арапске цифре код другог (или сваког следећег) значења обележеног према неком својству даје одговарајући квалификатор (у форми скраћенице, истакнут курзивом), праћен српским еквивалентима и илустративним примерима:

gueule [...] *n. f.* 1. њушка, чељуст • ~ *d'un crocodile* чељуст крокодила [...] 2. *fam.* фаца, њушка, лице • *Ferme ta ~ ! Ta ~ !* Ћути!/Завежи!/Зачепи! [...].

Извод 1. Пример позиционирања употребних квалификатора у ФСР (2017: 606).

gueule [...] *n. f.* 1. нјушка; **la** ~ *d'un chien* нјушка psa; [...] 2. *fam* уста, нјушка, губица; **une fine** ~ *sladokusac*; [...] 3. *fam* лице; **avoir une bonne** ~ *imati priyatno lice*; [...].

Извод 2. Пример позиционирања употребних квалификатора у FSR (2019: 280).

Уколико се пак све појединачне значењске реализације одреднице сматрају маркираним према неком нарочитом обележју, у датим изворима, употребни квалификатор поставља се одмах иза граматичке ознаке, а испред (прве) арапске цифре (Извод 3):

fringale [...] *n. f. fam.* 1. жестока глад [...] 2. луда(чка) жеља, помама, манија [...].

Извод 3. Пример позиционирања употребних квалификатора у ФСР (2017: 554).

Сличан начин маркирања појединачних или пак свих значењских реализација одреднице запажа се и у FHR, с тим што се систем коришћења арапских цифара примењује само у случају оних одредница које могу припадати различитим категоријама речи, док се у случају реализације различитих значења у склопу исте врсте, она одвајају доследно тачком и зарезом (Извод 5). Упркос томе, употребни квалификатори позиционирају се на исти начин као и у осталим двама изворима, имајући у виду да се води рачуна о томе да ли се неким обележјем обухватају све значењске реализације (Извод 4), или је то пак само случај са појединим (Извод 5):

gars [...] *m. fam.* momak, mladić; čovjek, drug [...]

Извод 4. Пример позиционирања употребних квалификатора у FHR (2003: 441).

pruneau [...] *m.* suha šljiva; *fam.* puščano tane, rana; *pop.* prstovet duhana; tamnoputa žena (djevojka)

Извод 5. Пример позиционирања употребних квалификатора у FHR (2003: 817).

Иако сва три извора консеквентно примењују сличан систем речничке обраде маркираних лексема, одн. њихових појединачних значења, једино се у FSR (2019: 10) у одговарајућим предговорима и упутствима појашњава шта позиција квалификатора говори о употребним специфичностима одредни-

це. Такве напомене битно поједностављују лексикографски метајезик приближавајући га свим потенцијалним корисницима, а посебно оним просечним, који не могу увек бити свесни ових појединости, нити би то требало од њих очекивати.

2.2.2. Типови употребних квалификатора у микроструктури одабраних речника. Сагласно типологији представљеној у уводном делу рада, у овом пододелу даје се преглед појединачних типова употребних квалификатора с циљем утврђивања: 1) употребних обележја која се најчешће маркирају; 2) случајева употребе (приближно) синонимних квалификатора и 3) заступљености одговарајућих употребних напомена.

Тип квалификатора	FHR 2003	ФСР 2017	FSR 2019
Дијахронијски	<i>neol.</i> [ogizam] <i>zast.</i> [arjela riječ, arhaizam]	/	<i>vieilli</i> <i>vx</i> [vieux]
Дијатопијски	<i>dijal.</i> [ektalna riječ] <i>prov.</i> [incijalizam]	<i>yūiošreбne</i> <i>naјoмeнe</i>	<i>rég</i> [ional]
Дијаинтеграцијски	/	<i>anglic.</i> [isme]	/
Дијамедијални	/	/	/
Дијастратски	<i>arg.</i> [o, šatrovački] <i>pop.</i> [ularno]	<i>yūiošreбne</i> <i>naјoмeнe</i>	<i>arg</i> [otique] <i>pop</i> [ulaire]
Дијафазни	<i>fam.</i> [ilijarno] <i>vulg.</i> [arno]	<i>fam.</i> [ilier] <i>vulg.</i> [aire]	<i>fam</i> [ilier] <i>vulg</i> [aire]
Дијатекстуални	<i>poet.</i> [ski]	/	<i>littér</i> [aire]
Дијафреквенцијски	<i>rar.</i> [rijetko]	/	/
Дијанормативни	/	/	/
Дијаевалуативни	<i>euf.</i> [emizam] <i>iron.</i> [ično] <i>pej.</i> [orativno]	<i>pěj.</i> [oratif]	<i>iron</i> [ique] <i>pěj</i> [oratif] [par] <i>plais</i> [anterie]
Дијатехнички	29	<i>yūiošreбne</i> <i>naјoмeнe</i>	<i>yūiošreбne</i> <i>naјoмeнe</i>

Табела 1. Преглед употребних квалификатора и употребних напомена у одабраним лексикографским изворима.

Када је реч о дијахронијским обележјима, коришћењем у двама изворима (FHR; FSR), стабилно се користе квалификатори који указују на застарелост одреднице (*vx*, *vieilli*, *zast.*), док се у FHR среће и ознака

neol.[ogizam]. Остали извори не укључују неолошку лексiku – или је барем експлицитно не одређују као такву – несумњиво због нестабилности, одн. слабије укореењености у језику и, посебно, осетљивог статуса нових речи према стандарднојезичкој норми (уп. Драгићевић 2020: 108–109).

О евентуалној дијатопијској раслојености одреднице, у FHR се реферише посредством квалификатора *dijal.* и *prov.*, док се у FSR то чини помоћу квалификатора *rég.* Међутим, изостанак одређеног дијатопијског квалификатора не значи да се не пружају информације о територијалној маркираности. На пример, у ФСР, у те сврхе користе се употребне напомене, отвореног описног типа, дате унутар облик заграда (*Извод 6*), које се постављају иза граматичке/-их ознаке/-а, а испред прве (или једине) значењске реализације:

nonante [...] *adj. inv.* (у Белгији, Швајцарској)
деведесет [...].

Извод 6. Пример речничке обраде дијатопијски обележене одреднице (ФСР 2017: 785).

Једини дијаинтеграцијски квалификатор забележен у испитаним изворима је *anglic.*[isme] ‘анџл.[ицизам]’ (ФСР), што је последица чињенице да највећи број позајмљеница у савременом француском језику долази управо из енглеског као глобалне *lingua franca*. И док се, по правилу, у једнојезичницима квалификатори којима се упућује на порекло одреднице сматрају једним од најбројнијих, у двојезичним речницима те појединости нису у фокусу лексикографа.

Ниједан од извора не користи дијамедијалне квалификаторе (нпр. *écrit* ‘писано’, *oral* ‘усмено’). Поједини аутори чак сматрају да ова дистинкција данас више није релевантна, имајући у виду да разлике у употреби одредница у писаном и усменом коду у већини савремених друштава нису толико велике као што је то био случај, на пример, пре увођења обавезног основног образовања (уп. Wüest 2009: 159). Такође, сматра се да је, с ером нових електронских медија и интернет револуције, та дистинкција попримила нов, унеколико комплекснији облик, приближивши се појму дијафазисе (Wüest 2009: 149).

У испитаним изворима, посебна пажња придаје се обради дијастратски и дијафазно обележене лексике. У прву групу улазе ознаке којима се одражава социјална стратификација (Hartmann – James 1998: 40). Сходно томе, квалификатори овог типа кориснику сигнализирају да је испитивана одредница својствена за говор припадника одређених друштвених група (класних, узрасних, професионалних, идеолошких итд.). У FHR (2003) и FSR (2019), срећу се два дијастратска квалификатора – *arg.*(.) ‘argo, žargonski’ и *pop.*(.) ‘popularno, narodski’. Међутим,

информације о дијастратској обележености лексике такође се дају и у оквиру употребних напомена. Тако се, на пример, у FHR наводи да се одредница *dodo* ‘справње’ користи „и дјечјем говору”. У референтној франкофонској литератури, последњих година постоји тенденција приближавања дијастратских и дијафазних квалификатора (Corbin – Gasiglia 2011; Devolder 2011), будући да између њих постоји значајан степен преклапања (Hartmann – James 1998: 39). Налик дијастратским, и потоњи су друштвено условљени: њихова је улога да корисника обавесте о припадности речи одређеном језичком регистру (формалном, неформалном, фамилијарном и сл.). У свим испитаним изворима, то се чини посредством квалификатора који указују на припадност неформалном, односно нижем регистру (*fam.*[ilier] ‘фам.[илијарно]’, *vulg.*[aire] ‘вул.[арно]’), док се лексика својствена формалном регистру не обележава посебном ознаком. Присуство и доследност у навођењу дијафазних квалификатора, којима се обележава припадност једног (*Извод 7*) или свих (*Извод 8*) значења одреднице неформалном регистру, у спрези је са значајем идентификовања услова под којима се она може оценити као (не)прикладна. Наиме, корисник настоји да у двојезичном речнику пронађе не само могуће (семантичке) еквиваленте тражене лексичке јединице, већ и да на истом месту, у идеалном случају, стекне увид и у друге околности и ограничења која прате њену употребу у дискурсу (уп. Стојановић 2021: 172–173):

jacasser [...] **1.** кречати, крештати

• *Les pies jacassent.* Свраке креште.

2. *fam.* брбљати, тртљати, чаврљати [...].

Извод 7. Пример речничке обраде дијафазне обележености једног значења одреднице (ФСР 2017: 675).

cocu, e [...] *fam* **I.** *a* prevaren. **II.** *nm* rogonja; [...].

Извод 8. Пример речничке обраде дијафазно обележене одреднице у свим значењима (FSR 2019: 124).

Када су у питању дијатекстуални квалификатори, у испитаним двојезичницима користе се само две ознаке овог типа, и то обе везане за књижевнoу-метнички функционални стил – *poet.*[ski] ‘пјеснички израз’ (FHR) и *littér.*[aire] ‘књижевно’ (FSR). Што се тиче дијафреквенцијских, једини квалификатор овог типа у грађи јесте *rar.*[e] ‘rjetko’ (FHR), док су они из реда дијанормативних, очекивано, потпуно одсутни, будући да ниједан од извора није нормативне природе.

На другом месту по бројности јесу дијавалуативни квалификатори, који су, налик дијастратским и дијафазним, заступљени у свим изворима, што се тумачи као последица њиховог социолингвистичког значаја, те настојања да речник пружи увид у друштвено (не) прихватљиве обрасце обраћања у култури дате језичке заједнице. Корисник речника који води рачуна

о правилима и стратегијама учтивости (уп. BROWN – LEVINSON 1987) тежиће да у свим својим разменама, без обзира на ниво блискости са саговорником, користи друштвено прихватљиву лексiku, избегавајући јединице депрецијативне природе у корист апрецијативне или, барем, афективно неутралне лексике. Из тог разлога, посебно су доминантни квалификатори којима се обележавају негативни вредносни судови (нпр. *péj.*[oratif] ‘*űej.*[оративно]’, *iron.*[ique] ‘*up.*[онично]’), или они који нису сами по себи такви, али који се у зависности од (ван)језичког контекста могу протумачити као неумесни (нпр. [*paŋ*] *plais*[anterie] ‘*шаљ.*[иво]’). Условно речено, једини квалификатор апрецијативног типа у ексцерпираној грађи јесте *euf.*[emisme] ‘*еуф.*[емизам]’ (FHR), ознака која има прагматичку функцију модулятора у контекстима у којима је потребно користити неутралан, тј. друштвено и/или политички коректан језик.

У речницима обухваћеним анализом, једино се у FHR користи инвентар дијатехничких квалификатора (*Извод 9*), који је, сагласно обиму овог речника, изразито богат. С обзиром на бројност, одговарајући квалификатори, дати у листи скраћеница на циљном језику (и преведени на полазни у упутству за коришћење речника), не наводе се у *Табели 1*. Листа скраћеница (FHR 2003: XIV–XV) садржи укупно 29 дијатехничких квалификатора (нпр. *anat.*[omiја], *biol.*[ogija], *mat.*[ematika], *med.*[icina], *muz.*[ika], *glazba*, *voj.*[ska]), који обухватају како шире, тако и уже (под)дисциплине (нпр. *fiz.*[ika] и *opt.*[ika]).

goujon¹ [...] *m. zool.* glavoč, krkljuša

Извод 9. Пример речничке обраде дијатехнички обележене одреднице (FHR 2003: 455).

goujon [...] *nm* krkuša (*riba*) [...]

Извод 10. Пример речничке обраде дијатехнички обележене одреднице (FSR 2019: 273).

division [...] *nf* 1. podela, deoba, deljenje.

2. deljenje (*u matematici*) [...]

Извод 11. Пример речничке обраде дијатехнички обележене одреднице (FSR 2019: 190).

Коначно, иако преостала два извора не примењују исти механизам приликом упућивања на дијатехничку обележеност појединих одредница, када је потребно, у те сврхе користе се кратке употребне напомене, при чему се курзивом у заградама наводи било лексема која представља најближи виши родни појам, тј. *genus proximum* (*Извод 10*), било одговарајућа научна и/или стручна област (*Извод 11*).

3. Закључна разматрања

У саопштењу су изнети резултати компаративне анализе начина представљања и речничке обраде употребних информација у трима општим двојезич-

ницима с француским као полазним језиком. Анализом је прво обухваћено стање на нивоу речничке макроструктуре (предговори, упутства за коришћење, листе техничких скраћеница), а потом је спроведена упоредна анализа заступљених типова употребних квалификатора, с освртом на различите аспекте њихове конкретне примене у оквиру речничке микроструктуре. Према бројности, у свим изворима посебно су се издвојили дијахронијски, дијастратски, дијафазни и дијавалуативни квалификатори, док су остала дијасистемска обележја имала знатно мањи број представника, или чак ниједног (у случају дијанормативних и дијамедијалних). Осим тога, није примећено значајније присуство (приближно) синонимних квалификатора који би могли изазвати конфузију код ненапредних корисника.

Уопштено узев, истраживање је показало да се у испитаним изворима информације о специфичним употребним својствима, односно обележености одреднице према неком нарочитом својству (временском, просторном, регистарском, фреквенцијском, техничком и сл.) примарно сигнализирају посредством употребних квалификатора, односно одговарајућих техничких скраћеница, али и да се повремено прибегава употребним напоменама отвореног описног типа (нпр. напомене о дијатопијској и дијатехничкој обележености). Када је реч о првом сегменту истраживања, истакнута је неопходност доследног, једноставног, али довољно транспарентног начина презентације употребних квалификатора у склопу паратекстова, при чему се као главни недостатак издвојило непостојање кратких, језгровитих дефиниција појединачних квалификатора и одговарајућих илустративних примера. Тај недостатак посебно се осећа у ФСР (2017) и FHR (2003), који, иако опремљени свеобухватном листом техничких скраћеница, праћеном пуним облицима на обама језицима, не обавештавају кориснике о томе шта конкретно о одредници казује одређени квалификатор и, нарочито, његова позиција у микроструктури речничког чланка. У том погледу, FSR (2019) даје пример узорне металексикографске праксе, будући да се у упутству за употребу корисници обавештавају о овим појединостима.

Пажљиво осмишљавање механизма представљања употребних квалификатора и, шире гледано, начина обраде употребних информација у речнику у најбољем је интересу свих корисника. За просечне кориснике, који немају довољно развијену језичку компетенцију на страном језику, а којима је, поред тога, и речничка компетенција неретко на слабијем нивоу, утолико је значајније да, уз инвентар употребних квалификатора, на располагању имају и лако разумљиве дефиниције и илустративне примере.

Једино ће тако бити у могућности да извуку максимум из микроструктуре речничких чланака. С друге стране, не може се пренебрегнути ни чињеница да су употребни квалитикатори подложни променама, јер су обележја о којима они реферишу сама по себи нестабилне природе. На пример, нека реч која у датом тренутку има статус неологизма може убрзо ући у општу употребу, друга може почети да застарева, док употреба треће, услед сасвим различитих ванјезичких чинилаца, може постати неприхватљива у јавном дискурсу. У складу с тиме, за (мета)лексикографе, али и за друге чланове стручне јавности, веома је значајно да се критеријуми за додељивање неког употребног квалитикатора јасно дефинишу, разуме се, у оној мери у којој је то уопште могуће. „Кодификација” тог поступка умногоме би унапредила праксу израде речника, а самим тим и корисничко искуство.

Као један од отворених проблема, остаје питање одабира језика навођења употребних квалитикатора у микроструктури двојезичних речника. И док је јасно да штампани речници, због ограниченог простора, нису у могућности да квалитикаторе дају на нивоу речничке микроструктуре и на полазном и на циљном језику, а да при томе не упадну у замку сувишног оптерећивања речничког чланка, електронски извори успешно могу да реше тај проблем. Управо је мањак простора с којим се сусрећу штампана издања разлог што су употребне напомене у свим испитаним изворима веома редуковане. Њихов пун потенцијал може се, међутим, искористити у електронским издањима, која, поред бројних графичких, тј. визуелних предности, доносе и ону најзначајнију – могућност континуираног обогаћивања речничких чланака новим информацијама, ажурирања и исправке постојећих, те комуникације у реалном времену са свим корисницима (уп. Драгићевећ 2014: 282–284). Коначно, у конкретном случају употребних обележја, по дефиницији подложних променама чак и у веома малом временском распону, електронска издања речника кадра су да брзо испрате и бројне иновације у лексичком систему које настају као последица деловања сложених и испреплетаних (ван)језичких катализатора. У нади да ће се то у догледној будућности променити, напослетку треба истаћи и да двојезичној француско-српској лексикографији у овом тренутку недостају електронски речници свих типова и намена.

Напомена

Овај рад финансирао је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору бр. 451-03-65/2024-03/200167/1, који је склопљен с Филолошким факултетом Универзитета у Београду.

Литература

- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна (2014). Будућност српске лексикографије. У: Рајна Драгићевећ (ур.), *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси* (стр. 279–285). Београд: Филолошки факултет.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна (2020). О неологизмима у српском језику из угла припреме корпуса за израду вишетомног Речника савременог српског језика Матице српске. *Књижевност и језик*, 76(1), 107–121.
- ДРАЖИЋ, Јасмина (2022). *Присвојују проучавању значења речи*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- ИВАНОВИЋ, Милан (2023). *Ејноними у српском језику и србисцици: значење, шворба и рјечничка обрада* (необјављена докторска дисертација). Београд: Филолошки факултет.
- ИВАНОВИЋ, Ненад (2014). Лексикографски метајезик у речнику САНУ. У: Рајна Драгићевећ (ур.), *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси* (стр. 195–231). Београд: Филолошки факултет.
- МАРКОВИЋ, Наташа (2011). О најчешће коришћеним нормативним квалитикаторима у Речнику српскохрватскога књижевног језика МС. У: Милош Ковачевећ (ур.), *Савремена проучавања језика и књижевности: зборник радова са II научног скупа младих филолога Србије*, год. II, књ. 1 (стр. 95–100). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- РИСТИЋ, Стана (2014). Квалитикатори у српској лексикографији. У: Рајна Драгићевећ (ур.), *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси* (стр. 113–130). Београд: Филолошки факултет.
- СТОЈАНОВИЋ, Јована (2021). Прагматичке информације у двојезичним речницима за језички пар немачки и српски (или хрватски). *Узданица*, 18(1), 159–180.
- ANASTASSIADIS-SYMÉONIDIS, Anna (2011). Les marques d'usage dans le dictionnaire du grec standard de l'Institut d'études néohelléniques (Fondation Manolis Triantaphyllidis). In: Fabienne Baider et al. (éds), *La marque en lexicographie : États présents, voies d'avenir* (pp. 51–63). Limoges: Lambert-Lucas.
- AQUINO-WEBER, Dorothee, NISSILLE, Christel (2011). Prolégomènes à une étude des marques d'usage dans la lexicographie différentielle : le cas du français de Suisse romande. In: Fabienne Baider et al. (éds), *La marque en lexicographie : États présents, voies d'avenir* (pp. 139–152). Limoges: Lambert-Lucas.
- AUSTIN, John Langshaw (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford: Oxford University Press.
- AZORÍN FERNÁNDEZ, Dolores (2010). Las marcas de uso en los diccionarios monolingües destinados a la enseñanza de ELE. En: Augustín Vera Luján et al. (eds), *El español en contextos específicos: enseñanza e investigación*, vol. 1 (p. 249–268). Madrid: Asociación para la Enseñanza del Español como Lengua Extranjera.
- БАВИЋ, Стјепан (1981). Stilске одреднице у нашим рјечницима. *Jezik*, 28(3), 79–91.
- БЕЈОИТ, Henri (2021). Les marques d'usage dans les dictionnaires monolingues. In: Gueorgui Armianov (éd.), *Marques de registre dans les dictionnaires bilingues* (pp. 87–101). Paris: Presses de l'Inalco.
- BRATANIĆ-ČIMBUR, Maja (1979). Prilog za dvojezičnu leksikografsku teoriju. *Časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, 27(1), 1–9.
- BROWN, Penelope, LEVINSON, Steven (1987). *Politeness. Some Universals in Language Use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CORBIN, Danielle, CORBIN, Pierre (1980). Le monde étrange des dictionnaires (1). Les « marques d'usage » dans le Micro-Robert. *Bulletin du Centre d'analyse du discours*, 4, 237–324.
- CORBIN, Pierre, GASIGLIA, Nathalie (2011). Éléments pour un état de la description de la variété des usages lexicaux dans les

- dictionnaires français monolingues (1980–2008). In: Fabienne Baider et al. (éds), *La marque en lexicographie : États présents, voies d'avenir* (pp. 17–37). Limoges: Lambert-Lucas.
- DEBAERE, Virginie (2002). Le traitement des informations pragmatiques dans les dictionnaires d'apprentissage. *Romanesque*, 4(3), 41–60.
- DEVOLDER, Lola-Laurence (2011). *Arg., Pop., Fam.* : Trois œufs du même panier ?. In: Fabienne Baider et al. (éds), *La marque en lexicographie : États présents, voies d'avenir* (pp. 197–208). Limoges: Lambert-Lucas.
- DUBOIS, Jean, DUBOIS, Claude (1971). *Introduction à la lexicographie : le dictionnaire*. Paris: Librairie Larousse.
- ESCANDELL-VIDAL, Victoria (2015). Pragmática. En: Javier Gutiérrez-Rexach (ed.), *Enciclopedia de Lingüística Hispánica* (p. 257–270). London — New York: Taylor and Francis.
- FARINA, Annick (2021). Les marques dans les dictionnaires bilingues généraux : l'exemple des marques de domaine dans les dictionnaires français-italien. In: Gueorgui Armianov (éd.), *Marques de registre dans les dictionnaires bilingues* (pp. 105–124). Paris: Presses de l'Inalco.
- FRAGAPANE, Federica (2022). Elementos de pragmática en los diccionarios bilingües italiano-español. *Phrasis. Rivista di studi fraseologici et paremiologici*, 6, 165–187.
- GLESSGEN, Martin, SCHÖSLER, Lene (2018). Repenser les axes diasystématiques : nature et statut ontologique. In: Martin Glessgen et al. (éds), *Repenser la variation linguistique : Actes du Colloque DIA IV à Zürich* (pp. 11–52). Strasbourg: Éditions de Linguistique et de Philologie.
- HARTMANN, Reinhard, JAMES, Gregory (1998). *Dictionary of Lexicography*. London – New York: Routledge.
- HAUSMANN, Franz Josef (1989). Die Markierung im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch: eine Übersicht. In: Franz Josef Hausmann et al. (Hrsg.), *Wörterbücher / Dictionaries / Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie / An International Encyclopedia of Lexicography / Encyclopédie internationale de lexicographie*, vol. 3 (s. 649–657), Berlin — New York: Walter de Gruyter.
- KARLIĆ, Virna, BAGO, Petra (2019). Representation and Classification of Polyfunctional Synsemantic Words in Monolingual Dictionaries and Language Corpora: The Case of the Croatian lexeme *dakle*. In: Iztok Kosem et al. (eds), *Electronic Lexicography in the 21st Century. Proceedings of the eLex 2019 Conference* (pp. 99–115). Brno: Lexical Computing CZ s.r.o.
- KARLIĆ, Virna, BARČOT, Branka (2021). Leksikografska obrada pragmatičkih informacija u dvojezičnim rječnicima. *Rasprave*, 47(2), 349–369.
- KOŠTIĆ-TOMOVIĆ, Jelena (2017). *Savremena nemačka leksikografija*. Beograd: FOKUS – Forum za interkulturnu komunikaciju.
- KRISTAL, Dejvid (1988). *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit.
- PEJOVIĆ, Andjelka (2009). De la idea a la locución: hacia la propuesta de un nuevo diccionario fraseológico basado en los ejemplos procedentes de corpus textuales. En: Pascual Cantos Gómez et al. (eds.), *Panorama de investigaciones basadas en corpus* (p. 430–442). Murcia: Universidad de Murcia, AELINCO.
- PENADÉS MARTÍNEZ, Inmaculada (2018). La información pragmática sobre las locuciones en el diccionario. *Revista de Lexicografía*, 24, 89–106.
- POLGUÈRE, Alain (2021). Vers une approche systémique des marques d'usage. In: Gueorgui Armianov (éd.), *Marques de registre dans les dictionnaires bilingues* (pp. 5–26). Paris: Presses de l'Inalco.
- PRČIĆ, Tvrtko (2010). Mali englesko-srpski rečnik pragmatičkih termina. U: Vera Vasić (ur.), *Diskurs i diskursi. Zbornik u čast Svenki Savić* (str. 399–415). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- PRČIĆ, Tvrtko (2018). *Ka savremenim srpskim rečnicima*. Novi Sad: Filozofski fakultet. <<https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2018/978-86-6065-454-2>>. [1. 3. 2024]
- SPERBER, Dan, WILSON, Deirdre (1986). *Relevance. Communication and Cognition*. Oxford: Basil Blackwell.
- SOUJAEFF, Nathalie (2021). Évolution des marques de registre dans les dictionnaires bilingues français-russe (1980-2010). In: Gueorgui Armianov (éd.), *Marques de registre dans les dictionnaires bilingues* (pp. 199–214). Paris: Presses de l'Inalco.
- ŠIPKA, Danko (2006). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina* (drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje). Novi Sad: Matica srpska.
- ŠIPKA, Danko (2019). Iz društva u leksikografiju i natrag: rječnici kao ideološki manevri. *Književni jezik*, 30, 357–375.
- UCHEREK, Witold (2021). L'appareil des marques de registre dans la lexicographie bilingue français-polonais. In: Gueorgui Armianov (éd.), *Marques de registre dans les dictionnaires bilingues* (pp. 175–196). Paris: Presses de l'Inalco.
- WÜEST, Jakob (2009). La notion de diamésie est-elle nécessaire ?. *Travaux de linguistique*, 59, 147–162.
- YANG, Wen Xiu (2007). On Pragmatic Information in Learners' Dictionaries, With Particular Reference to *LDOCE*. *International Journal of Lexicography*, 20(2), 147–172.

Лексикографски извори

ФСР 2017: Точанац, Душанка, Динић, Тања, Видић, Јасна (2017). *Француско-српски речник* (прво издање). Београд: Завод за уџбенике.

*

FHR 2003: PUTANEC, Valentin (2003). *Francusko-hrvatski rječnik* (deveto izdanje). Zagreb: Školska knjiga.

FSR 2019: JOVANOVIĆ, Slobodan (2019). *Francusko-srpski rečnik* (novo, prerađeno i dopunjeno izdanje, redaktori Saša Marjanović i Jelena Mijatović). Beograd: Službeni glasnik.

Andela Vasiljević

**Usage Labels in Bilingual French-Serbian Dictionaries:
Pragmatics at the Service of the Average User**

(Summary)

By means of comparative and descriptive methods, the paper carries out a qualitative analysis of the coverage and mechanisms of representation of usage labels in the macrostructure of three general bilingual French-Serbian dictionaries. The theoretical part of the work gives an insight into some of the previous classifications of the latter in both French and Serbian metalexicographic traditions, including recent developments and open questions in this field. The central part of the paper focuses first on the analysis of the most significant differences among the given dictionaries when it comes to applying usage labels in order to mark specific contexts in which an entry can be considered as (un)acceptable in a particular discourse situation. A special emphasis is placed on their coverage (definitions, illustrations, etc.) in prefaces and user's guides, which often prove to be relatively poor and thus of a very little help to the biggest part of average users, who lack both advanced lexicographic competences and general linguistic competences in a foreign language (in this specific case, French). Furthermore, the study gives an overview of different types of usage labels (i.e. diachronic, diatopic, diastratic, diaphasic, diaevaluative) employed inside the microstructure of the consulted dictionaries, while paying special attention to their positions in dictionary articles, as well as to other particularities observed in the lexicographic treatment of different usage information. On a final note, the paper aims to determine the overall adequacy of this kind of (socio)pragmatic data for the needs of broader groups of users, while also suggesting ways to improve their lexicographic description in the future.

Речници у учењу и настави страног језика: српски студенти француског језика као корисници речника

Јелена Бакалуца

 <https://orcid.org/0000-0002-5922-328X>

Универзитет у Београду – Филолошки факултет (Србија)

jelena.bakaluca@fil.bg.ac.rs

Сажетак

Најзначајнији је задатак савременог наставника страног језика научити ученике да буду што самосталнији, што се постиже, између осталог, подстицањем употребе речника односно развијањем стратегија његовог коришћења. У овом чланку истражује се зашто, како и које речнике користе студенти француског језика на Филолошком факултету у Београду, те шта они мисле о речницима. Циљ је описати њихове лексикографске навике како би се добиле смернице за будуће деловање истраживача, лексикографа и наставника на свим нивоима школовања. Подаци су прикупљени техником писаног упитника, а затим обрађени квантитативном и квалитативном анализом. Добијени резултати потврђују поједине закључке претходних истраживања, указују на потребу да се у језичком образовању ученика и студената у Србији ради на развијању речничке културе, у пожељној сарадњи између наставника, ученика и лексикографа, као и на потребу да се направи ученички онлајн речник француског језика за српске ученике, у којем би се, између осталог, већа пажња поклонила примерима, као и граматичким и културолошким рубрикама.

Кључне речи: речници, француски као страни језик, студенти, лексикографске навике, лексикографска компетенција.

Abstract

The most important task of a modern foreign language teacher is to teach students to be as autonomous as possible, which is achieved by encouraging the use of dictionaries and developing strategies for their use. This article explores why, how and which dictionaries French language students at the Faculty of Philology in Belgrade use and what they think about dictionaries. The aim is to describe their lexicographic habits in order to provide researchers, lexicographers and teachers at all levels of education with guidelines for future action. The data was gathered using the written questionnaire and then processed using quantitative and qualitative analysis. The results confirm some conclusions from previous studies and point to the need to work on developing a dictionary culture in the language education of pupils and students in Serbia, ideally through collaboration between teachers, students and lexicographers. Furthermore, they highlight the necessity of creating an online French learner's dictionary for Serbian students that would pay more attention to examples and grammatical and cultural sections, among other things.

Keywords: dictionaries, French as a foreign language, students, lexicographic habits, lexicographic competence.

1. Увод

У референтном документу за савремену наставу и учење страног језика, *Заједничком европском референцијном оквиру за живе језике* (даље: *Оквир*, односно CECRL 2001), речник се помиње на неколико места, што систематично пописује М. Грабовска (GRABOWSKA 2016: 56–57). Тако се брзо сналажење у речнику сматра учениковом вештином и способношћу учења (CECRL 2001: 17), али и стратегијом која омогућава извођење неког задатка, као што је превођење (CECRL 2001: 19). О употреби речника као когнитивној стратегији коришћења додатног материјала/извора говоре и М. К. Тревил и Л. Дикет,

односно П. Сир (TRÉVILLE – DUQUETTE 1996: 75; CYR 1998: 52–53). О. Дурбаба (2011: 141) пише о „техници самосталног учења језика” и помоћном средству у настави страног језика, једнако као К. Кавала и њени сарадници (CAVALLA et al. 2010: 37) или М. Павловић-Шајтинац (2016: 12). Осим што пружају помоћ у разумевању текстова, нарочито писаних (CECRL 2001: 74), речници и сами чине врсту писаних (аутентичних) текстова (CECRL 2001: 77), која служи развијању језичких компетенција, нарочито лексичке (CECRL 2001: 115), али и ортоепске, дефинисане и као способност коришћења речника и познавање знакова за фонетску транскрипцију (CECRL 2001: 92). У допунској књизи *Оквир* (CECRL 2021), реч-

ник се појављује у описима свих језичких нивоа — за разлику од *Оквира* из 2001, где се могао видети само у описима нивоа Б2 и Ц1 — те свих активности (рецепције, продукције, интеракције и, нарочито, медијације).

У овом раду испитују се навике у коришћењу речника и размишљања о речницима српских студената француског језика, књижевности и културе прве и четврте године Филолошког факултета Универзитета у Београду, односно студената свих језичких нивоа. Један од циљева рада јесте испитати имају ли студенти прве године студија развијене речничке навике и свест о потреби коришћења добрих и поузданих речника. У раду се полази од истраживања урађеног пре десет година са студентима друге године Филозофског факултета који страни језик уче за академске потребе у хуманистичким и друштвеним наукама. Тада је Ј. Видић закључила да студенти „*немају развијене лексикографске навике*” (Видић 2014: 110), ни свест „*о потреби коришћења добрих и поузданих рећника при усвајању страног језика*” (2014: 115)¹, и да употребљавају, у већини, двојезичне речнике. Закључци истраживања Ј. Видић у складу су са анализом уџбеника за француски као страни језик које користе ученици средњих школа у Србији, а која је показала да они „*не доприносе довољно развоју вештине употребе рећника*” (БРАЈОВИЋ 2021: 234). Исто констатује и Ј. Костић-Томовић за уџбеничке комплете за немачки језик (КОСТИЋ-ТОМОВИЋ 2017: 24–25). Само један уџбенички комплет за француски језик (*Version originale*, 2011–2013), који је ауторка издвојила, подстиче употребу речника, двојезичних и једнојезичних, и то у активностима разумевања значења речи, конституисања породица речи и продукције на страном језику (БРАЈОВИЋ 2021: 230–231). Ни у овом комплету на четири нивоа не предлаже се „*детаљна анализа рећничких чланка*” (БРАЈОВИЋ 2021: 234), него се у једном приручнику за наставнике „*скреће пањња на важну чињеницу да рећници садрже бројне друге информације поред семантичких*” (БРАЈОВИЋ 2021: 230). То значи да је наставнику препуштена иницијатива да осмисли рад на развијању лексикографске корисничке компетенције², која, како истиче Ј. Костић-Томовић, подразумева „*способност делотворне и брзе употребе рећника ради проналажења потребне информације о значењу или о неким другим својствима лексема*” (2017: 19). Лексикографске навике студената

та прве године могле би једним делом да открију и ангажованост наставника у отклањању недостатака уочених у средњошколској уџбеничкој литератури, односно у развијању свести „*о многоstrукој користи рећника*” (БРАЈОВИЋ 2021: 225).

Лексикографска корисничка компетенција³ се „*većinom ne stiće intuitivno, takoreći uzgred*” (КОСТИЋ-ТОМОВИЋ 2017: 23), „*спонтано*” (ТОМОВИЋ et al. 2018: 278), „*сама од себе*” (BINON – VERLINDE 2004: 276), а чини битан део „*prevodilačke i nastavničke kompetencije, ali i informacione pismenosti uopšte*” (КОСТИЋ-ТОМОВИЋ 2017: 15), као и „*preduslov za celoživotno učenje*” (КОСТИЋ-ТОМОВИЋ 2017: 25). Стога је значајно описати (неистражену) лексикографску корисничку компетенцију студената завршне године, будућих наставника француског језика и преводилаца, односно испитати у којој је мери она развијена. Очекујемо да би резултати истраживања могли имати практичне и теоријске импликације — могли би пружити смернице за унапређење основног и континуираног образовања наставника страног/француског језика, за осмишљавање садржаја уџбеника и речника, али и потврдити или модификовати закључке досадашњих истраживања, уједно послужити неким будућим (и специфичнијим) истраживањима речничке културе српских корисника речника и/или делова речничког чланка.

У наставку текста представљамо једнојезичне речнике француског језика које цитирани аутори сматрају најприкладнијим за учење језика, односно поредимо једнојезичне и двојезичне речнике и дајемо кратак преглед речника француског као страног језика у радовима савремених глотодидактичара, лексиколога и педагошких лексикографа. У одељку 3 излажемо методологију истраживања (истраживачка питања, инструмент и испитанике). У четвртном одељку излажемо добијене резултате о студентима као корисницима речника, тако што у пододељку 4.1. представљамо њихово познавање и употребу речника, а у пододељку 4.2. њихово размишљање о речницима. У завршном одељку коментаришемо и сумирамо резултате и износимо закључке, заједно с практичним импликацијама, укључујући и смернице намењене лексикографској пракси, и предлозима за даља истраживања.

2. Речници француског језика: кратак историјат и савремена глотодидактичка перспектива

Постоје различите класификације речника, о којима, између осталог, говори Ж. Приво (PRUVOST 2006:

¹ До сличних закључака дошли су и аутори који су проучавали употребу речника у настави српског језика и књижевности на свим нивоима образовања (МИЛОСАВЉЕВИЋ 2019: 182), односно у настави германских језика на Филолошком факултету Универзитета у Београду (ТОМОВИЋ et al. 2018: 277–278, 291–292).

² Постоје примери добре праксе, односно подстицања ученика на самостално коришћење и/или прављење речника (в. БРАЈОВИЋ 2021: 237, 250).

³ Попут Ј. Костић-Томовић, у раду користимо термин *лексикографска корисничка компетенција*, иако би термин *речничка компетенција* био подеснији.

119–157), и из којих издвајамо поделу на двојезичне и једнојезичне речнике. Прва три једнојезична француска речника настају крајем 17. века (PRUVOST 2006: 27), док су двојезични речници старији. У 19. веку, речници добијају нове кориснике — ученике, па се почињу издвајати две врсте речника: речници за учење језика (фр. *dictionnaire d'apprentissage*), значи селективни, и општи једнотомни речници, за веома широку публику (PRUVOST 2006: 77–78).

Приручни једнотомни речници, као што су *Petit Larousse illustré* (Мали Ларусов илустрирани речник) и *Petit Robert* (Мали Робер), бележе значајан успех у 20. веку, чија је прва половина обележена Ларусовим освајањем тржишта и разноврсне публике — деце и одраслих. Друга половина 20. века (1950–1994) сматра се златним добом речника. Оно почиње појављивањем првог тома речника П. Робера *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française* (PRUVOST 2006: 83), а завршава се објављивањем последњег тома најзначајнијег речника 20. века — *Trésor de la langue française* (TLF). Крајем 20. века наступа ново доба — информатичко, које карактеришу, наводи Ж. Приво (PRUVOST 2006: 153), прво (офлајн) речници на CD-ROM-у (први такав је ретроцифровани *Grand Robert* из 1989), затим онлајн електронски речници⁴, који омогућавају разноврсне сложене претраге (PRUVOST 2006: 155) и чија употреба постаје уобичајена пракса. Дидактичари се углавном слажу у одређивању најприкладнијих општих речника за учење француског језика: М. К. Тревил и Л. Дикет (TRÉVILLE – DUQUETTE 1996: 126) наводе речнике *Petit Robert* и *Lexis*, К. Кавала и др. (CAVALLA et al. 2010: 38) истичу *Petit Robert* почев од нивоа Б, а за још напредније ученике поменути TLF.

За француски термин *dictionnaire d'apprentissage* 'речник за учење језика'⁵, Р. Галисон претпоставља да се односи на „нехомогене садржаје” и примећује да се појавио „прилично касно — 1985. за француски као страни језик, вероватно још касније за француски као матерњи језик” (GALISSON, према BINON et al. 2000: VII)⁶. Почев од 80-их година прошлог века, како то запажа Ж. Приво (PRUVOST 2006: 144), познати лингвисти огледаће се и као аутори речника за учење језика — Р. Лаган (R. Lagane), Ж. Ре-Дебов (J. Rey-Debove), Ж. Дибоа (J. Dubois), К. Кана (C. Kannas),

Ж. Пикош (J. Picoche). Поједини од тих речника намењени су ученицима (француског као) страног језика, што значи да им је циљ да прилагоде лексички опис алофонским ученицима углавном средњег и вишег нивоа. Називајући их ученичким речницима и сврставајући их (као и школске речнике) у специјализоване речнике, Ј. Костић-Томовић одређује их на следећи начин:

За разлику од општих једнојезичних речника, ученички речници труде се да изађу у susret корисницима који тек развијају језичку компетенцију. Радећи с њима, корисници могу избећи слабе тачке двојезичних речника и припремити се за коришћење општих једнојезичних речника, као и специјализованих једнојезичника који нису прилагођени неизворним говорницима (KOSTIĆ-TOMOVIĆ 2017: 249).

Ови речници, између осталог, садрже податке који би требало да предупреду грешке (KOSTIĆ-TOMOVIĆ 2017: 166), да задовоље све комуникативне потребе ученика страног језика, а које се односе на активности рецепције, продукције и медијације, на лексиколтурну (тј. културолошку) димензију (фр. *dimension lexiculturelle*)⁷ и самостално учење (BINON et al. 2005: 217–218), и не би требало да садрже застареле као ни ретко коришћене речи и изразе (VERLINDE et al. 2006: 84). С. Верленд и др. (VERLINDE et al. 2009: 289) запажају да француски ученички речници остају и по броју и по квалитету за речницима других европских језика, односно да их има свега пет, следећих аутора — Гугенем (Gougenheim, 1958), Маторе (Matoré, 1970), Дибоа (1977, 1979), Ре-Дебов (1999), Пикош и Ролан (Picoche – Roland, 2002), од којих су у то време била доступна само последња два⁸. У речнику Ж. Ре-Дебов *Dictionnaire du français — référence, apprentissage* исти аутори препознају озбиљан труд у прилагођавању садржаја нефранкофонским говорницима, „између осталог поједностављивањем реченица-примера” (Исто), а и Ж. П. Робер нарочито препоручује овај речник, који указује и на лажне пријатеље у четрнаест језика (ROBERT 2008: 66). Овај речник налази се у библиографији домаћег француско-српског речника (ТОЧАНАЦ и др. 2017), намењеног српским ученицима и студентима француског језика. Вредан помена је и електронски реч-

⁴ TLF се може консултовати на интернету почев од 2000, на адреси <<http://atilf.atilf.fr/tlf.htm>> [20. 8. 2024].

⁵ К. Дешан даје следеће одређење овог појма: „речник који се обраћа корисницима који уче језик” (DECHAMPS 2017: 109). Речници за учење језика имају редукован број речи и значајни су због тога што ученицима постепено приближавају свет речника.

⁶ Тај се термин односи и на речнике из 19. века, за које се употребљава и термин „школски речник”. „Школски” и „педагошки” речник, међутим, не служе и ученицима ван наставног процеса.

⁷ Галисонов термин „лексиколтура” из 80-их година прошлог века означава речи које преносе представе распрострањене у једној култури, или, како наводе Ж.-П. Кик и И. Грика, „скуп конотација који дели једна лингвистичка и културна заједница” (CUQ – GRUCA 2013: 410), али које често остају недокућиве странцима, те би примерима у речнику ваљало омогућити бољи приступ циљној култури.

⁸ Последњи је, кажу С. Верленд и његови сарадници, упркос тврдњама његових аутора, првенствено намењен франкофонским говорницима. У једном другом чланку, исти аутори наводе да енглески ученички речници могу бити узор свим другим (BINON et al. 2005: 225), док Ј. Костић-Томовић наводи једанаест немачких речника за различите нивое само у XXI веку (2017: 249–250).

ник *Dictionnaire d'apprentissage du français langue étrangère ou seconde* (DAFLES) аутора С. Верленд, Т. Селва и Ж. Бинон, који су, полазећи од лексикографске базе овог речника, креирали разне серије вежбања⁹. Ж. Бинон и С. Верленд су, поред још два аутора, и аутори речника за учење пословног француског језика — *Dictionnaire d'apprentissage du français des affaires* (тзв. DAFA) (BINON et al. 2000), за који Р. Галисон пише предговор, пун хвале за ауторе који узимају у обзир потребе корисника (и франкофонских и нефранкофонских), како избором лексике, тако и њеним описом и начином презентације. По томе ово наставно средство више личи на уџбеник (GALISSON, према BINON et al. 2000: V) који би код ученика¹⁰, пре свега, развијао способност продукције (GALISSON према BINON et al. 2000: VI).

За О. Дурбабу (2011: 141) корисни су они речници чија лексикографска обрада укључује навођење „свих могућих значења, нанизаних према њиховој фреквенцији”, „одговарајуће колокације”, „назнаке стилског нивоа”, „евентуалне синониме и антониме”. У литератури се асоцијативна поља, колокације и стварање асоцијативних мрежа синонима и антонима (што поспешује и памћење речи) чешће повезују с једнојезичним него с двојезичним речницима (в. Поповић 2009: 168–169), те се сматра да двојезични речници могу бити практично средство за разумевање текстова (декодирање), али да често нису довољни за продукцију на страном језику (енкодирање)¹¹. Осим тога, К. Кавала и њени сарадници истичу да су ученици, кад користе двојезичне речнике, лишени елемената културе који се појављују у примерима и цитатима једнојезичних речника (CAVALLA et al. 2010: 38). Управо се једно од све актуелнијих питања, кад је реч о речницима намењеним неизворним говорницима, односи на присуство културолошке димензије у речнику и обраду података из културе. Ж.-П. Робер саветује да се рано почне с коришћењем једнојезичног речника (ROBERT 2008: 67)¹², који даје дефиниције речи, помаже ученицима

⁹ Те вежбе се, описују аутори (VERLINDE et al. 2009: 300), односе на превођење, али и на разна својства речи: формалне (морфологија, конјугација, деривација), семантичке (синоними), комбинаторне (употреба предлога, комбинација речи).

¹⁰ Аутори у предговору наглашавају да је реч нарочито о ученицима француског као страног или другог језика (BINON et al. 2000: XII).

¹¹ Ж. Приво (PRUVOST 2006: 144) наводи да и неки једнојезични речници могу бити кориснији за декодирање, а неки други за енкодирање. У овим другим, ученик у речнику посматра употребу неке речи и њене синониме да би одабрао најприкладнију. Такви речници углавном не садрже етимологију речи, а обавезно садрже примере и синониме ради што тачније употребе речи (PRUVOST 2006: 147).

¹² Иако је „сматрао да у настави двојезични речници треба да претходе једнојезичним” (Павловић-Шалтинац 2016: 45) и да „постоји много разлога због којих у настави треба користити и

да уђу у све семантичке нијансе, излаже их страном језику у већој мери него двојезични, подстиче размишљање на страном језику и имплицитно усвајање синтаксичке структуре циљног језика. О употреби једнојезичних речника на напредном нивоу говоре М. К. Тревил и Л. Дикет (TRÉVILLE – DUQUETTE 1996: 126), Л. В. Шчерба (ШЧЕРБА, према ПАВЛОВИЋ-ШАЛТИНАЦ 2016: 45), као и П. Сир, који сматра да би ученик на том нивоу „делимично требало да напусти двојезични речник” (Cyr 1998: 53).

3. О овом истраживању

У овом дескриптивном истраживању неексперименталног дизајна прикупљамо податке о прошлим и, нарочито, садашњим речничким навикама студената прве и четврте године француског језика, књижевности и културе Филолошког факултета Универзитета у Београду. Тражимо одговоре на следећа питања: које речнике користе, које податке у њима траже, у којој мери имају свест о недовољности употребе само једног речника, шта мисле о речницима, шта су, по њима, модерни речници у 2024. години, те да ли су се њихове навике, потребе, размишљања и перцепције промениле у последње четири године, обележене интензивнијом употребом интернета у доба пандемије и вештачке интелигенције. Како би се добили одговори, студентима је понуђен писани упитник. Анкетирање је први пут спроведено у фебруару 2020. године, а други пут у фебруару и марту 2024. Све четири групе испитаника попуњавале су упитник у учионици, у току редовног часа. Укупан број упитника које анализирамо износи 109. Очекујемо да квалитативна и квантитативна обрада примарних података покаже, између осталог, које су разлике у речничким навикама студената прве године и студената четврте године, за које мислимо да се могу сматрати будућим „posebnim korisnicima jezika” (PRĆIĆ 2018: 22, 49), тј. онима који „zbog prirode svoje profesije, sistematski utiču, ili mogu da utiču, na formiranje jezičkih navika javnosti i stoga moraju raspolagati odgovarajućim jezičkim znanjem” (PRĆIĆ 2018: 22).

Упитник из 2020. године састојао се од 15 питања, док се упитник из 2024. године (у прилогу) састоји од 9 питања. После анализе одговора добијених у првом анкетирању и ревидирања циљева истраживања¹³, одлучили смо да у поновљеном истраживању,

двојезични речник” (Исто), и Шчерба наводи да „сваки искусни педагог саветује својим ученицима да што је могуће пре почну да користе једнојезични описни речник” (ШЧЕРБА, према ПАВЛОВИЋ-ШАЛТИНАЦ 2017: 45).

¹³ Сврха једне групе питања била је откривање могуће везе између интензитета мотивације, редовног рада и начина коришћења речника. Увидели смо да само анализом одговора на

с новим испитаницима, избацимо неколико питања, фокусирамо се на искуство студената у коришћењу речника, прво доуниверзитетско, затим и актуелно, факултетско, и додамо једно питање — о схватању модерног речника, чиме проширујемо могућност откривања размишљања студената, њихових тешкоћа, потреба и склоности. Питања су отвореног типа, што има за циљ да се од студената добију аутентични одговори, што мање усмеравају очекивањима истраживача, и да се у одговорима уоче најистакнутије теме. Студентима је остављена могућност да се потпишу или да раде анонимно, с циљем добијања што искренијих одговора. Поједина питања инспирисана су упитником из истраживања које је М. Грабовска спровела с пољским студентима француске филологије (Grabowska 2016: 60–61).

Испитаници су студенти који на почетку студија добијају упутства од својих лектора које би речнике било пожељно да користе, добијају и домаће задатке који претпостављају употребу речника. Њихов језички ниво односно број година учења француског прилично је хетероген, али од свих се очекује да на крају имају ниво Ц1, најмање Б2 у тренутку анкетирања на четвртој години, чак и од студената који почињу да уче француски на факултету. У академској 2019/2020. години, анкетирано је 26 студената прве године и 23 студента четврте године. У академској 2023/2024. анкетираних студената прве године има 24, а четврте 36. Студенти наводе различите временске периоде учења француског, што приказујемо у Табели 1.

	I, 2020.	I, 2024.	IV, 2020.	IV, 2024.
5 месеци	73,08%	33,33%	/	/
12 месеци	/	8,33%	/	/
18 месеци	/	4,17%	/	/
2 године	3,85%	/	/	/
3 године	/	8,33%	/	/
4 године	11,54%	4,17%	/	25%
5 година	/	/	4,35%	8,33%
6 година	/	/	/	8,33%
7 година	/	4,17%	/	8,33%
8 година	11,54%	29,17%	4,35%	2,78%
9 година	/	/	/	2,78%
10 година	/	/	17,39%	2,78%
12 година	/	/	56,52%	30,56%

питања отвореног типа у писаном упитнику, без триангулације података, не можемо доћи до релевантних резултата и закључака за такво истраживање.

14 година	/	/	4,35%	5,56%
15 година	/	/	4,35%	
16 година	/	/	8,70%	2,78%
20 година	/	/	/	2,78%
Без наведене године	/	8,33%	/	/

Табела 1. Временски период учења француског језика.

4. Студенти француског језика као корисници речника: резултати упитника

4.1. Употреба и познавање речника

Упитник почиње евоцирањем претходног искуства студената. Као што се види у Табели 2, већина испитаника каже да није користила речник у основној школи на часовима страног језика, а око половине ни у средњој. Речник се највише користио приликом израде писменог или неког другог задатка, значи на часовима провере (а не стицања) знања и вештина; на осталим часовима — ради превођења, односно провере значења речи.

	I, 2020.	I, 2024.	IV, 2020.	IV, 2024.
Основна школа	30,77%	16,67%	17,39%	19,44%
Средња школа	53,85%	50%	39,13%	38,89%
Провера знања	15,38%	20,83%	8,70%	8,33%
Превођење	7,69%	12,5%	8,70%	5,56%
Значење речи	15,38%	8,33%	4,35%	8,33%

Табела 2. Употреба речника.

Само је једна студенткиња навела конкретан пример ангажовања средњошколске наставнице француског језика у развијању лексикографске корисничке компетенције ученика; та наставница тражила је да „сваке седмице из речника извучемо неколико речи, па да их препишемо у наш речник ([...] непозната реч, дефиниција и примери)”.

Многи студенти не дају одговор на питање о почетку коришћења једнојезичних речника, што приказујемо у Табели 3, а није занемарљив ни проценат студената прве године који кажу да још увек не користе једнојезични речник. Скоро трећина свих студената прецизира да је почела да користи једнојезични речник на првој години студирања, помињући и штампане и онлајн речнике.

	I, 2020.	I, 2024.	IV, 2020.	IV, 2024.
Без одговора	57,69%	29,17%	26,09%	5,56%
Не користи речник	19,23%	37,50%	/	2,78%
Прва година студија	15,38%	29,17%	39,13%	41,67%
На факултету	7,69%	/	26,09%	47,22%
Средња школа	/	4,17%	4,35%	/
Основна школа	/	/	4,35%	2,78%

Табела 3. Почетак коришћења једнојезичног француског речника.

Током студирања, од једнојезичних речника студенти користе најчешће електронске у онлајн издању и оне који се у литератури препоручују. *Petit Robert* и *Larousse* помињу се и као штампани и као мрежни електронски (уп. одељак 2). Од онлајн речника све четири групе испитаника наводе још једнојезични *TLF* (уп. одељак 2), двојезични *Collins*, вишејезичне портале *Linguee*¹⁴ и *Reverso*, корпус упарених текстова *ParCoLab*, као и речнике доступне преко интернет страница *CNRTL* (*Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales*) и *Lexilogos*. У одговорима из 2020. спомиње се *Linterneute*, а из 2024. године *Dictionnaire de l'Académie française*. По један студент користи речник на интернетским страницама за учење француског језика *TV5 Monde*, односно штампани једнојезични ученички речник *Le Robert Micro Poche*. Укупно два студента на првој (4%) и три на четвртој години (5,08%) кажу да користе једнојезични речник из библиотеке, што говори о томе да набавка поузданих речника за библиотеку није изгубила (сваки) смисао ни у данашње време. Три студента користе офлајн речник (2,75%), односно апликацију на телефону¹⁵, и исто толико студената четврте године у 2024. години (8,33%) користи услуге персоналног асистента вештачке интелигенције (*ChatGPT*). Студентске одговоре на питање које речнике користе најбоље резимира студент који каже да су то „двојезични у папирном издању (Јовановић) и електронски једнојезични”. Приметно је да многи студенти прве године (65,38% 2020, 45,83% 2024) не наводе назив речника и/или име аутора, за разлику од студената четврте године, што би могло значити да не познају (довољно) и не користе (често) речни-

¹⁴ О речнику на овом порталу в. Видић (Vidić 2014: 114).

¹⁵ У једном одговору из 2020. године наводе се, по субјективној процени испитаника, добре стране неименоване апликације: „Та апликација је сјајна, има и транскрипцију и звук и може да памти претрагу и да помогне било где (једнојезична је, само на француском).”

ке. Није занемарљив број студената прве године који и кажу да не користе речник (11,54% 2020, 33,33% 2024), нарочито у групи из 2024. године. У неким одговорима уочавамо уверења да речник није могуће користити после само пет месеци учења језика или да речник уопште није неопходан, као и навике коришћења интернета и „сајтова за превод”, без прецизирања извора¹⁶. Три студента прве године (6%) кажу да речник користе само кад аутоматски преводилац „google-translate”, тј. интернет уопште не нуди никакав или не нуди најбољи/адекватан одговор, једна студенткиња четврте године (1,69%) — кад жели да „информација буде потпуно проверена”.

На питање о подацима које траже у речнику, студенти дају више могућих одговора, које смо класификовали и представили у Табели 4. У табели наводимо проценат датих одговора у односу на број студената по години:

	I, 2020.	I, 2024.	IV, 2020.	IV, 2024.
Значење (једини одговор)	69,23%	37,5%	26,09%	52,78%
Значење (један од одговора)	23,08%	41,67%	65,22%	38,89%
Изговор	15,38%	25%	21,74%	5,56%
Граматички подаци	7,69%	16,67%	43,48%	8,33%
Примери употребе	3,85%	8,33%	17,39%	13,89%
Синоними	/	4,17%	43,48%	30,56%
Деривациони подаци	/	4,17%	4,35%	5,56%
Правописни подаци	/	8,33%	4,35%	/

Табела 4. Одговори студената о подацима које траже у речнику.

По приказаним подацима, постоје разлике у генерацијама 2020. и 2024. године — студенти прве године из 2024. у речнику траже већи број разноврсних података у односу на студенте прве године из 2020, и обрнуто, кад је реч о студентима четврте године. Само на основу података из упитника и без даљег праћења тенденција с наредним генерацијама, не можемо, ипак, донети релевантан закључак о променама у навикама и потребама студената ових последњих неколико година.

Као што Табела 4 приказује, многи студенти француског језика и у наставку школовања на факулте-

¹⁶ Цитирамо одговоре: „Тренутно ниједан, јер сам тек почела да студирам.”; „Не користим речник јер сматрам да све могу проверити на интернету (све непознате речи).”; „...значења проналазим на интернету јер је то најбржи начин претраге.”; „Не користим француски речник, користим сајтове за превод.”

ту, на првој години, користе речник само у потрази за значењем речи и израза. Будући да је студентима понуђен упитник са отвореним питањима, под „значењем” групишемо одговоре који се тичу и преводних еквивалената и објашњења значења. Ако бисмо посматрали збирно обе прве године, реч је о натполовичној већини студената (54%). Није много другачија ситуација ни на завршној години студија (42,37% за обе четврте године).

Мали број студената прве године обе генерације тражи граматичке податке, и то само род именице; од само 13 студената четврте године (22,03%) који у речнику траже граматичке податке, 9 (15,25%) прецизира да је то род именице, а само један студент наводи глаголски род (прелазност глагола).

Студенти завршне године у речнику, очекивано, осетно више од студената прве године траже синониме и нешто више деривационе податке, што имплицира да речник користе за богаћење лексикона и активности продукције. На основу података из табеле, закључујемо и да се речник најмање користе за проверу правописа, а претпостављамо да се употребљава, осим у активностима продукције, и у свим другим активностима. Студенти експлицитно помињу превођење, у мањој мери читање и слушање, писање и, на четвртој години, усмено излагање¹⁷. Одговор једне студенткиње четврте године упућује на књижевност као област која их највише подстиче да користе речнике (уместо интернета¹⁸).

Формулисали смо као „примери употребе” одговоре као што су „употреба неког израза” или „контекст у којем се реч користи”, тако да остаје недовољно јасно за које све потребе студенти посежу за примерима у речнику (избор речи и/или синтаксичких конструкција, социолингвистички податак, тј. податак о регистру, уочавање колокација и елемената културе). Како би се добили прецизнији подаци о томе, било би корисно спровести истраживање које не би било засновано само на отвореним питањима у писаном упитнику. На основу оваквих података, можемо да закључимо да студенти завршне године мало користе речнике за читање примера — свега 15,25% студената обе генерације то чини, да је та употреба трипут већа у односу на студенте прве године студија и да нико не помиње елементе културе који се кроз те примере провлаче, што се пак поклапа с резултатима добијеним анкетаирањем студената у Пољској (GRABOWSKA 2016: 66).

За један исти задатак, већина студената четврте године (73,91% 2020. и 72,22% 2024) (понекад) користи више речника (двојезичне, једнојезичне, речнике синонима), што би била карактеристика напреднијих корисника речника, будући да студенти прве године ретко или ређе то чине (само 19,23% 2020. и 45,83% 2024), али закључак о разлици у процентима поново не бисмо уопштавали. Студенти за ову праксу дају очекивана образложења — комбинују речнике ради тачнијег превода, бољег разумевања или провере значења и употребе, односно упознавања са синонимима и тражења помоћи приликом писања.

4.2. Перцепције и размишљања о речницима

На питање о тешкоћама на које студенти наилазе при служењу једнојезичним речницима добијамо, такође, очекивани одговор — објашњења су често тешка за разумевање, чак и за око половину студената четврте године (34,78% 2020, 58,33% 2024), те се онда, најчешће, користе двојезични или други речници, преводиоци и слике на интернету или траже синоними и антоними. У појединим одговорима препознаје се недостатак унутрашње мотивације, односно уверење да утрошено време и труд приликом коришћења једнојезичног речника није пропорционално признатом резултату¹⁹. С изузетком једног студента, ученички једнојезични речници се не помињу.

Као предности једнојезичних речника студенти истичу неке карактеристике које наводи и горепоменути стручна литература: бројније могућности сагледавања значења и употребе речи у контексту, синониме и примере, што води лакшем памћењу речи и обогаћивању лексикона. Супротно од наведеног често налазимо у одговорима на питање о манама двојезичних речника. Док око четвртине студената прве године (19,23% 2020, 29,17% 2024) сматра да двојезични речници немају мана, а остатак спорадично примећује мањак могућих значења, „еквивалената на француском језику”, „примера”, „информација и детаља”, скоро половина студената четврте године (49,15% укупно, односно 73,91% 2020, 33,33% 2024) указује на одсуство примера и контекста, што их чини „непотпуним”, при чему студенти углавном мисле на штампане француско-српске/српско-француске речнике²⁰. Можда се управо овим запажањем

¹⁹ Цитирамо одговор једног студента четврте године, датог после 20 година учења француског: „Брдо непознатих речи у објашњењу тражене речи. Због тога додатно морам да консултујем двојезичне речнике, а мислим да се тај рад не цени довољно. Тако да, ретко када то радим.”

²⁰ Наводимо два цитата о манама двојезичних: „Недостатак више примера и конкретних употреба (али мислим на штампане верзије; наравно не може се то ту ни очекивати).”; „Код Јовано-

¹⁷ Пропустили смо да ове податке затражимо од студената у виду затворених питања, тако да не можемо прецизније одредити у којим језичким активностима студенти користе речник.

¹⁸ У одговору на питање 5, та студенткиња каже: „За књижевност највише јер у том случају углавном интернет не помаже.”

студената може тумачити раније наведен податак да свега седмина студената (15,25%) користи речник за упознавање с примерима употребе. Три студента четврте године у 2024. примећују да нас двојезични речници „чине лењима зато што одмах добијемо решење”, односно „готове информације”, што за једног другог студента из исте генерације није мана, него предност („помажу нам да брзо и лако проширимо вокабулар”). У одговорима студената могу се наћи и мишљења да су двојезични речници скупи, да делују застарело („застарели су и неке речи не могу да се нађу”) и да штампани речници не одговарају навикама нових генерација („генерално, генерације не користе речнике (штампане) већ он-лајн речнике”), које немају времена, стрпљења и концентрације, чак и кад постоји позитиван став према штампаним речницима („коришћење штампаних речника (иако веома корисних) одузима више времена”, „Нема се више стрпљења за штампане речнике. [...] одузимају време, и немамо више концентрације за њих.”).

Размишљања о модерном речнику износили су само студенти анкетирани 2024. године, с тим што ни међу њима многи студенти прве године (29,17%) нису били расположени да одговоре на ово питање (што би могло да говори о томе да немају довољно искуства у коришћењу речника да би имали мишљење о овој теми). Највећи број одговора свих студената односи се на садржај — модеран речник је „онај који се стално допуњује, који уврштава нове термине и нова значења речи” (поједини студенти помињу жаргонизме и „интернет изразе”, „изразе везане за модерну технологију”). Студенти четврте године подвлаче важност примера у модерним речницима, у „различитим контекстима”, а поједини студенти прве године — „савремених превода”. Повремено се помињу синоними, антоними, само двапут рекцијски подаци, једном у одговору студента прве године у којем би лексикографи можда видели корисне смернице:

Речник са добрим објашњењем речи и назнакама за устаљење фразе или правила конструкција (на пример да уз „parler” треба да стоји предлог „de”), такође са синонимима и антонимима на истом језику без обзира да ли је једнојезични речник или не (нпр. француско-српски речник са синонимима и антонимима на француском уз објашњење на српском).

Што се тиче медијума, постоје мишљења да то треба да буду речници у електронској „и физичкој форми”, а највише се помиње онлајн речник (у једном одговору „онлајн, двојезични, јер једнојезични већ постоји”). По два студента четврте године наводе „дигитални речник са аудио подршком” и *ChatGPT*²¹.

вића нема довољно примера, тј. нису понуђени сви контексти у којима реч може да се јави.”

²¹ Један студент изјављује да „најбоље би било да постоји речник у облику чипа који бисмо уградили у себе и који бисмо активирали мишљу.”

Употреба вештачке интелигенције једина је очигледна и очекивана промена у навикама и потребама студената у последње четири године. Цитирамо један пример који би могао да укаже на савремене тенденције у раду ученика страног језика:

Нисам сигурна, мада сада често користим *Chat Gpt* (прво, много је брже када је речник дигитализован, а у штампаним речницима често и фали доста). Када тражим нову реч у *Chat Gpt*, тражим му дефиницију, синонине и примере, с акцентом на примерима (и то на француском језику тражим дефиниције).

Модерни речници су, наравно, они који одговарају навикама савремених студената, а закључујемо да је тим студентима битно да на „најбржи начин” и лако дођу до жељеног податка (који се најчешће односи на значење речи, односно еквивалент), да речник садржи бројне примере, (звучни) податак о изговору и да је прилагођен индивидуалним потребама²² („са могућностима чувања историје претраживања”).

5. Дискусија и закључна разматрања

Овим истраживањем желели смо да опишемо српске студенте француског језика као кориснике речника. Анализа сакупљених података показује да на почетку студирања студенти нису навикли да користе речнике, нарочито не једнојезичне, чиме се, очекивано, потврђују поједини закључци истраживања Ј. Видић (Vidić 2014). Такође, показало се да већина у речницима тражи само податак о значењу речи, а такви резултати подупиру наводе Енгелберга и Лемницера (ENGELBERG – LEMNITZER, према Kostić-Tomović 2017: 20–21, 55) по којима се корисници углавном служе речником кад их занима значење речи, али нерадо то чине и за друге врсте података, на пример за граматичка својства лексема. На првој години студија, речници постају и средство за учење изговора, извор појединих прагматичких (контекст употребе) и граматичких података (род именице). Даље, поједини испитаници на првој години немају довољно развијену свест о томе да је познавање и коришћење квалитетног речника значајно за ефикасно учење страног језика (као и да се употреба речника не своди само на проналажење значења и превода речи); код неких других та свест постоји, али то их не одвраћа у потпуности од коришћења бржих решења/преводилица на интернету. Сви ови резултати воде закључку да је потребно више охрабривати наставнике у предуниверзитетском образовању у отклањању недостатака уочених у уџбеничкој литератури (Kostić-

²² Поједини студенти указују у одговорима (које преносимо такве кави су дати) на своје потребе и жеље стављањем знака узвика и/или подвлачењем појединих речи: „онлајн речник!”, „са аудио подршком!”, „фамилијарни језик!”, „где по потреби можемо отворити опширније значење”.

Томовић 2017; Брајовић 2021), у обучавању ученика да користе разноврсне податке које различити поуздани речници пружају, укључујући и једнојезичне речнике, односно да је потребно радити на лексикографској корисничкој компетенцији просечних српских корисника речника, каквим би се, верујемо, могли сматрати свршени средњошколци пре уписа на студије филологије (конкретне предлоге могућих активности в. у Брајовић 2021: 235–239).

Студенти четврте године више користе речнике и боље их познају, али и на њиховој лексикографској корисничкој компетенцији потребно је још радити. Податак да и на четвртој години студија најмање четвртина студената и даље користи речник само да би у њему пронашла значење речи значи да се недостаци у развијању лексикографске компетенције у доуниверзитетском школовању не могу у потпуности надоместити током студија. Током и на крају студија, испитаници користе поуздане и препоручене речнике, штампане двојезичне (француско-српске/српско-француске) и електронске једнојезичне у онлајн издању, и то за све језичке активности, највише за превођење. Иако су и за половину студената четврте године студија дефиниције у једнојезичним речницима тешке за разумевање, они више цене ове речнике и више им одговарају електронски (онлајн) речници од штампаних, како због њихове доступности, тако и због квалитета. Поједини студенти завршне године факултета користе услуге персоналног асистента вештачке интелигенције, што ће вероватно бити све учесталија пракса. За разлику од студената прве године, већина студената четврте године користи више речника за један исти задатак, али свега седмина каже да користи речник за упознавање с примерима употребе. С изузетком једног студента, ученички једнојезични речници не помињу се у одговорима студената, а управо би њихова употреба, с поједностављеним објашњењима и примерима, могла привући већи број корисника, нарочито почетника. Осим тога, ови речници стављају акценат и на парадигматске и на синтагматске односе и неретко садрже кратке белешке о употреби, те таквом дидактизацијом олакшавају извршавање не само рецептивних него и продуктивних активности. Закључак који би се могао извести из анализе одговора студената јесте да би потребама свих студената француског језика одговарао квалитетан онлајн француско-српски и српско-француски речник, с више (нових) речи и примера.

Студенти не помињу елементе културе у речницима, што пак потврђује резултате истраживања спроведеног у Пољској (Grabowska 2016: 66). С обзиром на то да студенти, такође, не помињу речник као извор података о прелазности/рекцији глагола, нити о упо-

треби одговарајућих предлога уз поједине именице и придеве, односно не помињу експлицитно колокације (ни лексичке, ни граматичке), као ни место придева и прилога, иако су то чести проблеми (српских) ученика француског језика (о месту прилога као проблему бројних студената в. HIDDEN 2013: 103), питања којима би се могла посветити већа пажња у будућим истраживањима и деловању и сарадњи аутора уџбеника француског језика, наставника и лексикографа јесу управо врсте и извори примера, за које студенти завршне године факултета кажу да их нема довољно у штампаним двојезичним речницима, а да су потребни у неком модерном речнику, као и обрада културолошких података и података синтагматске природе у речницима. Могуће практичне импликације овог истраживања јесу следеће:

- на свим нивоима школовања, као и у основном и континуираном образовању наставника француског језика, потребно је предлагати адекватне активности (евентуално саставити или пронаћи одговарајући додатни дидактички материјал/збирку вежбања) које подстичу коришћење свих података које пружа речнички чланак, односно потребно је веће ангажовање (будућих) наставника у развијању лексикографске корисничке компетенције својих ученика;
- приликом израде будућих ученичких речника француског језика, једнојезичних или двојезичних (пожељно би било онлајн и мултимедијалних, са снимљеним изговором речи) привући пажњу корисника на синтагматске мреже, нарочито дидактизацијом синтаксичких конструкција у граматичкој рубрици, с напоменама које се одnose на честе језичке грешке.

Прилог

Упитник о употреби речника намењен студентима француског језика и књижевности Филолошког факултета Универзитета у Београду

Година студија:

Година уписа на студије:

1. Колико година учите француски?
2. Да ли сте на часу француског или неког другог страног језика користили речнике? Како и колико често?
 - У основној школи:
 - У средњој школи:
3. Кад сте почели да користите једнојезичне француске речнике и које?
 - штампани (имате свој или користите у библиотеци?)
 - онлајн

4. Које речнике користите на студијама?
5. У којим ситуацијама имате потребу да користите речник, односно које податке тражите у речнику?
6. Да ли за један исти задатак понекад користите више речника? Образложите и наведите примере.
7. Које су тешкоће на које наилазите кад се служите једнојезичним речницима? Како их решавате?
8. Које су по вама мане двојезичних речника?
9. Шта за вас представља модеран речник?

Литература

- БРАЈОВИЋ, Јелена (2021). *Комуникативно-акциони модел наставе француској као страном језика*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.
- ДУРБАБА, Оливера (2011). *Теорија и пракса учења и наставе страних језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- МИЛОСАВЉЕВИЋ, Бојана (2019). Развијање речничке културе у академској настави. *Књижевност и језик*, 66(1), 181–194.
- ПАВЛОВИЋ-ШАЛТИНАЦ, Маја (2016). *Лексикографија школских речника руској језика у српској и хрватској јавној и социјалној средини* (необјављена докторска дисертација). <<http://phaidra.bg.ac.rs/o:12723>>. [14. 2. 2020]
- ПАВЛОВИЋ-ШАЛТИНАЦ, Маја (2017). Принципи концепирања двојезичних школских речника. *Филолој*, 7, 152–158.
- ПОПОВИЋ, Михаило (2009). *Лексичка стилистика француској језика: морфологија и семантика*. Београд: Завод за уџбенике.
- BINON, Jean, VERLINDE, Serge (2004). L'enseignement/apprentissage du vocabulaire et la lexicographie pédagogique du français sur objectifs spécifiques (FOS) : le domaine du français des affaires. *Éla. Études de linguistique appliquée*, 135, 271–283. <<https://www.cairn.info/revue-ela-2004-3-page-271.htm>>. [17. 2. 2024]
- BINON, Jean, VERLINDE, Serge, SELVA, Thierry (2005). Influences internationales sur la lexicographie pédagogique du FLE. *Trabalhos em Linguística Aplicada*, 44(2), 215–231.
- BRAJOVIĆ, Jelena (2021). Razvijanje leksikografske kompetencije kod srednjoškolskih učenika francuskog kao stranog jezika. *Međiočinski vidici*, 12, 225–246.
- CAVALLA, Cristelle, CROZIER, Elsa, DUMAREST, Danièle, RICHOU, Claude (2010). *Le vocabulaire en classe de langue*. Paris: CLE International.
- CECRL (2001). *Cadre européen commun de référence pour les langues : apprendre, enseigner, évaluer*. Paris: Didier.
- CECRL (2021). *Cadre européen commun de référence pour les langues : apprendre, enseigner, évaluer — Volume complémentaire*. Strasbourg: Éditions du Conseil de l'Europe.
- CUQ, Jean-Pierre, GRUCA, Isabelle (2013). *Cours de didactique du français langue étrangère et seconde*. Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble.
- CYR, Paul (1998). *Les Stratégies d'apprentissage*. Paris: CLE International.
- DECHAMPS, Christina (2017). Quelques propositions pour un dictionnaire d'apprentissage des collocations en français et en portugais. *Synergies Brésil*, 12, 103–118. <<https://gerflint.fr/Base/Bresil12/dechamps.pdf>>. [23. 3. 2020]
- GRABOWSKA, Monika (2016). Les dictionnaires dans l'apprentissage du FLE en Pologne : état des lieux. *Acta Universitatis Wratislaviensis, Romanica Wratislaviensis*, 63, 53–67.
- HIDDEN, Marie-Odile (2013). *Pratiques d'écriture : apprendre à rédiger en langue étrangère*. Paris: Hachette.
- KOSTIĆ-TOMOVIĆ, Jelena (2017). *Savremena nemačka leksikografija*. Београд: FOCUS — Forum za interkulturnu komunikaciju.

- PRČIĆ, Tvrtko (2018). *Ka savremenim srpskim rečnicima*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- PRUVOST, Jean (2006). *Les Dictionnaires français, outils d'une langue et d'une culture*. Paris: Ophrys.
- ROBERT, Jean-Pierre (2008). *Dictionnaire pratique de didactique du FLE*. Paris: Ophrys.
- TOMOVIĆ, Nenad, BILANDŽIJA Sofija, KOSTIĆ-TOMOVIĆ Jelena (2018). Lexicographic competence of foreign language students. *Komunikacija i kultura*, 9(9), 277–292. <<https://doi.org/10.18485/kkonline.2018.9.9.15>>. [25. 7. 2024]
- TRÉVILLE, Marie-Claude, DUQUETTE, Lise (1996). *Enseigner le vocabulaire en classe de langue*. Paris: Hachette FLE.
- VERLINDE, Serge, BINON, Jean, SELVA, Thierry (2006). Corpus, collocations et dictionnaire d'apprentissage. *Langue française*, 150, 84–98. <https://www.persee.fr/doc/lfr_0023-8368_2006_num_150_2_6855>. [22. 3. 2020]
- VERLINDE, Serge, SELVA, Thierry, BINON, Jean (2009). La Base lexicale du français (BLF) : de la lexicographie de l'apprentissage à l'environnement d'apprentissage. In: Michaela Heinz (éd.), *Le dictionnaire maître de langue: Lexicographie et didactique* (pp. 289–306). Berlin: Frank & Timme GmbH Verlag für wissenschaftliche Literatur.
- VIDIĆ, Jasna (2014). Rečnik u nastavi francuskog jezika za akademske potrebe. *Komunikacija i kultura online*, 5, 102–131.

Лексикографски извори

- ТОЧАНАЦ, Душанка, Динић, Тања, Видић, Јасна (2017). *Француско-српски речник*. Београд: Завод за уџбенике.
- BINON, Jean, VERLINDE, Serge, VAN DYCK, Jan, BERTELS, Ann (2000). *Dictionnaire d'apprentissage du français des affaires*. Paris: Didier.

Jelena Bakaluca

**Dictionaries in Foreign Language Learning and Teaching:
Serbian Students Learning French as Users of Dictionaries**

(Summary)

In order to gain insight into the lexicographic habits of Serbian students learning French at the Faculty of Philology in Belgrade and to get an initial picture of the lexicographic competence of first and final year students, a written questionnaire with open-ended questions was presented to them in 2020 and 2024. The main results obtained from analysing the data of 109 questionnaires are: the analysis of the collected data confirmed some of the conclusions of previous studies — first-year students are not accustomed to using dictionaries, especially not monolingual ones, and most of them only look for information on the meaning of words; even advanced dictionary users do not mention cultural elements in dictionaries; in the first year of study, one third of students start using monolingual dictionaries, and dictionaries become a tool for learning pronunciation, a source of certain pragmatic (context of use) and grammatical information (gender of nouns); future teachers of French use reliable and recommended dictionaries, mostly monolingual electronic dictionaries in online editions and bilingual (French-Serbian and vice versa) printed dictionaries, but not learner's dictionaries, for all language activities, especially for translation tasks; even final year students do not use all the information provided by the dictionary and at least a quarter look only for information on the meaning of a word; half of the fourth-year students think that bilingual printed dictionaries do not contain enough examples and prefer electronic (online) dictionaries over printed ones. The conclusion is that students' lexicographic competence needs to be further developed. Questions to which authors of French textbooks, teachers and lexicographers should pay more attention in the future concern the nature and sources of examples in dictionaries, i.e. the processing of syntagmatic information that students do not mention in their answers, although it is precisely this information that often causes difficulties in productive activities. The creation of learner's dictionaries, online and multimedia, which emphasize both paradigmatic and syntagmatic relations, with simplified definitions, numerous examples, short usage notes and a grammar section, i.e. didacticization that facilitates both receptive and productive activities as well as the adoption of elements of the target language culture, would contribute to better lexicographic competence of Serbian students learning French. Foreign language teaching at all levels should include working with dictionaries and tasks that encourage the use of all the information in a dictionary entry.

Путевима резултата упитника о заборављеним речима до школског речника

Горица Мирковић¹ — Даница Томаш²

¹  <https://orcid.org/0009-0008-5825-9548>, ²  <https://orcid.org/0009-0002-2540-9729>

¹ Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет (Србија)

² Гимназија „Јован Јовановић Змај” у Новом Саду (Србија)

¹ gorica.mirkovic@ff.uns.ac.rs (✉), ² tomas.danica@jjzmaaj.edu.rs

Сажетак

Рад се бави анализом резултата анкетног истраживања упитником спроведеног с циљем да се прикупе подаци за будући *Школски речник заборављених речи српског језика*. Истраживање је спроведено међу ученицима шестих и седмих разреда, у сеоској и градској средини, на крају школске 2022/2023. године како би се проверило јесу ли из читанке за шести разред ваљано експерпирани лексеми за поменути речник. Сви ученици су, дакле, добили исти упитник, који обухвата лексику из књижевних дела која се обрађују у шестом разреду. У раду се, у највећој мери, примењује квантитативна метода, уз коју се, у зависности од типа задатка, укључују и друге. Очекује се да ученици седмог разреда имају већи проценат тачних одговора од ученика шестог разреда, те да на познавање одређених лексема утиче средина. Радом се, у ширем смислу, жели скренути пажња на проблем који постоји у наставној пракси када је у питању ширење фонда речи код ученика.

Кључне речи: непознате речи, упитник, школски речник, методика наставе, српски језик.

Abstract

This paper analyzes the results of a survey conducted to gather data for the upcoming *School Dictionary of Forgotten Words in Serbian Language*. The survey was conducted at the end of the 2022/2023 school year among students in sixth and seventh grade, who live in both rural and urban areas. The aim is to verify whether the lexemes from the sixth-grade reader were properly excerpted for the aforementioned dictionary. All students were given the same questionnaire which deals with lexemes from literary works analyzed in sixth grade. The paper primarily employs a quantitative methodology, supplemented by other methods according to the types of exercises. We expect that seventh-graders answer more questions correctly than sixth-graders and that the students' environment affects their familiarity with certain lexemes. In a broader sense, this paper aims to draw attention to the issue of teaching practices regarding the expansion of students' vocabulary.

Keywords: unknown words, survey, school dictionary, teaching methodology, Serbian language.

1. Увод

Један од најважнијих задатака наставе српског језика и књижевности јесте оспособљавање ученика за правилно, тачно, економично и уверљиво усмено и писмено изражавање, богаћење и развијање речника, као и језичког и стилског израза (Илић 1998: 15). Стиче се, међутим, утисак да се овај задатак у настави не остварује. Уочено је да деца школског узраста имају све више потешкоћа с разумевањем текстова из читанки и лектире, а тај је проблем системски занемарен у наставном процесу и наставним ресурсима.

1.1. Усвајање значења речи и појмова код деце

Процес усвајања језика код деце представља предмет опсежних и вишедисциплинарних истраживања. Због сложености проблематике не постоји општи став у вези с овим питањем. Позната је дебата између Ж. Пијажеа и Н. Чомског (Ријаже – Чомски 1990). Н. Чомски је сматрао да се деца рађају са урођеном способношћу за усвајање језика, док је Ж. Пијаже истицао важност дететовог окружења за развој језика и сазнања, да се језик развија кроз интеракцију са околином и као део општег процеса спознајног сазревања. Истражујући процес усвајања језика, Р. Кромер (KROMER 1985: 93–104) закључује

да развој сазнајних способности подстиче дете да активно трага за посебним облицима и структурама језика како би изразило односе које је претходно схватило. Л. Виготски (VIGOTSKI 1983: 325–326) сматра да се мисао детета првобитно рађа као магловита и нерашчлањена целина, па се управо зато мора изразити у говорном делу посебном речју, из чега закључује да мисао и реч од самог почетка нису скројене по истом обрасцу — претварајући се у говор, мисао се преображава и мења, дакле мисао се не изражава речју, него се остварује у њој. Усвајајући нове речи, деца могу усвајати и нове појмове и, исто тако, учећи нове појмове, уче и нове речи. Ширећи свој фонд речи, она могу постати прецизнија и јаснија у изражавању својих мисли и осећања.

Да би научило реч, дете мора бити у стању да повеже њен звук са њеним значењем. Овладавање механиком изговарања и препознавања речи и овладавање појмом који она изражава одвојени су процеси учења. Деца брзо примећују нове речи и сврставају их у широке семантичке категорије, а у стању су да одвоје семантичка поља чак и пре него што знају шта значе поједине речи (MILLER – GILDEA 1987: 94–95). Значења речи састоје се од обележја или компонената значења, а деца значења речи уче постепено, додајући им све више семантичких компонената. Дете прво придаје проширено значење одређеној речи, које, након извесног времена, пролази процес сужавања, јер употреба нових речи подстиче рашчлањавање првобитног семантичког домена. Речи са уско повезаним значењем дете почиње да разликује тек након што научи посебније семантичке црте (KLARK 1985: 194–195). На пример, антоними као речи супротног значења имају доста заједничких семантичких обележја, те лако може доћи до мешања њиховог значења. Ако је дете научило семантичко обележје *количина* учећи најпре значења речи *више* или *мање*, значења тих двеју речи могла би се лако мешати. Може се очекивати и да ће дете мешати реч специфичнијег значења са речи која има општије значење, будући да због извесних заједничких обележја долази до поклапања у значењу. На пример, реч *браћ* са речи *дечак* – сва браћа јесу дечаци, али нису сви дечаци браћа (KLARK 1985: 158–160).

Већ смо истакли да је за усвајање нових речи битно подстицајно окружење. У првим фазама развоја ту улогу имају највише родитељи. Уколико су родитељи, на пример, примарни извор знања о екологији, та деца ће бити међу најуспешнијим у идентификовању биљних и животињских врста (PILGRIM et al. 2007). Временом дату улогу све више преузима друштво у целини, а у оквиру њега и образовни систем. Школа је место на којем би требало да деца усвајају знања из различитих области и развијају

језичке вештине које су кључне за њихов интелектуални и лични развој. Како на узрасту до петнаест година многи ученици немају ни у активном ни у пасивном речнику мноштво књижевних речи које одрасла особа редовно користи, јер још увек нису стекли довољно животног и читалачког искуства, управо би на часовима матерњег језика и књижевности требало да се тежи богаћењу речника ученика, као једном од најважнијих исхода наставе, и да се темама из лексикологије посвети посебна пажња (МРКАЉ 2008: 107).

1.2. Место лексикологије у настави српског језика и књижевности

У наставним програмима како за основну, тако и за средњу школу, лексикологија је као језичка област изразито слабо заступљена, иако се управо знања која ученици усвајају из ове области можда најнепосредније одражавају на језичку културу. Наставним програмом није предвиђено да се ученици континуирано упознају са садржајем из лексикологије, већ да се он реализује у подручју књижевности и културе изражавања (ШТАСНИ 2018: 133). Премда је повезивање више различитих подручја наставе плодносно, у практичној примени неретко се догађа да због упрошћавања и вулгаризације овог начела јединства трпе и настава језика и настава књижевности и култура изражавања (ИЛИЋ 1998: 527). Услед преоптерећености наставног програма, најчешће се у основној школи акценат ставља на учење граматике, док се у средњој школи изучава књижевност, а посебни часови језичке културе често се свде на писање писмених задатака¹. За учење нових речи и ширење фонда речи, стиче се утисак, на настави српског језика не остаје довољно времена.

Примена методичке радње тумачења непознатих речи, појмова и израза настоји да ученицима омогући разумевање језика дела како би се доживљај и значење садржаја остваривали у мери неопходној за ваљану интерпретацију (ПАВЛОВИЋ 2008: 135). У наставној пракси непознате речи тумаче се пре, за време или после изражајног читања или пак током саме анализе књижевноуметничког дела, након чега се, нажалост, неретко те речи више не помињу, нити се касније проверава да ли су усвојене. Непознавање

¹ Битно је истаћи да је у образовним стандардима постигнућа ученика у основној школи издвојена посебно подобласт лексика, за коју су формулисана три нивоа постигнућа (основни, средњи и напредни). Када је у питању способност ученика да одреди значење речи и фразеологизма, критеријум за диференцијацију нивоа постигнућа јесте сложеност примера: једносавнији примери за основни ниво, а сложенији за средњи. На напредном нивоу се од ученика очекује да поред тога располаже и знањем о пореклу речи, на основу којег би могао да одреди значење непознате речи (ШТАСНИ 2018: 135–136).

речи које су ређе у употреби, или можда само једне такве речи у реченици, може учинити целу реченицу бесмисленом, што, надаље, може ометати разумевање наредних реченица у истом одломку (MARKS et al. 1974: 262). Дакле, уколико ученици не познају довољно лексику матерњег језика, они нису у стању у потпуности разумети и интерпретирати књижевна дела. Осим тога, поставља се питање колико су деца у стању да разумеју градиво из других предмета, што је нужно посебно испитати.

М. Николић (2009: 302) каже да се у настави посебна пажња посвећује тумачењу архаизама, варваризама, провинцијализама, неологизама и термина, али да све ове категорије речи укупно представљају само мањи део ученицима непознате и тешко разумљиве лексике, па је највећи проблем управо у томе што многи ученици ни у свом пасивном лексичком фонду немају мноштво обичних књижевних речи. Р. Драгићевић (2011: 31) констатује да се много више, иако опет недовољно, пажње посвећује застарелим речима него онима које се свакодневно могу чути².

На важност овладавања језичком грађом потребно је константно указивати, непосредно и посредно, како би ученици могли да благовремено уоче значај усвајања знања о значењима речи, појмова и израза (Павловић 2008: 136). Један од предлога за превазилажење описаних проблема јесу петоминутне лексичке вежбе које би подстицале ученике да размишљају о речима свакодневно. Те вежбе могле би бити уклопљене у тему часа, али и не би морале бити, а ваљало би понављати исте вежбе у одређеним временским интервалима како би се пратио напредак (Драгићевић 2011: 71). Мишљења смо да би такве вежбе биле од изузетног значаја у настави, али да, нажалост, у пракси још увек није заживела њихова примена. Разлог томе, пре свега, може бити мањак наставних средстава која би наставницима могла послужити као узор приликом израде додатних лексичких вежби. Алати за превазилажење овог проблема могли би бити специјализован речник који би обухватао ученицима непознате речи, те збирка задатака с лексичким вежбама, која би помогла и ученицима и наставницима да их чешће и лакше изводе.

1.3. Школски речник заборављених речи српског језика

За подизање опште и језичке културе ученика неопходно је њихово упућивање на редовно коришћење

речника. Речници су ризнице знања и као такви потребни су школама и савременој настави. Премда се у програмском садржају истиче значај речника за развој ученичке свести о речима, не дају се довољно јасне смернице како речник уврстити у свакодневни методички алат.

У приручнику за наставнике, Р. Цвијетић (2005) излаже велик број креативних решења за употребу једнојезичних речника у настави. Иако задаци нису подељени према узрасту, чини нам се да су пригодноји ученицима средњошколског узраста, јер је коришћење такве литературе у основној школи ученицима нешто захтевније. Из тог разлога, неопходно је приредити специјализован школски речник, који би обухватао речи издвојене из читанки од 5. до 8. разреда. У њега не би ушле само речи које су застареле, него и оне које полако постају заборављене те које нису део активног лексикона ученика.

На нужност оваквог речника указују и налази В. Брборића (2018: 484), који је, разматрајући наше читанке за основну школу, констатовао да су слабости у томе што нису све непознате речи објашњене уз конкретан текст те у томе што речници на крају, уколико и постоје, не доносе потпуна објашњења непознатих речи, већ само дају објашњење у контексту, који је већ понуђен уз конкретан текст.

Школски речник заборављених речи српског језика (ШРЗР) морао би бити прилагођен одређеним корисницима, а то су млади, који живе у свету где доминирају слика и боја, те тешко прихватају књигу која то нема. Дакле, морао би садржати илустрације уз помоћ којих би ученици на економичнији и ефикаснији начин усвајали нове речи и појмове. Речник би морао бити дигитализован, док би се речи морале давати у контексту уз, ученицима прилагођене, граматичке информације и објашњење. Као добар узор за такав речник могли би се узети школски речници пољског и руског језика (HOLLY – ŻÓŁTAK 2001; Глинкина 2008).

2. Предмет, задаци и циљеви истраживања

Упитник који је предмет наше анализе спроведен је након што је корпус ексцерпиран, с циљем да се провери јесу ли лексеме за ШРЗР ваљано одабране. Он се састојао од 14 јасних задатака различитог типа, у којима су се појавиле 63 речи (в. *Приказ 1*). Спроведен је међу ученицима шестих и седмих разреда, у сеоској и у градској средини³, на крају школске 2022/2023. године. Сви ученици су добили исти упитник, који обухвата лексику из књижевних дела

² Треба истаћи да овај проблем превазилази национално питање. Деца узраста 4–11 година из Велике Британије имала су задатак да идентификују биљке и животиње, с једне стране, и *покемоне*, с друге, а резултати истраживања су, између осталог, показали да деца до 8. године могу да идентификују 78% врста *покемона* и 53% биљних и животињских врста (BALMFORD et al. 2002).

³ Анкета је спроведена у следећим местима: Ђурђево, Клупци, Никинци, Нови Сад, Сремски Карловци, Суботица и Чуруг.

која се обрађују у шестом разреду. Дакле, у овом истраживању бавимо се непознатим речима издвојеним из књижевних текстова који се налазе у читанци за шести разред, а које су ушле у састав упитника који смо спровели. Анализа обухвата 40 речи, а корпус чини 500 листића. Резултати се дају у процентима те су табеларно подељени на тачне, нетачне и неурађене. У првој табели дају се збирни резултати свих ученика (в. *Табелу 1*), у другој су резултати подељени на село и град (в. *Табелу 2*), а у трећој на шести и седми разред (в. *Табелу 3*). Анализом се утврђује који су разлози за то што ученици неке речи боље познају, затим који су могући узроци непознавања одређених речи, шта их наводи на нетачан одговор и сл. Циљ је рада показати у којој мери ученици познају издвојене речи, затим утврдити имају ли утицај на то њихова узраст и средина, а потом и размотрити који су узроци слабијег познавања речи које су део упитника, те на крају и размотрити је ли дати корпус за ШРЗР ваљано одабран. Крајњи циљ јесте допринети бољем разумевању проблема који се тичу слабог познавања лексике матерњег језика и ширења лексичког фонда код ученика.

Приликом састављања упитника изазов је представљало како формулисати питања и концепирати задатке тако да добијени резултати буду што репрезентативнији и објективнији. Састављачи упитника водили су се општим принципима састављања тестовских задатака и трудили да задовоље критеријуме доброг теста. Сви задаци који су обухваћени овом анализом јесу објективног типа и могу се поделити у три групе: 1) вишеструки избор, 2) придавање и 3) присећање (Богавић и др. 1972: 71–72).

Спроведећи анкетно истраживање по школама, наишли смо на добар пријем и код наставника и код ученика. Показало се да је и деци и наставницима привлачно и подстицајно решавање таквих задатака и да би они сигурно пронашли своје место у настави. Да би се то и остварило, потребно је оформити добре узорце, који би мотивисали наставнике за израду одговарајућих материјала и њихову примену у настави.

3. Анализа

3.1. Задаци типа вишеструки избор

Како су тестовски задаци вишеструког избора високо објективни и релијабилни, представљају један од најкорисних облика питања и стога се најчешће и примењују. Задатак је формулисан тако да међу понуђеним одговорима (3–4) само један буде тачан. Преимућства овог типа задатка састоје се у томе што

су добијени резултати поузданији од алтернативног избора, јер је фактор нагађања нижи; ученици лако разумеју упутство за рад, док прегледачи објективно, лако и брзо могу прегледати задатке (Богавић и др. 1972: 79–90). На овај начин испитане су следеће речи: *сценариста*, *праја*, *шипарница*, *настојаши*, *позно*, *софра*, *јамачан*, *јаросиан*, *осоран*, *сјокојан*, *суморан*.

У првом задатку испитано је 6 речи, које су према значењу, пореклу и сфери употребе потпуно различите (в. *Прилоје*). Проценат тачно урађених задатака следећи је: *позно* (66,24%), *сценариста* (56,41%), *праја* (45,09%), *софра* (35,47%), *настојаши* (29,06%), *шипарница* (23,29%). Једина лексема у којој долази до знатне разлике у тачним одговорима јесте *праја*, коју су ученици из градске средине (54,01%) боље знали од ученика из сеоске (35,93%).

У другом задатку вишеструког избора испитани су придеви са значењем људских особина. Резултати показују да су сви придеви у задатку ученицима недовољно познати: *суморан* (30,77%), *сјокојан* (28,42%), *осоран* (27,78%), *јамачан* (21,58%), *јаросиан* (19,66%).

3.2. Задаци типа придавање

Задаци који припадају овом типу садрже две до три групе речи или реченица које су најчешће поређане у две колоне, те се од ученика тражи да их повеже уписивањем слова или броја. Препоручен број захтева у задатку износи 4–10. У овом типу задатка било би добро да садржај буде повезан, како ученик само путем елиминисања не би дошао до тачног решења (Богавић и др. 1972: 90–98). Овим типом задатка испитане су следеће речи: *целаш*, *меланхолија*, *стихија*, *подви*, *ђердан*, *сиреха*; *бедро*, *бок*, *недра*, *илећа*, *шруи*, *пошљак*; *шаси*, *девер*, *зеи*, *снаха*, *свекрва*, *свасица*. Речи су подељене у три задатка, у којима је било по 6 захтева, од којих су једну групу чиниле ипак речи које нису тематски повезане, а друге две групе представљају делове тела и родбинске односе (в. *Табелу 4*).

3.2.1. Тематски неповезане речи. Без обзира на то што су у задатку дате речи потпуно различитог значења, што је ученицима могло помоћи у решавању задатка, проценат тачно урађених примера мањи је од 50%: *подви* (48,5%), *целаш* (39,96%), *стихија* (39,53%), *ђердан* (33,97%), *сиреха* (26,92%), *меланхолија* (18,16%). Чињеница да су застареле речи боље урађене од речи *меланхолија* (в. *Табелу 1*) потврђује став да је важно интелектуализовати дејчи речник, те поред архаизама, довољно пажње посве-

тити интернационализмима, посебно оним за које у српском језику не постоји одговарајућа реч (Драгићевећ 2011: 31).

3.2.2. Тематски повезане речи. Две речи најбоље урађене у овом задатку, али и у целом упитнику јесу *пошњак* и *свекрва* (71,58%). Прва реч је питана у тематској групи *делови тела*, а друга у склопу *родбинских односа*.

Иако речи које означавају делове тела спадају у основну лексику, изузев речи *пошњак* (71,58%), ниједну од понуђених речи није знало више од половине испитаних ученика: *бок* (42,74%), *шрућ* (30,56%), *плећа* (27,35%), *недра* (25,64%), *бедро* (22,01%). Колико је ученицима далека застарела реч за део леђа, потврђује неколико ученика који су, решавајући задатак, погрешно преписали реч *плећа* и написали *плећка*. По свој прилици, ученици не знају који је то део тела, али вероватно знају за лексему *плећка* у домену лексике кулинарства, те су је помешали с лексемом *плећа*.

Од 11 речи које су ученици у упитнику преко 50% урадили тачно, чак 6 припадају тематској групи *родбински односи*: *свекрва* (71,58%), *зет* (69,87%), *шаст* (66,67%), *девер* (64,1%), *свастика* (57,05%), *снаха* (54,91%). Поредићи одговоре ученика из сеоске и градске средине (в. Табелу 2), примећује се да су све речи из ове групе боље урадили ученици на селу.

3.3. Задаци типа присећање. Присећање представља тип задатка кратког одговора, чија је главна предност висока валидност и релијабилност пошто је могућност нагађања тачног одговора минимална. Прегледање ових задатака, међутим, нешто је захтевније, јер се међу одговорима поред тачних и нетачних могу наћи и полутачни (Бобавац и др. 1972: 99–100). На овај начин испитане су следеће речи: 1) *вајда*, *пазарићи*, *зурићи*, *заједљиво*, *софра*, *манир*, *шпрчаћи*, *неимар*; 2) *винути се*, *сиден*, *варљив*, САНУ. Прва група речи испитана је тако што се од ученика тражило да подвучену реч у реченици замене неком блискозначном речи или објасне њено значење, док је друга група речи дата без контекста уз захтев да се напише њено значење⁴.

3.3.1. Речи у контексту. У овој групи задатака најбоље је урађена реч *пазарићи*. Нешто више од половине ученика (55,98%) знало је да *пазарићи* значи *кућићи*, али је одређен број ученика ову реч погрешно разумео и заменио је њеним антонимом, па као од-

говор написао *прогаћи*. Ученицима је било јасно да реч *пазарићи* подразумева извесну размену добара, али нису били сигурни о којој релацији је тачно реч.

Глагол *зурићи* је знало 52,56% ученика. По свој прилици, ученици су ову реч повезали са глаголом *журићи*, те је највећи број нетачних одговора повезан са брзим кретањем: *журила*, *јурила*, *брзо ишла*, *брзала*, *била брза*, *брзо радил*, *ићи брзо да се не закасни* итд. Одговори попут *уљивала* и *заливала* показују да су неки ученици, водећи се народном етимологијом, реч повезали са рођењем, а било је и оних који су повезали са уранком, те као одговор писали *урадила*.

Да се *манир* односе на нечији стил и понашање, знало је 45,73% ученика, што је у овој групи задатака трећи најбоље урађен. Нетачни одговори показују да ученици већином осећају да је колокација *леји манир* позитивно конотирана, те мисле да значи: *добро научен*, *нешто лепо*, *бојаш*, *поштен*, *злаћо*, *добро* итд., али има и оних који су ову реч тумачили народном етимологијом и повезали је с речи *мана*.

Застарелу реч *вајда*, која се данас јавља најчешће у колокацији с глаголом *немаћи*, знало је 36,11% ученика. Нетачни одговори показују да им је поменута колокација позната, али да је заправо не разумеју. Ученици су махом наводили друге именице које се такође јављају често с глаголом *немаћи*, као што су *шанса*, *нада*, *веза*, *разлој*, *брија*, *идеја*, *помоћ*, *воља*, *пошреба* итд.

Само је 32,26% ученика знало да глагол *шпрчаћи* значи *вирићи*, *издизаји се*, *помањати се* и сл. До највећег броја нетачних одговора дошло је зато што је ученике својим саставом ова реч подсетила на глагол *шрчаћи*, те се међу нетачним одговорима издвајају они који се односе на брзо кретање: *шрче*, *беже*, *бејају*, *кад неко брзо шрчи*. Неки су ученици покушали да помоћу датог контекста одгонетну реч, па су се међу нетачним одговорима нашли следећи глаголи: *стоје*, *шејају се*, *ходају*, *ледају*, *седе*, *излазе*, *вичу*, *пењу се*, *цвиле*, *дераји се*, *падају* итд.

Да утврде значење речи *софра* од ученика смо тражили у два различита задатка. У задатку вишеструког избора ученици су одабирали једну од четири реченице у којој је реч *софра* правилно употребљена. Забележили смо 35,47% тачних одговора, што сматрамо да је веома мало, будући да се *софра* нашла у још једном задатку у истом контексту, али са другачијим захтевом, у којем је требало да напишу шта дата реч значи (в. Табелу 4). Само је 13,89% ученика знало да се реч односи на *сто*, *шрпезу*. Док су неки *софру* заменили са *софом* и тумачили као: *кревет*, *двосед*, *кауч*, *фошља*, *душек* итд., друге је, претпо-

⁴ Одговори ученика дају се у оном облику у којем су их они написали у задатку.

стављамо, погрешан пример реченице из претходног задатка навео да нетачно одговоре и напишу: *чинија, њосуа* итд.

Реч *неимар* знало је свега 8,55% ученика. Погрешни одговори показују да су ученици из контекста претпоставили да се ради о именици која се односи на човека, али да нису били сигурни шта она тачно значи, па су тако писали: *рођак, сјасиоци, браниоци, радници на њивама, нејријашељи, мрјви људи, умрли, њокојник, жрјве, ѡредак, ѡрађанин, јунак, војска, лудак, робови, сјранци, рајници, борац, вијез, сја-новник, ѡрејходник* итд. Има и оних који су народном етимологијом тумачили реч, те писали да је то *неко ко нема мира, неко која није било брија, небрија, немир, кошмар, ѡуја*, а одређен број ученика помислио је да се ради о познатом фудбалеру Нејмару.

Најслабије урађена реч у овом задатку, али и у целом упитнику, представља прилог *заједљиво* (4,06%). Као најчешћи полутачан одговор, који нисмо признавали, издвојио се прилог општијег значења *безобразно*. Неки ученици осетили су да је реч негативно конотирана и да је у питању злонамеран поступак, али нису у већини успели да одреде специфичност значења задате речи, те као одговоре, поред *безобразно* писали: *без добре намере, раздражљиво, ѡхлејно, сјрашно, завидно, злокобно, увредљиво, сјрахошно, ужасно, иријашно, лукаво, љубоморно, ѡровока-иивно*. Поред ових погрешних одговора, који ипак деле понеку семантичку црту са задатом речи, забележили смо различите одговоре, који потврђују колико је ова реч ученицима непозната и далека: *заразно, чудно, ѡвљачно, заједно, забринуто, засјиђе-но, заводно, немирно, ѡихо, смешно, ујијно, лудо, намерно, најадно, ујадљиво, уморно, нејресјано, језиво, ѡвређено* итд.

3.3.2. Речи ван контекста. У последњем, можда најзахтевнијем задатку, од ученика се тражило да на празну линију напишу шта значи свако слово у акрониму САНУ, који се појављује у читанкама у одељку биографије писца академика. Желели смо да проверимо колико ученика разуме када се за неког писца наведе да је био члан САНУ. Само 16,24% ученика знало је тачан одговор, што је највиши проценат тачности у задатку овог типа. Део ученика покушао је да одгонетне скраћеницу и кренуо у добром смеру, али неуспешно: *срјске академије уметности и културе, Срјска академија народа и уметности, Срјска академија научних уметности, Срјска армија научних уметности, Свейска академија науке и уметности, Срјска академија најредних ученика* итд.; други су се користили народном етимологијом у тумачењу: *сјавати и сањати нешто, сан значи кад*

човек одмара своје ѡело и мозак итд.; док су неки били надасве креативни: *сада ако нема унујра, сану зора, сану вајра, сану ѡжар*; С – сан, А – ана, Н – најаша, У – ураа; С – субјекат, А – акузатив, Н – номинатив; *друјачија су слова и реченица и мисао; срјско анонимно удружење; Сједињене Америчке Нације Уједињене; снови-анонимни-ноћни-удобни*; С – санитарна, А – академска, Н – наследска ујрава итд. Напоменули бисмо да смо признали велик број правописно погрешно написане највише научне и уметничке институције у Србији – *Срјска Академија Наука/е и Уметности*.

Глагол *винути се* знало је 12,18% ученика. На основу погрешних одговора приметили смо да су неки ученици ипак усвојили део значења задате речи, а то је *промена ѡложја ѡела: окренути се, исјружати се, најнути се, мјољати се, ѡрјнути се, заврнути се, усјати се, исјејнути се, сајнути се, ѡрошезати се, бајати се, увијати се, ѡрчати, ојати некуд, скојати* итд.; док је другима овај глагол потпуно непрозиран: *смејати се, видејати се, збунјати се, наји-ати се, хвалијати се, јавијати се, жалијати се, ѡосвејати се нечему, дивјати се, усјавати се; јубијати, ѡледајати, кад је неко бојати, викнујати* итд. Поред тога, запазили смо међу погрешним одговорима највише повратних глагола, какав је и глагол чије је значење требало утврдити.

Значење речи *сјуген* знало је 11,11% ученика, с тим што смо као тачне одговоре признали и придеве и именице, иако се у задатку тражила именица. Неки ученици су мислили да је у питању синоним речи *сјуген* или нешто у вези с њим, па се као најчешћи нетачни одговори јављају следећи: *сјуген, ученик, ученик на факултету; учен, бисјар, ѡамешан* итд. Погрешни одговори попут *бунар, киша, чесма, камен, вејар, ѡјок* итд., показују да је једном броју ученика ипак познат контекст у којем се ова реч јавља, али да нису сигурни шта она тачно значи. Има ученика који су реч повезали са средњовековним манастиром: *Сјугеница, ради у сјугеници*; али је ипак највећем броју ова реч страна: *смирен, блај, миран, сјријив, марљив, кулјуран, крајак, ружан, ѡужан, добар, чврст, ѡврг, висок, изненађен, шокиран, ведар, свейи* итд. Напоменули бисмо и то да су, судећи по броју придева који су се нашли у одговорима, ученици ову реч разумели као придев, а не као именицу.

Придев *варљив* најмање је ученика умело тачно да објасни, те заузима претпоследње место у табели са 5,13%. Погрешни одговори попут *вредан, радан, воли да ради, ѡредан* и сл. показују да је било ученика који су ову реч помешали с речи *марљив*, будући да су сличног фонемског састава. Неки су, по свој

прилици, због филма *Варљиво лејто* '68 помислили да *варљив* значи *врућ, шипао*. Нетачни одговори као што су *заварљив, нејоверљив, сналажљив, лажљив, дирљив, илашљив, нејажљив* потврђују да ученици, када не знају неку реч, бирају њој по облику најсличнију. У овом случају, ону која се завршава истим наставком. Да највећи број ученика није знао шта ова реч значи, сведоче примери попут: *јак, лаковеран, несћалан, безобразан, емојиван, неодлучан, лењ, љуш, бесан, њрљав, наиван, ојасан, користиан, брижан, радознао, лукав, нежелу јуно, ујлашен, њрови-дан, ојрезан* итд.

4. Закључна разматрања

Резултати до којих смо дошли у овом истраживању показују да није довољно да се значењима речи приступа само успутно у оквиру других наставних садржаја, најчешће онда када се обрађује неко књижевно дело. Ученици често прочитају или чују неку реч те створе одређене, најчешће погрешне, асоцијације у вези с њом. Анализа је показала да до грешака долази због тога што ученици често прибегавају народној етимологији (нпр. неко ко *ширчи* заправо брзо трчи, *сјуден* је ученик на факултету, САНУ има везе са сном и сл.). Разматрање многих речи показало је да су ученици, иако не знајући тачно значење речи, речи ипак правилно сврставали у значењско поље (нпр. кад је реч о глаголу *винути се*, они знају да у семантици овог глагола постоји некакав покрет, али не знају какав). Осим тога, некад знају само неке од семантичких компонената или само општу конотацију која произлази из неке семантичке компоненте (нпр. знају да је *заједљиво* нешто негативно, али не умеју да појасне на који начин).

Резултати анкете показали су и да је разлика у заступљености тачних одговора између испитаника руралних и урбаних средина незнатна. Примећено је, међутим, да су свих шест датих речи којима обележавамо родбинске односе боље знали ученици на селу, што је и очекивано будући да је на селу, због суживота више генерација, та лексика очуванија. С друге стране, уколико упоредимо ученике шестог и седмог разреда, очигледна је разлика – старији су боље знали готово све речи обухваћене упитником. Показало се, дакле, да једна година битно утиче на усвајање речи код ученика.

Као један од закључака намеће се и тај да сложеност примера има предност у односу на тип задатка. Задаци отвореног типа ученицима јесу тежи, па се речи које су се нашле у њима налазе на дну табеле, али ипак неке речи могу се наћи и у лакшем типу задатка, но ученицима ће и даље бити тешке. Таква реч је, на пример, *меланхолија*, коју је знало свега 18,16%

ученика иако се појавила у задатку придавања. Уз то, од једанаест речи које је знало више од 50% ученика, чак је девет домаћег порекла. Они се налазе у задацима различитог типа, што, такође, потврђује да тип задатка не утиче на успешност колико сам пример.

Иако се неке речи које су се нашле у упитнику могу учинити сасвим обичнима и једноставнима, резултати потврђују да велики број тих речи ученици не знају. Дакле, оваквих речи је много више него што је објашњено у читанкама, због чега би се према њима требало пажљивије односити. Све изнето показује да су нужне промене у обради непознате лексике. Није довољно бавити се непознатим речима пре, током и/или након читања односно приликом анализе књижевног дела, већ је потребно посветити посебну пажњу њиховом увежбавању и обнављању на другим часовима и у другим контекстима. Будући да непознавање лексике матерњег језика, поред тога што утиче на језичку културу, отежава и усвајање градива из других предмета, ово треба схватити као озбиљан проблем и почети се бавити дејим фондом речи на систематичнији и свеобухватнији начин. Мишљења смо да није довољно да се непознате речи обрађују само током обраде књижевног дела, тј. да је то само увод, тј. упознавање с датим речима. Потребно је, дакле, обнављати и увежбавати такве речи на часовима за то предвиђеним и/или издвојити неколико минута у току сваког часа, као и израђивати наставне материјале који би то подржали.

Један вид доприноса лакшем усвајању непознатих речи биће и *Школски речник заборављених речи српског језика*, приликом чије израде треба у обзир узети бројне факторе. Између осталог, за разлику од речника у читанци, у овом речнику речи ће бити обрађене према лексикографским принципима и представљене примерима употребе у типичном контексту. Неопходно је и то да се у њему појаве илустрације као сажетији начин приказа од текста, јер је потребно да ученици сазнају како одређени појам изгледа и које га особине разликују од других врста.

Прилози

	Реч	Тачно	Нетачно	Неурађено
1.	потилјак	71,58%	21,15%	7,26%
2.	свекрва	71,58%	18,59%	9,83%
3.	зет	69,87%	22,22%	7,91%
4.	таст	66,67%	24,79%	8,55%
5.	позно	66,24%	28,21%	5,56%
6.	девер	64,1%	26,92%	8,97%
7.	свастика	57,05%	32,91%	10,04%
8.	сценариста	56,41%	39,74%	3,85%
9.	пазарити	55,98%	13,89%	30,13%
10.	снаха	54,91%	35,26%	9,83%
11.	зурити	52,56%	7,91%	39,53%
12.	подвиг	48,5%	37,61%	13,89%
13.	манири	45,73%	7,69%	46,58%
14.	граја	45,09%	50,43%	4,49%
15.	бок	42,74%	48,29%	8,97%
16.	целат	39,96%	45,73%	14,32%
17.	стихија	39,53%	45,73%	14,74%
18.	вајда	36,11%	27,56%	36,32%
19.	софра	35,47%	59,19%	5,34%
		13,89%	35,26%	80,85%
20.	ђердан	33,97%	47,44%	18,59%
21.	штрчати	32,26%	24,57%	43,16%
22.	суморан	30,77%	53,63%	15,6%
23.	труп	30,56%	57,69%	11,75%
24.	настојати	29,06%	62,39%	8,55%
25.	спокојан	28,42%	57,48%	14,1%
26.	осоран	27,78%	51,28%	20,94%
27.	плећа	27,35%	60,9%	11,75%
28.	стреха	26,92%	57,26%	15,81%
29.	недра	25,64%	66,24%	8,12%
30.	шипарица	23,29%	67,31%	9,4%
31.	бедро	22,01%	67,74%	10,26%
32.	јамачан	21,58%	59,19%	19,23%
33.	јаростан	19,66%	60,47%	19,87%
34.	меланхолија	18,16%	64,32%	17,52%
35.	САНУ	16,24%	16,88%	66,88%
36.	винути се	12,18%	32,69%	55,13%
37.	студен	11,11%	27,14%	61,75%
38.	неимар	8,55%	29,7%	61,75%
39.	варљив	5,13%	39,96%	54,91%
40.	заједљиво	4,06%	25,64%	70,3%

Табела 1. Збирни резултати анкете.

		Село			Град		
	Реч	Тачно	Нетачно	Неурађено	Тачно	Нетачно	Неурађено
1.	потилјак	69,26%	22,08%	8,66%	73,84%	20,25%	5,91%
2.	свекрва	78,79%	13,42%	7,79%	64,56%	23,63%	11,81%
3.	зет	74,03%	20,35%	5,63%	65,82%	24,05%	10,13%
4.	таст	72,29%	21,65%	6,06%	61,18%	27,85%	10,97%
5.	позно	62,77%	29,87%	7,36%	69,62%	26,58%	3,8%
6.	девер	70,13%	22,94%	6,93%	58,23%	30,8%	10,97%
7.	свастика	60,17%	32,03%	7,79%	54,01%	33,76%	12,24%

8.	сценариста	57,14%	39,39%	3,46%	55,7%	40,08%	4,22%
9.	пазарити	59,74%	11,26%	29%	52,32%	16,46%	31,22 %
10.	снаха	59,74%	32,9%	7,36%	50,21%	37,56%	12,24%
11.	зурити	53,25%	8,23%	38,53%	51,9%	7,59%	40,51%
12.	подвиг	52,38%	38,1%	9,52%	44,73%	37,13%	18,14%
13.	манири	48,48%	4,33%	47,19%	43,04%	10,97%	45,99%
14.	граја	35,93%	58,87%	5,19%	54,01%	42,19%	3,8%
15.	бок	43,72%	47,62%	8,66%	41,77%	48,95%	9,28%
16.	целат	41,13%	45,89%	12,99%	38,82%	45,57%	15,61%
17.	стихија	40,26%	47,62%	12,12%	38,82%	43,88%	17,3%
18.	вајда	32,03%	32,47%	35,5%	40,08%	22,78%	37,13%
19.	софра	33,77%	61,04%	5,19%	37,13%	57,38%	5,49%
		12,12%	40,26%	47,62%	15,61%	30,38%	54,01%
20.	ђердан	31,17%	54,55%	14,29%	36,71%	40,51%	22,78%
21.	штрчати	35,06%	25,97%	38,96%	29,54%	23,21%	47,26%
22.	суморан	25,97%	58,44%	15,58%	35,44%	48,95%	15,61%
23.	труп	24,24%	63,64%	12,12%	36,71%	51,9%	11,39%
24.	настојати	24,68%	67,1%	8,23%	33,33%	57,81%	8,86%
25.	спокојан	24,68%	61,9%	13,42%	32,07%	53,16%	14,77%
26.	осоран	28,14%	50,22%	21,65%	27,43%	52,32%	20,25%
27.	плећа	29,44%	59,31%	11,26%	25,32%	62,45%	12,24%
28.	стреха	27,71%	57,58%	14,72%	26,16%	56,96%	16,88%
29.	недра	25,97%	64,94%	9,09%	25,32%	67,51%	7,17%
30.	шипарица	27,27%	62,34%	10,39%	19,41%	72,15%	8,44%
31.	бедро	22,51%	65,8%	11,69%	21,52%	69,62%	8,86%
32.	јамачан	21,21%	61,04%	17,75%	21,94%	57,38%	20,68%
33.	јаростан	22,08%	59,31%	18,61%	17,3%	61,6%	21,1%
34.	меланхолија	20,78%	64,94%	14,29%	15,61%	63,71%	20,68%
35.	САНУ	12,99%	14,72%	72,29%	19,41%	18,99%	61,6%
36.	винути се	11,26%	32,03%	56,71%	13,08%	33,33%	53,59%
37.	студен	10,39%	28,57%	61,04%	11,81%	25,74%	62,45%
38.	неимар	8,23%	32,47%	59,31%	8,86%	27%	64,14%
39.	варљив	3,9%	45,45%	50,65%	6,33%	34,6%	59,07%
40.	заједљиво	2,16%	27,71%	70,13%	5,91%	23,63%	70,46%

Табела 2. Резултати анкете подељени на село и град.

		VI РАЗРЕД			VII РАЗРЕД		
	Реч	Тачно	Нетачно	Неурађено	Тачно	Нетачно	Неурађено
1.	потилјак	65,61%	26,24%	8,14%	76,92%	16,6%	6,48%
2.	свекрва	73,76%	16,74%	9,5%	69,64%	20,24%	10,12%
3.	зет	71,95%	21,27%	6,79%	68,02%	23,08%	8,91%
4.	таст	66,06%	25,33%	8,6%	67,21%	24,29%	8,5%
5.	позно	61,09%	33,48%	5,43%	70,85%	23,48%	5,67%
6.	девер	62,44%	28,05%	9,5%	65,59%	25,91%	8,5%
7.	свастика	58,82%	31,67%	9,5%	55,47%	34,01%	10,53%
8.	сценариста	54,75%	41,18%	4,07%	57,89%	38,46%	3,64%
9.	пазарити	48,87%	15,84%	35,29%	62,35%	12,15%	25,51%
10.	снаха	54,75%	36,2%	9,05%	55,06%	34,41%	10,53%

11.	зурити	44,8%	8,14%	47,06%	59,51%	7,69%	32,79%
12.	подвиг	46,61%	38,46%	14,93%	50,2%	36,84%	12,96%
13.	манири	38,46%	6,33%	55,2%	52,23%	8,91%	38,87%
14.	граја	47,51%	48,42%	4,07%	42,91%	52,23%	4,86%
15.	бок	35,75%	54,3%	9,95%	48,99%	42,91%	8,1%
16.	целат	32,58%	50,68%	16,74%	46,56%	41,3%	12,15%
17.	стихија	37,56%	47,06%	15,38%	41,3%	44,53%	14,17%
18.	вајда	25,79%	31,67%	42,53%	45,34%	23,89%	30,77%
19.	софра	38,46%	57,01%	4,52%	32,79%	61,13%	6,07%
		10,86%	33,48%	55,66%	16,6%	36,84%	46,56%
20.	ђердан	30,77%	51,13%	18,1%	36,84%	44,13%	19,03%
21.	штрчати	22,62%	27,15%	50,23%	40,89%	22,27%	36,84%
22.	суморан	23,08%	57,92%	19%	37,65%	49,8%	12,55%
23.	труп	24,43%	63,35%	12,22%	36,03%	52,63%	11,34%
24.	настојати	24,43%	65,16%	10,41%	33,2%	59,92%	6,88%
25.	спокојан	25,79%	57,01%	17,19%	30,77%	57,89%	11,34%
26.	осоран	22,17%	53,85%	23,98%	32,79%	48,99%	18,22%
27.	плећа	22,62%	63,35%	14,03%	31,58%	58,7%	9,72%
28.	стреха	19%	64,25%	16,74%	34,01%	51,01%	14,98%
29.	недра	21,72%	68,33%	9,96%	29,15%	64,37%	6,48%
30.	шипарица	19%	70,14%	10,86%	27,13%	64,78%	8,1%
31.	бедро	15,38%	72,85%	11,76%	27,94%	63,16%	8,91%
32.	јамачан	20,81%	57,01%	22,17%	22,27%	61,13%	16,6%
33.	јаростан	14,48%	60,63%	24,89%	24,29%	60,32%	15,38%
34.	меланхолија	13,57%	66,06%	20,36%	22,27%	62,75%	14,98%
35.	САНУ	10,41%	15,84%	73,76%	21,46%	17,81%	60,73%
36.	винути се	5,88%	33,03%	61,09%	17,81%	32,39%	49,8%
37.	студен	10,41%	28,51%	61,09%	11,74%	25,91%	62,35%
38.	неимар	6,79%	23,98%	69,23%	10,12%	34,82%	55,06%
39.	варљив	1,81%	37,56%	60,63%	8,1%	42,11%	49,8%
40.	заједљиво	1,81%	21,72%	76,47%	6,07%	29,15%	64,78%

Табела 3. Резултати анкете подељени на шести и седми разред.

1. Заокружите слово испред тачног значења истакнуте речи.

сценариста	а) човек који уређује сцену	б) писац сценарија	в) сценски извођач
граја	а) дечија игра	б) певање	в) галама
шипарица	а) одраслија девојчица	б) окруњени клип кукуруза	в) мала шипка
настојати	а) дуго стајати	б) одбијати	в) трудити се
позно	а) снажно	б) познато	в) касно

2. Заокружите слово испред реченице у којој је реч 'софра' правилно употребљена.

- а) Легла је на удобну софру да мало предахне.
б) Софра је била zgodна, висока и витка..
в) Софра је била постављена у гостинској соби.
г) У стакленој софри на столу било је неколико јабука.

3. Бројеве испред појмова напишите поред њихових значења.

1. целат а) храбро, јуначки извршено дело ____
2. меланхолија б) природна појава која се истиче силном рушилачком снагом ____
3. подвиг в) огрлица од зрнаца (стаклених, бисерних и сл.), (полу)драгог камења ____
4. стихија г) продужени део крова ____
5. ђердан д) извршилац смртне казне, погубљења ____
6. стреха ђ) тужно, сетно расположење ____

4. Испред кратког објашњења речи упишите реч на које се оно односи.

недра	бедро	потилак	бок	плећа	труп
_____	—	део ноге од кука до колена, бут			
_____	—	лева или десна страна човечјег тела од пазуха до кука			
_____	—	груди, прса			
_____	—	задњи део лобање			
_____	—	горњи део леђа између врата и руку			
_____	—	средишњи део човечјег тела између врата и удова			

5. На линије поред наведених речи напишите о којој се боји ради.

- а) грахораст, -а, -о _____
 б) мрк, -а, -о _____
 в) сињ, -а, -е _____

6. Подвучену страну реч замени домаћом речју или речима с истим значењем.

- а) Емигрирао је 1937. године у Женеву бежећи од нациста. _____
 б) Он је по занимању журналиста. _____
 в) Уметнику је потребна инспирација. _____
 г) Требало би у свакој прилици избегавати конфликт. _____
 д) Одједном се у мени пробудио животињски инстинкт. _____

7. На празне линије поред описа речи препишите одговарајућу именицу.

таст	девер	зет	снаха	свастика	свекрва
а) ожењен човек у односу на чланове породице своје жене _____			а) женина сестра њеном мужу _____		
б) женин отац _____			б) мужевљева мајка _____		
в) мужевљев брат или рођак из истог поколења _____			в) удата жена у односу на чланове породице свога мужа _____		

8. Одаберите реч и упишите је на празну линију у одговарајућем граматичком облику, тако да добијете смислену реченицу.

- знамење плуг недокучив предузимљив
 а) Продаје се _____ за шпартање земље између редова кукуруза.
 б) Сварогово је _____ наковањ, јер је био највећи ковач.
 в) Један _____ млад трговац основао је ватрогасну бригаду.
 г) То је за њега била _____ тајна.

9. На линије упишите број тако да се добију смислени изрази.

докучити _____	1. капу	1. крепак, -ка, -ко	_____ хлеб
кушати _____	2. разлог/смисао	2. снен, -а, -о	_____ злато
дрешити _____	3. вино	3. насушни, -а, -о	_____ старица
нахерити _____	4. кесу	4. жежен, -а, -о	_____ песма

10. Заокружите слово испред правилног значења речи.

јамачан:	а) сигуран	б) бесан	в) обичан	г) низак
јаростан:	а) љутит	б) милостив	в) досадан	г) тужан
осоран:	а) груб	б) необичан	в) осетљив	г) опасан
спокојан:	а) мртав	б) безбрижан	в) тврдоглав	г) побожан
суморан:	а) уморан	б) срећан	в) тужан	г) прорачунат

11. Замените подвучене речи блискозначном речју или речима:

Љуто ме је заболела рана. _____
 Има ли какве вајде од свег овог писања? _____
 Ускоро су стигли до раскршћа надомак Маркове куће. _____
 Београђани још увек на пијацама пазар воће. _____
Елем, у овој књизи говори се о одрастању... _____

12. Објасните значења подвучених речи:

Смије му се пркосно, заједљиво Лујо.

Зурила је у свод плави, глатки.

Софра је прекривена белим чаршавом и постављена.

Смедервска тврђава подсећала је људе на крв, зној и сузе својих неимара.

Ено их, штрче на највишем зиду тврђаве.

Мање је важно да ли је леп, храбар и учен и да ли има лепе манире!

13. Напишите значење наведених речи.

варљив, -а, -о _____

студен, -и, ж _____

винути се, -нем се _____

14. На празну линију напишите шта значи свако слово у акрониму САНУ.

Приказ 1. Упитник о заборављеним речима.

Литература

- БОГАВАЦ, Томислав, ТРОЈ, Фридрих, ИВАНЧЕВИЋ, Миљивој, ЂОРЂЕВИЋ, Данка, НАХОД, Светозар (1972). *Тесџ у школској љракси*. Београд: Научна књига.
- БРБОРИЋ, Вељко Ж. (2018). Речници у читанкама за основну школу. *Научни састјанак славистиа у Вукове дане*, 47 (1), 473–486.
- ГЛИНКИНА, Лидия Андреевна (2008). *Иллюстрированный толковый словарь забытых и трудных слов русского языка*. Москва: Мир энциклопедий Аванта+.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна (2011). *Лексикологија и љрамашика у школи*. Београд: Учительски факултет.
- ИЛИЋ, Павле (1998). *Српски језик и књижевности у настјавној штеорији и љракси. Мејодика настјаве*. Нови Сад: Змај.
- МРКАЉ, Зона (2008). *Настјавно љроучавање народних љриповедака и љредања*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- НИКОЛИЋ, Миљија (2009). *Мејодика настјаве српској језика и књижевности*. Суботица: Минерва.
- ПАВЛОВИЋ, Миодраг (2008). *Припремање настјавника и ученика за љумачење књижевних дела*. Београд: Завод за уџбенике.
- ЦВИЈЕТИЋ, Ратомир (2005). *Речници у настјави српској језика и књижевности*. Приручник за настјавнике. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- ШТАСИ, Гордана (2018). *Мејодика настјаве српској језика и књижевности*. Мејодичка обрада љрамашичких садржаја. Нови Сад: Завод за уџбенике.

*

- BALMFORD, Andrew, CLEGG, Lizzie, COULSON, Tim, TAYLOR, Jennie (2002). Why Conservationists Should Heed Pokémon. *Science*, 295 (5564), 2367. <<https://www.jstor.org/stable/3076137>>. [25. 8. 2024]
- HOLLY, Krystyna, ŹÓŁTAK, Anna (2001). *Słownik wyrazów zapomnianych, czyli słownictwo naszych lektur*. Warszawa: PWN.
- KLARK, Eva (1985). Šta sadrži reč: O detetovom usvajanju semantike. U: Tomislav Popović (ur.), *Razvoj govora kod deteta* (str. 157–200). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- KROMER, Ričard (1985). Razvoj jezika i saznanja – kognitivistička teza. U: Tomislav Popović (ur.), *Razvoj govora kod deteta* (str. 73–126). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- MARKS, Carolyn B., DOCTOROW, Marleen J., WITTROCK, Merlin C. (1974). Word frequency and reading comprehension. *Journal of Educational Research*, 67 (6), 259–262.

MILLER, George A., GILDEA, Patricia M. (1987). How Children Learn Words. *Scientific American*, 257(3), 94–99. <<https://www.jstor.org/stable/10.2307/24979482>>. [13. 8. 2024]

PIJAŽE, Źan, ČOMSKI, Noam (1990). *Teorije jezika. Teorije učenja. Debata između Źana Pijažea i Noama Čomskog*. Prevela Vesna Polovina. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

PILGRIM, Sarah, SMITH, David, PRETTY, Jules (2007). A Cross-Regional Assessment of the Factors Affecting Ecoliteracy: Implications for Policy and Practice. *Ecological Applications*, 17(6), 1742–1751. <<https://www.jstor.org/stable/40062071>>. [27. 8. 2024]

VIGOTSKI, Lav (1983). *Mišljenje i govor*. Beograd: Nolit.

Gorica Mirković — Danica Tomaš

**On the Path of Forgotten Words:
From a Survey to a School Dictionary**

(Summary)

This paper analyzes the results of a survey conducted to gather data for the upcoming *School Dictionary of Forgotten Words in Serbian Language* by Matica Srpska. The survey was conducted at the end of the 2022/2023 school year among students in sixth and seventh grade, who live in both rural and urban areas. The aim is to verify whether the lexemes from the sixth-grade reader were properly excerpted for the aforementioned dictionary. The questionnaire comprised 14 exercises of various types, including 62 lexemes and one acronym. All students were given the same questionnaire which deals with lexemes from literary works analyzed in sixth grade. Therefore, the research centered on the unknown words found in those literary works, with the analysis covering 40 lexemes and a corpus of 500 questionnaires. The paper primarily employs a quantitative methodology, supplemented by other methods according to the types of exercises. The analyzed words were categorized based on the type of exercise used – multiple-choice, matching, and short-answer exercises. The results indicate that teaching word meanings solely as part of broader lesson content is insufficient. Students often acquire false associations regarding words they read or hear and rely on folk etymology to decipher their meanings. They display only partial familiarity with the words and often assign words a meaning broader than their actual denotation. The results show that the variation in correct answers based on the environment was insignificant. However, students in rural areas displayed greater familiarity with the six words denoting familial relationships, which the questionnaire encompassed. Conversely, seventh-graders outperformed sixth-graders on nearly all exercises, indicating that an additional school year significantly impacts the acquisition of word meanings. Overall, students lack understanding of many words included in the survey, which underscores the need for a different approach to teaching vocabulary. Since a lack of familiarity with the vocabulary of one's mother tongue affects both language proficiency and acquisition of knowledge in other subjects, this should be regarded as a serious issue and should be addressed with a more systematic and comprehensive approach to teaching vocabulary to children.

О новом српско-руском речнику: концепт и методологија

Јулија Шапић¹ — Екатерина Јакушкина² — Дарја Рижова³

¹  <https://orcid.org/0000-0002-4788-5497>, ²  <https://orcid.org/0000-0002-0052-1338>, ³  <https://orcid.org/0000-0002-8387-0049>

¹ Руски центар за науку и културу „Руски дом” у Београду, „Россотрудничество”, Москва (Русија)

² Московски државни универзитет „М.В. Ломоносов”, Москва (Русија)

³ Виша школа економије, Москва (Русија)

¹ julija.sapic@gmail.com (✉), ² jkatia@yandex.ru, ³ daria.ryzhova@mail.ru

Сажетак

У раду се представљају концепт и досадашњи резултати рада научног колектива на пројекту новог великог српско-руског речника. Нови речник саставља се у складу са потребама корисника — говорника руског језика, али ће његова планирана електронска верзија обезбедити и функције обрнутог речника и двојезичног корпуса за функционално претраживање, као и високу ажурност садржаја. Рад се темељи на лексикографској традицији и класичним методама превођења и поређења лексичких система, односно пажљиве селекције речничких еквивалената. Међутим, изглед и структура речничког чланка осмишљавају се у складу са савременом научном парадигмом, односно оријентацијом на потребе корисника. Значења лексема српског језика датих као одреднице представљају се у виду структуре која може бити модификована и прилагођена циљном језику. Даје се адекватан број семантичких реализација с обзиром на зависност семантике од синтактичких позиција и прагматике исказа, и то у мери у којој то лексикографски облик излагања грађе омогућава. Настоји се да речник буде активан: циљ је да предложи будућем кориснику комуникацијске смернице, путем одговарајуће структуре и стратегије тумачења, и да га огради, где је то могуће, од потенцијалних комуникацијских неуспеха.

Кључне речи: двојезични речник, лексикографија, лексика, српско-руски, одредница, семантичка структура, еквивалент.

Abstract

The paper presents the concept and current results of the academic team working on the project of a new comprehensive Serbian-Russian dictionary. The new dictionary is being compiled to meet the needs of Russian-speaking users, but its planned electronic version will also offer reverse dictionary functionality and serve as a bilingual corpus, ensuring high content accuracy. The work draws upon lexicographic tradition and classical methods of translation and comparison of lexical systems, with careful selection of dictionary equivalents. However, the appearance and structure of the dictionary entries are designed according to modern scientific paradigms, prioritizing user needs. The meanings of the Serbian lexemes presented as entries are structured in a flexible way that can be adapted to the target language. The dictionary provides an appropriate number of semantic realizations, taking into account the dependence of semantics on syntactic positions and the pragmatics of statements, within the limits of the lexicographic presentation. The goal is for the dictionary to be dynamic and user-oriented: it aims to offer future considering users' communicative guidance through well-structured entries and interpretation strategies, and, where possible, to help them avoid potential communication failures.

Keywords: bilingual dictionary, lexicography, lexicon, Serbian-Russian, vocabulary, semantic structure, equivalent.

1. Увод

Лексикографска делатност — о чему сведоче археолошки налази старих цивилизација, као што су сумерско-акадски речници састављени клинописом — има вишемиленијумску историју која започиње двојезичним речницима, али је лексикографија у свом теоријско-методолошком облику још увек млада као самостална научна дисциплина. У лингвистичкој традицији, двојезична лексикогра-

фија повезује се са лексикологијом и семантиком, али се често занемарује њена веза са прагматиком, контрастивном и конфронтативном лингвистиком, теоријом превода и методиком наставе страних језика. Двојезична лексикографија има велики значај не само за кориснике, већ и за лингвисте, јер укршта исходе свих наведених дисциплина на једном пољу. Задатак лексикографа огледа се у томе да се у пракси превазиђу све теоријске, односно системске неусаг-

лашености и преточе се у систематичан и доследан упоредни опис два лексичка система.

У словенским земљама развој савремене теорије лексикографије почиње половином XX века. Међу прве теоријске радове тог времена убраја се типологија речника Л. В. Шчербе (ЩЕРБА 1974), у којој су двојезични (преводни) речници издвојени у посебну групу и супротстављени описним речницима. Имајући у виду недовољан учинак двојезичних речника као наставног средства у настави страног језика, Шчерба наглашава пасивни карактер оваквих речника у односу на описне. Његова идеја о комбинованим речницима умногоме је одредила данашњу оријентацију савремене лексикографије на активност у обради и излагању речничке грађе, тј. организацију података о речима не само за пасивну рецепцију текстова, већ и за активну, самосталну употребу. Таква идеја и оријентација била је заједничка са методиком наставе коју је на српском тлу заступао и развијао Р. Кошутин и његови следбеници. Концепцију активног речника годинама је разрађивао и усавршавао Ј. Д. Аפרесјан. Међу његовим истакнутим пројектима који су дали велики допринос лексикографији истичу се обиман *Велики енглеско-руски речник* (1993–1994) од 250 хиљада речи и *Активни речник руског језика* с предговором који излаже ауторову позицију (АПРЕСЈАН 2014). Истовремено, на темељима лексичко-семантичке школе Ј. Д. Аפרесјана (АПРЕСЈАН 1995) поникла су многа савремена истраживања лексичке семантике, укључујући когнитивносемантичка истраживања (ЗАЛИЗНЯК 2004; РАХИЛИНА 2008) — у духу одрживости лексиколошке традиције¹.

Развоју теорије двојезичне лексикографије допринео је Л. Згуста (ZGUSTA 1971). Он је као кључни проблем издвојио претежну нееквивалентност лексичких јединица два језика условљену језичким анизоморфизмом. Разради лексикографских параметара двојезичне лексикографије допринели су теоретичари и практичари лексикографије В. П. Берков (1973; 2004), Ј. Ривелис (2007), А. В. Садиков (2019), али и — посредно — сви они аутори двојезичних речника који су своје ставове уградили у лексикографска дела (нпр. Толстой 1970; 2001; Станковић 1998). Иако само постојање двојезичних речника сведочи о томе да се језичка асиметрија у њима морала некако

превазићи, двојезична лексикографија, бар када је реч о руској и српској двојезичној лексикографији, до данас није добила своје чврсто теоријско-методолошко утемељење у виду посебних монографија.²

Чак и актуелни пораст интересовања за лексикографију у славистици последњих година, о чему сведоче новије колективне монографије (Ристић и др. 2021; ЧЕРНЫШЕВА 2022), углавном је усмерен ка једнојезичним речницима модернијих жанровских облика (асоцијативни, идеографски, тематски и сл.). Посебан значај имају теоријски радови настали приликом припреме речника *Srpskog rečnika novijih anglicizama* (PRČIĆ i др. 2021; ГУДУРИЋ и др. 2022). Он је, са својих 4.500 одредница, представљен као носилац „хибридног” типолошког обележја, односно као „једнојезично-до-двојезични речник” (ПРЧИЋ 2022), који описује групу енглеских речи интегрисаних у српски језик. Нажалост, рекли бисмо, двојезична лексикографија у свом класичном облику, који се огледа у представљању лексичког система једног језика преко лексичког и, шире гледано, језичког система другог језика, и даље остаје у другом плану.

Међу ауторима који настављају да се баве питањима двојезичне лексикографије издваја се Д. Шипка (ŠIPKA 2015; ШИПКА 2024). У једном од ауторових најновијих истраживања (ШИПКА 2024), поставља се важно питање *лексикографског анизоморфизма* као типа неподударности значења речи са аспекта представљања у речнику. У том смислу, разматра се категорија *вишеструке еквиваленције* као најзаступљенија међу разним типовима еквиваленције (уп. нулта, делимична, потпуна) и наводе се начини за њено практично превазилажење (декомпозиција, парадигматизација, парафраза, спецификација, егземплификација и др.). Аутор констатује да не постоји универзална формула за лексикографско представљање анизоморфних лексема, иако уочава тенденције у стратегијама код обраде одређених типова речи (на пример, егземплификација се примењује код функционалних речи, контекстуализација код апликативних конфликта, контекстуализација код конотативних). У монографији, објављеној десетак година раније (ŠIPKA 2015), Д. Шипка наводи бројне примере како успешних, тако и неуспешних тумачења

¹ Руска семантичка школа, чији је развој почео крајем 19. односно почетком 20. века (широко су позната имена А. Потебње, А. Шахматова, Виктора Виноградова и др.), проучава значење речи, израза и текста у контексту, уз посебан акценат на дубинску анализу језичких структура и веза између језика, мишљења и стварности, укључујући метафоре — предмет когнитивнолингвистичких истраживања. Развој руске семантике у когнитивнолингвистичком правцу се, међутим, одвијао континуирано и са ослонцем пре свега на лингвистичку традицију.

² А. Садиков даје глобалан монографски приказ развојног пута лексикографије у Европи и Русији од првих познатих речника до 21. века. Аутор монографије разматра теоријске ставове водећих лексикографа, међу којима су и аутори чувеног *Оксфордског водича за практичну лексикографију* (Atkins, B.T.S., Rundell, M. *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2008). А. Садиков истиче да *Вогич*, иако настао претежно на грађи једнојезичних дескриптивних речника, представља велики корак у правцу систематизације и формализације принципа лексикографског описи и разради научне спецификације двојезичне лексикографије.

из лексикографских извора на различитим светским језицима, који представљају драгоцен практичан материјал за лексикографе.

Међу српско-руским лексикографским остварењима, за најпотпунији се сматра речник И. И. Толстоја (Толстой; прво издање 1954; друго, допуњено 1970): он се користи за обуку српском језику у високошколским установама у Русији и многим курсевима српског језика. Међутим, овај — премда поуздан — извор не одражава промене у лексичком фонду које су се десиле у последњих 50 година. Ова чињеница подстакла је колектив аутора на покретање пројекта састављања новог српско-руског речника (у даљем тексту: НСРР), који би одражавао савремено стање српске и руске лексике у њиховом актуелном међусобном односу.

У овом раду представљена је основна концепција НСРР. Наиме, у одељку 2 кратко је представљена макроструктура (намена, извори, типолошка функција, лексикон) и микроструктура речника. Одељак 3 посвећен је најважнијим теоријским и практичним проблемима у раду — представљању семантичке структуре вишезначних речи у оквиру речничког чланка и питању речничке еквиваленције, односно решавању лексикографског анизоморфизма. У одељку 4 излаже се проблематика везана за неусаглашеност руске и српске лексикографске традиције, у складу са чиме се, између осталог, различито гледа на стилску диференцијацију. У одељку 5 излажу се погледи на коначан облик будућег речника и погодности његове електронске верзије. На крају се изводе закључци и дају лексикографске смернице.

2. Концепција новог великог српско-руског речника

Пројекат састављања НСРР започет је 2021. године. На његовом извођењу ангажован је научни колектив Катедре за славистику Московског државног универзитета Ломоносов у сарадњи с Катедром за српски језик с јужнословенским језицима Филолошког факултета Универзитета у Београду. До данашњег дана обрађено је преко 15.000 одредница.

Састављање НСРР представља велики изазов за ауторски колектив из више разлога. Поред одговорности овог подухвата великих размера, те теоријских неусаглашености и мањкавости постојећих методолошких поступака, потешкоћу у раду представља асиметрија значењске структуре јединица два лексичка система. Генетска сродност српског и руског језика, која би требало да олакшава рад, ствара опасност од појаве језичке интерференције у тумачењима. Исто тако, с обзиром на то што је метод превођења један од основних метода у лекси-

кографском раду колектива и с обзиром на то што је утемељен на семантичком критеријуму, не може се искључити ни одређена субјективност у раду која је везана за перцепцију речи или граница појма матерњег или страног језика код састављача.

Ипак, ауторски колектив труди се да следи смернице које је на почетку разрадио и које с временом допуњава и усавршава. У даљем тексту излаже се у општим цртама, док је детаљније представљен у другом коауторском чланку (Драгичевич и др. 2024), систем критеријума који ауторски колектив примењује у лексикографском раду.

2.1. Макроструктура речника

У склопу овог пододељка наводимо основне податке о макроструктури речника, укључујући податке о обиму и грађи, намени и типолошкој функцији речника.

2.1.1. Опште напомене. По типу НСРР је двојезични, односно преводни. По обиму, спада у категорију великих речника: према тренутној процени састављача, он ће садржати 80.000–100.000 одредница, представљених према азбучном реду. Према медијуму представљања података, речник је замишљен као штампано, али и електронско издање.

Поред основног дела, НСРР ће садржати уводни део са упутствима, описом структуре и система ознака, лексикографским принципима обраде речи и другим неопходним подацима за будуће кориснике.

2.1.2. Намена. НСРР намењен је пре свега говорницима руског језика, што се огледа у начину обраде српских одредница у укупности њихових прозо-дијских, морфолошких и, у ширем смислу, граматичких особина, као и у начину њиховог приказивања у рускојезичном делу, тј. „десној” страни речничког чланка. Речник ће, међутим, бити користан, посебно у електронском облику, и за говорнике српског језика. Штавише, он ће послужити као корпус и извор језичких и метајезичких података о српској и руској лексици које су представљене поредбено, односно као инструмент за лингвистичка истраживања за кориснике којима је то неопходно без обзира на лингвокултуролошку припадност. Сама чињеница да речник носи назив „велики” подразумева да је циљна група будућих потенцијалних корисника широка и подразумева различите нивое контаката с језичким системима (рецептивне и продуктивне). Питање намене оцењено је као једно од најважнијих за успешну реализацију пројекта и формулисано је већ на почетку (Шапич 2023).

2.1.3. Извори. За основни извор српских одредница и података о њима одабран је списак одредница

обрађен у РСЈ. Списак одредница током рада се ревидира и евентуално допуњава новим речима. Процену српских одредница за двојезични речник са српске стране врши Р. Драгићевић. На припремању рускојезичне, „десне” стране и финалном уређењу речника ангажован је колектив аутора, који чине Ј. И. Јакушкина, М. Д. Королькова, Д. А. Рижова и Ј. Л. Шапић. Критеријуми одабира лексикона су изложени усмено на Округлом столу МГУ „Проблемы славянской сопоставительной лексикологии и лексикографии”, одржаном 2023, и у публикацији (Драгићевић 2024), при чему је један од водећих критеријума свакако функционалност речи. Аутори се у процесу рада консултују с тимом стручних експерата, ослањајући се у појединим сегментима и на помоћ стручних сарадника и преводилаца. За речи које су дате као одреднице и за илустрације њихове употребе, приликом припремања „десне” стране проналазе се одговарајући руски еквиваленти, при чему се речнички чланци могу преуредити у делу структуре и илустрација употребе како би правила и примери употребе српских речи били транспарентни носиоцима руске лингвокултуре.

У својству помоћних извора користе се различите лексикографске базе. Међу изворима на српском језику то су: РМС, Рrсiс i др. 2021, Оташевић 2012, Клајн – Шипка 2012 и др. Користе се и двојезични српско-руски и руско-српски речници (Толстой 1970; Станковић 1998), једнојезични речници руског језика (Евгеньева 1981–1984; Ожегов – Шведова 1999), као и други описни и фразеолошки речници, те речници страних речи у руском језику.

НСРР се ослања на расположиве електронске корпусе српског језика као што су *PDRS* и *СрпКор2013*. Међутим, проблем с употребом корпуса представља чињеница да електронски корпуси нису потпуни и нису увек репрезентативни. То значи да се употреба мање фреквентних функционалних речи тешко може проверити. Тако је, на пример, приликом покушаја да се пронађу потврде употребе деминутива наведених у РСЈ под А и Б, један део остао непотврђен у корпусу (*аријица*, *бајремчић*, *беочужић*, *биволић*, *бичић*, *бојић* и др.) (Шапић 2024а).

2.1.4. Типолошка функција и лексикон. Поред лексике опште употребе, у НСРР речник се укључује извештајан број термина и других ускостручних речи из области науке, спорта, индустрија и слично, у складу са критеријумима фреквентности, функционалности и културно-историјске важности. На пример, реч *дејташираши* често је присутна у текстовима о Првом светском рату и повлачењу српске војске преко Албаније. Будући да је реч о историјски значајној реалији за српску културу, процењено је да она тре-

ба да се нађе у двојезичном речнику. Речи из лексичко-семантичких група зоонима и фитонима такође се разматрају у погледу културолошке важности, а уколико су важне за једну од култура, остављају се у двојезичном речнику. На пример, речи *iaшaлин-ка* или *iaћан* имају денотате заступљене у српској култури, иако су непознате руској култури. Слично томе, речи *јерила* и *маховница* значајне су за руску културу, иако су мање распрострањене у српској. Такве речи укључују се у списак одредница НСРР.

Даље, НСРР је замишљен као нормативни, те је одлучено да он неће садржати ненормативну лексiku као што су, рецимо, вулгаризми. Фреквентне и функционалне разговорне речи, као и жаргонизми који се налазе на списку српских речи укључују се у НСРР у овој фази рада и опремају одговарајућим квалификаторима (у извору су означене као *жарг.* или *шaиp.*). Питање нормативности речника, односно његове прескриптивне улоге се, без сумње, решавало код састављања РСЈ (односно, његовог реиздања 2011. и 2018. године), па је сама чињеница да су се такве речи нашле међу одредницама говори о усмерености ауторског колектива РСЈ на свеобухватност лексике. Питању нормативности у НСРР приступа се с циљем постизања равнотеже између идеје да је за корисника важно да у речнику пронађе и разуме сваку реч коју је чуо или прочитао и чињенице да лексiku нижег регистра, за коју треба да постоје посебни речници, корисник који је носилац руског језика не очекује да пронађе у оваквом извору.

У састав НСРР укључени су и регионализми распрострањени у разним деловима српске језичке територије.

Током рада на поређењу лексике издвајају се лексичко-семантичке или деривационе групе и на њих се гледа системски. Испитују се — пре свега у сврху уједначавања дескрипција — групе које имају творбене форманте са одређеним семантичким нијансама (Шапић 2024б). За неке од њих одлучено је да се не укључују у лексикон — рецимо, именице на *-ост* које немају специфично развијена значења, као и прилози на *-о*, творбено и семантички слични придевима. Међутим, питања укључивања, односно искључивања речи решавају се на крају критичком анализом сваке речи, при чему се процењује њена фреквентност и функционалност.

2.2. Микроструктура речника

Речнички чланак састоји се од одреднице на српском језику и речничких еквивалената на руском језику³.

³ Термин речнички еквивалент представља превод на српски језик термина словарное соответствие, које А. В. Садиков предла-

Одреднице су већ делимично означене акцентима и дужинама. Уз одреднице се наводе варијанте (нпр., акценатске, деривационе и сл.), подаци о парадигматским особинама (покретном самогласнику, одсуству очекиване алтернације, завршецима другог рода код придева итд.), као и ознаке граматичке категорије (род код именица, вид код глагола, врста речи код непроменљивих речи), те квалификатори евентуалне стилске маркираности и области употребе. Не наводе се квалификатори (подаци) о пореклу речи. У илустративном делу дају се примери синтагматске спојивости, употребе у говору и, коначно, фразеолошки и паремиолошки материјал.

У рускојезичном делу дају се преводни, односно речнички еквиваленти и преводе се илустрације употребе. Навешћемо пример из РСЈ и приказ чланка будућег српско-руског речника:

видра [...] **1. а.** зоол. *звер Lutra lutra из њор. куна (Mustelidae), која живи њоред вода и храни се рибом. б.* крзно ње живоѡишње. **2.** фиг. врло окрејна, сналажљива особа, мудра и лукава особа: ~ човек, ~ од човека

Извод 1. Чланак видра (РСЈ).

видра [...] **1 а.** зоол. видра **б.** мех выдры **2. ѡерен.** ловкач; проворный, расторопный, шустрый; ~ **човек,** ~ **од човека** расторопный человек

Извод 2. Предлог за обраду у НСРР.

3. Однос према семантичкој структури речи

Једна од кључних проблемских области у двојезичној лексикографији огледа се у приказивању семантичке структуре вишезначних речи, укључујући организацију, груписање значења и њихову хијерархију.

3.1. Структурирање тумачења

Код поделе на значења у рускојезичном делу речника полази се од семантичке структуре речи српског језика, али се такође узима у обзир подударност/неподударност значењских структура оба језика и семантичка дистанца између значења, односно подзначања у руском језику. До таквог критеријума

же у следећем значењу: „Словарное соответствие — это слово и выражение одного языка, обладающее приблизительно тем же набором сем, что и сопоставляемое с ним слово или выражение другого языка, принадлежащее к той же части речи (если языки имеют сопоставимые части речи) и принадлежащее к сопоставимому регистру речи (функциональному стилю)” (Садиков 2019: 205) [Речнички еквивалент је реч или израз једног језика који има приближно исти скуп сема као реч или израз другог језика с којим се упоређује, при чему припада истој врсти речи (ако језици имају упоредиве врсте речи) и истом регистру говора (функционалном стилу)].

дошло се синтезом практичних и теоријских резултата, укључујући резултате теорије превода, и практичних искустава самих аутора, који се труде да, по речима Ј. Д. Апресјана, обезбеде „квалитетни лексикографски сервис”.

Питање семантичке структуре у аспекту двојезичне лексикографије, посебно на грађи руског и српског језика, до сада није разматрано систематски у оквирима лексикографске литературе. На недостатак систематских решења скренуо је пажњу А. В. Садиков, указујући да интуитивни принцип проналажења и фиксирања еквивалената крије у себи веома сложен проблем репрезентације лексичких значења улазног језика (Садиков 2019: 202). По мишљењу В. П. Беркова (1973: 129; 2004: 19), приликом израде двојезичног речника семантичка структура излазног језика мора пратити структуру улазног језика. У практичном смислу, поступак израде речника своди се на то да се значењска структура, позајмљена из описног једнојезичног извора, пресликава на „другу” страну и попуњава, попут празних полица, еквивалентима из другог језика.

Такав поступак, међутим, није могућ у пракси, што потврђују ставови А. Ривелиса (2007) и А. В. Садикова (2019), а с којима се слажу и аутори овог рада. Пре свега, описни речник и преводни речник имају различиту намену и различите кориснике. Први је оријентисан на носиоца једног језика и има за циљ откривање и разумевање не само значења речи, већ и ствари и појава које се крију иза тих значења, док је други оријентисан на преводиоце, односно билингвалне говорнике у ширем смислу и оријентисан је на повезивање преко општег појма денотата из различитих лингвокултура. Кориснику двојезичног речника потребан је преводни еквивалент, при чему семантички податак треба да буде организован на јасан и њему прихватљив начин, који се и те како може разликовати од начина организације у другом језику са само њему својственом појмовном и знаковном структуром.

Осим тога, пуко праћење значењске структуре речи полазног језика (у овом случају, структуре из РСЈ) не дозвољава сам метод превођења — основни метод који се користи приликом израде двојезичног речника. Процес превођења, који се у теорији превода назива *међујезичком ѡрансформацијом*, у терминосистему Л. С. Бархударова (1975) укључује концептуализацију сваког представљеног значења ради проналажења лексичких јединица истог граматичког (морфолошког) и семантичког нивоа. Тај задатак тешко је остварљив сам по себи, јер семантички ниво зависи, осим од основних значења речи, и од степена архаичности, фреквентности, стилске

и конотативне обојености, хиперонимских и хипонимских односа, синтагматске спојивости и осталих карактеристика које не могу бити истоветне у два различита језичка система.

Структура вишезначне речи на руском језику зависи од тога да ли се сва значења преводе истим или различитим речничким еквивалентима. Тако је структура одреднице *деликаџиан* у РСЈ подељена на више значења: 1а, 1б, 2а, 3а, 3б, 4, али је у свим тим значењима подударна са структуром аналога *деликаџиный* у руском језику. У том случају, пренос структуре значења у рускојезични део чини се неоснованим. Слична је ситуација са речима *галерија* и *вулканизација*. Ако бисмо се придржавали изворне структуре из РСЈ, добили бисмо бројна понављања без функционалног значаја, која додатно ремете читљивост речничног чланка:

вулканизација ж а. хем. прерађивање сировог каучука у гуму загревањем и додавањем сумпора или сумпорних једињења. б. крпљење оштећених, поцепаних гумених предмета тим поступком. в. прерађивање папира у материју која у индустрији замењује кожу и каучук. г. обрада дрвета да би се сачувало од труљења.

Извод 3. Чланак *вулканизација* (РСЈ).

***вулканизација** а. вулканизация б. вулканизация в. вулканизация г. вулканизация

Извод 4. Пример неодговарајуће обраде значења (НСРР).

Уколико се процени да је важно пружити информацију о дијапазону контекстних значења и — сагласно терминологији Д. Гортан-Премк (1997) — бројних *семантичких реализација*, те навести у речнику, одступање од структуре може се компензовати примерима у илустративном делу речничког чланка.

Уколико једном од елемената семантичке структуре лексеме српског језика одговарају различити речнички еквиваленти у руском, они се могу организовати на начин, сличан српском извору и већини других речника, тј. помоћу бројева 1, 2, 3 и слова а, б, в. Када је семантичка дистанца међу речничким еквивалентима већа, та значења раздвајају се у НСРР без обзира на то да ли су раздвојена у српском језику, а подела се маркира словима или бројевима. Тако је, на пример, код српске речи *гром* у РСЈ прво значење синкретично, док је у руском језику дељиво на два дела: 1а. *молния* 'електрично пражњење уз севање' и 1б. *гром* 'звук'. Исто тако је реч *издалук* у руском делу подељена на подзначења због њихове семантичке дистанце у руском језику: а. *имение*, *имущество* и б. *богатство*. У опису речи *грозан* семантичка дистанца у руском још је већа, те је подела означена арапским бројевима: 1. *вызывающий ужас* 2. *отвертительный, мерзкий*.

Када су нека од значења у руском спојена или дифузна (имају исти преводни еквивалент), а нека друга контрастна, структура се у том случају делимично реорганизује. Навешћемо пример из РСЈ и предлог чланка за НСРР.

васкрсавати, -рсавам несвр. 1. враћати се поново у живот, устајати из мртвих. 2. а. поново се јављати, оживљавати. б. јављати се поново у сећању, искрсавати. 3. а. (некога) подизати (некога) из мртвих, враћати (некога) у живот. б. уводити поново у употребу: ~ старе речи. 4. фиг. ослобађати; доводити до препорода.

Извод 5. Чланак *васкрсавати* (РСЈ).

васкрсавати, -рсавам нсв 1. воскресать 2а. некога воскрешать, возродить б. возвращать в обиход; ~ старе речи возвращать старые слова

Извод 6. Предлог за обраду у НСРР.

3.2. Речничка еквиваленција

Еквиваленција (или еквивалентност) представља кључно питање за преводни метод и међујезичко контрастирање, који се користе у раду на НСРР. Еквиваленција се традиционално дефинише као истоветност смисла преведеног и изворног текста. О томе да је таква истоветност изузетно ретка појава писали су истакнути лексикографи Ј. Згуста (ZGUSTA 1971: 296–297, 312), А. В. Садиков (2019: 203) и други. У лексикографским условима представљања речи једним изолованим списком одредница може се говорити о *речничким еквивалентима* — потенцијално могућим и контекстно условљеним еквивалентима који се јављају као фреквентни, уобичајени или функционални у различитим парадигматско-синтагматским односима.

Лексичка асиметрија два језика јасно долази до изражаја на нивоу примера синтагматске спојивости и прагматичних функција исказа који илуструју употребу одреднице. Наведимо пример синтагме тога типа. Српска реч *смисао* на руски се преводи као *смысл*, *осећај* је *чувство*, али *смисао* за *хумор* преводи се као *чувство юмора*, а не **смысл юмора*. Наведимо још један пример речи који се разликују на нивоу прагматике исказа: српска реч *само* има лексички еквивалент *только*. Међутим, навођење самог еквивалента не помаже рускојезичном кориснику у комуникативним ситуацијама у којима се користе говорни обрасци као што су *само мало*, *само седење*, те *само уживајте*, јер се у руском језику њихови еквиваленти не користе на исти начин и у истим ситуацијама. За лексикографску праксу, то значи да би се поред приказа редовне употребе те речи у исказима попут *Имам само двадесет минути за излазање*

могли дати и горенаведени комуникативни обрасци вредни за представнике руске лингвокултуре. Таква „предусретљивост” важна је за активан речник који би минимизирао потенцијални комуникацијски неуспех корисника.

Према еквивалентности, речи се у двојезичним речницима могу са великим степеном условности поделити на три категорије: еквивалентне, полуквивалентне и нееквивалентне. Такозвана еквивалентна лексика је у речнику представљена једном речју најчешће исте морфолошке класе, као што је то, на пример, случај са прилогом *само* у примеру из претходног пасуса. Полуквивалентна лексика може бити представљена синонимима са заједничким семантичким језгром или синтагмом. Синонине разматрамо као информацију о лексичкој парадигматици речи, при чему њихов одабир условљава сама природа комуникативног задатака. Границе су између еквивалентне и полуквивалентне лексике дифузне. У категорији полуквивалентне лексике, често се јављају синтагме речи различитих морфолошких класа које припадају, на пример, лексичко-семантичким групама фемининатива, речима са погрдним значењем мушког и средњег рода, те деминутивима, о чему је већ писано у два наврата (ШАПИЧ 2024а; 2024б). Трећа условна категорија, нееквивалентна лексика, често је везана за денотате културно-историјских реалија, те се у том случају даје описно тумачење:

бабине – подарци ројенице и новорођеному;

бадњачар – тот, кто в рождественский сочельник срубает и приносит бадняк;

бедреница – два камня, которые кладутся в могилу по сторонам при захоронении без гроба;

василица – хлеб, который готовят на Васильев день;

врбојуц – время распускания почек (обычно март);

гештшопизација – ликвидация, разрушение культа и идеологии Иосифа Броза Тита;

јуњ – 1. крестьянская куртка из грубого сукна 2. селянин 3. суконное покрывало.

Својство нееквивалентности може се односити на једно од неколико значења:

војвода – 4а. (особый) участник свадебной церемонии (принимаящий дары для невесты в конце свадебного шествия);

гелија – 3. молодой родственник жениха.

4. Лексикографске традиције

Концепција речника, као што је поменуто, примењује савремену научну парадигму која ставља акценат на активност речника, на побољшање комуникације на релацији лексикограф – корисник, као и на приме-

ну теоријских сазнања из области семасиологије, теорије превода и методике наставе страних језика. Међутим, концепција НСРР ослања се на богату лексикографску традицију израде двојезичних речника. Истовремено се суочавамо с разликама између лексикографских традиција руског и српског језика.

Разлике се јављају на различитим лексикографским нивоима, почев од одабира одредница. На пример, у РСЈ се увиђа знатан број деминутива, хипокористика и аугментатива (нпр. *брежуљак*, *буренце*, *картица*, *књижица*; *блесавко*, *буца* и др.) који се не смеју игнорисати, јер су у већем степену лексикализовани и у речнику представљени као део лексичког фонда. Рускојезична традиција подразумева ограничено укључивање у описне и преводне речнике руских деминутива, хипокористика и аугментатива, јер се за већи део не сматра да су лексикализовани, иако у руском језику јесу веома бројна и функционално значајна категорија. Њихова семантика понекад обухвата широк дијапазон значења, од којих су многа везана за емоционалну оцену и зависе искључиво од прагматике исказа. Према томе, када се, на пример, деминутиви у српском тумаче деминутивима у руском језику, што на први поглед изгледа као најлогичнија варијанта, настаје проблем⁴. Том приликом, долази до значајне дивергенције, а каткад и контрадикторности еквивалената, при чему се српској речи на тај начин приписују додатна асоцијативна значења која су карактеристична само за руски језик. Како овај проблем остаје тешко решив, одлучено је да се за сада код тумачења деминутива, хипокористика и аугментатива ипак наводе њихови руски еквиваленти са истим формантима који указују на умањење/ увећање/ субјективну оцену, али се и даље трага за ефикаснијим решењем (ШАПИЧ 2024а).

У руској и српској лексикографској традицији разликују се и погледи на стилске регистре који треба да буду заступљени у речнику оваквог обима. У руске се опште речнике по обичају веома ограничено укључује разговорна лексика, жаргонизми, вулгаризми и друга стилски маркирана лексика која није нормативна. То ствара проблеме код описивања српских одредница које имају тачне руске преводне еквиваленте у формално-семантичком смислу, а које припадају једном од таквих стилских регистара. На пример, за речи *десејшосірайница* и *десејшоросірайница* може се навести формални руски преводни еквивалент *десятиэтажка*, који је високо фреквентан у разговорном регистру, али који није кодификован, те, у складу с тиме, није типичан за нормативни речник. Исту стилску неусаглашеност

⁴ С тим проблемом су добро упознати преводиоци лепе књижевности, који код превођења текста са руског на српски језик често „селе” сему умањености на друго место у реченици.

изазивају речи *асѿмаѿиичар*, *ѿасѿриѿиичар*, *диѿеѿшалац* и њима сличне, као и већи број фемининатива, попут *врѿларка*, *ѿрнчарка* и *ѿробарка*, за које у руском у најбољем случају постоји само реч разговорног регистра.

Још један битан аспект неусаглашености лексикографских традиција огледа се у начину представљања колокација, метафора и идиоматике. У РСЈ она се означава знаком средње тачке иза које се по правилу наводе колокације, устаљене, а понекад и случајне метафоре, називи биљака, јела, радних места, властита имена и свих других устаљених синтагми са карактеристикама семантичке спојивости, као што су *ѿасѿиѿи радио*, *врѿшилац дужносѿиѿи*, *Пера Д(ј)еѿлић*, *ѿринц на белом коњу*. У руској лексикографији, таква зона (рус. *заромбовая*) традиционално је резервисана само за фразеологизме и паремије. Код формирања микроструктуре таквог реченичког чланка може доћи до његовог реструктурисања, што захтева да се на лицу места решавају бројна питања категоризације синтагми наведених иза тачке у извору, укључујући и идиоматику.

5. Пројекција коначног производа

Речник је првобитно замишљен као штампана верзија, јер се у тренутку покретања иницијативе није знало да ли ће бити могућа његова електронска верзија. Штампана верзија речника подразумева извесна ограничења, условљена, пре свега, штедњом словних места због обима података. На пример, у тренутној верзији парадигматски облици речи не наводе се поред одреднице у целини, већ се дају окрњено у облику променљивог завршетка, што значи да евентуална прозодијска промена код променљивих речи остаје невидљива за корисника. Такође, без обзира на коришћење различитих стилова и фонтова штампаних слова за раздвајање информација у речничком чланку, његов текст је монолитан и у њему се наизменично ређају илустрације и обрада значења. То отежава претрагу, која подразумева специфичан тип брзог читања — такозвано *ѿреѿѿраживачко чиѿање* (рус. *поисковое чтение*), када се очима „хватају” велики фрагменти текста. Коришћење тилде такође отежава читљивост, спречавајући да се готова фраза из средине речничког чланка визуелно издвоји.

Упоредо са штампаном верзијом, у овом тренутку припрема се и електронска верзија речника. За припрему верзије изабрана је лексикографска платформа OnLex (МАКАРОВ 2024; MAKAROV et al. 2022), која има бројне предности како за будуће кориснике, тако и за колектив који ради на састављању речника. Међу кључним предностима јесу оптимизација претраге, која се може радити према бројним кри-

теријумима — облику парадигме који се разликује од почетног облика речи (нпр. *ѿеѿи*, *ѿечем*, *ѿеку*), коренским и другим морфемама (нпр. *-сѿи*а: *засѿиѿиѿи*, *устѿиѿи*, *ѿресѿиѿиѿи*), те квалификаторима и другим елементима речничког метајезика, укључујући и речничке еквиваленте. То проширује функционалност речника, омогућавајући његово коришћење у обрнутом смеру (руско-српски). Ништа мање важни нису ни критеријуми приступачности и прегледности текста. У фази припреме речника, платформа поједностављује и аутоматизује форматирање делова текста, уједначава ознаке, умањује грешке у везама преко упутница *см.* ‘види’ и *ср.* ‘упореди’, а резултати су преносиви и на штампано издање. Платформа се тренутно налази у фази тестирања.

Статус актуелности лексике и структура значења константно се мењају услед животних промена. Тако је, на пример, увођењем регуларне институције јавног бележника реформа судства у Србији променила статус речи *бележник*, која је у РСЈ означена као застарела. Реч *Васкрс* обележена је квалификатором *сѿѿарокњѿижевна*, међутим, сада је то званичан назив празника (на пример, у тексту одговарајућег закона). Семантичка структура вишезначних речи такође се обнавља: *балон* се, између осталог, користи код означавања типа спортске хале, иако то значење поменуте речи није обрађено у РСЈ. Спољнополитичке прилике стварају нове (квази)синонимске низове као што су *избеѿлице*, *миѿранѿиѿи*, *релоканѿиѿи*, *дошљаци*, *досељеници*, *ѿовраѿиѿиѿиѿи* и други. Међу бројним погодностима електронске верзије истиче се и висока ажурност садржаја која се може континуирано одржавати.

6. Закључна разматрања

Концепт рада на будућем НСРР условно се дели на две равни — теоријску и практичну. Теоријска раван обухвата дефинисање критеријума за најефикасније остварење задатог циља — стварање савременог и свеобухватног српско-руског речника намењеног широком кругу корисника, који се ослања на постојећа лингвистичка и интердисциплинарна достигнућа, али и на искуства из области практичног рада. Ова раван обухвата идентификацију спољних параметара речника, укључујући и знатно сложене задатке — разраду теоријских и методолошких питања у области двојезичне лексикографије, опис алгоритама анализе семантичке структуре речи које пролазе кроз процес међујезичке трансформације, затим разматрање поступака у случају језичке (не)еквивалентности, дефинисање односа према језичкој варијативности наспрам речничке уређености, анализу односа према комуникативном кон-

тексту у условима његовог одсуства у речнику, усклађивање националних лексикографских традиција које се разликују, те превазилажење међујезичке асиметрије на многим другим пољима. Поред тога, у овај домен спада и размена искуства и мишљења, укључујући и она питања која немају тренутно решење, али могу бити подстицајна не само за лексикографе који се баве двојезичном лексикографијом, већ и за даљи развој лингвистичких дисциплина које се укрштају на пољу лексикографије. Теоријска равнана неодржива је од практичне: пракса доприноси бољем дефинисању, усавршавању и верификацији постојећих теоријских критеријума.

Међу најважнијим критеријумима, истиче се пажљива селекција речничких еквивалената у складу са свим потенцијалним контекстима, семантичко структурисање речи на начин близак кориснику, као и адекватан одабир примера и илустрација употребе речи у говорном језику.

Сагласно томе, одређене металексикографске смернице могле би значајно унапредити квалитет рада на речницима, као и квалитет самих речника у домену савремене двојезичне лексикографије. Као посебно значајне, издвајају се следеће смернице:

- унапређење теоријско-методолошког апарата двојезичне лексикографије за развој те дисциплине у теоријској и практичној равни ради постизања веће прецизности, систематичности и ефикасности израде двојезичних речника словенских и других језика;
- заступање интердисциплинарности у раду и ослањање на достигнућа различитих дисциплина из домена лингвистике и когнитивних наука;
- примена савремених компјутерских технологија за оптимизацију процеса израде речника, омогућавање њихове брзе ревизије и ажурирања и, коначно, континуирано праћење развоја лексичког фонда.

Напомена

Пројекат се финансира од средстава Руског научног фонда, грант бр. 23-28-00126 <<https://rscf.ru/project/23-28-00126/>>.

Литература

- АПРЕСЯН, Юрий Д. (1995). *Избранные труды. Лексическая семантика (синонимические средства языка)* (изд. 2-е, испр. и доп., Т. I). Москва: Школа «Языки русской культуры», Издательская фирма «Восточная литература» РАН.
- АПРЕСЯН, Юрий Д. (2014). Об активном словаре русского языка. В: В.Ю. Апресян, Ю.Д. Апресян, Е.Э. Бабаева, О.Ю. Богуславская, И.В. Галактионова, М.Я. Гловинская, Б.Л. Иомдин, Т.В. Крылова, А.А. Лопухина, А.В. Птенцова, А.В. Санников, Е.В. Урысон. *Активный словарь русского языка* (Т. I.) (стр. 5–36). Москва: Языки русской культуры.
- БАРХУДАРОВ, Леонид С. (1975). *Язык и перевод*. Москва: Международные отношения.
- БЕРКОВ, Валерий П. (1973). *Вопросы двуязычной лексикографии: (Словник)*. Ленинград: ЛГУ.
- БЕРКОВ, Валерий П. (2004). *Двуязычная лексикография: учебник* (изд. 2-е, перераб. и доп.). Москва: Издательство Астрель.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка (1997). *Полисемия и организация лексической системы у сръбском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- ГУДУРИЋ, Снежана, Дражић, Јасмина, Стефановић, Марија (ур.) (2022). *Језици и културе у времену и простору X/2*. Тематски зборник. Тематски блок: *Како смо радили Српски речник новијих англицизма. Практични лексикографски водич*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- ДРАГИЧЕВИЧ, Райна, Королькова, Мария Д., Рыжова, Дарья А., Шапич, Юлия Л., Якушкина, Екатерина И. (2024). Новый большой сербско-русский словарь (общая концепция и проблемы лексикографического описания). *Вопросы лексикографии*, 32, 43–60.
- ДРАГИЧЕВИЧ, Рајна (2024). Проблеми у избору одредница у српско-руском речнику. *Stephanos*, 1(63), 54–64.
- ДРАГИЧЕВИЧ, Рајна (ур.) (2014). *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси*. Београд: Филолошки факултет.
- ЗАЛИЗНЯК, Анна А. (2004). Феномен многозначности и способы его описания. *Вопросы языкознания*, 2, 20–45.
- МАКАРОВ, Юрий Ю. (2024). Принципы и методы цифровой лексикографии. *Известия Российской академии наук. Серия литературы и языка*. 83(4), 102–112.
- ПРЊИЋ, Твртко (2022). Српски речник новијих англицизма: теоријско-методолошки и практични аспекти израде. У: Снежана Гудурић, Јасмина Дражић, Марија Стефановић (ур.). *Језици и културе у времену и простору X/2*. Тематски зборник. Тематски блок: *Како смо радили Српски речник новијих англицизма. Практични лексикографски водич* (стр. 163–202), Нови Сад: Филозофски факултет, Педагошко друштво Војводине.
- РАХИЛИНА, Елена В. (2008). *Когнитивный анализ предметных имен: Семантика и сочетаемость*. Москва: Русские словари.
- РИВЕЛИС, Евгений (2007). *Как возможен двуязычный словарь: Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Slavic Studies 36*. Stockholm: Stockholm University.
- РИСТИЋ СТАНА, ЛАЗИЋ КОЊИК, Ивана, Ивановић, Ненад (ур.) (2021). *Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- САДИКОВ, Александр В. (2019). *Двуязычная лексикография: Опыт построения общей теории*. Москва: Ленанд.
- ЧЕРНЫШЕВА, Маргарита И. (ред.) (2022). *Современное развитие славянской лексикологии и лексикографии. Международная коллективная монография*. Москва: Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН.
- ШАПИЧ, Юлия Л. (2023). О роли пользователя в лексикографическом источнике. *Славистика*, 27(1), 115–123.
- ШАПИЧ, Юлия Л. (2024а). О проблеме лексикографического представления диминутивов в сербско-русском словаре. *Јужнословенски филолој*, 80(1), 127–146.
- ШАПИЧ, Юлия Л. (2024б). Сопоставительное описание лексических систем (на материале сербско-русского словаря). *Славяноведение*, 3, 60–73.
- ШИПКА, Данко М. (2024). Неполная эквивалентность в двуязычном словаре. *Вестник Московского университета. Серия 9. Филология*, 1, 54–66.
- ЩЕРБА, Лев В. (1974). Опыт общей теории лексикографии. В: *Языковая система и речевая деятельность* (стр. 265–304). Москва: Наука.

*

- MAKAROV, Yury, MELENCHENKO, Maksim, NOVOKSHANOV, Dmitry (2022). Digital Resources for the Shughni Language. In: Atul Kr. Ojha, Sina Ahmadi, Chao-Hong Liu, John P. McCrae (ed.). *Proceedings of The Workshop on Resources and Technologies for Indigenous, Endangered and Lesser-resourced Languages in Eurasia within the 13th Language Resources and Evaluation Conference* (pp. 61–64). Marseille: European Language Resources Association.
- ŠIRKA, Danko (2015). *Lexical Conflict: Theory and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ZGUSTA, Ladislav (1971). *Manual of Lexicography*. Praha: Academia.

Извори

- ЕВГЕНЬЕВА, Анастасия П. (ред.) (1981–1984). *Словарь русского языка: В 4-х т. / АН СССР, Ин-т рус. яз.* (изд. 2-е изд., испр. и доп.). Москва: Русский язык.
- КЛАЈН, Иван, ШИПКА, Милан (2006). *Велики речник српских речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.
- НКРЯ: *Национальный корпус русского языка*. <<https://ruscorpora.ru>>. [15. 6. 2024]
- ОЖЕГОВ, Сергей И., ШВЕДОВА, Наталья Ю. (ред.) (1999). *Толковый словарь русского языка*. Москва: Азбуковник.

- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе (2012). *Фразеолошки речник*. Нови Сад: Прометеј.
- РСЈ: НИКОЛИЋ, Мирослав (ур.) (2018). *Речник српскога језика*. Нови Сад, Матица српска.
- РМС: СТЕВАНОВИЋ, Михаило (ур.) (1967–1976). *Речник српскохрватскога књижевног језика, 1–6*. Нови Сад – Загреб: Матица српска, Матица хрватска.
- СрпКор 2013: *Корпус савременог српског језика* (СрпКор), верзија Срп-Кор 2013, Друштво за језичке технологије и иновације Универзитета у Београду, 2013. <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus>>. [15. 6. 2024]
- СТАНКОВИЋ, Богољуб (ур.) (1998). *Руско-српски речник* (2 изд.). Нови Сад – Москва: Будућност, Матица Српска, Русский язык.
- ТОЛСТОЈ, Илья И. (1970). *Сербскохрватско-русский словарь* (изд. 3). Москва: Советская энциклопедия.

*

- PDRS: WASSERSCHIEDT, Philipp (2023). *Serbian Web Corpus PDRS 1.0*. Slovenian language resource repository CLARIN.SI, ISSN 2820–4042. <<http://hdl.handle.net/11356/1752>>; <<https://javnidiskurs.rs>>. [15. 6. 2024]
- PRČIĆ, Tvrtko, DRAŽIĆ, Jasmina, MILIĆ, Mira, AJDŽANOVIĆ, Milan, FILIPOVIĆ KOVAČEVIĆ, Sonja, PANIĆ KAVGIĆ, Olga, STEPANOV, Strahinja (2021). *Srpski rečnik najnovijih anglicizama* (prvo, elektronsko, izdanje). Novi Sad: Filozofski Fakultet.

Yulia L. Shapich, Ekaterina I. Yakushkina, Daria A. Ryzhova

On the New Serbian-Russian Dictionary: Concept and Methodology

(Summary)

The article presents the basic concept, methods and achieved results of the academic team's work on the project of a new large Serbian-Russian dictionary, which is being compiled by the joint efforts of the University of Moscow and the University of Belgrade. The creation of the new dictionary is due to the current lack of a bilingual source reflecting the current state of the Russian and Serbian languages in their parallel representation, which complicates the processes of foreign language teaching and translation. The dictionary will contain between 80,000 and 100,000 words. In accordance with the modern scientific paradigm, the dictionary is primarily oriented towards the needs of users who are native speakers of Russian, which determines the choice of grammatical and other marks, as well as the structure of interpretation of meanings. Nevertheless, the electronic version of the dictionary will also have the functions of a Russian-Serbian dictionary, and it will also become a valuable linguistic corpus of both languages. The work is based on the lexicographic tradition and classical methods of translation and comparison of lexical systems, including a careful selection of dictionary equivalents. One of the main problems of the project is the lack of a unified theoretical and methodological basis for bilingual lexicography, due to which lexicographers often face practical difficulties in comparing and interpreting words. One of the main difficulties in the work is the anisomorphism of languages, which is overcome by means of various criteria depending on the degree of (non-)equivalence of words. Related to this is the problem of representing the semantic vocabulary structure of Serbian lexemes in Russian (lexeme branching into meanings). Starting from the structure of meanings proposed in the main source (*Rečnik srpskoga jezika* MS, 2018), the structure can be modified and adapted to the target language. Much attention is paid to the illustrative part, which emphasises the peculiarities of combinability and provides examples of different semantic realisations conditioned by the syntactic position and pragmatic aspect of the utterance. The authors endeavour to cover all possible variants of use of the lexeme being interpreted, relying on data from electronic corpora and modern dictionaries. The project operates on two interrelated levels: theoretical and practical. The theoretical work involves defining criteria for a clear and complete representation of Serbian lexemes in the Russian lexical system using theoretical achievements of various linguistic disciplines as well as practical experience. The practical level includes the actual compilation of the dictionary, but also provides valuable material for clarifying and verifying the theoretical criteria.

3.

Нова решења за старе
лексикографске проблеме

Formalna semantika u službi leksikografije: slučaj modalnog glagola *morati*

Veran J. Stanojević

 <https://orcid.org/0000-0002-6570-4071>

Univerzitet u Beogradu – Filološki fakultet (Srbija)

veran.stanojevic@fil.bg.ac.rs

Sažetak

Analizom obrade glagola *morati* u jednojezičnim rečnicima na srpskom i hrvatskom govornom području, mogu se uočiti neadekvatne, nejasne i nepotpune definicije njegovog značenja. Cilj ovog rada je da pokaže, oslanjajući se na klasični teorijski pristup A. Kratzer (1981, 1991), zasnovan na semantici mogućih svetova, da je spektar značenja glagola *morati* dosta širi od onog koji nalazimo kako u srpskim tako i u hrvatskim rečnicima. S obzirom na različite tipove „modalne baze” (*modal base*) i „izvora poretka” (*ordering source*), pored deontičkog i epistemičkog, izdvojili smo još tri tipa značenja glagola *morati*: okolnosno u užem smislu, buletičko i teleološko. Najzad, predložili smo klasifikaciju modalnih značenja glagola *morati* koja bi mogla biti od koristi u budućim leksikografskim opisima ovog, ali i drugih modalnih glagola u srpskom i hrvatskom jeziku.

Кључне речи: modalnost, *morati*, semantika mogućih svetova, rečnik, srpski, hrvatski.

Abstract

By analyzing the treatment of the verb *morati* ‘must’ in monolingual Serbian and Croatian dictionaries, one can observe inadequate, unclear, and incomplete definitions of its meaning. By relying on the classical theoretical framework of A. Kratzer (1981, 1991), based on possible world semantics, the aim of this paper is to show that the range of meanings of the verb *morati* is much broader than what is presented in both Serbian and Croatian dictionaries. Considering the different types of modal bases and ordering sources, in addition to the deontic and epistemic interpretations, we have identified three more types of meaning for the verb *morati*: circumstantial in the narrower sense, bouletic, and teleological. Finally, we proposed a classification of the modal meanings of this verb that could be useful in future lexicographical descriptions, not only of this verb but also of other modal verbs in Serbian and Croatian.

Keywords: modality, *morati* (must), possible world semantics, dictionary, Serbian, Croatian.

1. Uvod

Razmatrajući kategorijalni status glagolske alolekse *mora* s obzirom na kriterijum (ne)promenljivosti, ali i niz drugih morfosintaksičkih kriterijuma koji utiču na interpretaciju glagola *morati*, M. Kovačević konstatuje, pozivajući se na P. Pipera (Пипер 1983: 167) da se leksikografska značenja ovog glagola „u naučno apstrahovanoj klasifikaciji mogu svesti na tri osnovna”, a to su značenja prinude, potrebe i verovatnoće (v. КОВАЧЕВИЋ 2009: 161), pri čemu prva dva značenja Kovačević tretira kao deontička, a treće (značenje verovatnoće) kao epistemičko (v. ИСТО) ¹.

Oslanjajući se na klasičnu teoriju modalnosti Anđelike Kratzer (KRATZER 1981, 1991), zasnovanu na semantici mogućih svetova, u radu pokazujemo da je, semantič-

ki posmatrano, podela na ‘deontičko’ i ‘epistemičko’ preuska da obuhvati sva relevantna značenja modalnog glagola *morati*. Takođe, konstatujemo da ni značenja „prinude” i „potrebe”, koja beleže kako srpski tako i hrvatski rečnici, ne iscrpljuju neepistemički značenjski potencijal ovog glagola. Empirijsku potporu za klasifikaciju značenjâ glagola *morati* koju predlažemo daju nam autentični primeri ekscerpirani iz paralelnog korpusa *ParCoLab* (MILETIĆ et al. 2017), koji nam je poslužio ne samo da potvrdi postojeca, nego i da identifikuje značenja koja rečnici ne beleže.

Cilj nam je da pokažemo da je značenjski spektar glagola *morati* dosta širi od onog koji nalazimo kako u srpskim tako i u hrvatskim rečnicima, što bi leksikografe moglo inspirisati da pomenuti nedostatak u rečničkoj obradi značenja ovog glagola — otklone.

¹Termine „deontičko” i „epistemičko” Kovačević koristi pozivajući se na monografiju I. Trbojević-Milošević (2004).

Najpre, u odeljku 2, analiziramo značenja glagola *morati* koja predlažu srpski i hrvatski rečnici, a zatim (u odeljku 3), na osnovu klasičnog kracerovskog pristupa modalnosti i modalnim glagolima (KRATZER 1981, 1991), u koje spada i glagol *morati*, izdvajamo relevantna značenja ovog glagola s obzirom na dva tipa tzv. konverzacione pozadine. U odeljku 4, predlažemo da se u leksikografski opis glagola *morati* uključe i značenja koja predviđa teorijski pristup A. Kracer, a potvrđuju ih primeri iz korpusa. Predlažemo i klasifikaciju značenja glagola *morati* koja bi se mogla implementirati u narednim izdanjima postojećih rečnika ili u nekim budućim rečnicima srpskoga, odnosno hrvatskog jezika.

2. O rečničkim značenjima glagola *morati*

U ovome poglavlju najpre razmatramo značenja glagola *morati* koja beleže relevantni srpski i hrvatski rečnici, da bismo, potom, ukazali na probleme u postojećim leksikografskim opisima značenja ovog glagola.

2.1. Značenja glagola *morati* u srpskim rečnicima

U analizi rečničkih značenja glagola *morati* konsultovali smo RSANU (str. 56), RMS (str. 423), RSJ (str. 698) i MRSJ (str. 357). Ovi rečnici izdvajaju najmanje tri, a najviše četiri značenja glagola *morati*. Značenja „prinude” i „potrebe” definišu se gotovo identično u RSANU, RMS i RSJ. Tako, u RSANU i RSJ, na isti se način definiše značenje „prinude” („Činiti nešto iz nužde, biti prinuđen, prisiljen, primoran, obavezan učiniti nešto”), značenje „potrebe” („Trebati; treba da, potrebno je da, valja (da), nužno je da”) i „verovatnoće”: „(često bezl.) Za isticanje verovatnoće, izvesnosti onoga što se kazuje dopunskim glagolom ili dopunskom rečenicom”. Uz ova tri značenja, nalazimo i četvrto, koje, donekle modifikovano, RSJ očigledno preuzima iz RSANU: „Osećati potrebu, pobudu, impuls da se nešto (u)čini, (u)radi” (RSJ).² Među značenjima koja navodi RMS nema samo ovog poslednjeg („osećati potrebu, pobudu, impuls...”), dok su tri već pomenuta značenja (prinuda, potreba i verovatnoća) prisutna i ovde, uz donekle izmenjene definicije. MRSJ predlaže tri značenja glagola *morati* koja se ne mogu u potpunosti svesti na ona koja beleže RSANU, RMS i RSJ. Naime, MRSJ pravi razliku između prinude koja je subjektu nametnuta „spolja” („biti prinuđen, prisiljen (spolja) učiniti nešto”) i potrebe, koja, s obzirom na Moskovljevićevu definiciju „osećati potrebnim, osećati se dužnim, obaveznim učiniti nešto”, očigledno dolazi iznutra, te se može tumačiti i kao neka vrsta etičke, moralne obaveze. Nažalost, MRSJ ne navodi primere za ova značenja, verovatno ih smatrajući očiglednim. Tre-

će značenje u MRSJ, kao i u RSANU, RMS i RSJ, jeste značenje verovatnoće, s tim što MRSJ ilustruje i morfosintaksičku razliku između bezlično upotrebljenog epistemičkog *morati* (*Mora da si umoran*) i epistemičkog *morati* u ličnim glagolskim oblicima (*To je moralo biti pre dve godine*)³.

2.2. Značenja glagola *morati* u hrvatskim rečnicima

Za analizu rečničkih značenja glagola *morati* u hrvatskim rečnicima koristili smo sledeće rečnike: VRH (str. 769), RHJ (str. 612) i ŠRHJ (str. 329). Bez obrzira na drugačije formulacije, prva dva rečnika (VRH i RHJ) beleže suštinski ista značenja kao srpski rečnici, a to su značenja prinude, potrebe i verovatnoće. Zanimljivo je da značenje potrebe VRH vezuje za ono što se ne može izbeći („Potrebno je, ne može se izbjeći”), ilustrujući ga primerima *Zagonetka se mora riješiti*, *Zapovijed se mora poslušati*, iz kojih, međutim, nije najjasnija ideja neizbežnosti koja se ovde vezuje za značenje potrebe. Isti rečnik ne razdvaja epistemičko (tj. značenje verovatnoće) od deontičkog značenja („biti obavezan, dužan ili prisiljen činiti što”), pogrešno tumačeći epistemičko kao podznačenje deontičkog značenja. VRH, kao zasebno, izdvaja značenje „preporuke” (*Moraš pročitati tu knjigu!*), s naznakom da ono pripada razgovornom jeziku, što je sporno. Najzad, ŠRHJ beleži samo značenja prinude i potrebe, ali ne i epistemičko značenje.

2.3. Problemi u leksikografskim opisima značenja glagola *morati*

Rečnička značenja „prinude” i „potrebe”, koja Kovačević svrstava u deontička, i srpski i hrvatski rečnici tretiraju kao zasebna, iako se iz predloženih rečničkih definicija ne vidi jasno po čemu se ona razlikuju. Naime, upotreba glagola *trebati* pri opisivanju značenja „potrebe” glagola *morati*⁴ sugerise da glagol *morati* može izraziti i slabiju prinudu ili obavezu. Intuitivno je jasno da iskaz *Treba to da uradiš* ostavlja sagovorniku veću slobodu u pogledu izvršenja radnje ‘uraditi’ nego *Moraš to da uradiš*. Rečnici bi, međutim, morali nedvosmisleno pokazati da postoje konteksti u kojima glagol *morati*, analogno glagolu *trebati*, može značiti i veću slobodu izbora. Izdvajanje značenja „potrebe” tada bi možda i imalo smisla. Međutim, paradoksalno, i RSANU i RSJ dodatno specifikuju značenje „potrebe” izrazom *nužno je da*, što slobodu izbora vršenja radnje označene dopunom modala — eksplicitno ništi. Naime, izraz *nužno je da* nedvosmisleno označava „prinudu”, tim pre što ovi rečnici značenje prinude glagola *morati* parafrazira-

² U RSANU, ovo se značenje formuliše na sledeći način: „Osećati impuls, pobudu da se nešto uradi (bez prinude ili potpuno nepotrebno, beskorisno)”.

³ Ova (idiosinkretička) morfosintaksička razlika utoliko je značajnija što su neki lingvistički radovi posvećeni, između ostalog, i razmatranju kategorijalnog statusa epistemičkog *mora* u konstrukciji *mora da* (v. ТАНАСИЋ 2008; КОВАЧЕВИЋ 2009).

⁴ ŠRHJ navodi glagol *trebati* kao sinonim glagola *morati* u značenju „potrebe”: „Zadaća mora biti napisana još danas; sin. trebati, valjati”.

ju izrazom *činiti nešto iz nužde*. A, ako nešto *činimo iz nužde*, onda je *nužno da* to činimo, tj. ne možemo izbeći to da činimo. U čemu je onda specifičnost značenja „potrebe” u odnosu na značenje „prinude” glagola *morati*? Sličnu nedoslednost nalazimo i pri definisanju značenja „potrebe” u VRH, za koje ovaj rečnik koristi i izraz *ne može se izbjeći*. Naime, intuitivno je jasno da, ako se nešto ne može izbeći, onda je to nužno, a ne potrebno⁵.

I primeri kojima se ilustruju značenja „prinude” i „potrebe” mogu zbuniti korisnike kako srpskih, tako i hrvatskih rečnika. Tako, glagol *morati* u primeru *Moram kupiti auto*, kojim RHJ ilustruje značenje „potrebe”, može označiti i govornikovu želju⁶, ali i nužnost s obzirom na relevantne okolnosti⁷. Nijedno od pomenutih značenja ne nalazimo ni u srpskim ni u hrvatskim rečnicima. U svakom slučaju, značenje „potrebe”, koje izražava glagol *trebati*, preslabo je da bi se tretiralo kao jedno od značenja glagola *morati*, što se vidi na primeru *Zapovijed se mora poslušati* (iz VRH). Zatim, korisnik RSANU, u kome se značenje „prinude” parafrazira izrazom *činiti nešto iz nužde*, može steći pogrešan utisak da glagol *morati* u prošlom vremenu obavezno označava izvršenje radnje označene njegovom dopunom. Naime, najveći broj primera kojima RSANU ilustruje ovo značenje jeste sa glagolom *morati* u aoristu. U RSJ, jedini primer za značenje „prinude” takođe je u aoristu — *Moradoše otići*, što implicira da su dotične osobe otišle. Međutim, odgovarajući primer u perfektu, *Morali su otići*, ne bi imao istu implikaciju, koja je u lingvističkoj literaturi poznata kao „implikacija (ili inferenca) aktuelnosti” (*actuality entailment*, v. BHATT 1999; HACQUARD 2006, 2010; HOMER 2021), tj. ne bi nužno značio da je radnja označena glagolom *otići* izvršena u prošlosti. Iskaz *Morao je otići* mogao bi se, naime, shvatiti i kao zamerka dotičnoj osobi zbog toga što nije (negde) otišla. O odsustvu inference aktuelnosti s glagolom *morati* u perfektu nema naznaka ni u srpskim ni u hrvatskim rečnicima. Rešenje koje daje MRSJ za značenje „prinude” („biti prinuđen, prisiljen (spolja) učiniti nešto”) svakako je bolje od onog koje nalazimo u RSANU i RSJ budući da ne sadrži parafrazu tipa „činiti nešto iz nužde”, pa ne prejudicira ništa u pogledu realizacije radnje označene dopunom glagola *morati*⁸.

⁵ U modalnoj logici dobro je poznato da su operatori za logičku nužnost ($\Box$) i mogućnost ($\Diamond$) duali, budući da se jedan može definisati putem drugog uz upotrebu dve negacije. Tako, $\Box p$ znači isto što i $\neg \Diamond \neg p$ (a $\Diamond p$ isto je što i $\neg \Box \neg p$). Iskaz p , naime, nužno je istinit ako i samo ako nije moguće da je p neistinit iskaz (v. GAMUT 1991: 20).

⁶ Tada se govori o tzv. buletičkoj modalnosti (v. KRATZER 1991: 650).

⁷ Na primer, s obzirom na posao kojim se bavim, neophodna su mi kola.

⁸ RSANU i RSJ beleže, doduše, i značenje „biti prinuđen, prisiljen, primoran, obavezan učiniti nešto”, ali tek nakon sporne parafraze „činiti nešto iz nužde” koju bi, iz prethodno navedenih razloga, trebalo eliminisati iz rečničkih definicija značenja glagola *morati*.

3. Od teorijskog pristupa značenju glagola *morati* ka leksikografskoj implementaciji

U prethodnom odeljku ukazali smo na neke nedostatke opisa neepistemičkih značenja glagola *morati* kako u srpskim rečnicima, tako i u hrvatskim. Epistemičko značenje (tj. značenje verovatnoće) u rečnicima se uglavnom korektno opisuje⁹. U ovom odeljku predstavimo ukratko klasični pristup značenju modalnih glagola A. Kracer (KRATZER 1981, 1991), fokusirajući se na ideje koje bi mogle biti od koristi u identifikovanju i klasifikovanju rečničkih značenja glagola *morati*.

3.1. Okolnosna i epistemička značenja glagola *morati* u svetlu teorije A. Kracer

Po A. Kracer, jedno je od suštinskih svojstava modalnih reči, uključujući i modalne glagole, kontekstualna zavisnost (KRATZER 1991: 641). Različite interpretacije glagola *morati*, o čijim smo rečničkim značenjima govorili u prethodnom odeljku, upravo su odraz zavisnosti od konteksta u kome se modalizovani iskaz¹⁰ izriče. U teoriji A. Kracer, zasnovanoj na semantici mogućih svetova (v. LEWIS 1986), kontekst nam signalizuje koji je skup propozicija (odnosno premisa) relevantan za izvođenje zaključka upotrebom modalizovanog iskaza¹¹. Takav skup propozicija A. Kracer naziva „konverzacijom pozadinom” (*conversational background*, v. KRATZER 1981: 43; 1991: 641), od čijeg tipa zavisi interpretacija modala¹². Epistemička interpretacija zasniva se na epistemičkoj konverzacionoj pozadini, koju čine naša znanja i dokazi kojima raspolažemo u momentu govora, a neepistemičke na tzv. okolnosnoj konverzacionoj pozadini, koju čine relevantne okolnosti, odnosno činjenice. Po A. Kracer, i epistemička i okolnosna konverzaciona pozadina (u daljem tekstu KP) jesu realistične¹³, budući

⁹ No, kao što smo već konstatovali u pododeljku 2.2, ŠRHJ ne beleži epistemičko značenje glagola *morati*, što bi trebalo ispraviti u narednim izdanjima ovoga rečnika.

¹⁰ Pod modalizovanim iskazima u ovome radu podrazumevamo iskaze sa modalnim glagolom.

¹¹ Na primer, zaključak *Mora da je beba gladna* mogao bi se izvesti na osnovu sledećih informacija: beba plače, nema grčeve u stomaku, nije se ni upišila ni ukakila, prošlo je vreme kada je trebalo da je nahrani majka i sl.

¹² A. Kracer koristi i termin „modalna baza” kao sinonim za konverzacionu pozadinu (KP) (KRATZER 1981: 47; 1991: 644), pri čemu, u formalnom smislu, pod modalnom bazom podrazumeva skup svetova dostupnih od sveta evaluacije (tipično aktuelnog sveta) u kojima su sve propozicije iz KP istinite. Termin „modalna baza” autorka uvodi i da bi konverzacionu pozadinu o kojoj je do sada bilo reči — koja može biti epistemička ili okolnosna — razgraničila od drugog tipa konverzacione pozadine, a to je tzv. „izvor poretka” (*ordering source*, v. KRATZER 1981: 47), koji je neophodan, pored ostalog, i da bi se razgraničile različite nijanse modalnih značenja (v. pododeljak 3.2 ovoga rada).

¹³ „Circumstantial and epistemic modality are both based on realistic conversational backgrounds, but involve a different categorization of the facts” (KRATZER 1981: 56).

da obuhvataju samo istinite propozicije u svetu u kome evaluiramo modalni iskaz (v. KRATZER 1981: 44).

I epistemičku i okolnosnu KP čine relevantne činjenice koje govornik uzima u obzir pri izvlačenju nekog zaključka upotrebom modalizovanog iskaza. Međutim, ne uzimaju se u obzir, da parafraziramo autorku, isti tipovi činjenica (KRATZER 1981: 56). Na primer, pri izricanju modalizovanog iskaza sa okolnosnom interpretacijom, neka naša znanja ne moraju biti relevantna za izvlačenje zaključka. Navodimo jedan primer, analogan primeru koji daje A. Kracer (KRATZER 1991: 646). Zamislimo da smo otputovali u neku daleku zemlju u kojoj su klimatski uslovi i kvalitet zemljišta isti kao u našoj, ali je vegetacija sasvim drugačija. S obzirom na navedene okolnosti, naš zaključak *Ovde može da se gaji malina* zasniva se na prve dve premise (klimatski uslovi i kvalitet zemljišta) budući da razmatramo samo činjenice koje su za nas bitne, uključujući i činjenicu da u našoj zemlji maline odlično uspeavaju. Dakle, zanemarujemo treću premisu (tj. činjenicu da je vegetacija u novoj sredini sasvim drugačija nego kod nas). Međutim, treća premisa neophodna je ako želimo izreći pretpostavku da u novoj sredini malina ne uspeva. Tada nam, bez obzira na prve dve premise, treća premisa (tj. sasvim različita vegetacija) omogućava da izvedemo epistemički zaključak: *Može biti da se ovde ne gaji malina*. Samim tim, iskaz *Može biti da se ovde gaji malina* nije istinit.

Sada se može objasniti zašto su neki modalizovani iskazi s glagolom *morati* dvosmisleni između epistemičke i okolnosne interpretacije u srpskome jeziku. Pogledajmo primer (1):

(1) Marko mora da radi.

Ovaj se iskaz može interpretirati barem na dva načina: a) okolnosno ('s obzirom na date okolnosti, Marko mora da radi') ili b) epistemički ('Koliko znam, Marko mora da je na poslu' ili 'Koliko znam, Marko mora da je zaposlen'). Koja će od ovih interpretacija biti na snazi zavisi od konteksta, tj. od tipa činjenica koje uzimamo u obzir, odnosno, od tipa KP. Naime, konverzacionu pozadinu mogu činiti sledeće propozicije, kojima se opisuju relevantne okolnosti: 'Marko je zaposlen', 'Marko (sada) nije kod kuće', 'Marko (sada) nije nigde gde ga obično viđam kad nije kod kuće'. Imajući u vidu navedene okolnosti, iskazujući (1) ja zaključujem da je Marko na poslu. U tom slučaju, glagol *morati* imaće epistemičku interpretaciju, tj. značenje verovatnoće (moguća parafraza: 'Marko je najverovatnije na poslu'). Pretpostavimo sada da KP za (1) čine sledeće propozicije: 'Marko nikad nije radio jer je bio bogat', 'Marko voli da se kocka', 'Sve bogatstvo izgubio je na kocki', 'Marko ima porodicu'. Imajući u vidu pomenute okolnosti, iskazujući (1) ja zaključujem da je Marko, s obzirom na njih, prinuđen da radi. Glagol *morati* ovde očigledno ima či-

stu okolnosnu interpretaciju: 's obzirom na relevantne okolnosti Marko je prinuđen da radi'¹⁴.

Različita kategorizacija relevantnih činjenica, da parafraziramo A. Kracer, objašnjava najpre razliku između epistemičke i okolnosne KP, a samim tim i između epistemičke i okolnosnih interpretacija glagola *morati*: „Epistemic modality and circumstantial modality involve a different categorization of the facts” (KRATZER 1981: 52).¹⁵ Međutim, postoji nešto što je zajedničko ovim dvema interpretacijama glagola *morati*. To je tzv. „modalna sila” (*modal force*), koja po A. Kracer, pored KP, predstavlja bitnu dimenziju modalnih značenja u različitim jezicima (KRATZER 1991: 649). U kracerovskom sistemu, modalna sila se ispoljava ili kao *nužnost* (npr. glagol *morati* i slični glagoli u drugim jezicima), ili kao *mogućnost*¹⁶ (npr. glagol *moći* i slični glagoli u drugim jezicima). Sam koncept nužnosti u modalnoj logici podrazumeva univerzalnu kvantifikaciju nad mogućim svetovima koji su dostupni od sveta evaluacije (GAMUT 1991: 23)¹⁷. Nužnost u semantici prirodnih jezika podrazumeva univerzalnu kvantifikaciju nad svetovima u kojima su sve propozicije iz KP istinite. Analogno tome, koncept mogućnosti u logici podrazumeva egzistencijalnu kvantifikaciju nad dostupnim mogućim svetovima. Ti svetovi, koji su dostupni od sveta evaluacije (tipično od aktuelnog sveta), čine modalnu bazu (MB) u kracerovskom sistemu. Bez obzira na tip modalne baze (epistemički ili okolnosni), koji zavisi od konteksta¹⁸, semantička konstanta glagola *morati* jeste izražavanje nužnosti, tj. univerzalne kvantifikacije nad mogućim svetovima u MB, što pri interpretaciji iskaza *Marko mora da radi* konkretno znači sledeće: iskaz *Marko mora da radi* istinit je ako i samo ako Marko radi u svim svetovima u MB, tj. u svim svetovima u kojima su istinite relevantne propozicije iz KP. Ako je KP epistemička, to onda znači da u svim svetovima iz MB kompatibilnim s našim znanjima i/ili dokazima kojima raspolažemo u aktuelnom svetu, u momentu govora — Marko radi. Ako je, pak, KP okolnosna, to znači da u svim sve-

¹⁴ Nije isključena ni deontička interpretacija, budući da Marko ima porodicu, pa se nužnost da Marko nađe posao zasniva na nepisanim, etičkim principima kojih bi svako ko ima porodicu trebalo da se drži. U svakom slučaju, tzv. čista okolnosna interpretacija (nužnost s obzirom na relevantne okolnosti u aktuelnom svetu), pokazuje da se neepistemičke interpretacije ne mogu svesti na deontičke. Iz toga sledi da opozicija 'epistemičko'/'deontičko' nije dovoljna da obuhvati sva relevantna značenja glagola *morati*.

¹⁵ Isto se odnosi i na glagol *moći* u srpskom, kojim se, u nedostatku prostora, u ovome radu nećemo baviti.

¹⁶ Butler konstatuje da se u prirodnim jezicima jednom te istom rečju ili morfemom mogu izraziti, zavisno od konteksta, epistemička i korenska (tj. okolnosna) značenja, ali ne i značenja nužnosti i mogućnosti (v. BUTLER 2003: 968).

¹⁷ O „relaciji dostupnosti” između mogućih svetova v. GAMUT 1991: 23.

¹⁸ Budući da se zasniva na KP.

tovima iz MB kompatibilnim s relevantnim Markovim okolnostima — Marko radi. Primetimo ovde da nam KP ništa ne kaže o preciznom značenju glagola *morati*, tj. da li Marko mora da radi da bi ostvario neki cilj ili zato što je prinuđen ili primoran da radi ili zato što to zahtevaju etički principi, i sl. Međutim, jasno je da u bilo kom značenju glagol *morati* izražava nužnost s obzirom na naša znanja ili relevantne okolnosti u aktuelnom svetu¹⁹. Da bi se preciznije definisalo značenje modalnih glagola, A. Kracer pokazuje da je pored modalne sile i MB neophodno uzeti u obzir još jednu konverzacionu pozadinu (tj. skup propozicija) koju je nazvala „izvorom poretka” (*ordering source*, v. KRATZER 1981: 47). Ova druga KP neophodna je kako bi se izbegli neki paradoksi modalnog rezonovanja (v. KRATZER 1991: 645), o kojima u ovome radu neće biti reči, kao i da bi se razgraničili različiti tipovi okolnosnih interpretacija modala, što u našem slučaju znači — različita neepistemička značenja glagola *morati*. O tipovima okolnosnih značenja ovoga glagola govorimo u sledećem pododeljku našeg rada.

3.2. Okolnosna značenja glagola *morati*

Višeznačnost glagola *morati* — koju, kao što smo videli u odeljku 2, konstatuju i opisuju kako srpski, tako i hrvatski rečnici — teorijski se može objasniti različitim tipovima KP (v. 3.1.). Takođe, videli smo (u odeljku 2) da srpski i hrvatski rečnici u neepistemička²⁰ svrstavaju značenja „prinude” i „potrebe” (up. ПИПЕР 1983; КОВАЧЕВИЋ 2009), pri čemu su sami pojmovi „prinude” i „potrebe” nedovoljno jasni za precizan leksikografski opis neepistemičkih značenja ovog glagola (v. pododeljak 2.3).

S obzirom na kontekstualno indukovane tipove modalne baze (MB), tj. na relevantne činjenice i/ili znanja kojima raspolažemo u momentu izricanja modalizovanog iskaza, sva značenja glagola *morati* trebalo bi najpre podeliti na epistemička i na okolnosna. Već smo konstatovali da rečnici uglavnom korektno opisuju epistemička značenja (tj. značenje verovatnoće), tako da ćemo se u nastavku rada fokusirati na okolnosna značenja.

U pododeljku 3.1. ukazali smo da je za precizno definisanje modalnih interpretacija, pored modalne sile (nužnosti ili mogućnom „sti”) i modalne baze (MB), neophodan još jedan tip konverzacione pozadine (KP), koji je A. Kracer nazvala „izvorom poretka” (*ordering source*). Izvor poretka (u daljem tekstu IP) predstavlja, kao i KP koja definiše MB, skup propozicija s obzirom na

koje se svetovi u MB rangiraju prema tome koji su od njih najbliži idealu, koga determiniše sam izvor poretka (KRATZER 1991: 644). Glagol *morati*, semantički posmatrano, predstavlja modalni operator, odnosno univerzalni kvantifikator nad mogućim svetovima u MB koji su najbliži idealu s obzirom na IP. Funkcija IP je da suzi MB na skup svetova najbližih idealu. Odnos MB i IP ilustrovaćemo na primeru (2). Najpre, osnovna KP, tj. KP koja definiše MB jeste funkcija koja svakom mogućem svetu pripisuje skup propozicija u kome su one istinite²¹. Pretpostavimo da su u aktuelnom svetu *w* istinite sledeće propozicije:

p_1 : Prekoračenje brzine je saobraćajni prekršaj.

p_2 : Vozilo B je prekoračilo brzinu.

p_3 : Policija zaustavlja vozilo B.

Formalno posmatrano, ako je *w* aktuelni svet, KP je funkcija *f* koja primenjena na *w* daje, u našem slučaju, skup propozicija $\{p_1, p_2, p_3\}$, kao pod (3) (up. KRATZER 1981: 43.). Takav skup zvaćemo ‘osnovnom KP’.

(2) Vozač vozila B *mora* biti kažnjen.

(3) $f(w) = \{p_1, p_2, p_3\}$

Vratimo se sada iskazu pod (2). Ovaj iskaz predstavlja zaključak koji izvodimo, između ostalog, na osnovu (opisanih) činjenica, tj. na osnovu KP koju čini skup $\{p_1, p_2, p_3\}$. Polazeći od ovog skupa, može se definisati modalna baza (MB), koju, koristeći kracerovsku notaciju, beležimo $f(w)$, kao u (4). To je skup mogućih svetova u kojima su istinite sve propozicije iz $f(w)$, tj. p_1 , p_2 i p_3 (up. KRATZER 1981: 46–47):

(4) $\cap f(w) = \{v \in W : v \in p_1, v \in p_2, v \in p_3\}$.

Pošto je propozicija skup mogućih svetova u kojima je ona istinita, jasno je da je bilo koja propozicija *p* istinita u svetu *v* ako i samo ako $v \in p$ (v. KRATZER 1991: 640). Kako su propozicije p_1 , p_2 i p_3 istinite u aktuelnom svetu

²¹ Podsećamo da u klasičnoj teoriji A. Kracer (KRATZER 1981, 1991) konverzaciona pozadina (KP) predstavlja skup relevantnih propozicija istinitih u svetu evaluacije, a MB skup mogućih svetova u kojima su istinite propozicije iz KP. U današnjoj verziji svoje teorije, koja je donekle inspirisana inovativnim idejama Valentine Akar (HACQUARD 2006, 2010), A. Kracer govori o tzv. „faktualnoj projekciji domena” (*factual domain projection*, KRATZER 2013: 190; PHILLIPS – KRATZER 2024: 8), a to je funkcija kojom se modelizuje naša kognitivna sposobnost da projektujemo mogućnosti polazeći od relevantnih elemenata aktuelne situacije kao tzv. „modalnog sidra” (*modal anchor*, PHILLIPS – KRATZER 2024: 6). Te ekstenzije (tj. projekcije) aktuelne situacije, koje odgovaraju mogućim svetovima u klasičnoj teoriji A. Kratzer i koje sadrže repliku relevantnih elemenata aktuelne situacije, doprinose formiranju modalnog domena, tj. skupa mogućih situacija nad kojima modalni operator (npr. *morati*) kvantifikuje. Sintaksička pozicija modalnog glagola determiniše tip elemenata (fakata) koje projektuje aktuelna situacija, što objašnjava opoziciju između okolnosnih i epistemičkih interpretacije modala. U ovome radu, međutim, opredelili smo se za klasični pristup modalnosti A. Kracer (KRATZER 1981, 1991), jer ga smatramo primenjivim za leksikografsku obradu relevantnih značenja glagola *morati*.

¹⁹ A to znači istinitost propozicije kao dopune modala u svim svetovima iz MB dostupnim polazeći od aktuelnog sveta, tj. u svim svetovima u kojima je istinito ono što znam u aktuelnom svetu (epistemička interpretacija), ili u kojima su na snazi relevantne okolnosti koje su na snazi u aktuelnom svetu (okolnosne interpretacije).

²⁰ Tj. „okolnosna” značenja u kracerovskom smislu.

w, za svetove u skupu $\cap f(w)$ kaže se da su dostupni²² od sveta w, s obzirom na relevantne okolnosti u w, koje uključuju, pored ostalog, i prekoračenje brzine vozila B (tj. propoziciju p_2). Iskaz (2) znači da u svakoj mogućoj situaciji (tj. mogućem svetu) u kojoj su na snazi okolnosti (izražene propozicijama) p_1 , p_2 i p_3 vozač vozila B biva kažnjen. Najčešće implicitne, odredbe tipa ‘s obzirom na propise’, ‘na moralna načela’, ‘na moje (ili nečije) želje’, ‘na moje (ili nečije) ciljeve’, ‘na uobičajen tok događaja’ i sl., uvode po A. Kracer, već pomenuti, drugi tip KP, a to je „izvor poretka” (*ordering source*), čija je funkcija da svetove iz MB, tj. iz $\cap f(w)$, rangira prema idealu koga podrazumeva sam izvor poretka (IP). Drugim rečima, IP sužava skup svetova u MB na tzv. najbolje svetove, tj. svetove najbliže idealu. U konkretnom slučaju, tj. pri interpretaciji iskaza (2), jasno je da su svetovi najbliži idealnom oni u kojima se poštuju saobraćajni propisi. Jasno je i to da naš svet nije takav, na šta ukazuje opisana situacija (tj. propozicija p_2). Najbliži idealnom biće onda oni svetovi u kojima se za učinjen prekršaj zakonski odgovara, tj. plaća propisana kazna. Stoga se iz MB eliminišu svetovi u kojima se za učinjen prekršaj ne plaća kazna. Tako, okolnosna MB i tzv. deontički IP (‘s obzirom na saobraćajne propise’), delujući zajedno, sužavaju relevantni skup svetova na one koji su najbliži idealu, a to su svetovi u kojima plaćamo kaznu ako napravimo saobraćajni prekršaj. Glagol *morati* imaće ovde deontičko značenje, koje bi se, u konkretnom slučaju, moglo opisati kao „nužnost s obzirom na saobraćajne propise”.

Zanimljivo je da pri interpretaciji već navedenog primera (2) možemo zamisliti i da je izvor poretka (IP) stereotipičan, tj. da obuhvata ‘ono što je uobičajeno, normalno u slučaju saobraćajnog prekršaja’. U konkretnom slučaju, izvor poretka bila bi propozicija pod (5), čiju skraćenu verziju navodimo pod (6):

(5) Ako je prekoračenje brzine saobraćajni prekršaj, a vozilo B je prekoračilo brzinu i policija ga je zaustavila, onda vozač vozila B biva kažnjen.

(6) Ako p_1 , p_2 i p_3 , vozač vozila B biva kažnjen.

Pošto je antecedent propozicije izražene kondicionalnom rečenicom istinit²³, da bi implikacija (‘ako p, onda q’, tj. formalno, $p \rightarrow q$) bila istinita, i konsekvant (q), tj. *Vozač vozila B biva kažnjen*, mora biti istinit²⁴. Samim tim, najbliži idealnom biće oni svetovi iz MB u kojima vozač vozila B biva kažnjen. U iskazu (2), dakle, pored

²² O detaljima formalizacije tzv. relacije dostupnosti, koju determiniše konverzaciona pozadina, v. KRATZER 1991: 642.

²³ Budući da su premise p_1 , p_2 i p_3 istinite (vidi gore u tekstu).

²⁴ Naime, poznato je da logička implikacija ‘ako p, onda q’ (tj. $p \rightarrow q$) nije istinita ako i samo ako p jeste istinito a q nije. S druge strane, ako je p neistinito, logička implikacija je istinita bez obzira na istinosnu vrednost q. To znači da iz neistinite premise možemo zaključiti bilo šta, pa čak izvesti i apsurdan zaključak na osnovu principa *ex falso quodlibet*.

deontičke, glagol *morati* može imati i čistu okolnosnu interpretaciju ukoliko je IP stereotipičan (mora da q = ‘s obzirom na uobičajen tok događaja, q’).

Pored deontičkog i stereotipičnog izvora poretka, A. Kracer (KRATZER 1991: 646), kao i neki drugi autori (HACQUARD 2010: 85) govore i o drugim izvorima poretka nad okolnosnom MB, među kojima su za interpretaciju glagola *morati* značajni još buletički (‘s obzirom na naše želje’) i teleološki IP (‘s obzirom na naše ciljeve, planove’).

4. Ka klasifikaciji značenja glagola *morati*

U prethodnom pododeljku (3.2), videli smo da, s obzirom na okolnosti, odnosno činjenice koje su na snazi u aktuelnom svetu, glagol *morati* može imati ne samo deontičko, nego i čisto okolnosno značenje zavisno od toga da li je izvor poretka (IP) deontički ili stereotipičan. Time se međutim, ne iscrpljuju sva relevantna značenja glagola *morati*. Ne računajući epistemičku interpretaciju, koja podrazumeva epistemičku MB (tj. ono što znamo u momentu izricanja rečenice), spektar značenja koja podrazumevaju okolnosnu MB²⁵ dosta je bogatiji, budući da obuhvata, kao što smo već rekli, i ono što se u literaturi naziva teleološkim i buletičkim značenjima. Teleološka značenja glagola *morati* podrazumevaju teleološki IP, tj. nužnost da se nešto uradi s obzirom na nečije ciljeve, kao u primeru (7), dok buletička značenja podrazumevaju buletički IP, tj. nužnost s obzirom na nečije želje (primer 8).

(7) *Moram* da ustanem rano da bih na vreme stigao na konferenciju.

(8) Mnogo mi se dopada ovaj auto. *Moram* da ga kupim.

Zanimljivo je da rečnici, barem oni koje smo analizirali, ne definišu čisto okolnosno (tj. okolnosno značenje u užem smislu), teleološko, kao ni buletičko značenje glagola *morati*. U nastavku rada, predložimo klasifikaciju značenja glagola *morati*, koja obuhvata i značenja koja rečnici ne beleže.

4.1. Okolnosna i epistemička značenja glagola *morati* i struktura rečničkog članka

Već smo ukazali na to da rečnici uglavnom korektno opisuju epistemičko značenje glagola *morati*, tj. značenje verovatnoće (npr. *mora da je otišao*, *mora da je na putu* i sl.). Teorijski, epistemičko značenje podrazumeva epistemičku modalnu bazu (naša znanja i dokaze u datom momentu) i stereotipični izvor poretka (normalan, uobičajen tok događaja). Pretpostavimo da smo moj drug Jovan i ja sreli zajedničku drugaricu Mariju i da

²⁵ Videli smo, naime, da *morati* može imati i okolnosno značenje u užem smislu (tj. čisto okolnosno značenje) ukoliko je MB okolnosna a IP stereotipičan.

Jovan iz čista mira počinje čudno da se ponaša i govori besmislice. Zaprepašćena, Marija u neverici kaže: „Jovan mora da je poludeo”. Pretpostavimo da Marija svoj zaključak zasniva na sledećim premisama, tj. istinitim propozicijama u aktuelnom svetu: 1. ‘Jovan se ne drogira niti pije alkohol’. 2. ‘Jovan nikada nije imao psihičkih problema’. 3. ‘Jovan se sada ponaša kao da je izgubio razum’. Ove tri premise predstavljaju Marijinu epistemičku MB (ono što Marija zna o Jovanu), tj. skup svetova u kojima su sve tri propozicije istinite i koji su (za Mariju) epistemički dostupni od aktuelnog sveta. Međutim, Marijin zaključak ne zasniva se samo na epistemičkoj MB, nego i na stereotipičnom izvoru poretka (IP), koji iz MB eliminiše svetove u kojima se ne dešava ništa što bi bilo neočekivano. IP bi u tom slučaju bila sledeća propozicija: 4. ‘Ako se čovek ne drogira, ne pije alkohol niti je ikada imao psihičkih problema i odjednom se ponaša nenormalno, a nije se desilo ništa drugo neočekivano, onda je on poludeo’. U tom slučaju, iskaz *Jovan mora da je poludeo* istinit je iz Marijine perspektive, ali ne nužno i iz moje. Naime, pretpostavimo da smo se Jovan i ja dogovorili da se on pred Marijom pravi da je poludeo. Tada su Marijina i moja MB identične (sadrže iste propozicije 1, 2 i 3), ali nisu isti Marijin i moj IP. Naime, Jovanov i moj dogovor čine neistinitom propoziciju ‘nije se desilo ništa neočekivano’, a pošto ja to znam, automatski ću je eliminisati iz IP pod 4. Kondicionalni iskaz 4 ‘Ako se čovek ne drogira, ne pije alkohol niti je ikada imao psihičkih problema i odjednom se ponaša nenormalno, onda je on poludeo’, nije istinit s moje tačke gledišta, budući da je antecedent istinit (tj. konjukcija propozicija 1, 2 i 3 je istinita), ali ne i konsekvent (*Jovan je poludeo*), budući da ja znam da Jovan fingira ludilo. Dakle, u tom slučaju, ne postoji nijedan svet u MB (uključujući i aktuelni) u kome je istinita propozicija da je Jovan poludeo, pa samim tim za mene ne može biti istinit ni epistemički iskaz *Jovan mora da je poludeo*.

Epistemičko značenje treba razdvojiti od neepistemičkih, tj. okolnosnih značenja glagola *morati*, što rečnici uglavnom čine²⁶.

U svim svojim značenjima i podznačenjima, glagol *morati* označava nužnost, koja se, kao što smo videli u pododeljku 3.1, manifestuje kao univerzalna kvantifikacija nad mogućim svetovima u modalnom domenu (tj. u relevantnom skupu mogućih svetova) koga generišu MB i IP. Modalnu bazu projektuju okolnosti i/ili naša znanja, a IP sužava MB na skup svetova koji su najbliži idealu. Pošto je nužnost semantička invarijanta kako u okolnosnim tako i u epistemičkim interpretacijama ovog glagola, rečnici bi to morali bar indirektno signalizovati (npr. *propisano je da, biti prinuđen, imati obavezu, biti*

neizbežno da i sl.). U sledećem pododeljku ovog rada navodimo relevantna značenja glagola *morati* prema tipu MB i IP i ilustrujemo ih na primerima iz korpusa *ParCoLab* (MILETIĆ et al. 2017).

4.2. Klasifikacija značenja glagola *morati*

Ako je nužnost najopštije značenje glagola *morati*, onda bi se sva značenja ovoga glagola najpre mogla razvrstati u dve grupe (I i II):²⁷

— I. (Nužnost bez obzira na okolnosti²⁸ ili s obzirom na okolnosti): *nužno je da; okolnosti zahtevaju da se nešto uradi, da se nešto desi;*

— II. (nužnost s obzirom na naša znanja i/ili dokaze koje posedujemo): *nužno je (bilo/biće) slučaj s obzirom na ono što znamo; verovatno da, sigurno da.*

Prva grupa značenja (I) sugerise da okolnosna MB može biti i prazna, kao u (Ia), što znači da sâm modalizovani iskaz ne upućuje uvek na elemente aktuelne situacije koji bi projektovani relevantne mogućnosti. U tom slučaju, uzimamo u obzir samo IP, koji iz skupa svih mogućih svetova izdvaja samo one koji su najbliži idealnom, a to su svetovi u kojima se, na primer, poštuju zakonski propisi²⁹.

(Ia) Nužnost s obzirom na eksplicitno formulisano pravilo (prazna MB, deontički IP): *propisano je da, zakon ili neko pravilo zahteva da:*

- (9) Član 41. Kralj i Njegov Dom *moraju* biti istočno-pravoslavne vere; Golmani *moraju* nositi crvene kapice; Kapice *moraju* biti vezane ispod brade; Pomoćne sudije *moraju* biti u liniji sa pretposlednjim igračem odbrane.

(Ib) Nužnost s obzirom na pisana ili nepisana pravila, etičke principe i sl. (okolnosna MB, deontički IP): *imati obavezu da, biti u obavezi da, imati moralnu obavezu da:*

- (10) Hajde, nemoj da te hvata groznica. To *mora* da se uradi; Suoči se i završi s tim. Sredstva koja koristimo da ostvarimo naše ciljeve *moraju* biti čista kao i naši ciljevi.

(Ic) Nužnost s obzirom na pravilo koje je (možda/moguće) prekršeno (okolnosna MB, deontički IP): *propisano je da, a pravilo je možda prekršeno:*

- (11) Po japanskom zakonu, sve slike genitalija *moraju* biti mutne, tako da je Keeavo delo, koje je prikazivalo golotinju u

²⁷ U zagradu stavljamo lingvistički opis značenja, a van zagrada (kurzivom) dajemo predlog rečničkog opisa datog značenja, uz rezervu da se leksikografska značenja verovatno mogu formulisati i drugačije. Cilj nam je da ponudimo novu, empirijski adekvatniju klasifikaciju značenja glagola *morati*, kao i da ukažemo na značenja koja rečnici ne beleže.

²⁸ Nužnost bez obzira na okolnosti znači da okolnosna MB može biti prazna, a IP deontički (vidi primere pod 9).

²⁹ I ovde, uz opis lingvističkog značenja glagola *morati* i naznaku tipa MB i IP, kurzivom beležimo naš predlog rečničke definicije odgovarajućeg značenja, odnosno podznačenja.

²⁶ Izuzetak je VRH (v. pododeljak 2.2.), ali i ŠRHJ, koji epistemičko značenje uopšte ne pominje.

potpunosti, prekršilo ovaj zakon; Klevetnici su ga optuživali da, kako Osnovni zakon i dalje zahteva, nije „rođen od oca i majke iz Obale Slonovače, čiji roditelji takođe *moraju* biti istog porekla“.

(Id) Nužnost s obzirom na okolnosti uopšte (okolnosna MB, prazan ili stereotipičan IP): *neizbežno je da se desi*³⁰:

- (12) Jednog dana svako *mora* umreti; U svitanje, i smrtnik *mora* da zaspi.

(Ie) Nužnost s obzirom na nečije ciljeve, planove (okolnosna MB, teleološki IP): *biti prinuđen na nešto radi ostvarenja nekog cilja*:

- (13) Odlučnost i odvažnost *moraju* biti u narednom periodu važan deo u pristupu naših zemalja pojedinačno prema ovim pitanjima kako bismo izbegli da se u junu sledeće godine na isti način sa njima suočavamo; On *mora* da bude pаметan da preživi; Ona je to činila iz sasvim praktičnih razloga — njeni proizvodi, zbog prestiža firme, *moraju* biti unikatni, dakle neponovljivi čak i za nju samu.

(If) Nužnost s obzirom na nečije želje (okolnosna MB, buletički IP): *želeći nešto ili tražiti da se nešto učini radi zadovoljenja nečije želje*:

- (14) *Moraš* mi napraviti crtež Sibil, Bejzile; *Moraš* da mi nabaviš crno odelo, Fejgine, i crnu traku oko šešira (...); Sestro moja, *moraš* mi oprostiti što sam onako žestoko bio protiv tvoje ljubavi prema Vladimiru Tadiću.

(II) Nužnost s obzirom na naša znanja i/ili dostupne dokaze (epistemička MB, stereotipični IP): *sigurno (je) da, najverovatnije (je) da* (= značenje verovatnoće):

- (15) Izgubio sam već dosta vremena i moji *moraju* biti zabrinuti; (...) mačke koje imaju sreću da žive pored vas, gospodo, a ne vole svoj dom, *moraju* biti glupave životinje, gospodo; Oni *moraju* biti vrlo stari; — Ima jedna izvesna lisnica, reče Vandnes, čiji ti ključ nikad nije bio poveren, i pisma *moraju* biti tu; Ali kakvi oni *moraju* biti, kad se ti bojiš da mi ih poveriš?

U okviru epistemičkih značenja, neki rečnici s pravom navode i bezlično upotrebljen oblik *mora* u konstrukciji *mora da*³¹:

- (16) *Mora* da su vrlo bogati; — *Mora* da si umoran; odmori se malo i pusti da ja veslam; *Mora* da su je poslednji put lečili elektrošokovima; Ha, ono *mora* da su otac i mati!; Poštanska ladica *mora* da je u zadocnjenju; Oh! To *mora* da je ujak udesio! ; Ta žena *mora* da umire tamo zatvorena ... ; *Mora* da su oni očekivali nešto drugo! ; Da, ponavljam, *mora* da je bilo tako; — Ah! — Bogatstvo ovih ljudi *mora* da je ogromno? ; *Mora* da si nekad išao u crkvu. Zar se nisi venčao u crkvi? *Mora* da je izgubila zaručnika!

5. Zaključna razmatranja

Kao što su rečnici jedan od važnih izvora informacija za teorijska razmatranja lingvističkih fenomena, tako i teorijski uvidi koji objašnjavaju lingvističke fenomene mogu biti od koristi i leksikografima. Jedan je od takvih fenomena kategorija modalnosti, koja predstavlja poseban izazov ne samo za teorijske lingviste, nego i za leksikografe.

U radu smo pošli od analize rečničkih značenja modalnog glagola *morati*, da bismo konstatovali, oslanjajući se na neka srbistička istraživanja, da se ona, u praktično svim relevantnim rečnicima, svode na tri značenja (prinudu, potrebu i verovatnoću), odnosno na dva osnovna (deontičko i epistemičko značenje). Pokazali smo da je opozicija deontičko/epistemičko preuska da bi se njome iscrpno opisala bogata značenjska paleta glagola *morati*. Naime, videli smo da postoje neepistemička značenja koja se ne mogu svesti na deontička, a koja rečnici ne izdvajaju kao zasebna. Takođe, konstatovali smo da su pojmovi „prinude” i „potrebe”, na kojima se u rečnicima zasnivaju definicije neepistemičkih značenja glagola *morati*, nedovoljno jasni kako bi predstavljali solidnu konceptualnu osnovu za definisanje neepistemičkih značenja ovoga glagola.

U radu smo pretpostavili da se problemi adekvatne leksikografske obrade glagola *morati* mogu prevazići ako se korektno opiše njegov semantički doprinos propoziciji čiji je ovaj glagol semantički konstituent. U skladu s tim, opredelili smo se za klasični formalnosemantički pristup modalnosti A. Kracer, u kome se pored tzv. modalne sile (nužnosti ili mogućnosti), kao značenjske konstante modalnih glagola, uzimaju u obzir i kontekstualni parametri, a to su tzv. modalna baza i izvor poretka. Pošto glagol *morati*, poput srodnih mu glagola u drugim jezicima, označava nužnost, tip modalne baze određuje dva opšta tipa modalnih značenja, a to su okolnosna i epistemička. Izvor poretka dodatno sužava modalnu bazu, tj. skup mogućih svetova u kojima su istinite relevantne propozicije, na skup svetova najbližih idealnom. Izvor poretka je ključni semantičko-pragmatički mehanizam za identifikovanje različitih (pod)značenja modalnih glagola uopšte. U slučaju glagola *morati*, okolnosna modalna baza u kombinaciji sa odgovarajućim izvorom poretka omogućila nam je da izdvojimo, pored deontičkih, tzv. okolnosna značenja u užem smislu (tj. čista okolnosna značenja), teleološka i buletička značenja. Svako od ovih značenja ilustrovali smo primerima iz korpusa, uključujući i epistemička koja, kracerovski rečeno, podrazumevaju epistemičku modalnu bazu i tzv. stereotipični izvor poretka.

Tabela 1 rezimira i ilustruje relevantna značenja glagola *morati* do kojih smo došli kombinovanjem kracerovskog pristupa modalnosti i rezultata analize korpusa.

³⁰ To je čista okolnosna interpretacija tj. okolnosna interpretacija u užem smislu.

³¹ Bezlični oblik *mora* u ovom tipu konstrukcija M. Kovačević (КОВАЧЕВИЋ 2009) tretira kao introduktivnu modalnu partikulu, a rečenice s konstrukcijom *mora da* i epistemičkim značenjem — kao proste, jednoklauzalne rečenice.

Kurzivom beležimo naš predlog rečničkih definicija relevantnih značenja glagola *morati*:

MORATI		
Značenja u funkciji tipa modalne baze (MB) i izvora poretka (IP)		
	MB	IP
Ia. Nužnost s obzirom na eksplicitno formulisano pravilo: <i>propisano je da, zakon ili neko pravilo zahteva da</i>	prazna	deontički
Ib. Nužnost s obzirom na pisana ili nepisana pravila: <i>imati obavezu da, imati moralnu obavezu da</i>	okolnosna	deontički
Ic. Nužnost s obzirom na neko moguće prekršeno pravilo: <i>propisano je da, a pravilo je možda prekršeno</i>	okolnosna	deontički
Id. Nužnost s obzirom na okolnosti uopšte: <i>neizbežno je da se desi</i>	okolnosna	prazan ili stereotipičan
Ie. Nužnost s obzirom na nečije ciljeve, planove: <i>biti prinuđen na nešto radi ostvarenja nekog cilja</i>	okolnosna	teleološki
If. Nužnost s obzirom na nečije želje: <i>želiti nešto ili tražiti da se nešto učini radi zadovoljenja nečije želje</i>	okolnosna	buletički
II. Nužnost s obzirom na naša znanja i/ili dostupne dokaze: <i>sigurno da, verovatno da</i>	epistemička	stereotipičan

Tabela 1. Značenja glagola *morati*

Literatura

- BHATT, Rajesh (1999). *Covert modality in non-finite contexts*. PhD dissertation. University of Pennsylvania.
- BUTLER, Jonny (2003). A minimalist treatment of modality. *Lingua*, 113, 967–996.
- GAMUT, L.T.F. (1991). *Intensional Logic and Logical Grammar*. Vol. II. Chicago – London: The University of Chicago Press.
- HACQUARD, Valentine (2006). *Aspects of modality*. PhD dissertation, MIT.
- HACQUARD, Valentine (2010). On the event relativity of modal auxiliaries. *Natural Language Semantics*, 18(1), 79–114.
- HOMER, Vincent (2021). Actualistic interpretations in French. *Semantics & Pragmatics*, 14, 1–56.
- KRATZER, Angelika (1981). The notional category of modality. In: Hans J. Eikmeyer et al. (ed.), *Words, worlds, and contexts: New approaches in word semantics* (p. 38–74). Berlin: Mouton de Gruyter.
- KRATZER, Angelika (1991). Modality. In: Arnim von Stechow et al. (ed.), *Semantik/Semantics: An International Handbook of Contemporary Research*. (pp. 639–650). Berlin: Mouton de Gruyter.
- KRATZER, Angelika (2013). Modality for the 21st Century. In: S. R. Anderson et al. (ed.), *The Language Cognition Interface / L'Interface Language-Cognition* (pp. 179–199). Geneva–Paris: Librairie Droz.

- LEWIS, David K. (1986). *On the Plurality of Worlds*. Oxford: Blackwell.
- MILETIĆ Aleksandra, STOSIC, Dejan, MARIANOVIĆ, Saša (2017). ParCoLab: A Parallel Corpus for Serbian, French and English. In: Kamil Ekštejn, Václav Matoušek (eds.), *Text, Speech, and Dialogue. 20th International Conference, TSD 2017, Prague, Czech Republic, August 27–31, 2017 Proceedings. Lecture Notes in Artificial Intelligence 10415* (pp. 156–164). Cham: Springer.
- PHILLIPS, Jonathan, KRATZER, Angelika (2024). Decomposing modal thought. *Psychological Review*, 131(4), 966–992.
- TRBOJEVIĆ-MILOŠEVIĆ, Ivana (2004). *Modalnost, sud, iskaz. Epistemička modalnost u engleskom i srpskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.

*

- КОВАЧЕВИЋ, Милош (2009). *Оледи из српске синџаке*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- ПИПЕР, Предраг (1983). Синонимије и конверзије с глаголом МОРАТИ. *Научни сасијанак славистија у Вукове дане*, 12(1), 167–181.
- ТАНАСИЋ, Срето (2008). Један тип безличне реченице с глаголом МОРАТИ. *Српски језик*, XIII/1–2, Београд, 181–187.

Leksikografski izvori

- MRSJ: МОСКОВЉЕВИЋ, Милош (2000). *Речник савременој српској језика с језичким савезником*. Београд: Гутенбергова Галаксија.
- RHJ : ŠONJE, Jure (ur.) (2000). *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga.
- RMS: СТЕВАНОВИЋ, Михаило (ур.) (1967–1976). *Речник српскохрватској књижевној језика*, 1–6. Нови Сад – Загреб: Матица српска, Матица хрватска.
- RSANU: ПЕШИКАН, Митар и др. (ур.) (1988). *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*. Књ. 13. Београд: Институт за српскохрватски језик.
- RSJ: НИКОЛИЋ, Мирослав (ур.) (2018). *Речник српској језика*. Нови Сад : Матица српска.
- ŠRHJ: BIRTIĆ, Matea i dr. (2012). *Školski rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga i Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- VRH: ЈОЉИЋ, Љилјана i др. (2015). *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

Veran Stanojević

**The Application of Formal Semantics to Lexicography:
the Modal Verb *Morati***

(Summary)

In the processing of the meanings of functional words, such as modal verbs, whose semantics is highly abstract, theoretical insights gained from contemporary formal semantics can be of great utility to lexicographers. This suggests that there may be potential for fruitful collaboration between theoretical linguistics and lexicography in general. In this paper, we aim to demonstrate how the results of linguistic analysis within the framework of modal semantics, such as A. Kratzer's classical theory of modality (1981, 1991), can be incorporated into the lexicographical processing of the modal verb *morati* 'must' in monolingual Serbian and Croatian dictionaries. We deem such a move necessary in view of the observed shortcomings in the lexicographical treatment of this verb in the existing Serbian and Croatian dictionaries: namely, these dictionaries list only two of the verb's meanings, deontic and epistemic. Our approach has, however, allowed us to identify three additional meanings that cannot be reduced to either deontic or epistemic. These are: bouletic, circumstantial in the narrower sense, and teleological. In this paper, we propose a classification of the modal meanings of the verb *morati* 'must' – which imply a circumstantial modal base with the corresponding ordering source, according to A. Kratzer's theory – and demonstrate that all these meanings should be listed in the lexicographical entry of this verb. We also suggest that the proposed classification could be useful in the description of other Serbian and Croatian modal verbs.

Шта је у фазону? Прилог лексикографској обради жаргонске лексике

Љубица Ђурић

 <https://orcid.org/0000-0003-3282-4744>

Универзитет у Београду – Филолошки факултет (Србија)

ljubica.djuric@fil.bg.ac.rs

Сажетак

У раду се приказује лексикографска обрада лексеме *фазон* и израза *у фазону* у општим речницима и речницима жаргона, и констатује се, тестирањем на примерима из свакодневног говора, да дефиниције које испитивани речници нуде нису сасвим задовољавајуће. Стога се, полазећи од лингвистичких истраживања по којима таксономијске и начинске именице могу ући у именичке конструкције које развијају значења сличности, егземплификације, апроксимације, маркера цитирања и елаборације, анализира 100 реченица из корпуса *srWac* које садрже израз *у фазону*. Анализа показује да израз *у фазону* у одређеним контекстима може означавати апроксимацију, апроксимативно цитирање, сличност и елаборацију, али и увођење *ad hoc* карактеризације. На крају се предлаже логичка структура за лексикографску обраду израза *у фазону*.

Кључне речи: фазон, у фазону, жаргон, речник, апроксимација, цитирање, *ad hoc* карактеризација.

Abstract

The paper begins by presenting the lexicographical treatment of the lexeme *fazon* and the expression *u fazonu* in general dictionaries and slang dictionaries. After testing the definitions proposed by the examined dictionaries against some examples taken from everyday speech, it is concluded that they are not entirely satisfactory. Building on this fact, an alternative approach is offered, following a vein of linguistic research according to which taxonomic and manner nouns can enter into noun constructions used as markers of similarity, exemplification, approximation, quotation marking and elaboration. This approach is used in the analysis of 100 sentences from the *srWac* corpus containing the expression *u fazonu*. The analysis shows that in certain contexts *u fazonu* can mark approximation, approximate citation, similarity and elaboration, but also the introduction of *ad hoc* characterization. Finally, a logical structure for the lexicographical treatment of the expression *u fazonu* is proposed.

Keywords: *fazon*, *u fazonu*, slang, dictionary, approximation, quotation, *ad hoc* characterization.

1. Увод

О речницима жаргонске лексике у српском језику има радова (нпр. Николић 2018, Вугарски 2021, Ивановић 2023), али, колико нам је познато, квалитет обраде значења, како по питању парафразирања тако и по питању низања значења, није посебно разматран. Циљ овог рада јесте да се на примеру лексеме *фазон* и учестале предлошко-падежне конструкције у коју улази — *у фазону* — прикаже тренутно стање обраде значења у оквирима постојеће жаргонске лексикографије, али и да пружи неке увиде из лингвистичких истраживања која би могла бити од користи при изради будућих речника жаргона.

У одељку 2 приказујемо како су лексема *фазон* и израз¹ *у фазону* обрађени у општим речницима и

речницима жаргона. У одељку 3 представљамо лингвистичка истраживања о симилативима и апроксимативима. На њих се ослањамо у анализи корпуса, коју износимо у одељку 4. У одељку 5 дајемо предлог логичке структуре за израду (под)одреднице у *фазону*, засновану на закључцима из одељка 4. Одељак 6 закључује рад, и даје смернице за даља истраживања.

2. Лексикографска обрада значења одреднице *фазон* и пододреднице *у фазону*

У наредним пододелцима описујемо обраду значења одреднице *фазон* и пододреднице *у фазону* у општим речницима (2.1) и речницима жаргона (2.2).

¹ Под термином *израз* подразумевамо учестали спој било које две лексеме, без одређења композиционалности њиховог значења.

2.1. Лексикографска обрада одреднице *фазон* у општим речницима

РМС дефинише значење одреднице *фазон* (и њеног дублета *фазона*) као „облик, форма; начин на који се нешто обавља, чини; стил; крој, модел (одеће, обуће)”. Употреба је илустрована двама примерима, у којима се остварују значења „облик, форма” ([...] у *окрњеним чашама сџароџа фазона*), односно „крој, модел” (*И нове шџоалџе јер долазе нове фазоне*). У РСЈ наилазимо на ознаку порекла *фр.*, будући да је етимон ове лексеме француска лексема *façon* ‘начин’, и јасно су разграничена два значења: значење *а*, које се умногоме поклапа са значењем из РМС, „начин израде нечега (одеће, обуће, покућства и сл.), нарочито с обзиром на моду; крој, модел; облик, форма: *сџари фазон шешира, модерни фазон хаљине*”², и значење *б*, „стил понашања”, обележено квалификатором *разј.* и илустровано примером *Какав ти је шџо фазон? Обећаш, ја не дођеш*, при чему је додато упућивање на одредницу у којој се обрађује реч *шрик*.

2.2. Лексикографска обрада одреднице *фазон* у речницима жаргона

За потребе овог истраживања прегледали смо пет једнојезичних речника жаргона (ређамо их према години првог издања: Андрић 2005 (прво издање изашло је 1976), SABJAK 2001, GERZIĆ – GERZIĆ 2002, IMAMI 2007 и SARAČEVIĆ 2012).

Сви речници дају општу дефиницију речи *фазон*. При обради значења Андрић (2005) их раздваја тачком са запетом и запетом; рекло би се да за различита значења користи тачку са запетом, док запетом одваја релативно блиска значења. У овом речнику као значења лексеме *фазон* наводе се:

„израз, жаргонски израз; успео односно ефектан потез или израз, поента, досетка, виц, обрт, шала, пошалица; трик, обмана, подвала; измишљотина; проналазак; закачалка; уигран ефекат; начин; начин понашања односно поступања; извештачено понашање или поступак одн. потез; навика, обичај; стил; поза; пример; расположење”.

Сабљак (SABJAK 2001) наводи мање значења, али су она готово иста као код Андрића, на исти су начин раздвојена (тачком са запетом) и већински су дата истим редоследом: „*način; navika; običaj; poza; stil; primjer; trik; izmišljotina; izraz; neprirодно понашање ili potez*”. Једино што се разликује од Андрића јесте значење „*neprirодно понашање ili potez*”. Сарачевић (SARAČEVIĆ 2012) наводи: „*oblik, forma; način izrade; manir ponašanja, stil oblačenja; intriga, začkoljica; trik, obmana; neočekivan potez, majstorija; duhovitost, šala,*

geg”. Као што се може видети, он, као и Сабљак, наводи нешто мање значења од Андрића, али су та значења на исти начин одвојена (тачком са запетом), и исто или слично дефинисана као код Андрића (нпр. према Андрићевом „начин понашања” код Сарачевића имамо „*manir ponašanja*”), или чак као у РСЈ (уп. у РСЈ „начин израде нечега [...] облик, форма” и „*oblik, forma; način izrade*” код Сарачевића). Даље, Б. Герзић и Н. Герзић (GERZIĆ – GERZIĆ 2002) за класификовање значења користе арапске бројеве, тачку са запетом и запету. Рекло би се да различита значења раздвајају арапским бројевима, тачком са запетом релативно блиска значења, а запетом значењске нијансе: „1. *poseban, specifičan stil, način* (на који се нешто ради); 2. *dosetka, trik, štos; vic*”. Имами (IMAMI 2007) различита значења раздваја арапским бројевима, а значењске нијансе, или, пак, синониме, запетом: „1. *dosetka, trik*; 2. *vic*; 3. *način*; 4. *uzajamni odnosi*; 5. *stil*; 6. *običaj*; 7. *raspoloženje*”.

Као што се из наведеног може закључити, три се речника издвајају по обимности и разноликости обраде значења лексеме *фазон*: Андрићев, речник Б. Герзића и Н. Герзић и Имамијев речник, док Сабљак и Сарачевићев речник нуде обраду сличну Андрићевој. Стога ћемо се у наставку усредсредити на обраду ове лексеме у тим речницима (Андрић 2005; GERZIĆ – GERZIĆ 2002; IMAMI 2007) као репрезентативну.

Сва три аутора дефинишу једно од значења навођењем еквивалента из стандардног језика — лексеме *шрик*, коју групишу с другим стандарднојезичким синонимима лексеме *фазон*, тако упућујући корисника на то да значења ових лексема треба схватити као релативно блиска (*обмана, њодвала, досетџка, шџиос*). Сви аутори као стандарднојезички еквивалент лексеме *фазон* наводе и лексему *виц*, која се третира: 1) као посебно значење лексеме *фазон*, које непосредно претходи значењу обрађеном помоћу синонима *шрик* (Андрић 2005); 2) као посебно значење лексеме *фазон*, које непосредно прати значење обрађено помоћу синонима *шрик* (Имами 2007); 3) као значење блиско значењу обрађеном помоћу синонима *шрик* (GERZIĆ – GERZIĆ 2002). Ова два значења (*шрик* и *виц*) наведена су као основна, односно на почетку речничког чланка, у Имамијевом и Андрићевом речнику, али као секундарна у речнику који су приредили Герзић и Герзић³. При обради основног значења Герзић и Герзић као стандарднојезички еквивалент наводе лексеме *сџил* и *начин*, с додатним појашњењем да је у питању начин „на који се нешто ради” (што је значење које срећемо као се-

² Слог је наш. У РМС и РСЈ курзив се користи за значења, а обичан слог за примере.

³ Подсећамо да се на одредницу *шрик* упућује и у РСЈ при обради разговорног значења речи *фазон*.

кундарно у РМС: ‘начин на који се нешто обавља, чини’). Андрић и Имами раздвајају значења ‘начин’ и ‘стил’; ипак, Андрић разликује значења ‘начин’ и ‘начин понашања односно поступања’. Ово друго значење, у коме се начин доводи у везу с нечијим понашањем, наведено је, мада не и идентично формулисано, и у РСЈ с квалификатором *разі*: ‘стил понашања’. Андрић и Имами издвајају као посебна и значења која илуструју лексемама *навика*, *обичај* и *расположење*, што се у речнику Б. Герзића и Н. Герзић не среће.

Дакле, значења око којих се сва три речника жаргона и два речника књижевног језика слажу управо су значења која наводе Б. Герзић и Н. Герзић. Ми их овде издвајамо, и наводимо их по редоследу који је, по нашем уверењу, најбољи. Примери су наши:

- начин („на који се нешто ради” (GERZIĆ – GERZIĆ 2002), „на који се нешто обавља, чини” (РМС); „понашања односно поступања” (Андрић 2005), „стил понашања” (РСЈ)) (*Посијоји ли неки фазон како да пребацим сџаре њорук у нови шелефон?*);
- стил („стил” (РМС), „начин израде нечега (одеће, обуће, покућства и сл.), нарочито с обзиром на моду” (РСЈ), „стил облачења” (SARAČEVIĆ 2012)) (*Њословни, сџорџски, елејанџни фазон; ѡсма у каниџи фазону*);
- трик, обмана, подвала (*Немој да кукаш, ког мене не ѡролазе џи фазони*);
- виц, досетка, шала, штос (*То је сџари фазон, сви ѡа знају*).

У речницима се затим обично издвајају надлексемске целине, које — иако нису тако класификоване у самим речницима — зарад прегледности можемо класификовати према формалном критеријуму, и то у првом реду, према томе да ли реч *фазон* није (1) или јесте (2) део предлошко-падежне конструкције. У прву групу (1) спадале би оне надлексемске целине у којима је лексема *фазон* модификована придевом (нпр. *јачи фазон*, *исџи фазон* (Имами 2007), *џријачки фазон* (Андрић 2005) итд.), у којима је на позицији објекта (нпр. *фураџи фазон*, *ѡусџиџи фазон* (Андрић 2005, Имами 2007), *мазнуџи фазон* (GERZIĆ – GERZIĆ 2002) итд.), или пак субјекта (нпр. *Који је ѡо фазон?* (Андрић 2005), *Оѡасан џи је фазон* (Имами 2007) итд.). У другу групу (2) спадале би предлошко-падежне конструкције с именицом *фазон*: *у фазону*, *на фазон*, *из фазона*. У даљем тексту усредређујемо се само на предлошко-падежну конструкцију, односно израз *у фазону*.

2.3. Лексикографска обрада значења пододреднице у фазону

Свих пет речника жаргона махом наводе низ пододредница које укључују израз *у фазону*. Тако Андрић (2005) наводи 13 таквих пододредница: *женска у фазону*, *у ѡом фазону*, *у фазону*, *у ча фазону*, *биџи у фазону*, *биџи у фазону (нечеѡа)*, *биџи у лошем фазону*, *биџи у нечијем фазону*, *у каквом си фазону?*, *у ком си фазону?*, *у ком си џи фазону?*, *у ком сџе фазону?*, *у каквом сџе фазону?*. Б. Герзић и Н. Герзић (GERZIĆ – GERZIĆ 2002) наводе 5: *у ком си фазону?*, *у ком сџе фазону?*, *у фазону*, *биџи у фазону да*, *биџи у лошем фазону*. Сабљак (SABLJAK 2001) исто издваја 5: *биџи у фазону*, *у свом је фазону*, *у којем си фазону?*, *није у фазону*, *у фазону је*, а Имами (Имами 2007) чак 40 — мада у овом речнику није јасно да ли су у питању устаљене целине или примери:

увек је у фазону да..., у другом је фазону!, у твом је фазону!, у неком свом фазону је!, зна ко је у каквом фазону, у фазону је, није у фазону, у ком си фазону?, у ком си фазону данас?, у ком сте фазону?, у ком је фазону код вас?, у фазону, у фазону је да, у фазону су да, знаш оно у фазону, скроз је био у том фазону, дама у фазону, да ли је у фазону?, у секси фазону, у фазону дроге, бити у фазону, бити у добром (или лошем) фазону, бити у ОК фазону, није у том фазону, још увек је у фазону, још увек је у фазону (...), сви смо у фазону (...), сад сам у том фазону, нисам био у том фазону, нисам био у фазону да..., нисам у фазону да (...)! никад нисмо били у фазону (...), био је у фазону да сам ја...!, зезаћемо се у мом фазону!, мислио сам у фазону, нисам у фазону да бежим!, није у нашем фазону, рекао нешто у фазону..., у енглеском фазону, како ти изгледам у данашњем фазону?

Сарачевић (SARAČEVIĆ 2012), с друге стране, наводи једну: *у фазону*.

На основу овога, можемо, ослањајући се на формални критеријум, издвојити четири групе изрази. Сваки илуструјемо у загради једном од пододредница из анализираних речника:

- *биџи* / именица + *у фазону* (нпр. *женска у фазону*)
- *биџи* / глагол / именица + *у* + придев / придевска заменица + *фазону* (нпр. *у секси фазону*, *зезаћемо се у мом фазону*)
- *биџи* / именица + *у фазону* + именица у генитиву (нпр. *у фазону дроге*)
- *биџи* + *у фазону* + *да* (нпр. *нисам у фазону да бежим*)

Број пододредница могао би се смањити избацивањем оних пододредница чије се значење може извести из значења других пододредница. На пример, уместо три пододреднице код Имамија — *у фазону је* ‘у форми је’, *није у фазону* ‘није у форми’, *још увек је у фазону* ‘још је у форми’ —, можемо имати

једну, *биџи* у фазону ‘бити у форми’. Или, уместо три пододреднице код Андрића (2005) — *биџи* у фазону ‘бити добро расположен’, у *каквом си фазону* ‘како си расположен’, у *ком си фазону* ‘како си расположен’ —, можемо имати једну, *биџи* у (каквом) фазону ‘бити (некако) расположен’⁴.

Пододреднице из сва три речника груписане су у Табели 1. Значења пододредница које дајемо у табели или су преузета из постојећих речника или су изведена из примера који се у речницима дају. На пример, пододредница *биџи* у фазону *да* дефинише се као „намеравати, желети да” у речнику Б. Герзића и Н. Герзић (GERZIĆ – GERZIĆ 2002); но, у Имамијевом речнику (ИМАМ 2007) даје се 7 реченица или делова реченица с одговарајућим „преводима” на стандардни језик — од којих се, опет, неки могу извести из других. Тако Имами наводи (само је нумерација наша; форма и редослед појављивања пододредница Имамијев је, с том разликом што Имами, осим курзивом, пододреднице издваја и масним слогом):

1. *uvek je u fazonu da...* = *uvek želi (ili nastoji) da...*, 2. *u fazonu je da* = *ima običaj da, raspoložen je za, namerava da*, 3. *u fazonu su da* = *imaju običaj da, nameravaju da*, 4. *nisam bio u fazonu da...* = *nisam želeo da*, 5. *nisam u fazonu da (...)*! = *nisam raspoložen da (...)*!, 6. *bio je u fazonu da sam ja...*! = *uvrteo je sebi u glavu da sam ja...*!, 7. *nisam u fazonu da bežim!* = *ne mislim da bežim!*

Из ових парафраза на стандардни језик можемо закључити да се значење *биџи* у фазону *да* у Имамијевом речнику може одредити као: намеравати, желети (1, 2, 3, 4, 7), имати обичај да (2, 3), бити расположен (2, 5) и мислити, сматрати (6), те су та значења и дата у табели.

Као што се може видети, испитивани речници пружају обиље података. Стога делује као да имамо јасну информацију о томе шта значи израз у фазону, као и упутства за његову употребу.

Међутим, погледајмо следеће реченице, које смо преузели из свог приватног разговора путем електронских порука (текст преносимо дословно, без исправки; црте означавају смену учесника; само је курзив наш):

- Btw, ni moj čale nikada nije skapirao pank. Pričao mi je kako je par puta blejao s Kojom iz Kičme i bio u fazonu lik ne zna da svira.
- Ali dugo si i ti bila popustljiva — Malo zato sto me mrzelo da se natezem malo sto sam bila u fazonu ma budala a sad sam u fazonu e tebra sviraj sviraj pa za pojas zadeni.

⁴ Но, ипак бисмо морали издвојити пододредницу *У ком си фазону*, пошто се једно од њених значења, „Шта ти је?”, не може извести из других значења споја *биџи* / именица у + придев + фазону. То је уједно и један од недостатака оваквог, формалног приступа организацији речничке грађе: ми имамо тенденцију да дајемо дефиниције само за израз у синтаксички или семантички немаркираном окружењу, тј. израз у потврдној изјавној реченици.

Конструкција		Значење	Речник
у фазону		као, попут, у стилу	И
биџи / именица у фазону		бити лезбејка, бити геј	А, И
		пратити моду, бити у моди	А, Г, И, Сб, Сч
		бити (добро) расположен	А, Г, И, Сб
		бити у форми	А, И
		бити добро уклопљен у друштво одн. ситуацију	А, И, Сб
		бити у току ствари, бити упућен у проблем	А, И
		бити под дејством дроге, дрогирати се	И, Сб
биџи / именица + у + придев / придевска заменица + фазону	бити у нечијем фазону	бити истог мишљења, имати исте склоности као неко, бити сличан коме	А, И
	бити у свом фазону	бити у свом свету	И, Сб
	бити у добром/ лошем фазону	бити добро/лоше расположен	А, Г
		бити у доброј/лошој форми	А
	бити у лошем фазону	бити непријатан за дружење	Г
		дрогирати се	Г
	у ком/ каквом сте фазону?	у каквим сте односима?	А, Г, И
	у ком си фазону?	шта ти је?	А, И
		у каквом си расположењу?	Сб
биџи у фазону + именица у генитиву		бити упућен (у нешто)	А
		бити расположен (за нешто)	Г, И
		бити заинтересован (за нешто), волети нешто	А, И
биџи у фазону да		намеравати, желети да	Г, И
		имати обичај да, волети да	И
		мислити, сматрати	И

Табела 1. у фазону у речницима жаргона
(А – Андрић 2005, И – Имами 2007, Г – GERZIĆ–GERZIĆ 2002,
Сб – SABLIJAK 2001, Сч – SARAČEVIĆ 2012).

Уколико читалац ове потврде упореди с Табелом 1, у којој су побројана и класификована значења израза у фазону и *биџи* у фазону из испитиваних речника жаргона, може уочити да му ниједно од понуђених значења неће помоћи да растумачи ове реченице. Овакве употребе израза у фазону су, међутим, према нашем језичком осећању, изузетно распрострањене. Стога у наредном одељку (3) представљамо је-

дан лингвистички приступ овом проблему, који нам, сматрамо, може помоћи да боље осветлимо значење и употребу израза у *фазону*. Затим на малој грађи показујемо колико се често — или ретко — остварују значења која смо ми предложили, као и значења која су наведена у речницима (одељак 4). На крају у складу с тим резултатима предлажемо лексикографски нацрт логичке структуре пододреднице у *фазону* (одељак 5).

3. Лингвистичка истраживања

У скорашњим лингвистичким истраживањима (KOLYASEVA 2021; 2022; MINATSCHE 2023a; KISIEL 2023) истакнуто је да речи којима се изражава сличност (*симилајтиви*) могу развити низ других семантичких и прагматичких функција, попут апроксимације, цитирања или егземплификације. Пример за симилатив јесте реч *као* која, поред *сличности*, може изражавати *егземплификацију* (што као значење наводи и РСЈ — s.v. *као* „при навођењу примера, објашњава оно што је речено: на пример” *Нека се јаве они који су џаламили, као Марко, Урош и др.*) или *апроксимацију* (опет значење које наводи и РСЈ — s.v. *као* „истиче приближност: изгледа, рекло би се” *Дао му инјекцију ња му као мало лакше*). Поред тога, у литератури се наводи да *као* може функционисати и као *маркер цитирања* (о чему пишу PANIĆ CEROVSKI i др. 2012: 121 — *A onda ona kao Joj, nemoj da me nerviraš!*; уп. још и PANIĆ CEROVSKI 2022: 189). Но, поред ових очекиваних симилатива попут речи *као*, уочено је (STOSIC – DJURIC 2023) да и неке таксономијске⁵ и начинске⁶ именице такође могу развити ове функције. Тако реч *ишија*, тј. таксономијска именица *ишиј* у генитиву, у многим случајевима функционише као маркер сличности, егземплификације, апроксимације али и елаборације (чиме се уводи појашњење онога што је претходно речено (KOLYASEVA 2021)) (STOSIC – DJURIC 2023) и цитирања (PANIĆ CEROVSKI i др. 2012: 123; Половина – Панић Церовски 2013: 163; PANIĆ CEROVSKI 2022: 188; STOSIC – DJURIC 2023). На исти начин функционишу и одређене начинске именице — тачније, спојеви начинских именица и неких предлога: у *сипи-лу*, у *фазону*, на *фазон* и на *фору*. Наредни примери, преузети од Д. Стошића и Љ. Ђурић (STOSIC – DJURIC 2023), илуструју поменуте употребе таксономијских и начинских именица: маркер сличности (1), апроксимације (2), егземплификације (3), цитирања (4) и елаборације тј. појашњења онога што је претходно речено (5) (STOSIC – DJURIC 2023):

- (1) Jel film *na foru* Avengersa tj. neozbiljan film o neozbiljnoj temi (stripovi) sa puno gegova i zezanja ili je Nolanovo prose*avanje [...].
- (2) Izvesni profesor Berar im je na to odgovorio *u stilu* ko ste vi da vam mi o tome govorimo?
- (3) Sudbinu Vašington posta dele svi štampani mediji, a gore nego ikad prolaze politički nedeljnici *tipa* Tajma, Njuzvika....
- (4) i da ga poljubim... kad ce on meni *u fazonu* nemoj mi se sada umiljavati.... Kad ga tad nisam udarila, necu nikada....
- (5) Kaze da bi mozda mogli da ti prave problem u vezi tih 300 komada, *na foru* da nosis da preprodajes:)

Већ из овог кратког прегледа лингвистичких истраживања јасно је да лексикографски описи израза у *фазону* представљени у пододелку 2.3 не приказују читав дијапазон његовог значења — на пример, ниједан речник не наводи да израз у *фазону* може изражавати цитирање, као у примеру (4). Стога смо за потребе овог рада спровели скраћену варијанту корпусног истраживања Д. Стошића и Љ. Ђурић (STOSIC – DJURIC 2023), што представљамо у одељку 4. Скраћену, јер се ми усредсређујемо само на израз у *фазону*, за разлику од Д. Стошића и Љ. Ђурић који су се бавили и другим спојевима начинских именица и предлога (*на фазон*, *на фору*, у *сипи-лу*), као и таксономијском именицом у генитиву *ишија*. Као што смо напоменули на крају одељка 2, ово истраживање спроводимо не бисмо ли утврдили, прво, колико корпус потврђује интуиције и податке досадашњих лексикографа, и друго, како се лексикографски опис израза у *фазону* може модификовати и обогатити у складу с корпусним налазима.

4. Корпус

Претраживањем корпуса *srWac* (ЉУБЕЌИЋ – КЛУБИЌКА 2014) пронашли смо 1360 појавница израза у *фазону*; испитали смо првих 100. Овако састављена грађа анотирана је по конструкцији (означили смо шта је у контексту лево и десно од испитиваног израза), те по значењима из речника (в. пододелак 2.3) и из лингвистичких истраживања (в. пододелак 3). Анотирање по конструкцији истичемо због хипотезе да одређене конструкције имају тенденцију да се везују за одређено значење (KOLYASEVA 2021; 2022; KISIEL 2023), па би се то могло инкорпорирати у речнички опис. При анотацији по конструкцији разликујемо леви и десни контекст. Под *левим* контекстом подразумевамо оно што *уводи* дати израз. То је углавном глагол — пунозначни (6) или копулативни (7), затим именичка синтагма (8), или је пак израз синтаксички одвојен од левог контекста (9)⁷. Курзивом истичемо израз у *фазону* и леви контекст:

⁵ Именице које означавају категорије (MINATSCHE 2023a: 2), попут *ишиј*, *род*, *врсија* итд.

⁶ Именице које означавају начин на који се нешто ради (MINATSCHE 2023b: 252), попут *сипил*, *мешод*, *иприсјуј* итд.

⁷ Све примере из корпуса преносимо дословно; једино што смо уједначавају јесу наводници.

- (6) Svo četvoro se *beče u fazonu* what the fuck am I doing here?
- (7) jurila je jedna bivseg sportistu sadasnjeg ugostitelja, ali je ispalio nije mu se svidela. *Sad je u fazonu* daj sta das. Moze debeli zlatar, a moze i njegov drug.
- (8) *znas one komentare u fazonu* „Politricari samo uzimaju pare od naroda i sirotinje”.
- (9) „Robert, kom hia brzo... nemoj u grose voda, samo u klajne voda”... i citava konverzacija tako ide. *U fazonu*, daj bolje pricajte na nemackom u kompletu, [...]

Под *гесним* контекстом подразумевамо оно што *сле-ди* иза датог израза и синтаксички зависи од њега. То може бити именица — у генитиву (10) или номинативу (11) —, изрична реченица (12), конструкција *га+презент* (13) или читава реченица, с наводницима или без њих (14). Коначно, израз у *фазону* не мора уводити синтаксички зависну јединицу (15):

- (10) Film je sniman *u fazonu* *čuveng filma* The Blair Witch Project jer je ceo snimljen amaterskom kamerom [...]
- (11) Kada se to sve sabere, Tomb Raider reboot je jedno gotivno iskustvo i traje taman koliko treba. Malo je više *u fazonu* *klanje i ubijanje*, a manje istraživanje.
- (12) Svi su bili *u fazonu* *da nema šanse da će kupovati iPhone 4S...* Yeah right, svi do jednog su preorderovali, kapiram da je to jače od njih.
- (13) Ja sam *u fazonu* *da odmah napisem sta imam*, i da odmah procitam sta ostali imaju da kazu..
- (14) Na kraju maratona smo sedili zajedno i zabavali se (nas 4oro) da bi mene u autobusu kum napao *u fazonu* „*sto sedis samnom, idi sedi sa Jovanom, vidis da se curi svidjas*”.
- (15) Kad pogledate te SMS poruke to ako niste *u fazonu* ne možete da razumete. Sve same skraćenice, sleng, sinonimi.

У наставку представљамо све конструкције понаособ и анализирамо њихова значења.

4.1. Конструкција у *фазону* + реченица (70/100)

У нашем корпусу израз у *фазону* најчешће прати читава реченица, с наводницима или без њих (70/100). Од тих 70 случајева, у чак 60 израз у *фазону* праћен реченицом уведен је глаголом: *бићии* (30/60) или неким пунозначним глаголом (30/60), међу којима се истичу глаголи говорења (13/30). У преосталих 10 случајева израз у *фазону* праћен реченицом синтаксички је одвојен од левог контекста (6/70) или је уведен именицом (4/70). У наставку коментаришемо сваки од ових случајева посебно.

4.1.1. Конструкција бити + у *фазону* + реченица (30/70). У 19/30 случајева, у *фазону* функционише као маркер апроксимативног цитирања, што значи да се њиме уводи управни говор (уп. пример 16), као што је већ установљено у лингвистичким истраживањима (в. одељак 3). Немаркирани еквивалент у стандардном језику био би *рећи приближно*, *рећи нешто* *појоуи*:

- (16) nutricionista je bio *u fazonu* *super*, brzo ces ti to da skines blabla...

У 11/30 случајева, међутим, исти израз функционише на начин који као такав није, колико је нама познато, препознат ни у речницима ни у лингвистичким истраживањима која смо ми зарад овог рада консултовали, а то је да маркира увођење *ad hoc* карактеризације. Под тиме подразумевамо да говорник жели да окарактерише некога или нешто, али уместо да за то користи придев, он користи читаву реченицу или део реченице — неку изреку, пословицу, стереотипну реченицу или реченицу интерно познату групи с којом се комуницира — и то сигнализује употребом израза у *фазону*. Као да жели рећи „рећи ћу ти *какав* је неко или нешто, али ћу то изразити описно помоћу шире синтаксичке јединице”. Израз у *фазону* праћен реченицом, дакле, као допуна копулативног глагола *бићии*, има придевску функцију. Важно је да дата реченица има значење — или да алудира на значење — које је свима у говорној ситуацији познато. Тако се у примеру (7), поновљеном овде као (17) јавља устаљени израз *гај ићиа гаи*, чије би значење требало да буде познато учесницима у датој комуникацији, а значење дате реченице на стандардном језику биле би ‘више не бира’ или ‘свеједно јој је’. У примеру (18) за карактеризацију одређеног текста користи се алудирање на стереотипни наслов одређеног типа чланака, за које се сматра да су намењени да „привуку кликове”, односно да привуку пажњу читалаца, иако се можда баве тривијалним темама:

- (17) jurila je jedna bivseg sportistu sadasnjeg ugostitelja, ali je ispalio nije mu se svidela. *Sad je u fazonu* daj sta das. Moze debeli zlatar, a moze i njegov drug.

- (18) Ceo tekst je senzacionalisticki i u fazonu „*Sta X ne zeli da znate o Y*”.

Чини нам се да у овом случају не би била могућа лексикографска обрада значења преко еквивалената у стандардном језику, те да би требало прибећи описној парафрази, попут ‘бити *какав* (реченицом се описује особина)’, уз обавезан пример.

4.1.2. Конструкција пунозначни глагол + у *фазону* + реченица (20/70). У 15/20 случајева у *фазону* маркира увођење *ad hoc* карактеризације, онако како смо је одредили у пододељку 4.1.1, с тим што се у овом случају карактерише радња, а не ентитет — то јест, уводи се јединица с прилошком, а не придевском вредношћу, *какав* је био случај с конструкцијом *бићии у фазону* + реченица (уп. пример 19). У овом случају могли бисмо, уз описну парафразу ‘радити шта на одређен начин (реченицом се описује који)’, понудити и еквивалент на стандардном језику, а то је *радићии ићиа као да се жели рећи....*

- (19) Kada je ušla pogledali su je *u fazonu*: „*Ti baš nemaš na šta drugo da potrošiš tih 40-ak evra*”.

У 5/20 случајева израз у *фазону* праћен реченицом маркира уједно и апроксимацију и цитирање, исто као конструкција *биџи* у *фазону* + реченица (в. поделака 4.1.1, пример 16). Но, пошто конструкција у овом случају модификује пунозначни глагол, тј. има прилошку функцију, немаркирани стандарднојезички еквивалент не може бити *рећи приближно*, *рећи нешто* *још*, већ се мора употребити глаголски прилог, те би стандарднојезички еквивалент у стандардном језику гласио *рекавши приближно* или *с речима још* (уп. пример 14, поновљен овде као 20):

- (20) Na kraju maratona smo sedili zajedno i zabavali se (nas 4 oro) da bi mene u autobusu kum *napao u fazonu* „sto sedis samnom, idi sedi sa Jovanom, vidis da se curi svidjas”.

4.1.3. Конструкција глагол говорења + у фазону + реченица (8/70). Уз глаголе говорења у *фазону* у 8/8 случајева маркира апроксимацију, то јест, упућује на то да се нечији говор не преноси буквално већ приближно, да се преноси смисао онога што је изречено иако можда нису потпуно исте речи употребљене (уп. пример 21). Немаркирани еквивалент у стандардном језику био би *приближно* и *нешто још* — што је врло блиско еквивалентима које смо предложили за *биџи* у *фазону* праћено реченицом (в. поделака 4.1.1, пример 16):

- (21) Gledao sam test juce neki Americki, testirao i pricao o Audiju A7, na kraju testa *je rekao u fazonu*, *ja necu da izlazim iz njega, spavacu veceras ovde*:)))

4.1.4. Конструкција у фазону + реченица (8/70). Када је у *фазону* одвојено од левог контекста интерпункцијским знаком (22) или се може, уколико писац коментара то није обележио, дедуковати да постоји пауза између левог контекста и изрази у *фазону* (23), онда овај израз у нашем корпусу углавном (6/8) функционише као маркер појашњења или даље елаборације нечега што је већ речено:

- (22) Moj najveći uspeh su bile trojke, i to verujem, poklonjene. *U fazonu*, *šteta da imam keca ako već imam petice iz drugih predmeta*.
- (23) Aha znaci po vama svako ko se pojavi i pomisli da pravi probleme u Srbiji odma mu se mora *izaci u susret u fazonu* *daj odma nesto da podelimo samo da ne bude rata*?

Чини се да је у овом случају за потребе лексикографске обраде могуће само уопштено одредити дискурсну функцију: *када се уводи додашно појашњење*, уз обавезан пример.

У 2/8 случајева рекло би се да је у *фазону* нека врста тзв. узречице или поштапалице (што је, чини нам се, истраживачки и лексикографски еквивалент за „не знам шта је ово”), попут речи *мислим*, *овај*, *не знам*, *оно*. Уп. пример (9), поновљен овде као (24), и пример (25):

- (24) „Robert, kom hia brzo... nemoj u grose voda, samo u klajne voda”... i citava konverzacija tako ide. *U fazonu*, daj bolje pricajte na nemackom u kompletu, [...]

- (25) [...] da se sada masovno uzimaju 13 ice, koje su skuplje od propisnih laptopova, ali sta da se radi, manji su, laksi, moderni / *u fazonu* ... Ja imam 17 icu, i ne mrzi me da je vucem (dobro, nekada me i mrzi), niti svaki put da ga palim kada mi treba nesto.

Засад нам се чини да за лексикографске потребе нема бољег решења од оног примењеног у РСЈ при обради речи *овај*: „*као узречица*, *пошћана*лица. — То је било, овај, пре десет година”. Дакле, да се само уопштено одреди дискурсна функција и да се да одговарајући пример.

4.1.5. Конструкција именица + у фазону + реченица (4/70). У 4/4 случаја у *фазону* маркира увођење *ad hoc* карактеризације (в. поделака 4.1.1), овог пута с придевском функцијом:

- (26) od kako smo bili klinici, pa nam baba, da ne bismo fantazirali oko toga ko sta voli, a ko sta ne voli, napravi takmicenje *u fazonu* „ko prvi pojede-CAR”.

Као и када смо дефинисали *биџи* у *фазону* праћено реченицом, чини нам се да је најбоље решење прибећи описној парафрази ‘какав (реченицом се описује особина)’ и илустровати то примером.

4.2. Конструкција у фазону + именица (12/100)

Израз у *фазону* праћен је именицом у генитиву или номинативу у 12 од 100 случајева; од тих 12 случајева, у чак 6 је израз у *фазону* и именице уведен глаголом *биџи*, а само једном пунозначним глаголом. У 4 случаја израз је уведен именицом, а у једном случају синтаксички је одвојен од претходног контекста. Но, пошто нам пример који илуструје тај последњи случај није јасан, а не делује као да утиче на општу анализу, нећемо га посебно коментарисати. У наставку коментаришемо посебно сваку конструкцију која у десном контексту има именицу.

4.2.1. Конструкција бити + у фазону + именица (6/12). Према испитаним реченицама (в. одељак 2), овој конструкцији одговарају три значења: 1. ‘бити упућен (у нешто)’, 2. ‘бити расположен (за нешто)’, 3. ‘бити заинтересован за нешто’. Та се значења заиста и срећу у корпусу и то у 3/6 случајева — уп. пример (27), који илуструје значење ‘бити расположен (за нешто)’ и (28) ‘бити заинтересован за нешто’:

- (27) Eh, posto *smo bili* jos *u fazonu* *takmicenja* odmah sa kamila skocili smo na bagije.

- (28) Bora i ekipa *nisu bili* *u fazonu* *nove muzike* koja je tada bila moderna u Beogradu i svetu.

Међутим, у преостала 3 случаја ова конструкција маркира сличност (29) — те се може обрадити на-

вођењем немаркираног еквивалента *као*, *йойуи* — односно увођење *ad hoc* карактеризације (пример 11, поновљен овде као 30) (в. поделељак 4.1.1), те се може обрадити парафразом као *бији* *какав*, *имати* *какву особину*:

(29) Znam da ti verovatno nećeš *biti u fazonu* Simon Reed-a sa europa koji uvek apostrofira domaćeg Mareja kao glavnog kandidata za trofej...

(30) Kada se to sve sabere, Tomb Raider reboot je jedno gotivno iskustvo i traje taman koliko treba. Malo je više u *fazonu* *klanje* i *ubijanje*, a manje istraživanje.

4.2.2. Конструкција именица + у фазону + именица (4/12). Мада је узорак премали, можемо рећи да ова конструкција може маркирати сличност (31), што би се у речнику обрадило немаркираним еквивалентом стандардног језика *као*, *йойуи*. Но, у неким случајевима чини се да лексема *фазон* у локативу иза предлога у задржава своје именичко значење 'начин на који се нешто ради' (32):

(31) I tako mi pade na pamet da sam mnogo glupa što nisam napisala *nešto u fazonu* Sex and the City, nešto kao Penis u ženskim pričama, garantovano bi bilo hit.

(32) To je baš, onako, *pesma u fazonu* američkog kantri roka.

4.2.3. Конструкција пунозначни глагол + у фазону + именица (1/12). У једном примеру ове конструкције у нашем корпусу (пример 10, поновљен овде као 33), рекло би се да лексема *фазон* задржава именичко значење 'начин на који се нешто ради', те да спој предлога у и именице *фазон* у локативу просто треба разумети као *на начин*:

(33) Film je sniman u *fazonu* čuvenog filma The Blair Witch Project jer je ceo snimljen amaterskom kamerom.

4.3. Конструкција у фазону + да + презент (8/100)

Спој израза у *фазону* и конструкције *да* + презент увек је уведен глаголом *бији*. У корпусу се срећу значења која су наведена у речницима (в. поделељак 2.3): 'намеравати, желети да' (4/8) (уп. пример 34) и 'имати обичај' (4/8) (уп. пример 35).

(34) E pa taj isti FOX je sada u *fazonu* da radi reboot toga i da bi se novi film navodno zvao Agent 47, a kojeg bi glumio Pol Voker [...]

(35) Ako si u *fazonu*, kao ja, da ne učiš na vreme, onda će ti biti mnogo teško zbog predispitnih obaveza itd.

4.4. Конструкција у фазону + да/како... (4/100)

Конструкција у којој је израз у *фазону* праћен изричним реченицом уведеном везницима *да* или *како* може бити уведена глаголом — *бији* (2/4) или пунозначним глаголом (1/4) — или именицом, тј. јединицом с именичком вредношћу, попут именичке заменице (1/4).

4.4.1. Конструкција бити + у фазону + да/како... (2/4). С обзиром на овако мали број примера, можемо само констатовати да у једном примеру наилазимо на значење које је наведено у речницима (в. одељак 2.3), 'мислити, сматрати' (36), и на значење које смо одредили као 'рећи приближно, рећи нешто попут' (пример 12, поновљен овде као 37):

(36) Pa tako Heart of the Swarm izlazi 12-og marta naredne godine. Mi smo u *fazonu* da će ovaj datum biti pomeren bar jednom ili nešto slično ali eto, bar imate čemu da se nadate.

(37) Svi su bili u *fazonu* da nema šanse da će kupovati iPhone 4 S... Yeah right, svi do jednog su preorderovali, kapiram da je to jače od njih.

4.4.2. Конструкција пунозначни глагол + у фазону + да/како... (1/4). Као и уосталим случајевима када је у левом контексту пунозначни глагол, израз у *фазону* маркира увођење *ad hoc* карактеризације прилошког карактера, те се у речнику може понудити описна парафраза 'радити шта на одређен начин' или еквивалент *радији* *ији* *као да се жели рећи* „...“:

(38) Meni doktor rece sa podsmehom: „ajkula je oduvek bila ajkula.“ i samo se nasmeja u *fazonu* da je to cisto otimanje para za lakoverne...

4.4.3. Конструкција именица + у фазону + да/како... (1/4). Као и у случају када смо коментарисали конструкцију именица + у *фазону* + именица (в. поделељак 4.2.2), мада је узорак премали, можемо рећи да ова конструкција маркира сличност (39), што би се у речнику одредило еквивалентом *као*, *йойуи*. Ипак, пример је проблематичан пошто је присутан глагол писања (*написати*), и није сасвим јасно да ли заменицу *неији* треба тумачити као објекат или пак као маркер апроксимације, у ком случају би се могао избацити, а у *фазону* би свакако давало значење апроксимације, тј. *приближно*.

(39) Nemam ništa protiv čoveka, ali listam i ne verujem... Još je napisao *nešto u fazonu* kako „su originalni i jedinstveni“ u odnosu na druge.

4.5. Конструкција у фазону (5/100)

Сви случајеви у којима у *фазону* не уводи ниједну другу језичку јединицу уведени су глаголом *бији*. У таквим случајевима, уколико се могу анализирати⁸, потврђују се подаци које налазимо у речницима.

⁸ Неки случајеви из нашег корпуса представљају примере метаупотребе, тј. случајеve у којима неко некоме објашњава шта значи у *фазону* (уп. пример 1), док је у другим контекст недовољан да се одреди значење (уп. пример 2):

(1) NAZIVI ZA DELOVANJE DROGE AP - početak delovanja droge AUT SAJD - biti odsutan BITI U FAZONU – biti pod određenim dejstvom droge DAUN - završetak delovanja droge.

(2) Zao mi ove bakice, a lik sa podrške je kao ono ovo eeeeeeee u (fazonuu) u fazonu samm brateeeeee (zvuk, zvuk, mljac)..... klasican kome je mesto na ulici a ne na radnom mestu.....

Тако примеру (15), поновљеном овде као (40), сасвим одговара значење ‘пратити моду’ или ‘бити у току ствари’, ‘бити упућен у проблем’ (в. пододељак 2.3):

- (40) Kad pogledate te SMS poruke to ako niste u fazonu ne možete da razumete. Sve same skraćenice, sleng, sinonimi.

4.6. Конструкција у фазону + за (1/100)

У нашем корпусу нашли смо један пример у коме израз у фазону очигледно наслеђује својства придева чије значење дели — *заинићересован* или *расиоложен* — те уместо *бићии* *заинићересован* / *расиоложен* за имамо *бићии* у фазону за:

- (41) Jedini način da to saznate je da ga pitate. Ako je u fazonu za seks, držite se poza u kojima je on odozgo. Krvarenje će možda biti slabije ako ležite na leđima [...]

4.7. Корпусни налази

На основу анализе корпусних потврда, можемо извести следеће закључке:

- када израз у фазону следи иза пунозначног глагола који није глагол говорења, онда у фазону функционише као маркер увођења *ad hoc* карактеризације с прилошком функцијом, а значење се за потребе речника може обрадити описном парафразом *радићии ићии на одређен начин (реченицом се оћисује који)* и *радићии ићии као да се жели рећи...* Другим речима, када прати пунозначни глагол, израз у фазону + X (где је X било која језичка јединица), има прилошку функцију и уводи одредбу за начин, а начин је окарактерисан оним елементом који је уведен изразом у фазону;
- када израз у фазону следи иза глагола говорења, онда у фазону функционише као маркер апроксимације, и може се парафразирати уз помоћ прилога *ћриблицно* или споја неодређене заменице и предлога *неићии йоћућии*. Пошто глаголи говорења уводе реченице, било као цитате било као зависне изричне реченице, улога у фазону јесте да назначи да се нечије речи не преносе потпуно прецизно;
- када израз у фазону следи иза глагола *бићии*, добија се фразема *бићии у фазону*, која чини 51% корпуса. Ова фразема има највећи број значења, од којих је део наведен у досадашњим речницима жаргона (в. Табелу 1); међутим, речници жаргона не наводе да *бићии* у фазону може функционисати као маркер апроксимативног цитирања, што чини око 40% значења ове фраземе (20/51). Њен би стан-

дарднојезички еквивалент био *рећи ћриблицно, рећи неићии йоћућии*. На другом месту јесте функција коју смо одредили као увођење *ad hoc* карактеризације (14/51): у овом контексту израз у фазону + X има придевску функцију и уводи предикатив, тј. допуну копулативног глагола *бићии*. Неко или нешто се карактерише на нетипичан начин, не придевом већ неком другом језичком јединицом (реченицом, зависном реченицом, именичком синтагмом), а израз у фазону сигнализира да се то дешава;

- када израз у фазону следи иза именице — дакле када, исто као у случају када следи иза глагола *бићии*, има придевску функцију — онда опет може функционисати као маркер увођења *ad hoc* карактеризације, али и као маркер сличности, па се може у речнику обрадити као *као, йоћућии*;
- када израз у фазону следи иза интерпункцијског знака, или се пак може дедуковати пауза, у фазону функционише као маркер појашњења или елаборације, тј. у фазону уводи додатно појашњење или разраду нечега што је поменуто у претходном контексту. Евентуално се може третирати и као каква узречица, па би је онда у складу с тиме требало и обрадити у речнику.

Налази су сумирани у Табели 2. Значења која смо издвојили анализом примера дата су у скраћеном облику. Бројеви у загради означавају број појављивања у нашем корпусу.

5. Предлог нацрта пододреднице у фазону

У овом одељку дајемо лексикографски нацрт логичке структуре потенцијалног речничког чланка за пододредницу у фазону. Пододреднице су распоређене по конструкцијама. Заграде око одређених речи или слова значе да се дата језичка јединица може изоставити (што значи да се уместо глагола *бићии* може употребити именица). Свако значење илустровано је једним од примера из рада, с тим што су примери скраћени и благо модификовани да би били јасни без ширег контекста. Такође су исправљена одступања од правописне норме:

у фазону

1. **бити у фазону** бити упућен у шта, пратити моду, тренд: *Кад йоћегайће те СМС йорукe, йо, ако нисте у фазону, не можете да разумете. Све саме скраћенице, слен, синоними.*
2. **бити у фазону чега/за шта** бити расположен за шта: *Ех, йоићии смо били још у фазону йакмичења, одмах са камила скочили смо на баије; ■ бити заинтересован за шта: Бора и екија нису били у фазону нове музике, која*

	СВЕ	биџи	пунозначни глагол	глагол говорења	именица	/
у фазону + реченица	70	30 рећи приближно (19) бити какав (11)	20 радити шта на одређен начин (15) рекавши приближно (5)	8 приближно (8)	4 бити какав (4)	8 додатно појашњење (6) поштапалица (2)
у фазону + именица	12	6 бити какав (2) расположен за шта (2) заинтересован за шта (1) као, попут (1)	1 радити шта на одређен начин (1)	0	4 начин на који се шта ради (2) као, попут (2)	1
у фазону + <i>да</i> + през	8	8 желети (4) имати обичај (4)	0	0	0	0
у фазону + <i>да/како...</i>	4	2 рећи приближно (1) сматрати (1)	1 радити шта на одређен начин (1)	0	1 као, попут (1)	0
у фазону.	5	4 бити упућен у шта (1)	0	0	0	1 ?
у фазону + <i>за</i>	1	1 бити расположен за шта (1)	0	0	0	0
УКУПНО	100	51	22	8	9	10
		81				

Табела 2. Конструкције у фазону.

је *шада* била модерна у Београду и свеју; ■ бити какав, имати одређене карактеристике: *Ирица је мало више у фазону клање и убијање, а мање исцртавање.*

3. **(бити) у фазону чега** као, попут: *Знам да ти вероватно нећеш биџи у фазону Сајмона Рига са Еуросторија, који увек аносирофира домаће Мареја као главни кандидата за трофеј. — И ипак ми паде на памет да сам многу дуго ишло нисам написала нешто у фазону Sex and the City.*
4. **бити у фазону да...** намерава, желети да: *Е па шај исџи Фокс сада је у фазону да ради reboot шој филма; ■ имати обичај да: Ако си у фазону, као ја, да не учиш на време, онда ће ти биџи многу шешко на сидујама; ■ рећи приближно, рећи нешто попут: Сви су били у фазону да нема шансе да ће куйовати iPhone 4 S, али су ја на крају сви куйили.*

5. **(бити) у фазону...** рећи приближно, рећи нешто попут: *Нушрициониста је био у фазону „Сујер, брзо ћеш ти шо да скинеш, блабла...“; ■ бити какав, имати одређене карактеристике: Саг је у фазону „дај шџа даш“. Може дебели злашар, а може и њејов друј. — Кад смо били клинци, баба, да не бисмо фанџазирали око шоја ко шџа воли, а ко шџа не воли, најправила би нам шами-чење у фазону „ко први њоједе – ЦАР“; ■ мислити, сматрати: *Ирица је најављена за 12. март. Ми смо у фазону да ће овај дашум биџи њомерен бар једном или нешто слично али ешо, бар имаше чему да се надаше.**
6. **(у)радити шта у фазону...**/да радити шта на одређени начин, као да се хоће рећи (да): *Мени доктор рече са њодсмехом: „Ајкула је одувек била ајкула..“. И само се насмејао у фазону да је шо чистио ошимање њара за лаковерне; ■ рекавши приближно, с речима попут: *А онда је мене кум у аутобусу најао у фазону „ишо седиш са мном, иди седи са Јованом, видиш да се цури свиђаш“**

7. **рећи у фазону...** рећи приближно, рећи нешто попут: *Лик шесћирао ауди А7, и на крају шесћиа рекао у фазону: „Ја нећу да излазим из њега, сјаваћу вечерас овде”.*
8. **у фазону** када се уводи додатно појашњење: *Мој највећи усьех су биле шројке, и шо, верујем, њоклоњене. У фазону, шћеша да имам кеца ако већ имам њешице из других ѡредмеја; ■ као узречица, поштапалица: „Роберџ, ком хиа брзо... немој у ѡросе вода, само у клајне вода” – и чиијава конверзација ѡако иде. У фазону, дај боље ѡричајше на немачком у комџлеџу.*

6. Закључна разматрања

У раду смо прво представили како општи речници стандардног језика (PCJ, PMC) и пет речника жаргона (Андрић 2005; SAVLJAK 2001; GERZIĆ – GERZIĆ 2002; ИМАМ 2007; SARAČEVIĆ 2012) обрађују лексему *фазон*, и закључили да се највећи број лексикографа слаже с тим да лексема *фазон* значи ‘начин’ — био то начин на који се *шћиа ради*, начин *ѡонашања* или *ѡосћуѡања* —, ‘стил (одевања, израде чега)’, ‘виц, досетка, шала, штос’ и ‘трик, обмана, подвала’. Затим смо представили обраду израза у *фазону* у пет речника жаргона. Све пододреднице које испитивани речници помињу класификовали смо по формалном критеријуму (*биџи* / именица + у *фазону*, *биџи* / глагол / именица + у + придев + *фазону*, *биџи* / именица + у *фазону* + именица у генитиву, *биџи* + у *фазону* + *га*), а затим на основу тога сумирали сва значења која испитивани речници наводе. Мада наводе око 25 различитих значења, испоставило се да нису у стању да растумаче свакодневне употребе израза у *фазону* у неформалном дискурсу (нпр. *Била сам у фазону „Ма будала”*). Стога смо представили лингвистичка истраживања која се усредсређују на граматикализацију таксономијских и начинских именица у маркере сличности, апроксимације, егземплификације, цитирања и елаборације. Затим смо спровели истраживање на 100 реченица ексцерпираних из корпуса *srWas*, а које садрже израз у *фазону*. Истраживање на корпусу показало је, прво, да се израз у *фазону* најчешће јавља у склопу фразе *биџи у фазону* (што лексикографске интуиције и јесу показале), и, друго, да овај израз најчешће (у 30 од 51 реченица) уводи апроксимативни цитат (што би се могло парафразирати као ‘рећи приближно...’ или ‘рећи нешто попут...’), или пак неку *ad hoc* карактеризацију (што би се могло парафразирати као ‘бити какав, имати одређену карактеристику’), што су значења које се не наводе (експлицитно) у досадашњим речницима. Додатна значења која речници не наводе јесу она у којима иза пунозначног глагола следи израз у *фазону*: тада је главно значење овог израза апроксимација (‘приближно’) и увођење *ad hoc* карактеризације прилошког карактера (‘радити шта на одређени начин, као да се хоће рећи (да)’),

‘рекавши приближно, с речима попут’). На крају смо предложили нацрт логичке структуре за израз у *фазону*. Овим се, наравно, не исцрпљује богата семантика речи *фазон*. Ми се нисмо задржавали на одређивању основног и секундарног значења лексеми *фазон*, а до којег би се могло доћи преко испитивања њеног понашања у служби субјекта (*Фазон је у ѡме шћо...*) и објекта (*ѡровалиџи фазон*); такође, нисмо обрадили ни друге честе предлошко-падежне конструкције у које улази лексема *фазон*: *на фазон* и *из фазона*. Чак нисмо посебно коментарисали ни случајеве у којима је у изразу у *фазону* реч *фазон* модификована придевом или придевском заменицом (*у ѡом фазону*) — мада нам се чини да се то може извести из овог истраживања: ако *биџи у фазону нечеја* / „...” значи ‘бити какав’ онда *биџи у* + придев + *фазону* исто значи ‘бити какав’, само је „каквоћа” изражена придевом, а не именицом у генитиву или реченицом (нпр. *биџи у ѡом фазону* ‘бити такав’). Сва ова питања остављамо за будућа истраживања.

Литература

- ИВАНОВИЋ, Милан (2023). Велико слово у етнониими неформалних урбаних варијетета: имамо ли норму и каква би она требало да буде. *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику*, 66 (1), 63–80.
- НИКОЛИЋ, Весна (2018). Речници жаргона и табуизирани лексике. У: Милосав Тешић, Рајна Драгићевећ, Ненад Ивановић (ур.), *Српска лексикографија од Вука до данас* (стр. 355–366). Београд: Српска академија наука и уметности – Савез славистичких друштава Србије.
- ПОЛОВИНА, Весна, Панић Церовски, Наталија (2013). Функције апроксиматора у српском разговорном дискурсу. У: Милош Ковачевић и др. (ур.), *Традиција и иновације у савременом српском језику, књига 1* (стр. 157–168). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- *
- BUGARSKI, Ranko (2021). *Gramatika srpskog žargona*. Novi Sad: Akademski knjiga.
- KISIEL, Anna (2023). Polish *w stylu* and the rise of hedges. In: Wiltrud Mihatsch, Inga Hennecke, Anna Kisiel, Alena Kolyaseva, Kristin Davidse, Lieselotte Brems (eds.), *Type Noun Constructions in Slavic, Germanic and Romance Languages: Semantics and Pragmatics on the Move* (pp. 545–570). Berlin, Boston: De Gruyter Mouton.
- KOLYASEVA, Alena (2021). The divergent paths of pragmaticalization: The case of the Russian particles *tipa* and *vrode*. *Journal of Pragmatics*, 201, 181–196.
- KOLYASEVA, Alena (2022). The Russian prepositional TIPA and VRODE in online student discourse: evidence of attraction?. *Linguistics*, 60(5), 1451–1485.
- ЉУБЕШЋИЋ, Никола, КЛУБИЋКА, Филип (2014). {bs,hr,sr}WaC – Web corpora of Bosnian, Croatian and Serbian. In: Felix Bildhauer, Roland Schäfer (eds.), *Proceedings of the 9th Web as Corpus Workshop (WaC-9)* (pp. 29–35). Gothenburg: Association for Computational Linguistics.
- МИХАТШ, Wiltrud (2023a). General introduction: Taxonomic nouns and their derived functions in Germanic, Romance and Slavic languages. In: Wiltrud Mihatsch, Inga Hennecke, Anna Kisiel, Alena Kolyaseva, Kristin Davidse, Lieselotte Brems (eds.), *Type Noun Constructions in Slavic, Germanic and*

- Romance Languages: Semantics and Pragmatics on the Move* (pp. 1–52). Berlin, Boston: De Gruyter.
- MIHATSCH, Wiltrud (2023b). A panoramic overview of the extended uses of taxonomic nouns in Romance languages. In: Wiltrud Mihatsch, Inga Hennecke, Anna Kisiel, Alena Kolyaseva, Kristin Davidse, Lieselotte Brems (eds.), *Type Noun Constructions in Slavic, Germanic and Romance Languages: Semantics and Pragmatics on the Move* (pp. 245–310). Berlin, Boston: De Gruyter.
- PANIĆ CEROVSKI, Natalija, ĐUKANOVIĆ, Maja, KOVAČEVIĆ, Borko (2012). Novi markeri citiranja u srpskom i slovenačkom jeziku. У: Бојана Димитријевић (ур.), *Филологија и универзитет* – Наука и савремени универзитет (стр. 121–131). Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу.
- PANIĆ CEROVSKI, Natalija (2022). Suprasegmentna obeležja i novi markeri citiranja. *Slovenika*, 8, 187–203.
- STOSIC, Dejan, DJURIC, Ljubica (2023). Noun-based similarity markers in Serbian: a Survey. Paper presented at the *56th Annual Meeting of the Societas Linguistica Europaea*, 29 August – 1 September 2023, Athens.
- Лексикографски извори**
- АНДРИЋ, Драгослав (2005). *Двосмерни речник српског жаргона и жаргона сродних речи и израза*. Београд: Zepter Book World – Драгослав Андрић.
- РМС: Стевановић, Михаило (ур.) (1967–1976). *Речник српско-хрватског књижевног језика*, 1–6. Нови Сад — Загреб: Матица српска, Матица хрватска.
- РСЈ: Николић, Мирослав (ур.) (2007). *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- *
- GERZIĆ, Borivoj, GERZIĆ, Nataša (2002). *Rečnik savremenog beogradskog žargona*. Beograd: Istar.
- IMAMI, Petrit (2007). *Beogradski frajerski rečnik*. Beograd: NNK International.
- SABLJAK, Tomislav (2001). *Rječnik hrvatskoga žargona*. Zagreb: V. B. Z.
- SARAČEVIĆ, Narcis (2012). *Rječnik sarajevskog žargona*. Zenica: Vrijeme.

Ljubica Đurić

What is *u fazonu*?

A contribution to the lexicographical processing of slang lexicon

(Summary)

The paper begins by presenting the lexicographical processing of the word *fazon* and the expression *u fazonu* in two general Serbian dictionaries: the six-volume *Dictionary of Serbo-Croatian Literary Language* (1967–1976) and *The Dictionary of Serbian Language* (2007), as well as in five slang dictionaries (ANDRIĆ 2005; SABLJAK 2001; GERZIĆ – GERZIĆ 2002; IMAMI 2007; SARAČEVIĆ 2012). We find that the lexicographers generally agree that the noun *fazon* revolves around four possible meanings: ‘manner (of doing something, of behaving)’, ‘style (of clothing, of manufacturing)’, ‘joke, clever remark’ and ‘trick, trickery’. Next, we examine the lexicographical treatment of the expression *u fazonu* in the five slang dictionaries, classifying the entries into four groups based on their formal characteristics, i.e. according to the constructions in which the expression *u fazonu* appears: *biti* ‘to be’/NP + *u fazonu*, *biti* ‘to be’/VP/NP + *u* + adjective + *fazonu*, *biti* ‘to be’/NP + *u fazonu* +NPgen, *biti* ‘to be’ + *u fazonu* + *da* ‘that’. This classification results in a list of approximately 25 different meanings found in these slang dictionaries. However, we find that none of these meanings adequately reflects the most common, informal usage of *u fazonu* in everyday speech, such as in the sentence *Bila sam u fazonu „Ma on je budala”* ‘And I was like, jeez, what an idiot’. In order to resolve this issue, we turn to linguistic research on noun constructions involving taxonomic and manner nouns (such as *fazon* in Serbian), which have a tendency to develop into markers of similarity, approximation, exemplification, quotation and elaboration (KISIEL 2023; KOLYASEVA 2021; 2022; STOSIC–DJURIC 2023). We then analyze one hundred sentences containing the expression *u fazonu* from the *srWac* corpus. Our analysis reveals that the pairing of the verb *biti* ‘to be’ with *u fazonu* is by far the most frequent construction (51/100 sentences), and that this pairing is in turn predominantly combined with a sentence-like item in the right-hand context, thus amounting to the construction *biti* ‘to be’ + *u fazonu* + “...”. This construction serves primarily as an *approximate quotation* marker (which can be paraphrased as ‘to say something like’, cf. *Nutricionista je bio u fazonu super, brzo ćeš ti to da skineš blabla* ‘And the nutritionist was like (i.e. said something like) great, you’ll lose those pounds in no time, yada yada yada’). Alternatively, it can signal the *introduction of an ad hoc characterization*, (which is not easily paraphrased, but would amount to something like ‘to demonstrate a certain quality’, cf. *Igrica je u fazonu klanje i ubijanje* ‘The video game is all about murder and mayhem’, i.e., the game is very violent). These two meanings are absent from the dictionaries examined. Another important construction in this respect is VP + *u fazonu* + X, in which, depending on the right-hand context, the expression *u fazonu* marks *approximation* (which can be paraphrased as ‘something like’, cf. *Na kraju testa je rekao u fazonu, ja neću da izlazim iz [auta], spavaću večeras ovde* ‘At the end of the test drive he said, like, I’m not getting out of this car, I’m spending the night in here’), or, again, the *introduction of an ad hoc characterization*, but this time with an adverbial value (which can be paraphrased as ‘to do something in a certain manner’, ‘to do sth. as if to say’, cf. *Samo se nasmejavao u fazonu da je to čisto otimanje para za lakoverne...* ‘And he just laughed, as if to say that it was just a money trap for the gullible’). The article concludes with a proposed outline for the lexicographic entry of the item *u fazonu*.

Formulisanje rečničkih definicija pomoću veštačke inteligencije na primeru slovenačkih frazeoloških jedinica

Apolonija Gantar

 <https://orcid.org/0000-0001-5822-6414>

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (Slovenija)

apolonija.gantar@ff.uni-lj.si

Sažetak

U radu se razmatraju mogućnosti korišćenja veštačke inteligencije (VI) u leksikografske svrhe, a posebno se ispituje uspešnost generativnih metoda u formiranju rečničkih definicija i dobijanju dobrih rečničkih primera za semantički i strukturno složene frazeološke jedinice (FJ). Analiza generisanih rečničkih definicija za skup od 35 slovenačkih frazeoloških jedinica pokazala je dobre preliminarne rezultate u odgovarajućem prepoznavanju značenja FJ, čak i u više od 60% primera. Veštačka inteligencija je lošije prošla prilikom kreiranja rečničkih primera upotrebe, koji su u većini slučajeva veštački i neintuitivni na prvi pogled. Istraživanje, između ostalog, pokazuje i nezavisnost uspešnosti generisanih definicija od nivoa idiomatičnosti FJ i potrebu upoznavanja veštačke inteligencije s negativnim odnosno bukvalno upotrebljenim FJ, ako one postoje u jeziku.

Ključne reči: leksikografija, veštačka inteligencija, frazeološke jedinice, rečničke definicije, slovenački jezik.

Abstract

In the paper, we discuss some possibilities of using artificial intelligence for lexicographical purposes, in particular we examine the success of generative methods in forming dictionary definitions and obtaining good dictionary examples for semantically and structurally complex phraseological units. The analysis of the generated dictionary definitions for 35 Slovenian phraseological units showed good preliminary results in appropriately recognising the meaning of PU, even in more than 60% of examples. Artificial intelligence fared worse when creating dictionary examples, often artificial and unintuitive at first glance. The research, among other things, also shows the independence of the success of the generated definitions from the level of idiomaticity of PU and the need to acquaint artificial intelligence with negative or literal examples of PU if they exist in the language.

Keywords: lexicography, artificial intelligence, phraseological units, definitions, Slovene.

1. Uvod

Nakon što je u novembru 2022. ChatGPT predstavljen javnosti, očekivanja leksikografske zajednice bila su razumljivo velika budući da njeni članovi već deceniju nastoje da što više automatizuju leksikografske postupke, naročito one koji zahtevaju dugotrajan ručni rad.

U oblasti leksikografije u poslednjih su 40, a naročito 20 godina razvijene jezičke tehnologije, resursi i alati, kao što su npr. anotirani korpusi i alati za njihovu analizu. To je omogućilo brže uređivanje velike količine autentičnih jezičkih podataka i, tokom godina, da se leksikografski proces postepeno približava sve većoj automatizaciji. Zbog toga su se s dolaskom veštačke inteligencije (VI) leksikografima i korpusnim lingvistima razumljivo javi-

la pitanja, kao što su npr.: da li se i — štaviše — kako se veštačka inteligencija može upotrebiti pri izradi rečnika, možemo li jednostavno zaboraviti na sve tehnologije koje su u oblasti leksikografije razvijene u poslednjih 20 ili čak 40 godina? Prema našem mišljenju, jedno od ključnih pitanja koje mi leksikografi moramo postaviti sebi, ukoliko želimo realan suživot u svetu veštačke inteligencije, jeste kako postojeće izvore i semantičko znanje koje sadrže postojeći rečnici upotrebiti za unapređenje rada veštačke inteligencije pri izradi rečnika i jezičkih modela uopšte? A u širem smislu utvrditi kako sami ljudi obrađuju jezik, naročito semantičke informacije, da bismo zapravo mogli da razumemo kako veštačka inteligencija obrađuje semantičke informacije. Kada to shvatimo, možda ćemo moći da unapredimo rad ve-

štačke inteligencije, uključujući i one zadatke koji su do sada bili isključivo u domenu leksikografa — tj. razlučivanje značenja višeznačnih reči (eng. *word sense disambiguation*), pisanje rečničkih definicija i navođenje dobrih rečničkih primera.

Polazeći od istraživanja koja su nastala u prvih šest meseci nakon puštanja u rad ChatGPT-a (DE SHRYVER 2023; BARRETT 2023; LEW 2023; McKEAN – FITZGERALD 2023; RUNDELL 2023; JAKUBIČEK – RUNDELL 2023), u vezi s ulogom VI pri izradi rečnika izvedeni su sledeći zaključci. Kao prvo, za izradu velikih jezičkih modela potrebna je velika količina pouzdanih podataka, naročito semantičkih. Zbog toga su rečnici, koji sadrže te podatke u strukturiranom obliku veoma tražen i važan semantički izvor. Što se tiče korišćenja metoda veštačke inteligencije pri izradi rečnika, odnosno rečničkih članaka, istraživanja kažu da ona iznenađujuće dobro radi pri formulisanju definicija — čak u više od 60 procenata. Ipak, razlučivanje značenja višeznačnih reči i za ChatGPT predstavlja veliki izazov, jer daje lošije rezultate pri prepoznavanju višeznačnih reči. Kako navodi Randel (RUNDELL 2023: 6), neka značenja su udvojena, druga izmišljena, a neka su važna značenja čak i izostavljena. Ujedno je utvrđeno da se automatski generisane definicije mogu značajno unaprediti pomoću jezičkih upita (engl. *prompts*) i da ChatGPT ima najlošije rezultate pri navođenju dobrih, autentičnih primera. Naime, primeri ChatGPT-a u većini su slučajeva, kako u svojoj studiji navodi Randel (RUNDELL 2023: 7), neuverljivi i često na prvi pogled izmišljeni i neintuitivni.

U nastavku rada predstavljamo nalaze kratkog istraživanja, u kome smo proveravali razumevanje značenja i upotrebe frazeoloških jedinica (FJ) od strane veštačke inteligencije, odnosno proverom adekvatnosti veštački generisane rečničke definicije. U radu najpre opisujemo ciljeve i metode istraživanja, kao i pretpostavke istraživanja. U nastavku predstavljamo skup frazeoloških jedinica i jezički upit. Centralni deo rada namenjen je leksikografskoj analizi automatski generisanih definicija u odnosu na one ručno rađene u postojećim rečnicima. U posebnom odeljku prvo utvrđujemo sposobnost veštačke inteligencije da prepozna značenje frazeološke jedinice, zatim analiziramo nalaze sa stanovišta semantičkih i kulturnih svojstava frazeoloških jedinica. Članak završavamo nalazima koje je istraživanje pružilo za dalji rad.

2. Formulisanje rečničkih definicija pomoću veštačke inteligencije — na primeru slovenačkih frazeoloških jedinica

Istraživanje koje je predstavljeno u nastavku ovog rada spada u širi okvir interdisciplinarnih istraživanja koje u Centru za jezičke resurse i tehnologije Univerziteta u Ljubljani sprovodimo zajedno s kolegama sa Fakulteta za računarstvo i informatiku i s Filozofskog fakulteta

Univerziteta u Ljubljani, a koje su usmerene ka poboljšanju metoda za automatsko prikupljanje semantičkih podataka u leksikografske i jezikotehnoške svrhe (npr. KOSEM i dr. 2024; GAPSA i dr. 2024).

2.1. Ciljevi i metode

Cilj je našeg istraživanja testirati metodu po kojoj pomoću jezičkih upita dobijamo automatski generisane rečničke definicije za frazeološke jedinice. Pri tome, frazeološke jedinice razumemo kao leksičke jedinice od više reči koje pokazuju određen stepen strukturne ustaljenosti i semantičke netransparentnosti, a koje imaju izraženu ekspresivnu ili pragmatičnu ulogu u jeziku (GANTAR i dr. 2021). Dalje, želimo da izvršimo jezičku analizu rezultata u kojoj ćemo proveriti generisane definicije za unapred određeni skup frazeoloških jedinica, i to s aspekta adekvatno, odnosno neadekvatno prepoznatog značenja, odnosno definicije i višeznačnosti s obzirom na stepen idiomatičnosti, kao i s aspekta navođenja adekvatnih rečničkih primera upotrebe. Rezultate ChatGPT-a želimo da uporedimo s postojećim definicijama frazeoloških jedinica u nekom od slovenačkih rečnika, npr. u opštem rečniku SSKJ2, *Rečniku slovenačkih frazema* (KEBER 2015) i u *Velikom slovenačko-mađarskom rečniku* (VSMS).

Pre nego što se posvetimo opisu istraživanja, potrebno je pomenuti i njegova ograničenja, koja utiču na donošenje konačnih zaključaka. Prvi nedostatak ogleda se u veoma malom skupu frazeoloških jedinica, koji ne dozvoljava uopštavanje niti pouzdane kvantitativne analize. Druga metodološka slabost leži u činjenici da istraživanje nije moguće ponoviti jer ChatGPT pri ponavljanju istog jezičkog upita daje različite odgovore. Upravo zato smo odlučili da testiramo rad ChatGPT-a jednokratnim, ali unapred promišljenim jezičkim upitom. Pored toga, u istraživanju smo koristili besplatni, javno dostupni ChatGPT v3.5, pri čemu nova verzija v4 već provereno bolje radi, što znači da su neki naši zaključci možda već prevaziđeni, odnosno zastareli. I najzad, utvrđivanje stepena idiomatičnosti, koju smo u istraživanju upotreбили kao varijablu, izrazito je subjektivan postupak, a ujedno i jedan od osnovnih leksikografskih zadataka pri leksikografskoj obradi frazeoloških jedinica.

Ovim istraživanjem stoga smo prvenstveno želeli da dobijemo odgovore kuda usmeriti naše istraživanje za optimalno korišćenje veštačke inteligencije — naravno, pod pretpostavkom da rečnik sadrži legitimne i proverene podatke koji odražavaju jezik jezičke zajednice (a ne jezik veštačke inteligencije).

2.2. Pretpostavke

S obzirom na ranije pomenute opšte tvrdnje, naše su pretpostavke (1) da se metode veštačke inteligencije

moгу uspešno upotrebiti pri formulisanju definicija i za frazeološke jedinice; te (2) da je ChatGPT sposoban da prepozna različita značenja višeznačnih frazeoloških jedinica, iako je uspešnost modela pri tome povezana sa značenjskom specifičnošću konkretne frazeološke jedinice i stepenom njene idiomatičnosti; pored toga, pretpostavljamo (3) da veliki jezički modeli, koji ne sadrže specifične semantičke podatke za određeni jezik — u našem primeru slovenački — ne dostižu visok nivo pri prepoznavanju značenja frazeoloških jedinica i njihove tipične upotrebe.

2.3. Skup frazeoloških jedinica

Spisak frazeoloških jedinica koje smo uključili u istraživanje sadrži 35 jedinica. Njih smo odabrali na osnovu sledećih kriterijuma: (1) frazeološka jedinica morala je biti evidentirana i leksikografski obrađena u nekom od postojećih, javno dostupnih rečnika. Ovaj kriterijum omogućio nam je objektivno poređenje automatski generisanih definicija s leksikografskim definicijama. Zatim, (2) frazeološka jedinica morala je imati najmanje

10 potvrda u referentnom korpusu standardnog slovenačkog jezika *Gigafida* v2.0 (KREK i dr. 2019) (u daljem tekstu: GFv2). Takođe, (3) uzeli smo u obzir zastupljenost najčešćih sintaksičkih struktura, pri čemu prevlađuju glagolske i imeničke frazeološke jedinice, koje su i inače česte u jeziku. Dalje, (4) određen deo frazeoloških jedinica sa spiska morao je u rečniku pokazivati višeznačnost. Isto tako, (5) određen deo frazeoloških jedinica morao je sadržati elemente specifične za jezik i kulturu. (6) Uzeli smo u obzir zastupljenost frazeoloških jedinica s različitim stepenom idiomatičnosti po unapred utvrđenim kriterijumima, koje predstavljamo u odeljku 2.5.2.

Spisak frazeoloških jedinica koje su obuhvaćene istraživanjem prikazan je u tabeli 1. Simbolom ~ uводимo ekvivalent FJ u srpskom jeziku, pod navodnicima ‘’ označavamo značenje FJ odnosno njen prevod, i u [] doslovni prevod komponenti FJ, gde to ima smisla za razumevanje stepena idiomatičnosti.

1	<i>prepeljati koga žejnega čez vodo</i> ~ prevesti nekog žednog preko vode	2	<i>podarjenemu konju se ne gleda v zobe</i> ~ poklonu se u zube ne gleda	3	<i>dati roko v ogenj</i> ~ staviti ruku u vatru	4	<i>na prostem</i> ~ na otvorenom
5	<i>iti rakom žvižgat</i> [žviždit na rakove] ~ baciti kašiku	6	<i>živeti iz rok v usta</i> ~ živeti od danas do sutra	7	<i>hoditi narobe</i> ‘izazivati teškoće’ [ići naopako]	8	<i>naleteti na gluha ušesa</i> ~ govoriti gluvim ušima
9	<i>pomesti pod preprogo</i> ~ gurnuti pod tepih	10	<i>imeti poln kufer</i> ~ imati pun kufer	11	<i>kapo dol</i> ~ kapa dole	12	<i>ne tič ne miš</i> ~ nit smrdi nit miriše
13	<i>pasti v vodo</i> ~ pasti u vodu	14	<i>pasti dol</i> ~ pasti na nos	15	<i>nositi hlače</i> ~ nositi pantalone	16	<i>na štiri oči</i> ~ u četiri oka
17	<i>suh kot poper</i> ~ suv kao barut	18	<i>biti kvit</i> ~ biti kvit	19	<i>biti za</i> ~ biti za	20	<i>zamrznjeni predsednik</i> [zamrznuti predsednik]
21	<i>rdeče številke</i> ~ crvene brojke	22	<i>bolj ali manj</i> ~ više ili manje	23	<i>na vse kriplje</i> ~ iz petnih žila	24	<i>dati vse od sebe</i> ~ dati sve od sebe
25	<i>na vse ali nič</i> ~ na sve ili ništa	26	<i>stric iz ozadja</i> ~ vladar iz senke	27	<i>trinajsto prase</i> ~ trinaesto prase	28	<i>gordijski voz</i> ~ Gordijev čvor
29	<i>slamnata vdova</i> ~ bela udovica	30	<i>španska vas</i> ~ špansko selo	31	<i>mala malica</i> ‘što je jednostavno i nekomplikovano’	32	<i>priti do</i> ~ doći do
33	<i>domaća naloga</i> ~ domaći zadatak	34	<i>imeti velike oči</i> ~ imati velike oči	35	<i>biti bolj papeški od papeža</i> ~ biti veći katolik od pape		

Tabela 1. Spisak frazeoloških jedinica uključenih u jezički upit.

2.4. Jezički upit

Zadatak smo ChatGPT-u postavili u formi jednokratnog jezičkog upita, koji je glasilo: Kakvo je značenje, ili tačnije rečnička definicija slovenačkih frazeoloških jedinica s donjeg spiska? Navedi rečničku definiciju na gramatički ispravnom slovenačkom jeziku i po dve rečenice kao primere tipične upotrebe frazeološke jedinice u kontekstu. Neka definicije budu kratke i jezgrovite. Ako postoji više od jednog značenja određene frazeološke jedinice, navedi definicije za sva značenja i primere upotrebe za svako značenje. Značenja numeriši.

2.5 Leksikografska analiza

Na osnovu ovako postavljenog jezičkog upita generisano je 35 rečničkih definicija za isti broj značenja i 56 primera upotrebe. Rezultati analize na osnovu postavljenih pitanja dati su u nastavku rada.

2.5.1. Prepoznavanje značenja. Najpre smo proverili adekvatnost automatski generisanih rečničkih definicija tako što smo utvrdili u koliko je primera ChatGPT adekvatno prepoznao barem jedno od nedoslovnih značenja frazeološke jedinice koja su zabeležena u nekom od rečnika. Upotrebili smo trostepenu lestvicu, pri čemu nam DA znači da je definicija adekvatna, tj. da razumljivo objašnjava značenje frazeološke jedinice koje je zabeleženo u nekom od rečnika; NE znači da ChatGPT nije adekvatno prepoznao značenje, što dalje znači da je generisana rečnička definicija neadekvatna; konačno, DELIMIČNO znači da je ChatGPT značenje frazeološke jedinice formulisao drugačije od rečnika, ali je prepoznao smisao njenog osnovnog značenja. Rezultati su predstavljeni u tabeli 2:

Adekvatnost ChatGPT definicije	Br. FJ	U %
DA	21	60
DELIMIČNO	6	17
NE	8	23
Ukupno	35	100

Tabela 2. Numerički prikaz adekvatno generisanih rečničkih definicija.

Kako pokazuju podaci iz tabele 2, ChatGPT je u više od polovine primera (60%) adekvatno prepoznao i definisao barem jedno od značenja frazeološke jedinice. To se vidi u primeru (1) i (2):

(1) biti kvit ~ biti kvit

SSKJ: brez dolga, brez obveznosti, na čistem 'bez dugova, bez obaveza'.

ChatGPT: biti izenačen ali poravnati dolgove 'biti izjednačen ili izmiriti dugove'.

(2) podarjenemu konju se ne gleda v zobe ~ poklonu se u zube ne gleda

SSKJ: pri podarjeni stvari se ne smejo iskati napake 'poklonjenosti stvari se ne smeju tražiti greške'.

ChatGPT: ne kritizirati ali dvomiti v kvaliteto nečesa, kar je bilo podarjeno 'ne kritikovati niti dovoditi u pitanje kvalitet nečega što je poklonjeno'.

Dalje, kao što se vidi iz primera (3) i (4), kod kojih smo naveli delimično adekvatno generisanu definiciju, u pitanju je frazeološka jedinica gde se rečnička, odnosno leksikografska i generisana definicija razlikuju, ali se može reći da veštački generisana definicija daje osnovni smisao frazema, te da tako i te primere realno možemo uvrstiti u grupu primera s adekvatno prepoznatim značenjem. To dodatno povećava uspešnost ChatGPT-a:

(3) naleteti na gluha ušesa ~ govoriti gluvim ušima

SSKJ: naleteti na ljudi, ki se ne dajo prepričati 'naiči na ljude koji se ne mogu ubediti'.

ChatGPT: nekomu se pritoževati ali prositi za pomoč, vendar ne biti uslišan ali razumljen 'žaliti se nekome ili ga moliti za pomoč, ali ostati bez razumevanja ili uslišenja molbe'.

(4) ne tič ne miš ~ nit smrdi nit miriše

SSKJ: ki je brez izrazitih lastnosti, značilnosti 'koji nema izrazite osobine, karakteristike'.

ChatGPT: oseba ali entiteta, ki ni jasno opredeljena ali uvrščena v nobeno določeno kategorijo ali skupino 'osoba ili entitet koji nije jasno definisan ili uvršten u neku određenu kategoriju ili grupu'.

Frazeoloških jedinica kojima ChatGPT nije adekvatno prepoznao značenje, kao što se vidi iz primera (5) i (6), ima relativno malo — od 35 obrađenih frazeoloških jedinica, takvih ima svega 8, što čini približno četvrtinu građe:

(5) slamnata vdova ~ bela udovica

SSKJ: žena, katere moč je dalj časa odsoten 'žena čiji je muž duže vreme odsutan'.

ChatGPT: Oseba, ki prejema pokojnino ali druge ugodnosti po smrti partnerja 'Osoba koja prima penziju i druge pogodnosti nakon smrti partnera'.

(6) prepeljati koga žejnega čez vodo ~ prevesti nekog žednog preko vode

SSKJ: z zvitim govorjenjem, ravnanjem izmakniti se izpolnitvi zahtev koga 'uvijenim govorenjem, ponašanjem izbeći ispunjavanje nećijih zahteva'.

ChatGPT: 1. Uspeti izvesti nekaj zahtevnega ali tveganega; 2. Spretno iskoristiti priliku ali rešiti težavu 1. 'Uspeti izvesti nešto zahtevno ili rizično'; 2. 'Spretno iskoristiti priliku ili rešiti teškoću'.

Među frazeološkim jedinicama koje je VI neadekvatno razumela nalaze se naročito višeznačne frazeološke jedinice, kod kojih ChatGPT prepoznaje samo doslovno, ali ne i frazeološko značenje.

2.5.2. Stepen idiomatičnosti. U nastavku istraživanja želeli smo utvrditi da li je i u kojoj meri prepoznavanje adekvatnog značenja frazeološke jedinice od strane VI uslovljeno stepenom njene idiomatičnosti, pri čemu idiomatičnost razumemo kao jednu od ključnih definicijskih karakteristika frazeoloških jedinica.

Stepenom 1 označavali smo skoro potpuno semantički transparentne veze. S obzirom na definicijske karakteristike frazeoloških jedinica, koje pored semantičke netransparentnosti zahtevaju i metaforičnost, na našem spisku su takve samo 2 jedinice, za koje je karakteristična pre svega strukturna ustaljenost, npr. *bolj ili manj* ~ više ili manje; *na prostem* ~ na otvorenom.

Stepenom 2 beležili smo delimično semantički transparentne frazeološke jedinice, kod kojih je značenje moguće razumeti na osnovu određenih elemenata, ponajpre na osnovu metaforičkih prenosa i asocijativnosti ustaljenih u jeziku, npr. *rdeče številke* ~ crvene brojke; *na vse ili nič* ~ na sve ili ništa; *živeti iz rok v usta* ~ živeti od danas do sutra. Stepenom 2 označili smo i frazalne glagole tipa: *priti do* ~ doći do; *biti za* ~ biti za, te frazeološke jedinice sa zajedničkom kulturnom, istorijskom ili političko-geografskom pozadinom, npr. *gordijski voz* ~ Gordijev čvor.

Stepenom 3 označavali smo frazeološke jedinice s najvišim stepenom idiomatičnosti, npr. *biti kvit* ~ biti kvit; *na vse kriplje* ~ iz petnih žila; *iti rakom žvižgat* ~ baciti kašiku, *hoditi narobe* 'izazivati teškoće, nevolju' i sl. Rezultate analize prikazuje tabela 3.

Stepen idiomatičnosti	Značenjska adekvatnost						Ukupno br. FJ
	DA br. FJ	%	NE br. FJ	%	DELI-MIČNO br. FJ	%	
1	2	100	0	0	0	0	2
2	8	61,5	4	31	1	7	13
3	11	55	4	20	5	25	20
Ukupno	21	60	8	23	6	17	35

Tabela 3. Značenjska adekvatnost s obzirom na stepen idiomatičnosti FJ.

S obzirom na visok procenat frazeoloških jedinica s adekvatno generisanim rečničkim definicijama (čak 60%), može se očekivati da će visok procenat značenjski adekvatnih frazeoloških jedinica biti i kod onih koje imaju najviši stepen semantičke netransparentnosti — takvih je zapravo više od polovine frazeoloških jedinica s našeg spiska (55%). I kod frazeoloških jedinica sa srednjim stepenom idiomatičnosti ChatGPT adekvatno je prepoznao značenje i ponudio adekvatnu rečničku definiciju — u više od 60 % primera. S druge strane, među frazeološkim jedinicama s najvišim i srednjim stepenom idiomatičnosti isto je tako visok procenat frazeoloških jedinica kod kojih ChatGPT nije adekvatno prepoznao

značenje — reč je o preostaloj polovini frazeoloških jedinica s našeg spiska: ukupno 51 %.

Iako je naš skup primera suviše mali za donošenje opštih zaključaka, u daljim istraživanjima možemo ispitati novu hipotezu — naime, da stepen idiomatičnosti frazeoloških jedinica ne utiče suštinski na prepoznavanje FJ od strane ChatGPT i na generisanje adekvatnih rečničkih definicija. To ujedno stavlja pod znak pitanja našu polaznu pretpostavku — da će ChatGPT imati lošije rezultate pri razumevanju frazeoloških jedinica u slučaju semantički netransparentnih i jezički i kulturno specifičnih frazeoloških jedinica. S obzirom na rezultate istraživanja, još uvek nije moguće potpuno oboriti tu pretpostavku, jer među neadekvatno definisanim frazeološkim jedinicama s najvišim stepenom idiomatičnosti nalazimo naročito one koje uključuju kulturno specifične elemente (*iti rakom žvižgat* [zviždati na rakove] ~ baciti kašiku) ili koje su jezički, pre svega sintaksički, specifične (*hoditi narobe* ~ izazivati teškoće, nevolju), naročito ako kod njih postoji i doslovno značenje, kao u prikazanim primeru (7):

(7) *hoditi narobe* 'izazivati teškoće, nevolju'

GFv2: ne uzdržati, povzročiti težave.

ChatGPT: gibati se v nasprotni ali nepravilni smeri glede na običajen način hoje. 'Kretati se u suprotnom ili nepravilnom smeru u odnosu na uobičajen način hodanja'.

2.5.3. Rečnički primeri upotrebe. Treba još pogledati kako se ChatGPT snašao pri navođenju rečničkih primera upotrebe. Naime, navođenje adekvatnih i ilustrativnih primera upotrebe u rečnicima je kod značenjski kompleksnih frazeoloških jedinica utoliko važnije pošto bi trebalo da primeri odražavaju tipičnu upotrebu, smestanje u kontekst prema sintaksičkim karakteristikama, govorne situacije, obeležnosti frazeološke jedinice i sl. Upravo zbog toga je uloga leksikografa u tom zadatku od ključnog značaja.

Kako je već utvrđeno u prethodnim istraživanjima, ChatGPT u ovom zadatku ne postiže dobre rezultate, što potvrđuje i naše istraživanje. Samo u 10% slučajeva generisane primere mogli bismo da ocenimo kao rečnički adekvatne. Na primer, u slučaju relativno semantički transparentne frazeološke jedinice *na prostem* (primer 8) u značenju 'na otvorenom, izvan prostorija' ChatGPT je, po našem mišljenju, naveo dobar primer, iako možda lošiji od ručno izabranog iz korpusa GFv2, ali svakako bolji od navedenog u SSKJ2:

(8) *na prostem* ~ na otvorenom

SSKJ2: ležati na prostem 'ležati na otvorenom'.

GFv2: Zaradi suše je kurjenje na prostem prepovedano, zato bodo policisti proti kršiteljem ukrepali. 'Zbog suše je zabra-

njeno paljenje na otvorenom, pa će policija preduzeti mere protiv prekršilaca’.

ChatGPT: Poleti radi obedujemo na prostem. ‘Leti volimo da jedemo na otvorenom’.

Kod značenjski, gramatički ili stilski neadekvatnih primera koje navodi ChatGPT, može se primetiti ilustrovanje doslovnog značenja naročito kod onih frazeoloških jedinica kojima je ChatGPT i inače pripisao pogrešnu definiciju (v. primer 9). Isto važi za primere kod kojih je ChatGPT inače adekvatno prepoznao značenje (v. primer 10). U svim ostalim primerima, bez obzira na to je li ChatGPT adekvatno prepoznao značenje ili nije, rečnički primeri na prvi su pogled neintuitivni i veštački, ili čak pogrešno predstavljaju značenje ili kontekst upotrebe:

(9) *pasti dol* ~ *pasti na nos*

SSKJ2: /

GFv2: Ko sem bila še aktivna mama, delavka, kmetica itd. je bil najsrečnejši trenutek dneva, ko sem pozno zvečer “padla dol” in brez vsake misli zaspala! ‘Kad sam bila još aktivna mama, radnica, seljanka itd... najsrečniji trenutak dana bio je kada bih kasno uveče pala na nos i bez ijedne misli zaspala!’

ChatGPT: Ker ni bil dovolj pripravljen, je na izpitu padel dol. ‘Pošto nije bio dovoljno pripremljen, na ispitu je pao na nos’.

(10) *hoditi narobe* ‘izazivati teškoće, nevolju’

SSKJ2: vse mi hodi narobe ‘sve mi ide naopako’.

GFv2: Nikoli mi ni hodilo narobe, da prihajam iz pravega podežlja. ‘Nikada mi nije pošlo naopako što dolazim iz pravog sela’.

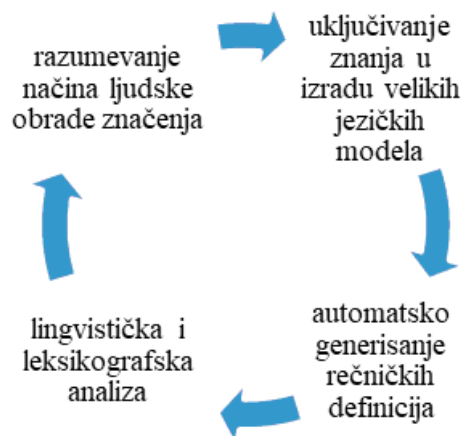
ChatGPT: Nogavice su mi drsele in sem hodil narobe, dokler nisem opazil, da sem jih obrnil na pravilen način. ‘Čarape su mi klizile i hodao sam naopako dok nisam primetio i okrenuo ih na pravu stranu’.

3. Zaključci i dalji rad

Kao što smo već pomenuli (v. odeljak 2.1), naše istraživanje ima nekoliko ograničenja, koja nam onemogućavaju donošenje opštijih zaključaka. Uprkos tome, ono je ukazalo na neke karakteristike ponašanja veštačke inteligencije pri adekvatnom prepoznavanju značenja, oblikovanju rečničkih objašnjenja i navođenju rečničkih primera, koje, ako ništa drugo, zahtevaju dodatna razmišljanja i proveravanje pretpostavki. S obzirom na prethodna istraživanja u ovoj oblasti (v. odeljak 1), i naše je istraživanje potvrdilo upotrebljivost metoda veštačke inteligencije pri prepoznavanju značenja i rečničkog opisa, i to na kompleksnim jezičkim jedinicama kao što su frazeološke jedinice. S obzirom na visok procenat semantički adekvatnih rečničkih opisa, može se zaključiti da je količina podataka — između ostalog i rečničkih — koje jezički model ima na raspolaganju ključna za njegovo uspešno funkcionisanje. Naša pretpostavka da će stepen idiomatičnosti frazeoloških jedinica i prisu-

stvo elemenata specifičnih za jezik imati suštinski uticaj na uspešnost rada ChatGPT samo je delimično potvrđena, jer ChatGPT ima dobre rezultate pri prepoznavanju značenja, kako kod semantički transparentnih tako i kod potpuno netransparentnih frazeoloških jedinica. Pri tome je zanimljiv zaključak da u slučaju pogrešnog razumevanja značenja frazeoloških jedinica ChatGPT obično nudi doslovno značenje. Zato ima smisla da, kada želimo da jezički model nauči ljudski jezik, skup primera za učenje opremimo primerima i s doslovnim i s frazeološkim značenjem. Što se tiče leksikografskog posla, upotreba veštačke inteligencije pri navođenju dobrih rečničkih primera ostaje najveći izazov. Naime, tu veštačka inteligencija daje loše rezultate čak i onda kada ispravno razume značenje frazeološke jedinice. U tom smislu, generisani primer ne dostiže kompleksne karakteristike dobrog rečničkog primera, kakav može ponuditi leksikograf — i to leksikograf (ili alatka) koji izabere realan, neizmišljen primer iz korpusa.

Šta, dakle, ostaje leksikografima? O budućnosti je inače veoma nezahvalno govoriti, ali ako pretpostavimo da će savremenom društvu još uvek biti potreban legitiman i pouzdan rečnički opis (na isti način kao što su nam sve potrebne legitimne, proverene informacije u svetu uopšte), smatramo da će uloga leksikografa s jedne strane biti usmerena na istraživanje čovekovog razumevanja značenja — mnogo više nego što je to bila do sad, a s druge strane na što više automatizovano generisanje rečničkih opisa koji će, pod nadzorom leksikografa, dostizati zadovoljavajuće rezultate (up. Prikaz 1).



Prikaz 1. Uključivanje VI u leksikografski proces.

Na osnovu leksikografske analize automatski generisanih rečničkih opisa, zaključci će moći da se upotrebe u razumevanju načina čovekovog procesuiranja značenja i da se uključe nazad u unapređenje jezičkih modela, čime se zatvara začarani krug (Prikaz 1).

Napomena

Istraživanje upotrebe veštačke inteligencije u leksikografske svrhe sprovedeno je u okviru programa istraživanja br. P6-0215 (*Slovenski jezik — osnovna, kontrastivna i primenjena istraživanja*), koje iz državnog budžeta sufinansira Javna agencija za naučna istraživanja i inovacije Republike Slovenije.

Literatura

- BARRETT, Grant (2023). Defin-O-Bots: Challenging A.I. to Create Usable Dictionary Content. Paper presented at the 24th Biennial Conference of the Dictionary Society of North America. Boulder, CO, USA, 31 May – 3 June 2023.
- DE SCHRYVER, Gilles-Maurice (2023). Generative AI and Lexicography: The Current State of the Art Using ChatGPT. *International Journal of Lexicography*, 36(4), 355–387.
- GANTAR, Polona, KREK, Simon, KOSEM, Iztok (2021). Opredelitev kolokacij v digitalnih slovarskih virih za slovenščino. V: Iztok Kosem (ur.), *Kolokacije v slovenščini*. 1. izd. (str. 15–41). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. <<https://e-knjige.ff.uni-lj.si/znanstvena-zalozba/catalog/view/318/465/6969-1>>. [5. 9. 2024]
- GAPSA, Magdalena, ARHAR HOLDT Špela, KOSEM, Iztok (2024). Kako dober je chat GPT pri umeščanju sopomenk pod pomene. V: Špela Arhar Holdt, Tomaž Erjavec (ur.), *Konferenca Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika* (str. 144–162). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- JAKUBIČEK, Miloš, RUNDELL, Michael (2023). The End of Lexicography? Can ChatGPT Outperform Current Tools for Post-Editing Lexicography?. V: Marek Medved' i dr. (eds), *Proceedings of the eLex 2023 Conference: Electronic Lexicography in the 21st Century* (pp. 508–523). Brno: Lexical Computing.
- KOSEM, Iztok i dr. (2024). Examining the potential of AI in the annotation of corpus examples for language learning. *15th International Corpus Linguistics Conference* (pp. 93–95). Las Palmas de Gran

Canaria, Spain 22–24 May 2024; [book of abstracts]. <<https://drive.google.com/file/d/1rHS4OwztEPvYOPwHE5Mxn-In-K2ErbiHV/view>>. [5. 9. 2024]

- LEW, Robert (2023). ChatGPT as a COBUILD lexicographer. *Humanities and Social Sciences Communications*, 10(1), 704.
- MCKEAN, Erin, FITZGERALD, Will (2023). The ROI of AI in Lexicography. *Proceedings of the 16th International Conference of the Asian Association for Lexicography: "Lexicography, Artificial Intelligence, and Dictionary Users"* (pp. 10–20). Seoul: Yonsei University.
- RUNDELL, Michael (2023). Automating the Creation of Dictionaries: Are We Nearly There?. *Proceedings of the 16th International Conference of the Asian Association for Lexicography: "Lexicography, Artificial Intelligence, and Dictionary Users"* (pp. 1–9). Seoul: Yonsei University.

Izvori

- KEBER, Janez (2015). *Slovar slovenskih frazemov*. Elektronska objava. Spletna izdaja na www.fran.si. Ljubljana 2015, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. <www.fran.si/192/janez-keber-frazeoloski-slovarslovenskega-jezika>. [5. 9. 2024]
- KREK, Simon, ERJAVEC, Tomaž, REPAR, Andraž, ČIBEJ, Jaka, ARHAR HOLDT, Špela, GANTAR, Polona, KOSEM, Iztok, ROBNIK ŠIKONJA, Marko, LJUBEŠIČ, Nikola, DOBROVOLJC, Kaja, LASKOWSKI, Cyprian Adam, GRČAR, Miha, HOLOZAN, Peter, ŠUSTER, Simon, GORJANC, Vojko, STABEJ, Marko, LOGAR, Nataša (2019). *Corpus of written standard Slovene Gigafida 2.0*. Ljubljana: Centre for Language Resources and Technologies, University of Ljubljana. CLARIN. SI data & tools. <<http://hdl.handle.net/11356/1320>>. [5. 9. 2024]
- SSKJ2: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. Spletna izdaja na <www.fran.si>. [5. 9. 2024]
- VSMS: *Veliki slovensko-madžarski slovar*, <<https://viri.cjvt.si/slovensko-madzarski/slv/>>. [5. 9. 2024]

Apolonija Gantar

Generating Dictionary Definitions Using Artificial Intelligence on the Example of Slovenian Phraseological Units

(Summary)

In this paper, we discuss the possibility of using artificial intelligence to test the performance of generative methods in creating dictionary definitions and obtaining good dictionary examples for semantically and structurally complex phraseological units (PU), which are defined as multi-word lexical units that express a certain degree of structural stability and semantic opacity and have a noticeable expressive or pragmatic role in the language (GANTAR et al. 2021). The test study included 35 structurally, semantically (polysemous, varying degrees of idiomaticity) and culturally different phraseological units. We then asked ChatGPT to produce dictionary definitions for each PU and to illustrate each PU meaning with a dictionary example. The answers obtained were analyzed regarding the adequacy of the meaning recognition based on the generated definition, and the results were compared with the definitions in existing dictionaries. We independently analyzed the performance of ChatGPT in generating good dictionary examples. The analysis showed ChatGPT's very good performance in generating dictionary definitions. In as many as 60% of the cases, ChatGPT correctly identified at least one PU meaning and provided a good dictionary definition. Compared to dictionary definitions in existing dictionaries, the automatically generated definitions were even more precise and meaningful in some cases. Starting from the assumption that the degree of idiomaticity and cultural and linguistic specificity of PU has a crucial influence on the performance of ChatGPT in generating dictionary definitions, we compared the performance of ChatGPT with the degree of idiomaticity of PUs. The results showed that ChatGPT performs equally well in meaning recognition for linguistically and culturally specific PUs as for semantically relatively transparent ones. Given that ChatGPT defines literal usage when meaning is inadequately recognized, it is reasonable to consider literal examples when learning language models. ChatGPT performs worse when providing dictionary examples, even in cases where the meaning of the PU is correctly identified. From the point of view of use in the lexicographic process, tools for extracting dictionary examples from the corpus, such as the Gdex function within SketchEngine, remain more valuable. We conclude the paper with the view that using generative intelligence methods when describing PU in a dictionary makes sense and that more targeted linguistic prompts could improve the generated definitions. Preliminary research has further shown that the degree of idiomaticity does not significantly impact the performance of the AI, and we assume that the quality of the results depends mainly on the amount of texts containing different types of metaphorical language use available to the language model.

Фитоними у Матичином једнотомнику и општим једнојезичницима уопште: Описне дефиниције и њихов поредак

Милан Ивановић

 <https://orcid.org/0009-0002-8637-5593>

Универзитет Црне Горе – Филолошки факултет (Црна Гора)

mipozega@yahoo.com

Сажетак

При семантичкој обради биљних назива српска лексикографија практикује дефиниције у којим опис појма биљке као врсте претходи опису појма њеног економски најзначајнијег дијела, нпр. плода. Овдје се доказује да је когнитивном систему обичног корисника ближи обратан редослијед дефиниција, те да би у општим рјечницима требало примјењивати њега. У сврхе аргументације таквог става употребљавају се подаци до којих се, у првом реду поводом именице *јабука*, дошло асоцијативним тестирањима не само одраслих него и предшколске дјеце, али и подаци из фразеологије, творбе ријечи, етимологије и међујезичких истраживања ономасиолошког приступа. Осим тога, доказује се да би таксономска значења фитонима, будући да су она у ботаници примарна и једина, у општим рјечницима требало одвајати од свакодневних, регистарски необиљежених и представљати на крају полисемантичког низа. Напосљетку се преиспитују компоненте које објашњења фитонима садрже тренутно, првенствено у *Речнику српскога језика* ('2007), као и компоненте које би та објашњења ваљало да садрже убудуће, у општим рјечницима истог или већег обима.

Кључне ријечи: фитоними, лексичка синекдоха, рјечничка микроструктура, рјечничке дефиниције, релевантна семантичка обиљежја.

Abstract

When semantically processing plant terms, Serbian lexicography gives definitions where the description of the notion of a plant as species precedes the description of the notion of its economically most important part, e.g. fruit. This paper is trying to prove that the cognitive system of an ordinary user is more inclined to the opposite order of such definitions, and that general dictionaries should apply this order instead. To provide the reasons behind this position, the paper uses the data collected, primarily in relation to the noun *jabuka* 'apple', by way of association testing not only of adults, but also of preschoolers, and also the data from phraseology, word formation, etymology and interlingual researches of the onomasiological approach. The paper is also trying to prove that the taxonomic senses of phytonyms, as they are the primary and the only ones in botany, should be separated in general dictionaries from the ordinary senses, that are unmarked in terms of register, and represented at the end of a poly-semantic sequence. Finally, the paper studies the components that explanations of phytonyms currently contain, primarily in *Rečnik srpskoga jezika* 'Dictionary of the Serbian Language' ('2007), and the components such explanations should contain in the future, in general dictionaries of the same or larger scope.

Key words: phytonyms, lexical synecdoche, dictionary microstructure, dictionary definitions, relevant semantic features.

1. Увод

Најпознатије и најутицајније металексикографске синтезе одреда указују на три начела распоређивања различитих значења исте рјечничке одреднице: *историјско* или *хронолошко*, *сйаиисйичко начело* или *начело фреквенције* и *лоичко начело* или *начело основној значења* (в. нпр. ZGUSTA 1991/1971: 258–264; ATKINS – RUNDELL 2008: 250–253; LEW 2013). При

томе се прва два начела обично наводе као објективнија, утолико што налажу да се у рјечничким чланцима *семантијема*¹ нижу према томе кад је која први

¹ Умјесто прозирнијих термина *семантичка реализација* и *семантичка алолекса*, који су стандардизовани референтном лексиколошком литературом на српском језику (ГОРТАН-ПРЕМК 2004: 36–37; ШРКА 2006: 12; ДРАГИЋЕВИЋ 2010: 37), надаље ћемо употребљавати краћу и стога економичнију истозначницу *семантијема*.

пут посвједочена у писаним изворима датог језика, одн. колико је која честа у исказима савременог говора, како писаног тако и усменог. Па ипак, српска лексикографија највише примјењује треће начело, према којем *микросируктура*² општих рјечника треба да буде таква да се сва значења једне леме непосредно или посредно надовезују на основно, из којег се остала могу извести механизмима метонимије, синегдохе и метафоре (в. Гортан-Премк 2013). Разлог за то не лежи, као што се вјероватно одмах закључи, у чињеници да је поштовање првог начела у нашим условима неизводљиво – отуда што нажалост не располажемо комплетним историјским рјечником (в. Милановић 2018), који би нас снабдијевао подацима о повијести употребе појединих лексема — него у чињеници да логичка „архитектоника” једноставно даје „најубједљивије” рјечничке чланке, како је то поводом великог РСА стилски успјело констатовала И. Грицкат (1988: 11). Такви су чланци, у ствари, најближи остварењу интуитивног очекивања да рјечник и свака његова потцјелина буду као текст — цјеловит низ аутономних исказа међусобно повезаних кохезивним нитима (FRAWLEY 1989).

Међутим, ко у опште рјечнике српског језика загледа дубље, поред логичког начела полисемантичке стратификације, запажа још неколика, такође универзална, мада више или мање споредна. Прво је, извјесно, *начело маркираности* или *обилежености*, према којем се на крај низа међусобно повезаних семантема смјештају оне чија је употреба знатно ограничена — било временски (у дијахронијској перспективи), било регионално или социјално, било стилски (у смислу разних регистара) — без обзира на то које би им мјесто припало иначе. Други споредни принцип низања различитих значења исте леме — мање примјетан од првог, мада и те како значајан — сагледава се у *начелу традиције* или *конзервативности*, које лексикографа обавезује на поштовање устаљених, донекле занатских навика у изради рјечника. Тај је принцип нарочито изражен при обликовању чланака одређене тематске групе, какву чине и биљни називи или *фитоними*. Иако би се могло помислити да је установљен као посљедица интелектуалног немара, рекло би се да у темељима тог принципа прије леже други, племенитији разлози, међу којим се налазе и ови: воља да се обрада тематских група, па и цијелог рјечника колико-толико уједначи, немогућност лексикографа да икоје одступање од узуса оправда на лицу мјеста, у самом чланку, и дужност свих лица укључених у лексикографски рад да стално економишу временом обављања свог посла (в. нпр. Пешикан 1967).

² За дефиницију рјечничке макроструктуре и рјечничке микроструктуре в. Ширка 2006: 164–170.

Јасно је, наравно, да поред времена (које одваја за писање чланака) лексикограф стално мора да штеди и простор (на којем ће се рјечник потом штампати), па ћемо се на крају овог поглавља осврнути на принцип који смо пригодно назвали *начелом рационализације*. Прецизније, осврнућемо се на рјечничке чланке у којим се лема појмовно представља од цјелине предмета ка његовим све ужим дијеловима, иако значењски помак „цјелина за дио”, по свему судећи, није реалистичан а стога ни „убједљив”. У једнотомном РСЈ на тај је начин семантички обрађена, нпр., лема *земља*. Дефиниције којим се она објашњава поређане су, другим ријечима, овако: ‘планета на којој живимо’ / ‘тло, као површина те планете’ / ‘трошан, растресит материјал који се налази на тој површини’ / ‘посјед на којем се тај материјал обрађује’ / ‘држава, национална територија’. Иако је на први поглед овакав распоред прикладан утолико што се значења која су дата као друго, треће и четврто из значења које им претходи могу извести механизмом „цјелина за дио” — док се пето значење у односу на себи претходно увјерљиво образлаже метафором, одн. сличношћу одговарајућих реалија — заправо је посриједи привид (исп. нпр. семантичку обраду у VRH). Значењски помак „цјелина за дио”, наиме, још није потврђен³, иако је њему обратан значењски помак „дио за цјелину”, који се најчешће назива *синегдохом*, релативно чест: „У готово свим приручницима синегдохе је дефинисана као пренос имена дела какве целине на саму целину или обрнуто. Међутим, тога обрнутог нема, или га бар ми нисмо нашли” (Гортан-Премк 2004: 82).

Примјере значењског помака „цјелина за дио” које је препознао М. Ковачевић (1999: 194–198) критички је већ преиспитала Р. Драгићевић (2010: 177–178), при чему је — оспоравајући оне поетске, стилски фигуративне, који и нису дио језичке структуре — као непобитно конвенционализоване оцијенила само примјере типа *биље* ‘биљке уопште’ → *биље* ‘зељасте биљке’ → *биље* ‘зељасте биљке љековитог дејства’

³ Да распоред наведених дефиниција није сасвим прикладан, могло се доказати и помоћу мјерила која за основно значење набрајају аутори *Оксфордског приручника за практичну лексикографију* (ATKINS – RUNDELL 2008: 251) и Р. Драгићевић (2010: 134–135). За такво доказивање овдје нема мјеста, па ћемо само поставити сљедећа питања: Би ли говорни представници српског језика, мимо нпр. астронома, на подстицај фонемског склопа /з/-/е/-/м/-/љ/-/а/ заиста најприје замислили трећу планету Сунчевог система, око које обилази Мјесец? Да ли баш ту семантему овдашња дјеца усвајају као прву? Смијемо ли да занемаримо што је она, као властита именица, маркирана великим словом, а у (усменом) говору и дефектном деклинацијом? Може ли бити да јој је творбено гнијездо шире од творбеног гнијезда треће семантеме? Ако су одговори на ова питања одрични, а чини се да јесу, леми *земља* већ самим тим није основно значење небеског тијела.

(„род за врсту”). Међутим, са становишта савремене семантике чак ни такав развој не репрезентује синегдоху (в. нпр. КОСН 2012: 274–279). Другим ријечима, синегдоха је за семантичаре когнитивистичког усмјерења само оно чему се каткад приписује термин *аутомеронимија нагоре* (в. CRUSE 2011: 115–116). „Аутохипонимија надоље”, коју опримјерује значењски развој лексеме *биље*, сматра се *специјализацијом*⁴, „аутохипонимија нагоре” — тј. примјери типа *ружа* ‘одређена биљна врста’ → *ружа* ‘ма која биљна врста из одговарајуће породице’ — *јенерализацијом*, док „аутомеронимија надоље”, као што смо рекли, према ономе што знамо засад, не постоји.

До истог закључка, о *једносмјерности* или *унидирекционалности* синегдотског механизма, дошло се и емпиријским путем — упоредним, међујезичким истраживањима ономасиолошког приступа, највише пробама на материјалу назива за дијелове људског тијела (в. нпр. WILKINS 1996: 275–282). Према томе, пракса дефинисања ознаке означеним које у стварности представља цјелину, па означеним које у стварности представља (истакнут) дио доима се као лексикографски прихватљива једино утолико што је „тешко дефинисати дио а при томе не поменути његову цјелину” (ATKINS – RUNDELL 2008: 136), тј. једино утолико што не изискује нерационално понављање дијелова дефиниције. Из управо тог разлога при обради полисемантичких структура типа ‘биљка као врста; економски најзначајнији дио њеног организма, нпр. плод’ смјештање семанте читавог биљног организма на повлашћену позицију првог значења изгледа оправдано, јер на тај начин лексикограф успјешно избјегава незграпна објашњења, у којим се један те исти појам нужно понавља више или мање успјелим парафразама.

И више него на полисемантичку стратификацију, начело рационализације утиче на још један аспект микроструктуре општег рјечника — на приступ разлици између обичног и термилошког значења, одн. између *популарне* и *експертске* категорије (в. нпр. PRĆIĆ 2016: 61–62). Познато је, наиме, да свакодневне класификације човјекове стварности нису нити могу бити потпуно подударне класификацијама појединих струка. Нпр., док се у међународном систему јединица (фр. *SI*) под секундом подразумева 86.400-ти дио средњег Сунчевог дана, у језику свакодневице лексема *секунда* најчешће означава веома кратак временски интервал. Будући да оба наведена значења служе свом пољу употребе, због чега ширем кругу корисника требају оба објашњења

⁴ За историју поимања специјализације, синегдохе и метонимије, од античког доба новамо, в. NERLICH – CLARKE 1999, гдје су дати и схематски прикази, те NERLICH 2010, гдје је фактографија много исцрпнија.

— како прво, прецизније (PCJ: ‘јединица за мерење времена, шездесети део минута’), тако и друго, мање прецизно (PCJ: ‘тренутак, часак’) — лексикограф би разлику између њих требало да истакне обликовањем двију рјечничких дефиниција (VÉJOINT 1988: 365)⁵. Међутим, он то често не чини из разлога економичности, одређујући се за прво значење, као оно које је „право”. Отуда се и у Матичином једнотомнику лексема *јабука* у значењу биљне врсте објашњава само ботанички:

(1) *јабука* ‘1. воћка рода *Malus* из ф. *Rosaceae* са више врста са укусним крупним плодовима; плод те воћке. 2. лоптаст предмет или део предмета који подсећа на плод јабуке, кугла’.

На крају, од свих аспеката микроструктуре општег рјечника начело рационализације највише подлијеже избор значењских компонената које се при обради примјењују као *елементи дефиниције*. Штавише, лексикографско прегнуће знатним дијелом чини управо утврђивање тзв. *релевантних семантичких обиљежја* (ZGUSTA 1991/1971: 34), због чега је на ову тему код нас писано и у радовима синтетског карактера (PRĆIĆ 2016: 50–68), и у чланцима часописа и зборника (ДЕШИЋ 1980; ГОРТАН-ПРЕМК 1982). Све те публикације као класичан, аристотеловски формат дефиниције наводе исказ који садржи оно што Аристотел (додуше, у Боетијевом преводу) и Лајбниц помињу као *genus* (‘род’) и *differentiae specificae* (‘специфичне разлике’), одн. *пошребне и довољне услове* (HANKS 2016: 99–103). Такво описно објашњење, другим ријечима, експлицитно упућује на *хипероним* (који представља израз „рода”), имплицитно на *кохипониме* (чији се садржај према садржају леме контрастира „специфичним разликама”), заснивајући се искључиво на обиљежјима која су заједничка свим реалијама дате класе.

С друге стране, по савременим, когнитивистичким учењима лексикограф не треба да тежи таквим обиљежјима, него баш напротив обиљежјима која су типична унутар дате класе. Према томе, данашњи идеал описног објашњења одређене леме представља тврдња о њеном семантичком прототипу (HANKS 2016: 115). Пошто *семантички пошребни*, као што је познато, представља референтну тачку за категоризацију мање типичних реалија своје класе (ROSCN et al. 1976), напреднији опис неког појма, нпр. појма јабуке, зависи и од спознаје њему подређених појмова (што би у случају јабуке биле њене сорте), а не једино од спознаје појмова који се налазе на истом

⁵ С друге стране, називе осталих *SI* јединица, попут мола, лексикограф смије и мора дефинисати једино специјалистичком терминологијом, пошто оне немају нетермилошких значења, а стога ни потенцијала да, рјечнички обрађене, у свијести обичног корисника изазову „судар двају свјетова” (HANKS 2016: 112).

или вишем нивоу категоризације (што би у датом примјеру биле остале воћке и воћка уопште). Дакле, при идентификацији и рангирању релевантних семантичких обиљежја лексикограф данас треба да се руководи не само парадигматским односима леме с њеним хиперонимом, кохипонимима и изведеницама него и парадигматским односима с њеним *хијонимима*. На тај се начин добија, како би рекао Т. Прћић (Prčić 2016: 66), спецификација смисла допуњена, у мањој или већој мјери, „честицама енциклопедијског знања”, тј. класична дефиниција са елементима *коинијивне* (в. Ристић – Лазич Коњик 2016)⁶.

Овакав поглед на ствари нипошто није нов; ново је једино то што је когнитивна лингвистика обезбиједила теоријски оквир а сходно томе и легитимитет давнашњој пракси једнојезичне лексикографије да неким дефиницијама дописује елементе који почињу прилозима *обично* и *најчешће*. У шестотомном РМС тако је обликована, нпр., прва дефиниција леме *йисмо*: ‘папир (обично у нарочитом омоту) с написаним текстом који се шаље коме (најчешће поштом) да се нешто пита или саопшти’ (РМС). Ни у датом примјеру дефиницијски елементи међу заградама не уводе обиљежја која су заједничка цијелој класи реалија (писмом ћемо, наиме, назвати и папир на којем је текст упућен некоме чак и онда кад је послат без коверте или по куриру), него она која идентификују централн(и)је чланове категорије, прије свих прототип (GEERAERTS 2007: 1160–1164)⁷.

2. Предмет, методологија, циљ и сврха истраживања

Међу полисемантичким структурама у којим један те исти облик, зависно од ситуационог контекста, означава и цјелину и дио, чинећи и јединицу стручне терминологије и јединицу општег лексичког фонда,

⁶ Узорна је, према томе, дефиниција леме *аутобус* на коју се осврћу Аткинсова и Рандел: ‘велико моторно возило за друмски путнички саобраћај (обично онај који је јавни и линијски и за који је потребно купити одговарајућу карту)’ (ATKINS – RUNDALL 2008: 418). У првој половини датог објашњења аутобус се описује помоћу обиљежја величине и намјене, на основу које се контрастира према аутомобилу, одн. возу и камиону. Та су обиљежја дакле дистинктивна, па их набраја и Једнотомник. У њему се, међутим, не налазе обиљежја из наставка датог објашњења, тј. она која су необавезна и која типичан аутобус разликују у односу на *ђачки, раднички, йуристички, хошелски, аеродромски...* Сви ти називи, иако описни, означавају појмове који варирају једну те исту основну представу, па се према лем *аутобус* одnose као хипоними.

⁷ Обиљежја о којим је ријеч нису игнорисали ни структуралистички опредељењени лексиколози. Пошто она нису дистинктивна или *диференцијална*, каткад се називају *инференцијалним* (в. Липка 2002: 114–115). Према томе, са структуралистичког становишта прототип би се могао дефинисати као тачка у којој се, као у жижи, сучију сва „инференцијална” обиљежја дате категорије.

за предмет овог рада, одн. њему претходног истраживања изабрани су, као што је прећутно најављено неколиким примјерима, управо фитоними. Прецизније речено, у даљем се тексту испитује на које је све начине фитонимска семантика већ обрађена у општим рјечницима нашег језика, прије свих у најмлађем комплетном једнојезичнику (в. ГОРТАН--ПРЕМК 2016: 431–433) — РСЈ. Након одговора на питање да ли се у њему фитоними досљедно обрађују према обрасцу ‘биљка као врста; економски најзначајнији дио њеног организма, нпр. плод’, разматрају се и сљедеће двије дилеме: *йтреба ли и је ли мојуће* тај образац усклађивати с логичким начелом, које се у (мета) лексикографији, како смо истакли у уводу, најчешће доживљава као неприкосновено.

Пошто називи мање познатих биљака не развијају вишезначност, а и због ограничења која се тичу обима рада, пресјек постојећих рјешења српске лексикографије извршен је помоћу фитонимâ који спадају у општи ономастичко-терминолошки фонд. Будући да се такав фонд по правилу представља у референсним публикацијама које угледни издавачи намјењују ученицима основних и средњих школа, списак одговарајућих одредница састављен је према биљним називима препознатим у макроструктури VŠL загребачке Школске књиге⁸. Послије тако извршене ексцерпције 249 лексема, припадајуће дефиниције исписане су из Матичиног једнотомника, да би се поред њиховог распореда и броја преиспитао и њихов садржај. Као теоријски оквир таквој анализи послужио је онај који у духу теорије семантичких поља и компоненцијалне анализе разрађује Д. Гортан-Премк (2004), али и онај који је науци о значењу подарила теорија прототипа⁹.

Сврха овако постављеног истраживања до изражаја долази у закључном поглављу, гдје се иза конкретних позитивних и негативних примјера онога што у општим рјечницима нашег језика поводом фитонимâ

⁸ Избор је испрва пао на *Школско свезнање*, које је београдски Завод за уџбенике објавио 2007, али се онда испоставило да фитоними у њему, нажалост, нису обрађени. Зато се прибјегло ексцерпцији из VŠL. Након тога све су загребачке варијанте замијењене онима које су обичне у Србији, Српској и Црној Гори. Тако су на мјесто *bazge, gospine trave, kopra* (ном. *kopar*), *preslice, trpusa* (ном. *trputac*), *žabnjaka...* ступили (редом) *зова, канџарион, мирођија, расџавић, боквица, љуђић...* Док у Матициним рјечницима оваква имена нису диференцирана, код Симоновића су по правилу друга отиснута масним слогом јер су „најраспрострањенија на целој српскохрватској говорној територији”, а прва курзивом јер се „у публикацијама и у настави такође често срећу”, за разлику од нестандартних, штампаних „у обичном слогу” (БР: VII).

⁹ Кратак а довољно информативан преглед поменутих теорија нуде Д. Герартс (GEERAERTS 2010) и И. Рафаели (RAFFAELI 2015), док су за потанко обавјештавање ипак неопходне примарне публикације.

јесће читаоцу предочава конкретан примјер онога што би ваљало да буде у истом контексту, макар по личном схватању ствари. У питању је, да појаснимо, чланак који се за дату тематску групу, попут узорка или мустре, предлаже учесницима у реализацији будућих пројеката српске лексикографије, првенствено рјечника средњег обима какав се тренутно планира у Матици српској (Ивановић – Миланов 2018; Драгићевић 2020).

Како се не би стекао утисак да аутор намјерава да доцира пред људима који су, за разлику од њега, стекли доста (практичног) лексикографског искуства, прије наставка текста треба нагласити да на такву мотивацију аутор и нема права, тим прије што од потешкоћа с којима се имају носити домаћи лексикографи (и лексикографи уопште) познаје само оне о којим је писао М. Пешикан (1967). Отуда овај чланак ваља примити као покушај да се допринесе побољшању комуникације између лексикографâ и стручних сарадника, у овом случају биолога, агронома и фармацеута. Надамо се, дакле, да ће њихова комуникација захваљујући рецима који слиједе убудуће бити лакша и бржа, тј. да ће у међусобном разговору обоји боље знати *иша иреба иишаиши*, одн. *како иреба одговарати*.

3. Резултати и дискусија

3.1. Распоред дефиниција

При обради полисемантичке структуре општепознатих фитонима Матичин једнотомник досљедно даје тумачења типа (а.) *иша* и *иша* биљка као *врсиа*; (б.) *економски најзначајнији дио ише биљке, нпр. илод*, у којима су два појмовна описа раздвојена тачком и зарезом, а повезана анафоричком замјеницом *иша(ј)*. Пошто се механизмом анафоре корисник с друге дефиниције упућује уназад, на прву, не би ли у пуној мјери доживио значењску везу на коју се сам иначе можда не би усредсриједио, овакве дефиниције (мета)лексикографи називају *рекурзивним* (HARTMANN – JAMES 1998):

(2) *кукуруз* ‘а. једногодишња житарица *Zea mays* из ф. трава (*Gramineae*), која се гаји у многобројим сортама ради зрневља (скупљеног на клипу) и ради стабљике и лишћа (који служе као сточна храна). б. клип с тим зрневљем или само окомљено зрневље (које служи за исхрану људи и животиња)’.

(3) *шарпареја/мрква* ‘двогодишња, ређе једногодишња зељаста биљка *Daucus carota* из ф. штитарки (*Umbelliferae*); подврста те биљке *D. c. hortensis*, која се гаји ради вретенастог, обично црвеножућкастог корена богатог каротеном; задебљали корен те биљке који служи за исхрану’; *кромпир* ‘једногодишња зељаста биљка *Solanum tuberosum* из ф. помоћница (*Solanaceae*), која се гаји ради јестивих делова подземног стабла, тј. кртола, гомоља; кртола те биљке која се упо-

требљава за исхрану’¹⁰.

У сва три наведена примјера на крају се налази значење које је у нашој говорној заједници извјесно најпознатије, најчешће у употреби и (што је можда најважније) прво које се претпоставља, дакле значење које се у рецентнијим когнитивистичким публикацијама каткад назива *истакнућим* (Халас Поповић 2017: 12–14)¹¹. Иако се према логичком начелу оно у општем рјечнику, баш напротив, очекује на првом мјесту, хоризонт очекивања обичног корисника вјероватно није изневјерен утолико што удаљеност од леме није знатна, па може да се занемари, нарочито ако није наглашена типографски (§ 2). Међутим, у случају развоја метонимијског ланца, какав је онај што одговара леми *кафа* (‘биљка’ / ‘пржено сјеме те биљке’ / ‘прах добијен његовим мљењењем’ / ‘напитак од тог праха’ / ‘количина тог напитка која запрема одређену посуду’), примјена истог лексикографског поступка, мада економична, доводи до крајње „неубједљивих” чланака, у којим је дистанца између леме и њеног истакнутог значења недопустиво велика, штавише типографски наглашена и бројкама и словима.

Треба ли онда обрнути редослијед наведених дефиниција, недоумица је на коју се не може одговорити помоћу лексеме *кафа*, изабране зато што развија велику семасиолошку структуру, тј. зато што је аберантна (у односу на већину фитонима), а сходно томе и врло zgodна за наметање увјерења да је тзв. логичко ређање семантема каткад проблематично. За искуствено доказивање таквог увјерења, па и за недвосмислен одговор на постављено питање, потребни су другачији примјери, неки о чијој се семасиолошкој структури зна много више — у првом реду називи воћака велике распрострањености.

Познато је, наиме, да је у њиховом случају значење плода истакнутије од значења цијеле биљке. Нпр., *јабуком* се на основу сличности назива и дио седла и дио кантара. Исходиште таквих метафоричких помака налази се, јасно је, у семантици плода, одн. његовог облика (и његове величине?). Исто је обилежје, штавише, продуктивно и у ономастико-

¹⁰ Упадљиво је да се ови примјери разликују с обзиром на примјену типографских конвенција: у првом су дефиниције означене словима, чиме је сугерисано да су посриједи различита значења, а не (тјешње повезана) подзначења. Такав поступак Д. Гортан-Премк (2004: 77–79) поводом фитонима сматра бољим (у односу на поступак којим се дефиниције остављају без ознаке), а пошто смо се њеном ставу приклонили без резерве, овдје се нећемо задржавати на одговарајућим аргументима.

¹¹ Ријеч је о семантеми која се у свијести говорних представника датог језика активира аутоматски, чак и ако је неспојива с контекстом у којем се нашао одговарајући облик. У том случају она се накнадно, при разумијевању исказа, одбацује као ирелевантна и замјењује мање истакнуто али контекстуално спојивом.

ну; многа брда заобљеног врха, а онда и насељена мјеста, код нас — у околини Београда и Ваљева, у Подрињу итд. — носе име *Јабука* (RJA). И у фразеолошким јединицама попут слједећих: (*бишћи*) *као јабука* ‘врло лијеп (о дјетету, дјевојци, момку)’ (РСЈ), *када роди јавор јабукама* ‘никад’, *зајрисћи (у) (киселу) јабуку* ‘упустити се у тежак, обиман и(ли) ризичан посао’ (РСА) — као продуктивне налазимо семе које се тичу плода¹². И етимолошки гледано на фитоним *јабука*, у односу на значење цијеле биљке, старије је значење њеног економски најзначајнијег дијела (ПЕРСЈ: 450). И не само то, осим морфолошких својстава плода — облика и величине (§ 4), боје покожице (§ 5), конзистенције и укуса меса (§ 6), те времена сазријевања (§ 7) — у народној, пучкој номенклатури јабукових сорти и сорти осталих наших воћака не препознаје се, као мотивација, готово ништа¹³:

(4) *крујлача, колушара, кошурача, дујајлија, великача, круј-наја...* (Јошић 2016: 54–59).

(5) *руменика, зеленика, б(ј)елица, восковка, арайка, лайш-ка...* (Јошић 2016: 42–53).

(6) *шврдаја, мекача, ђамуклија, воденика, маслинка, зејин-ка, брашњара, муклија...* (Јошић 2016: 70–78); *слађунка, меденка, шећерлија, шербейлија, киселица...* (Јошић 2016: 62–66).

(7) *ранка, озимача, видовача, ђејровача, илињача, јосиоћин-ка, крстиовача, ми(х)ољача, мишровача...* (Јошић 2016: 12, 79–85).

Ни упоредна истраживања ономасиолошког присту-па не дају основа за другачији став. Наиме, помоћу грађе из мноштва сродних и несродних језика из свих дијелова свијета доказује се да називи за биљне организме и њихове плодове могу бити повезани на четири морфолексичка начина, али да код воћака изразито преовлађују обрасци у којим се назив организма изводи (творбено или семантички) од назива плода: енгл. *pear* > *pear-tree*, фр. *poire* > *poirier*, рус. *груша* ‘плод крушке’ > *груша* ‘дрво крушке’. С

¹² Да „и дрво може бити лепо”, аутора је у електронској преписци упозорио Н. Ивановић. Нека се стога напомене и да значење плода у првом примјеру потврђују варијанте истог устаљеног поређења — *као румена/злајна јабука* (в. Дринчић-Вуксановић 2006: 379; Штасни 2019: 294), па и неке друге „у обичај узете ријечи”, нпр. магијска формула *Да си јабука, да ти у њедра мей-не!* (в. Самарџија 2019: 90).

¹³ Особито је занимљиво што је Вук на узаном простору једног рјечничког чланка демонстрирао способност да готово сва наведена обиљежја препозна и без асистенције семантичких теорија развијених у међувремену, дакле сам (или уз помоћ Ј. Копитара?): „Шљива има од много руку, н. п. *мајаруше* или *јожееш-киње*, којијех има највише; *ране шљиве*, које нијесу плаветне него зелене или жућкасте и крупније су од пожешкиња; *шур-јуње*, које такођер доспијевају прије пожешкиња, ни оне нијесу врло плаветне као пожешкиње, него црвене и не могу се цијепати; *шрноваче*, које су округле” (СР).

друге стране, код врста које су човјеку важне из других разлога — нпр. због дрвне масе, као у примјеру букве — очекује се да појам биљке као цјелине буде (когнитивно) истакнутији од појма плода као њеног дијела, па и да творбени образац у којем учествују одговарајући називи буде усмјерен обратно: енгл. *beech* ‘дрво букве’ > *beechnut* ‘плод букве’ (Косн 1999: 334–343).

Да је значење плода јабуке начелно познатије од значења цијелог дрвета, тј. да се на подстицај заједничког им назива у човјекову свијест знатно чешће призива представа плода, напосљетку потврђује и оно што је најважније за тему које смо се подухватили — синхронизиски подаци из асоцијативних рјечника српског језика (АРСЈ; АРСЈД). У вези с тим подацима напомињемо да је прва публикација настала испитивањем 800 студената (18–25 г.), а друга захваљујући сарадњи 200 полазника предшколских установа (5–7 г.). По обради тако прибављених одговора испоставило се да су у тесту слободних асоцијација, подстакнути ријечју *јабука*, обоји учесници истраживања — како млађи (§ 8), тако и старији (§ 9) — реаговали доминантно ријечима које се одnose на плод. Једина битнија разлика потиче отуда што су студенти читовали и прагматичке, културно условљене асоцијације (§ 10), тј. оне које дјеца из забавишта, наравно, још нису стекла у процесу об-разовања и уопште социјализације:

(8) *дрво* 9 : *воће* 70; *црвена* 25, *зелена* 11, *жути* 3; *јегеш/јело* 23, *слајка* 7, *кисела* 3; *црв* 3; *зрела* 1; *окруила* 1...

(9) *дрво* 16 : *воће* 115; *црвена* 75, *зелена* 61, *жути* 1; *црв* 55; *слајка/сласи* 18, *кисела* 13; *сочна/сочнос* 14; *укусна/укус* 7; *зрела/зрелос* 7; *јело/јеси* 7; *јлод* 5; *окруила* 2...

(10) *здравље/здрава* 89; *Адам и Ева* 22, *раздор(а)* 10; *злајно/злајна* 6, *свадба* 3...

На питање које природно намеће претходни аргу-ментацијски екскурс — да ли онда сваки економски значајни биљни дио у рјечнику треба дефинисати прије саме биљке — спремно одговорамо одрично. Уколико је тај значајни дио нпр. дрвна грађа (§ 11), одговарајући појам ипак треба описати на даљим позицијама полисемантичког низа, будући да је једносмјерност синегдотског помака, о којој се говорило у уводу, ограничена на називе за споља видљиве, опажљиве дијелове:

(11) *орех* ‘високо листопадно дрво *Juglans regia*, коштуња-вог плода, чије се језгро једе или се из њега цеди уље; плод те биљке; врста дрвета погодног за столарску обраду’.

Унутрашњи, споља неопажљиви дијелови, какво је дрво према дрвенастој биљци, могу да добију име своје цјелине, нарочито стога што се, строго гледано, ту и не ради о (непостојећој) синегдоху „цјелина за дио”, него о метонимији „садржавајуће за садржај”,

која свакако може бити двосмјерна (WILKINS 1996: 278). Значење плода, с друге стране, јесте основно значење већине општепознатих фитонима, посебно оних који означавају воћке. Сходно томе, а и чињеници да корисници очекују да га виде као прво значење, у рјечницима попут Једнотомника оно треба да буде круна фитонимског чланка.

3.2. Број дефиниција: Општа и термилошка значења

Будући да фитоними спадају међу лексеме које одликује и популарно и експертско значење, и при њиховој обради актуелно је питање како треба разматрати одговарајуће семанте: уједно или раздвојеним дефиницијама. У Једнотомнику се поводом фитонима досљедно примјењује први приступ, вјероватно зато што је тако економичније, а и зато што су скупови реалија на које се односе популарно и експертско значење одређеног фитонима потпуно или готово потпуно подударни. Другим ријечима, при одређивању биљака које јесу, одн. нису јабука неће се разићи погледи ботаничара и обичног човјека. У класу јабуке њих ће двојица укључивати исте јединке, као што ће неке друге јединке обојица искључивати из те класе. Па ипак, њихово сагласје не би имплицирало да су се при томе служили истим врстама знања, тј. да су иста обиљежја третирали као категоријски релевантна, одн. ирелевантна¹⁴.

Иако би се раздвајање обраде популарног и експертског значења фитонима лако и брзо аргументовало на теоријском правцу којим смо кренули, овдје ћемо се детаљније осврнути на другу чињеницу: да лексема *јабука* — с обзиром на праксу израде рјечника — није слична лексеми *око*, која „у основној реализацији функционише и као реч општега фонда и као термин”, него лексеми *крућ*, „чије су само неке реализације у полисемантичкој структури термилошке” (ГОРТАН-ПРЕМК 2004: 124). Значење јабуке као цјелине у ботаници је, наиме, примарно и једино¹⁵, док се плод јабуке означава баш таквом, описном синтагмом — *јлог јабуке* (в. нпр. Јосифовић и др. 1972: 141–150). С друге стране, у свакодневном, регистарски необиљеженом језику — као што смо доказали — преовлађује употреба у значењу јабуке као (истакнутог) дијела. Отуда одговарајућу лему, по нашем суду, не треба обрађивати као лему *око*, него на начин који цитирана ауторка на истом мјесту пре-

поручује за лему *крућ*. Прије него што такав приступ и демонстрирамо, испитаћемо које су све значењске компоненте битне за ботаничку, а које за нетермилошку дефиницију фитонима.

3.3. Садржај дефиниција: Релевантна семантичка обиљежја

При обради биљних назива Једнотомник најдосљедније наводи сљедеће елементе дефиниције: двочлани (ново)латински назив биљке као врсте, податак о њеној припадности вишој таксономској категорији (најчешће породици), те податке о општем изгледу биљке, тј. *хабитусу*, и њеној географској распрострањености, тј. *ареалу*. Хабитус се обично описује терминима који су у ботаници увријежени још од Теофраста: *једнојодишња зељаста биљка*, *зимзелени жбун*, *листојадно дрво* итд. Штавише, ти термини махом служе и као генерички називи, тј. (у смислу компоненцијалне анализе) *архисеме*. Ареал се обично наводи уопштено, у дефиницијама назива за тропске и суптропске врсте, у вези с којима је изостављен, вјероватно омашком, у тек неколико примјера (какви су *лимун*, *лојос* и *каучуковац*). Прецизније просторне координате наводе се, оправдано, ондје гдје су специфичне (§ 12). Тек спорадично у РСЈ се као генерички називи употребљавају термини чији садржај уједно укључује сему хабитуса и сему ареала и(ли) намјене (§ 13). Недовољно су, дакле, искоришћени економичност и информативни потенцијал хиперонима попут *ајруми* ‘дрвенасте биљке или жбунови суптропских и тропских предјела култивисани ради људског ужитка у исхрани (тзв. јужно воће)’¹⁶, *јовијарске биљке* ‘зељасте биљке култивисане ради основне исхране људи’¹⁷, *крмне биљке* ‘зељасте биљке култивисане ради исхране стоке’:

(12) *рузмарин* ‘средоземни грм...’; *баобаб* ‘афричко дрво...’; *јинко* ‘источноазијско дрво...’; *секвоја* ‘врста америчког црногоричног дрвета’; *еукалиптус* ‘високо зимзелено дрво...

¹⁴ У Русији се, нпр., на фундаменталну различитост општег, свакодневног и математичког поимања праве (линије), рус. *прямая*, као и на одразе те различитости у одговарајућим дефиницијама, па и сличне примјере у биљном именослову и другдје – указивало још учи Великог отаџбинског рата (в. ШЕРБА 1940).

¹⁵ И не само то: оно је и небројиво, одн. *singulare tantum* (в. нпр. ТАФРА 2019: 97), јер упућује или на одговарајући биљни род или на његову најистакнутију врсту, како у виду читавог таксона тако и у виду сваког његовог представника.

¹⁶ На евентуалну примједбу да се именица *ајруми* употребљава релативно ријетко, те да можда није погодна за дефинисање, морало би се признати да је то чак и доказано (в. нпр. CORINO – MARELLO 2021: 121–122). У исти мах је, међутим, доказано, и то анкетирањем, да је она позната свима који располажу основама средњошколског образовања, што је у једнојезичној лексикографији чини неупитно проходном.

¹⁷ На евентуалну примједбу да категорије воћа и поврћа нису дискретне, тј. да је припадност неких врста попут лубенице спорна (уп. нпр. чланке у HE и HER), реплицирамо да то није довољан разлог да се одговарајући податак, о припадности воћу или поврћу, начелно одбаци као елемент фитонимске дефиниције. Тиме би се, наиме, жртвовала корист коју она доноси при обради многобројних јестивих врста. Из описа лубенице она пак може да се одстрани, што је и учињено у VRH и PCJ, а још би боље било да се избором погодних обиљежја нагласи шта је то сврстава у воће, а шта у поврће.

пореклом из Аустралије'; *кикирики* 'зељасти биљка топлих предела... пореклом из Бразила'.

(13) *зоб* 'врста стрног жита...'; *ірејифруш* 'врста агрума...'; *красіавац*, *йайлициан*, *цвекла*, *рошквa* 'повртарска биљка...'; *гешелина*, *луцерка* 'кормна биљка...'.¹⁷

Највећу разноликоост семантичке обраде фитонима у Једнотомнику испољавају обиљежја која се тичу морфологије, хемијског састава и намјене биљака, одн. њихових дијелова важних за човјека. Разлог за толику разноликоост обраде поменутих обиљежја лежи не само у разноврсности биљног царства него и у чињеници да границе између знања о језику (или *језичкој знања*) и знања о свијету (или *енциклопедијској знања*) није могуће поставити тако да се око њих сви аутори сложе једном засвагда (в. НАІМАН 1980). Другим ријечима, немогуће је прецизно одредити која су семантичка обиљежја једне леме (тачније, једне од њених семантема) релевантна за општи рјечник, а која то нису, па их из општег рјечника треба изоставити.

Отуда у Једнотомнику — од секције до секције и од чланка до чланка — дефиниција фитонима знатно варира иза мање-више уједначеног почетног дијела, у којем се наводе подаци о таксономским категоријама биљке, те њеном хабитусу и ареалу. Па ипак, у узорним примјерима дефинисања могу да се уоче неке ауторске тенденције, најмање двије, неријетко различито усмјерене. Прва је, чини се, више усмјерена језичком знању корисника, а огледа се у указивању на хемијско-морфолошка обиљежја којим се објашњава (творбено) поријекло дате леме (§ 14), метафоричка употреба њене основне семантеме (§ 15), значење њених семантема које се сматрају изведеним од основне (§ 16) и значење фразеолошких јединица које укључују дату лему (§ 17):

(14) *рунолист* '.... чије је лишће обрасло густим дланицама'; *висибaбa* '... с висећим белим звонастим цветовима'; *сунцокреп* '... с главичастом цвасти која се окреће за сунцем'.

(15) *јаблан* 'високо листопадно дрво...'; *фиј*. висок момак; вољени мушкарац'.

(16) *банана* '1. а. зељасти биљка... дугуљастих плодова...; плод те биљке. 2. врста електричног утикача налик на плод банане. 3. (у кошарци) блокада лопте високим скоком и испруженом руком'.

(17) *дрен* 'ониско дрво или грм... чврсте дрвне масе' • *здрав* као ~ 'врло здрав, крепак'; *кукољ* 'једногодишња зељасти биљка... чахурастог плода са отровним семенкама, која расте као коров по ливадама и њивама (као уродица пшенице, ражи и др.)' • у сваком *жишћу* има *кукоља* 'лоших људи и штетних ствари има свуда, у свакој средини'.

Друга тенденција у лексикографском избору хемијско-морфолошких обиљежја релевантних за семантику фитонима више је усмјерена енциклопедијском знању обичног корисника рјечника, а огледа су у

указивању на обиљежја којим се објашњава намјена дотичне биљке, одн. њеног дијела важног за човјека. Поменућемо, наравно, само неколико најрепрезентативнијих примјера (за остале в. ИВАНОВИЋ 2021).

У случају биљних дијелова који се употребљавају у технолошке сврхе таква су механичка обиљежја (§ 18). Код украсних биљака аналогна су обиљежја ЛИЛЕП И ТАКВЕ И ТАКВЕ БОЈЕ (§ 19), а код оних које се користе за издвајање етеричног уља или као зачинске обиљежја ТАКВОГ И ТАКВОГ МИРИСА, одн. ТАКВОГ И ТАКВОГ УКУСА (§ 20). У случају биљних дијелова чија се јестивост, за разлику од плода и сјемена, не очекује, нпр. код листа или цвијета/цвасти, таква су обиљежја СОЧАН И МЕСНАТ (§ 21).

(18) *бамбус* '... чије се танко еластично дрво употребљава у изради намештаја, штапова и др.'

(19) *бејонија* 'украсна биљка... с лепим, шареним асиметричним листовима и белим, ружичастим, црвеним или жутиим цветовима'

(20) *босиљак* 'једногодишња зељасти биљка пријатног мириса... која се употребљава при верским обредима и као зачин'; *мајочина/мајичњак* 'мирисна вишегодишња зељасти биљка... која се користи у пчеларству, као лековита и за издвајање етеричног уља'; *рен* '... чији се љути ароматични корен употребљава као зачин'

(21) *блићва* '... чије се сочно лишће употребљава за исхрану људи и стоке'; *карфиол* '... чија се месната цваст употребљава као поврће'

Према томе, из Једнотомниковог чланка насловљеног лемом *јабука* — која је овдје највише анализирана једино зато што се о њој засад зна највише — неоправдано је одсутна сема облика ОКРУГЛАСТ, која извјесно мотивише секундарно, метафоричко значење 'лоптаст предмет или део предмета који подсећа на плод јабуке', а можда и макар дио значења фразеолошке јединице (*бићти*) *као јабука* 'врло лијеп'. Са становишта теорије прототипа из истог чланка неоправдано су изостављене и семе које се односе на особине покожице (тј. боју), особине меса (тј. конзистенцију и укус), те вријеме сазријевања, дакле семе које се односе на све оно помоћу чега се распознају поједине сорте јабуке (в. § 4–7), као поткласе мање типичних представника исте категорије. А будући да је из угла свију узрасних група типична воћка управо јабука (в. АРСЈ, стр. 151; и АРСЈР¹⁸) — због чега се остале воћке самјеравају према њој, а не она према осталим воћкама — са становишта теорије прототипа може се рећи и да је у дефиницији

¹⁸ Датим акронимом означена је грађа необјављеног *Развојној асоцијативној речника српској језика*, прикупљена од испитаника из четирију узрасних група: 5, 9, 13 и 17 г. (Јанковић – Јакитић-Шимшић 2021). Податак да су све те групе, подстакнуте ријечју *воћка*, реаговале доминантно ријечју *јабука*, и то „са више него дупло већом фреквенцијом у односу на други асоцијат“, повјерио нам је, у електронској преписци, Д. Јанковић.

исписаној из РСЈ сема величине крупан неоправдано присутна. У нешто мањој мјери, стога што је редундантна, исто би се могло устврдити за сему укусан; наиме, она је већ садржана у значењу хиперонима *воћка*, па је не треба понављати осим у намјери да се тај укус спецификује, што у РСЈ није учињено. На крају, што се тиче (ново)латинских назива рода *Malus* и породице *Rosaceae*, није потребно посебно доказивати да за обичног корисника — неупућеног или недовољно упућеног у Линеову номенклатуру — они нису нарочито вриједни. Међутим, такве податке нипошто не треба искључивати из општих рјечника, који имају да служе свима, па и експертима. Право мјесто њиховог присуства, ипак, не би била прва, немаркирана дефиниција, него она која се налази на крају полисемантичког низа, обиљежена квалификативом *бош*. У таквом, стручном објашњењу — с обзиром на врсту знања на којој је оно засновано — таксономски ће називи бити и потребни и довољни, док у објашњењу намијењеном свим корисницима нису добродошли, ако ни због чега другог, а оно зато што их ионако нема на лијевој страни рјечника.

4. Закључна разматрања

Да би се из данашње перспективе адекватно описао појам јабуке, у лексикографској дефиницији поред облика плода ваља поменути и податке који обавјештавају о укусу, конзистенцији и боји тог плода, па и времену његова сазријевања. Само такво објашњење прву семантему одреднице *јабука* на прави начин смјешта не само у српски лексички систем (организован помоћу веза с хиперонимом, кохипонимима, хипонимима, осталим семантемама, те фразеолошким и лексичким дериватима) него и у когнитивни систем већине говорних представника српског језика (који се манифестује како у самој језичкој структури, тако и у разним видовима мисаоног испољавања, посебно првим асоцијацијама одговарајућих испитаника). Будући да експертском погледу на свијет одговарају другачије класификације и категорије, од рјечничке дефиниције какву заступамо требало би одијелити стручну, таксономску — маркирану не само посљедњим мјестом у полисемантичкој стратификацији, које је резервисано за значења ограничене употребе, него и прикладним квалификативом. Испред тако маркираног описа находили би се, како је и уобичајено, описи који са полазним, основним стоје у односу појмовне синегдохе и метафоре. Према томе, сходно актуелном стадијуму развоја лингвистике, по нашем суду, који је образложен претходним металексикографским коментарима и одабраним емпиријским чињеницама, за обичног корисника, којем би се општи рјечник

морао прилагођавати и иначе, погодна је једна оваква семантичка обрада:

јабука 1. а. округласта воћка слатке и(ли) наиселе сочне меснате сржи и танке кожасте коре чија је боја обично црвена, зелена или жута. б. листопадно дрво на којем такав плод сазрева обично пред јесен. 2. предмет или део предмета који обликом подсећа на јабуку (тј. њен плод), кугла. 3. *бош*. (*само јг.*) а. биљна врста *Malus domestica*, чије се многобројне сорте узгајају ради плода наведених својстава, питома јабука. б. биљни род *Malus*, од чијих је неколико самониклих врста укрштањем добијена питома јабука.

Иако је предочени нацрт првобитно планиран као мустра за чланке свих осталих фитонима, запажања о разноликости намјене биљака, а посебно хемијско-морфолошких обиљежја којим је та намјена условљена, нагоне на закључак да унутар дате тематске групе треба разграничити барем неколико подгрупа. Поред воћака, међу којим је и јабука, то би биле и повртарске биљке, и љековите, одн. отровне, и украсне, и оне које код нас нису самоникле нити се узгајају... Међутим, како у већини случајева језичка слика класе које припадају наведеним категоријама није истражена ни изблиза као језичка слика јабуке, за још нацрта попут понуђеног била би неопходна додатна истраживања. Таква су истраживања, штавише, већ спроведена, па се у једном ранијем раду истог аутора (Ивановић 2021) могу пронаћи не само лексикографски предлошци за леме *јасуљ*, *нана* и *ружа*, као називе типичних повртарских, љековитих и украсних врста (в. нпр. ŠTASNI 2017: 145–150), те лему *кафа*, као назив врсте која код нас није самоникла нити се узгаја — него и табеларно приказана мјерила за идентификацију и рангирање семантичких обиљежја релевантних за фитониме уопште.

Напомена

Чланак је написан током докторских студија које је стипендијом финансијски омогућило Министарство науке Црне Горе. Проистекао је из самосталног истраживања обављеног под надзором проф. Рајне Драгићевић, на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Рад је из аспекта своје струке пропратио и др Мијат Божовић, ангажован на Универзитету Црне Горе, у настави на предметима из анатомије и систематике биљака. На свим сугестијама којим су оплеменили коначну верзију текста аутор обома и овим путем изражава најдубљу захвалност.

Литература

- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка (1982). О семантичком садржају лексикографске дефиниције. У: Драго Ћупић и др. (ур.), *Лексикографија и лексикологија* (стр. 49–51). Београд: Институт за српскохрватски језик, Филолошки факултет – Нови Сад: Филозофски факултет, Матица српска.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка (2004). *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Београд: Завод за уџбенике.

- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка (2013). О лексикографској дефиницији и систему лексикографских дефиниција у једнојезичном речнику. У: Milivoj Alanović i dr. (ur.), *Zbornik u čast Veri Vasić: Leksika – gramatika – diskurs* (str. 31–39). Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка (2016). Неколико речи о савременој српској дескриптивној лексикографији. У: Јасмина Дражић и др. (ур.), *Зборник у част Љиљани Субојић: Теме језикословне у србисџији кроз дијакронију и синхронију* (стр. 431–437). Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду.
- ГРИЦКАТ-РАДУЛОВИЋ, Ирена (1988). Проблеми описне лексикографије (приступна академска беседа). *Глас Огљења језика и књижевности САНУ* 13, 7–13.
- ДЕШИЋ, Милорад (1980). О дефиницијама у Речнику САНУ. *Наш језик* 24(3), 115–128.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна (2010). *Лексиколоија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна (2020). О неологизмима у српском језику из угла припреме корпуса за израду вишетоног речника савременог српског језика Матице српске. *Јужнословенски филолоџ* 76(1), 107–121.
- ДРИНЧИЋ-ВУКСАНОВИЋ, Радојка (2006). Културни концепт лексеме *јабука* у српском језику. *Српски језик* 11, 373–383.
- ИВАНОВИЋ, Милан (2021). Семантичка обиљежја као елементи дефиниције фитонима у Матицином једнотомнику и општим једнојезичницима уопште. У: Стана Ристић и др. (ур.), *Лексикографија и лексиколоија у свешћу актуелних проблема* (стр. 313–336). Београд: Институт за српски језик САНУ.
- ИВАНОВИЋ, Ненад, Миланов, Наташа (2018). Лексикографија српског књижевног језика: Лексикографски програм у Матици српској. У: Милосав Тешић и др. (ур.), *Српска лексикографија од Вука до данас* (стр. 81–95). Београд: Српска академија наука и уметности – Савез славистичких друштава Србије.
- ЈАНКОВИЋ, Драган, Јакић-Шимић, Милена (2021). Развојни асоцијативни речник српског језика: Анализа заступљености синтагматских и парадигматских асоцијата. У: Стана Ристић и др. (ур.), *Лексикографија и лексиколоија у свешћу актуелних проблема* (стр. 863–884). Београд: Институт за српски језик САНУ.
- ЈОСИФОВИЋ, Младен и др. (1972). *Флора СР Србије, 4*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- ЈОШИЋ, Неђо (2016). *Воћарска лексика и џерминологија у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош (1999). Метонимија и синегдоха. *Српски језик* 4(1–2), 171–202.
- МИЛАНОВИЋ, Александар (2018). Историјски речници. У: Милосав Тешић и др. (ур.), *Српска лексикографија од Вука до данас* (стр. 129–139). Београд: Српска академија наука и уметности – Савез славистичких друштава Србије.
- ПЕШИКАН, Митар (1967). Неволје рада на нашим описним речницима. *Наш језик* 16(3), 193–204.
- РИСТИЋ, Стана, ЛАЗИЋ КОЊИК, Ивана (2016). Репрезентативност Речника САНУ за етнолингвистичка истраживања: Од лексикографске дефиниције ка когнитивној. У: Стана Ристић и др. (ур.), *Лексиколоија и лексикографија у свешћу савремених џисџија* (стр. 377–394). Београд: Институт за српски језик САНУ.
- САМАРЦИЈА, Снежана (2019). Глогов колац и тиква без корена: Биљни свет у Вуковој збирци пословица. У: Јоја Карановић (ур.), *Гора калинова: Биљни свешћ у џрадиционалној кулџури Словена* (стр. 85–104). Београд: Удружење фолклориста Србије – Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto.
- ХАЛАС ПОПОВИЋ, Ана (2017). *Увод у лексичку џолисемију*. Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду.
- ШТАСНИ, Гордана (2019). Лексички спојеви с компонентом *јабука*. У: Јоја Карановић (ур.), *Гора калинова: Биљни свешћ у џрадиционалној кулџури Словена* (стр. 285–301). Београд: Удружење фолклориста Србије – Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto.
- ЩЕРБА, Лев, В. (1940). Опыт общей теории лексикографии. Этюд I: Основные типы словарей. *Известия Академии наук СССР (Отделение литературы и языка)* 3, 89–117.
- ATKINS, B.T.S., RUNDELL, Michael (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- BÉJOINT, Henri (1988). Scientific and Technical Words in General Dictionaries. *International Journal of Lexicography* 1(4), 354–368.
- CORINO, Elisa, MARELLO, Carla (2021). Squeezing Italian dictionaries in search of citrus juice and fruit. *Lexicographica* 37(1), 115–135.
- CRUSE, Alan (2011). *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- FRAWLEY, William (1989). The dictionary as text. *International Journal of Lexicography* 2(3), 231–248.
- GEERAERTS, Dirk (2007). Applied and Interdisciplinary Perspectives: Lexicography. In: Dirk Geeraerts & Hubert Cuypkens (ed.), *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics* (pp. 1160–1174). Oxford – New York: Oxford University Press.
- GEERAERTS, Dirk (2010). *Theories of Lexical Semantics*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- HAIMAN, John (1980). Dictionaries and Encyclopedias. *Lingua* 50, 329–357.
- HANKS, Patrick (2016). Definition. In: Philip Durkin (ed.), *The Oxford Handbook of Lexicography* (pp. 94–122). Oxford – New York: Oxford University Press.
- HARTMANN, R.R.K., JAMES, Gregory (1998). *Dictionary of Lexicography*. London – New York: Routledge.
- KOCH, Peter (1999). TREE and FRUIT: A cognitive-onomasiological approach. *Studi Italiani di Linguistica Teorica e Applicata* 28(2), 331–347.
- KOCH, Peter (2012). The pervasiveness of contiguity and metonymy in semantic change. In: Kathryn Allan & Justyna Robinson (ed.), *Current Methods in Historical Semantics* (pp. 259–311). De Gruyter Mouton.
- LEW, Robert (2013). Identifying, Ordering and Defining Senses. In: Howard Jackson (ed.), *The Bloomsbury Companion to Lexicography* (pp. 284–302). London – New York: Bloomsbury Academic.
- LIPKA, Leonhard (2002). *English Lexicology: Lexical structure, word semantics & word-formation*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- NERLICH, Brigitte (2010). Synecdoche: A trope, a whole trope, and nothing but a trope?. In: Armin Burkhardt & Brigitte Nerlich (ed.), *Tropical Truth(s): The Epistemology of Metaphor and other Tropes* (pp. 297–319). Berlin – New York: De Gruyter.
- NERLICH, Brigitte, CLARKE, David (1999). Synecdoche as a cognitive and communicative strategy. In: Andreas Blank & Peter Koch (ed.), *Historical Semantics and Cognition* (pp. 197–213). Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- PRČIĆ, Tvrtko (2016). *Semantika i pragmatika reči*. Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
- RAFFAELLI, Ida (2015). *O značenju: Uvod u semantiku*. Zagreb: Matica hrvatska.
- ROSCH, Eleanor et al. (1976). Basic Objects in Natural Categories. *Cognitive Psychology* 8, 382–439.
- ŠIPKA, Danko (2006). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska.

- ŠTASNI, Gordana (2017). The prototypical plants in Serbian culture. У: Зоја Карановић (ур.), *Гора божурова: Биљни свет у ирационалној култури Словена* (стр. 141–152). Београд: Удружење фолклориста Србије – Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”.
- TAJRA, Branka (2019). Gramatička višeznačnost kategorije broja. *Croatica* 63, 79–103.
- WILKINS, David (1996). Natural Tendencies of Semantic Change and the Search for Cognates. In: Mark Durie & Malcolm Ross (ed.), *The Comparative Method Reviewed: Regularity and Irregularity in Language Change* (pp. 264–304). New York – Oxford: Oxford University Press.
- ZGUSTA, Ladislav i dr. (1991/1971). *Priručnik leksikografije (Manual of Lexicography, prev. Danko Šipka)*. Sarajevo: Svjetlost – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Лексикографски извори

- APCJ: ПИПЕР, Предраг (ур.) (2006). *Асоцијативни речник српског језика, 1 (од стимулуса ка реакцији)*. Београд: Београдска књига – Службени лист Србије и Црне Горе – Филолошки факултет Универзитета у Београду.
- APCJD: ЧАБАРКАПА, Наташа (2014). *Асоцијативни речник деце предшколског узраста*. Београд: Центар за унапређење животних активности – Институт за експерименталну фонетику и патологију говора.
- БР: СИМОНОВИЋ, Драгутин (1959). *Ботанички речник научних и народних имена биљака са именима на руском, енглеском, немачком и француском језику*. Београд: Научно дело.
- ПЕРСЈ: ЛОМА, Александар (ур.) (2023–) *Приручни етимолошки речник српског језика, 1–*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- РМС: СТЕВАНОВИЋ, Михаило (ур.) (1967–1976). *Речник српскохрватског књижевног језика, 1–6*. Нови Сад: Матица српска (1–3 и Загреб: Матица хрватска).
- РСА: БЕЛИЋ, Александар и др. (ур.) (1959–2020). *Речник српскохрватског књижевног и народног језика, 1–21*. Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ.
- РСЈ: НИКОЛИЋ, Мирослав (ур.) (2011). *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- СР: СТЕФАНОВИЋ КАРАЏИЋ, Вук (1852). *Српски рјечник истаумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. Беч: [лично издање]. *
- HE: RAVLIĆ, Slaven (ur.) (2020). *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”. <<https://www.enciklopedija.hr/>>. [3. 3. 2020]
- HER: ЈОЈИЋ, Ljiljana, MATASOVIĆ, Ranko (ur.) (2002). *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber.
- RJA: Daničić, Đuro i dr. (ur.). *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, 1–23*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.
- VRH: Jojić, Ljiljana (ur.) (2015). *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- VŠL: ŠENTIJA, Josip (ur.) (2003). *Veliki školski leksikon*. Zagreb: Školska knjiga.

Milan Ivanović

Phytonyms in Matica Srpska's Single-Volume Dictionary and in General Monolingual Dictionaries on the Whole: Descriptive Definitions and Their Order

(Summary)

The article argues that general dictionaries, when semantically processing phytonyms, should first of all describe the notion of the economically most important part of the plant, which in the case of the lemma *jabuka* ‘apple’ would be its fruit, and only after that should they describe the notion of the entire plant organism, which in the given example would be a (deciduous) tree. This would replace the principles of tradition and rationalisation of dictionary defining with the principle of logic, which is already most widely applied in the Serbian lexicography. We proved that the order of the definitions we argue for is more logical by using empirical data about the lexeme *jabuka*, i.e. proving the hypothesis that the (cognitive) salient sense is that of fruit. In response to the stimulus of the phonemic structure /j/-/a/-/b/-/u/-/k/-/a/, in the minds of the representative speakers of the Serbian language, both students and preschoolers, the most frequently activated representation of an apple was that of fruit. Relevant semantic features were also productive when formulating metaphorical senses (‘a similar-shaped part of a saddle’), toponyms (*Jabuka* ‘one of many hills with a rounded top’), phraseological units (*kada rodi javor jabukama* ‘when pigs fly, i.e. never’), and names for different apple varieties (*bjelica, arapka; dugajlija, krupnaja; tvrđaja, pamuklija; šerbetlija, kiselica; ozimača, vidovača, petrovača*, etc.). Within the theoretical framework provided not only by the structural but also the cognitive semantics, apart from the order of definitions, we also analysed their number and content. In terms of the number, we claim that the taxonomic senses of phytonyms, which are the primary and the only ones in botany, should be separated in general dictionaries from the ordinary senses, that are unmarked in terms of register, and represented at the end of a polysemantic sequence. Finally, we studied the components that are currently contained in the explanations of generally familiar phytonyms, primarily in *Rečnik srpskoga jezika* ‘Dictionary of the Serbian Language’ (‘2007’), and the components such explanations, as we deem, should contain in the future, in general dictionaries of the same or larger scope. In addition to the paradigmatic relations with the hypernym and co-hyponyms (which, in the case of the lexeme *jabuka* would be *voćka* ‘fruit’, i.e. *kruška* ‘pear’, *šljiva* ‘plum’, *malina* ‘raspberry’, etc.), the study also involved, in line with the prototype theory in semantics, the paradigmatic relations with hyponyms (which in this case would be the previously mentioned names for apple varieties: *bjelica, arapka*, etc.). Thus, considering the features regarding the structure and purpose of an apple tree, i.e. its fruit, we identified all the features which appear to be semantically relevant, and accordingly significant to be lexicographically processed, regardless of whether they are distinctive or not. The conclusions we reached in the study carried out in this way are presented in the final section of the paper, in the form of a dictionary article titled the lemma *jabuka* assuming that the reader, i.e. the reader it was adapted to, was an ordinary dictionary user.

Atlas boja u jedanaestom i dvanaestom izdanju rečnika Zingarelli: evolucija i karakteristike

Maurizio Barbi

 <https://orcid.org/0000-0003-3735-5588>

Univerzitet u Beogradu – Filološki fakultet (Srbija)

maurizio.barbi@fil.bg.ac.rs

Sažetak

Registrowanje boja i njihovih nijansi u nekom rečniku može da predstavlja problem za leksikografe, ali u isto vreme da bude i izazov. Pokušaćemo da okarakterišemo najprikladniji način koji prosečnom korisniku omogućava da shvati značenje boja registrovanih u nekom jeziku, a to je u našem slučaju italijanski jezik. U širokom *korpusu* rečnika koje smo uzeli u razmatranje, jedino rečnik *Zingarelli* ima poseban odeljak pod nazivom *Atlas boja*, koje su date u vidu ilustracija. Cilj istraživanja je analiza razlika među različitim izdanjima ovog rečnika u kojima je prisutan *Atlas boja*, a koji je uveden u toku jedanaestog izdanja (1983–1992) i ažuriran u kasnijim izdanjima. U istraživanju je korišćen kontrastivni metod, jer omogućava posmatranje evolucije *Atlasa boja* kroz različita starija i nova izdanja rečnika *Zingarelli* (1983–2024). Rezultati istraživanja pokazuju nove načine registrovanja boja u vremenskom razdoblju od gotovo četiri decenije. Osim toga, prezentovani su i tonaliteti boje koji su izostavljeni u ovom vremenskom periodu, kao i neki hromonimi na koje smo ukazali leksikografima ovog rečnika.

Ključne reči: boje, hromonimi, italijanski jezik, leksikografija, nijanse, rečnik, *Zingarelli*.

Abstract

The registration of colours and their nuances within a dictionary presents both a problem and a challenge for lexicographers. This paper aims to determine the most effective method for conveying the meaning of colour-related terms to the average user, specifically within the context of the Italian language. Among the examined dictionaries, only the *Zingarelli* dictionary features a dedicated *Atlas of Colours* section, which employs illustrations to represent colours. This research analyses the evolution of the *Atlas of Colours* across various editions of the *Zingarelli* dictionary, beginning with its introduction in the eleventh edition (1983–1992) and continuing through subsequent updates. A contrastive method is employed to observe the changes in the *Atlas* over nearly four decades (1983–1992). The study reveals variations in the registration of colours throughout this period. Additionally, the paper proposes the inclusion of several previously unregistered chromonyms suggested by the author, which could potentially be incorporated into future editions of the *Zingarelli* dictionary.

Keywords: colours, chromonyms, Italian language, lexicography, nuances, dictionary, *Zingarelli*.

1. Uvod

U ovom radu analizirali smo registrovanje hromonima u rečniku *Zingarelli*. Registrovanje boja i odgovarajućih nijansi može da predstavlja problem, ali i izazov za leksikografe, koji imaju zadatak da predstave hromonime uz pomoć definicija koje treba da budu jasne prosečnom korisniku ili *čoveku sa ulice* kako ga je definisao Papini (1977: 314). Analizirali smo definicije u glavnim italijanskim rečnicima i zaključili smo da one

nisu istovetne. Naime, kako sugerišu Bandijera, Bonoto i Belamio (BANDIERA et al. 2017: 90) i Iten (ITTEN 1990: 30), postoje različiti načini definisanja boja. Upravo iz tog razloga uporedili smo različita registrovanja koja se tiču *crvene* boje. Ona nam pokazuju da percepcija boja zavisi i od kulture kojoj određeni jezik pripada, kao što su zapazili Marelo (MARELLO 1996: 103) i Šipka (2022: 25–27). Nakon što smo analizirali najvažnije italijanske rečnike, uočili smo da *Zingarelli* jedini ima poseban odeljak posvećen bojama, koji nosi naziv *Atlas boja*. U

ovom atlasu postoji grafička ilustracija određene boje i njen naziv. Od jedanaestog do dvanaestog izdanja rečnika *Zingarelli* (u vremenskom rasponu od gotovo četrdeset decenije, između 1987. i 2024. godine), uočili smo pojavu novih hromonima, ali isto tako i nestanak nekih već postojećih. Rezultat naše komparativne analize je tabela koja predstavlja evolutivni razvoj *Atlasa boja* u ovom vremenskom periodu. Ovoj tabeli smo pridodali i one hromonime koji se nalaze u *Spisku boja* rečnika *Zingarelli* iz 1987. i iz 2024. godine. Hromonimi sa ovog spiska doprineli su dodatnom poređenju pri analizi *Atlasa boja*. Kroz istraživanje i analizu datih hromonima uočili smo nazive koji se zasnivaju kako na analogiji (ARCANGELI 2008: 70–71), tako i na metonimiji (MORTARA GARAVELLI 2010: 18–20) i na sinesteziji (CATRICALÀ 2012: 26). Najzad, ovo istraživanje podstaklo nas je da tragamo za novim hromonimima i da na njih ukažemo leksikografima rečnika *Zingarelli* sa kojima već nekoliko godina sarađujemo. Ove nove boje bi mogle da se nađu u sledećem *Atlasu boja*, što pokazuje da boje, kao i sve druge reči u jednom rečniku, karakterišu kako novonastale reči, tako i zastarele reči, kao što smatra De Mauro (DE MAURO 2006: 107).

2. Registrovanje boja u italijanskim rečnicima

U našem prethodnom radu (BARBI 2018: 1330–1342) bavili smo se evolucijom žute, crvene i plave boje, koje se nazivaju još i osnovnim (ITTEN 1990: 20–21) ili primarnim (ITTEN 1990: 30; UNOLD 1950: 201–202) bojama. Analizirali smo ove boje u rečniku *Zingarelli* u vremenskom rasponu od 1970. do 2015. godine. U ovom radu, međutim, zbog vremenskih ograničenja, analiziramo samo crvenu boju pomoću korpusa koji čini više italijanskih rečnika, među kojima je i *Zingarelli*, budući da „i rečnici (papirni i elektronski, etimološki i sinhronijski) mogu da se smatraju izvorima podataka” (BAZZANELLA 2008: 91).

Definisati određenu boju za leksikografe može da predstavlja kako problem, tako i izazov. Upravo u vezi s tim, po Papiniu (u našem prevodu)

Jedan od najvećih problema za onoga ko kreira neki rečnik predstavlja definicija reči [...]. Ponekad je teško definisati čak i reči koje su deo svakodnevnog govora i u svakodnevnoj upotrebi. Jedan rečnik naučnih termina koji takođe ima za cilj da popularizuje nauku [...], ovako definiše *crvenu*: ‘prva boja vidljivog spektra bele svetlosti disperzovana kroz prizmu; nalazi se u polju najvećih talasnih dužina između 7500 i 6450 angstrema na ivici toplotnih zračenja’. Smatram da je ova definicija naučno tačna, ali kao običan čovek, da iz iskustva ne znam šta je *crvena* boja, ne bih uspeo da razumem ovu definiciju. U ovom slučaju rečnici [...] rešavaju problem [...] tako što se pozivaju na univerzalno poznate pojmove ili primene, istovremeno ne uskraćujući publiku za neko naučno objašnjenje koje nije previše stručno [...] (PAPINI 1977: 314).

Prema tome, kao što možemo da vidimo, jedan od najvećih problema leksikografa je upravo definicija boja. Problem koji je izneo Papini pre skoro pola veka još uvek je aktuelan. U nastavku ćemo predstaviti značenja *crvene* onako kako je ona definisana u sledećim rečnicima italijanskog jezika:

rosso agg. e s. m. [...] – 1. Uno dei colori dello spettro della luce visibile, precisamente quello corrispondente alla regione di lunghezze d’onda maggiori, approssimativamente comprese tra 800 e 640 nm; è anche uno dei tre colori primari (insieme con il verde e il blu), dalla cui composizione (o sintesi) additiva vengono ottenuti (per es., nella televisione a colori) i colori restanti. Usi come agg.: **a.** Di colore rosso: *il cinabro è r.; inchiostro r.; una matita r. e blu; una cravatta r.; vino r.* (e, secondo le gradazioni e sfumature: *r. chiaro o intenso, r. rubino, r. granato*) [...]¹.

Izvod 1. Rečnik Treccani online.

rosso 1. **agg.**, di colore simile a quello dei papaveri, dei pomodori maturi e delle ciliege: *vestito rosso, vernice rossa, rose rosse* [...] **6. s.m.** [...] FO fis. colore primario fondamentale dell’iride compreso tra l’aranciato e il violetto [...]².

Izvod 2. Rečnik De Mauro online.

rosso **agg.** 1 Dello stesso colore del sangue vivo, uno dei sette colori fondamentali dell’iride: *vino r.; mele, rose r.; pesci r.; capelli r.* [...] **1** Colore r.: *r. scarlatto, vermiglio, fuoco* [...]³.

Izvod 3. Rečnik Sabatini Coletti online.

rosso **A** **agg.** 1 Di colore che nello spettro sta tra il violetto e l’arancio, ed è quello caratteristico del sangue, del fuoco, del papavero: *r. come il sangue; smalto, vestito r.; rosa rossa; vino r.* [...] **B s.m.** [...] **1** Colore rosso: *ha fatto dipingere l’auto di r.; il r. delle sue labbra; r. fiammeggiante* [...]⁴.

Izvod 4. Rečnik Hoepli online.

rosso 1. di colore simile a quello del sangue vivo, della porpora, del ferro incandescente: *una gonna rosso ciliegia; un inchiostro rosso; vino rosso* [...] **s. m. 1.** il colore rosso, uno dei sette colori dell’iride: *un rosso cupo* [...]⁵.

Izvod 5. Rečnik Garzanti online.

rosso **agg** e **s. m.** 1 **s. m.** Il colore corrispondente alle radiazioni elettromagnetiche di lunghezza d’onda compresa approssimativamente tra 645 nm e 750 nm; è uno dei tre colori primari, insieme al verde e al blu, dalla sovrapposizione dei quali si possono ricostruire tutti gli altri colori dello spettro visibile; è comunemente identificato col colore del sangue e del fuoco: *colorire in r.; tingere di r., il r. delle labbra; un vestito di un bel r.* [...] con opportune determinazioni per definire la sfumatura: *r. papavero, r. bandiera, r. magenta* [...].

Izvod 6. Rečnik Devoto Oli 2007.

rosso **A** **agg.** 1 che è del colore del sangue vivo, della porpora, del rubino e sim.: *smalto, inchiostro, abito, vino rosso* [...] **B s. m. 1** il colore rosso: *rosso scuro, bruno, fiammante* [...].

Izvod 7. Rečnik Zingarelli 2024.

¹ Internet sajt:

<<https://www.treccani.it/vocabolario/rosso/>> [29.02.2024].

² Internet sajt:

<<https://dizionario.internazionale.it/parola/rosso>> [29.02.2024].

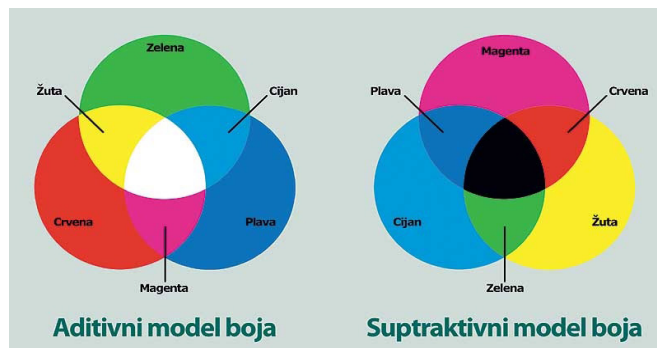
³ Internet sajt: <https://dizionari.corriere.it/dizionario_italiano/R/rosso.shtml?refresh_ce> [29.02.2024].

⁴ Internet sajt: <https://www.grandidizionari.it/Dizionario_Italiano/parola/R/rosso.aspx?query=rosso> [04.04.2024].

⁵ Internet sajt: <<https://www.garzantilinguistica.it/ricerca/?q=rosso>> [29.02.2024].

Opisi *crvene* dokazuju koliko su Papinijevi zaključci aktuelni. Jedini izuzetak predstavlja *Izvod 2*, koji u odeljku *1. agg* ('*prid.*') uvodi različite poznate reference (*zrela paradajz, trešnje*), dok se jezik struke (fizika) pojavljuje u 6. značenju. I *Izvod 5* zasniva se na istom principu, bez ikakvih referenci na jezik struke. *Izvod 3*, međutim, objedinjuje poznate reference i jezik struke u jedinstveno značenje, bez dodatnih pojašnjenja, analogno *Izvodu 4*. S druge strane, *Izvod 1* daje prvenstvo naučnom jeziku, dok poznate reference, koje ne asociraju nedvosmisleno na *crvenu* boju (*inchiestro* 'mastilo', *matita* 'olovka', *cravatta* 'kravata'), stavlja u drugi plan. Naučni jezik je prisutan i u *Izvodu 6*, gde je objedinjen sa poznatim referencama (*colore del sangue e del fuoco* 'boja krvi i vatre'). Najzad, u *Izvodu 7* u oba značenja (*agg. 1* i *s.m. 1*) leksikografi su odlučili da daju prednost poznatim i nedvosmislenim referencama (*sangue* 'krv'). Isto tako, i primeri predstavljeni u *agg. 1*, zahvaljujući prethodnom opisu, podjednako su nedvosmisleni.

Takođe, u *Izvodu 1* i *Izvodu 6*, među *primarnim bojama* uočavamo *zelenu*, bez objašnjenja na šta se primarne boje odnose, što prosečnom korisniku može predstavljati problem u razumevanju. Naime, kako tvrde Bandijera, Bonoto i Belamio, „postoje mnogi modeli za definisanje boja, ali se oni ne mogu objektivizirati u jedinstven model i zavise od teorijske perspektive u koju se postavljamo” (BANDIERA et al. 2017: 90).



Prikaz 1. Primarne boje: aditivni model boja / suptraktivni model boja.

Na primer, s jedne strane stoje *primarne boje*, svojstvene *suptraktivnom modelu boja* (BANDIERA et al. 2017: 90) i strukturalnoj teoriji boja (ITTEN 1990: 30), koje se sastoje od *crvene*, *žute* i *plave*. Rezultat mešanja ove tri boje je *crna* i u štampi je ova klasifikacija poznata kao CMYK (na engleskom *Cyan, Magenta, Yellow, Key*⁶, odnosno *cijan, magenta, žuta* i *crna*). S druge strane, pak, stoje *primarne boje* svojstvene *aditivnom modelu* (BANDIERA et al. 2017: 90–91) koje se sastoje od *crvene*, *zelene* i *plave* i koje su poznate kao skraćenica RGB (na engleskom *Red, Green, Blue*), a na koje se odnose *Izvod 1* i *Izvod 6*.

⁶ Key odgovara crnoj boji (*black*), koja je tako kodifikovana da se ne bi mešala sa plavom.

Dva modela koja smo upravo predstavili i na koje upućuju rečnici iz našeg korpusa nisu jedina dva raspoloživa modela. Tako, kako Marelo smatra, „u slučaju boja čini se da preovlađuje ideja da svi opažaju iste boje, iako različiti jezici doživljavaju spektar boja na različit način” (MARELLO 1996: 103). Na istom tragu i Šipka, pozivajući se na radove Berlina i Keja (BERLIN – KAY 1969), tvrdi da postoji barem sedam stepena preciznosti koje različite kulture koriste u podeli hromatskog spektra:

[...] one (black and white), two (black, white, and red), third A (black, white, red, green, and a possible extension to blue), third B (black, white, red, and yellow), fourth (black, white, red, green, and yellow), five (black, white, red, green, yellow, and blue), sixth (black, white, red, green, yellow, blue, and brown), and seventh (black, white, yellow, blue, brown, violet, pink, orange, and gray) (ŠIPKA 2022: 25).

Šipka (2022: 26–27) smatra da se ove boje obogaćuju sadržajima koji mogu da variraju od jedne do druge kulture, te se stoga na jednu istu referencu može odnositi različita boja. Na primer, u italijanskoj kulturi, kao i u francuskoj ili nemačkoj, sa vinom se dovodi u vezu određena nijansa *crvene* (kao što možemo da vidimo i u rečniku *Zingarelli*), dok se u drugim kulturama, na primer u srpsko-hrvatskoj, radi o *crnoj* boji (*crno vino*). I budući da „jezici definišu percepcije boja, kao i konotacije i značenja koja im se pripisuju” (ŠIPKA 2022: 30), među brojnim hromonimima zabeleženim u rečniku *Zingarelli* puno je onih koji su specifični za italijanski jezik, budući da se odnose na mesta (*sijena mrkožuti oker, parma ljubičasta*), na istoriju umetnosti (*Paolo Veroneze zelena*), kao i na istorijske događaje (*solferino jarkocrvena, magenta crvena*) koji se tiču italijanske kulture.

3. Atlas boja rečnika *Zingarelli*

Upoređivanje rečnika koje smo analizirali pokazuje da je *Zingarelli* jedini rečnik koji ima poseban odeljak posvećen bojama. U rečniku Devota i Olija (DEVOTO – OLI 1990), na primer, postoje tabele u boji posvećene najrazličitijim oblastima, dok u rečniku Duroa i De Felicea (DURO – DE FELICE 1993) uočavamo veći broj tabela u odnosu na rečnik Devota i Olija, ali ipak nijedna od njih nije posvećena bojama (DURO – DE FELICE 1993: tabele I–XVI; XVII–XLVIII). *Atlas boja* (nadalje ADC, *Atlante dei colori*) u rečniku *Zingarelli*, dakle, predstavlja jedinstven primer među najznačajnijim italijanskim rečnicima. Naime, osim u ranije konsultovanim *online* rečnicima, i u drugim rečnicima (DARDANO 1980; DEVOTO – OLI 1990; DEVOTO – OLI 2006; DE MAURO 2000; GARZANTI 1998; PALAZZI – FOLENA 1995; SABATINI – COLETTI 1997) uočavamo nedostatak odeljka posvećenog bojama.⁷

⁷ Postoje i posebni rečnici boja poput sledećih rečnika: *Il dizionario*

Zingarelli je objavljivanjem novog, dvanaestog izdanja 2022. godine zvanično proslavio stogodišnjicu⁸, iako je ovaj rečnik, kako tvrdi Kanela (CANNELLA 2010: 121), zapravo nastao 1917. godine. Rečnik je stalno osavremenjivan, te je u okviru jedanaestog izdanja (1983–1992) objavljen i ADC. Ovaj atlas se sastoji od spiska naziva primarnih boja (i nijansi) koje su u upotrebi. Svaki naziv prati pravougaonik koji vizuelno ilustruje odgovarajuću boju.

U jedanaestom izdanju, koje je prvi put objavljeno 1983. godine, u početku nije bilo ADC-a. Na osnovu našeg istraživanja, on se prvi put pojavljuje u izdanju iz 1987. godine⁹. Radi se o pionirskoj ideji koja, po našem mišljenju, doprinosi rešenju ozbiljnog problema koji je, kao što smo već naveli, zapazio Papini.

Za naše istraživanje smo, pored izdanja iz 1987, uzeli u obzir i ono iz 1994. (ZINGARELLI 1994), kojim započinje dvanaesto izdanje (ZINGARELLI 2002), jer „je potpuno izmenjen *Atlas boja* koji sada ima nova imena boja i novu podelu na različite nijanse” (ZINGARELLI 2002: 3), kao i izdanje iz 2024. godine (ZINGARELLI 2024), koje predstavlja novo, dopunjeno izdanje¹⁰ kojim se ovaj rad bavi.

U izdanju iz 1987, baš kao i u onom iz 1994, raspored boja je vrlo ujednačen, bez grupisanja vrsta boja. Međutim, počev od rečnika iz 2002, uočavamo promenu u predstavljanju boja u okviru ADC-a, te su one tako razvrstane u grupe kao što su *colori pastello* 'pastelne boje', *colori chiari* 'svetle boje', *colori vivaci* 'žive boje', *colori profondi* 'mrke boje', *colori scuri* 'tamne boje', *colori opachi* 'mat boje' i *colori grigi* 'sive boje'.

Na ovu kategorizaciju, počev od izdanja iz 2006, nadovezuje se jedan važan kriterijum koji doprinosi većoj objektivnosti ADC-a. Radi se o procentima boje izraženim pomoću štampe u boji (*cijan*, *magenta*, *žuta* i *crna*) i navedenim ispod svakog naziva boje. Ovi podaci verovatno prevazilaze potrebe prosečnog korisnika, ali doprinose objektivnosti i time se, po nama, rešavaju problemi o kojima govori Papini. Osim toga, štampa u boji bi mogla da predstavlja rešenje za precizniju konotaciju skoro neprimetnih postepenih prelaza boja, kako smatra Aprile (APRILE 2005: 30). Naime, procenti štampe u boji

dei colori (2001), *Atlante cromatico* (1989), oba u izdanju izdavačke kuće Zanichelli, koje nažalost nismo bili u mogućnosti da konsultujemo.

⁸ Prvo izdanje, objavljeno u sveskama, datira iz 1917. godine, dok je *Zingarelli* 1922. objavljen u jednom tomu.

⁹ ADC-a nema u izdanju iz 1983. (*Zingarelli Gigante*), niti u onome iz 1984. godine. Moguće je da je ADC dodat u nova izdanja, iz 1985. i 1986, koja nismo pronašli. Iz tog razloga, uzimamo u obzir novo izdanje iz 1987.

¹⁰ Za uvid u različite ADC koje citiramo, upućujemo na konsultaciju odgovarajućih štampanih verzija rečnika *Zingarelli*.

prisutni u *Atlasu boja* omogućavaju pronalaženje tačne nijanse neke boje koja ne može uvek biti verno prikazana na papiru ili u elektronskom obliku.

4. Hromonimi prisutni u *Atlasu boja*

U nastavku ćemo predstaviti tabelu koja sadrži hromonime iz *Atlasa boja*. *Tabela 1* u prvoj koloni sadrži naš prevod boja prisutnih u *Atlasu boja* koji obuhvata vremenski period od 1983. do 2024. godine. Boje sa oznakom ▼ (druga i treća kolona) odnose se na odeljak *tab. 1* (sa spiskom boja) iz 1983. (ZINGARELLI 1983: 2235) i na *spisak boja* iz 2024. (ZINGARELLI 2024: 488). Preostale kolone se pak odnose na ADC koji su uzeti u obzir, dok je unos odgovarajućih boja navedenih u prvoj koloni označen simbolom ●. Odsustvo simbola u jednoj ili više kolona odgovara odsustvu boje u *Atlasu boja* ili u dva spiska gore navedenih boja.

Uz neke reči iz *Tabele 1* stoji simbol ♣ koji odgovara klasi reči koje nazivamo *rečima koje treba sačuvati* i kojima smo se već bavili u jednom od naših prethodnih radova (BARBI 2018: 1144–1378). Radi se o rečima koje su manje u upotrebi u odnosu na odgovarajuće sinonime (npr. *milina* / *radost*) i koje u slučaju boja dobijaju, po našem mišljenju, još specifičnije i nedvosmislenije značenje zahvaljujući procentima za štampu u boji koji su ušli u *Atlas boja*. To su sledeće boje: *amaranto* 'amarant', *bigio* 'siva', *ceruleo* 'svetloplava', *glauco* 'plavozelena', *turchese* 'tirkizna', *turchino* 'tamnoplava', *carminio* 'karmin-crvena', *cereo* 'voštanobela', *cremisi* 'jarkocrvena', *eburneo* 'slonovača-siva', *incarnato* 'boja kože', *indaco* 'indigo-plava', *ocra* 'oker', *porpora* 'purpur', *sanguigno* 'krv-crvena', *scarlato* 'skerletna' i *vermiglio* 'jarkocrvena'. Neke od ovih boja koje nisu prisutne u *Atlasu boja* ipak se nalaze u rečniku, kao na primer *vermiglio* 'jarkocrvena'. U prvoj koloni *Tabele 1*¹¹ oznaka „/” razdvaja hromonim na italijanskom od hromonima na srpskom.

¹¹ Za prevod hromonima sa italijanskog na srpski koristili smo Lazarević (2013), Klajn (2006) i Vidić i dr. (2018).

Hromonimi navedeni u <i>Atlasu boja</i> rečnika Zingarelli	Z. 1983	Z. 2024	Z. 1987 ADC	Z. 1994 ADC	Z. 2002 ADC	Z. 2024 ADC
albicocca / <i>kajsija</i>					•	•
albicocca chiaro / <i>svetla kajsija</i>					•	•
albicocca opaco / <i>tamna kajsija</i>					•	•
(bianco) albo / <i>albo(-bela)</i>	▼	▼				
(rosso) ♣ amaranto / ♣ <i>ljubičastocrvena</i>	▼	▼	•	•		
(giallo) ambra / <i>tamnožuta</i>	▼	▼	•	•	•	•
(rosso) aragosta / <i>jastog(-crvena)</i>		▼				
arancio / <i>narandžasta</i>			•	•	•	•
arancio chiaro / <i>svetlonarandžasta</i>					•	•
arancione / <i>oranž</i>	▼	▼				
(bianco) argento / <i>srebrnobela</i>	▼	▼				
(bianco) avorio / <i>slonovača(-bela)</i>	▼	▼				
azzurro / <i>plava</i>	▼	▼			•	•
azzurro cielo / <i>nebeskoplava</i>					•	•
azzurro opaco / <i>mat-plava</i>					•	•
(giallo) banana / <i>banana(-žuta)</i>	▼					
(marrone) beige / <i>(smede-)bež</i>	▼	▼	•	•	•	•
bianco / <i>bela</i>	▼	▼	•	•	•	•
(grigio) ♣ bigio / <i>(siva) ♣ siva</i>	▼	▼				
bordeaux / <i>bordo</i>		▼	•	•	•	•
(blu) acquamarina / <i>akvamarin(-plava)</i>	▼	▼				
blu azzurro manganese / <i>mangan-plava</i>			•	•		
(bianco) candido / <i>snežnobela</i>	▼	▼				
blu cielo / <i>nebo-plava</i>	▼	▼				
blu cobalto / <i>kobaltnoplava</i>	▼	▼	•	•	•	•
blu ♣ ceruleo / ♣ <i>svetloplava</i>	▼	▼	•	•		
blu di Parigi / <i>pariskoplava</i>			•	•	•	•
blu di Prussia / <i>pruskoplava</i>			•	•		
blu d'oriente / <i>orijentalnoplava</i>			•	•		
blu elettrico / <i>električnoplava</i>	▼	▼				
(blu) gendarme / <i>žandarm(-plava)</i>	▼					
(blu) ♣ glauco / ♣ <i>plavozelena</i>	▼	▼				
(blu) lapislazzuli / <i>lapis lazuli(-plava)</i>	▼					
blu manganese / <i>mangan-plava</i>					•	•
blu navy / <i>mornarskoplava</i>		▼			•	•
blu notte / <i>noćnoplava</i>	▼	▼	•	•		
blu oceano / <i>okean-plava</i>					•	•
(blu) oltremare / <i>ultramarin(-plava)</i>	▼	▼				
blu oltremare chiaro / <i>svetla ultramarin</i>			•	•		
blu oltremare scuro / <i>tamna ultramarin</i>			•	•	•	•
(blu) orizzonte / <i>horizont(-plava)</i>	▼					
blu pavone / <i>paun-plava</i>	▼	▼	•	•	•	•
(blu) saraceno / <i>saracenska (plava)</i>	▼					
blu ♣ turchese / ♣ <i>tirkiznoplava</i>	▼	▼	•	•	•	•
(blu) ♣ turchino / ♣ <i>tamnoplava</i>	▼	▼				

(blu) ultramarino / <i>ultramarin(-plava)</i>	▼					
blu zaffiro / <i>safir-plava</i>	▼	▼	•	•	•	•
bruno Van Dyck / <i>Van Dajk-braon</i>			•	•		
(giallo) cadmio / <i>kadmijum(-žuta)</i>	▼					
(marrone) caffè / <i>kafenobraon</i>	▼	▼				
(marrone) caffelatte / <i>bela kafa(-braon)</i>	▼	▼				
(giallo) canarino / <i>kanarinac(-žuta)</i>	▼	▼				
(marrone) cammello / <i>kamila(-braon)</i>	▼	▼			•	•
(rosso) cardinale / <i>kardinal (crvena)</i>	▼	▼				
(rosso) ♣ carminio / ♣ <i>karmin(-crvena)</i>	▼	▼	•	•	•	•
cedro / <i>citron</i>					•	•
cedro chiaro / <i>svetla citron</i>					•	•
cedro opaco / <i>mat-citron</i>					•	•
(bianco) ♣ cereo / ♣ <i>voštanobela</i>	▼	▼				
celeste / <i>svetloplava</i>	▼	▼	•	•	•	•
(grigio) cenere / <i>pepeljastosiva</i>	▼	▼				
ciano primario / <i>primarni cijan</i>			•	•	•	•
(rosso) ciclamino / <i>ciklama(-crvena)</i>	▼	▼	•	•		
cielo invernale / <i>zimsko nebo</i>					•	•
(marrone) cioccolata / <i>čokoladnobraon</i>	▼	▼	•	•		
cipria / <i>puder</i>					•	•
(rosso) corallo / <i>koralnocrvena</i>	▼	▼	•	•		
(nero) corvino / <i>gavran(-crna)</i>		▼				
(bianco) crema / <i>krem(-bela)</i>	▼	▼				
(giallo) crema / <i>krem(-žuta)</i>	▼	▼				
(rosso) cremisi / ♣ <i>jarkocrvena</i>	▼	▼				
(bianco) creta / <i>kreda(-bela)</i>	▼					
(giallo) cromo / <i>hrom(-žuta)</i>	▼	▼				
(nero) ebano / <i>ebanovina(-crna)</i>		▼				
(bianco) ♣ eburneo / ♣ <i>slonovača(-bela)</i>	▼	▼				
(marrone) écru / <i>konop(-braon)</i>		▼				
(grigio) ferro / <i>gvozdено(siva)</i>	▼	▼				
(rosso) fragola / <i>jagoda(-crvena)</i>	▼	▼			•	•
(rosso) geranio / <i>geranijum(-crvena)</i>	▼	▼				
(bianco) gesso / <i>kreda(-bela)</i>	▼	▼				
giallo cadmio arancio / <i>narandžasta kadmijum-žuta</i>			•	•		
giallo cadmio limone / <i>limun kadmijum-žuta</i>			•	•		
giallo cadmio chiaro / <i>svetla kadmijum-žuta</i>			•	•		
giallo cadmio scuro / <i>tamna kadmijum-žuta</i>			•	•		
giallo chiaro / <i>svetložuta</i>					•	•
giallo cromo arancio / <i>narandžasta hrom-žuta</i>			•	•		
giallo cromo chiaro / <i>svetla hrom-žuta</i>			•	•		
giallo cromo scuro / <i>tamna hrom-žuta</i>			•	•		
giallo di Marte / <i>mars-žuta</i>			•	•		
giallo di Napoli / <i>napuljskožuta</i>			•	•	•	•
giallo indiano / <i>indijskožuta</i>			•	•		
giallo primario / <i>primarna žuta</i>			•	•	•	•
giallo oro / <i>zlatnožuta</i>					•	•

giallo Senegal / <i>senegal-žuta</i>			•	•		
giallo zolfo / <i>sumpornožuta</i>			•	•		
(rosso) granata / <i>nar, granat(-crvena)</i>	▼	▼	•	•	•	•
grigio / <i>siva</i>	▼	▼			•	•
grigio antracite / <i>antracit-siva</i>	▼	▼	•	•	•	•
grigio azzurro / <i>plavosiva</i>					•	•
grigio blu / <i>teget-siva</i>					•	•
grigio chiaro / <i>svetlosiva</i>					•	•
grigio fumo / <i>dim-siva</i>	▼	▼	•	•	•	•
grigio marrone / <i>braon-siva</i>					•	•
grigio muschio / <i>mahovina-siva</i>					•	•
grigio oliva / <i>maslinastosiva</i>					•	•
grigio perla / <i>bisernosiva</i>	▼	▼	•	•	•	•
grigio piombo / <i>olovnosiva</i>	▼	▼	•	•	•	•
grigio prugna / <i>šljiva-siva</i>					•	•
grigio scuro / <i>tamnosiva</i>					•	•
grigio tortora / <i>gugutka-siva</i>	▼	▼	•	•	•	•
grigio verde o grigioverde / <i>zelenosiva</i>	▼	▼	•	•	•	•
grigio viola / <i>ljubičastosiva</i>					•	•
(rosso) ♣ incarnato / ♣ <i>boja kože (-crvena)</i>	▼	▼	•	•	•	•
(nero) inchiostro / <i>mastiljavocrna</i>	▼					
♣ indaco / ♣ <i>indigo</i>	▼	▼	•	•	•	•
lacca di garanza cremisi / <i>broć-crvena</i>			•	•		
lacca di garanza rosa / <i>roze broć-crvena</i>			•	•		
lacca di garanza scura / <i>tamna broć-crvena</i>			•	•		
lacca di geranio / <i>geranijum-jarkocrvena</i>			•	•		
lacca solferino / <i>solferino-jarkocrvena</i>			•	•	•	•
(rosso) lampone / <i>malina(-crvena)</i>		▼			•	•
lampone opaco / <i>tamna malina</i>					•	•
(bianco) latte / <i>mleko(-bela)</i>	▼	▼				
(bianco) latteo / <i>mlečnobela</i>	▼	▼				
(bianco) lattiginoso / <i>beličasta(-bela)</i>	▼	▼				
lavanda / <i>lavanda</i>					•	•
lavanda chiaro / <i>svetla lavanda</i>					•	•
lavanda opaco / <i>tamna lavanda</i>					•	•
(violetto) lilla / <i>(ljubičasto)lila</i>	▼	▼	•	•	•	•
lilla opaco / <i>tamnolila</i>					•	•
(giallo) limone / <i>limun(-žuta)</i>	▼	▼				
(rosso) magenta / <i>magenta(-crvena)</i>	▼	▼				
magenta primario / <i>primarna magenta</i>			•	•	•	•
(violetto) malva / <i>slezova boja</i>	▼	▼	•	•	•	•
marrone / <i>braon/smeđa</i>	▼	▼			•	•
marrone Avana / <i>havana-braon/smeđa</i>	▼	▼	•	•		
marrone bruciato / <i>pečena braon/smeđa</i>	▼	▼				
marrone scuro / <i>tamnobraon/smeđa</i>					•	•
(rosso) mattone / <i>cigla(-crvena)</i>	▼	▼			•	•
(rosso) minio / <i>minijum(-crvena)</i>	▼					
muschio opaco / <i>zagasiti mošus</i>					•	•

muschio scuro / <i>tamni mošus</i>					•	•
nero / <i>crna</i>	▼	▼	•	•	•	•
(bianco) niveo / <i>snežnobela</i>	▼	▼				
(marrone) nocciola / <i>lešnik(-braon/smeđa)</i>	▼	▼				
(giallo) ♣ ocra / ♣ <i>oker(-žuta)</i>	▼	▼			•	•
ocra bruna / <i>oker-smeđa</i>			•	•	•	•
ocra gialla / <i>oker-žuta</i>			•	•		
ocra rossa / <i>oker-crvena</i>			•	•		
oro / <i>zlatna</i>					•	•
(giallo) paglierino / <i>boja slame</i>	▼	▼				
(bianco) panna / <i>krem(-bela)</i>	▼	▼				
(bianco) perla / <i>bisernobela</i>	▼	▼				
(rosso) ♣ porpora / ♣ <i>purpurno(crvena)</i>	▼	▼	•	•		
prugna / <i>šljiva</i>			•	•	•	•
(grigio) pulce / <i>buva(-siva)</i>	▼	▼				
(rosso) rame / <i>bakar(-crvena)</i>	▼					
(rosso) rosa / <i>ruža(-crvena)</i>	▼	▼	•	•	•	•
rosa antico / <i>starinskoroze</i>					•	•
rosa chiaro / <i>svetloroze</i>					•	•
rosa di Parma / <i>parma-roze</i>			•	•		
rosa salmone / <i>losos-roze</i>					•	•
rosso / <i>crvena</i>	▼	▼			•	•
rosso angelico / <i>anđeoskocrvena</i>			•	•		
rosso cadmio chiaro / <i>svetla kadmijum-crvena</i>			•	•		
rosso cadmio scuro / <i>tamna kadmijum-crvena</i>			•	•		
rosso di Pozzuoli / <i>pocuoli-crvena</i>			•	•		
rosso rubino / <i>rubin-crvena</i>	▼	▼	•	•		
rosso uccello / <i>ptica-crvena</i>			•	•		
(rosso) ruggine / <i>rđa(-crvena)</i>	▼	▼	•	•	•	•
(marrone) sabbia / <i>pesak(-braon/smeđa)</i>	▼	▼	•	•		
(rosso) sangue / <i>krv(-crvena)</i>	▼	▼				
sanguigna / <i>boja krvi</i>			•	•		
(rosso) ♣ sanguigno / ♣ <i>krvavo(-crvena)</i>	▼	▼				
(rosso) ♣ scarlatto / ♣ <i>skerletna</i>	▼	▼	•	•		
seppia / <i>smedecrna</i>			•	•		
(marrone) tabacco / <i>duvan(-braon/smeđa)</i>	▼	▼	•	•	•	•
(grigio) talpa / <i>krtica(-siva)</i>	▼	▼				
(rosso) tango / <i>tango(-crvena)</i>	▼	▼				
terracotta / <i>terakota</i>					•	•
terra di Siena / <i>mrkožuti oker (sijena)</i>					•	•
terra di Siena bruciata / <i>pečeni mrkožuti oker (pečena sijena)</i>			•	•	•	•
terra di Siena naturale / <i>prirodni mrkožuti oker (prirodna sijena)</i>			•	•		
terra d'ombra bruciata / <i>pečena terra ombra</i>			•	•		
terra d'ombra naturale / <i>prirodna terra ombra</i>			•	•		
terra verde / <i>zelena zemlja</i>			•	•	•	•
(marrone) testa di moro / <i>mavarskosmeđa</i>	▼	▼				
(giallo) topazio / <i>topaz(-žuta)</i>	▼					

turchese opaco / tamnotirkizna					•	•
(giallo) uovo / jaje(-žuta)	▼					
verde / zelena					•	•
verde acqua / vodenozelena	▼	▼	•	•	•	•
verde acqua opaco / tamna vodenozelena					•	•
(verde) bandiera / zastava(-zelena)	▼	▼				
verde bottiglia / flaša-zelena	▼	▼	•	•	•	•
verde cadmio / kadmijum-zelena			•	•		
verde cadmio chiaro / svetla kadmijum-zelena			•	•		
verde chiaro / svetlozelena					•	•
verde cinabro chiaro / svetla cinober-zelena			•	•		
verde cinabro scuro / tamna cinober-zelena			•	•		
verde cobalto / kobaltnozelen			•	•		
(verde) foglia morta / suvi list(-zelena)	▼	▼				
verde foresta / šuma-zelena					•	•
verde limone / limun-zelena			•	•	•	•
(verde) mare / morskozelena	▼	▼				
verde mela / jabuka-zelena					•	•
verde muschio / mošus-zelena			•	•		
verde oliva / maslinastozelena	▼	▼	•	•	•	•
verde opaco / tamnozelen					•	•
verde ossido di cromo / hromoksid-zelena			•	•		
verde pallido / bledozelena					•	•
verde perla / bisernozelena					•	•
verde permanente chiaro / svetla trajnozelen			•	•		
verde permanente scuro / tamna trajnozelen			•	•		
verde pino / bor-zelena			•	•	•	•
(verde) pisello / grašak-zelena	▼	▼				
verde prato / livada-zelena					•	•
verde sottobosco / džungla(-zelena)	▼	▼				
verde smeraldo / smaragdnozelen	▼	▼	•	•	•	•
verde ♣ turchese / ♣ tirkiznozelen			•	•	•	•
verde turchese chiaro / svetla tirkiznozelen					•	•
verde Veronese / Paolo Veroneze-zelena			•	•		
verde vescica / bešika-zelena			•	•		
(rosso) ♣ vermiglio / ♣ jarkocrvena	▼	▼				
vermiglione / cinober			•	•	•	•
viola / ljubičasta			•	•	•	•
violetto / ljubičasta	▼	▼				
violetto bluastr			•	•		
violetto di cobalto / kobaltmoljubičasta			•	•	•	•
violetto di Parma / parma-ljubičasta			•	•	•	•
violetto opaco / tamnoljubičasta					•	•
violetto rossastro / crvenkastoljubičasta			•	•		
(rosso) vino / vino (-crvena)	▼	▼				
zaffiro opaco / tamni safir					•	•

Tabela 1. Hromonimi prisutni u Atlasu boja Zingarelli.

U *Tabeli 1* navedeno je ukupno 234 hromonima. Možemo da primetimo da boje, isto kao i obične reči u rečniku, često imaju nove nazive i nova značenja¹². Među mnogim bojama unetim u *Zingarelli*, počev od 2002, navodimo *kajsija*, *citron*, *zlatna*, *terakota* i brojne varijante *zelene* (*šuma*, *jabuka*, *biser* itd.). Ova boja ima i gradacije koje su ušle u *Zingarelli* iz 1987, da bi kasnije bile izostavljene iz ADC-a (kao *kadmijum-zelena*, *ko-baltnozeleno*). Na primer, isto važi i za različite gradacije *crvene* (*anđeoska*, *kadmijum svetla* i *tamna*, *ptica* itd.). *Tabela 1*, isto tako, pokazuje da nema razlike između *Atlase boja* iz izdanja 2002. i *Atlase boja* iz izdanja 2024. (osim u procentima za štampu u boji, koje ulaze u *Atlas boja* u izdanju iz 2024). Ako pak proširimo posmatranje na ostale *Atlase boja* iz *Tabele 1*, možemo da uočimo da su brojni hromonimi registrovani i izostavljeni u ponovljenim i novim izdanjima rečnika *Zingarelli*.

Pored hromonima koji su ušli u *Atlas boja*, nailazimo i na one kod kojih se pojavljuje prethodno navedeni simbol ▼, kod koga uočavamo razliku između izdanja iz 1983. i izdanja iz 2024. Recimo, mnogo je boja koje su uvrštene u rečnik *Zingarelli* iz 1983, a koje su kasnije izostavljene, kao što su *kreda bela* i neke nijanse *žute* (*banana*, *topaz*, *jaje*) i *plave* (*saracenska*, *žandarm*, *horizont* itd.). Osim toga, u *Tabeli 1* vidimo da su neke boje prisutne kako na *spisku boja*, tako i u ADC-u (npr. *smaragdnozeleno*). S tim u vezi, skrećemo pažnju na nove boje registrovane u *spisku boja* iz rečnika *Zingarelli* 2024. (u zagradi, boja na koju se odnosi): *jastog(-crvena)*, *gavran(-crna)*, *ebanovina(-crna)*, *konop(-smeđa)*.

Među brojnim nijansama iz *Tabele 1*, nailazimo na puno primera koji odgovaraju onome što smatra Papini u vezi sa opisima koji pokrivaju upotrebu i opštepoznate pojmove koje prosečni korisnik razume. U suštini, ovi opisi pozivaju se na analogiju (BAZZANELLA 2008: 29). Kada je reč o *žutoj*, na primer, razlikujemo *žutu kao zlato* i *žutu kao limun* (koje u skladu s tim vode do *zlatnožute* i *limun-žute*). S tim u vezi, trudimo se da isključimo referencu na metaforu, kao skraćeno poređenje, „similitudine accorciata” (GHIAZZA – NAPOLI 2007: 243) ili „similitudine abbreviata” (MORTARA GARAVELLI 2010: 10; CATRICALÀ 2012: 22), jer, prema Mortara Garaveliju, da bi se radilo o metafori neophodno je

[...] sažimanje poređenja: jedan entitet se identifikuje sa nekim drugim sa kojim se poredi. Odavde potiče i definicija metafore kao 'skraćenog poređenja': 'Taj dečko je verica' = 'okretan i brz kao verica' [...] (MORTARA GARAVELLI 2010: 10).

¹² Skrećemo pažnju da je u *Tabeli 1* boja *primarni cijan* u rečniku *Zingarelli* 1987–1994 registrovan kao *plava primarni cijan*, dok je *primarna magenta* u izdanju iz 1987. registrovana kao *crvena primarna magenta*.

¹³ Naš prevod.

U našem slučaju, međutim, nedostaje jedan od entiteta za poređenje koji metafora zahteva. Na primer, za *safir plavu* možemo da kažemo da je ta nijansa *plave kao*, *slična* ili da *odgovara* boji safira, pri čemu smo napravili analogiju, kao u primeru *kravata safirnoplave boje*. Tako da nisu prihvatljive rečenice kao *ta bluza je safir*, budući da nedostaju uslovi za poređenje kako bi se napravilo *skraćeno poređenje* kao iz citata Mortara Garavelija. Štaviše, nastaje ona raznolikost boja koja, smatra Arkandeli, „[...] pridružuje određenoj boji konkretan referent prema retoričkim modalitetima analogije: *nebo plava*, *karamel bež* [...]” (ARCANGELI 2008: 70).

U drugim slučajevima, međutim, uočavamo unos boja koje su izražene samo preko drugog termina analogije (ARCANGELI 2008: 71), kao na primer: *kardinal*, *nar-* ili *granat-crvena*, *malina*. One (u rečniku *Zingarelli*) odgovaraju ovim redom sledećim gradacijama *crvene*:¹⁴

cardinale [...] che ha il colore rosso porpora caratteristico delle vesti cardinalizie: *rosso cardinale* [...]; *granata* [...] detto di un colore rosso scuro simile a quello dei semi del melograno: *un tappeto granata* [...]; *lampone* [...] particolare tonalità di rosso intenso, simile a quella dei lamponi [...].

Izvod 7. Vocabolario *Zingarelli* 2024.

U hromonimima se uočava prelazak sa imenice na pridev (nepromenljiv). Naime, imena boja često se navode posle imenice i navode se u jednini (*kanarinac* majica, *kamila* šal, *cigla* haljina itd.). To su sledeće boje, navedene samo u službi prideva u glavnom delu rečnika *Zingarelli*: *albicocca* 'kajsija', *bigio* 'siva', *ultramarino* 'ultramarin', *canarino* 'kanarinac', *cardinale* 'kardinal', *cedro* 'citron', *ciclamino* 'ciklama', *cioccolata* 'čokolada', *corvino* 'gavran', *cromo* 'hrom', *écru* 'konop', *fragola* 'jagoda', *gesso* 'kreda', *granata* 'nar', *latte* 'mleko', *latteo* 'mlečna', *lattiginoso* 'beličast', *limone* 'limun', *mattone* 'cigla', *niveo* 'snežno', *paglierino* 'slamnat', (svetložuta), *perla* 'biser', *pulce* 'buva', *rame* 'bakar', *ruggine* 'rđa', *sangue* 'krv', *tabacco* 'duvan', *talpa* 'krtica', *testa di moro* 'crnačka glava', *bandiera* 'zastava', *pisello* 'grašak', *vino* 'vino'. Ove odrednice, kako smatra Arkandeli, odgovaraju jednoj vrsti hromonima koja potire element boje (ostavljajući samo drugi termin analogije da preživi) i odustaje od njega od samog početka, kao na primer: *acquamarina* 'akvamarin', *albicocca* 'kajsija', *ambra* 'čilibar' i *aragosta* 'jastog' (ARCANGELI 2008: 71).

Hromonimi iz poslednjih izdanja rečnika *Zingarelli* kojih nema u prethodnim izdanjima predstavljaju neose-

¹⁴ „kardinal [...] koji ima purpurnu boju tipičnu za kardinalske odežde: *purpurnocrvena* [...]; *granat tamnocrvena* [...] koja se odnosi na tamno crvenu boju sličnu semenima nara: *tepih granat tamnocrvene boje* [...]; *malina* [...] posebna nijansa izrazito crvene, slična nijansi maline [...]” (naš prevod).

mije (BARBI 2018: 611–964) jer već postojeća reč dobija novo značenje. Izuzetak predstavlja *écru* 'konop', odrednica već zabeležena u izdanju iz 1970, koja pak u izdanju iz 2015. označava i „[...] boju koja podseća na boju užeta i kanapa [...]” (BARBI 2018: 1960).

Sledeće odrednice, predstavljene zajedno sa etimologijom unetom u izdanje iz 2024, predstavljaju naziv koji odgovara mestu i smatramo da kao takve mogu biti svrstane među one odrednice koje Mortara Garaveli naziva *metonimijama simbola* i tvrdi da „zbog stvari koju simbolizuju one imaju veoma široko polje primene” (MORTARA GARAVELLI 2010: 19–20):

avana «dal colore dei sigari dell'Avana, capitale della repubblica di Cuba [...]», **bordeaux** «dal n. della città di Bordeaux, nella Francia sud-occidentale, in lat. Burdigala, di oscura interpretazione [...]», **magenta** «da Magenta, luogo della sanguinosa battaglia (1859), con allusione al sangue che vi fu sparso [...]», **lacca solferino** «da Solferino, luogo della sanguinosa battaglia (1859)» [...] ¹⁵.

Izvod 7. Vocabolario Zingarelli 2024.

Ove metonimije ne mogu se svrstati u jedinstven obrazac, jer zavise od konteksta u kome se koriste.

U rečniku Zingarelli iz 2024. godine prisutne su određene metonimije koje se, po našem mišljenju, odnose na uzajamno-zavisne veze, odnosno *vlasnik – materijalno ili moralno vlasništvo* (MORTARA GARAVELLI 2010: 18–19): *bruno Van Dyck* 'Van Dajk-braon' i *verde Veronese* 'Paolo Veroneze-zelena', boje koje duguju ime odgovarajućim umetnicima. U drugim slučajevima pak osnovno ime odnosi se na neki geografski pojam: *blu di Parigi* 'pariskoplava', *blu di Prussia* 'pruskoplava', *blu d'oriente* 'orijentalnoplava', *giallo di Marte* 'mars-žuta', *giallo di Napoli* 'napuljskožuta', *giallo indiano* 'indijskožuta', *giallo Senegal* 'senegal-žuta', *lacca Solferino* 'solferino-jarkocrvena', *rosso Magenta* 'magenta-crvena', *marrone Avana* 'havana-braon', *rosa di Parma* 'parma-ljubičastoroze', *rosso di Pozzuoli* 'pocuolocrvena', *terra di Siena* 'sijena mrkožuti oker', *violetto di Parma* 'parma-ljubičasta'. Ovi hromonimi odgovaraju vrsti boja koje, smatra Arkandeli, predstavljaju „[...] prived koji podseća na mesta i predele ili u nekom drugom smislu ima određenu konotaciju [...]. [To] se tiče metaforičke sfere i kao takvo je najbogatije simboličnim značenjima: *kinesko plava* [...] ¹⁶” (ARCANGELI 2008: 71).

Verzije *Atlasa boja* koje su unete počev od rečnika Zingarelli iz 2006. u sebi sadrže i neke sinestezije. Katri-

kala pod sinestezijom podrazumeva „[...] svaku strukturu koja jedan element koji pripada nekom osnovnom čulnom domenu povezuje sa nekim elementom koji se sa tim istim domenom ne može dovesti u vezu [...]” (CATRICALÀ 2012: 23), a nju u *Atlasu boja* možemo da prepoznamo u grupama koje nose naziv *jarke boje* i *mrke (mračne) boje*. Osim toga, upotreba množine nije slučajna. Naime, Katrikala smatra da „[...] se čini da se pribegava češćoj upotrebi množine, odnosno jednine, kako bi se postigla sinestezija [...]” (CATRICALÀ 2012: 26). Pa ipak, u *Tabeli 1* beležimo *bledozelenu (verde pallido)* u jednini koja može da se podvede pod sinesteziju.

Pored toga, Arkandeli smatra da postoji i drugi način da se definiše neka boja, koja uz pomoć „[...] prikladne odrednice, [...] s druge strane, ističe prisustvo nijansi koristeći semantičke polarizacije kao što su mat/sjajno, svetlo/tamno, blede/živo, čisto/prljavo, staro/novo itd: *izbeljena plava*, *izrazitoplava* [...] *starinskoroze* [...] *bledozelena* [...]” (ARCANGELI 2008: 71). Sledi niz hromonima koje su zabeleženi u izdanju iz 2024, a koji predstavljaju semantičke polarizacije: *albicocca chiaro* 'svetla kajsija' / *albicocca opaco* 'tamna kajsija', *blu oltremare chiaro* 'svetla ultramarin' / *blu oltremare scuro* 'tamna ultramarin', *giallo cadmio chiaro* 'svetla kadmijum-žuta' / *giallo cadmio scuro* 'tamna kadmijum-žuta', *giallo cromo chiaro* 'svetla hrom-žuta' / *giallo cromo scuro* 'tamna hrom-žuta', *grigio chiaro* 'svetlosiva' / *grigio scuro* 'tamnosiva', *lavanda chiaro* 'svetla lavanda' / *lavanda opaco* 'tamna lavanda', *rosso cadmio chiaro* 'svetla kadmijum-crvena' / *rosso cadmio scuro* 'tamna kadmijum-crvena', *terra di Siena bruciata* 'pečeni mrkožuti oker' / *pečena sijena* / *terra di Siena naturale* 'mrkožuti oker prirodni' / *prirodna sijena*, *terra d'ombra bruciata* 'pečena terra ombra' / *terra d'ombra naturale* 'terra ombra prirodna', *verde cinabro chiaro* 'svetla cinober-zelena' / *verde cinabro scuro* 'tamna cinober-zelena', *verde permanente chiaro* 'svetla permanent zelena' / *verde permanente scuro* 'tamna permanent zelena'.

Pored navedenih semantičkih polarizacija, uočili smo i brojne primere u kojima one nisu potpuno navedene, jer je utvrđeno postojanje samo jedne njene polovine: *arancio chiaro* 'svetlonarandžasta', *azzurro opaco* 'tamnoplava', *lacca di garanza scura* 'tamna broć-crvena', *lampone opaco* 'tamna malina', *lilla opaco* 'tamnolila', *marrone scuro* 'tamnobraon', *rosa chiaro* 'svetloroze', *verde acqua opaco* 'tamna vodenozelena', *verde cadmio chiaro* 'svetla kadmijum-zelena', *verde turchese chiaro* 'svetla tirkiznozelen', *violetto opaco* 'tamnoljubičasta', *zaffiro opaco* 'tamni safir'.

Pored hromonima koji su postepeno ulazili u različita izdanja rečnika Zingarelli, ima i dosta onih koji su to-

¹⁵ *avana svetlosmeđa* „odnosi se na boju tompusa iz Havane, glavnog grada Republike Kube [...]”, *bordo* „odnosi se na grad Bordo (lat. Burdigala), koji se nalazi u jugozapadnom delu Francuske, nejasnog tumačenja [...]”, *magenta* „potiče od imena mesta Magenta, gde se odigrala krvava bitka (1859), a odnosi se na krv koja je tu prolivena [...]”, *solferino jarkocrvena* „odnosi se na Solferino, mesto krvave bitke (1859)” [...] (naš prevod).

¹⁶ Naš prevod.

kom različitih prerada izbacivani iz *Atlase boja*, kao što su na primer: *amaranto* 'amarant', *blu azzurro manganeso* 'mangan-plava', *blu ceruleo* 'svetloplava', *blu di Prussia* 'pruskoplava', *blu d'oriente* 'orijentalnoplava', *blu notte* 'noćnoplava', *blu oltremare chiaro* 'svetla ultramarin', *bruno Van Dyck* 'Van Dajk-braon', *rosso corallo* 'korálnocrvena', razne nijanse žute, razne nijanse *terra ombre*, razne nijanse zelene, kao i *ljubičaste*. S druge strane, među bojama koje su zabeležene počev od 2002. godine, primećujemo dosta nijansi *kajsije* i *narandžaste*, pored različitih nijansi *svetloplave*, *tamnoplave*, *limun-žute* (*cedro*), *crvene*, *lavande*, *roze*, kao i različitih nijansi *mrkožutog okera* (*siena*), dok su nesumnjivo prisutne brojne nijanse *sive* i *zelene*. Može se zapaziti da je nestanak ili pak unos novih hromonima u skladu sa De Maurovom idejom da se stalna inovativnost u svakom jeziku zasniva na nastanku novih reči i prevazilaženju starih (DE MAURO 2006: 107). U vezi s tim, predstavljamo sledeće hromonime koje smo sugerisali leksikografima rečnika Zingarelli¹⁷, a koji su trenutno u fazi procene za eventualno uvršćivanje u sledeća izdanja ovog rečnika: *cipria* 'puder', *lavanda* (2) 'lavanda', *panna* (1) 'pavlaka', *terracotta* 'terakota'¹⁸; šest nijansi zelene, a to su: *verde muschio* 'mahovina-zelena', *verde militare* 'vojničkozelena', *verde acido* 'kiselozelena' i *verde menta* 'nana-zelena', *verde avocado* 'avokado-zelena' i *verde salvia* 'žalfija-zelena'; dve nijanse bele: *bianco ghiaccio* 'ledenobela' i *bianco sporco* 'prljavobela'; dve nijanse sive, *grigio pietra* 'kamen-siva' i *grigio cemento* 'cement-siva'; dve nijanse žute, *giallo zafferano* 'šafra-žuta' i *giallo sole* 'sunce-žuta'; dve nijanse plave, *blu mare* 'morskoplava' i *blu denim* 'teksas-plava'; tri nijanse crvene, *rosso pomodoro* 'paradajz-crvena', *rosso Ferrari* 'ferari-crvena' i *rosso fuoco* 'vatreocrvena'; jedna nijansa roze, *rosa polvere* 'prašnjavoroze' i pridev *fluo* (uključujući i sinonim *neon*, pri čemu se oba odnose na fluorescentne boje), koji se naročito odnosi na *arancio* (narandžastu), *verde* (zelenu), *rosa* (roze) i *giallo* (žutu). Ove naše preporuke deo su generalne revizije *Atlase boja* i pojmova koji se tiču boja u ovom rečniku i potvrda su stalne evolucije hromonima, kao i svih drugih odrednica u ovom rečniku.

5. Zaključna razmatranja

Atlas boja predstavlja jedini primer slikovitog prikaza posvećenog bojama u rečnicima italijanskog jezika. Istraživanjem smo došli do podatka da se prvi put objavio u izdanju rečnika Zingarelli iz 1987. Izdanje ovog rečnika iz 2002. donosi bitnu promenu jer dobijamo mogućnost da zapazimo nova imena boja i novu podelu

različitih zabeleženih nijansi. Zingarelli iz 2006. biva dodatno poboljšan jer se uvode procenti boja izraženi pomoću štampe u boji (koriste se boje *cijan*, *magenta*, *žuta* i *crna*) koji se navode ispod svakog hromonima. Ova dodatna informacija omogućava da se primeni kriterijum objektivnosti koji do tada nije dostigao nijedan italijanski rečnik i koji, po našem uverenju, zajedno sa slikama iz *Atlase boja*, predstavlja odgovor na probleme na koje je ukazao Papini (1977: 314) u vezi sa sposobnošću leksikografa da opišu boje. Osim toga, štampa u boji omogućava nam da odredimo gotovo neprimetne postepene prelaze boja i tako rešimo nedoumice na koje ukazuje Aprile (2005: 30). U više slučajeva, kao što smo primetili na primeru *crvene* boje iz našeg korpusa, postoje opisi koji se oslanjaju na stručni jezik (pre svega na oblast fizike), što prosečnom korisniku može da predstavlja prepreku za razumevanje.

Broj od 234 hromonima koji se nalaze u *Tabeli 1* ukazuje na razvoj *Atlase boja* u vremenskom periodu od 1987. do 2024. godine. Ovo poređenje pokazuje da u vremenskom periodu od gotovo četiri decenije, *Atlas boja* iz 2024. beleži iste odrednice kao i rečnik Zingarelli iz 2002. Uprkos tome, u nova izdanja koja smo analizirali uneti su brojni hromonimi, ali je isto tako i veliki broj njih nestao.

Pored toga, postoje bitne razlike među hromonimima navedenim u glavnom delu rečnika i onima koji se nalaze u spiskovima boja iz 1983. i 2024. godine predstavljenim u prve dve kolone *Tabele 1*. Primetili smo da se nazivi hromonima, kako u *Atlasima boja* koje smo analizirali, tako i u spiskovima boja, zasnivaju pre svega na analogiji (ARCANGELI 2008: 70–71), zatim na metonimiji (MORTARA GARAVELLI 2010: 18–20) i u manjoj meri na sinesteziji (CATRICALÀ 2012: 26).

Kada se uzmu u obzir hromonimi, očigledan je stalni razvoj jezika, i kao i u slučaju drugih reči, njega karakterišu novonastale i zastarele reči (DE MAURO 2006: 107), koje su dokaz vitalnosti samog jezika. U tom smislu, upravo hromonimi koje smo sugerisali leksikografima rečnika Zingarelli predstavljaju znak ove vitalnosti.

Literatura

- APRILE, Marcello (2005). *Dalle parole ai dizionari*. Bologna: Il Mulino.
- ARCANGELI, Massimo (2008). *Il linguaggio pubblicitario*. Roma: Carocci.
- BANDIERA, Giovanna, BONOTTO, Francesca, BELLAMIO, Sofia (2017). *Pubblicità: manuale imperfetto*. Padova: libreriauniversitaria.it edizioni. <<https://books.google.it/>>.
- BARBI, Maurizio (2018). *Neologismi e neosemie nel vocabolario Zingarelli: un confronto sincronico tra la Decima edizione (1970) e la ristampa della Dodicesima edizione (2015)* (neobjavljena doktorska disertacija). Beograd: Univerzitet u Beogradu – Filološki fakultet.

¹⁷ Već nekoliko godina imamo čast i zadovoljstvo da sarađujemo sa leksikografima rečnika Zingarelli. Stoga ovaj rad posvećujemo njima.

¹⁸ Ove boje i nijanse, kao i ostale, sugerisali smo leksikografima rečnika Zingarelli između 2023. i prve polovine 2024. godine.

- BAZZANELLA, Carla (2008). *Linguistica e pragmatica del linguaggio*. Roma–Bari: Laterza & Figli Spa.
- BERLIN, Brent, KAY, Paul (1969). *Basic color terms. Their universality and evolution*. Los Angeles: University of California Press.
- CANNELLA, Mario (2010). *Lessicografo*. Bologna: Zanichelli.
- CATRICALÀ, Maria (2012). Sinestesie, monoestesie e linguistica: temi e problemi. In: Maria Catricalà (a cura di), *Sinestesie e monoesiesie* (pp. 19–51). Milano: Franco Angeli.
- DE MAURO, Tullio (2006). *Dizionario di parole del futuro*. Roma–Bari: Laterza.
- GHIAZZA, Silvana, NAPOLI, Marisa (2007). *Le figure retoriche*. Bologna: Zanichelli.
- ITTEN, Johannes (1990). *Arte del colore*. Milano: il Saggiatore.
- LAZAREVIĆ, Radmila (2013). La traduzione dei termini cromatici dall'italiano in serbo e viceversa. *Italica belgradensia*, 1, 227–234.
- MARELLO, Carla (1996). *Le parole dell'italiano. Lessico e dizionari*. Bologna: Zanichelli.
- MORTARA GARAVELLI, Bice (2010). *Il parlar figurato*. Roma–Bari: Editori Laterza.
- PAPINI, Gianni A. (1977). *Parole e cose. Lessicologia italiana*. Firenze: Sansoni.
- ŠIPKA, Danko (2022). *The Geography of Words*. Cambridge: Cambridge University Press.
- UNOLD, Max (1950). *Della pittura*. Milano: Bompiani.
- HOEPLI (n.d.). *Hoepli*. <https://www.grandidizionari.it/Dizionario_Italiano/>. [04.04.2024]
- GARZANTI (n.d.). *Garzanti*. <<https://www.garzantilinguistica.it/>>. [29.02.2024]

Leksikografski izvori

- DARDANO, Maurizio (1980). *Nuovissimo Dardano. Dizionario della lingua italiana*. Roma: Armando Curcio Editore.
- DEVOTO, Giacomo, OLI, Gian Carlo (1990). *Il dizionario della lingua italiana*. Firenze: Le Monnier.
- DEVOTO, Giacomo, OLI, Gian Carlo (2006). *Il Devoto–Oli 2007*. Firenze: Le Monnier.
- DE FELICE, Emidio, DURO, Aldo (1993). *Vocabolario italiano*. Torino: Società Editrice Internazionale.
- DE MAURO, Tullio (2000). *De Mauro. Il dizionario della lingua italiana. Tavole*. Torino: Paravia Bruno Mondadori Editori.
- DE MAURO, Tullio (2000). *De Mauro. Il dizionario della lingua italiana*. Milano: Paravia Bruno Mondadori Editori.
- GARZANTI (1998). *Garzanti italiano. Il grande dizionario della lingua italiana*. Milano: Garzanti Editore.
- KLAJN, Ivan (2006). *Italijansko–srpski rečnik*. Beograd: Nolit.
- PALAZZI, Fernando, FOLENA, Gianfranco (1995). *Dizionario della lingua italiana*. Torino: Loescher Editore.
- SABATINI, Francesco, COLETTI, Vittorio (1997). *DISC Dizionario Italiano Sabatini–Coletti*. Firenze: Giunti.
- VIDIĆ, Jasna, ĐOROVIĆ, Danijela, NIKOLIĆ, Marina (2018). *Višejezični terminološki rečnik Istorije umetnosti*. Beograd: Filozofski fakultet.
- ZINGARELLI, Nicola (1983). *Lo Zingarelli Gigante. Vocabolario della lingua italiana. Undicesima edizione*. Bologna: Zanichelli.
- ZINGARELLI, Nicola (1984, 1987, 1989, 1990, 1991). *Vocabolario della lingua italiana. Undicesima edizione*. Bologna: Zanichelli.
- ZINGARELLI, Nicola (1994, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2005, 2006, 2008, 2010, 2015, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024). *Vocabolario della lingua italiana. Dodicesima edizione*. Bologna: Zanichelli.

Leksikografski mrežni izvori

- TRECCANI (n.d.). *Treccani*. <<https://www.treccani.it/vocabolario/>>. [29.02.2024]
- DE MAURO, Maurizio (n.d.). *De Mauro*. <<https://dizionario.internazionale.it/>>. [29.02.2024]
- SABATINI, Francesco, COLETTI, Vittorio (n.d.). *Dizionario di Italiano online | Corriere.it*. <https://dizionari.corriere.it/dizionario_italiano/>. [29.02.2024]

Maurizio Barbi

**The *Atlas of Colours*
in the Eleventh and Twelfth Editions of the *Zingarelli* Dictionary:
Evolution and Characteristics**

(Summary)

In this article we observe the registration of colours and their various shades in the *Zingarelli* dictionary, the most prestigious dictionary of the Italian language, with publications spanning over the course of more than one century. The task of recording colors and their shades poses both challenges and opportunities for lexicographers, as their goal is to ensure that the average user understands the correct meanings of the terms. Our research focused on a large corpus of Italian dictionaries, and we found that *Zingarelli* is the only one to feature a dedicated section on colors, called the *Atlas of Colours*. This section not only provides the name of each registered color, but also an image of the color itself. Based on our findings, the *Atlas of Colours* was first included in the 1987 reprint (Eleventh Edition) of *Zingarelli*, and it was later updated in the Twelfth Edition. In particular, in *Zingarelli* 2002, we observe a new subdivision of colours and different shades and, starting from *Zingarelli* 2006, the respective percentages of four-colour process (CMYK) are added to each chromonym. This is not just a formal improvement, as these percentages provide objective data, which make each chromonym recorded in the *Atlas of Colours* unmistakable. To understand the evolution and characteristics of the *Atlas of Colours*, we have included in a table the chromonyms attested in some representative editions and reprints of *Zingarelli* (1987, 1994, 2002, 2024). This comparison showed that the *Zingarelli* 2002 has the same chromonyms recorded in the *Zingarelli* 2024, even if the percentages of four-colour process (CMYK) are included in the latter. The chromonyms in the table have been accompanied by those recorded in the colour lists included in the *Zingarelli* 1983 and the *Zingarelli* 2024, for a total of 234 chromonyms. This comparison allows us to understand which chromonyms were introduced during the various editions of *Zingarelli*, as well as those which were removed. Furthermore, significant differences were found between the chromonyms recorded in the colour lists of *Zingarelli* 1983 and *Zingarelli* 2024. In the first, for example, chromonyms are reported that were removed before the Twelfth edition, while in the second we report chromonyms that arose in followed by the Eleventh edition. In many cases, the names of chromonyms refer above all to analogy (ARCANGELI 2008), but also to metonymy (MORTARA GARAVELLI 2010) and to a lesser extent to synesthesia (CATRICALÀ 2012). In addition to the colours included in the *Atlas of Colours*, some chromonyms suggested by the author to the lexicographers of the *Zingarelli* dictionary have also been listed. These colours could be included in upcoming *Zingarelli* reprints. The introduction of new colours, as well as new words, represents an example of the vitality of a language, made up, as De Mauro reminds us, of new formations and obsolescence (DE MAURO 2006).

4.

Савремени специјализовани речници:
нацрти и остварења

Konceptualna leksikografija između proizvoljnosti i sustava

Anja Nikolić-Hoyt

 <https://orcid.org/0009-0003-4213-3274>

Zavod za lingvistička istraživanja HAZU (Hrvatska)

anhoyt@hazu.hr

Sažetak

Razvoj i usavršavanje novih računalnih tehnologija te kognitivni pristupi jeziku i čovjekovu mentalnom ustrojstvu osvježili su posljednjih dvaju desetljeća interes za konceptualnu leksikografiju u kojoj riječi nisu poredane abecedno, već prema bliskosti značenja svojih sastavnica. U skladu s time, konceptualna je leksikografija unekoliko prirodnija, odnosno primjerenija načinu na koji um organizira i pretražuje vlastite zalihe *ideja* i *riječi*. Sustav na kojem se temelji nije dakle sustavan poput abecednog, do određene je mjere proizvoljan, no ta je proizvoljnost dio njegova sustava. *Somatski tezaursus hrvatskoga jezika* prvi je konceptualno ustrojen leksikografski resurs za hrvatski jezik, motiviran čovjekom i dijelovima čovječjega tijela. Temelji se na postavci da su riječi koje se odnose na čovjeka i čovječe tijelo leksički dokazi različitih aspekata konceptualnog sadržaja tijela, a ne izvanjezične stvarnosti tijela. U radu je riječ o konstrukciji i strukturi *Somatskoga tezaurusa* kao odraza složenoga procesa kategorizacije i konceptualizacije čovječjega tijela u hrvatskome.

Ključne riječi: konceptualna leksikografija, tezaursus, *Somatski tezaursus hrvatskoga jezika*.

Abstract

The development and perfection of new computer technologies together with cognitive approaches to language and human mind have, during the last two decades, revived interest in conceptual lexicography, in which words are not arranged alphabetically, but according to the closeness of their meaning. Thus, conceptual lexicography is somewhat more natural, or exemplary of the way in which the mind organizes and searches its own stores of *ideas* and *words*. The system upon which it is based is therefore not systematic like an alphabetic system; to a certain degree, it is arbitrary, but that arbitrariness is part of its system. *The Somatic Thesaurus of the Croatian Language* is the first conceptually structured lexicographic resource for the Croatian language, motivated by the human body. It is based on the premise that words referring to humans and parts of the human body are lexical evidence of various aspects of the conceptualization of the body, not of its extralinguistic reality. The paper discusses the construction and structure of the *Somatic Thesaurus* as a reflection of the complex process of categorization and conceptualization of the human body in Croatian.

Keywords: conceptual lexicography, thesaurus, *Somatic thesaurus of the Croatian Language*.

1. Uvod

Prije više od dvadeset godina elektronička je leksikografija u obliku u kojem je danas poznajemo bila u pojavima. Tada je, naime, još uvijek imalo smisla govoriti o razlici između abecednog i konceptualnog ustroja kao različitim i odvojivim sustavima. Danas se njihove razlike, dakako uz malo pretjerivanja, mogu prevladati jednim klikom miša. No, da bismo istaknuli odlike konceptualnoga ustroja koje se, međutim, nisu promijenile, valja ga na početku, iako u sasvim kratkim crtama, usporediti s abecednim principom organizacije leksičke odnosno leksikografske građe. Štoviše, suvremeni alati i resursi također pribjegavaju, bilo na razini pojedinih

svojih dijelova bilo na makrostruturnoj razini, semantičkomu objedinjavanju podataka koje iznose.

1.1. Abecedni *versus* konceptualni ustroj

Svaki je rječnik, bilo abecedne bilo konceptualne organizacije, svojevrstan oblik znanja o jeziku i znanja o svijetu, redukcionistički dakako, no svejedno spoznajni. Svaki znatiželjan odnosno znanja željan čovjek nerijetko poseže za rječnikom, ovakvim ili onakvim, danas *googla*, kako bi otkrio, doznao, izdvojio kakvu u njemu sadržanu informaciju. Međutim, dok abecedni rječnici razaraju veze između riječi i njihova konteksta pa se značenjski bliske riječi nerijetko nalaze na sasvim

udaljenim mjestima u rječniku, primjerice *prst* i *nokat*, u rječnicima konceptualne organizacije *blisko je zajedno*. Naime, konceptualno ustrojeni rječnici ili *tezaurusi*¹ grupiraju zajedno (sve) što supostoji u jeziku, odnosno u stvarnosti, to jest u predodžbenim shemama ili mentalnoj reprezentaciji te stvarnosti (NIKOLIĆ-HOYT 2014: 36). Ne dovodeći dakako u pitanje prednosti abecede kao invarijantnog, univerzalno primjenjivog i zaokruženog sustava, možemo reći da je konceptualna leksikografija unekoliko prirodnija, odnosno primjerenija načinu na koji um organizira i pretražuje vlastite zalihe *ideja* i *riječi*, zbog čega tezaurusi imaju izražen didaktički potencijal, poglavito pri usvajanju vokabulara stranoga jezika. Spoznaju o analogiji između organizacije konceptualno ustrojenih tezaurusa i načina funkcioniranja ljudskoga uma, koja se općenito smatra najeklatantnijom razlikom između abecedne i konceptualne leksikografije, bitno su osnažili kognitivni pristupi jeziku i čovjekovu mentalnom ustrojstvu koji postuliraju međuuvjetovanost i integriranost jezika i uma. Tezaurusno ustrojstvo tako postaje odrazom strukture znanja, koje je pohranjeno u memoriji u obliku semantički objedinjenih skupova podataka (NIKOLIĆ-HOYT 2004: 29–30). Osim konceptualno-semantičkoga objedinjavanja tezauruse karakterizira i specifična mikrostruktura, o kojoj više riječi pružamo u nastavku.

1.2. Povijest konceptualne leksikografije

Zanimljivo je naglasiti da je konceptualna/tematska leksikografija zapravo starija te da se njezino postanje veže uz leksikografsku djelatnost mezopotamskih prepisivačkih škola druge polovice trećeg tisućljeća pr. n. e. Naime, iz toga vremena datiraju najstariji dvojezični sumersko-akadski tematski organizirani rječnici, namijenjeni opismenjavanju mladih Akadana. Bili su to klinopisni dvostupačni spiskovi riječi, sa sumerskim u prvom i akadskim u drugom stupcu, podijeljeni prema određenim tematskim područjima kao što su *imena životinja*, *biljke*, *pravni nazivi* i drugo. Kad je akadski ili asirsko-babilonski jezik kao jezik uzurpatora sumerske civilizacije istisnuo sumerski, najstariji poznati pisani jezik iz četvrtog tisućljeća pr. n. e., od njega je preuzeo klinasto pismo, ali i institucije obrazovanja koje su bile i ostale na sumerskom (McARTHUR 1986: 32–33). Povijest konceptualne leksikografije nije kontinuirana, postoje razdoblja u kojima je ona potpuno marginalizirana, poglavito nakon izuma tiska kad abecedna leksikografija prerasta u dominantan leksikografski žanr.

2. Od Tezaurusa čovjeka do Tezaurusa tijela

Pošavši od spoznaje da je danas gotovo nemoguće zamisliti, a kamoli proizvesti sveobuhvatno tezaurusno

djelo Rogetova tipa, već je daleko poželjnije, jer ima izgleda na uspjeh, odabrati i tezaurusno obraditi tek jednu konceptualno-semantičku domenu, počela sam 2008. promišljajući rad na *Tezaurusu čovjeka* raditi prvotno na tezaurusu čovječjega tijela, odnosno na *Somatskom tezaurusu hrvatskoga jezika* (STHJ). Međutim, premda svima blisko i dostupno — jer čovječje je tijelo svojina svih ljudi, svako ljudsko biće ima tijelo i svi se ljudi svakodnevno nalaze u različitim odnosima sa svojim i/ili s tuđim tijelima — tijelo se pokazalo kao vrlo kompleksna i zahtjevna istraživačka domena, ali ujedno i kao iznimno zanimljiv i podatan materijal za konceptualno usustavljivanje leksika i njegovu tezaurusnu obradu.

STHJ prvi je konceptualno ustrojen resurs za hrvatski jezik, motiviran čovjekom i dijelovima čovječjega tijela. Zbog problema s izradom računalne aplikacije još uvijek nije objavljen, no u trećem odjeljku donosimo temeljne sastavnice njegove arhitekture koje u svojoj ukupnosti odražavaju složen proces konceptualizacije i kategorizacije tijela u hrvatskome. Ali prije tezaurusnog diskursa o tijelu valja nešto reći o samom tijelu i njegovoj konceptualizaciji.

2.1. Postoji li konačan popis dijelova čovječjega tijela?

Iako je ljudsko tijelo univerzalnog karaktera, što znači da bitnih razlika među ljudskim tijelima nema — ljudi imaju jednake dijelove tijela i sustave organa i ti dijelovi i sustavi imaju jednake funkcije — razlikuju se načini konceptualizacije i kategorizacije čovječjega tijela, ostvareni u leksiku različitih jezika. Različite načine poimanja tijela prepoznavamo po različitim odrazima i manifestacijama, među kojima je jezik posebno razrađen i istaknut. Štoviše, jezik jest jedan od najpouzdanijih instrumenata identifikacije naše konceptualizacije iskustva. U skladu s time, razlike u somatskome vokabularu različitih jezika uvjetovane su različitim poimanjem tijela među njihovim govornicima. To je poimanje određeno kako fizičkim i fiziološkim ograničenjima čovječjega tijela — jer tijelo omeđuje opseg unosa — tako i sociokulturnim iskustvom života u određenoj jezično-kulturnoj zajednici. Drugim riječima, različite riječi u različitim jezicima koje se odnose na čovjeka i čovječje tijelo leksički su dokazi različitog shvaćanja tijela, a ne različite izvanjezične stvarnosti tijela (NIKOLIĆ-HOYT 2014: 10–11).

Odsustvo u prepoznavanju tih razlika nerijetko je odraz europocentričnog pogleda, odnosno uspoređivanja somatskoga leksika srodnih europskih jezika. Međutim, somatski sustavi dalekih i nesrodnih jezika ukazuju da univerzalni aspekti ljudskoga tijela ne podrazumijevaju nužno univerzalnu konceptualizaciju, koja je, kao što smo već rekli, podložna utjecaju kulture na naše poimanje izvanjezične stvarnosti, u ovom slučaju tijela. Razli-

¹ Tek se od objavljivanja Rogetova *Tezaurusa engleskih riječi i fraza* 1852. riječ *tezaursus* počela širiti kao naziv za konceptualno/semantički organizirano leksikografsko djelo *per se* (NIKOLIĆ-HOYT 2004: 9).

kovni doprinos kulture obično se uočava na detaljnijim razinama u vidu različitih kulturnih modela, koji predstavljaju koherentne strukture iskustva zajedničke nekoj grupi ljudi (KÖVECSÉS 2005: 93).

Različita poimanja tijela među različitim jezicima vrlo se često ogledaju u različitim shvaćanjima dijelova tijela, odnosno u njihovim različitim popisima. Popis dijelova čovječjega tijela nije konačan i isti u svim jezicima i kulturama svijeta jer svi jezici svijeta nemaju riječi za sve dijelove tijela, premda oni dakako postoje. Kako će se pojedini koncept realizirati u jeziku ovisi o stupnju njegove perceptivne i funkcionalne, odnosno kognitivne istaknutosti i važnosti za određenu jezično-kulturnu zajednicu. Prema tome, različiti dijelovi tijela imaju različit stupanj kognitivne istaknutosti: neki su kognitivno istaknutiji i prema tome prepoznatljiviji te su važniji, perceptivno i/ili funkcionalno relevantniji, pa govornici imaju o njima više znanja i riječi, dok su drugi manje istaknuti i poznati (NIKOLIĆ-HOYT 2014: 19). Stupanj kognitivne istaknutosti često se odražava u načinu leksikalizacije odnosno imenovanja. Naime, obično se istaknuti koncepti ostvaruju kao jednorječni leksemi, dok se izvedeni koncepti leksikaliziraju kao složeni leksemi nastali modifikacijom, odnosno profiliranjem jednostavnih (BLANK 2001: 19–20). Na primjer, *ušna resica*, *očna jabučica* ili pak *nebo u ustima* odnosno *gornje nepce*. Za neke koncepte ne nalazimo leksičkih dokaza. To su vrlo često manje diskretni dijelovi tijela koji imaju razmjerno nizak stupanj kognitivne istaknutosti, što međutim ovisi o sociokulturnom kontekstu.

2.2. Tipologija konceptualnih razlika u somatskome leksiku različitih jezika

Konceptualne razlike u somatskome leksiku različitih jezika obrazuju u osnovi nekoliko tipova. O njima govorimo u narednim pododjeljcima.

2.2.1. Razlike u leksikalizaciji ili orječivanju uzrokovane razlikama u predodžbenim shemama. Različite strategije imenovanja u različitim su jezicima motivirane različitim predodžbenim shemama. Primjerice, proučavanjem naziva za ZJENICU ‘otvor u sredini šarenice koji propušta svjetlost u oko’ u različitim se jezicima uočavaju različite predodžbene sheme ili slike u pozadini njezina imenovanja, ovisno o perceptivnoj i/ili kognitivnoj istaknutosti kojega svojstva. Talijanski lingvist C. Tagliavini otkrio je 1949. u više od stotinu različitih jezika glavne vidove konceptualizacije ZJENICE, koji su rezultirali različitim trendovima u njezinu orječivanju, to jest leksikalizaciji (BLANK 2001: 16–17). Razlikuju se među sobom po broju jezika u kojima se pojavljuju:

- MALI ČOVJEK/DJEVOJČICA/DJEČAK/LUTKA (*Pupilla*, derivativ od *pupa* u značenju ‘lutka’, ‘smanjeni je odraz sebe u očima drugoga’: latinski, engleski) (44);
- JEZGRA/SJEMENKA/BISER/KAMENČIĆ (36);

- CRNO (motiviran crnom bojom kao perceptivno i kognitivno istaknutim svojstvom zjenice; mađarski) (24);
- LOPTA/JAJE/JABUKA (21);
- GLEDATI/VIDJETI (16);
- ZVIJEZDA/SVJETLO (14);
- CENTAR (4).

Gledajući iz dijakronijske perspektive u hrvatskome nalazimo vrlo zanimljivu situaciju i različita imena: *zjenica* (*zenica*, *zenica*, *zinica*), *očno jederko* (leksikalizira jezgru), *gledac*, *zornica* — koja su redom potvrđena u starijim leksikografskim izvorima. *Zenica* se pojavljuje već u Vrančićevu peterojezičniku (1595), dok su *gledac* i *zornica* (GLEDATI/VIDJETI; pri čemu se *zornica* dovodi u vezu sa *zôrom* u značenju ‘ono što se vidi; izgled’), potvrđeni u Šuleka (1874) te pripadaju znatno bližoj prošlosti. Leksem *zjenica* po značenju je ‘otvorenica’, dakle ‘ono što je otvoreno’ (GLUHAK 1993: 697), te zapravo odstupa od popisa nabrojenih strategija. Vrijedno je još reći da se predodžbena shema MALI ČOVJEK/DJEVOJČICA/DJEČAK/LUTKA nalazi u pozadini leksema *bapčica*, koji se u podravskim kajkavskim govorima, s unekoliko različitim naglascima, rabi u značenju ‘zjenica’ (NIKOLIĆ-HOYT 2014: 16–17).

2.2.2. Razlike u podjelama i granicama, odnosno u opsegu značenja. Razlike u poimanju tijela među različitim jezicima često su povezane s pitanjem granica i podjela jer je konceptualna segmentacija tijela uvjetovana kulturom, dakle nije univerzalna i ne pripada kognitivnim konstantama. Primjerice, dok se u hrvatskome riječju *prsti* imenuju i prsti ruku i prsti na nogama, engleski jezik poznaje dvije riječi: *fingers* za prste na rukama i *toes* za prste na nogama. U recentnome radu skupina je znanstvenika (TJUKA et al. 2024) provela opsežno istraživanje sličnosti i razlika u suorječivanju odnosno imenovanju dvaju različitih dijelova tijela jednom riječju u više od tisuću jezika. Ustanovili su da se najčešće suorječuju dijelovi tijela koji su blizu, koji graniče ili se stapaju jedan s drugim pa u jezično-kulturnim zajednicama koje ih percipiraju kao takve, dakle susljedne i nediskretne, čine jednu konceptualnu cjelinu. Postoje međutim jezici u kojima se koleksikalizacija temelji na funkciji ili obliku. Jezici indoeuropske jezične porodice razlikuju 38 slučajeva suorječivanja, a s najvećom se čestotom pojavljivanja među istraživanim jezicima javlja sljedećih deset (TJUKA et al. 2024):

FOOT+LEG ‘noga’; HAND+ARM ‘ruka’; CHIN+JAW ‘brada’; BREAST+NIPPLE ‘dojka’; FINGER+TOE ‘prst’; BREAST+CHEST ‘prsa’; USTA+USNICA ‘usta’; OBRVA+TREPAVICA ‘trepavica?’; FINGER+HAND ‘ruka’; FACE+FOREHEAD ‘lice’.

S druge strane, medicina zaokupljena materijalnošću tijela neće nikad moći objasniti zašto govornici monkmerskoga jezika austroazijske jezične porodice, jezika

kammu ili *kmu*, imaju jedan objedinjujući naziv za zjenicu i šarenicu *māt ylañ*, koji se može prevesti sa ‘crno oka’ (AHLNER 2008: 20). Znanost o jeziku može i zna. Naime, izvorni govornici *kammu* jezika (koji se govori u Laosu, Tajlandu, Vijetnamu, Kini i Burmi) imaju tamnosmeđu šarenicu koja se zapravo ne razlikuje od zjenice, odnosno koja se postupno razlijeva u zjenicu. Zbog toga ‘crno oka’ predstavlja jednu konceptualnu cjelinu u jeziku *kammu*.

2.2.3. Razlike uzrokovane referencijalnim i/ili leksičkim prazninama. Kao što smo već rekli, svi jezici nemaju isti fond riječi kojima se imenuju dijelovi čovječjega tijela. Dok u svim jezicima postoje riječi za somatske koncepte GLAVA i RUKA, za neke, dakako manje perceptivno i/ili funkcionalno istaknute dijelove tijela, u pojedinim jezicima ne nalazimo leksičkih dokaza. Primjerice, u hrvatskome standardnom jeziku ne postoji riječ kojom bi se imenovao somatski koncept MJESTO/RAZMAK IZMEĐU DVIJU OBRVA, latinski *intercilium*. Indijski jezici, primjerice, orjeću taj dio tijela ne zato što ga govornici indijskih jezika imaju, a drugih jezika, na primjer hrvatskoga nemaju, nego zato što je za njih taj dio tijela dijelom njihova kulturnog modela kognitivno istaknut, perceptivno i funkcionalno relevantan i u skladu s tim orječen, leksikaliziran. Leksičke dokaze koji svjedoče o kognitivnoj prepoznatljivosti toga dijela tijela u hrvatskome jezičnom sustavu možemo, međutim, pronaći u nestandardnim stilovima ili u narodnim pjesmama. Tako je M. Kušar, (p)opisujući folklorno blago jezika hrvatskoga u južnoj Dalmaciji, zabilježio riječ *povije* u značenju ‘onaj prostor, više nosa, gdje se obrve sastavljaju’ (KUŠAR 1993: 67). S druge strane, u hrvatskim se narodnim pjesmama u istome značenju javlja *manja*: „*Puče puška iz zelenog luga / I pogodi Fejzu momče mlado / Među oči, gdje manju sastavlja* — ‘Manja’ je ono mjesto među obrvama, koje se nabere, kad se čovjek srdi ili duboko razmišlja” (HNP, str. 57–58). Zanimljivo je da primjera ima još i da su potvrđeni u raznim mjesnim govorima, dok su na jednoj prošlogodišnjoj jezičnoj radionici učeni dviju zagrebačkih gimnazija potaknuti stvaralačkim ludizmom iznjedrili zapažen broj prijedloga riječi kojima bi se mogao imenovati PROSTOR; MJESTO IZMEĐU DVIJU OBRVA, što je privuklo pažnju hrvatskih i regionalnih medija! (NIKOLIĆ-HOYT 2024).

Nadalje, u sustavu hrvatskoga jezika postoje brojne riječi za određene vrste dlaka, primjerice za BRKOVE: *brci*, *brčići*, *brčetine*, *brčine*, *nausnice*, *naustice*, *mustači*; *brkat*; *sukati brk*; *brko*, *brkonja*, *brkajlija*, *brkan*, *brkomaz* ‘mast za mazanje brkova’, *brkovez* ili *brkbinda* ‘traka kojom se noću vežu brci da bi zadržali željeni oblik’, *brkarina* ‘namet za nošenje brkova’, kao i niz frazeoloških sveza, poput *gladiti brk* u značenju ‘biti vrlo zadovoljan čime’. Međutim, odnosni pridjevi kao što su **brčni*, **kosni*, **obrvni* nisu, za razliku od srpskog (ako je suditi

prema rječnicima), potvrđene i ovjerene postave u hrvatskome. Ne bilježe ih suvremeni jednojezičnici, tek se *obrvni* tu i tamo pojavljuje kao primjer novije tvorbe. S druge strane, u SDR 1–2 nalazimo sva četiri lika:

kosa > *kosni*, -a, -o relac. prid. koji se odnosi na kosu (169);

obrava > *obrvni*, -a, -o relac. i poses. prid. koji se odnosi na obrve, koji pripada obrvama (363);

brk > *brčni*, -a, -o relac. prid. koji se odnosi na brk, koji pripada brku (77);

brada > *bradni*, -a, -o poses. i kvalit. prid. koji pripada bradi (68).

2.2.4. Razlike u distribuciji konotativnih vrijednosti. Razlike u distribuciji konotativnih vrijednosti posebno dolaze, na primjer, do izražaja pri uspoređivanju razlika u konotacijama pojedinih somatskih atributa. Te su razlike uvijek određene kontekstom, odnosno navikama, običajima i ukusima pojedinih kultura. Naime, različiti se atributi tijela interpretiraju na različite načine u različitim društvima i kulturama. Tako se u nekim kulturama i nekim povijesnim razdobljima punašnost smatrala lijepim i poželjnim svojstvom, oznakom moći te gotovo imperativom, kao što je mršavost, to jest vitkost imperativ ljepote suvremenoga zapadnjačkog svijeta, ili je danas zapravo globalan, osobito kad kolocira sa *strukom* ili *gležnjevima*. Međutim, kao dio poredbenih sveza *mršav kao kostur*, *mršav kao sablast*, *mršav kao avet* zadobiva negativnu konotaciju.

3. Somatski tezaurus hrvatskoga jezika

Budući da su, kao što smo već rekli, riječi koje se odnose na čovjeka i čovječje tijelo leksički dokazi različitih aspekata koceptualizacije tijela, STHJ istodobno je riznica u kojoj se čuva ili *tezaurira* leksičko blago hrvatskoga jezika, poglavito njegov somatski fond (dakle riječi), ali i repozitorij u kojemu je sabrano naše znanje o tijelu, naše poimanje tijela, dakle sve ono što o tijelu mislimo i znamo, to jest mentalna reprezentacija tijela (odnosno koncepti) (NIKOLIĆ-HOYT 2014: 35). Mentalna reprezentacija tijela uvijek je do određene mjere jezično i kulturno specifična jer je način na koji poimamo tijelo determiniran iskustvom života u određenoj društvenoj i kulturnoj zajednici. Uz riječi i koncepte koji se odnose na dijelove čovječjega tijela STHJ obuhvaća i druge pojmove, to jest riječi koje se mogu dovesti u vezu s čovjekom i njegovim tijelom, njegovim izgledom i funkcioniranjem, osobinama i unutarnjim životom, unekoliko drugačije od uobičajenog poimanja somatskoga vokabulara. U poziciji krovnoga somatizma dakle natukničkoga članka, nalaze se ipak samo somatizmi u užem smislu, to jest dijelovi tijela i sustavi. Osim toga, mreže znanja koje STHJ sadrži sinteza su svakodnevnog pučkog modela znanja te znanstvenih i stručnih spoznaja o tijelu, poglavito onih saznanja koja ne proizlaze iz osjetilnoga opažanja.

Što se tiče konstrukcije i strukture, STHJ sastoji se od 55 makronatuknica-konceptata ili *krovnih somatizama*, na primjer GLAVA, KOSA, LICE, MOZAK, DIŠNI SUSTAV, objedinjenih širim konceptualnim okvirom, to jest čovječjim tijelom. Temelj njegove arhitekture dinamička je struktura odnosā, koja od uvriježenih tezaurskih ustrojstava odstupa bogatstvom kodiranih semantičkih veza. Naime, uz semantičke odnose u užem smislu kao što su sinonimija/antonimija i različiti tipovi odnosa vertikalne podređenosti (hijerarhijsko-hiponimijski i meronimijski odnosi) kodirani su i drugi odnosi poput atribucije svojstava — bitan dio konceptualizacije čovječjega tijela upravo su pojmovi svojstva koji označavaju različite kvalitete odnosno osobine tijela kao fizičkog entiteta, poput dimenzije, fizičkih svojstava, boje, položaja (*plava, kovrčava, razbarušena* — KOSA), funkcionalnih odnosa — različite funkcije tijela također su važan dio značenja i poimanja tijela (*gristi, žvakati, škrgutati* — ZUBI) ili pak asocijativnih odnosa — koji uključuju različite općenite i nesubjektivne asocijacije koje pripadaju zajedničkom pozadinskom znanju svih ili većine govornika nekog jezika ([*umjetna*] *inteligencija, odljev mozgoва, luđačka košulja (stezulja)* — MOZAK). Također se navode i karakteristične frazeološke sveze te drugi izrazi prenesena značenja (*sladak na jeziku* — JEZIK), kao jedan od mogućih vidova leksikalizacije somatskih konceptata. Drugim riječima, svaki se od ukupno 55 krovnih somatizama povezuje s riječima s kojima se nalazi u nizu semantičkih paradigmatskih odnosa, a rezultat takva mnogostrukog povezivanja polistrukturirana je organizacija tezaurskog članka koji se sastoji od osam sastavnica: (1) ulazni članak, (2) hiperonimija, (3) meronimija, (4) hiponimija, (5) atribucija, (6) funkcionalni odnosi, (7) frazeološke sveze i drugi izrazi prenesenog značenja, te (8) poslovice. Svaka se dakle sastavnica temelji na drugom tipu odnosa te orječuje i elaborira drugačiji perceptivni, funkcionalni i kulturni aspekt konceptualnog sadržaja krovnih somatizama. Sve sastavnice zajedno odražavaju pak složen proces kategorizacije i konceptualizacije tijela u hrvatskome (NIKOLIĆ-HOYT 2014: 36–37).

Ne ulazeći u sve aspekte ustrojstva STHJ-a, što bi sasvim sigurno izlazilo izvan okvira ovoga rada, izlažemo tek neka distinktivna obilježja svake od sastavnica i tek neka od još uvijek otvorenih pitanja. Poseban problem koji ovdje doduše opširnije ne razlažemo predstavlja odabir krovnog somatizma u poziciji natukničkoga članka, naročito u uvjetima kao što je slučaj s intimnim dijelovima tijela, kada je nestandardizirana inačica standardnog izraza tvorbeno produktivnija i češća (NIKOLIĆ-HOYT 2014: 127–137):

1. *Ulazni članak* — prva je i ujedno uvodna sastavnica STHJ-a, u kojoj se uz kratku definirajuću glosu odabranog krovnog somatizma nabrajaju

njegovi sinonimi, i to ponajprije oni koji pripadaju standardnom leksiku, a potom i nestandardni, sukladno inkluzivnom i objedinjujućem karakteru samoga STHJ-a. Osim sinonima, također se navode i različite morfosemantičke strukture izvedene iz krovnog somatizma, poput deminutiva (*očice, okice; okeca*) i augmentativa (*kosurina, kosurda, kosetina*), odnosnih pridjeva (*moždani, mozgovni*) i opisnih pridjeva koji znače opskrbljenost i obilje (*brkat, glavat, nosat*). Naime, zahvaljujući uzajamnu prožimanju semantičkih i tvorbenih procesa, koje je svojstveno morfološki razvijenim jezicima poput hrvatskog, uz semantičku motivaciju mnogi su leksički dokazi u STHJ-u rezultat bogate derivacijske morfologije.

2. *Hiperonimija* — pretpostavlja superordinirani sustav ili nadređeni dio tijela. Primjerice, *srce* pripada *krvožilnom sustavu*, a *lice glavi*. Upućivanje na više rodne pojmove često nije jednoznačno te rezultira takozvanim zamršenim hijerarhijama. Naime, zbog uzajamnog preplitanja dijelova tijela i sustava organa mnogi somatizmi pripadaju istodobno dvama ili više nadređenim sustavima, na primjer *usta* pripadaju *glavi*, te istodobno *dišnom* i *probavnom sustavu*.
3. *Meronimija* — premda predstavlja vrlo složenu semantičku relaciju ili čak niz sumjerljivih odnosa, u STHJ-u podrazumijeva široko koncipiran odnos dio–cjelina. Na primjer, u meronime *oka* ubrajaju se različiti dijelovi poput *očne šupljine, očne jabučice, bjeloočnice, rožnice, šarenice, zjenice* i drugo. Navode se i sinonimi, stručni i drugi: *rožnica (rožnjača, cornea)*, odnosno kratka definirajuća glosa: *rožnica (...)* [ispupčeni dio bjeloočnice], kada znanje o sadržaju i/ili funkcioniranju pojedinoga meronima izlazi izvan okvira podrazumijevanoga pozadinskog znanja potencijalnih korisnika. Budući da je meronimija u svojoj suštini hijerarhijski odnos — *prst* je dio *šake*, *šaka* je dio *ruke*, *ruka* je dio (*gornjih*) *udova*, *udovi* su dio *tijela* — u ovoj se sastavnici tezaurske arhitekture javlja problem unutrašnjih hijerarhija, odnosno pod-meronima. Neki se zbog svoje bogate leksikaliziranosti obrađuju kao posebni tezaurski članci, primjerice *rame, lakat, šaka, dlan, prsti*.
4. *Hiponimija* — popisuje leksičke dokaze koji se tiču vrsta odnosno tipova. Srodna je meronimiji, iako se od nje jasno razlikuje. Na primjer, *članak, nokat, jagodica prsta* pripadaju meronimiji, to su dijelovi somatizma *PRST*, a *palac, kažiprst, srednjak, prstenjak, mezimac* ili *mali prst*, vrste su. Ili, *očnjake, kutnjake, sjekutiće, mudrace* ubrajamo u vrste *zubiju*, dok su *mali, pokvare-*

ni, žuti, klimavi, umjetni njihova karakteristična i prepoznatljiva svojstva. U tezaursnoj obradi pojedinih somatskih koncepata dolazi međutim do ukrštanja leksičkih dokaza koji pripadaju različitim sastavnicama, odnosno odnosima. Tako je vrlo teško odrediti jesu li *kovrčava, plava, duga kosa* vrste ili odlike, atributi kose. Ili su istodobno i vrste i odlike?

5. *Atribucija* — uz hijerarhijsko-hiponimijske odnose koji određuju mjesto u hijerarhiji, odnosno globalnu značenjsku strukturu nominalnih koncepata, uključujući dakako i somatske, postoje i druge relacije koje imaju ulogu u identificiranju i međusobnu razlikovanju različitih somatizama. Primjerice, atributivna su svojstva (karakteristični i prepoznatljivi perceptivni i kulturni atributi) dio svake konceptualizacije čovječjega tijela, odnosno kojega njegovog dijela jer dijelelove tijela spoznajemo i kroz njihove kvalitete, odnosno osobine kao što su dimenzija, fizička svojstva, boja, položaj. U STHJ-u atribucija svojstava vrlo je produktivan odnos. Generira velik broj leksičkih dokaza koji su rezultat detaljnijeg razlaganja prototipnih svojstava s jedne, te stilističkoga profiliranja s druge strane. Posve je jasno da broj leksičkih dokaza i u ovoj sastavnici ovisi o perceptivnoj istaknutosti pojedinoga dijela tijela. Atribucijska sastavnica ima naglašen pragmatičku dimenziju jer, između ostalog, služi jezičnoj produkciji i ekspresivnijoj upotrebi somatskoga leksičkog fonda. U svrhu isticanja njezine *dragocjenosti* donosimo izvod (v. izvod 1) iz tezaursne obrade somatizma OKO/OČI:

velike, krupne, male, sitne, duboke;

okrugle, duguljaste, bademaste, kose, stisnute, <široko, širom> otvorene, izbuljene, upale, buljave → buljook, škiljave (zrikave), razroke, razmaknute, blizu postavljene;

žive, meke, tople, sjajne, goruće, vatrene, žacave, bistre, mutne, zamagljene, zamućene, staklaste, zaplakane, suzne, vodene, vlažne, suhe, umorne, zakravljenjene, krvave, podbuhle, upaljene, slijepe, budne, pospane, snene (sanjive), žmirave, mirne, nemirne, nepomične, ukočene, mračne;

plave → plavook, plavkaste, plavetne, modre → modrook, modrikaste, crne → crnook, crnkaste, smeđe → smeđook, smečkaste, kestenjaste, zelene → zelenook, zelenkaste, grahoraste, sive → sivook, sivkaste, crvene, tamne → tamnook, svjetle → svjetlook, zlatne → zlatnook;

blage, drage, mile, blažene, pametne, znatiželjne, stroge, mrke, pronicave, zle, zlurade, vesele, radosne, tužne, žalosne, sumorne, lukave, zvjerave, plahe;

lijepe, divne;

pseće, kravlje², srneće;

Izvod 1. Izvod iz funkcionalne sastavnice u okviru somatizma OKO/OČI.

² Velike, ali bezizražajne oči.

6. *Funkcionalni odnosi* — različite funkcije tijela, radnje i procesi bitan su dio njegova značenja i poimanja. Tako možemo reći da su sastavni dio konceptualizacije somatizma NOGA/NOGE različiti vidovi kretanja koji se orjećuju glagolima poput *hodati, skakati, trčati*. Funkcionalnoj sastavnici pripadaju također i različiti vidovi njihove semantičke elaboracije kao što su troponimi *šetuckati, poskakivati i pretrčavati*. Neki su kognitivno istaknutiji od drugih, primjerice *hodati* u odnosu prema *tapkati* 'oprezno hodati laganim i sitnim koracima'. Među glagolima funkcionalne sastavnice nalazimo i druge tipove semantičke povezanosti poput (polu)sinonimije, uglavnom kolo-kvijalne, *razumjeti/kužiti*. Brojni vidski parnjaci rezultat su pak derivacijski motiviranih semantičkih odnosa: prema *gristi* kao temeljnom, polazišnom značenju *ugristi, odgristi, prigristi, zagristi, izgristi* dobivaju dodatna značenja koja se temelje na prefiksima pomoću kojih se tvore. U morfosemantičke strukture glagolskoga potkorpusa ubrajamo i glagolske deminutive *češkati, čupkati, žmirkati, pjevuckati, trčkarati* i pejorative, kojih je razmjerno malo, na primjer *klepetati* 'koješta govoriti'. Kao što vidimo u izvodu 2, funkcionalna sastavnica STHJ-a heterogene je strukture te objedinjuje različite glagole kojima se izražavaju vrlo raznorodni aspekti djelovanja pojedinoga krovnog somatizma.³

misлити ASC mišljenje, misao, misli, mislilac; smisliti/smišljati; domisliti/domišljati; pomisliti/pomišljati; promisliti/promišljati ASC promišljanje; razmisлити/razmišljati ASC razmišljanje; zamisliti/zamišljati; mozgati ASC mozganje; umovati; pametovati; mudrovati ASC mudrovanje ASC mudrica, mudra glava, mudrac; *mudrati* [postajati mudar]; *umudriti* [učiniti mudrim, prosvjetliti]; *omudrati* [postati mudar]; shvatiti/shvaćati ASC shvaćanje; pojmiti/poimati ASC poimanje; posvijestiti; razumjeti/razumijevati ASC razumijevanje; spoznati/spoznavati ASC spoznavanje, spoznaja; dokućiti; razabrati/razabirati ASC razabiranje; znati ASC znanje, znalac ANT neznalica ASC sveznalac, sveznalica; razaznati/razaznavati; saznati/saznavati ASC saznanje; rasuđivati ASC rasuđivanje; pamtiti ASC pamćenje (memorija); zapamtiti/zapamćivanje; sjetiti se/sjećati se; zaboraviti/zaboravljati; [...]
raspametiti se; izbezumiti se; luditi/ludovati; ludjeti/poludjeti, *poluditi*; sludjeti, *sluditi*/sludivati; zaludjeti, *zaluditi* /zaludivati; mahnitati/pomahnitati; pošasaviti; benaviti/pobenaviti; blesaviti/poblesaviti; glupjeti; zaglupljivati se;
[...]

Izvod 2. Izvod iz funkcionalne sastavnice u okviru somatizma mozak.

³ ASC je kratica za asocijat ili asocijativni parnjak, a ANT za antonim. Leksički se dokazi radi preglednosti u STHJ-u prikazuju u stupcima.

7. *Asocijativni odnosi* — odnosi kodirani kao asocijativni uključuju različite općenite i nesubjektivne asocijacije koje pripadaju zajedničkom podrazumijevanom pozadinskom znanju jezika i svijeta *svih* ili većine pripadnika određene jezično-kulturne zajednice. Za razliku od dosad razmatranih tezaurskih sastavnica asocijativna se sastavnica temelji na znatno labavije koncipiranim principima semantičke bliskosti, no može se reći da načelno objedinjuje srodne pojmove koji pripadaju istoj semantičkoj domeni, pri čemu jedan koncept priziva drugi. U skladu s time, u leksičke dokaze asocijativnih odnosa krovnog somatizma MOZAK ubrajamo *svijest, inteligenciju, elektrošokove*, ali i različite *neurološke i psihičke bolesti*. Vezano uz somatizam KOSA u asocijativne se odnose ubrajaju i različite frizure (*pletenica/e, punđa, irokeza, rapsovi, kokotica*) i frizerski postupci (*šišanje, bojanje, pramenovi — ombre, sombre, balayage, foilyage, Babylights, Tigereye, ekstenzije, trajna*), i pribor za kosu (*češalj, četka, pegla, ukosnica (španga, šnala, kopča), bandana*) i proizvodi za njegu kose (*šampon, regeneratorski gel, pjena, lak za kosu*) i različite anomalije (*ispadanje kose, ćelavost, seboreja, perut*).
8. *Frazeološke sveze i drugi izrazi prenesenog značenja* — obrazuju zasebnu tezaursku sastavnicu. Frazeološke su sveze poseban vid oblikovanja i reprezentacije konceptualnog sadržaja, a zajedno s ostalim sastavnicama tvore cjelovitu strukturu znanja jezika i tijela u hrvatskome, kao u izvodu 3:

Einstein [genij, osoba iznimnih intelektualnih sposobnosti]; mozak [vrlo umna osoba, misleća glava, pokretač aktivnosti]; glavni mozak (um) [vođa pokreta, projekta, ustanove]; usijani mozak (glava) [zanesenjak, fanatik]; odljev mozgov [odlazak školovanih ljudi na rad izvan matične zemlje]; trust mozgov [skup ljudi okupljenih oko zajedničkog posla na temelju svojih stručnih i intelektualnih sposobnosti];

imati mozga u glavi [biti pametan]; imati *kliker* [biti pametan, oštrouman]; upotrijebiti mozak [razmišljati]; upregnuti (uključiti) mozak [početi razmišljati]; naprezati mozak [intenzivno razmišljati]; razbijati glavu [mozgati];

utuviti što komu u mozak (glavu) [pokušati što objasniti komu]; doprijeti do mozga komu [shvatiti, razumjeti što]; *upalila se lampica komu* [shvatiti što]; *imati dobro paljenje* [brzo misliti]; *zakuhao je (uzavrio je) mozak komu* [ne može više razmišljati tko]; [...]

Izvod 3. Izvod iz frazeološke sastavnice u okviru somatizma *mozak*.

Uz polistrukturiranu organizaciju znanja somatskoga leksika STHJ karakterizira i slobodan odnos prema normi jer sukladno svomu deskriptivnom pristupu, *slobodnom* od normativnih pretenzija, uz neutralne riječi koje

pripadaju standardnomu jeziku promovira i kolokvijalne, (nad)regionalne i stručne sinonime, nerijetko izvan ili na granici norme. Također se bilježe arhaizmi i neologizmi, kako izrazni tako i oni koji se tiču plana jezičnog sadržaja. Na primjer, uz somatizam MOZAK navodi se i njegov izrazni arhaizam *mozag* odnosno stilski obilježen sinonim *mōždāni*, kao i njegov danas zastarjeli oblik *mōždjāni*. Ili, na primjer, uz somatizam *oko/oči* odnosni pridjev *očni* i njegov izrazni arhaizam *očinji*.

Na kraju, ukratko prikazani model generiranja leksičkih dokaza, koji se pokazao izrazito produktivnim rezultirajući često pravim leksičkim eksplozijama, evocira semantičku intuiciju izvornoga govornika te se oslanja na *prizivanje* ili dohvat informacija pohranjenih u njegovoj memoriji, odnosno mentalnom leksikonu (ERDELJAC 2009: 332), ali i na ekscerpiranje leksikografskih i književnih izvora⁴, te pretraživanje dostupnih računalnih korpusa (*Hrvatski nacionalni korpus*, HJR i *hrWaC*), među kojima izdvajamo *hrWaC* (LJUBEŠIĆ – KLUBIČKA 2016), preteču današnjih *CLASSLA web* korpusa.

4. Zaključna razmatranja

Somatski tezaurski hrvatskoga jezika jedan je od mogućih pristupa znanstvenom ovladavanju složenošću tijela, i jedna od mogućih jezičnih slika tijela — usustavljena i uređena, a ipak na određen način proizvoljna. Jer konceptualni ustroj slijedi zakonitosti koje uvelike izmiču jednoznačnu opis, lišenom dvojbi. Naime, unutar prevladavajućeg principa konceptualno-semantičkog objedinjavanja tezaurski otkrivaju gdje se što nalazi, komu ili čemu što pripada, a pitanja su granica i podjela, kao što smo pokušali pokazati na primjerima konceptualizacije i kategorizacije ljudskoga tijela, često jezično- i kulturno-specifična, ponekad čak različito poimana od pojedinca do pojedinca. To je ujedno i razlog zbog kojeg ne postoje univerzalno primjenjivi sinopsisi kategorija, premda su iz težnje ka njihovoj uspostavljanju, to jest usustavljanju *omne scibile*, proizašla znamenita ostvarenja retoričko-filozofske provenijencije, od srednjovjekovnog enciklopedizma do novovjekovnih taksonomija. Konceptualni ustroj dakle ne postoji nezavisno od jezika i kulture kojima je određen i koje odražava.

Literatura

- AHLNER, Felix (2008). Body part terms in Kammu: A descriptive and comparative study. BA thesis, Lund University. <<http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=1317643&fileId=1317644>>. [15. 03. 2015]
- BLANK, Andreas (2001). Words and concepts in time: Towards diachronic cognitive onomasiology, *metaphorik.de*, 1, 6–25.
- ERDELJAC, Vlasta (2009). *Mentalni leksikon: modeli i činjenice*. Zagreb: Ibis grafika.

⁴ Značajno vrelo ekspresivnog i starinskog leksika i uporaba nalazimo u Benešićevu rječniku (BENEŠIĆ 1985–1990, 2013, 2017, 2022), koji je nastao na temelju citatnih potvrda iz djela (po autorovu mišljenju) ponajboljih hrvatskih pisaca, koji su stvarali tijekom stogodišnjega burnog razdoblja u povijesti hrvatskoga jezika i književnosti, to jest od druge polovice XIX. do sredine XX. stoljeća.

- KÖVECSES Zoltán (2005). *Metaphor in culture: Universality and variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MCARTHUR, Thomas (1986). *Worlds of reference*. Cambridge: Cambridge University Press.
- NIKOLIĆ-HOYT, Anja (2004). *Konceptualna leksikografija: prema tezaursu hrvatskoga jezika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- NIKOLIĆ-HOYT, Anja (2014). *Tezaursni portret čovječjega tijela*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- NIKOLIĆ-HOYT, Anja (2024). Stvaranje novih riječi između ludizma i ideologije, *Novorečje*, 11, 156–163.
- TJUKA, Annika, FORKEL, Robert, LIST, Johann (2024). Universal and cultural factors shape body part vocabularies. *Scientific Reports*, 14 (10486). <<https://doi.org/10.1038/s41598-024-61140-0>>. [01. 12. 2024]
- Izvori**
- BENEŠIĆ, Julije (1985–1990). *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića*, sv. 1–12. Zagreb: Globus / JAZU.
- BENEŠIĆ, Julije (2013). *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića*, sv. 13. Zagreb: HAZU.
- BENEŠIĆ, Julije (2017). *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića*, sv. 14. Zagreb: HAZU.
- BENEŠIĆ, Julije (2022). *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića*, sv. 15. Zagreb: HAZU.
- CLASSLA: LJUBEŠIĆ, Nikola. *Novi CLASSLA mrežni korpusi za hrvatski i ostale južnoslavenske jezike: usporedivost, uvid u žanr, potpunost*. <<https://www.clarin.si/info/wp-content/uploads/2023/11/CLASSLA-web.pdf>> [1. 12. 2024]
- GLUHAK, Alemko (1993). *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: August Cesarec.
- KUŠAR, Marcel (1993). *Narodno blago*. Pretisak. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- HJR: BROZOVIĆ RONČEVIĆ, Dunja, ČAVAR, Damir (2008). Hrvatska jezična riznica kao podloga jezičnim i jezičnopovijesnim istraživanjima hrvatskoga jezika. U: Bernardina Petrović, Marko Samarđžija (ur.), *Vidjeti Ohrid: referati hrvatskih sudionika i sudionika za XIV. Međunarodni slavistički kongres* (str. 173–186). Zagreb: Hrvatsko filološko društvo – Hrvatska sveučilišna naklada.
- HNP: *Hrvatske narodne pjesme X: haremske pričalice i bunjevačke groktalice*. (1942). Zagreb: Matica hrvatska.
- hrWaC: LJUBEŠIĆ, Nikola, KLUBIČKA, Filip (2016). *Croatian web corpus hrWaC 2.1*. Ljubljana: Slovenian Language Resource Repository CLARIN.SI. <<http://hdl.handle.net/11356/1064>> [1. 12. 2024]
- SDR1: GORTAN-PREMK, Darinka, VASIĆ, Vera, NEDELJKOV, Ljiljana (2003). *Semantičko-derivacioni rečnik, Sveska 1: Čovek – delovi tela*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu.
- SDR2: GORTAN-PREMK, Darinka, VASIĆ, Vera, DRAGIČEVIĆ, Rajna (2006). *Semantičko-derivacioni rečnik, Sveska 2: Čovek – unutrašnji organi i tkiva, psihofiziološka stanja i radnje, psihofizičke osobine, srodstvo*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu.
- ŠULEK, Boguslav ([1874] 1990). *Hrvatsko–njemačko–talijanski rječnik znanstvenog nazivlja*. Pretisak. Zagreb: Globus.
- VRANČIĆ, Faust ([1595] 1992). *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae*. Pretisak. Zagreb: Novi Liber.

Anja Nikolić-Hoyt

Conceptual Lexicography between Arbitrariness and System

(Summary)

Unlike alphabetical dictionaries, conceptually organized lexicographical resources, i. e. thesauri, operate on principles that are based upon semantic affinity, expressing the way in which the mind organizes and retrieves its own repository of words, rather different than the A–Z format. Essentially, the overarching idea is that the words are lexical evidence of various aspects of the concepts that they express — not of a physical reality — and that these various aspects are expressed via a number of paradigmatic semantic relationships, which are the building blocks of the conceptual architecture of the lexicon. The analogy between the conceptually arranged thesauri and the principles governing the human mind is considered to be the most explicit difference between the alphabetical and the conceptual lexicography, which is, due to the rise of new technologies as well as the cognitive approaches to language and the human mind, in the focus of the contemporary linguistic consideration. Furthermore, the paper exhibits the construction and the structure of the *Somatic thesaurus of the Croatian language*, a conceptually organized lexicographical resource motivated by the human body and its parts. As opposed to the majority of earlier approaches and thesaural structures, the novelty of this particular conceptual model is its affluence of considerably different yet coexisting relationships that interconnect body part terms as well as other words pertaining to the body and its parts. In addition to the *hierarchical* and *hyponymical* relationships that form the backbone of every thesaural structure, there are other paradigmatic semantic relations, such as *meronymy* (various kinds of *part-whole* relations), *attribution* (attributing different yet modifying characteristics, expressed by adjectives), *functional relationships* (specific activities and/or the use of nominal concepts, expressed by verbs), or *semantically motivated associations* that belong to common background knowledge. *Idiomatic expressions* form a special component of the thesaural architecture. They include language-specific idiomatic expressions relevant to certain bodily parts, as well as other instances of figurative meanings found in the somatic lexicon of the Croatian language. Taken all in all, the *Somatic Thesaurus of the Croatian Language* presents a repository of a structured knowledge about the body, i. e. of its mental representation.

Предлог за израду семантичко-деривационог речника ономатопеја у српском језику

Гордана Штрбац

 <https://orcid.org/0000-0002-5173-0834>

Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет (Србија)

gordana.strbac@ff.uns.ac.rs

Сажетак

У раду су, на примеру ономатопеје *бућ* и њених деривата, представљени принципи за израду семантичко-деривационог речника ономатопеја у српском језику. Иновирана концепција речника овог типа успоставља се на темељу досадашње лексикографске праксе у овој области у србистици, у првом реду на основу модела уведеног првом и другом свеском *Семантичко-деривационог речника* (*Свеска 1: Човек – делови тела* и *Свеска 2: Човек – унутрашњи органи и ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство*). Предлаже се модел речника који ће бити у функцији корисника, што подразумева такве измене у структури речничког чланка које ће водити ка јаснијем истраживању творбених и значењских веза међу члановима деривационог гнезда.

Кључне речи: семантичко-деривациони речник, семантичко-деривационо гнездо, ономатопеја, српски језик.

Abstract

In the paper, using the example of the onomatopoeia *buć* and its derivatives, the principles for creating a semantic-derivational dictionary of onomatopoeia in the Serbian language are presented. The innovative concept of a dictionary of this type is established on the basis of the previous lexicographic practice in this area, primarily on the basis of the model introduced in the first and second volumes of the *Semantic-Derivational Dictionary* (*Volume 1: Human – Body Parts and Volume 2: Human – Internal Organs and Tissues, Psychophysiological States and Actions, Psychophysical Properties, Kinship*). A dictionary model is proposed that will be in the function of the user, which implies such changes in the structure of the dictionary that will lead to a clearer emphasis of derivational and semantic connections between the members of the derivational nest.

Keywords: semantic-derivational dictionary, semantic-derivational nest, onomatopoeia, Serbian language.

1. Увод

1.1. Семантичко-деривациони речници имају непроцењив значај када је реч о језицима са разуђеним деривационим системом. Квалитетно израђени речници овог типа могу понудити мноштво података чијом се правилном интерпретацијом стиче увид у најважније особености деривационог система језика којем припадају¹. Међутим, у дериватолошким истраживањима кључно је питање: шта се подразумева под квалитетним семантичко-деривационим речником, односно које захтеве једна лексикографска публикација мора задовољити како би се корисник

њоме могао с лакоћом служити и из ње прикупљати неопходне информације. На таква питања није нимало лако дати одговоре, јер њихово формулисање у првом реду подразумева обимна теоријска истраживања, а потом и мукотрпну практичну делатност.

У нашој лексикографској пракси као речник посебног типа издваја се *Семантичко-деривациони речник*. *Свеска 1: Човек – делови тела* (2003) и *Семантичко-деривациони речник*. *Свеска 2: Човек – унутрашњи органи и ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство* (2006)², чије су редакторке Д. Гортан-Премк, В. Васић, Љ. Недељков и Р. Драгићевић. У србистици то је први и једини творбени речник у којем су лексикографски, у виду

¹ Према речима В. Николић (2018: 157), деривациони речници српског језика садрже обиље података у вези с творбеним системом на основу којих се могу извести бројни закључци везани за организацију лексичког система у целини.

² У даљем тексту биће коришћене скраћенице СДР1 и СДР2 за наведене речнике.

речничког чланка, приказана творбено-семантичка гнезда³ одређене тематске групе речи: назива за делове тела и њима сродних лексема. Овај речник, јединствене форме и концепције, не само што даје преглед творбених карактеристика једне веома важне скупине речи у српском језику и нуди читав низ података за прецизне дериватолошке анализе већ пружа добру основу за даљу разраду теоријских и практичних проблема у вези са конципирањем и израдом семантичко-деривационих речника.

1.2. У овом раду, на темељу досадашњих лексикографских постигнућа у домену творбе речи у србистици, пре свега, на основу модела понуђеног у СДР1 и СДР2, као и на основу идеја изнетих у ауторкином претходном коауторском раду (Штасни и др. 2021), предлажу се принципи израде семантичко-деривационог речника ономотопеја у српском језику. Пажња се првенствено усмерава на структуру речничког чланка чију основу чини семантичко-деривационо гнездо и могућности унапређења његовог уређења на формалном и значењском плану. У фокусу су, дакле, два детаља формалне и семантичке природе по којима се иновирана концепција речничког чланка разликује од оне у СДР1 и СДР2. Иновације формалне природе односе се на приказивање деривационог смера и формални распоред деривата унутар гнезда, док се новине на значењском плану тичу семантичког описа чланова деривационог гнезда.

У србистичкој литератури било је недавних покушаја да се унапреди приказ гнезда у семантичко-деривационом речнику (в. Штасни и др. 2021: 53–69), али чини се да понуђена решења не постижу одговарајући циљ, а то је да се кориснику олакша ишчитавање речничких података те да му се омогући

³ У словенском свету идеја о лексикографском представљању сложених и системских односа међу дериватима окупљеним око једне просте, основне речи није нова. У руској лингвистици, на пример, она је реализована већ осамдесетих година 20. века појавом Тихоновљевог творбеног речника (*Словообразовательный словарь русского языка: в двух томах*), док је у полонистици од посебног значаја рад Мирослава Скаржињског у домену творбе речи и руковођење израдом речника творбених гнезда — *Słownik gniazd słotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego*. Према речима уредника монографије *Деривационе мреже кроз језике (Derivational Networks across Languages)*, релевантна запажања могу се наћи у чешкој и словачкој лингвистици од шездесетих година двадесетог века, нарочито у радовима Докулила, Хорецког и Фурдика. Хорецки користи термин *деривациона парадигма* да би означио ред мотивисаних јединица груписаних око једне мотивационе речи, са којом чине мотивационе парове. Према Докулилу, секвенце узастопних мотивационих парова чине деривационе серије (низове) или ланце. Систем деривационих парадигми и серија/ланаца организованих око основне, просте, немотивисане речи гради деривационо гнездо. То значи да је деривационо гнездо сачињено од сета деривационих серија у синтагматском правцу и сета деривационих парадигми у парадигматској димензији (KORTVÉLYESSY et al. 2020: 3–4).

да на једноставнији начин стекне увид у семантичко-деривационо гнездо као кохерентну целину на творбеном и значењском плану. Ако се, дакле, као примарни циљ постави израда речника који ће бити у функцији корисника, неопходно је предложити модел у којем ће јасно и прегледно бити истакнуте творбене и значењске везе међу члановима деривационог гнезда.

1.3. Иновирани модел речничког чланка представља се на примеру деривационог гнезда ономотопеје *бућ* (> *бућка*, *бућкалица*, *бућкање*, *бућкараји*, *бућкашица*, *бућнути* итд.), које се показује као веома илустративно за овакву врсту анализе будући да је ограниченог обима, а у његовом саставу налазе се елементи на основу којих предложене измене постају лако уочљиве. Дато деривационо гнездо обухвата деветнаест чланова: глаголске и именичке деривате добијене суфиксалним и префиксалним типом творбе. Деривација не иде даље од другог степена, што олакшава илустрацију. Уз то, поједини чланови испољавају полисемичност тако да је могуће приказати индуктивну способност одговарајућих семантичких компонената у процесу формирања семантичке структуре деривата.

2. О ономотопеји као мотиватору

2.1. У савременој лингвистици ономотопеје привлаче пажњу истраживача иако су својевремено биле потиснуте на периферију научног интересовања, што је била последица доминације структуралистичког приступа језичким јединицама као немотивисаним средствима⁴. У иностраној литератури ранијег периода ономотопеја се помиње у теоријама о пореклу језика, а нарочито у вези с питањима његове мотивисаности односно конвенционалности (в. KRISTAL 1987: 288–289; RASTALL 2021). У новије време истраживачи су за њу заинтересовани у контексту звуковог симболизма (в. нпр. FEIST 2013), али и као комуникацијски феномен (в. нпр. SASAMOTO – JACKSON 2016).

У србистици се звуковним аспектом ономотопеје бавила Д. Кликовац, најпре у својој магистарској тези, а затим и у потоњим радовима, указујући на дати аспект као једну од манифестација широко заступљене икониčnosti у језичкој структури (KLIKOVAĆ 2004). Међутим, новији радови усмерени су на статус ономотопеје у граматичком систему српског језика односно у систему узвика и њена основна обележја (в. ROROVIĆ 2014; СТИЛОВИЋ и др. 2019; ЛАЗИЋ

⁴ Ф. де Сосир је своје ставове засновао на уверењима Д. Витнија, који је промовисао тезу о језику као друштвеној установи. По његовом схватању, језик је систем произвољних и конвенционалних знакова (JAKOBSON 1965: 21–24).

Коњик 2019). У том контексту посебно се инсистира на питању односа између ономотопеје и узвика као посебне врсте речи (Милосављевић 2021). Наша наука бави се ономотопејом и као језичко-стилским средством, које доприноси живљем, сликовитијем и динамичнијем казивању у прозним и поетским текстовима, те појачава естетски доживљај дела. Реч је углавном о делима заснованим на народном идиому, фолклорној грађи, али и о модернистичкој поезији и поезији намењеној деци (в. нпр. Сувалдић 2010; Самарџија 2011; Лазаревић Коњик 2012; Поттић – Јовановић 2013; Ђурић 2017).

Како показује литература, истраживачима је ономотопеја у фокусу првенствено због звуковог ефекта који производи тако да занемарене остају друге карактеристике дате скупине речи, у првом реду семантичко-деривационе. Сасвим је ограничен број радова посвећен овим проблемима, а и у приручницима из области творбе речи корисник остаје ускраћен за прецизније информације које се тичу њиховог деривационог статуса и потенцијала. Р. Драгићевић (1998) бави се именицама ономотопејског порекла које садрже суфикс с елементом *-ић* у својој структури (*блебетић, звекећ, крекећ, мекећ, шойоћ, хихоћ, цикоћ, шайаћ* итд.). Ауторка спроводи њихову семантичку класификацију и уједно указује на улогу творбених процеса у допуњавању информације о врсти звука, а такође описује и могућности ширења њихове семантичке структуре. Иста ауторка разматра и придеве са значењем људских особина ономотопејског порекла запажајући да њихова основа може бити двострука: глаголска (*буљав, лајав, њискав, џанџизав* итд.) и именичка (*бубуљичав, жваљав, њохлејан* итд.) (Драгићевић 2001: 113–144).

Г. Штасни и Г. Штрбац (2023) испитују деривационе и семантичке карактеристике зоонимских ономотопеја у српском језику. Ауторке указују на њихову деривациону продуктивност напомињући да већина зоонимских ономотопеја мотивише претежно првостепене глаголске деривате, који у даљем процесу подстичу настанак придева и именица. То су претежно једнозначне лексеме, али њихови деривати имају способност полисемије засноване претежно на метафоричним механизмима транспоновања семантике од животињског као полазног на људски као циљни домен.

2.2. Овај кратки преглед литературе о ономотопејама у страниј лингвистици и србистици илустративне је природе, без претензија ка исцрпности, те њиме нису обухваћени сви научни радови који се њоме баве на непосредан или посредан начин или у којима се она спорадично помиње. Циљ му је првенствено да укаже на недостатак исцрпнијих истраживања

семантичких и творбених обележја ономотопеја и њихових деривата, што је био и главни подстицај за предлог да се израде овакви речници посебне намене. Системским представљањем творбено-значењских односа међу ономотопејским речима стиче се увид не само у деривационе законитости овог лексичког микросистема већ и у творбене принципе језика уопште, нарочито ако се има у виду чињеница да су многе веома фреквентне и уобичајене лексеме у српском језику, попут глагола *јући, њресити, њоклојити, заклојити* итд., ономотопејског порекла.

Пре него што се укаже на особености структуре речничког чланка у будућем семантичко-деривационом речнику ономотопеја, позабавићемо се њеним морфолошким и деривационим статусом у језику. Најпре треба укратко рећи да се у њему неће одступити од традиционалне класификације на врсте речи те да ће ономотопеје бити посматране као посебна врста узвика иако у литератури постоје чврсти докази о њиховој специфичности. Формалне карактеристике као што су непроменљивост и необична гласовна структура, која проистиче из специфичне артикулације, довољни су услови да се ономотопеје и узвици сврстају у исту класу речи. Што се тиче разлика на семантичком, функционалном и прагматичком плану, оне се могу уважити баш као што се уважавају и међу члановима других група речи (именицама, придевима и сл.).

Друго важно питање тиче се њене улоге у процесу деривације, о чему литература не нуди прецизне податке. Наиме, како је у основи речничког чланка семантичко-деривационо гнездо, за његово структурирање од пресудног је значаја утврдити мотивну реч, тј. реч нултог степена која индукује целокупан деривациони процес. У овом истраживању полази се од идеје да улогу иницијалног мотиватора преузима ономотопејски узвик, а да су глаголи, именице, придеви и друге врсте речи деривати вишег степена, творбено и семантички непосредно или посредно везани за ономотопејску реч. Овај мотивациони смер изведен је на основу целокупне грађе коју чине ономотопеје српског језика и њима сродне речи. У грађи се као правилност издваја следећи деривациони образац: ономотопејски узвик (који опонаша одређени звук) → глагол (који означава емитовање датог звука или какву другу активност чије спровођење изазива дати звук), нпр.: *бућ* 'узвик за подражавање звука који се чује кад нешто (обично мање, лакше) падне у воду' → *бућкајити* 'производити у течности непрекидане шуме (падањем, ударањем и сл.)' (РСАНУ). У погледу оваког мотивационог смера И. Клајн изражава сумњу. Овај аутор, наиме, наводи, да се о извођењу глагола од узвика односно ономотопеја може говорити са сигурношћу у свега неколико

примера (нпр. *тиикѣакии*) те да је другим глаголима, као што су *блејаѣи*, *кврцаѣи*, *икѣоцаѣи* и сл., основа несумњиво ономатопејска, али то не значи да су изведени. По његовим речима, за многе ономатопејске глаголе ономатопеја не постоји, али чак и када постоји, она може накнадно бити извучена из глагола (Клајн 2003: 327). Међутим, ова тврдња није толико убедљива када се у обзир узму когнитивни и онтолошки аспекти именовања. Наиме, пошто радња добија своје име на основу звука који се јавља као њен резултат, а не обрнуто, јасно је да ономатопеја у свести говорника има примарно место. Дакле, говорник у непосредном окружењу најпре перципира звук, односно звук је оно што у први мах привлачи његову пажњу, без обзира на то што је секундаран, настаје као последица неке активности. Стога се у човековој свести прво оформљује језички израз који му је по акустичким својствима близак те добија функцију опонашања. Овај израз у почетку је највероватније неуобличен гласовни скуп који се на фонетском плану накнадно стабилизује стичући статус речи. Глаголске јединице су секундарног порекла, изведене одговарајућим творбеним средствима, по моделима карактеристичним за извођење глаголских речи, и имају функцију номинације: именовања одређене активности која је у некаквој вези с произвођењем звука. Чињеница да у корпусу постоји знатан број ономатопеја које не региструју речници према одговарајућим глаголима (нпр. *жаморѣи*, *сквичѣи* итд.) не подразумева нужно и њихово непостојање у језику и појмовном систему говорника, већ само одсуство из грађе којом лексикограф располаже или њихово латентно присуство у језику односно у свести говорника⁵.

3. Предлог речничког чланка у семантичко-деривационом речнику ономатопеја српског језика

3.1. Појавом СДР1 и СДР2 у српској лексикографији, нарочито у области којом су обухваћени речници посебног типа, попуњена је празнина која је до тада одвајала српски језик од осталих словенских језика. Деривациони систем лексикографски обрађен на начин који је учињен у СДГ1 и СДГ2 односно читав низ статистичких и других података који се нуде уз гнезда омогућили су да се стекне права слика о деривационим способностима одабране тематске групе речи, али и о семантичким модификацијама које

⁵ П. Скок на различите начине из етимолошког угла тумачи творбени везу између ономатопеје и глагола: у неким случајевима експлицитно се истиче ономатопејско порекло глагола (нпр. ономатопејски корен *боб* је индоевропског порекла, од њега је изведена лексема *бубањ* и глагол *бубаѣи* 'јак о ударати') (Скок 1971: 223), док се у другим случајевима ономатопеја изводи из глагола (нпр. за глагол *ѣраскаѣи* истиче се да његово „ономатопејско постање долази до израза не само у творењу узвика него и у ништитном пријевоју *ѣраскаѣи*") (Скок 1973: 24).

прате деривациони процес у српском језику. Грађа за речник ексцерпирана је из шестотомног речника Матице српске (РМС). Речнички чланак приказан је у виду деривационог гнезда, а носилац гнезда је основна и са синхронијског становишта немотивисана лексема⁶. Облик леме успостављен је према речнику из ког је преузета грађа уз минимална одступања. Акценат је даван само у случајевима када је имао идентификациону улогу, а парадигматски облици променљивих речи регистровани су у мери која је неопходна за препознавање типа промене или обличке основе. Деривати у речнику сегментирани су из синхронијске перспективе, а сама сегментација почива на морфолошким и семантичким критеријумима. Испред сваке одреднице стоји број којим се означава семантичко-деривациона позиција лексеме у датом гнезду, а индексни број упућује на редослед деривата. Посебне ознаке постоје за одређене типове деривата: префиксалне (ПР), префиксално-суфиксалне (ПРС) и сложеничке (С). Показатељи граматичке категорије речи такође су преузети из РМС, али је граматичка информација проширена обележавањем категорије глаголског рода и категоријалног семантичко-деривационог статуса придева и именице. Дефиниције су преузимање из шестотомника (РМС), али уз извесне измене: сажимање и промене редоследа значења уколико се показало потребним. Ови поступци допуњавани су подацима у напоменама, у којима је утврђивана веза између творбене основе и деривата. Деривациона гнезда у речничком чланку прате табеле у којима су наведени статистички подаци о броју деривата распоређених на основу врсте речи и творбеног модела којем припадају (СДР1, стр. 7–17).

Ради илустрације овом приликом наводи се речнички чланак за гнездо *маља* у СДР1:

СДГ: *маља*

ТО₁: *маљ-*

0 *маља* ж терм. анат. мека длачица на људском и животињском телу.

1₁ < 0 *маљ-ав*, -а, -о квалит. прид. који има маље, длаке.

2₁ < 1₁ *маљав-ост* ж деадј. имен. особина оног који је маљав.

1₂ < 0 *маљ-ица* ж дем. од маља.

2₂ < 1₂ *маљич-аст*, -а, -о квалит. прид. пун маљица.

ПРС₂ < ПРС₁ *омаљавѣ-о*, -ела, -ело ијек. *омаљавио* квалит. прид. обрастао маљама.

ПРС₂ < ПРС₁ *омаљави-о*, -ила, -ило 1. гл. прид. рад. ← *омаља-вити*. 2. квалит. прид. *омаљавео*.

ПРС₁ < 1₁ *о-маљав-ити*, -им пф., медиј. добити маље.

(М. А.)

⁶ Изузетак је направљен у случајевима када је дериват основна номинациона јединица за део људског тела (нпр. *мишић*).

1-степен	2-степен	ПРс1	ПРс2
маљ-ав, а, о	маљав-ост	о-маљав-ити	омаљавџ-о, ела, ело омаљави-о, ила, ило
маљ-ица	маљич-аст, а, о		

Табела 1.

	именица	придев	глагол
1-степен	1	1	
2-степен	1	2	
ПРс1			1
ПРс2		2	

Табела 2.

3.2. Штасни и др. (2021) предлажу извесне измене у структурирању речничког чланка које се тичу његовог формалног уређења и семантичког описа чланова деривационог гнезда. Наиме, у предложеном моделу задржавају се основни принципи његове макроструктуре — дескриптивни једнојезични речници и даље остају главни извор грађе, при чему се селекција проширује и на архаичне, покрајинске и друге лексеме, маркиране у погледу употребе, уколико се уклапају у системске обрасце творбе и показују семантичко-деривациони потенцијал изабране лексике. Семантичко-деривационо гнездо остаје основна јединица речничке микроструктуре односно чини основу речничког чланка, при чему функцију одреднице преузима иницијални мотиватор — реч која се за дато гнездо сматра основном, простом, немотивисаном, гледано са синхронијског аспекта. Иновирана концепција, међутим, предлаже следеће измене деривационог гнезда:

1. деривати првог степена добијени суфиксацијом распоређују се азбучним редом поравнати у колони јер се непосредно везују за мотивну реч; у даљем низу наводе се деривати настали префиксацијом, префиксално-суфиксалним типом творбе, слагањем и сложено-суфиксалним поступком;
2. деривати вишег степена приказују се сукцесивно у деривационом низу, надовезујући се непосредно на јединицу од које се изводе;
3. када се деривациони скуп састоји од деривата различитог степена, сваки следећи се сматра дериватом вишег степена без обзира на тип творбе, што се визуелно истиче увученим редом;
4. сваки дериват сегментира се издвајањем творбене основе и афиксалних форманата, који су истакнути масним словима, чиме се уједно сигнализира и творбени образац те изостају симболи ПР, ПРс и сл., јер сада постају сувишни;

5. степен деривације приказује се римском, а не арапском цифром, док се редослед деривата и даље обележава индексом;

6. као деривати првог степена одређени су само они који су непосредно изведени од мотивне речи, док су сви остали деривати вишег степена, без обзира на творбени поступак;

7. опис семантичког садржаја чланова деривационог гнезда своди се на примену специфичног интерпретативног поступка дефиниција из РСАНУ и РМС, који подразумева издвајање сема с активном улогом у семантичко-деривационој дисперзији, уз назначивање појмовног домена којем садржај припада;

8. подаци у табелама на крају речничког чланка одnose се и на деривациону и на семантичку структуру гнезда.

У раду је иновирани модел семантичко-деривационог речника представљен на примеру лексеме *руно*:

СДГ руно

ТО: рун-, рунд-, руњ-

руно с ‘природни покривач од густе, дугачке длаке на животињама (најчешће овцама)’

Активне компоненте у семантичком садржају лексеме *руно* и њихове ознаке:

ЦСС = целокупан семантички садржај мотивне речи; М = мањих димензија од уобичајеног; В = већих димензија од уобичајеног; Ф = функција; И = изглед (густина, дужина, боја, мекоћа и др.)

Појмовни домени деривата и њихове ознаке:

О = особина; Ж = животиња; П = предмет (P_d = део предмета); ДЖТ = део животињског тела; С = стање ($C_{ин}$ = инхоативно, $C_{инг}$ = ингресивно); Б (биљка); ДЧТ = део човековог тела; Ч = човек

I_1 рун-ав, -а, -о (ЦСС) > 1. који је длакав, руњав, маљав (О); (И) > 2. фиг. који је груб, неосетљив, окорео (О)

II_1 рунава ж (И) > крава с рундавом длаком (Ж)

I_2 рун-аст, -а, -о (ЦСС) > 1. који има густо руно, који је обрастао руном (О); (И) > 2. који је као руно (О)

I_3 рун-ат, -а, -о (ЦСС) > који има густо руно, који је обрастао руном (О); (И) > 2. који је као руно (О)

I_4 рун-ац, -нца м (Ф) > вунени покривач (П)

I_5 рун-ашце с (ЦСС + М) > дем. од руно (ДЖТ)

I_6 рун-ен, -а, -о (Ф) > који је од руна (О)

I_7 рун-ити (се), руним несврш. (ЦСС) > добијати руно ($C_{ин}$)

II_2 за-рунити (се), заруним (се) сврш. (ЦСС) > почети рунити, почети добивати руно ($C_{инг}$)

III_1 зарун-авети (се), ијек. заруњавјети (се), -уњавим (се) несврш. (ЦСС) > постајати рунав, длакав ($C_{ин}$)

I₈ рун-**ка** ж (И) > биљка *Artemisia scoraria*, која изгледом својих листова подсећа на руно (**Б**)

I₉ рун-**ски**, -а, -о (ЦСС) > који се односи на руно (**О**)

I₁₀ рун-**це** с (ЦСС + М) > дем. од руно (**ДЖТ**)

I₁₁ рун-**чица** ж (ЦСС) > овца (**Ж**)

I₁₂ рунд-**ав**, -а, -о (И) > који има бујну коврчаву длаку као руно (**О**)

П₃ рунд-**а** ж (И) > рундава животиња (**Ж**)

П₄ рунд-**ов**, -ова м (И) > пас рундаве длаке (**Ж**)

П₂ рундов-**чина** м (И + В) > аугм. од рундов (**ДЖТ**)

П₅ рунд-**аст**, -а, -о (И) > који има бујну коврчаву длаку као руно (**О**)

I₁₃ руњ-**а** ж (мн.) (И) > 1. длака на животињама и на неким деловима човечјег тела (**ДЖТ/ДЧТ**); (И) > 2. длака на тканини (**П_д**)

П₆ руњ-**ав**, -а, -о (ЦСС) > 1. који је обрастао руњом, длаком (**О**); (И) > 2. који изгледа као обрастао длаком, прекривен длакастим нитима (о тканини) (**О**); (И) > 3. сличан руњама, вунаст (**О**)

П₃ руњав-**ост**, -ости ж (ЦСС) > особина онога који је руњав (**О**)

П₄ руњав-**ац**, -авца м (И) > онај који је руњав (**Ч**)

IV₁ руњ-**а** м (И) > хип. од руњавац (**Ч**)

IV₂ руњ-**о** м (И) > хип. од руњавац (**Ч**)

П₅ руњав-**ица** ж (И) > биљка *Hieracium pilosella*, која изгледом цвета и стабла подсећа на руно (**Б**)

IV₃ руњави**ч-ина** ж (И) > биљка *Hieracium pilosella*, која изгледом цвета и стабла подсећа на руно (**Б**)

П₆ руњав-**ети**, руњавим несврш. (ЦСС) > постајати руњав, добијати руно (**С_н**)

IV₄ за-руњавети (се), -уњавим (се), ијек. заруњавети (се) (ЦСС) > постати руњав, длакав (**С_н**)

П₇ руњав-**ити**, руњавим несврш. (ЦСС) > постајати руњав, добијати руно (**С_н**)

IV₅ за-руњавити (се), -уњавим (се) сврш. (ЦСС) > постати руњав, длакав (**С_н**)

IV₆ об-руњавити, -им сврш. (ЦСС) > постати руњав, одлакавити, добити густу длаку (**С_н**)

IV₇ о-руњавити, -им сврш. (ЦСС) > постати руњав, зарастати у длаку, закосматити (**С_н**)

П₇ руњ-**ак**, -њка м (И) > коврчаст прамен длаке (**ДЧТ**)

П₈ руњ-**аст**, -а, -о (ЦСС) > 1. који је длакав, руњав, маљав (**О**); (И) > 2. фиг. који је груб, неосетљив, око-рео (**О**)

П₉ руњ-**ат**, -а, -о (ЦСС) > 1. који је длакав, руњав, маљав (**О**); (И) > 2. фиг. који је груб, неосетљив, око-рео (**О**)

П₁₀ руњ-**ика** ж (И) > биљка *Hieracium pilosella*, која изгледом цвета и стабла подсећа на руно (**Б**)

I₁₄ бел-о-рун-**о**, -а, -о (ЦСС + И) > који има бело руно, белу вуну (**О**)

I₁₅ густ-о-рун-**о**, -а, -о (ЦСС + И) > који има густо руно (**О**)

I₁₆ дуго-рун-**о**, -а, -о (ЦСС + И) > који има дуго руно (**О**)

I₁₇ злат-о-рун-**о**, -а, -о (ЦСС + И) > који има златно руно (**О**)

I₁₈ меко-рун-**о**, -а, -о (ЦСС + И) > који има меко руно (**О**)

I₁₉ плав-о-рун-**о**, -а, -о (ЦСС + И) > који има плаво руно (**О**)

I₂₀ рун-о-лист-**о** м (И) > биљка *Leontopodium*, чије је стабло и лишће обрасло густим длачицама (**Б**)

I₂₁ свилен-о-рун-**о**, -а, -о (ЦСС + И) > који има руно као свила (**О**)

I₂₂ свил-о-рун-**о**, -а, -о (ЦСС + И) > који има руно као свила (**О**)

I₂₃ танк-о-рун-**о**, -а, -о (ЦСС + И) > који је танког, финог руна, свилорун (**О**)

степен деривације	први	други	трећи	четврти
врста речи				
именице	6 суф. + 1 слож. = 7	4 суф. + 1 конв. = 5	3 суф. = 4	3 суф. = 4
придеви	6 суф. + 9 слож. = 15	4 суф. = 4	0	0
глаголи	1 суф. = 1	1 преф. = 1	3 преф. = 3	3 преф.
укупно	23	10	7	7
укупно деривата				47

Табела 1. Деривациона структура гнезда.

3.3. У даљем излагању представља се концепција која користи предности претходних модела, а уноси измене у оним сегментима који се показују као сувише оптерећујући за корисника.

Као основни извори грађе за израду семантичко-деривационог речника ономотопеја у српском језику и даље могу служити једнојезични дескриптивни речници будући да су у њима лексеме системски представљене те нуде најпотпуније податке о јединицама које би у виду гнезда требало да уђу у састав речничког чланка⁷. У овом речнику основна реч, нултога степена деривације, јесте ономотопеја, која добија статус одреднице у чланку, без обзира на то да ли је потврђена у изворима. Ономотопеја се уводи и у случајевима када није забележена у лексикографским приручницима, што се назначавало звездицом уз дату јединицу (нпр. **иро*/**ірок*). Када је реч о формалном уређењу деривационог гнезда, прихватају се новине представљене на примеру лексеме *руно* (Штасни и

⁷ При томе, грађу пописану у дескриптивним речницима свакако би требало допунити подацима из корпусних извора, нарочито електронских, који су уједно и добра провера употребне вредности датих јединица.

ПД	О	Ж	П	П _д	ДЖТ	С _и	С _{ин}	Б	ДЧТ	Ч	продуктивност АК
АК											
ЦСС >	8	1				8	1				18
ЦСС+ М >					2						2
ЦСС + И >	9										9
Ф >	1		1								2
И >	9	3		1	1			6	2	3	25
И + В >					1						1
продуктивност ПД	27	4	1	1	4	8	1	6	2	3	

Табела 2. Семантичка структура гнезда.

др. 2021) да се деривати истог степена распоређују вертикално, у колони, један испод другог, азбучним редом, а да се деривати вишег степена приказују сукцесивно, у хоризонталном низу. При томе, најпре се азбучним редом наводе лексеме добијене суфиксацијом, а потом оне настале префиксацијом, префиксално-суфиксалним типом творбе, слагањем и сложено-суфиксалним поступком. Као добро решење прихвата се и искључивање ознаке за тип творбе (нпр. ПР, ПРс и сл.). Такође је прихватљив и предлог да се степен деривације приказује римском, а не арапском цифром, односно да се сачува индексно обележавање редоследа деривата. Тиме се визуелно наглашава разлика између обележавања степена деривације и редоследа деривата унутар истог степена (П₁ *бућак*, П₂ *бућка*, П₃ *бућкалица*, П₄ *бућкало* итд. — све наведене јединице припадају другом степену деривације, али унутар ње имају другачији редослед) те олакшава њихово пребројавање. Сасвим је оправдан предложени поступак да се дериватом вишег реда сматра сваки онај који се не изводи непосредно од основне речи, нпр. префиксал *избућкаџи* јесте дериват другог степена јер је мотивисан првостепеним глаголом *бућкаџи*, изведеним од ономатопејске основе, што није био принцип у СДГ1 и СДГ2 (уп. ПРс1₁ <1₁ о-маљав-ити и 1₁ <0 маљ-ав).

Највећа одступања од лексикографских принципа предочених у речничком чланку лексеме *руно* тичу се етимолошке и семантичке дескрипције чланова деривационих гнезда. Иако је разлагање семантичког садржаја на компоненте с индуктивном улогом у процесу семантичко-деривационог варирања драгоцено и може бити значајно за концептуална истраживања, подаци овог типа сувише оптерећују речнички чланак и замагљују примарну функцију речника овог типа. Наиме, како семантичко-деривациони речници представљају приручнике специјалне намене, требало би да кориснику пружају обавештења у вези с деривационим карактеристикама система представљеним у њима. Сви подаци који дубље и де-

таљније залазе у семантику и етимологију деривата могу бити изостављени будући да се могу пронаћи у етимолошким и општим дескриптивним речницима. Другим речима, корисник посеже за семантичко-деривационим речником у случају када жели да добије детаљна обавештења о деривационом статусу одређене лексеме, а не о њеном значењу и пореклу. Стога, податке овог типа треба давати у ограниченом обиму и оне морају бити у функцији деривације. Етимолошке напомене требало би уводити само уколико постоје извесне недоумице у погледу деривационог статуса речи или у погледу смера мотивације, како би одређена решења имала своју утемељеност. При семантичком опису чланова деривационог гнезда дефиниција лексичког значења преузета из дескриптивних речника мора у знатној мери бити модификована и сведена на творбено-семантичку дескрипцију која подразумева успостављање везе одређене јединице с јединицом која ју је мотивисала. Да заиста постоји потреба за овом врстом интервенције, показује укупна семантичка анализа чланова ономатопејских гнезда, која је претходила предлогу израде деривационог речника. Наиме, сагледане у целини, ове јединице могу се систематизовати у уже и шире творбено-семантичке групе које откривају специфичне релације на семантичком плану како између деривата и мотиватора тако и међу дериватима истог степена (који припадају истој морфолошкој класи речи). У први план такве дефиниције истиче се творбена семантика деривата, тј. она семантика коју деривирани лексема уноси у језички систем, нпр. *избућкаџи* 'перфективни глагол са финитивним значењем: бућкајући измешати'. Дакле, треба избегавати гломазне дефиниције описног карактера, које нуде мноштво информација непотребних за деривациону анализу, а задржати се само на оним појединостима које доприносе лакшем разумевању деривационих обележја дате речи. С тим у вези полисемију чланова деривационог гнезда требало би приказати у знатно редукованој форми него што је то учињено

у дескриптивним речницима те би ваљало истаћи само оне семантичке садржаје који су мотивисали значење деривата вишег реда. Тако, на пример, првостепени глаголски дериват *бућкайши*, према РСАНУ, има девет различитих семантичких реализација. У будућем речнику ономотопеја издвајају се само четири, и то оне које су важне за даљи деривациони процес јер се на основу њих развија значење његових деривата: именица *бућкалица*, *бућкало*, *бућкашица*, глагола *избућкайши*, *разбућкайши* итд.

За разлику од СДГ1 и СДГ2, који чувају ознаке о функционално-стилским карактеристикама деривата, најновији модел подразумева њихово изостајање у највећој мери будући да се информације овог типа могу ишчитати из саме дефиниције, нпр. *бућкало* 'именица са предметним значењем: направа за пецање сомова'. Задржавају се, међутим, показатељи њихове ареалне распрострањености (нпр. *йокр.*). У исто време подаци о морфолошким обележјима речи своде се на минимум тако да се уз глаголе наводе презентски наставци, уз именице ознака рода, а уз придеве наставци за род.

Табеларан приказ информација, који представља њихово својеврсно сумирање, чини их доступнијим кориснику и омогућава му да на једноставнији начин сагледа структуру деривационог гнезда и уочи извесне тенденције. Због тога табеле и овде остају као интегрални елеменат речничке микроструктуре. Међутим, за разлику од модела предоченог лексемом *руно* (Штасни и др. 2021), у којем се у табелама, осим деривационе структуре гнезда, приказује и његова семантичка структура, у речнику ономотопеја инсистира се првенствено на подацима творбене природе. Зато се у табелама предочава распоред деривата према врстама речи и типу творбе.

Овом приликом као илустрација речничког чланка у будућем семантичко-деривационом речнику ономотопеја, наводи се деривационо гнездо ономотопеје *бућ*:

0 **бућ** узвик за опонашање звука који се чује кад нешто (обично мање, лакше) падне у воду

I₁ **бућ-кати**, -ам имперфективни глагол: 1. емитовати кратак звук при паду у неку течност или житко благо; 2. емитовати испрекидане шумове при ударању по води, кретању нечега по површини воде, мућкању воде и других течности, при сопственом кретању (падању, таласању, протицању кроз узан отвор) или при пуштању мехура, клобука; 3. мешањем млека или павлаке издвајати масло; 4. ударати пецарошком направом по води да би се намамили сомови на удицу

II₁ **бућ-ак** м покр. именица са резултативним значењем: звук произведен ударом неког предмета

по води (бућкашицом, веслима и сл.)

II₂ **бућ-ка** ж именица са предметним значењем: суд у коме се бућка млеко или меша павлака ради добивања масла

II₃ **бућка-лица** ж именица са предметним значењем: суд у коме се бућка млеко или меша павлака ради добивања масла

II₄ **бућка-ло** с именица са предметним значењем: направа за пецање сомова

II₅ **бућка-ње** с именица са значењем радње

II₆ **бућ-карати**, -ам имперфективни глагол са итеративним значењем

II₇ **бућк-ашица** ж именица са значењем дела предмета: дрвени део бућкала којим се бућка по води⁸

II₈ **бућ-нути**, -нем перфективни глагол са пунктуалним значењем: произвести шум упадањем, скакањем, бацањем нечега или некога у воду (или другу течност)

II₉ **за-бућкати**, -ам перфективни глагол са инхоративним значењем: почети бућкати, почети правити клобуке, заклобучати

II₁₀ **з-бућкати**, -ам перфективни глагол са финитивним значењем: смешати, смутити; бућкањем издвојити масло (из млека или павлаке)

II₁₁ **из-бућкати**, -ам перфективни глагол са финитивним значењем: бућкајући измешати

II₁₂ **про-бућкати**, -ам перфективни глагол са деминутивним значењем (3)

II₁₃ **раз-бућкати**, -ам перфективни глагол са финитивним значењем: мешајући размутити

II₁₄ **у-бућкати**, -ам перфективни глагол са трансформативним значењем: бућкањем павлаке добити маслац

I₂ **бућ-курити**, -им имперфективни глагол: мешати⁹

II₁₅ **бућкуре-ње** с именица са значењем радње

II₁₆ **бућкур-ица** ж именица са значењем јела или пића: за неукусно јело или разводњено, замућено пиће

II₁₇ **бућкур-иш** м именица са значењем јела или пића: неукусно јело или разводњено, замућено пиће

⁸ У морфемској структури именице другог степена *бућкашица*, заступљен је гласовни низ *-ашица*, који би се могао сматрати сложеним суфиксом састављеним од именичких суфикса *-аш* и *-ица*. У овом случају се не може претпоставити извођење суфиксом *-ица*, посебно стога што није формализован облик *бућкаш*, с којим би се ова именица могла довести у деривационо-семантичку везу.

⁹ Глагол *бућкуриши* (< *бућ*) може се тумачити као дериват првог степена са основом проширеном трогласним сегментом *-кур-*, изведен суфиксом *-иши*, али и као дериват другог степена: 0 *бућ* > I *бућкайши* > II *бућкуриши*, са проширењем *-ур-*.

степен деривације	I	II	Σ
врста речи			
глаголи	2 (с)	8 (2с + 6п)	10
именице		9 (с)	9
Σ	2	17	19

бућ

4. Закључна разматрања

Овим упоредним прегледом различитих модела речничког чланка у семантичко-деривационом речнику српског језика постаје јасно да се напредак у лексикографској пракси на овом пољу може постићи дуго-трајном разрадом теоријских и практичних проблема. Међутим, да би се дошло до адекватних решења, не само да треба узети у обзир теоријско и практично знање у области творбе речи него је неопходно имати у виду и самог корисника, његове потребе и могућности. Стога се у предлогу за израду семантичко-деривационог речника ономотопеја у српском језику управо његова функционалност поставља као примарно обележје и најважнији циљ за самог лексикографа. Дакле, предлаже се модел који ће имати научну утемељеност, али који ће истовремено, због једноставних решења бити приступачнији кориснику.

Модел предложен у овом раду задржава основну концепцију СДГ1 и СДГ2, која подразумева приказивање деривата једне лексеме у виду семантичко-деривационог гнезда. Међутим, лексикографски представити деривационо гнездо тако да оно буде приступачно кориснику није нимало лак задатак и захтева од лексикографа посебно умеће како би се пронашло одговарајуће техничко решење. Чини се да визуелни ефекат у том поступку има посебно важну улогу те се деривати морају приказати тако да њихов просторни распоред непосредно одражава творбену везу с мотивном речју, тј. одређени деривациони статус. У погледу техничког уређења гнезда иновације које су примењене у моделу речничког чланка за лексему *руно* (Штасни и др. 2021) прихватљивије су од оних решења која нуде СДГ1 и СДГ2 зато што се деривати истог степена дају у колони, један испод другог, док се пораст степена деривације приказује сукцесивно, у хоризонталном низу¹⁰. На тај начин једноставније је сагледати деривациони смер, нарочито у случајевима када у грађи постоје бројни деривациони низови. Ипак, поступак семан-

тичког описа деривата примењен у СДГ1 и СДГ2, као и иновирани образац тумачења њиховог значења (Штасни и др. 2021) превазилазе потребе творбеног речника. У првом случају мање-више доследно преузимање дефиниција из дескриптивних речника, уз минималне корекције, због превеликог обима семантичких података има као последицу доминацију семантичког аспекта над творбеним унутар гнезда. У исто време тиме се семантички подаци који се тичу одговарајућих лексема дуплирају јер се њихов опис већ налази у постојећим речницима. У другом случају, иако је примарни циљ повезивање чланова деривационог гнезда и на семантичком, а не само на творбеном плану, за разлагање семантичког садржаја уз издвајање компонената с индуктивном улогом у процесу семантичко-деривационог варирања веома је тешко наћи одговарајућа техничка решења која ће омогућити једноставно сналажење у речнику. Осим тога, за лексикографа је ово веома тежак задатак јер подразумева детаљно проучавање сваке појединачне семантичке реализације јединица које улазе у састав гнезда, што такође утиче на превагу семантике над творбом, а то не би требало да је циљ речника оваквог типа. Да би се ово избегло, потребно је редуковати обим семантичких информација које се уносе у овакве речнике и свести их само на оне које су у функцији творбених процеса приказаних у њима. Тиме се постиже равнотежа између семантике и творбе и уједно олакшава служење речником. Истовремено, на овај начин корисник стиче јасну слику о гнезду као јединственој целини са јасно изграђеном мрежом семантичких и деривационих односа међу његовим члановима.

Напомена:

Рад је реализован уз финансијску подршку Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, под уговором 451-03-65/2024-03/ 200166.

Литература

- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна (1998). О ономотопејским именицама са елементом *-ић* у суфиксу. *Јужнословенски филолоџ*, 54, 121–130.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна (2001). *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику. Творбена и семантичка анализа*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ђурић, Мина (2017). Ономотопеја у токовима модернизације књижевности 20. века. *Књижевност и језик*, 64(3–4), 355–368.
- КЛАЈН, Иван (2003). *Творба речи у савременом српском језику. Други део: суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.
- ЛАЗИЋ КОВИЋ, Ивана (2012). Неки аспекти лексичке анализе Њопијевог уметничког идиолекта. У: Бранко Тошовић (ур.), *Поетика, стилстика и лингвистика Њопијевог ирипо-вједања* (стр. 229–244). Грац: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität – Бањалука: Народна и Универзитетска библиотека Републике Српске.

¹⁰ Вертикално су постављени првостепени деривати *бућкајић* и *бућкуријић* у односу на ономотопејски мотиватор *бућ*, док је степенастим хоризонталним низом представљено повећање степена деривације: 0 *бућ* > I *бућкајић* > II *бућак*; 0 *бућ* > I *бућкајић* > II *бућка*; 0 *бућ* > I *бућкајић* > II *бућкалица*; 0 *бућ* > I *бућкајић* > II *бућкало* итд.

- ЛАЗИЋ КОЊИК, ИВАНА (2019). Узвици у служби других врста речи у српском језику. *Наш језик*, 50(2), 131–139.
- МИЛОСАВЉЕВИЋ, ТАЊА (2021). Узвик или ономатопеја: карактеристике и функције. *Наш језик*, 52(1), 33–43.
- НИКОЛИЋ, ВЕСНА (2018). Деривациони речници. У: Милосав Тешић и др. (ур.), *Српска лексикографија од Вука до данас* (стр. 155–167). Београд: Српска академија наука и уметности – Савез славистичких друштава Србије.
- ПОТИЋ, ДУШИЦА, ЈОВАНОВИЋ, ВИОЛЕТА (2013). Игра ироније Душана Радовића. *Зборник Мајнице српске за књижевност и језик*, 61(1), 227–238.
- САМАРЦИЈА, СНЕЖАНА (2011). Црни гости и ћићеров кликтај (Птице у народном загонетању). У: Никола Тасић и др. (ур.), *Птице: књижевност, култура, зборник радова* (стр. 83–110). Крагујевац: ЛИЦЕУМ.
- СТИЛОВИЋ, РАДА, ЛАЗИЋ КОЊИК, ИВАНА, СПАСОЈЕВИЋ, МАРИНА (2019). Узвици у савременом српском језику: класификација и лексикографска обрада. *Јужнословенски филолој*, 75(1), 37–61.
- СУВАЉИЋ, БОШКО (2010). *Певач и традиција*. Београд: Завод за уџбенике.
- ШТАСНИ, ГОРДАНА, ШТРБАЦ, ГОРДАНА, АЏДАНОВИЋ, МИЛАН (2021). Иновирана концепција семантичко-деривационог речника српског језика на примеру гнезде лексеме *руно*. *Славистика*, 25(2), 53–69.
- ШТАСНИ, ГОРДАНА, ШТРБАЦ, ГОРДАНА (2023). Деривационе и семантичке карактеристике зоонимских ономатопеја у српском језику. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 8(1), 15–31.
- *
- FEIST, Jim (2013). "Sound symbolism" in English. *Journal of Pragmatics*, 45, 104–118.
- ЈАКОВСОН, Roman (1965). Quest for the Essence of Language. *Diogenes*, 51, 21–37.
- КЛИКОВАЦ, Duška (2004). *Metafore u mišljenju i jeziku*. Београд: Библиотека XX век.
- KÖRTVÉLYESSY, Livia et al. (ed.) (2020). *Derivational Networks across Languages*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- KRISTAL, Dejvid (1987). *Kembrička enciklopedija jezika*. Београд: Nolit.
- ПОПОВИЋ, Ljubomir (2014). The Use of Onomatopoeic Interjections in Serbo-Croatian and Other Standard Languages of Štokavian Origin (A Case of Functional Interconnection of Discourse and Grammar and Discourse and Lexicon). In: Motoki Nomachi, Andrii Danylenko, Predrag Piper (ed.), *Grammaticalization and Lexicalization in the Slavic Languages*. Proceedings from the 36th Meeting of the Commission on the Grammatical Structure of the Slavic Languages of the International Committee of Slavists, Die welt der slaven, sammelbande – Сборники (pp. 104–152). München – Berlin – Washington: Otto Sagner.
- RASTALL, Paul (2021). Synaesthesia, onomatopoeia and the origin of language. *Linguistica Online*, 24, 9–25. <<http://www.phil.muni.cz/linguistica/art/rastall/ras-006.pdf>>. [25. 8. 2024]
- SASAMOTO, Ryoko, JACKSON, Rebecca (2016). Onomatopoeia – Showing-word or Saying-word? Relevance Theory, lexis, and communication of impressions. *Lingua*, 175–176, 36–53.
- СТАЊА и РАДЊЕ, ПСИХОФИЗИЧКЕ ОСОБИНЕ, СРОДСТВО. Нови Сад: Филозофски факултет.
- РМС: Стевановић, Михаило (1967–1976). *Речник српскохрватској књижевној језика, 1–6*. Нови Сад – Загреб: Матица српска, Матица хрватска.
- РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика, 1–21*. Београд: САНУ – Институт за српски језик САНУ.
- ТИХОНОВ, Александр Николаевич (1985). *Словообразовательный словарь русского языка I, II*. Москва: Русский язык.
- *
- SKARZYŃSKI, Mirosław (2004). *Słownik gniazd słotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego*. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”.
- SKOK, Petar (1971–1973). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Лексикографски извори

- СДР1: ГОРТАН-ПРЕМК, ДАРИНКА, ВАСИЋ, ВЕРА, НЕДЕЉКОВ, ЉИЉАНА (ред.) (2003). *Семантичко-деривациони речник. Свеска 1: Човек – делови тела*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- СДР2: ГОРТАН-ПРЕМК, ДАРИНКА, ВАСИЋ, ВЕРА, ДРАГИЋЕВИЋ, РАЈНА (ред.) (2006). *Семантичко-деривациони речник. Свеска 2: Човек – унутрашњи органи и ткива, психофизиолошка*

Gordana Štrbac

A Proposal for Creating a Semantic-Derivational Dictionary of Onomatopoeia in Serbian

(Summary)

In the paper, on the example of the onomatopoeia *buć* and its derivatives (*bućnuti*, *bućkati*, etc.), it is proposed to create a semantic-derivational dictionary of onomatopoeia in Serbian. Attention is primarily focused on the microstructure of the dictionary, which is made up of a semantic-derivational nest, and on the possibilities of its improvement on the formal and semantic level. The new model of the semantic-derivational dictionary is based on already established lexicographic principles (in *Semantic-derivational Dictionary – Volume 1: Human – Body Parts and Volume 2: Human – Internal Organs and Tissues, Psychophysiological States and Actions, Psychophysical Properties, Kinship*), with certain changes to the dictionary microstructure that will simplify its use. When it comes to the formal arrangement of the nest, all novelties presented on the example of the lexeme *runo* (ŠTASNI et al. 2021) are accepted: 1) derivatives of the same degree are arranged vertically, in a column, one below the other, and derivatives of a higher degree are displayed successively, in horizontal sequence; 2) lexemes derived by suffixation are listed first, followed by all others; 3) marks for the type of derivation are excluded; 4) every word that is not derived directly from the base word is considered a higher degree derivative. The biggest deviations concern the semantic description of the members of the derivational nests. Since a dictionary of this type has a special purpose, it is not necessary to provide in it detailed semantic descriptions of lexemes because they can be found in descriptive dictionaries. Therefore, the definitions must be reduced to a semantic-derivational description that will reflect the connection with the unit that motivated it. In the foreground, the derivational meaning of derivatives should be highlighted. Polysemy should also be presented in a reduced form and only those meanings that motivated higher order derivatives should be emphasized. All data should be presented in a tabular form, because that way the user will have an easier view of the structure of the derivational nest. However, only the data concerning the derivation should be shown in the tables, ie. arrangement of derivatives according to word classes and type of formation. The goal of these changes is to create a dictionary that will be accessible to the user. The user should get a clear picture of the nest as a unique entity with a clearly constructed network of semantic and derivational relationships among its members.

Предлог за израду електронског семантичко-деривационог речника ономатопеја у српском језику

Гордана Штасни
 <https://orcid.org/0000-0003-1377-2846>

Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет (Србија)

gordanastasni@ff.uns.ac.rs

Сажетак

У раду се предлаже концепција електронског семантичко-деривационог речника ономатопејских речи у српском језику. Селекција јединица заснована је на принципу одабира тематски повезаних речи, ономатопејских узвика, у функцији мотиватора и њихових деривата. Основну структурну јединицу у речнику представља деривационо гнездо. Базу електронског речника чине деривати ономатопејског порекла, чија ће претрага бити могућа према различитим параметрима који су дефинисани на основу деривационих карактеристика речником обухваћених јединица, и то према врсти речи на основу степена деривације и деривационим обрасцима и према творбеним формантама — суфиксима и префиксима, са подацима о њиховој продуктивности. Речник је отвореног типа тако да се може допуњавати новим јединицама из других извора (нпр. стрипова или књижевних дела) будући да је корпусом обухваћена грађа пописана само из РСАНУ, РМС и РСЈ.

Кључне речи: ономатопеје, деривација, електронски речник, српски језик.

Abstract

The paper proposes the conception of an electronic semantic-derivative dictionary of onomatopoeic words in the Serbian language. The selection of units is based on the principle of thematically related words, onomatopoeic exclamations as a motivator and their derivatives. The basic structural unit in the dictionary is represented by the derivational nest. The basis of the electronic dictionary is therefore made up of derivatives of onomatopoeic origin, whose search will be possible according to various parameters defined on the basis of the derivational characteristics of the units included in the dictionary — the degree of derivation and derivation patterns, the type of word classes, and derivatives formants (prefixes and suffixes), with data on their productivity. The dictionary is of an open kind so that it can be supplemented with new items from other sources (comic books or literary works) since the material included in the corpus is excerpted from RSANU, RMS and RSJ.

Keywords: onomatopoeia, derivation, electronic dictionary, Serbian language.

1. Увод

У лексикографској пракси веома је значајна продукција различитих типова електронских речника, међу којима су и специјални лингвистички, попут семантичко-деривационог речника ономатопеја у српском језику.

1.1. Развој и типологија електронских речника

Када је реч о речницима у електронској форми, данас се већ може говорити о њиховим почецима, развоју и конкретним резултатима. Ћ. Оташевић 2015. године наводи податке о појави првих речника овога типа и наводи њихову поделу у првом реду полазећи од критеријума медијума у коме су похрањени подаци,

и то на речнике који се налазе на чврстом медијуму или на интернету (PDF фајл штампаног издања речника постављен на интернет, дигитализована верзија штампаног речника и интернетски електронски речници) (Оташевић 2015: 15–17). Слично наведеној, у литератури се среће подела електронских речника на тзв. офлајн речнике (дигитализоване форме папирног издања већ уобличеног и/или публикованог речника који су са цедеа, дивидија, интернета и сл. инсталирани на рачунарима појединаца) и тзв. онлајн речнике (речници креирани и објављени на интернету) (Ррџић 2014: 51).

Једну доста разгранату и обухватну класификацију електронских интернетских речника установила је А. Шторер (STORRER 1998). Критеријуми за ову поде-

лу заснивају се на важним особинама електронских речника. Према начину производње и доступности, ови речници могу бити у различитим изворним облицима, као изворно објављен штампани речник; изворно објављен електронски речник, али и као речник за коришћење на персоналном рачунару или офлајн. Други критеријум односи се на довршеност речника, и у том погледу разликују се статички или динамички речници. Једна од важних карактеристика електронских речника јесте хипертекстуалност. Полазећи од овог обележја, речници могу бити хипертекстуални или без хипертекстуалних могућности¹. У типологију је укључен и параметар интеракције са корисницима, при чему се разликују речници са могућношћу интеракције односно речници без могућности интеракције. Према својству мултимедијалности, разликују се речници са текстом, илустрацијама и дијаграмима, речници са текстом и звучним записима, речници са текстом, звучним записима и видео записима, али и речници без мултимедијалних садржаја². На основу издвојеног критеријума који се односи на приступ речничким подацима, постоје они са приступом у виду померања речничких записа горе-доле, затим речници са приступом преко листе одредница које су у облику хипервеза, речници којима се приступа путем поља за претрагу, као и речници са комбинованим приступом.

1.2. Предности електронских у односу на штампане речнике

У појединим истраживањима сагледане су предности онлајн речника у односу на штампане, уз истицање њихових карактеристика као што су: економичност — под овим се подразумева и временска и

¹ „Hypertexte unterstützen das selektive Informationslesen und das interessegeleitete Durchstöbern des Wörterbuchs durch entsprechende Such- und Navigationsangebote. Die Suche nach vorgegeben Suchmuster wird sowohl von Hypertext-Systemen als auch von lexikalischen Datenbanken ohne Hypertext-Funktionalität unterstützt. Was ein Hypertext-Wörterbuch einer Wörterbuchdatenbank voraus hat, ist die Möglichkeit, lexikographische Textsegmente durch Verknüpfungen zu verbinden und damit auch das Durchstöbern von Hypertext-Wörterbüchern im Sinne des o.g. explorativen Paradigma zu unterstützen” (STORRER 1998: 115–116) [Хипертекстови подржавају селективно читање информација и прегледање речника засновано на интересовањима корисника одабиром одговарајуће опције претраге и навигације. Претраживање одређених образаца подржавају и хипертекстуални системи, али и лексичке базе података без хипертекстуалне функционалности].

² Als „Multimedia wird die Integration statischer Medien wie Text, Graphik, und dynamischer Medien wie Animation, gesprochene Sprache, Musik und Video in einer Softwareanwendung bezeichnet” (STORRER 1998: 108) [Мултимедија се односи на интеграцију статичних медија као што су текст, графика и динамичких медија — анимација, говорни језик, музика и видео у софтверској апликацији].

новчана економичност, интерактивност — колико додатних (мултимедијалних) садржаја речник нуди; једноставност — колико је сам софтвер једноставан за коришћење и колико су дефиниције лаке за разумевање, али и поузданост и ажурираност, што у првом реду зависи од стручности особа које конструишу одређене онлајн речнике (ТОДОРОВИЋ – СПАСИЋ 2022: 121). Т. Прћић такође наводи као предност електронских речника мултимедијалност и интерактивност, али и тренутно прелажење с једног дела текста на други помоћу система хиперлинкованог унакрсног упућивања, као и претраживост текста по различитим параметрима (PRČIĆ 2018: 68). У литератури се истичу и ове предности електронских описних речника, и то на три плана: претрага садржаја на основу упита корисника, визуелно представљање резултата претраге и интеракција са корисницима (ИВАНОВИЋ 2014: 274–276). Основном предношћу електронског речника већина корисника речника сматра напредан систем претраге (РУЛЕВИЋ 2022: 8).

Ц. Крстев у раду посвећеном српском језику у информатичком окружењу посебно истиче врсте информатичких ресурса који би имали примену у настави српског језика и књижевности, међу којима су, поред текстова у електронском облику и библиотека, заступљени и ресурси који се односе на представљање знања о граматичком систему, правопису те речници, који се, насупрот граматичким, сматрају подесним за информатизацију (КРСТЕВ 2000: 28–30).

1.3. Тенденције у српској лексикографској продукцији електронских речника

Својеврстан пресек стања у продукцији речника српског језика на интернету до 2009. године дају И. Лазић Коњик и М. Јелић. Аутори констатују да електронских речника различитог типа има на интернету, али да су већином у фази израде, те да садржајем, обимом и обрадом речи, могућностима претраживања често не задовољавају просечног, камоли стручно профилисаног корисника, те да се у њима обично не наводе извори, аутори и сарадници на изради речника, што их чини непоузданим (ЛАЗИЋ КОЊИК – ЈЕЛИЋ 2009: 114). Ипак, дошло је до извесног напретка у побољшању квалитета оваквих остарења, о чему извештава С. Ристић:

Најновији пример унапређења српске лексикографије остварен је у успешној широј сарадњи лексикографских и лингвистичких тимова са информатичарима на дигитализацији језичких ресурса Речника САНУ. Он је показао сигуран и прави пут даљег убрзаног развоја српске лексикографије током 21. века, који ће, уз традиционалну и институционалну Београдску лексикографску школу, покренути и унапредити и ауторску лексикографију и израду речника мањег обима, не само дескриптивних него и специјалних, термилошких, дво- и вишејезичних (РИСТИЋ 2021: 83).

Данас се углавном размишљања о електронским речницима одвијају у правцу дигитализације описних речника српског језика и информатичким могућностима у њиховом креирању и реализовању, а све са циљем унапређења ефикасности лексикографског рада (Крстев 2019; Стиловић и др. 2021) или дигитализацији већ постојећих речника (Стиловић – Станковић 2018). Постоји и тенденција за осмишљавање и реализацију неких специфичнијих речника попут дијалекатског речника говора јужне Србије, и то отвореног типа уз могућност уношења нове грађе (Младеновић 2014), историјског речника славено-српског језика (Бјелаковић 2016) или електронског речника српског као страног језика (Dražić 2007).

2. Електронски семантичко-деривациони речник ономотопеја у српском језику

Предвиђени електронски семантичко-деривациони речник ономотопеја у српском језику такође представља тип специјалног лингвистичког речника³. Иако је принцип селектовања и обраде лексичке грађе у њему заснован на тематској повезаности речи, на основу таквог речничког устројства могу се сагледати општији принципи о законитостима творбе речи у српском језику. Наиме, расправљајући о овим питањима, Р. Драгићевић пише следеће:

Лексеме које сачињавају једну тематску групу заједно са својим дериватима формирају засебне лексичке микросистеме — семантичка поља са бројним сличностима у поређењу са осталим микросистемима чији су лексички стожери чланови исте тематске групе. Уочавањем ових законитости и њиховим поређењем са системношћу у оквиру других тематских група могу се изводити важни закључци о творбеном устројству нашег језика уопште. Према томе, анализа творбеног понашања чланова једне тематске групе омогућава закључивање у вези са грађењем речи на три нивоа — на нивоу посебне лексеме, на нивоу тематске групе којој она припада и, на крају, на општем језичком нивоу (Драгићевић 2002: 111).

Овом приликом за речничку обраду одабране су ономотопеје и њихови деривати. У процесу формирања

³ Премда су се СДР1 и СДР2 појавили касније у односу на речнике овога типа у другим научним словенским центрима, они у Србији представљају значајан допринос лексикографији и важан су извор за дериватолошка истраживања. Наиме, речници овог типа познати су одраније. На пример, једно од значајнијих лексикографских остварења свакако је *Словословословенский словарь русского языка* А. Тихонова (1985). Исте године творбеним гнездима бавио се М. Скаржињски (M. Skarżyński) у својој докторској дисертацији *Próba zastosowania metody gniazdowej do opisu słowotwórstwa współczesnej polszczyzny* и касније у речнику (SKARŻYŃSKI 1989). Такође, по гнездима, као основном принципу организовања језичких јединица, устројен је и *Словословословенский словарь на съвременния български език* (Тодорова и др. 1999). У новије доба, доступан је у електронској форми специјални лингвистички речник руског језика *Морфемно-словословословенский словарь* на адреси <<https://rus-morphemic-word-building.slovaronline.com/>>.

ономотопејског језичког израза примарну улогу има аудитивна перцепција емитованог звука. С обзиром на то да је имитативност основно обележје ономотопеја, човек најпре региструје звучну сензацију, а онда је расположивим фонетским средствима, тј. служећи се артикулацијским и прозодијским могућностима сопственог језика, транспонује у језички уобличени израз, који има способност номинације, али и референцијалну функцију будући да се везује за одређени појмовни садржај. Такав фонетски склоп подлеже лексикализацији и граматикализацији (ојезичавању), што ономотопејском изразу обезбеђује статус речи (ШТАСНИ – ШТРЕАЦ 2023: 18). С обзиром на истакнута обележја, ономотопеје испуњавају све услове за деривациона и семантичка варирања јер „деривацију развијају само речи које означавају поједине појмове, док се код речи које означавају релацију између појмова (код предлога и везника), она уопште не развија” (ГОРТАН-ПРЕМК 1994: 127). Стога тако оформљене јединице имају важну улогу мотивних речи и индуктора даље деривације у процесу формирања својих деривационих гнезда. Поједине ономотопеје имају веома изражен деривациони потенцијал, о чему сведочи изузетно велики број деривата различитог морфолошког обележја и значења (182 ономотопеје мотивисале су творбу више од три хиљаде деривата који су регистровани у РСАНУ и РМС). Ово су значајни показатељи лексичког статуса ономотопеја у укупном систему, те се оне свакако не могу сматрати периферним или маргинализованим јединицама.

Семантичко-деривациони речник изузетно је важан јер системски показује у језику реализоване потенцијале ове лексике на основу обима и структуре деривационих гнезда које формирају. Такође, уочљиво је и у овој деривационој и лексичкој парадигми да поједине ономотопеје имају изузетно богат потенцијал формирајући гнезда која обухватају велики број деривата (*клои* са 158 и *шрес* са 135 јединица, *ко* са 94 и *каи* са 93 деривата), док су поједине без деривата (*бам*, *дан*, *дин*, *дон*, *ишм-ишм*, *иша-иша*, *буф*, *иаф*, *иуф*, *иуф*, *ишша-ишша*, *дам*, *ииф*, *ишас*, *ав*, *вау*, *иаки*, *крика*) или имају само један дериват, најчешће глагол (*иа* > *иакаши*, *сквр* < *скврчаши*, *ишн* > *ишнкаши*, *флас* > *фласнуши*, *флис* > *флиснуши*, *фљус* > *фљуснуши*, *фрк* > *фркнуши*, *ишой* < *Ишойнуши*), само по изузетку првостепени узвик (*бим* > *И бим-бам*). Творба глагола од изузетног је значаја за целокупну парадигму јер ће они преузети улогу мотива-тора у даљој деривацији.

Гнезда која садрже два члана веома добро илуструју сложеност овога деривационог система о чему сведоче разноврсни морфолошки и семантички деривати првог и другог степена. Најчешће су то системска

образовања имперфективних глагола и од њих изведене глаголске именице (0 *и́ика-и́ак* > I *и́икаи́ака-и́и* > II *и́икаи́акање*, 0 *уху/ухуј* > I *ухука́и́и* > II *ухука́ње*, *чив* > I *чивка́и́и* > II *чивка́ње*), али и именице са предметним значењем 0 *дум* > I *дум-дум*, ‘врста разорног пушчаног метка’ и истостепеног глагола (0 *дум* > I *думну́и́и*). Развиле су се и деривационо повезане јединице у низу који чине мотивна ономатопеја, првостепени глагол и од њега изведена другостепена именица са значењем животиње (0 *чик* > I *чика́и́и* > II *чикавац* ‘врста птице певачице названа по гласу *Emberizia cia*’). У двочланом гнезду с ономатопејским мотиватором деривати могу бити истог степена, али са различитим морфолошким карактеристикама (0 *и́уц* > I *и́уцкара́и́и* и I *и́уц-муц*, узвик за опонашање муцања). У овим минималним гнездима остварена је и веома значајна појава на плану глаголске деривације, перфективизација посредством суфиксације (0 *и́рарара* > I *и́рарака́и́и* импф. гл. > II *и́раракну́и́и* пф. гл.) или префиксације (0 *чані́р* > I *чані́рла́и́и* импф. гл. > II *зачані́рла́и́и* пф. гл.).

Поред наведеног, на основу грађе организоване по принципу гнезда уочљиво је да сродне ономатопеје такође имају различит деривациони потенцијал. На пример, ономатопеја *и́рас* ‘узвик за опонашање звука при пуцању из ватреног оружја, при ударању, лупању, паду и сл.’ даје само два деривата, а ономатопеја *и́рес* ‘узвик за опонашање звука изазваног падом нечега обореног јаким ударцем’ формира гнездо од 153 јединице⁴. Овако предочени подаци у семантичко-деривационом речнику могу послужити за разне врсте научних интерпретација, с посебним циљем да се утврде могући узроци оваквом стању у датом систему.

Поред наведеног, постоје и други бројни разлози за израду електронске верзије ономатопејског семантичко-деривационог речника упоредо с његовом класичном верзијом⁵. Руководи се потребама корисника, на првом месту је искрснула потреба за економичним (у временском смислу), ефикасним (у погледу прикупљања података за одређена семантичко-дериватолошка или морфолошка истраживања), прецизним (у смислу исцрпности и валидности прикупљених података и сегментације ономатопејских деривата) и разноврсним претрагама према важним деривационим критеријумима (претрага де-

ривата према морфолошким карактеристикама, степену деривације, деривационом обрасцу, творбеној структури и с тим у вези творбеним формантима). Управо су ово и предности електронског издања у односу на његову штампану верзију.

2.1. Полазишта за креирање електронског семантичко-деривационог речника ономатопеја у српском језику

Од изузетног је значаја припремна фаза коју чини идејна концепција речника. У њему се описује корпус, начин означавања информација који омогућава приступ речнику с обзиром на његов садржај, као и мапирање структуре података и узорке за уносе. Такође, неопходно је планирање приступних структура, начина хипертекстуализације, интеракције с корисницима и додељивање мултимедијалних елемената (KLOSA 2013: 5). Израда електронског речника одвија се у неколико фаза: фаза припреме (*phase of preparation*), фаза прикупљања података (*phase of data acquisition*), фаза компјутеризације (*phase of computerization*), фаза обраде података (*phase of data processing*), фаза анализе података (*phase of data analysis*), фаза припреме за онлајн издавање (*phase of preparation for online release*) (KLOSA 2013: 4–7).

Основно полазиште за креирање специјалног семантичко-деривационог речника у електронској форми представљају аналитичке и истраживачке потребе и могући захтеви корисника, као што је већ наведено. Електронски речник ће у складу с тим понудити одговарајуће алате, који омогућавају свеобухватније и комплексне анализе датог језичког узорка. Циљ је да корисник добије прецизне и поуздане резултате за тражени упит или захтевану претрагу. Зато је у фокусу осмишљавање претраге података са формулисаним упитима који пружају могућности за истраживање различитих проблема везаних за конкретну речничку грађу. Надаље у раду предочена је структура електронског семантичко-деривационог речника ономатопеја у српском језику, начини представљања језичких података у њему, као и могућности претраге података које овако осмишљен речник пружа корисницима.

Предвиђено је да електронски речник ономатопејских речи буде типа онлајн, изворно објављен у електронском формату, при чему његова штампана или класична верзија представља базу и једну од интегралних компоненти електронске форме. Према критеријуму завршености или обухватности, то би био речник отвореног типа, уз могућност ширења основног корпуса новим јединицама регистрованим у другим изворима односно функционалним стилевима с обзиром на то да ономатопеје представљају специфичност појединих врста текстова, какви су

⁴ Овакви су резултати и претходних истраживања која су резултовала такође речником овога типа (СДР1 и СДР2).

⁵ И на основу податка из штампане верзије речника „може се стећи увид у продуктивне и непродуктивне творбене процесе, моделе, творбене форманте и њихову улогу у оквиру творбе јединица које припадају одређеним лексичко-семантичким скуповима, те се на основу тога може извести и закључак о статусу деривата у оквиру лексикона српског језика” (Штасни и др. 2021: 65).

текстови намењени деци или какви су стрипови, који њима обилују те могу бити богат ресурс за оваква истраживања. Основни фонд у предвиђеном речнику чини само речничка грађа (више од 3000 јединица) ексцерпирана из једнојезичних дескриптивних речника српског језика: РСАНУ, РМС и РСЈ. Из ових извора, уз извесна ограничења, преузимање су лексеме с ознаком *оном.*, заједно с потпуним лексикографским описом, као и с њиховим дериватима. Избор речника као извора грађе условљен је вишеструким разлозима. У првом реду, речници нуде систематичан попис ономотопејских речи, чиме је вероватноћа изостављања примера сведена на минимум. Затим, ономотопејама се приступа као готовим лексичким јединицама, код којих је процес лексикализације завршен, а њихова обрада заснована је на темељно анализираној лексикографској грађи. Тиме се обезбеђује не само адекватан семантички опис већ и правилна кодификација њихове употребе. То даје целовитост, релевантност и поузданост самом корпусу. Уз то, оваква врста ексцерпције омогућује непосредан увид у деривациону мрежу посматраних речи и међусобне односе чланова те мреже. Овим се искључује могућност да из корпуса изостану релевантни примери, а да буду забележени они који заузимају маргиналан статус у језику.

Иако се може предвидети и омогућити да сваки корисник речника самостално уноси и мења садржаје, овакав концепт речника, поред користи које доноси заједници, има и бројне недостатке. То су првенствено методолошка недоследност и неуједначен квалитет обраде, непотпуност, непоузданост, па и могућа нетачност наведених информација итд. (Витас – Крстев 2015: 110). На пример, с обзиром на то да ономотопеје као врсте речи припадају узвицима, могуће је да се погрешно уносе други узвици који немају ономотопејски имитативни карактер, већ наликују ономотопејама, попут емоционалних узвика (*ex, ox*), од којих неки имају чак развијену деривацију (нпр. *јао, јаукајии, јаукање, зајаукајии, најаукајии се* и др.), императивних (нпр. *хеј, њси*) или узвика за обраћање животињама (нпр. *ици, мац, цурик*). Стога се овакви речници отвореног типа за кориснике не могу сматрати референтним. Како наводи И. Лазич Коњик, „постојање стручне редакторске провере и обрада од стране лексикографа кључни су фактори који обезбеђују сваком речнику лексикографску вредност” (Лазич Коњик 2018: 17), те ће се такав лексикографски принцип примењивати и у планираном речнику. У њему ће унос нових јединица и њихова обрада бити поверена дериватолозима, његовим ауторима.

На основу начина успостављања веза међу подацима, јединицама информације, планирани речник

одговара типу хипертекстуалног речника, без мултимедијалних садржаја. За овакав тип електронског речника важна је карактеристика модуларности, која произилази из хипертекстуалности, чиме се ствара могућност за додавање нових модула. Другим речима, хипертекстуално организовани речник не мора бити потпун да би био функционалан. Овако концептиран речник омогућава секвенцијално читање — од почетка до краја, али пружа и могућност хијерархијског ишчитавања (по груписаним појмовима), углавном од општег ка појединачном.

С обзиром на начин претраге података, одговара типу речника са комбинованим приступом — приступ одредницама у виду померања листе горе-доле, као и приступ одредницама у облику хипервеза и путем поља за претрагу, а према начину представљања података, ово ће бити речник са текстом и табелама евентуално и дијаграмима.

3. Приказ структуре електронског семантичко-деривационог речника ономотопеја

Структура електронског семантичко-деривационог речника ономотопеја у српском језику заснована је на потребама лингвистичких истраживања. Употреба софтверских алата, као и стандарда за похрањивање података, што је у информатичкој области и домену за језичке технологије, неће бити предмет разматрања у овом раду. Основни проблеми који се испитују у оквиру дериватолошких анализа представљају уједно и претраживачке параметре јединица које су обухваћене речником. Стога су у електронском речнику предвиђене следеће претраге:

- а) слободне — засноване на самосталним уписом речи за коју корисник тражи проверу да ли је заступљена у фонду и, ако јесте, добија њене дериватолошке податке;
- б) по деривационим гнездима на основу мотивне речи — ономотопеје распоређене по азбучном редоследу;
- в) по степену деривације (од првог до шестог деривационог степена);
- г) по врстама речи реализованим у оквиру одређеног деривационог степена (нпр. глаголски деривати првог степена);
- д) по деривационом обрасцу у оквиру одређеног деривационог степена (нпр. 0 узвик > I глагол [импф.] или 0 узвик > I глагол [пф.]);
- ђ) по творбеним формантима (нпр. суфикси у извођењу перфективних глагола или префикси у грађењу перфективних глагола).

Сваки издвојени облик претраге употпуњен је квантификативним подацима о продуктивности која се односи на:

- а) обим деривационог гнезда и његову структуру по врста речи и деривационом степену;
- б) реализацију одређене врсте речи у оквиру датог деривационог нивоа (нпр. укупан број првостепених глагола);
- в) заступљеност одређеног деривационог обрасца, што је повезано са врстом речи која је настала по том обрасцу (нпр. број именица којима одговара деривациони образац 0 узвик > I импф. гл. > II именица);
- г) употребљене творбене форманте (суфиксе односно префиксе) у грађењу речи ономотопејског порекла (нпр. заступљеност суфикса *-каџи* у извођењу имперфективних глагола, или број глагола у чијој је структури заступљен префикс *за-*).

3.1. Прва компонента у структури речника

Програм се отвара понуђеним пољем у које корисник може да упише тражену реч. Уколико она није део фонда, добија повратну информацију „нема резултата”. Ако је реч заступљена у речнику, добија информацију о њеном деривационом статусу, морфолошком обележју и значењу.

јаукати ⇒ нема резултата

клопарање ⇒ II клопарање с именица са значењем радње

3.2. Друга компонента у структури речника

Први је у понуди попис свих ономотопејских речи и њихових мотиватора, с податком о укупном фонду. Притиском на поље регистар, појављује се линија коју чине узбучена слова којим започињу ономотопејске речи и бројчани податак о укупном обиму регистра (3297 јединица). Под сваким словом садржане су мотивне ономотопеје и деривати који почињу датим словом. Кроз списак речи могуће је кретање „горе — доле”.

регистар ⇒ 3297

А Б В Г Д Ђ Ж З И К Л Љ М

Њ П Р С Т Ћ У Ф Х Ц Ч Џ Ш

Активирањем одабраног слова добија се листа ономотопејских речи које почињу тим словом. Мотивне ономотопеје истакнуте су масним словима, деривати су наведени без посебног истицања. Одабиром једне од понуђених јединица отвара се ново поље с њеним потпуним подацима — ознаком за степен деривације, одговарајућим граматичким наставком и морфолошким одређењем деривата са значењем.

ав
ау
а-ууу
аукати
аукнути

⇒ I **аукати**, -аучем имперфективни глагол: емитовати глас ау

3.3. Трећа компонента у структури речника

Следећа компонента у структури речника представљена је линијом која садржи кључне речи на основу којих се могу претраживати различити подаци садржани у речнику и груписани према утврђеном творбеном критеријуму.

гнезда деривација деривациони обрасци творбени форманти

3.3.1. Када се покрене поље гнезда, прво се добије узбучена листа свих мотивних ономотопеја. Одабиром одређене ономотопеје, отвара се њено гнездо. Активирањем дугмета у доњем десном углу, добија се табеларни приказ квантитативних показатеља о обиму и саставу добијеног гнезда према степену деривације и врсти речи којој припадају деривати.

гнезда

ав
ау/а-ууу
бам
бап
шу-шу

0 **бап** узвик за опонашање звука при удару или паду
I **бапнати**, -им перфективни глагол са пунктуалним значењем: испустити звук који настаје при ударцу, треску или паду
I **бапнути**, -нем перфективни глагол са пунктуалним значењем: испустити звук који настаје при ударцу, треску или паду
II **бапати**, -ам имперфективни глагол: ударати, трескати

степен деривације	I	II	Σ
врста речи			
глаголи	2	1	3
Σ	2	1	3

3.3.2. Активирањем поља деривација, отвара се низ који чине потпоља означена према степену деривације — од првог до шестог степена.

деривација

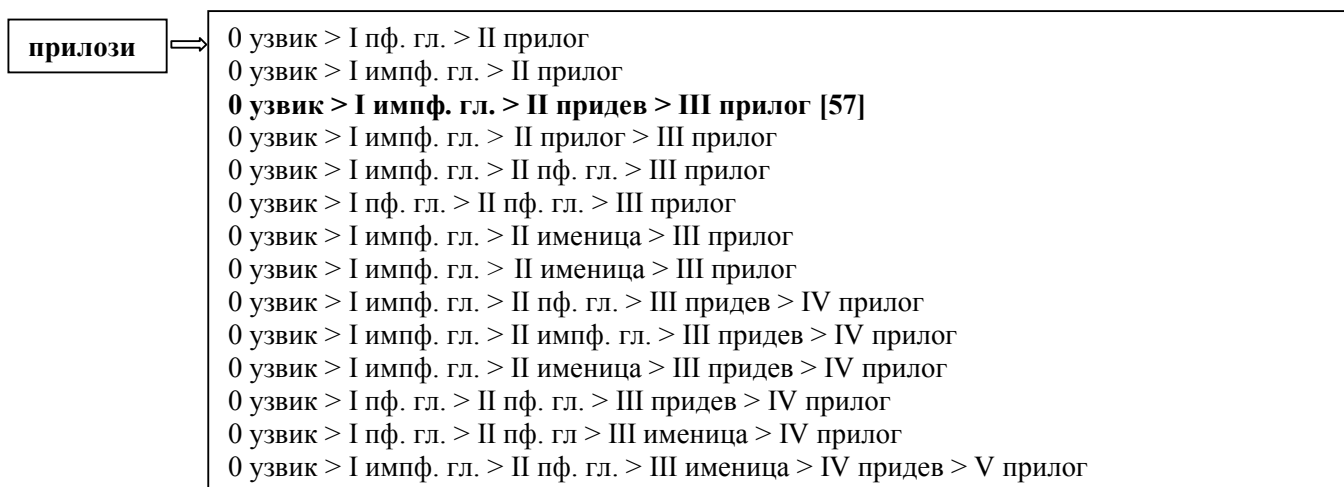
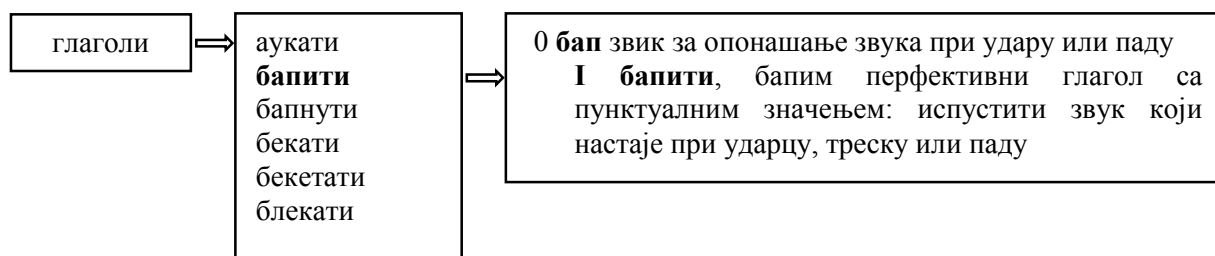
I степен II степен III степен IV степен V степен VI степен

Покретањем одређеног потпоља, појављује се нова листа која обухвата деривате одређеног степена деривације распоређене према врсти речи (глаголи, именице и узвици). У оквиру потпоља добијају се квантитативни подаци о продуктивности деривата по врстама речи.

I степена	деривати I степена	
	глаголи	360
	именице	8
	узвици	24
	укупно	392

Одабиром одређене врсте речи корисник приступа листи првостепених деривата, који су наведени по азбучном реду. Може да бира одредницу, чиме се активира ново потпоље с комплетним подаци о изабраном деривату, заједно с његовим мотиватором.

3.3.3. У претраживачкој линији означеној као деривациони обрасци нуди се листа коју чине поља именована према врсти речи. Уз сваку врсту речи даје се ново поље које садржи формализоване деривационе обрасце према степену деривације (за све деривационе нивое). Кликом на одабрани образац добија се ново поље којим су обухваћени мотиватор са дериватима који су настали по одабраном деривационом обрасцу, представљени у деривационом низу, и квантитативни подаци о продуктивности одређеног деривационог модела.





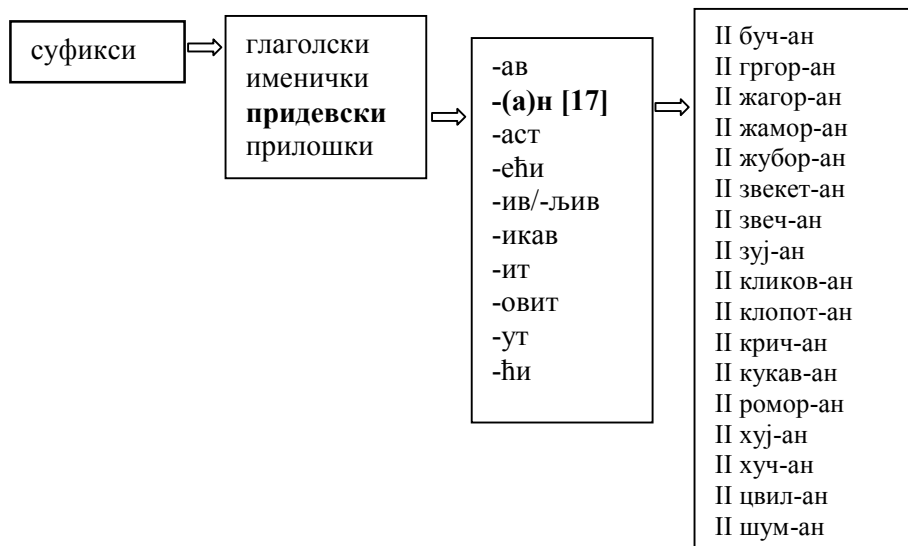
0 бе > I бекати > II бекав > III бекаво
 0 бу > I бучати > II бучан > III бучно
 0 врц > I врцати > II врцав > III врцаво
 0 гр > I гргољити > II гргољив > III гргољиво
 0 гр > I грготати > II грготава > III грготава
 0 гра/0 грак > I грактати > II грактав > III грактаво
 0 *гро/*грок > I гроктати > II гроктав > III гроктаво
 0 гу > I гугутати > II гугутава > III гугутава
 0 гу > I гукати > II злогук > III злогуко
 0 *жаг > I жагорити > II жагоран > III жагорно
 0 *жаг > I жагорити > II жагорљив > III жагорљиво
 0 *жуб > I жуборити > II жуборав > III жубораво
 0 *жуб > I жуборити > II жуборан > III жуборно
 0 *жуб > I жуборити > II жуборљив > III жуборљиво
 0 звек/0 звеке > I звекетати > II звекетав > III звекетаво
 0 звек/0 звеке > I звекетати > II звекетљив > III звекетљиво
 0 звек/0 звеке > I звечати > II звечан > III звечно
 0 *звиж > I звиждати > II звиждав > III звиждаво
 0 звр > I зврјати > II зврјав > III зврјаво
 0 зу/0 зуја > I зујати > II зујав > III зујаво
 0 зу/0 зуја > I зујати > II зујан > III зујно
 0 клеп > I клепетати > II клепетав > III клепетаво
 0 клик > I кликтати > II кликтав > III кликтаво
 0 клоп > I клопотати > II клопотан > III клопотно
 0 кме > I кмекати > II кмекав > III кмекаво
 0 кр/0 крк > I кркљати > II кркљав > III кркљаво
 0 кре > I кревељити > II кревељив > III кревељиво
 0 кре > I крештати > II крештав > III крештаво
 0 кре > I крештати > II крештљив > III крештљиво
 0 кри > I кричати > II кричав > III кричаво
 0 кри > I кричати > II кричљив > III кричљиво
 0 куку > I кукати > II кукаван > III кукавно
 0 ме/ 0 мекеке > I мекетати > II мекетав > III мекетаво
 0 мљац > I мљацкати > II мљацкав > III мљацкаво
 0 прас > I праскати > II праскав > III праскаво
 0 *рок > I роктати > II роктав > III роктаво
 0 *си/сик > I сиктати > II сиктав > III сиктаво
 0 трап > I трапати > II трапав > III трапаво
 0 *труз > I труцкати > II труцкав > III труцкаво
 0 *хрип > I хрипати > II хрипав > III хрипаво
 0 *хрип > I хрипати > II хрипљив > III хрипљиво
 0 ху > I хучати > II хучан > III хучно
 0 цвок > I цвокотати > II цвокотав > III цвокотаво
 0 цвр > I цвркутати > II цвркутав > III цвркутаво
 0 ци/0 цик/0 цика > I цикутати > II цикутава > III цикутава
 0 ци/0 цик/0 цика > I чичати > II чичав > III чичаво
 0 *цил > I циликати > II циликав > III циликаво
 0 *чегр > I чегртати > II чегртав > III чегртаво
 0 шиш > I шиштати > II шиштав > III шиштаво
 0 *шкрг > I шкргутати > II шкргутава > III шкргутава
 0 *шмрк > I шмркати > II шмркав > III шмркаво
 0 *шмрк > I шмркати > II шмркљив > III шмркљиво
 0 *шмрц > I шмрцати > II шмрцав > III шмрцаво
 0 *шум > I шумити > II шуман > III шумно
 0 шу-шу > I шушкати > II шушкав > III шушкаво
 0 шу-шу > I шушљетати > II шушљетав > III шушљетаво
 0 шу-шу > I шуштати > II шуштав > III шуштаво

Идентификовани деривациони обрасци састављени су од одређеног типа деривата и њихових узајамних веза, којима се илуструје њихов деривациони домет, као неодвојиви део деривационог потенцијала једне лексеме. Анализом деривационих образаца стиче се увид у компоненте или фрагменте деривационих образаца који имају функцију мотиватора и стварања деривата вишег степена, али и оних елемената који блокирају даљу деривацију попут, на пример, глаголских именица или прилога који настају од придева најчешће конверзијом.

3.3.4. У речнику ће бити омогућена и претрага творбених форманата, суфикса и префикса.



У понуди је листа форманата који учествују у творби свих регистрованих речи онотопејског порекла. Скупови творбених форманата повезани су са врстом речи у чијем грађењу учествују (глаголски, именички, придевски и прилошки). Када се одабере поље које је означено називом одређене врсте речи, покреће се листа коју чине сви творбени форманти који учествују у њиховој деривацији. Активирањем одређеног суфикса уз који се у загради даје податак о његовој продуктивности, отвара се листа у којој су заступљени сви сегментирани деривати у чијој је структури, као и њихов степен деривације.



Сегментација речи онотопејског порекла веома је компликована и зато су подаци о формантима, нарочито суфиксима, веома важни. Један од разлога због којег су овакве анализе онотопејских деривата

захтевне и у теоријском и практичном погледу представља то што се саме мотивне онотопеје често јављају у равноправним варијантним облицима од којих не учествују сви у даљој деривацији. Има случајева пак када свака варијанта формира своја микрогнезда, као, на пример, онотопеја за опонашање оглашавања мачке 0 *мау* > I *мау-кайи*, 0 *мијау* > I *мијау-кайи*, 0 *мјау* > I *мјау-кайи*, 0 *мњау* > I *мњау-кайи*, 0 *мрњау* > I *мрњау-кайи*, с јасно уочљивом творбеном структуром. Чест је, међутим, случај када један од облика преузима функцију мотиватора, као у случају *брч/брча*, при чему деривацију мотивише облик *брч* > I *брч-кайи* или *буи/бује* када је индуктор даље деривације форма *буи* > I *буи-аиш*. До колебања долази када се као проблем јавља и утврђивање творбене основе, која може да одступа од основне онотопејске форме, да подлегне скраћивању или проширивању. Тако је, на пример, у глаголу *врждати* издвојен суфикс *-аиш*, који долази на проширену основу двогласним сегментом *-жг-* у односу на онотопеју *вр* (често поновљено и са продуженим изговором гласа *p*) узвик за опонашање разних шума (ромора, зврјања, лепршања и др) > I *вржд-аиш* 'емитовати глас који се чује кад се нешто брзо окреће или врти, зврјати'.

4. Закључна разматрања

У овом раду фокус је на представљању модела специјалног лингвистичког семантичко-деривационог речника у електронској форми. Идеја за настанак оваквог речника произашла је из истраживачких

потреба за ефикаснијем, прецизнијем и обухватнијем представљању података који се користе у дериватолошким анализама. Стога се при креирању предлога за структуру речника и врсту података које треба да садржи као примаран истиче лингвистич-

ки критеријум односно потребе корисника који су стручно профилисани.

Основни претраживачки параметри дефинисани су на основу фундаменталних дериватолошких питања, која се односе на обим и структуру деривационог гнезда с мотивним ономатопејама, врсту речи и степен деривације лексема ономатопејског порекла, деривационе обрасце по којима су развијени деривати у складу са врстом речи којој припадају и творбене форманте — суфиксе и префиксе, који се јављају у структури глаголских, именичких, придевских или прилошких деривата. Заступљени су и квантификативни подаци о продуктивности посматраних творбених параметара.

Будући да је семантичко-деривациони речник у класичној форми већ формиран, он је интегрисан у структуру електронског речника, као једна од његових компоненти, а електронски речник би требало да представља његову унапређену варијанту у односу на начине онлајн претраге података о ономатопејама у српском језику. То је речник отвореног и хипертекстуалног типа, без мултимедијалних садржаја.

С обзиром на то да се рад на електронским речницима одвија у неколико етапа, до сада су реализоване фазе планирања и писања речника, преостаје још производња односно аутоматизација и фаза припреме за објаву на мрежи.

Напомена

Рад је реализован уз финансијску подршку Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, под уговором 451-03-65/2024-03/ 200166.

Литература

- БЕЛАКОВИЋ, Исидора (2016). Електронско издање *Речника славеносрпског језика* (предности, проблеми, могућности). У: Стана Ристић и др. (ур.), *Лексикологија и лексикографија у светлу савремених теорија*. Зборник научних радова (стр. 169–180). Београд: Институт за српски језик САНУ.
- ВИТАС, Душко, КРСТЕВ, Цветана (2015). Нацрт за информатизовани речник српског језика. *Научни састајник слависта у Вукове дане – Српски језик и његови ресурси: теорија, опис и примена*, 44(3), 105–116.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка (1994). *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна (2002). Придеви са значењем људских особина као део Деривационосемантичког речника српског језика. У: Милка Ивић и др. (ур.), *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе* (стр. 111–117). Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска академија наука и уметности.
- ИВАНОВИЋ, Ненад (2014). Рачунарске технологије у српској лексикографији (могућности и перспективе). У: Рајна Драгићевић (ур.), *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси* (стр. 249–277). Београд: Филолошки факултет.

- КРСТЕВ, Цветана (2000). Српски језик у информатичком окружењу. *Књижевност и језик*, 1–2, 21–32.
- КРСТЕВ, Цветана (2019). О одабиру одредница за електронски речник српског језика и њиховом повезивању. *Научни састајник слависта у Вукове дане*, 48(3), 133–47.
- ЛАЗИЋ КОЊИК, Ивана, ЈЕЛИЋ, Маријан (2009). О речницима српског језика на интернету. *Примењена лингвистика*, 10, 113–124.
- ЛАЗИЋ КОЊИК, Ивана (2018). Изазови савремене лексикографије: краудсорсинг и отворени речници. *Језик данас, нова серија*, 11, 14–18.
- МЛАДЕНОВИЋ, Миљана (2014). Дигитални речник говора југа Србије. *Инфојезика, Часопис за дигиталну хуманистику*, 15(1), 42–55.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе (2015). Типологија речника српског језика III. *Наш језик*, 46(3–4), 17–33.
- РИСТИЋ, Стана (2021). Речник САНУ и Београдска лексикографска школа. У: Стана Ристић и др. (ур.), *Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема*. Зборник научних радова (стр. 65–89). Београд: Институт за српски језик САНУ.
- РУЛЕВИЋ, Биљана (2022). *Речници у дигиталном добу – информатичка подршка за српски језик* (необјављена докторска дисертација). Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет.
- СТИЛОВИЋ, Рада, СТАНКОВИЋ, Ранка (2018). Дигитално издање Речника САНУ: формални опис микроструктуре Речника САНУ. *Научни састајник слависта у Вукове дане*, 47(1), 427–440.
- СТИЛОВИЋ, Рада, КРСТЕВ, Цветана, СТАНКОВИЋ, Ранка (2021). Аутоматска екстракција дефиниција – допринос убрзању израде речника. У: Стана Ристић и др. (ур.), *Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема* (стр. 113–138). Београд: Институт за српски језик САНУ.
- ТОДОРОВИЋ, Милан, СПАСИЋ, Наташа (2022). Енглески онлајн речници: преглед карактеристика три речника и испитивање њихове подесности за ученике. *Зборник радова Филозофског факултета*, 52(4), 109–128.
- ШТАСНИ, Гордана, ШТРЕЉАЦ, Гордана, АЛДАНОВИЋ, Милан (2021). Иновирани концепција семантичко-деривационог речника српског језика на примеру лексема *руно*. *Славистика*, 25(2), 53–69.
- ШТАСНИ, Гордана, ШТРЕЉАЦ, Гордана (2023). Деривационе и семантичке карактеристике зоонимских ономатопеја у српском језику. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 8(1), 15–31.

*

- DRAŽIĆ, Jasmina (2007). Principi za koncipiranje minimalnog elektronskog rečnika srpskog jezika kao stranog. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 32, 481–491.
- KLOSA, Annette (2013). The lexicographical process (with special focus on online dictionaries). *Dictionaries: an international encyclopedia of lexicography* (p. 517–524). Berlin: De Gruyter Mouton.
- PRČIĆ, Tvrtko (2014). Novi rečnik novijih anglicizama: zašto, šta i kako. U: Milivoj Alanović i dr. (ur.), *Leksika, gramatika, diskurs. Zbornik u čast Veri Vasić* (str. 41–58). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- PRČIĆ, Tvrtko (2018). *Ka sавremenim srpskim rečnicima*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- STORRER, Angelika (1998). Hypermedia-Wörterbücher: Perspektiven für eine neue Generation elektronischer Wörterbücher. In: Wiegand, H. E. (ed.), *Wörterbücher in der Diskussion III: Vorträge aus dem Heidelberger Lexikographischen Kolloquium* (s. 106–131). Berlin – Boston: Max Niemeyer Verlag.

Лексикографски извори

- РМС: Стевановић, Михаило (ур.) (1967–1976). *Речник српскохрватског књижевног језика*, 1–6. Нови Сад: Матица српска (1–3 и Загреб: Матица хрватска).
- РСА: Белић, Александар и др. (ур.) (1959–2020). *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–(21). Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ.
- РСЈ: Николић, Мирослав (ур.) (2007). *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- СДР1: Гортан-Премк, Даринка, Васић, Вера, Недељков, Љиљана (ред.) (2003). *Семантичко-деривациони речник. Свеска 1: Човек – делови тела*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- СДР2: Гортан-Премк, Даринка, Васић, Вера, Драгићевић, Рајна (ред.) (2006). *Семантичко-деривациони речник. Свеска*

2: *Човек – унутрашњи органи и мишићи, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство*. Нови Сад: Филозофски факултет.

Тихонов, Александр Николаевич (1985). *Словообразовательный словарь русского языка в 2 томах*. Том 1 А–П, Том 2 П–Я. Москва: Русский язык.

Тодорова, Елена, Илиева, Корнелия, Карагџова, Снежина, Михайлова, Гергана, Пенчев, Йордан (1999). *Словообразователен речник на съвременния български език*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов”.

*

SKARZYŃSKI, Mirosław (1989). *Mały słownik słotwórczy języka polskiego dla cudzoziemców*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Gordana Štasni

A Proposal for Creating a Electronic Semantic-derivational Dictionary of Onomatopoeia

(Summary)

The paper focuses on the presentation of the model of a special linguistic semantic-derivative dictionary in electronic form. The idea for the creation of such a dictionary came from the research needs for more efficient, precise and comprehensive collection of data used in derivational analyses. Therefore, when creating a proposal for the structure of the dictionary and the type of information it should contain, the linguistic criterion, that is, the needs of users who are expertly profiled, is highlighted as primary. The basic search parameters are defined on the basis of fundamental derivational questions, which relate to the scope and structure of the derivational nest with motivic onomatopoeia, the type of word and degree of derivation of lexemes of onomatopoeic origin, the derivational patterns according to which the derivatives are developed in accordance with the type of word to which they belong, and the formative formants — suffixes and prefixes that appear in the structure of verb, noun, adjective and adverbial derivatives. Quantitative data on the productivity of the observed derivatological parameters are also represented. Since the semantic-derivative dictionary in its classical form has already been formed, it is integrated into the structure of the electronic dictionary, as one of its components, and the electronic dictionary should represent its improved variant in relation to the ways of searching data about onomatopoeia in the Serbian language online, open and hypertext type, without multimedia content. Given that the work on electronic dictionaries takes place in several stages, the planning and writing phases of the dictionary have been completed so far, the production, i.e. automation, and the preparation phase for publication on the network are still to be completed.

Ка речнику паронима савременог српског језика

Весна Николић

 <https://orcid.org/0000-0002-9194-1759>

Универзитет у Београду – Филолошки факултет (Србија)

vesna.nikolic@fil.bg.ac.rs

Сажетак

Имајући у виду да се при употреби лексема у односу паронимије веома често греши и у усменој и у писаној комуникацији, односно да ни изворни говорници српског језика ни они који српски језик усвајају као страни нису увек сигурни који би члан паронимског пара било адекватније употребити у одређеном контексту, веома је важно и корисно започети са израдом првог речника паронима савременог српског језика, чиме би се попунила само једна од празнина у српској лексикографији када су специјални речници посредни. У раду се најпре представљају речници паронима различитих словенских језика, принципи њихове израде, теоријске поставке на којима су засновани, критеријуми за избор грађе, као и сам изглед речничких чланака у њима, а затим се презентује концепција и методологија израде једног оваквог речника на материјалу српског језика, односно објашњавају се теоријска полазишта за израду првог специјализованог речника паронима српског језика, дискутује се о грађи која би у њему могла наћи место, а представљају се и примери саме обраде паронима, тј. могући изглед будућег речничког чланка у овом речнику.

Кључне речи: паронимија, пароними, речник паронима, речнички чланак, лексичке грешке.

Abstract

Bearing in mind that when using lexemes in relation to paronymy mistakes are very often made both in oral and written communication, i.e. neither the native speakers of the Serbian language nor those who learn the Serbian language as a foreign language are sure which member of the paronym pair would be more appropriate to use in a certain context, it is very important and useful to start with the creation of the first dictionary of paronyms of the contemporary Serbian language, which would fill only one of the gaps in Serbian lexicography when it comes to special dictionaries. This paper first examines paronym dictionaries in various Slavic languages, including the principles guiding their compilation, the theoretical frameworks underpinning them, the criteria for material selection, and the structure of their dictionary entries. It then outlines the concept and methodology for creating a similar dictionary for the Serbian language. This includes a discussion of the theoretical foundations for the proposed dictionary, an overview of the material that could be included, and examples of how paronyms might be processed and presented. Finally, the paper offers a possible model for a dictionary entry in this future specialized work.

Keywords: paronymy, paronyms, dictionary of paronyms, dictionary entry, lexical mistakes.

1. Увод

Пишући о речницима који српској лексикографији недостају, М. Радовић Тешић је 2009. године издвојила велики број, пре свега, специјалних речника, попут једнотомног школског речника српског језика; речника синонима; речника антонима; речника хомонима; *речника паронима*; термилолошких речника; речника нових речи; речника појединих писаца; граматичких речника; фразеолошких речника; двојезичних или вишејезичних речника; историјских речника у којима би се обрађивала српска лексика из различитих периода; лингвокултуроло-

шких и етнолингвистичких речника; различитих типова деривационих речника, асоцијативних речника, фреквенцијских речника итд. (исп. Радовић Тешић 2009: 255–256). Иако су се од 2009. до данас поједини типови речника појавили (нпр. *Српски лџаџоли: конјуџацијски речник лџаџола српског језика* С. Марјановића и Н. Радосављевића), на многе специјалне речнике још увек чекамо.

Један од таквих јесте и речник паронима савременог српског језика, о којем ће у овом раду бити речи. Будући да предмет овог чланка није теоријско питање *шта јесу, а шта нису пароними*, на самом почетку, у

поделељцима 1.1., 1.2. и 1.3. дајемо само кратак преглед различитих погледа на суштину паронимијског односа у домаћој и страниј литератури како бисмо заузели властито теоријско становиште, неопходно за избор одредница у будућем речнику паронима савременог српског језика. Након тога, у одељку 2 елаборирамо сопствено схватање паронимије и паронима и износимо конкретне дилеме у вези са лексемама које би требало или не би требало да нађу своје место у српском речнику паронима. Затим, у одељку 3 и његовим подељцима, дескриптивном и илустративном методом представљамо 11 речника паронима различитих словенских језика (руски, у-крајински, пољски, словачки, бугарски, македонски), премда је њихов број — посебно у Русији — далеко већи, док је сам крај рада (одељак 4) резервисан за три примера могућег изгледа речничког чланка у речнику српских паронима, заснованих на најбољој пракси представљених лексикографских остварења посвећених паронимијском односу. Будући да се при коришћењу паронима често греша, односно да се паронимски парњаци учестало неадекватно замењују у контексту, као и чињеницу да до ове врсте грешака долази и код изворних говорника и код странаца који уче српски језик, чини нам се веома значајном и корисном израда првог речника паронима савременог српског језика¹.

1.1. Теоријско одређење паронима у несловенским језицима

Иако се о паронимима говори још у Аристотеловим *Категоријама* (1954), паронимија као парадигматски лексички однос није привукла значајнију позорност светских лингвиста, а ставови о њој и даље су далеко од усаглашених. Могли бисмо већ на самом почетку рећи да је паронимија најзапостављенији парадигматски однос и однос у вези са којим се може сresti највећи број врло разнородних тумачења.

У литератури посвећеној несловенским језицима среће се врло неуједначен третман паронима. Са једне стране, проучаваоци западноевропских несловенских језика, у првом реду лексиколози и семантичари, паронимији најчешће или нису придавали никакву пажњу (исп. нпр. ULLMANN 1957; PALMER 1976; LYONS 1977; LIPKA 1992; MURPHY 2003; SAEED 2003; HALLIDAY – YALLOP 2007, код којих се паронимија уопште не спомиње) или су је посматрали као потпуну језичку случајност, као речи код којих се првенствено због сличне форме веома често греша

¹ Поједина истраживања показују, на пример, да је проценат мешања паронима у руским школама (6. разред) прилично висок – 12% укупног броја грешака у овом разреду чине управо пароними (Кузьмина – Юркина 2019: 268).

или пак као однос близак хомонимији (исп. нпр. ROOM 1979; ARIAS – FERRERO 2019; THOMAS 1984), премда има и другачијих погледа (нпр. CRUSE 1991; STORJONANN – SCHNÖRC 2014), код којих су за паронимију битни и форма и семантика, што су ставови који се приближавају нашим схватањима овог односа.

1.2. Теоријско одређење паронима у источнословенским и западнословенским језицима

Са друге стране, највише пажње паронимији свакако су поклонили руски лингвисти, мада ни њихов приступ овом лексичком односу није унисон, па тако не постоји јединствен став ни када је реч о формалној страни паронима (да ли морају бити истокоренске лексеме или не) ни када је посредни њихова семантичка блискост односно удаљеност. С једне стране, постоји група русиста која сматра да пароними не морају бити деривационо повезани, односно да критеријум корена није релевантан (нпр. АХМАНОВА 1966; КОЛЕСНИКОВ 1971; ЛЕКАНТ и др. 1982; АНТИПИНА 2012; КОНЕВА 2018), док су са друге они који сматрају да је истокореност један од основних критеријума за издвајање паронима (нпр. ФОМИНА 1973; ВИШНЯКОВА 1974; ДЕМИДЕНКО и др. 1979; БЕЛЫНИКОВ – ПАНЮШЕВА 1994; ВЕРАКША 2000; IVANOVA 2016). Поред тога, ни у вези са питањем семантичке блискости паронима нема јединственог одговора, па тако одређења иду од потпуне семантичке неповезаности (нпр. КОЛЕСНИКОВ 1971: 3), преко делимичног подударења у значењу (нпр. РОЗЕНТАЛ – ТЕЛЕНКОВА 1972: 212), до постојања само извесних семантичких разлика (нпр. IVANOVA 2016: 10). У осталим словенским језицима доминира схватање у корист обухватања и разнокоренских и истокоренских лексема, што ће преглед речника ових језика и практично демонстрирати.

1.3. Теоријско одређење паронима у јужнословенским језицима

Ситуација није ништа уједначенија ни на јужнословенском терену и док се у Словенији, рецимо, термин *пароним* готово уопште не употребљава, у Бугарској постоје и схватања да се у парониме могу убројати и разнокоренске лексеме (нпр. ВАСИЛЕВА 1988) и она која од лексема у овом односу очекују заједнички корен (ЗИДАРОВА 2014), а иста је ситуација и у Македонији (в. ЈАНУШЕВА 2018; НИАМИ 2020). У Србији и Хрватској, бар када су посредни ауторитети у области лексикологије (в. ДРАГИЋЕВИЋ 1996, 2007; ТАФРА 2005), доминира схватање да пароними морају бити искључиво истокоренске лексеме, семантички веома блиске, са чиме смо и ми сагласни². Како Р. Драгиће-

² За далеко шири преглед литературе о паронимима у словенској

вић наводи, пароними се могу дефинисати као „истокоренске лексеме које припадају истој врсти речи, имају слично значење, имају исту појмовно-логичку саодносност и које нису узајамно заменљиве у истом контексту” (Драгићевић 2007: 313). Б. Тафра критеријуме за идентификацију паронима сумира на следећи начин: они морају припадати једном језику, и то само стандардном језику или само неком од органских идиома, морају припадати једном временском одсечку, истом лексичко-граматичком разреду, истом лексичко-семантичком разреду, морају имати исте граматичке категорије, морају припадати истој творбеној породици и имати делимично подударну семантичку структуру (ТАФРА 2005: 252–254).

2. Теоријско-методолошке поставке речника паронима савременог српског језика

Будући да смо се суштином паронимијског односа детаљно бавили у докторској дисертацији (Николић 2022а) као и у бројним појединачним радовима (в. Николић 2021, 2022б, у штампи), овде ћемо само навести детаљну дефиницију паронима, конструисану на основу ставова изнетих у релевантној литератури (пре свега Драгићевић 2007; ТАФРА 2005; Вишнякова 1974; ВЕРАКША 2000) и анализе великог броја паронимских парова ексцерпираних из дескриптивних речника српског језика. Дата дефиниција гласи:

Пароними су истокоренске лексеме чија су значења блискозначна, односно које својим значењима упућују на блиске референте, које припадају истој врсти речи, истом лексичко-семантичком разреду, односно истој тематској групи или концептуално сродним категоријама, које се не могу међусобно замењивати у свим контекстима и које су обично настале додавањем синонимичних афикса на исту или различиту творбену основу или су као готове форме преузете из страних језика (Николић 2022а: 77).

Сваки елемент дате дефиниције (форма, блискозначна семантика, блиски референти, исте тематске групе или концептуално сродне категорије, синонимичност, поливалентност и полифункционалност суфикса, творбена основа) подробно је размотрен у наведеној дисертацији.

Међутим, нису сви паронимски парови прототипични примери за овај парадигматски лексички однос и не уклапају се сви подједнако савршено у наведену дефиницију. Заправо, однос паронимије најбоље се може приказати кроз једну фази скалу, која би, укратко, изгледала овако: синоними (иошћуни и нејошћуни) → синопароними → њаросиноними → њошћуни њароними → нејошћуни њароними → њтворбено њовезане лексеме. Потпуно поједностављено говорећи, то значи да на једном крају скале стоје синоними

(прави и неправи, односно потпуни и непотпуни), а на крају лексеме које припадају истом деривационом гнезду и због тога су, наравно, и семантички и формално повезане, али се међу њима не развија ни однос синонимије ни однос паронимије. Између ова два крајња ступња, налазе се различите варијанте прелаза између синонима и паронима (*синопароними* и *њаросиноними*, у зависности од тога у ком односу стоје њихова номинациона значења — код синопаронима су основна значења у односу синонимије, док се паронимија јавља на нивоу секундарних значења, док је код паросинонима ситуација обрнута: номинациона значења су у односу паронимије, док се синонимија остварује међу секундарним семантичким реализацијама), као и чисти пароними (било потпуни било непотпуни), односно лексеме међу којима се ни у једном значењу не развија однос синонимије (нпр. *академик* – *академац*, *љегалишије* – *љегалишије*, *мандајар* – *мандајор*, *њисар* – *њисац*, *сејаратисџи*(а) – *сејаратјор* итд).

Све ово на овом месту наводимо зато што би једно од првих и кључних питања приликом одређивања корпуса за будући речник паронима морало бити шта ће од свега наведеног у њега ући, односно да ли би у њему требало да се нађу и лексеме код којих су семантички односи синонимије и паронимије још увек у превирању или би било боље да одреднице буду само лексеме међу којима нема таквог преплитања и које се могу одредити само као пароними. На пример, да ли би у речник требало да уђу парови попут *извршилац* – *извршишџељ* (који се у РМС и РСЈ дефинишу као потпуни синоними, али електронски корпуси српског језика показују разлике у употреби: *извршилац радова* – *судски извршишџељ*) или *вунаст* – *вунаш* (ВУНАСТ, -а, -о а. који је као вуна, сличан вуни, руну (мекан, расшресџи као вуна и сл.): ~ коса, вунасте обрве, ~ облак. б. који је обрасџао, њокривен глакама; маљав, руџав: ~ реп веверице, вунасте груди. в. чуџав: вунасте панталоне, ~ кабаница, ~ шубара, вунасти штоф, вунасти ћилим : ВУНАТ, -а, -о 1. који обилује вуном; који је обрасџао вуном. 2. в. *вунасџи*), код којих се ни однос синонимије у појединим значењима не може оспорити, или само примери попут *академик* – *академац* (АКАДЕМАЦ, -мца м а. њиџомац војне академије. б. официр који је завршио војну академију – АКАДЕМИК м члан академије наука и(ли) уметности) или *зубаст* – *зубаш* (ЗУБАСТ, -а, -о који има облик зуба, сличан зубима; шиљаш, ошџар – ЗУБАТ, -а, -о 1. који има зубе; који има крујне, јаке зубе: ~ кит, ~ пас. 2. фиг. ошџар на језику, језичав, који изражава ошџирину, сџројосџи (о речима): ~ говор. 3. који слабо ѓреје (о Сунцу); хладан, леген: ~ сунце, ~ ветар), код којих ни речници ни корпуси не региструју таква укрштања.

и несловенској литератури, посебно у Русији и Србији, исп. Николић (2022а: 1–55).

Нама се чини да би, за почетак, најбоље било да у речник паронима уђу само они примери код којих нема укрштања са синонимијом (потпуни и непотпуни пароними) или, евентуално, и паросиноними, код којих је однос синонимије секундаран у односу на паронимију. Ипак, због домена употребе и одређених контекстуалних разлика које утичу на прецизност исказа, ваљало би у будућности размишљати и о обради осталих лексема код којих постоји међуоднос паронимије и синонимије.

Ово јесте суштинска дилема када је реч о обухвату будућег речника паронима, односно главна теоријско-методолошка дилема, иако, наравно, не и једина. Овде се отварају и бројна друга питања, попут оног да ли би у речнику своје место требало да нађу архаични пароними, које би све граматичке податке требало наводити уз паронимске парњаке, да ли би одреднице требало акцентovati или не, у којој мери би се при тумачењу семантичког садржаја лексема требало ослањати на постојеће дескриптивне речнике, који је оптималан број примера који би у речничком чланку требало давати, како обрађивати полисемате уколико је реч о непотпуној паронимији (када нису сва значења једне лексеме у односу паронимије са значењима њеног парњака) и сл.

3. Примери речника паронима словенских језика

Иако се наша теоријска дилема корпуса будућег речника паронима тиче искључиво истокоренских лексема, морамо констатовати да се речници других словенских језика деле у две веће групе баш на основу критеријума корена лексема које се убрајају у парониме, па тако имамо оне који обухватају само оне примере у којима је реч о истокоренским лексемама и оне у којима се могу срести и разнокоренске одреднице. Овде ћемо представити неколико речника различитих словенских језика.

3.1. Речници паронима руског језика

Премда се о различитим корективним речницима руског језика који обухватају и лексеме које ће се касније терминолошки одредити као пароними може говорити још од прве половине XIX века (Веракса 2000: 28), првим озбиљнијим покушајем израде речника паронима у руској литератури сматра се лексикографски приручник Ј. А. Бельчикова и М. С. Пањушеве (Бельчиков – Панюшева 1968) (исп. нпр. Веракса 2000: 30; Шульгина и др. 2015: 382–383), због тога што су њиме обухваћене само оне лексеме које данас сматрамо паронимима, на шта упућује синтагма из наслова — *истокоренске речи*, иако се у наслову сам термин *пароним* не помиње експлицит-

но. Речнички чланак овог речника састоји се из четири одељка. У првом одељку дато је објашњење речи, илустровано синтагмама и цитатима из књижевности, научних текстова, публицистике и сл. Потом следи сегмент под називом „Упоредите“, у оквиру којег се упоређују типичне синтагме за сваки пароним, а затим и део „Обратите пажњу“, који садржи додатна појашњења у вези са специфичностима употребе датих речи у савременом књижевном језику, као и специфичности везане за могућности комбиновања анализираних паронима са другим лексемама. Последњи део речничког чланка представља одељак „Погрешно“, у којем су дати примери ненормативне употребе паронима у различитим сферама: у књижевности, новинама, часописима, али и из радио и телевизијских емисија и из разговорног језика.

Исти аутори — Ј. А. Бельчиков и М. С. Пањушева — објавили су 1994. године и речник који у свом називу експлицитно садржи и сам термин *пароним* (Бельчиков – Панюшева 1994), а 2002. године и још један речник паронима руског језика (Бельчиков – Панюшева 2002), овога пута без одређења *савремени* у свом наслову. У овом речнику из 2002. године обрађено је око 200 паронимских парова или низова, при чему се дају граматички подаци, речничка значења и нијансе значења сваког члана паронимског пара, одн. низа. И у овом речнику, као и у оном из 1968. године, постоје целине у којима аутори описују могућности комбиновања паронима са другим лексемама, представљају и објашњавају примере употребе паронимских лексема у контексту и наводе примере њихове ненормиране употребе. У предговору речника размотрена су теоријска питања паронимије и појашњено је укључивање у речник искључиво истокоренских паронима, а аутори истичу да је задатак овог лексикографског остварења да се на основу поређења семантике истокоренских речи, које чине један речнички чланак у овој публикацији, а узимајући у обзир важеће књижевне норме, објасне особености спојивости ових речи, па самим тим и основна правила њихове употребе у савременом руском језику. Из овог речника смо као илустрацију речничког чланка изабрали један паронимски пар: *демонстриран* – *демонстрирайор* (Бельчиков – Панюшева 2002: 163–164)³:

³ Овај речник доживео је и своја каснија издања (нпр. 2008, 2013).

ДЕМОНСТРАНТ – ДЕМОНСТРАТОР

ДЕМОСТРАНТ, *суш.*, *м.* Участник демонстрации, шествия в знак поддержки кого-чего-л. или протеста. *Колонны демонстрантов. Приветствовать демонстрантов. Казаки, устроившие засаду вблизи охотного ряда, в манеже, ... стали расстреливать возвращавшихся с похорон безоружных демонстрантов.* Н. Телешов. Записки писателя. *[Быков] свернул в боковой переулок и вдруг увидел толпу человек в полтора или двести, медленно движущуюся по переулку... Демонстранты шли, распевая «Варшавянку».* В. Саянов. Небо и земля.

ДЕМОНСТРАТОР, *суш.*, *м.* Тот, кто занимается демонстрированием чего-л. *[На технической выставке] почти все устроители и демонстраторы узнавали старика.* Л. Слонимский. Инженеры. *Функции суды соревнования: ... руководство работой технического аппарата соревнования (распорядители, демонстраторы и т. д.).* Шахматный кодекс СССР.

• **Демонстрант.** Веселый(-ые), молодой(-ые), шумные, хумрые, мирные, безоружные... демонстрант(-ы).

Колонны, группы, лица, силы, концентрация... демонстрантов.

Приветствовать, защищать, разгонять... демонстрантов. Против демонстрантов направить (кого-что-л.) выступать...

Быть, являться... демонстрантом.

Демонстранты идут, бегут, стоят, поют, несут (что-л.)...

Демонстратор. Молодой, опытный, пунктуальный... демонстратор.

Опытность, подготовленность... демонстратора.

Руководить... демонстраторами. Давать указания... демонстраторам.

Быть, являться... демонстратором.

Демонстратор показывает, дает информацию, информирует...

▲ Имея общие словесные связи, сопоставляемые слова относятся к совершенно разным сферам деятельности: к общественной (**демонстрант**) и производственной (**демонстратор**).

Извод 1. Приказ речничког чланка у Бельчиков и Панюшева (2002).

Сам термин *пароним* први пут се експлицитно јавља у наслову речника Н. П. Колесникова (в. Колесников 1971). Овај аутор, међутим, спада у ред оних који у парониме убрајају и истокоренске и разнокоренске лексеме, што значи да се у овом речнику заступа шире схватање паронимије. У овом лексикографском остварењу прикупљено је преко 3.000 речи које су блиске по звучању, али различите по значењу, па се тако у њему могу наћи и потпуно семантички неповезане лексеме, попут *ветеран – ветеринар, дезинфекција – дезинсекција, декларација – декорација, дискредитација – дискриминација, инсјектиор – инсјруктиор, факт – фактор, бруио – нешто, иїла – иїло, инсїинкїииван – инїииман* итд., чиме се, према нашем мишљењу, неоправдано шири појам парони-

мије. Ипак, према подацима које наводи Т. В. Веракса, разнокоренске лексеме не чине велики проценат грађе која се у овом речнику нашла: од 240 паронимских парова придева свега 40 су разнокоренски, приближно 14% (Веракса 2000: 36). За разлику од претходног речника (Бельчиков – Панюшева 2002), у овом су чланци знатно сажетији. Лексеме које чине паронимски пар или низ дају се једна испод друге и само се наводе њихове дефиниције. Осим порекла лексема када је реч о онима страног порекла, не дају се никакви граматички подаци о одредницама нити се наводе примери употребе ових лексема. На пример (Колесников 1971: 40):

ВЕТЕРАН – ВЕТЕРИНАР

Ветеран – старый, опытный воин; заслуженный работник в какой-либо области.

Ветеринар – специалист по лечению животных.

Извод 2. Приказ речничког чланка у Колесников (1971).

Један од незаобилазних речника руске лексикографије када је паронимија посредни јесте онај који је дело О. В. Вишњакове (Вишњакова 1984), једног од највећих ауторитета у овој области. У самом предговору ауторка је још једном изложила своје теоријске погледе на природу паронимије (донекле измењене у односу на оне изнете у монографији из 1974), након чега следе списак литературе и објашњења у вези са структуром речника, односно изгледом речничког чланка (нпр. да ће се непотпуни пароними означавати једном, а делимични двома звездицама, док потпуни остају без обележја⁴, који се све квалификатори употребљавају и сл.). У речнику паронима О. В. Вишњакове обрађено је преко 500 паронимских парова, односно више од 1.000 паронимских лексема руског језика. За сваку лексему се дају значења, као и одабрани примери из књижевности, политичке, научно-популарне литературе и дневне штампе, као и типичне синтагме у којима се паронимски парњаци јављају. И овде смо као пример изабрали један паронимски пар (Вишњакова 1984: 24):

⁴ То значи да су у овом речнику обрађени и парови међу којима постоји искључиво однос паронимије, али и они код којих семантичка превирања између синонимије и паронимије нису до краја доведена, односно код којих још увек постоји укрштање ова два парадигматска односа, што је била наша теоријска дилема када је реч о грађи за речник паронима српског језика, изнесена у одељку 2. Можда бисмо овакав систем означавања могли применити и у речнику који је предмет овога чланка.

АДРЕСА́НТ//АДЕСА́Т

АДРЕСАНТ. Тот, кто посылает почтовое или телеграфное отправление (лицо или учреждение). *Синоним:* отправитель. *Антоним:* получатель.

Адресант: аккуратный, пунктуальный ~; ~ пишет, сообщает.

○ Основное количество помех [ошибок] в письмах относится к семантическим. Природа их кроется в недостаточной грамотности адресанта. П. Веселов. Службеное письмо.

АДРЕСАТ. Тот, кому адресовано почтовое отправление (лицо или учреждение). *Синоним:* получатель. *Антоним:* отправитель.

Адресат: новый, прежний, забытый, точный, постоянный, временный ~; ~ выбыл; уточнить, найти адресата (адресат).

○ Эпистолярная форма показала Чаадаеву очень удобной, и он продолжил изложение своей доктрины в виде писем, только теперь уже адресатом его была Россия. Г. Леонтьева. Карл Брюллов. Письмо Шумахера не дошло по назначению: адресат, не пренеся тяжёлых условий плавания на пакетботе «Святой Павел», заболел цингой и умер ---. Л. Пасенюк. Иду по Командорам.

Извод 3. Приказ речничког чланка у Вишнякова (1984).

Последњи речник паронима руског језика који смо изабрали да овом приликом представимо, иако их је далеко више⁵, јесте ауторско дело Г. П. Сњетове и О. Б. Власове (СНЕТОВА – ВЛАСОВА 2012)⁶. У овој публикацији обрађено је око 500 паронимских парова и низова, при чему ауторке под паронимима подразумевају истокоренске лексеме које су сличне по звучању, али различите по основним значењима. У овом речнику паронимске лексеме су веома студиозно обрађене и у оквиру речничког чланка посвећеног одређеном паронимском пару може се наћи мноштво података: од граматичких података, преко семантичке структуре чланова паронимског пара, података о томе да ли се дати члан везује за конкретне или апстрактне лексеме, да ли се односи на живо или на неживо, о томе да ли је реч о лексеми која припада основном лексичком фонду или оној која је специјализована за одређену сферу, односно на неки начин маркирана у систему, до указивања на синонимска саодношења семантичких реализација вишезначних паронимских лексема, што нам се чини посебно важним и корисним податком. Ово је, дакле, још један речник чију грађу не чине само „чисти“, прототипични паронимски парови, већ и они који се још увек налазе на раскршћу између синонимије и паронимије. Поред тога, у оквиру речничког чланка могу се наћи и синоними лексема које се обрађују, њихов начин творбе, други чланови истог

паронимског гнезда, као и велики број синтагми и читавих реченица у којима се употребљавају чланови анализираног паронимског пара или низа. Будући да у овом речнику доминирају придеви и да су њихове обраде најдетаљније, као илустративни пример изабрали смо један придевски паронимски пар чији речнички чланак садржи све описане елементе. Реч је о пару *академијски – академски (академический – академичный)*⁷ (СНЕТОВА – ВЛАСОВА 2012: 20–22):

АКАДЕМИЧЕСКИЙ – АКАДЕМИЧНЫЙ

АКАДЕМИЧЕСКИЙ, -ая, -ое, -ие. 1. Относящийся к академии как высшему научному или художественному учреждению, связанный с ее деятельностью, а также относящийся к высшему учебному заведению.

Академический театр, словарь и т. д.; **-ая** живопись, библиотека, профессура, программа (обучения), лекция и т. д.; **-ое** образование, учреждение, сочинение и т. д.; **-ие** институты и т. д. *Началось переиздание большого академического словаря. Академическая библиотека содержит богатейшее собрание книг. □ В академическом Полном собрании сочинений поэта [А. С. Пушкина] адресатом назывался П. В. Нащокин. Н. Кочин. [...]*

2. *Перен.* Чисто теоретический, оторванный от практики, не имеющий практического значения (*синонимы: академичный, отвлечённый, теоретический*).

Академический спор, интерес, тон, характер (чеко-либо) и т. д.; **-ая** дискуссия, конференция и т. д.; **-ое** утверждение, заявление и т. д.; **-ие** выводы и т. д. *Академический спор ученых не имел практического значения. В научной статье выводы были чисто академические. □ На конференции дискуссия носила чисто академический, научный характер. В. Никольский. [...]*

3. Выполненный с использованием изобразительных средств, приемов, ориентированных на идеалы и формы искусства античности и итальянского Возрождения, а также классического направления и художественных академиях XVI–XIX вв.

Академический портрет, рисунок, стиль, прием и т. д.; **-ая** живопись, картина и т. д.; **-ое** средство, направление, изображение и т. д. *Академические портреты восемнадцатого века. В музеях хранятся картины известных представителей академической живописи. □ Кроме академических рисунков и портретов Федотов еще рисовал на продажу портреты великого князя Михаила Павловича. В. Школовский [...]*

// академия → академический → академически

⁵ За више речника паронима руског језика в. у Николић (2022а: 368–372).

⁶ Овај речник доживео је више издања, а последње је објављено 2023. године. Нама је било доступно оно из 2012. године.

⁷ У РМС је забележен и придев *академички*, али је он обележен квалификатором *засл.*, због чега не чуди што је изостављен из РСЈ. Такође, ситуација у српском не одговара у потпуности оној у руском језику. Према подацима из РСЈ, придев *академијски* је у српском језику једнозначан, а *академски* вишезначан. Такође, према РСЈ, ове две лексеме су прави синоними: *академијски*, *-а*, *-о који се односи на академију*, *академски*, док у РМС то није случај: примарно, *академијски* значи *који се односи на академије*, а *академски* 1. *који се односи на академике, који одговара академику; високоучен*.

АКАДЕМИЧНЫЙ, -ая, -ое, -ые; -чен, -чна, -чно, -чны. Чисто теоретический, оторванный от практики, не имеющий практического значения (*синонимы*: **академический** во 2-м знач., **отвлечённый**, **теоретический**).

Академичный спор, интерес, характер (чеко-ли-бо) и т. д.; **-ая** программа, полемика, теория, конференция и т. д.; **-ое** положение, рассуждение и т. д.; **-ые** выводы, научные работы, проблемы и т. д. *Академичная полемика на научной конференции. Чисто академичные проблемы диссертации. □ Ведь программы у нас академичны, дети выходят неприспособленными, ничего не умеют.* Ф. Дубов. [...]

// академия → академичный → академично
академичность

♦ академический – академичный
академически – академично

Извод 4. Приказ речничког чланка у Снетова и Власова (2012).

3.2. Речници паронима осталих словенских језика

Осим у Русији, речници паронима постоје и у неким другим словенским срединама, на пример, у Украјини, Пољској, Словачкој и Бугарској. У свим овим речницима се, међутим, паронимија схвата веома широко, па су у оквиру ових лексикографских остварења обрађене и истокоренске и разнокоренске лексеме, што не би био случај у речнику паронима српског језика, онако како га ми замишљамо и планирамо.

3.2.1. Украјина. Колико је нама познато, први речник паронима украјинског језика објављен је 1986. године (Гринчишин – СЕРБЕНСЬКА 1986). У предговору овог речника (3–6), састављачи парониме најпре дефинишу као речи које су веома блиске по звучању, али различите по значењу и писању, а затим се осврћу на добро познати теоријски проблем одређивања паронима и наглашавају да међу истраживачима долази до кључних неслагања код самог схватања овог односа и код одређивања граница скупа речи које можемо назвати паронимима (Гринчишин – СЕРБЕНСЬКА 1986: 3). Аутори истичу да неки истраживачи заступају шири приступ паронимији, па у парониме убрајају како разнокоренске (нпр. *афекції* (афекат) // *ефекції* (ефекат), *досвідчений* (искусан) // *освічений* (образован)), тако и истокоренске лексеме попут *будівник* (градитељ) // *будівельник* (грађевинар), *іромадський* (цивилни) // *іромадянський* (грађански) и сл., док други под паронимима подразумевају искључиво истокоренске лексеме. Међутим, аутори речника наглашавају важну чињеницу да суштинског јединства нема ни код представника ужег схватања паронимије: једни истраживачи допуштају могућност постојања више речи у паронимијском низу, док други сматрају да у паронимијске односе

могу ступати само две речи, па, према томе, постоји само паронимијски пар; у многим лексиколошким истраживањима не посвећује се посебна пажња карактеру префикса који су присутни у паронимијском пару, али се поједини истраживачи држе мишљења да префикси у паронимима морају бити искључиво сличног звучања; истраживачи нису усаглашени ни око места акцента код паронима; шире схватање паронима допушта да су то речи различитог значења, док код ужег схватања имамо напомену да пароними морају бар на неки начин бити повезани по смислу и сл. (Гринчишин – СЕРБЕНСЬКА 1986: 3–4).

Након свих изложених теоријских проблема, аутори се опредељују да у свом речнику обраде око 1.000 паронима у ширем смислу, дакле — и разнокоренских и истокоренских лексема. Речнички чланак је прегледан и садржи солидан број података: на самом почетку, испод наслова у виду паронимског пара или низа који се дефинише, даје се корен речи (или коренови — ако су посредни разнокоренски пароними) и суфикси или префикси којима су речи грађене, затим речи изведене од датих паронима (нпр. код *афект*//*ефект*, дају се и *афективний*//*ефективний* и *афективність*//*ефективність*), што је добар методолошки поступак јер се на једном месту добија увид у читаво паронимско гнездо. Затим, уз паронимске парњаке наводе се и основни граматички подаци, дефиниције њихових значења, реченични примери употребе са изворима, као и типични синтагматски спојеви у којима се јављају. Као пример ћемо навести пар *агресанії* – *агресайі*, као и у случају речника О. В. Вишњакове (Гринчишин – СЕРБЕНСЬКА 1968: 17):

АДРЕСАНТ // АДРЕСАТ

Спільний корінь **адрес-**; розрізняються суфіксами **-ант**, **-ат**.

АДРЕСАНТ, а, ч. Той, хто посилає кому небудь лист, телеграму і т. ін.; відправник: *Здивований, він [Іван] починає читати адресу. Якесь нісенітниця: прізвище адресата — Франко, прізвище адресанта — так само Франко* (Кол., 398).

У спол.: *місце проживання, прізвище а.; відправляти назад а.*

АДРЕСАТ, а, ч. Той, кому адресується, посилається лист, телеграма тощо; той, хто одержує інформацію: *Високу ціну за лист [в Англії] платив не відправник, а адресат* (НС, 1979, № 1, 63); *Взаємозв'язаність, взаємозумовленість мистецтва і його адресата є однією з важливих аксіом естетики* (РЛ, 1974, № 9, 44). У спол.: *а. постійний, конкретний; прізвище, місце проживання а.; а. віддавати, вручати, доставляти; а. викликати, знаходити; до а. доходити; адресатам розносити; а. одержує, проживає.*

Извод 5. Приказ речничког чланка у Гринчишин и Сербенська (1986).

3.2.2. *Пољска*. Исти приступ заступа се и у речнику пољских паронима (KITA – POLAŃSKI 2008)⁸. Састављачи овог речника у парониме убрајају све речи које се слично пишу и изговарају, али им се значења разликују, при чему лексеме у овом односу могу бити и творбено повезане (*reprezentacyjny* (*репрезентацијски*) и *reprezentatywny* (*репрезентативан*) (од *reprezentować* (*репрезентоваћу*)) и творбено неповезане лексеме (*adaptować* (*адаптираћу*), *przyłąć* (*прилаћу*)) и *adoptować* (*усвојћу*)). У овом речнику обрађено је око 1.000 паронимских парова, а намењен је широј читалачкој публици, како ученицима и студентима, тако и свима онима који желе да подигну ниво своје говорне културе.

KABZA, dawn. sakiewka, woreczek przeznaczony na pieniądze.

KOBZA, ludowy instrument muzyczny o kilku strunach. Także: dudy góralskie.

Извод 6. Приказ речничког чланка у Kita i Polański (2008).

3.2.3. *Словачка*. Према нама доступним информацијама, једини речник у потпуности посвећен паронимима у словачком језику саставила је О. Шкваренинова (ŠKVARENINOVÁ 1999). У предговору овог речника, ауторка се најпре осврће на шареноликост дефиниција паронимије и опредељује се за приступ по коме паронимија није само питање унутрашње структуре лексема, већ феномен текста и контекста, па ову појаву дефинише као довођење у везу најмање две јединице које су фонетски сличне и садржајно различите, а њихова веза има карактер *hic et nunc* (овде и сада), што значи да није поновљена, подразумева, није аутоматска, већ су ове јединице једнократно састављене у контексту и остварују стилски ефекат (ŠKVARENINOVÁ 1999: 10). То значи да се у овом речнику примарном и суштинском особиним лексема у односу паронимије сматра њихова слична звучна реализација, па су пароними све сазвучне речи. Лексеме које се у контексту сматрају паронимима ван њега могу бити синоними, антоними, хомоними, могу припадати различитим врстама речи, имати различита стилска обележја и сл. (в. примере у ŠKVARENINOVÁ 1999: 11–26). На основу самог речника, чини нам се да је код Шкваренинове паронимија изједначена са римотворношћу. У самом речнику одреднице нису ни дефинисане, већ само побројане, односно одмах испод одреднице исписане масним слогом само се једна испод друге наводе лексеме које су сличне форме. Нпр.:

abort	agada	akanit
aport	agama	akat
bort	agama	akant
acyl	agada	akanit
amyl	agar	akat'
azyl	aga	čkat'
adaptácia	agát	ikat'
adoptácia	agnát	tkat'
[...]	[...]	[...]

Извод 7. Приказ речничког чланка у Škvareninová (1999).

3.2.4. *Бугарска*. Што се јужнословенског језичког простора тиче, према подацима којима располажемо, најстарији речник са термином *пароним* у наслову објављен је на материјалу бугарског језика (в. ВАСИЛЕВА 1988). Овај речник започиње Предговором (7–13), у којем ауторка о паронимији говори као о феномену који се дешава у интеракцији језика (као система) и говора (као реализације) и који је у тесној вези са другим парадигматским односима, те констатује да постоје различите дефиниције природе паронимије, као и различити погледи на границе, обим и узроке овог језичког феномена. Сама ауторка заступа поглед на паронимију у ширем смислу, па су се зато у овом лексикографском делу нашле семантички врло разнородне лексеме: од оних које су семантички јако блиске (нпр. *индивидуален*//*индивидуалистичен*) до оних које су на значењском плану потпуно неповезане (нпр. *формација*//*фармација*, *депресија*//*импресија*, *анафора*//*метафора*). У речнику С. Василеве обрађено је око 1.200, како ауторка сама наводи, паронимских група. У заглављу речничког чланка дају се најпре лексеме које чине паронимски пар или низ, на пример, *адаптация* || *адоптация*, а онда се свака од њих објашњава. Код сваког члана паронимског пара или низа наводе се граматички подаци, подаци о пореклу уколико је реч о позајмљеницама, значењска структура сваког члана, као и примери употребе. На крају речничког чланка, након знака Δ, дају се и други чланови истог паронимског гнезда: код поменутог примера *адаптация* || *адоптация* стоји: „Δ адаптирам || адоптирам, адаптиране || адоптиране” (ВАСИЛЕВА 1988: 21). На пример:

КАРДИНАЛЕН || КАРДИНАЛСКИ

Кардинален, -лна, -лно, *мн.* -лни, *прил.* (от лат. cardinalis 'главен'). Който е най-съществен, найважен; основен. *Предстои да проявят те своята истинска воля по кардиналния за нашата страна въпрос — въпроса за формата и характера на нашето държавно управление.* (Г. Димитров. Речи, доклади и статии)

Кардиналски, -а, -о, *мн.* -и, *прил.* (от лат. cardinalis 'главен'). Който се отнася до кардинал (висш духовен сан в католическата църква). *Една тълпа от семинаристи нахлува зад нас в църквата и я изпълва. На мнозина от тях в сънищата се мярка от сега още кардиналска шапка.* (К. Величков, Писма от Рим)

Извод 8. Приказ речничког чланка у Василева (1988).

⁸ Прво издање овог речника објављено је 2004. године, али је нама било доступно издање из 2008.

3.2.5. *Северна Македонија*. Осим речника бугарских паронима, према нашим подацима, постоји још једино речник македонског језика када су посредни језици јужнословенске групе (в. Ниами 2020). У овом речнику је обрађено око 500 паронимских парова, а под паронимима се подразумевају речи које се слично пишу и изговарају, али имају различито значење, па у овом речнику, поред истокоренских парова попут *косар – косач, лажен – лажлив – лажовен, жлезден – жлездаси, материјалан – материјалистички, образован – образвен – образуван, реформатор – реформиса, снимајел – снимач* и сл., јављају и потпуно неповезани парови попут *аван – аванс, визир – визир, биса – исиа, алузија – илузија, објект – субјект* итд. Речнички чланак има једноставну структуру — паронимски парњаци се кратко дефинишу, уз навођење основних граматичких података и, у највећем броју случајева, синтагматских примера, мада примери често и изостају⁹.

ЖЛЕЗДЕН – ЖЛЕЗДЕСТ

Жлезден – *adj.* што се однесува на жлезда, кој е содржан во неа. *Жлездена инфекција. Жлезден секрет.*
Жлездест – *adj.* што има форма, облик или функција на жлезда. *Жлездест израсиок.*

Извод 9. Приказ речничког чланка у Ниами (2020).

4. Структура речничког чланка речника паронима савременог српског језика

Анализирајући речнике паронима различитих словенских језика, теоријске поставке на којима су утемељени, обухват грађе која је у њима нашла место, као и структуру речничког чланка, дошли смо до закључка да би будући речник паронима савременог српског језика своје узоре требало да тражи првенствено међу руским лексикографским остварењима овога типа, колико због теоријског приступа паронимима (истокоренске лексеме), толико и због веома разгранатих и детаљних речничких чланака, посебно у речницима Ј. А. Бељчикова и М. С. Пањушеве и Г. П. Сњетове и О. Б. Власове (в. *Извод 1* и *Извод 4*), премда би поједине елементе могао преузети и из других речника. Речник паронима српског језика требало би, дакле, да обухвати искључиво истокоренске лексеме и да у оквиру прегледно структурираног речничког чланка пружи што већи број података о значењу чланова паронимског пара или низа, њиховој нормираној, али и нормативно неприхватљивој употреби, већи број примера за њихову лексичку спојивост (што је за парониме од посебне важности), основне граматичке и творбене податке, као и податак о синонимима и антонимима паронимских лексе-

ма, уколико их оне, наравно, имају. Разуме се, не би сваки речнички чланак могао садржати све наведене податке, јер је то нешто што је условљено и диктирано самом природом и односима појединачних лексема у односу паронимије. Графички представљено, речнички чланак у речнику паронима српског језика могао би начелно изгледати овако:

ПАРОНИМСКИ ПАР

Лексема 1, основни граматички подаци (од *мојивна реч / сирани предложак*): дефиниција.

⇔ Синоним; ⇌ Антионим

● Пример нормиране употребе

☒ Пример ненормиране употребе

∞ Устаљени спојеви

Лексема 2, основни граматички подаци (од *мојивна реч / сирани предложак*): дефиниција.

⇔ Синоним; ⇌ Антионим

● Пример нормиране употребе

☒ Пример ненормиране употребе

∞ Устаљени спојеви

Δ Остали парови истог паронимског гнезда

У предговору би, свакако, сви графички знаци употребљени у самом чланку били детаљно објашњени. На примеру конкретних паронимских парова, обрада би изгледала на следећи начин:

АДРЕСАНТ – АДРЕСАТ

АДРЕСАНТ, -нта (нем. *Adressant*) *пошљалац писма или групе пошљак*.

⇔ *пошљалац*; ⇌ *прималац*

● Адресант је погрешно попунио податке пре него што је послао писмо (Ред.)¹⁰. На адресанта указује сам жанр писма, али и рукопис (Ред.).

☒ Сврха оваквог поступка је да адресант поруку схвати озбиљно, да не заврши у његовој непожељној пошти (srWas). На овом месту Цара почиње да се обраћа адресантима манифеста у првом лицу множине (PDRS).

∞ анонимни адресант, обраћање адресанта, рукопис адресанта, подаци адресанта

АДРЕСАТ, -нта (нем. *Adressat*) *лице коме се упућује писмо или група пошљак, прималац пошљак*.

⇔ *прималац*; ⇌ *пошљалац*

● Један је примерак био намењен мени... а остале ми је ваљало предати адресатима (РСАНУ). За електронску пошту трансмисија је завршена када адресат преузме поруку, типично са сервера његовог пружаоца услуга (PDRS). Ако адресат одбије да преузме робу, пошљалац ће имати право да располаже њоме... (PDRS).

☒ Адресат је пошљку послао на погрешну адресу (Ред.). Ако адресат не попуни добро податке примаоца, пошљак неће стићи на праву адресу (Ред.).

∞ циљни адресат, адресат поруке, адресат закона, адресат норми, подаци адресата¹¹

¹⁰ Ознака Ред. се у РСАНУ користи како би упутила на редакторски пример, односно на пример који је осмислио лексикограф јер у грађи није било потврде. У том значењу је и ми употребљавамо.

¹¹ Знак Δ није употребљен јер пар адресант – адресат није члан неког ширег паронимског гнезда.

⁹ В. приказ овог речника у Николић (2022в: 493–498).

ЭПИДЕМИЈСКИ – ЭПИДЕМИОЛОШКИ

ЭПИДЕМИЈСКИ, -а, -о (од *еџидемија*) који се односи на *еџидемију*.

● Због неповољне епидемијске ситуације, данас се састао и Штаб за ванредне ситуације Града Ниша (PDRS). Обољевање од карцинома је попримило епидемијске размере, стога се све већа пажња посвећује превенцији (PDRS). У супротном, имамо опет епидемијске таласе (PDRS).

∞ епидемијски облик, епидемијско ширење, епидемијска ситуација, епидемијске болести, епидемијски талас, епидемијске размере, епидемијско жариште¹²

ЭПИДЕМИОЛОШКИ, -а, -о (од *еџидемиологија/еџидемиологи*) који се односи на *еџидемиологију* и *еџидемиологије*.

● Постоје многе епидемиолошке студије које су јасно показале да на срчане болести утиче седам чинилаца (PDRS). Важни телефони епидемиолошке службе за све врсте информација (PDRS). Прихватни центри су под сталним надзором мобилних епидемиолошких екипа и покрајинске санитарне инспекције (PDRS).

☒ Ниш је једно од највећих епидемиолошких жаришта у земљи (PDRS); Пријеполје је двадесет четврта општина у Србији која је због погоршане епидемиолошке ситуације увела ванредно стање (PDRS). Словеначка влада образложила је да се у тим земљама, међу којима је и Србија, бележи и већи дневни раст оболелих од коронавируса и да су зато стављене на „црвену листу” епидемиолошки несигурних држава (PDRS).

∞ епидемиолошка служба, епидемиолошко одељење, епидемиолошка студија, епидемиолошки подаци, епидемиолошки симпозијум

ХУМАНИСТИЧКИ – ХУМАНИТАРАН

ХУМАНИСТИЧКИ, -а, -о (од *хуманизам/хуманисџија*)/*хуманисџика*) **а.** који се односи на *хуманизам* (1) и на *хуманисџије*. **б.** који се односи на *хуманисџику*.

● Влада ће са посебном пажњом заштитити и подстаћи истраживања у хуманистичким и друштвеним наукама (PDRS). Подизање свести по питању вредности инклузије, хуманистичког приступа и приступа усмереног на права и снаге детета... (PDRS).

☒ Учествовао је у хуманистичким мисијама спасавања жртава великих поплава које су захватиле ту област (Ред.). ∞ хуманистички покрет, хуманистичке науке, хуманистичко образовање, хуманистички приступ, хуманистичка традиција, хуманистичка психологија, хуманистичке дисциплине, хуманистичка схватања.

ХУМАНИТАРАН, -а, -о (од *хуман*; исп. и енгл. *humanitarian*) у коме се *показује, ојлега добротинство, који је у вези са побољшањем услова у којима људи живе и смањењем људске пашње*.

⇔ *добротворан*

● Светосавске прославе биле су организоване и у хуманитарне сврхе (PDRS). У недељу ће на Палићу бити одиграна хуманитарна утакмица (PDRS).

☒ Као особа која је студирала хуманитарне науке увек сам се љутила када су ме моји пријатељи инжењери покушавали подучити како су техничке науке праве науке, а у хуманитарне науке се, ето, сваки обични смртник разуме (srWaC).

∞ хуманитарна мисија, хуманитарна акција, хуманитарна помоћ, хуманитарна организација, хуманитарни рад, хуманитарни базар, хуманитарна фондација.

Δ *хуманизам – хуманисџика – хуманосџи, хуманисџија – хуманисџарац*.

На основу представљених речничких чланака, који би се у будућности, наравно, могли дорађивати и проширивати, види се колико је сама обрада условљена конкретним паронимским паровима (или низовима) — синоними и антоними су некада елементи чланка, а некада не (јер не постоје), нису сви паронимски парови чланови неког паронимског гнезда, већ се изоловано јављају, понекад нема примера ненормиране употребе итд. Ипак, чини нам се да је, барем за почетак, ово добар и садржајан модел једног речничког чланка будућег специјалног речника паронима.

5. Закључна разматрања

Будући да дескриптивни речници српског језика, због своје концепције и обима, не могу у потпуности одговорити начину на који парониме треба обрађивати и представљати, српској лексикографији је неопходан специјализовани речник паронима. Као што се из наведеног прегледа може видети, осим у случају руских речника паронима, у речницима паронима осталих словенских језика обрађени су искључиво пароними у ширем смислу, односно и истокоренске и разнокоренске сличнозвучне лексеме. Будући да се теоријски погледи на паронимију на јужнословенским просторима све више уједначавају у правцу искључиво истокоренских лексема, сматрамо да би и будући речник паронима српског језика требало да обухвати само парониме у ужем смислу. Као модел за израду таквог речника српским лексикографима могу послужити *Речник љаронима руској језика* Ј. А. Бељчикова и М. С. Пањусеве из 2002. и *Речник љаронима руској језика* Г. П. Сњетове и О. Б. Власове из 2012. године, пре свега зато што су у њима пароними најдетаљније обрађени, речнички чланци су врло информативни, па се поред дефиниција може наћи и велики број примера и нормиране и ненормиране употребе паронимских парњака, велики број синтагми којима се указује на лексичку спојивост, што је за парониме посебно значајно, а у речнику Сњетове и Власове и подаци о преплитању синонимије и паронимије, као и подаци о деривацији паронимских лексема. Стога сматрамо да би наведени речници,

¹² За придев епидемијски нисмо нашли пример нормиране употребе у електронским корпусима српског језика, а било је тешко и конструисати га јер се овај придев углавном може употребити тамо где би се употребио његов парњак епидемиолошки, што не важи обрнуто, због чега долазимо на терен једносмерне заменљивости паронимских парњака (в. Драгићевећ 1996, 2007).

посебно последњи, могли послужити као добар модел за израду речника паронима српског језика.

Напомена

Овај рад настао је у оквиру пројекта *Српски језик и његови ресурси: опис, теорије и примене* (178006), који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије. Рад је заснован на истраживању спроведеном за потребе докторске дисертације *Паронимија у савременом српском језику*, одбрањене 8. јуна 2022. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду, и садржи делове њеног поглавља *Паронимија из ула лексикографије*.

Литература

- Антипина, Ольга П. (2012). Структурно-словообразовательная характеристика адъективных паронимов русского и английского языков. *Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение*, 69(23), 14–17.
- БЕРАКША, Тамара В. (2000). *Лингвистическая природа паронимов русского языка: диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук*. Санкт-Петербург: Санкт – Петербургский государственный университет.
- ВИШНЯКОВА, Ольга В. (1974). *Паронимы в русском языке*. Москва: Высшая школа.
- ДЕМИДЕНКО, Лариса П., КОЗЫРЕВА, Тамара Г., ХМЕЛЕВСКАЯ, Евгения С., КОЗЫРЕВ, Иван С. (1979). *Современный русский язык: Лексикология*. Минск: Вышэйшая школа.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна (1996). О једној врсти лексичке паронимије. *Српски језик*, 1(1–2), 456–463.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна (2007). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- ЗИДАРОВА, Вана И. (2014). Суфиксални пароними в българския език и техните полски съответствия. *Научни трудове – Филология*, 52(1/A), 353–362.
- ЈАНУШЕВА, Виолета (2018). Кон дефинирањето на паронимите во македонскиот стандарден јазик. Во: Лидија Тантуровска (отв. ред.), *Минајашо на јазичниот свет – денес и утре: зборник на трудови од Меѓународната научна конференција „Минајашо на јазичниот свет – денес и утре“ одржана на 15 и на 16 ноември 2017 година во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“* (стр. 101–119). Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- КОНЕВА, Евгения А. (2018). Псевдопаронимы: право на существование. *Актуальные проблемы языкознания*, 1, 59–63.
- КУЗЬМИНА, Анна А., ЮРКИНА, Татьяна Н. (2019). Методические рекомендации по изучению паронимов в школе. В: Зинаида Никитична Якушкина (отв. ред.), *Русский язык в условиях би- и полилингвизма* (стр. 268–269). Чебоксары: Чуваш. гос. пед. ун-т.
- НИКОЛИЋ, Весна (2021). Паронимија у настави српског језика. *Књижевност и језик*, 68(1), 159–174.
- НИКОЛИЋ, Весна (2022а). *Паронимија у савременом српском језику* (необјављена докторска дисертација). Београд: Универзитет у Београду – Филолошки факултет.
- НИКОЛИЋ, Весна (2022б). Улога и значај електронског корпуса у истраживању паронимије у савременом српском језику. У: Милош Ковачевић (ур.), *Актуелна истраживања лексикологије и лексикографије српског језика* (стр. 251–277). Андрићград: Андрићев институт.
- НИКОЛИЋ, Весна (2022в). Речници паронима и антонима македонског језика. *Зборник Мајице српске за славистику*, 102, 493–498.
- НИКОЛИЋ, Весна (у штампи). Паронимијске везе придева са суфиксом *-асиј*. У: Светлана Терехова (гл. ред.). *Актуальные проблемы исследования современной славистики: язык, перевод, литература, культура, история* (стр. 185–196). Peter Lang Group AG.
- РАДОВИЋ ТЕШИЋ, Милица (2009). *С речима и речником*. Београд: Учитељски факултет.
- ФОМИНА, Маргарита И. (1973). *Лексика современного русского языка*. Москва: Высшая школа.
- ШУЛЬГИНА, Надежда П., КОМАРОВА, Ирина А., ТКАЧЕВА, Наталия В. (2015). Словари паронимов в русской лексикографической традиции. В: Александр А. Горохов (отв. ред.), *Юность и Знания – Гарантия Успеха, Сборник научных трудов 2-й Международной научно практической конференции, В 2-х томах* (стр. 381–384). Курск: Закрытое акционерное общество «Университетская книга».
- *
- ARIAS, Paz Battaner, FERRERO, Carmen López (2019). *Introducción al léxico componente transversal de la lengua*. Madrid: Cátedra.
- ARISTOTEL (1954). *Kategorije*. Beograd: Kultura.
- CRUSE, Alan (1991). *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HALLIDAY, Michael, YALLOP, Colin (2007). *Lexicology: A Short Introduction*. London – New York: Continuum.
- IVANOVA, A. Daria (2016). *Derivational Paronymy in Russian and German Language [Autoabstract of a dissertation for the degree of candidate of philological sciences]*. Kazan: Kazan Federal University.
- LIPKA, Leonhard (1992). *An Outline of English Language*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag GmbH & CO.
- LYONS, John (1977). *Semantics: I*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MURPHY, Lynne (2003). *Semantic Relations and the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PALMER, Frank R. (1976). *Semantics: A New Outline*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SAEED, John (2003). *Semantics*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- STORJOHANN, Petra, SCHNÖRC, Ulrich (2014). Empirical Approaches to German Paronyms. In: Andrea Abel, Chiara Vettori, Natascia Ralli (eds), *Proceedings of the XVI EURALEX International Congress: The User in Focus* (pp. 463–476). Bolzano – Bozen: EURAC research.
- ТАФРА, Branka (2005). *Od riječi do rječnika*. Zagreb: Školska knjiga.
- ULLMANN, Stephen (1957). *Principles of Semantics*. Glasgow – Oxford: Jackson, Son & Co – Basil Blackwell.

Лексикографски извори

- АХМАНОВА, Ольга С. (1966). *Словарь лингвистических терминов*. Москва: Советская энциклопедия.
- БЕЛЬЧИКОВ, Юлий А., ПАНЮШЕВА, Мария С. (1968). *Трудные случаи употребления однокоренных слов русского языка. Словарь-справочник*. Москва: Советская энциклопедия.
- БЕЛЬЧИКОВ, Юлий А., ПАНЮШЕВА, Мария С. (1994). *Словарь паронимов современного русского языка*. Москва: Русский язык.
- БЕЛЬЧИКОВ, Юлий А., ПАНЮШЕВА, Мария С. (2002). *Словарь паронимов русского языка*. Москва: ООО «Издательство Астрель», ООО «Издательство АСТ».
- ВАСИЛЕВА, Стефка (1988). *Речник на блискозвучащите думи / паронимите/ в българския език*. София: Държавно издателство „Д-е Петър Берон“.
- ВИШНЯКОВА, Ольга В. (1984). *Словарь паронимов русского языка*. Москва: Русский язык.
- ГРИНЧИШИН, Дмитро Г., СЕРБЕНСЬКА, Олександра А. (1986). *Словник паронімів української мови*. Київ: Радянська школа.
- КОЛЕСНИКОВ, Николай П. (1971). *Словарь паронимов русского языка*. Тбилиси: Издательство Тбилисского университета.

- ЛЕКАНТ, Павел А., ГОЛЬЦОВА, Нина Г., ЖУКОВ, Влас П., КАСАТКИН, Леонид Л., КЛОБУКОВ, Евгений В., МАЛАЩЕНКО, Валентин П., ФОМЕНКО, Юрий В., ХОЛОДОВ, Николай Н. (1982). *Современный русский литературный язык*. Москва: Высшая школа.
- НИАМИ, Емил (2020). *Речник на паронимите во македонскиот јазик*. Скопје: Ми-Ан.
- РМС: СТЕВАНОВИЋ, Михаило (1967–1976). *Речник српскохрватскога књижевног језика, 1–6*. Нови Сад – Загреб: Матица српска, Матица хрватска.
- РОЗЕНТАЛЬ, Дитмар Э., ТЕЛЕНКОВА, Маргарита А. (1972). *Справочник лингвистических терминов*. Москва: Просвещение.
- РСЈ: НИКОЛИЋ, Мирослав (2011). *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- РСАНУ: БЕЛИЋ, Александар (1959). *Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Књига I: А–Бојљуб*. Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ.
- СНЕТОВА, Галина П., ВЛАСОВА, Ольга Б. (2012). *Словарь паронимов русского языка*. Москва: ОНИКС, Мир и Образование.
- * KITA, Małgorzata, POLAŃSKI, Edward (2008)². *Słownik paronimów czyli wyrazów mylonych*. Warszawa: PWN.
- PDRS: WASSERSCHIEDT, Philipp (2022). *Serbian Web Corpus PDRS 1.0*. <<https://www.clarin.si/ske/#dashboard?corpname=pdrs10>>. [23. 7. 2024]
- ROOM, Adrian (1979). *Room's Dictionary of Confusibles*. Boston: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- SRWAC: LJUBEŠIĆ, Nikola, KULUBIČKA, Filip (2016). *Serbian web corpus srWAC*. <https://www.clarin.si/noske/run.cgi/corp_info?corpname=srwac&struct_attr_stats=1>. [21. 7. 2024]
- THOMAS, V. Adolphe (1984). *Dictionnaire des difficultés de la langue française*. Paris: Larousse.
- ŠKVARENINOVÁ, Olga (1999). *Paronymický slovník*. Bratislava: Slovenske pedagogicke nakladatelstvo.

Vesna Nikolić

Towards a Dictionary of Paronyms of the Contemporary Serbian Language

(Summary)

The paper first gives a brief overview of the various theoretical interpretations of the paronymy relationship in Slavic and non-Slavic literature (sections 1.1., 1.2. and 1.3.) in order to show how diverse and uneven the understandings of paronymy are in linguistics, which is why, before starting the creation of the dictionary paronyms, we must determine what exactly is meant by paronymy and which lexemes would find their place in this dictionary. On the basis of our own definition of paronyms and their classification elaborated within the doctoral dissertation *Paronymy in the contemporary Serbian language*, in section 2, we showed on concrete examples the doubts regarding the introduction of lexemes into the dictionary that are not in the relationship of complete paronymy, but in which there is also a cross with synonymy in certain semantic realisations. After that, in the central chapter of the paper (section 3), dictionaries with paronyms of different Slavic languages (Russian, Ukrainian, Polish, Slovak, Bulgarian, Macedonian) are presented, their theoretical propositions, the structure of dictionary entries in these lexicographic works, their positive and negative sides. Finally, in the last chapter (section 4), we proposed the model of the dictionary entries in the paronyms dictionary of the modern Serbian language and expressed the view that it should contain only the same root lexemes (therefore, paronyms in the narrower sense), and primarily complete paronyms, and then parosynonyms (paronyms in their primary sense and synonyms in their secondary sense). As the main models for the future dictionary of paronyms of the Serbian language, we singled out two Russian dictionaries — *Dictionary of paronyms of the Russian language* J. A. Bel'chikov and M. S. Pan'usheva (2002) and *Dictionary of paronyms of the Russian language* by G. P. Sn'etova and O. B. Vlasova (2012). We singled out the mentioned dictionaries primarily because they also advocate the understanding of paronymy in the narrower sense (only lexemes that have the same root) and because of very studious and detailed dictionary entries. Given that general descriptive dictionaries of Serbian cannot adequately address the nuanced processing and presentation required for paronyms—and considering the frequent errors associated with these lexemes—a specialized dictionary of paronyms is an important addition to Serbian lexicography.

Izrada članaka s višejezičnim odrednicama u *Savremenom slovenačkom rečniku skraćenica (Slovar krajšav)*: primer engleskih i italijanskih rečničkih odrednica

Mojca Kompara Lukančič
 <https://orcid.org/0000-0003-2368-4161>

Univerza v Mariboru, Fakulteta za turizem, Fakulteta za varnostne vede (Slovenija)

mojca.kompara@um.si

Sažetak

U radu se predstavlja proces izrade rečničkih članaka s višejezičnim odrednicama u budućem rečniku *Slovar krajšav* ('Savremeni slovenački rečnik skraćenica'). Fokus se usmerava na proces izrade engleskih i italijanskih odrednica, dok ostali jezici — njih preko dvadeset, uključujući nemački, francuski, te španski — ostaju izvan okvira rada. Izradu rečnika finansira Javna agencija za naučnoistraživačku i inovacijsku delatnost Republike Slovenije, a njegovo objavljivanje očekuje se početkom 2025. godine. Uz *Slovenski slovar krajšav* 'Slovenački rečnik skraćenica' iz 2023. godine, data publikacija predstavlja pionirski rad u izradi rečnika u Sloveniji, kao prvi savremeni rečnik ovog tipa. Rađen je po uzoru na odgovarajuće specijalizovane rečnike s engleskim jezikom, te po uzoru na ustaljenu praksu primenjivanu pri izradi dvojezičnih rečnika, nadovezujući se na sistem koji je prethodno ustanovljen u sestrinskoj publikaciji iz 2023. godine. Na primeru rečničkih članaka s engleskim i italijanskim skraćenicama, u radu se najpre daje uvid u postupak izrade rečnika, da bi se zatim težište prenelo na predstavljanje njegove mikrostrukture, dajući osvrt na neke od glavnih izazova u izradi višejezičnih rečničkih članaka.

Ključne reči: skraćenice, slovenački jezik, italijanski jezik, engleski jezik, rečnik.

Abstract

The paper presents the process of compiling dictionary entries with multilingual headwords for the forthcoming *Slovar krajšav* ('Contemporary Slovene Dictionary of Abbreviations'). The focus is placed on the creation of English and Italian headwords, while other languages — over twenty in total, including German, French, and Spanish — are beyond the scope of this study. The dictionary is funded by the Public Agency for Research and Innovation of the Republic of Slovenia, with its publication expected in early 2025. Alongside the *Slovenski slovar krajšav* ('Slovenian Dictionary of Abbreviations') published in 2023, this publication represents a pioneering effort in Slovenian lexicography as the first contemporary dictionary of its kind. It is modeled after specialized English-language dictionaries and follows established practices applied in the development of bilingual dictionaries, building on the system established in the 2023 sister publication. Using dictionary entries for English and Italian abbreviations as examples, the paper first provides an overview of the dictionary compilation process. It then shifts focus to the presentation of its microstructure, highlighting some of the main challenges in creating multilingual dictionary entries.

Keywords: abbreviations, Slovene language, Italian language, English language, dictionary.

1. Uvod

U literaturi je u više navrata isticano da se skraćenice — grupisane, spojena i objedinjena početna slova (KOMPARA LUKANČIČ 2018) — javljaju brzo i naglo u svakome jeziku (KOMPARA LUKANČIČ 2009; 2010; 2017; 2018), te da ih je zbog toga teško sistemski prikupiti, popisati i uneti u opšte, dvojezične, terminološke ili, pak, pravopisne rečnike (KOMPARA LUKANČIČ 2009). S obzirom na to da se pojedine skraćenice u opštem jeziku zadržavaju

relativno kratko (npr. *kovid*, *SARS* i sl.), ili su neke u upotrebi toliko dugo da se više ne prepoznaju kao skraćenice (npr. *radar*), nije lako doneti jedinstvenu i konačnu odluku o tome koje bi skraćenice trebalo uneti u rečnik i leksikografski ih obraditi. Na isti način, s obzirom na pomenuti nepredvidljiv životni vek skraćenica, otvoreno je pitanje, i dalje podložno raspravama, koje su odgovarajuće strategije i/ili metodologija na osnovu kojih bi se određena skraćenica uvrstila u kakav rečnik. Ovo se stanje može ilustrovati na primeru skraćenica za

političke stranke (u našem slučaju skraćenice za političke partije u Republici Sloveniji), kao što su *LDS*, *PS*, *SDS* i sl. Naime, dok su pojedine skraćenice (npr. *SDS*), prisutne u slovenačkom jeziku više od trideset godina, neke su se (kao što je slučaj sa skraćenicom *LDS*) u optičaju zadržale dvadesetak godina i u ovome se trenutku više ne koriste; istovremeno, skraćenice kao što je *PS* koristile su se tek nekoliko godina, te ih danas u upotrebi uopšte nema.

M. Kompara Lukančič (2009) ističe da su, u slovenačkom jeziku, skraćenice pojava s tendencijom velikog rasta. Dijahronijska istraživanja ove autorke potvrđuju da se skraćenice sve više uključuju u rečnike, na primer, uz pravopisni priručnik slovenačkog jezika, ali ne u dovoljnoj meri (KOMPARA LUKANČIČ 2009; 2018), što govori o neophodnosti sastavljanja odgovarajućeg savremenog specijalizovanog rečnika skraćenica u slovenačkom jeziku. Potreba za izradom ovakvog rečnika temeljno se potkrepljuje i u autorkinoj monografiji (KOMPARA LUKANČIČ 2018), koja se bavi sinhronijskim i dijahronijskim statusom skraćenica u slovenačkom jeziku, pružajući uz to pregled i analizu referentnih izvora, kao i položajem i obradom skraćenica u pravopisnim i opštim rečnicima slovenačkog jezika, te dvojezičnim rečnicima sa slovenačkim. Polazna tvrdnja o neophodnosti izrade savremenog slovenačkog rečnika skraćenica podupire se i primerima takvih rečnika za druge jezike, pre svega rečnika skraćenica engleskog jezika, za koji je, sasvim očekivano, objavljen najveći broj rečnika ovoga tipa (KOMPARA LUKANČIČ 2009). Zamisao koju je autorka iznela sastoji se u tome da se izradi savremen rečnik skraćenica za slovenački jezik, ponajpre rečnik koji bi se strukturom i sadržajem mogao uporediti s postojećim rečnicima skraćenica drugih jezika, pre svega engleskoga (PAXTON 1983; DE SOLA 1986; FERGUSON 2000), francuskog (FAUDOUAS 1990; MURITH – BOCABEILLE 1992), nemačkog (KOBLSCHKE 1983; STEINHAEUER 2005), zatim italijanskoga (MALOSSINI 1999; RIGHINI 2001), španskog (GALENDE 1997; 2001), kao i s rečnicima ostalih jezika (v. KOMPARA LUKANČIČ 2010; 2015; 2017; 2020; 2023).

2. Rečnici skraćenica slovenačkog jezika: kratak istorijat

Pitanjem skraćenica u slovenačkom jeziku sveobuhvatno su se bavili i detaljno ga razmatrali M. Kompara Lukančič (2009; 2017; 2018; 2023), N. Logar (2005), T. Verovnik i N. Logar (2006), T. Verovnik (2018) i G. Tonin (2023). Iako odgovarajući rečnik savremenih skraćenica u slovenačkom jeziku još uvek nije dostupan (up. KOMPARA LUKANČIČ 2018), moguće je izdvojiti dva postojeća — ali u ovome trenutku krajnje zastarela — rečnika skraćenica. U pitanju su *Kratice* (ŽUPANČIČ 1948) i *Rečnik jugoslovenskih skraćenica* (ZIDAR 1971). Na njih se nadovezuju dva novija projekta izrade elek-

tronskih rečnika, koji su rezultirali objavljivanjem svojevrsnih „oglednih” rečnika: *Slovarček krajšav* (KOMPARA LUKANČIČ 2006) i *Slovar krajšav* (KOMPARA LUKANČIČ 2011). Potonji rečnici opširno su analizirani (v. KOMPARA LUKANČIČ 2018) i ocenjeni kao primeri dobre prakse, te, samim tim, mogu poslužiti kao primerena polazna tačka za izradu dela *Slovar krajšav* (‘Savremeni slovenački rečnik skraćenica’, u daljem tekstu SSRS), čiji proces sastavljanja prikazujemo u središnjem delu ovog rada (v. odeljak 4).

Prvi ogledni rečnik — *Slovarček krajšav* (KOMPARA LUKANČIČ 2006) — proistekao je iz autorkinog studijskog istraživačkog rada na osnovnim akademskim studijama, pa je, shodno tome, sastavljen oslanjajući se na skromnije leksikografske veštine i bez poznavanja odgovarajućih teorijskih postavki, pojmova i struktura. Ovaj rečnik obuhvata preko 6.000 ručno prikupljenih skraćenica i njihovih punih oblika na slovenačkom i stranim jezicima. Među odrednicama na stranim jezicima unete su skraćenice na, pre svega, engleskom, italijanskom, nemačkom, španskom, latinskom, francuskom, ali, sporadično, i na nekim drugim jezicima, s tim što su zabeleženi njihovi ekvivalenti u slovenačkom jeziku. U *Izvodu 1* nalazi se prikaz leksikografske obrade jednoga rečničkog članka:

B 1. zakon o ratifikaciji bilateralnoga međunarodnoga sporazuma
2. borum: kemijski simbol za bor 3. byte: neformalni znak za enoto bajt 4. lat.: bacillus: kratica za bacil 5. glasbena oznaka: bass: pevski glas 6. it.: beato: blaženi 7. v. atomski fiziki oznaka za barn

Izvod 1. Leksikografska obrada skraćenice B.

Kao što je prikazano u *Izvodu 1*, rečnički članak relativno je jednostavan. Sastoji se od skraćenice na mestu odrednice, u ovome slučaju *B* (podebljanim slogom), koju prate numerisana značenja (npr. *1.*) na nekoliko stranih jezika, s oznakom jezika u skraćenom vidu (npr. *it.*), kao i puni oblici odredničke skraćenice i njihov prevod na slovenački jezik (npr. *6. it.: beato: blaženi*). Štaviše, kako se može videti u *Izvodu 1*, u rečničkom članku nalaze se kako značenja slovenačkih skraćenica (npr. *zakon o ratifikaciji bilateralnog međunarodnog sporazuma*), tako i značenja i puni oblici stranih skraćenica, kao što je *beato*, pri čemu su neki dati kao dodatne informacije. Autorka ovoga rečnika u skorijoj je literaturi (KOMPARA LUKANČIČ 2023), koja je nastala dugi niz godina posle objave oglednog rečnika, istakla kako smatra da bi se mogao napraviti niz izmena u ovom rečniku ne bi li se on poboljšao. Među izmenama autorka navodi da bi se mogao primeniti, pre svega, abecedni redosled punih oblika skraćenica unutar istoga rečničkog članka; zatim bi bilo potrebno proveriti i ujednačiti prevode (i ekvivalente) punih oblika na slovenački jezik, ali isto tako i dodati odgovarajuće unakrsne uputnice među rečničkim člancima, enciklopedijske podatke, kao i kva-

lifikatore domena upotrebe. Konačno, kako bi značenja skraćenica bila preglednija za korisnika, autorka je takođe istakla da bi valjalo dodati nekakve posebne simbole, kao što je to učinjeno u SSRS (v. odeljke 4.1–4.2).

Iz drugog relativno novijeg projekta leksikografske obrade skraćenica proistekao je ogledni rečnik *Slovar krajšav* (KOMPARA LUKANČIČ 2011). Ovaj rečnik automatski je izrađen tako što su skraćenice i njihovi puni oblici automatski ekscerpirani iz odgovarajućeg elektronskog korpusa pomoću algoritma za automatsko prepoznavanje skraćenica i punih oblika u elektronskim tekstovima (up. KOMPARA LUKANČIČ 2009; 2010; 2017; 2018). Naime, parovi skraćenica s punim oblicima ekscerpirani su iz korpusa novinskih članaka, a potom su ručno provereni i overeni nakon ekscerpције (KOMPARA LUKANČIČ 2010; 2017; 2018). U narednim koracima, puni su oblici lematizovani, te su dodate oznake jezika na kojima su te skraćenice (KOMPARA LUKANČIČ – HOLOZAN 2011). Ovako prikupljene skraćenice, koje čine rečničku zbirku od 2.571 članaka, besplatno su dostupne na mrežnoj stranici portala *Termania*. U okviru rečničkih članaka ovoga rečnika mogu se naći kako slovenačke, tako i strane skraćenice, ali zbirka ovih skraćenica ne sadrži prevode na slovenački jezik ili ekvivalente u slovenačkom, ni dodatne opise, niti enciklopedijske podatke.

Kako se vidi u *Izvodu 2*, strane skraćenice, u ovome slučaju engleske i italijanske skraćenice, kao i njihovi puni oblici, uneti su u rečnik. Uz puni oblik stranih skraćenica pribeležena je, u zagradama, skraćena oznaka jezika, koja je, kako smo rekli, automatski dodata (KOMPARA LUKANČIČ – HOLOZAN 2011). Takođe, kao što se dâ zaključiti iz rečničkog članka, nema prevoda punih oblika skraćenica na slovenački jezik:

AD

Architectural Digest (en)
Active Drive (en)

DOCG

Denominazione di origine controllata e garantita (it)

Izvod 2. Leksikografska obrada skraćenica AD i DOCG.

Isto tako, kao što se vidi u *Izvodu 3*, u rečnik su unete i slovenačke skraćenice. Lematizovani puni oblik u slovenačkom jeziku prati automatski pridodata skraćena oznaka u zagradi. Na osnovu *Izvoda 3*, ali i prethodnog, vidljivo je takođe da u rečničkom članku nema dodatnih informacija ili enciklopedijskih podataka:

AAS

Avtorska agencija za Slovenijo (sl)

Izvod 3. Leksikografska obrada skraćenice AAS.

Na osnovu primera rečničkih obrada iz ovih dvaju rečnika, te izvoda iz rečnika, mogu se uočiti određeni nedo-

staci u leksikografskoj obradi. To su, s jedne strane, nedoslednost u strukturi, sadržaju i prelomu, tj. vizuelnom izgledu članaka, u ručno izrađenom oglednom rečniku *Slovarček krajšav* (KOMPARA LUKANČIČ 2006), koji zahteva dalju i dodatnu obradu; s druge strane, nedostatak predstavlja relativno mali broj rečničkih članaka u automatski sastavljenom rečniku *Slovar krajšav* (KOMPARA LUKANČIČ 2011); u njegove nedostatke ulaze i pitanja u vezi sa sadržinskim sastavom ovog rečnika, pre svega odsustvo prevoda punih oblika skraćenica. Ova dva opisana ogledna rečnika ujedno predstavljaju temelj za izradu osnovnog rečnika slovenačkih skraćenica — *Slovenski slovar krajšav* ('Slovenački rečnik skraćenica' u daljem tekstu SSK 2023), dela koje pruža uvid u skraćenice u savremenom slovenačkom jeziku (v. odeljak 3), kao i temelj za izradu SSRS (v. odeljak 4).

3. Prvi slovenački rečnik skraćenica — *Slovenski slovar krajšav* (SSK)

Prethodno opisani rečnici poslužili su kao polazna tačka za izradu SSK (2023), koji obuhvata 3.400 abecedno poređanih rečničkih članaka sa skraćeničkim odrednicama, kao i preko 4.000 punih oblika tih odrednica. Rečnik je izrađen pomoću algoritma za automatsko prepoznavanje skraćenica i njihovih punih oblika u elektronskim tekstovima, kao i pomoću algoritma za prepoznavanje jezika i lematizaciju. U poslednjoj fazi izrade, skraćenice su prikupljane i ručno. U rečniku se nalaze parovi skraćenica s punim oblikom koji pokrivaju kako skraćenice iz opšteg jezika, tako i skraćenice iz različitih stručnih oblasti. Drugim rečima, rečnik tako beleži opšte skraćenice (za države, valute, dane u nedelji itd.), ali i terminološke skraćenice iz oblasti medicine, vojske, ekonomije itd. Publikacija je objavljena 2023. godine u papirnoj verziji zahvaljujući sredstvima Javne agencije za naučnoistraživačku i inovacijsku delatnost Republike Slovenije, a od 2025. godine biće dostupna na mrežnim stranicama portala *Termania*. Kao što to ilustruje *Izvod 4*, SSK (2023) odlikuje izrazito jednostavna mikrostruktura rečničkog članka. Tako u ovom rečniku skraćeničku odrednicu slede abecedno poređani njeni puni oblici, tj. odelita značenja. Po potrebi, uneti su i dodatni podaci. U rečničkom članku nisu, međutim, prisutni kvalifikatori domena upotrebe:

A

adenin

alt; pevski glas → a

amper

as; igralna karta

masno število

Izvod 4. Leksikografska obrada skraćenice A.

U slučaju da jedan puni oblik ima dve skraćenice ili više njih, uključene su, kao što se može videti u *Izvodima* 4 i 5, i uputnice na odrednice odgovarajućih rečničkih članka:

a

alt; pevski glas → A

Izvod 5. Leksikografska obrada skraćenice a.

SSK (2023) nije rečnik opisnog tipa, ali se nakon jedinog broja punih oblika u njemu ipak daju dodatna objašnjenja, npr. *pevski glas*, *denarna enota Albanije* (up. *Izvode* 4, 5 i 6).

ALL

lek; denarna enota Albanije

Izvod 6. Leksikografska obrada skraćenice ALL.

U slučajevima kad je skraćenica pozajmljenica (npr. *adj.*), a njen puni oblik skraćenice na slovenačkom predstavlja reč stranog porekla (*adjektiv*), s tim što postoji domaća zamena kako za skraćenicu (*prid.*), tako i za pun oblik (*pridevnik*), navodi se i ta domaća zamena, te uputnica na članak skraćeničke odrednice domaćeg porekla, kao u *Izvodu* 7:

adj.

adjektiv; pridevnik → prid.

Izvod 7. Leksikografska obrada skraćenice adj.

Prema mišljenju autorke rečnika (up. KOMPARA LUKANČIČ 2023), SSK značajno doprinosi slovenačkoj leksikografskoj produkciji i zajednici, budući da pruža uvid u trenutno stanje skraćenica u slovenačkom jeziku. Ujedno, ovaj rečnik predstavlja i usputnu stanicu u izradi obimnijeg specijalizovanog rečnika skraćenica, čiji se pregled donosi u narednim odeljcima.

4. *Slovar krajšav* 'Savremeni slovenački rečnik skraćenica' (SSRS): osvrt na proces izrade

O potrebi izrade novijeg, savremenijeg, a ponajpre obuhvatnijeg specijalizovanog rečnika skraćenica, koji je u radnoj verziji nazvan kao *Savremeni slovenački rečnik skraćenica* (na slovenačkom samo kao *Slovar krajšav*, čime dobija isti naziv kao i ogledni rečnik iz 2011, v. odeljak 2), opširno se pisalo tokom poslednjih petnaest godina (KOMPARA LUKANČIČ 2009; 2010; 2011; 2017; 2018; KOMPARA LUKANČIČ – HOLOZAN 2011). Naime, rad na SSK (2023) (v. odeljak 3) rezultirao je pripremom još obimnijeg dela pod naslovom *Slovar krajšav* 'Savremeni slovenački rečnik skraćenica' (SSRS), koji donosi skraćenice na više stranih jezika s odgovarajućim punim

obicima, odnosno njihovim različitim značenjima, kao i ekvivalentima u slovenačkom ili prevodima na slovenački jezik. Napredak u izradi SSRS ostvaren je uz novčanu potporu Javne agencije za naučnoistraživačku i inovacijsku delatnost Republike Slovenije, a njegovo objavljivanje u štampanom obliku očekuje se tokom 2025. godine.

Makrostrukturu ovog rečnika sačinjava približno 10.000 abecedno poređanih rečničkih članaka s preko 30.000 punih oblika njihovih skraćeničkih odrednica, budući da se ista skraćenica može odnositi na nekoliko punih oblika. Rečnička struktura rađena je po uzoru na pomenuti *Slovenski slovar krajšav* (SSK 2023) (up. KOMPARA LUKANČIČ 2023). Građa je prikupljana uz pomoć algoritma za automatsko prepoznavanje skraćenica i njihovih punih oblika iz tekstualnih korpusa u elektronskom formatu, algoritma za prepoznavanje jezika i lematizaciju, ali je deo odrednica prikupljen i ručno. Strane skraćenice dobijene su na dva načina: najpre su one automatski izdvojene iz brojeva novinskog izvora *Delo*¹ objavljenih u petogodišnjem periodu, čime je dobijeno 60 miliona reči, da bi zatim spisak skraćenica bio dopunjen ručnim putem. U ovome radu, daje se detaljniji pregled postupka prikupljanja engleskih i italijanskih rečničkih odrednica za SSRS. U svrhe sastavljanja rečničkih članaka s odrednicama na pomenutim jezicima, analizirane su odlike rečničkih članaka u engleskim i italijanskim specijalizovanim rečnicima iste namene. Opširna analiza engleskih rečnika skraćenica do sada je sprovedena u dva navrata (KOMPARA LUKANČIČ 2009; 2023), pri čemu su istraživanjima obuhvaćeni odgovarajući engleski rečnici objavljeni u razdoblju od 1942. do 2019. godine. U nastavku predstavljamo primere dobre leksikografske prakse primenjene prilikom pripreme odrednica na engleskom i italijanskom jeziku.

Kako je već bilo reči u prethodnom radu (up. KOMPARA LUKANČIČ 2023), iz specijalizovanih rečnika ispitanih za potrebe sastavljanja rečničkih članaka sa skraćeničkim odrednicama na pomenutim jezicima u okviru izrade SSRS, preuzima se abecedni redosled punih oblika. Takvo metaleksikografsko rešenje već je primenjivano pri izradi jednog od poznatijih engleskih rečnika datog tipa (PAXTON 1983), te pri izradi dvaju ostvarenja italijanske leksikografije (up. RIGHINI 2001; MALOSSINI 1999). Međutim, ovom prilikom ne zadržava se načelo numerisanja punih oblika. Što se tiče drugih elemenata, u mikrostrukturu rečničkih članaka unete su i oznake jezika: *angl.* (sl. *angleščina* 'engleski') i *it.* (sl. *italijanščina* 'italijanski'). Osim toga, po uzoru na dva srodna leksikografska izvora — jedan starijeg (PARTRIDGE 1942) i je-

¹ U pitanju su slovenačke dnevne novine s tradicijom dugom preko šezdeset godina, koje pokrivaju sve teme iz oblasti politike, ekonomije, sporta, kulture i zabave. Čitaocima su dostupne u štampanom i u elektronskom izdanju: <<https://www.delo.si/>>. [8. 10. 2024]

dan novijeg datuma (RIGHINI 2001), članci su opremljeni dodatnim informacijama, te enciklopedijskim podacima. Takođe, saglasno načelima leksikografske obrade primenjivanim u rečnicima Dž. Pakstona (1983) i E. Riginija (2001), svoje mesto u rečničkoj mikrostrukturi našli su i kvalifikatori terminološkog domena, navedeni u skraćenom obliku u okviru zagrada, npr. (voj.) — *voj-ska*. Dalje, puni oblici koji imaju više od jedne skraćenice obrađeni su u okviru zasebnih rečničkih članaka, ali s unakrsnim uputnicama (up. PAXTON 1983). Štaviše, sledeći postupke zabeležene u dva ispitana italijanska rečnika (up. MALOSSINI 1999; RIGHINI 2001), puni oblici jedne skraćenice navode se unutar istog rečničkog članka, za razliku od, primera radi, rešenja za koje su se leksikografi odlučili prilikom izrade odgovarajućeg engleskog rečnika skraćenica u oblasti medicine (HEISTER 1989), u kome se svaki pun oblik daje unutar zasebnog rečničkog članka. Konačno, iza punih oblika na engleskom i italijanskom stoje slovenački prevodi, a po uzoru na rečničke izvore u kojima se ti puni oblici prevode sa stranih jezika (up. BARNHART 1995; FERGUSON 2000; PAXTON 2003). Kada je reč o stanju u pregledanim italijanskim rečnicima, ono se razlikuje od izvora do izvora. Tako se u mikrostrukturu rečnika katkad uključuju prevodi stranih punih oblika (up. RIGHINI 2001), a katkad ne (up. MALOSSINI 1999).

U nastavku rada, u odvojenim pododeljcima, predstavljamo engleske (v. 4.1) i italijanske (v. 4.2) rečničke članke, budući da su skraćenice na ovim jezicima upravo najbrojnije skraćenice stranog porekla u SSRS.

4.1. Primeri rečničkih odrednica na engleskom jeziku

Rečnički članak prikazan u *Izvodu 8* pokazuje da skraćenička odrednica AA ima šest punih oblika, koji su abecedno poređani u sklopu istog rečničkog članka. Kao što se u vidi u navedenom izvodu, rečnički članak sačinjavaju: 1) odrednica; 2) oznaka jezika u skraćenom vidu (*angl.*); 3) pun oblik na engleskom jeziku (ili na nekom drugom jeziku), te 4) kvalifikator terminološkog domena, naveden u zagradama, takođe u skraćenom obliku, npr. (voj.) za područje vojne terminologije. *Izvod 8* ilustruje i upotrebu posebnih simbola koji se koriste unutar rečničkog članka. Naime, nakon punog oblika dolazi simbol ►, koji upućuje na doslovan i/ili zvaničan prevod punog oblika skraćenice. Isto tako, simbol ◇ uvodi opisnu parafrazu. Potonji simbol koristi se i za kulturološki obeležene pune oblike, za koje se, u nedostatku doslovnog prevodnog ekvivalenta, koristi odgovarajuće opisno rešenje.

AA

angl.: active adjunct (sonar) (voj.) ► aktivni pomožni (sonar)
 angl.: anti-aircraft (voj.) ► protiletalski
 it.: altezza ► višina
 it.: Alto Adige (geo.) ► Južna Tirolska
 lat.: alopecia areata (med.) ◇ bolezensko izpadanje las
 nem.: Aufklärungs-Abteilung (voj.) ► izvidniški odred

Izvod 8. Leksikografska obrada skraćenice AA.

U rečničkoj mikrostrukturi korišćeni su i drugi simboli. Na primer, simbol ○ primenjuje se ukoliko postoji skraćeni slovenački ekvivalent engleske skraćenice, npr. *odg.* kao u *Izvodu 9*. U takvim slučajevima, u sklopu odvojenih rečničkih članaka navode se i odgovarajuće unakrsne uputnice:

a

angl.: answer ► odgovor ○ *odg.*

Izvod 9. Leksikografska obrada skraćenice a.

Pažljivom korisniku rečnika može zapasti za oko prisustvo pojedinih skraćeničkih odrednica u rečniku, poput skraćenice *a.* (engl. *answer*), za koje se ne očekuje da budu u široj upotrebi u nekom drugom stranom jeziku. Takve jedinice našle su svoje mesto u SSRS, imajući u vidu da su potvrđene u različitim dvojezičnim rečnicima sa slovenačkim jezikom kao ciljnim (npr. englesko-slovenački, špansko-slovenački itd.), iz kojih je takođe ekscerpiran jedan deo ručno prikupljene građe. Naime, iako su algoritmi za automatsko izdvajanje skraćenica bili od velike pomoći prilikom prikupljanja rečničke građe, uočena je potreba za njenom dopunom, posebno vidljiva u slučaju onih skraćenica koje se ne koriste (toliko često) u novinskim tekstovima novijeg datuma da bi ih algoritam ispravno prepoznao kao takve.

Među primerima engleskih skraćenica koje imaju slovenački ekvivalent u obliku skraćenice ističu se i skraćenice iz oblasti lingvistike. Kako se zapaža u *Izvodu 10*, rečnički članak koji sadrži skraćeničku odrednicu iz te oblasti sastoji se od odrednice, oznake jezika, punog oblika na engleskom, skraćenog terminološkog kvalifikatora u zagradama, slovenačkog prevoda punog oblika i slovenačkog ekvivalenta u formi skraćenice (up. KOMPARA LUKANČIČ 2023):

adv.

angl.: adverb (lingv.) ► prislov ○ *prisl.*

Izvod 10. Leksikografska obrada skraćenice adv.

Ukoliko pun oblik ima više od jedne skraćenice, takvi slučajevi uključuju se u rečnik kao zasebne rečničke odrednice, odnosno kao uputnice za svaku skraćenicu uvedene pomoću reči *tudi* ('takođe'), kao što je to prikazano u *Izvodu 11* (up. KOMPARA LUKANČIČ 2023):

Ab

angl.: abortion; tudi ab, abor (med.) ► splav

ab

angl.: abortion; tudi Ab, abor (med.) ► splav

abor

angl.: abortion; tudi ab, Ab (med.) ► splav

Izvod 11. Leksikografska obrada skraćenica Ab, ab, abor.

Među izazovima koji su se javili pred leksikografom, ističe se i navođenje prevoda svrstanih u kategoriju doslovnih i/ili zvaničnih, koji se uvode simbolom ►, te opisni prevodi, koji se uvode simbolom ◇ (up. *Izvod 12*). Doslovni i/ili zvanični prevodi, poput *Ameriško združenje za avdiologiju*, u najvećem broju slučajeva predstavljaju prethodno prevedene engleske pune oblike koji se mogu pronaći u različitim rečnicima, bazama podataka, na mrežnim stranicama itd. U slučajevima u kojima se nije moglo doći do doslovnog ili zvaničnog prevoda nekog punog oblika izvorno na engleskom, daje se opisna parafraza, npr. *organ, ki predstavlja in združuje aktuarje Združenih držav Amerike in služi kot glas stroke o javni politiki in strokovnih vprašanjih*:

AAA

angl.: American Academy of Actuaries (ekon.) ◇ organ, ki predstavlja in združuje aktuarje Združenih držav Amerike in služi kot glas stroke o javni politiki in strokovnih vprašanjih.

angl.: American Academy of Addictionology (med.) ► Ameriško združenje za zasvojenost

angl.: American Academy of Audiology (med.) ► Ameriško združenje za avdiologiju

angl.: anti-aircraft artillery (voj.) ► protiletalska artilerija

angl.: Australian Association of Accountants (ekon.) ► Združenje računovodskih strokovnjakov iz Avstralije

Izvod 12. Leksikografska obrada skraćenice AAA.

4.2. Primeri rečničkih odrednica na italijanskom

Rečnički članci italijanskih skraćenica takođe se sastavljaju u skladu s opštom strukturom rečničkih članaka. Otvara ih odrednica, nakon čega sledi skraćena oznaka jezika (npr. *it.*), uz koju dalje stoji puni oblik na italijanskom, kao i skraćeni terminološki kvalifikator u zagradama, kao što je to slučaj s kvalifikatorom (ekon.) za skraćenice iz ekonomske terminologije. Iza punih oblika dolazi simbol ►, koji ukazuje na doslovan i/ili zvaničan prevod, te simbol ◇, koji uvodi opisnu parafrazu. U slučaju potrebe, odnosno ukoliko takav ekvivalent postoji, simbolom ○ uvodi se slovenački ekvivalent u vidu skraćenice.

Kako ilustruje *Izvod 13*, primeri u kojima isti puni oblik ima više od jedne skraćenice unose se u rečnik kao za-

sebne rečničke odrednice, u okviru posebnih članaka, te uz uputnice na svaku pojedinačnu skraćenicu. Uputnice se uvode rečju *tudi* 'takođe' (up. KOMPARA LUKANČIČ 2023). Ovaj leksikografski postupak primenjuje se kod brojnih engleskih skraćenica, te kod skraćenica preuzetih iz drugih jezika (npr. latinski), kojih je u datom leksikografskom izvoru preko dvadeset:

ad l.

lat.: ad libitum; tudi ad lib., ad libit. ► poljubno, po želji

ad lib.

lat.: ad libitum; tudi ad l., ad libit. ► poljubno, po želji

ad libit.

lat.: ad libitum; tudi ad l., ad lib. ► poljubno, po želji

Izvod 13. Leksikografska obrada skraćenica ad l., ad lib. i ad libit..

Izvod 14 ilustruje najpre upotrebu simbola ►, koji upućuje na doslovan i/ili zvaničan prevod (*vdani*). Isti izvod prikazuje i upotrebu simbola ◇, koji uvodi opisnu rečenicu ili pak pruža neku dodatnu upotrebnu napomenu (*v pismih*):

aff.it.: affezionatissimo ► *vdani* ◇ *v pismih**Izvod 14. Leksikografska obrada skraćenice aff.*

Što se tiče leksikografske obrade skraćenica koje se odnose na nazive kompanija (*Izvod 15*), njihova se obrada vrši u sklopu opisne parafraze uvedene simbolom ◇ (up. ◇ *italijanska naftna družba* 'italijanska naftna kompanija'):

Agip

it.: Azienda Generale Italiana Petroli (ekon.) ◇ italijanska naftna družba

Izvod 15. Leksikografska obrada skraćenice Agip.

Konačno, u makrostrukturu rečnika uključuju se i neke skraćenice koje više nisu u opštoj upotrebi, i to prvenstveno one koje su dugo bile deo italijanskog jezika i italijanske kulture. Kako ilustruje *Izvod 16*, mesto u rečničkoj makrostrukтури našla je i skraćenica *ALITALIA*, koja se odnosi na poznatu raniju nacionalnu avio-kompaniju, baš kao što je poznata i nekadašnja italijanska valuta *lira* itd. Nakon punog oblika na italijanskom i skraćenog terminološkog kvalifikatora, navedenog u zagradama, sledi opisna rečenica *nekdanja italijanska državna letalska družba*, koja korisnika obaveštava da je reč o nekadašnjoj italijanskoj nacionalnoj avio-kompaniji. Slična tipologija koristi se i kod rečničkih odrednica koje upućuju na nekadašnje valute:

ALITALIA

it.: Aerolinee Italiane Internazionali (let.) ◇ nekdanja italijanska državna letalska družba

Izvod 16. Leksikografska obrada skraćenice Alitalia.

Takođe, primeri ekvivalentnih slovenačkih skraćenica uvode se simbolom ○ (up. *Izvod 17*). Takvi slučajevi svojstveni su skraćenicama iz oblasti prava za koje postoji ekvivalent na slovenačkom jeziku poput, na primer, *CZ*, *US*, *RS*, *KS*. Skraćenice ovog tipa unose se u rečnik, međusobno upućene, u okviru zasebnih članaka.

C.C.

it.: Codice Civile (prav.) ► civilni zakonik ○ CZ

it.: Comitato Centrale ► Centralni komite

it.: Corte Costituzionale (prav.) ► Ustavno sodišče ○ US

it.: Corte dei Conti (prav.) ► Računsko sodišče ○ RS

it.: Corte di Cassazione (prav.) ► Kasacijsko sodišče ○ KS

Izvod 17. Leksikografska obrada skraćenice C.C.

5. Rasprava

Kao što je već istaknuto u uvodnim odeljcima, struktura SSRS osmišljena je po uzoru na prethodno objavljene SSK (2023), kao i po ugledu na poznata ostvarenja leksikografske tradicije s anglofonskog govornog područja, oslanjajući se u izvesnoj meri i na postojeće slovenačke terminološke rečnike (up. KOMPARA LUKANČIČ 2023). Saglasno praksi primenjenoj u dva engleska i italijanska rečnika istog tipa (PAXTON 1983; RIGHINI 2001), unutar rečničkog članka zadržava se abecedni redosled navođenja punih oblika skraćenica, o čemu je već govoreno kako u okviru prethodnog istraživanja (KOMPARA LUKANČIČ 2023), tako i prilikom analize pojedinačnih izvoda u ovom radu.

Struktura engleskih i italijanskih rečničkih odrednica prati istu shemu. Ona se sastoji od skraćeničke odrednice praćene skraćenom oznakom jezika, engleskim ili italijanskim punim oblikom, terminološkim kvalifikatorom (ako se skraćenica koristi u nekoj naučnoj i/ili stručnoj oblasti) u zagradama, kao i prevodom, odnosno ekvivalentom ili opisnom parafrazom na slovenačkom, uključujući i slovenačku skraćenicu, ako ona postoji. Svi elementi uvode se pomoću specijalnih simbola, koji se predstavljaju u uvodnom poglavlju rečnika, zajedno s drugim podacima o njegovoj makrostrukтури i mikrostrukтури. U uvodnom segmentu takođe se daju primeri rečničkih odrednica i pojašnjenja vezana za strukturu elemenata rečničke odrednice. U pojedine odrednice uključuju se dodatni, enciklopedijski podaci u skladu s leksikografskom obradom u specijalizovanom terminološkom rečniku skraćenica koji se upotrebljavao kao uzor u tome pogledu (PARTRIDGE 1942). Konačno, skraćeni terminološki kvalifikatori u zagradama, uputnice i puni oblici s više od jedne skraćenice uključuju se po uzoru na rečnik DŽ. Pakstona (Paxton 1983).

Isto tako, u mikrostrukтуру rečničkih članaka uključuju se i slovenački prevodi punih oblika (up. BARNHART 1995; RIGHINI 2001). Gorenavedeni primeri pokazuju da

se obrada engleskih i italijanskih rečničkih odrednica sprovodi po istom modelu. One se sastoje od odrednice podebljane masnim slogom, skraćene oznake jezika, te punih oblika. Nakon toga stoji skraćeni terminološki kvalifikator u zagradama, praćen slovenačkim ekvivalentom, koji je, radi preglednosti, obeležen posebnim simbolom. Na kraju se navodi slovenačka skraćenica ukoliko, razume se, ona postoji, a u pojedinim slučajevima uključuju se i dodatne informacije ili podaci, te unakrsne uputnice.

6. Zaključak

Rad ističe potrebu za sastavljanjem slovenačkog rečnika skraćenica, predstavljajući ujedno dosadašnje radove u sinhronijskoj i dijahronijskoj perspektivi (up. KOMPARA LUKANČIČ 2018). Najpre su predstavljena dva starija leksikografska izvora — *Kratice* (ŽUPANČIČ 1948) i *Rečnik jugoslovenskih skraćenica* (ZIDAR 1971), a potom je analizirana struktura dvaju mrežnih rečnika novijeg datuma — *Slovarček krajšav* (KOMPARA LUKANČIČ 2006) i *Slovar krajšav* (KOMPARA LUKANČIČ 2011). U nastavku rada, najpre je prikazan proces i struktura izrade SSK (2023), čiju makrostrukтуру obrazuje oko 3.400 abecedno poređanih rečničkih članaka. Središnji deo rada usmeren je ka analizi primera engleskih i italijanskih rečničkih odrednica iz budućeg SSRS. U odnosu na prethodno objavljeni SSK (2023), makrostrukтура rečnika koji je predmet datog rada trostruko je uvećana, približavajući se cifri od 10.000 abecedno poređanih rečničkih odrednica na nekoliko stranih jezika, pri čemu su najbrojnije engleske i italijanske skraćenice, kojima je posvećena posebna pažnja prilikom analize mikrostrukture rečničkih članaka. Struktura rečničkih odrednica rađena je po uzoru na prethodno objavljene slovenačke rečnike specijalizovanog tipa (KOMPARA LUKANČIČ 2006; 2011; 2023), ali i po ugledu na praksu primenjenu pri izradi niza engleskih rečnika skraćenica (up. KOMPARA LUKANČIČ 2009; 2018), te dvaju srodnih italijanskih leksikografskih izvora (up. MALOSSINI 1999; RIGHINI 2001). Primeri odabranih izvoda iz rečnika pokazuju da mikrostrukтуру rečničke odrednice sačinjavaju odrednička reč, skraćena oznaka jezika, abecedno poređani puni oblici na engleskom i italijanskom, skraćeni terminološki kvalifikatori (ako se skraćenica koristi u nekoj naučnoj i/ili stručnoj oblasti), slovenački prevodi ili ekvivalenti, kao i slovenačke skraćenice. Pored toga, objašnjena su i načela upotrebe posebnih simbola. Na osnovu pregleda datog u ovom radu, može se zaključiti da uz *Slovenski slovar krajšav* (SSK 2023), novi *Slovar krajšav* ('Savremeni slovenački rečnik skraćenica'), koji je u izradi i koji će naredne godine biti objavljen, predstavlja značajan doprinos lingvističkom proučavanju skraćenica u savremenom slovenačkom jeziku.

Literatura

- KOMPARA LUKANČIČ, Mojca (2023). Compilation of English entries in the contemporary Slovene dictionary of abbreviations. *International journal of lexicography*, 36(2), 195–210.
- KOMPARA LUKANČIČ, Mojca (2020). An overview of English dictionaries of abbreviations. *Lexikos*, 30, 171–196.
- KOMPARA LUKANČIČ, Mojca (2018). *Sinhrono-diahroni pregled krajšav v slovenskem prostoru in sestava slovarja krajšav*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze.
- KOMPARA LUKANČIČ, Mojca (2017). Zasnova novega slovarja krajšav. *Jezikoslovni zapiski*, 23(1), 77–92.
- KOMPARA LUKANČIČ, Mojca (2015). Compilation of the first Slovene contemporary dictionary of abbreviations. *Multimodal communication in the 21st century: professional and academic challenges, Procedia - Social and behavioral sciences*, 212c, 266–270.
- KOMPARA LUKANČIČ, Mojca, HOLOZAN, Peter (2011). What is needed for automatic production of simple and complex dictionary entries in the first Slovene online dictionary of abbreviations using Termania website. V: Iztok Kosem, Karmen Kosem (ur.), *Electronic lexicography in the 21st century: new applications for new users. Bled, Slovenia* (str. 140–146). Ljubljana: Trojina, Institute for Applied Slovene Studies.
- KOMPARA LUKANČIČ, Mojca (2010). Krajšavni slovarji. *Jezikoslovni zapiski*, 16(2), 111–129.
- KOMPARA LUKANČIČ, Mojca (2009). Prepoznavanje krajšav v besedilih. *Jezikoslovni zapiski*, 15(1–2), 95–112.
- LOGAR, Nataša (2005). Norma v slovarju sodobne slovenščine: zloženke in kratice. *Družboslovne razprave*, 21(48), 211–225.
- TONIN, Gašper (2022). Kratični termini in priporočila za njihovo uporabo. *Jezik in Slovnstvo*, 67(1–2), 209–221.
- VEROVNIK, Tina, LOGAR, Nataša (2006). O jeziku, stilu i utjecaju slovenskih tiskanih oglasa. V: Jagoda Granić (ur.), *Jezik i mediji: jedan jezik: više svjetova* (str. 743–752). Zagreb – Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- VEROVNIK, Tina (2018). Obravnava kratic v prenovljenih pravopisnih pravilih: novosti in spremembe. *Jezikoslovni zapiski*, 24(2), 43–54.

Leksikografski izvori

- BARNHART, K. Robert (ur.) (1995). *The Barnhart Abbreviations Dictionary*. New York: John Wiley & Sons.
- DE SOLA, Ralph (1986). *Abbreviations Dictionary*. New York: Elsevier.
- FAUDOUAS, Jean Claude (1990). *Dictionnaire des Abréviations Courantes de la Langue Française*. Paris: La Maison du Dictionnaire.
- FERGUSSON, Rosalind (2000). *The New Penguin Dictionary of Abbreviations: from A to ZZ*. London: Penguin.
- GALENDE, Juan Carlos (1997, 2001). *Diccionario General de Abreviaturas Españolas*. Madrid: Editorial Verbum.
- HEISTER, Rolf (1989). *Dictionary of Abbreviations in Medical Sciences*. Berlin – Heidelberg – New York: Springer.
- KOBLISCHKE, Heinz (1983). *Großes Abkürzungsbuch*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- KOMPARA LUKANČIČ, Mojca (2006). *Slovarček krajšav*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Fran Ramovš ZRC SAZU.
- KOMPARA LUKANČIČ, Mojca (2011). *Slovar krajšav*. Kamnik: Amebis, Termania.
- MALOSSINI, Andrea (1999). *Dizionario delle sigle e degli acronimi*. Milano: Avallardi.
- MURITH, Jean, BOCABEILLE, Jean Marc (1992). *Dictionnaire des Abréviations et Acronymes*. Paris: TEC&DOC – Lavoisier.
- PARTRIDGE, Eric (1942). *A Dictionary of Abbreviations: With Special Attention to War-Time Abbreviations*. London: Routledge.
- PAXTON, John (1983). *Everyman's Dictionary of Abbreviations*. London: J. M. Dent & Sons.
- PAXTON, John (2003). *Dictionary of Financial Abbreviations*. New York: Routledge.
- RIGHINI, Enrico (2001). *Dizionario di sigle abbreviazioni e simboli*. Bologna: Zanichelli.
- SSK: KOMPARA LUKANČIČ, Mojca (2023). *Slovenski slovar krajšav*. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba.
- STEINHAEUER, Anja (2005). *Das Wörterbuch der Abkürzungen*. Mannheim: Duden Verlag.
- ZIDAR, Josip (1971). *Rečnik jugoslovenskih skraćenica*. Beograd: Međunarodna politika.
- ŽUPANČIČ, Jože (1948). *Kratice: mala izdaja*. Ljubljana: DZS.

Mojca Kompara Lukančič

**The Compilation of Multilingual Dictionary Entries
in the Contemporary Slovene Dictionary of Abbreviations:
the Case of English and Italian Dictionary Entries**

(Summary)

The paper outlines the compilation process of multilingual dictionary entries, namely English and Italian dictionary entries, in the *Contemporary Slovene Dictionary of Abbreviations* (*Slovar krajšav*). The author focuses on the needs for the compilation of a dictionary of abbreviations for the Slovene language, while also presenting the existing works in both synchronic and diachronic frames (cf. KOMPARA LUKANČIČ 2018), as well as the compilation process of the previously published *Slovene dictionary of abbreviations* (*Slovenski slovar krajšav*), a collection of 3,400 alphabetically ordered dictionary entries. The paper then outlines the main characteristics of the English and Italian dictionary entries in the upcoming *Contemporary Slovene Dictionary of Abbreviations* (*Slovar krajšav*), a collection of roughly 10,000 alphabetically ordered dictionary entries provided in several foreign languages, with English and Italian entries being among the most frequent ones. Furthermore, the overall microstructure of the *Contemporary Slovene Dictionary of Abbreviations* (*Slovar krajšav*) is presented, with numerous illustrative examples of dictionary entries for English and Italian abbreviations. The project of the *Contemporary Slovene Dictionary of Abbreviations* (*Slovar krajšav*) is financed by the Slovene research agency ARIS and it is expected to be published in 2025. Along with the aforementioned *Slovene dictionary of Abbreviations* (*Slovenski slovar krajšav*), published back in 2023, it represents a pioneer work in the Slovenian lexicographic tradition, as the first contemporary dictionary of its kind.

Речник лингвистичких термина и Појмовник српских лингвистичких термина: иновације у српској лингвистичкој терминологији

Јована Јовановић

 <https://orcid.org/0000-0001-8423-571X>

Институт за српски језик САНУ (Србија)

jovana.jovanovic@isj.sanu.ac.rs

Сажетак

У раду се представља концепција, методологија, макро и микроструктура електронског *Речника лингвистичких термина* и *Појмовника српских лингвистичких термина* (ур. С. Слијепчевић Бјеливук), чији су аутори сарадници Института за српски језик САНУ. Циљ истраживања јесте да се истакну иновације у српској лингвистичкој терминологији које ови речници доносе, како кроз обраду термилолошких јединица које су први пут регистроване и описане у речнику овог типа у нашој средини, тако и кроз представљање иновативних решења у обради термина који постоје у претходним српским и сербохрватистичким термилолошким речницима и енциклопедијама. Посебан фокус ставља се на примере нових термилолографских решења у области лексикологије, што уједно омогућава праћење развоја научне мисли у србистици последњих неколико деценија у контексту когнитивносемантичког и лингвокултуролошког приступа.

Кључне речи: лингвистички термин, српска терминологија, лексикологија, лексикографија, терминологија.

Abstract

The paper presents the concept, methodology, macrostructure and microstructure of the electronic *Dictionary of Linguistic Terms* and *Glossary of Serbian Linguistic Terms* (edited by S. Slijepčević Bjelivuk), authored by researchers from the Institute for the Serbian Language of SASA. The aim of the research is to highlight the innovations in Serbian linguistic terminology that these dictionaries introduce, both through the treatment of terminological units newly registered and described in this type of dictionary in our region, and through the presentation of innovative approaches to terms existing in previous Serbian and Serbo-Croatian terminological dictionaries and encyclopedias. The paper places special emphasis on examples of new terminographic solutions in the field of lexicology, which also provide insight into the development of scientific thought in Serbian studies over the past few decades in the context of cognitive-semantics and linguistic-cultural approaches.

Keywords: linguistic term, Serbian terminology, lexicology, lexicography, terminography.

1. Увод

Речник лингвистичких термина (РЛТ) и *Појмовник српских лингвистичких термина* (ПСЛТ) два су нова термилолошка речника лингвистичких појмова, чији су аутори сарадници Института за српски језик САНУ, а главни је уредник оба издања и руководи-лац пројекта *Израда речника лингвистичких термина*, који је покренут у оквиру Одсека за стандардни језик Института, С. Слијепчевић Бјеливук. Посреди су неке од малобројних публикација у србистичкој литератури које су у целости посвећене попису и опису, односно садржајном, полуенциклопедијском тумачењу свеобухватног инвентара лингвистичких термина. Пројекат *Израда речника лингвистичких*

термина започет је 2021. године с циљем да се на-прави савремени специјални академски термино-лошки речник — лексикографски приручник ка-кав српској лингвистици и домаћој термилолошкој лексикографији већ готово пола века недостаје и на шта су истраживачи заинтересовани за опис и стан-дардизацију лингвистичких термина у бројним ра-довима указали (в. нпр. Драгићевић 2003; Јовановић 2017; Јовановић – Левушкина 2020). Премда се, кон-цепцијски гледано, као и у погледу обрађених терми-на, РЛТ и ПСЛТ умногоме разликују¹, оба ова дела,

¹ Детаљније о концепцији РЛТ као електронског речника и пилот-пројекта у оквиру великог вишегодишњег пројекта *Израда речника лингвистичких термина*, в. у Предговору уредника (Слијепчевић Бјеливук, доступно на <<https://www.>

са аспекта типологије речника, могу се одредити као савремени специјални академски термилошки речници, у којима су пописане и описане специјалне јединице и појмови карактеристични за српску лингвистику, и то кључни лингвистички термини који су заживели у србистици (Слијепчевић Бјеливук, б. г.). Оба лексикографска дела представљају резултат рада истог ауторског тима и својим публикавањем испуњавају важан циљ, а то је да надоместе празнину у српској термилошкој лексикографији када је у питању опис лингвистичких појмова који су у употреби у домаћој савременој науци о језику, као и да допринесу стандардизацији српске лингвистичке терминологије.

1.1. Предмет и циљеви рада

Предмет овог рада чине анализа и представљање неких елемената концепције, методологије израде, макро и микроструктуре онлајн *Речника лингвистичких термина* и *Појмовника српских лингвистичких термина*, с циљем да се пажња усмери на иновације на пољу српске лингвистичке терминологије које репрезентују ова лексикографска дела. Актуелност и репрезентативност ових двају речника када је у питању пописивање и начин дефинисања лингвистичких термина огледају се у обради термилошких јединица карактеристичних за практично све дисциплине у оквиру српске науке о језику. Овом приликом биће указано на бележење и опис неких лингвистичких појмова који нису регистровани у досадашњим специјалним академским термилошким речницима и енциклопедијама, публикованим махом у периоду сербословенског развоја српске лингвистичке терминологије и науке о језику уопште. Уз то, кроз илустративне примере лексикографских решења примењених у дефинисању појмова из сфере лексикологије, у раду се презентује иновативност у самој обради термина у РЛТ и ПСЛТ, проистекла из нових истраживачких увида о тим појмовима. Коначно, у овим двама лексикографским приручницима, а нарочито кроз поређење с постојећим речницима истог типа, може се пратити развој научне мисли у србистици последњих неколико деценија и примат когнитивносемантичког приступа у тумачењу неких језичких појава, као и уобличавање лингвокултурологије као нове лингвистичке дисциплине.

1.2. О потреби израде савременог речника српских лингвистичких термина. Преглед литературе о проблему

Током последњих двеју деценија, које је обележио интензиван развој терминологије у србистици, те lingvistickitermini.rs/predgovor/), а о решењима примењеним у ПСЛТ као штампаном приручнику в. ПСЛТ (стр. 7–10), као и у Слијепчевић Бјеливук (2022).

издвајање и стасавање терминологије као самосталне дисциплине у оквиру науке о језику², српски лингвисти у више наврата указивали су на нужност дефинисања и уређивања лингвистичког појмовно-термилошког апарата, односно, на потребу израде новог, савременог речника лингвистичких термина. Питањима која се тичу лингвистичке терминологије баве се многи радови и публикације објављене у протеклих неколико деценија. Монографија А. Мацановић (2018) пружа детаљан опис лингвистичких термина који су се употребљавали у граматикама, те филолошким и лингвистичким текстовима током XIX века. Ауторка анализира путеве стабилизације језичке терминологије и показује да проблеми варијантности, вишезначности, неуједначености у употреби појединачних термилошких јединица, очигледно, постоје колико и српска наука о језику (Мацановић 2018). Издвајају се зборници радова који су резултат конференције „Научни састанак слависта у Вукове дане” — и то зборник из 1988. године, који обрађује питање терминологије уопште у теорији и пракси, као и зборници објављени у периоду 2002–2005. године, који се баве конкретним аспектима термилошке стандардизације у савременом српском језику (НССУВД 1988; 2003; 2004; 2005).

Потреба за описом и стандардизацијом терминологије, те израдом специјалног речника лингвистичких термина такође је истакнута у радовима објављеним у зборнику *Српска терминологија данас* (Пипер – Јовановић 2017). Тако В. Јовановић (2017), анализирајући српску терминологију у РСЛТ, констатује да и лингвистика, попут сваке науке, тежи да има уређен и прецизан терминосистем, јер само на тај начин она може испунити своје основне циљеве — омогућити што тачније разумевање проблема и појмова својствених науци о језику, а самим тим допринети и одговарајућој примени научних знања и термина у настави српског језика и образовном систему. Аутор, међутим, на основу сопственог вишегодишњег истраживачког рада у сфери терминологије и практичне терминологије, као и на темељу искуства термилошких истраживања у другим словенским срединама, истиче да „пут од израде, преко примене и употребе термина, па све до његове стандардизације у систему специјалних појмова дуг је и сложен” (Јовановић 2017: 253). Када је реч о српској лингвистичкој терминологији, В. Јовановић

² Терминологија као аутономна научна дисциплина у славистици и европској лингвистици уопште почела се развијати средином XX века, а томе је претходила вишедеценијска лексикографска пракса — рад на уобличавању терминосистема различитих струка и израда термилошких речника. Детаљније о развоју термилошке теорије и њеним дометима у нашој научној средини в. у Левушкина – Јовановић (2018).

навео је неке од разлога због којих су нормирање и стандардизација језичких термина дуго представљали изузетно сложен задатак. То су, између осталог, различита мишљења и ставови лингвиста о одређеним језичким појавама и појмовима, варијантност термина, вишезначност термина, термилошка синонимија, преузимање стране терминологије и њена адаптација и др. (Јовановић 2017: 254).

Имајући у виду перманентан развој науке о језику, како у словенском свету тако и у англосаксонској средини, те нове лингвистичке теорије које су обележиле половину столећа за нама (развој когнитивне лингвистике, социолингвистике, лингвокултурологије и др.), природно је да су се у срединама у којима су заживеле нове теорије почели употребљавати и преводити бројни нови лингвистички термини. Такав је случај и у српској науци о језику, а овај процес каткад је за последицу имао и неуједначеност употребе одређених термина, дивергентност појединачних јединица унутар терминосистема, њихово различито превођење и адаптацију у разним лингвистичким (универзитетским) центрима. Уз то, чињеница да су се лексикологија и дериватологија у србистици почеле формирати као посебне дисциплине тек од 70-их година XX века наовамо додатно је допринела појави обиља нових јединица у овим двама терминосистемама, односно иновативном разумевању и тумачењу неких постојећих појмова. Премда је наша термилошка лексикографија од тога доба изнедрила неколике приручнике чији су аутори тежили попису и опису релевантних лингвистичких термина, чини се да они данас не задовољавају потребе корисника, превасходно академске лингвистичке заједнице, али и шире.

Једно од најважнијих питања које се поставља при планирању сваког лексикографског дела, па тако и речника лингвистичких термина, јесте питање извора који ће се користити приликом прикупљања грађе за речник и његове израде. Отуда се овог питања дотичу и аутори радова посвећених анализи досадашњих термилошких речника код нас, те проблему изостајања стандардизације лингвистичких термина у савременој србистици и неопходности израде новог специјалног термилошког речника (Драгићевић 2003; Јовановић 2017; Јовановић – Левушкина 2020; Слијепчевић Бјеливук 2022). Истраживање В. Јовановића и Р. Левушкине показује на који начин и у којој мери РСАНУ (превасходно његова предстојећа дигитална верзија), као дескриптивни речник тезаурусног типа који описује и термилошку лексику — може послужити као одговарајућа база при изради речника српских лингвистичких термина. Настојећи да у овом раду укажу на различите проблеме који се нужно јављају при осмишљању

концепције лингвистичког термилошког речника, аутори закључују да је, у погледу макроструктуре таквог дела, РСАНУ релевантан понајпре као помоћни извор. Материјал који се екстрахује из овог тезауруса неопходно је допуњавати грађом из специјалних речника лингвистичких термина на српском језику, као и грађом ексцерпираном из новије лингвистичке литературе (Јовановић – Левушкина 2020: 727). У вези с релевантним изворима за нови термилошки лингвистички речник, аутори констатирају да ни описни речници ни раније објављени специјални лингвистички појмовници, имајући у виду време публикација, нису у довољној мери актуелни, односно, не представљају новију лингвистичку терминологију. Стога је једна од закључних препорука аутора била да се при формирању корпуса за савремени лингвистички термилошки речник материјал ексцерпира и из одговарајућих монографија из области лингвистике, као и из реномираних научних часописа, али да приликом одабира термина морају бити узети у обзир и временски критеријум, тј. задржавање, прихватање и шира заступљеност неке термилошке јединице у нашој научној средини (Јовановић – Левушкина 2020: 728).

Анализом лингвистичких термина обрађених у ранијим термилошким речницима, приручницима и енциклопедијама може се доћи до увида о добрим методолошким поступцима и пракси коју би требало наставити, али и до увида о мањкавостима које би ваљало превазилазити у даљој лингвистичкој терминологији. То на репрезентативан начин показује Р. Драгићевић (2003) проучавајући термине из области лексикологије обрађене у МЗ. Ово истраживање, те ауторкина исцрпна дискусија о појединачним терминима, као и о ужим подсистемима унутар лексиколошког терминосистема у МЗ — доносе значајне смернице за обраду јединица из ове сфере у будућим термилошким речницима. Приказ неких недоследности, неуједначености и непрецизности у дефинисању јединица из појмовно-термилошког апарата лексикологије у овом енциклопедијском лексикону послужио је ауторки, с једне стране, да укаже на то како би поједине термине требало убудуће обрађивати, као и којим би терминима требало допунити лексиколошку терминологију потоњих лингвистичких речника, али јој је, с друге стране, омогућио и да прикаже зачетке развоја српске лексикологије, њена достигнућа и статус као лингвистичке дисциплине у време када је МЗ објављен.

1.3. О досадашњим речницима лингвистичких термина у српској лексикографији

У сербокроатистичкој³ лексикографској пракси, како констатује В. Јовановић, „било је мање или више успешних подухвата у области лингвистичке терминологије лексикографије, али они данас, услед протока времена и развоја саме науке, траже ревизију и надградњу” (Јовановић 2017: 254). Свега је неколико публикација које су у целости посвећене попису и дескриптивном тумачењу целокупног фонда лингвистичких термина актуелних у нашој научној средини у периоду израде тих лексикографских дела. То су ЕРЛН из давне 1969. године у два тома; затим приручник МЗ из 1972. године и, најмлађи, ГЛП из 2011. године. Прва два речника потичу из времена сербокроатистичког развоја наше лингвистичке терминологије, имају енциклопедијски карактер описа и већ су више од пет деценија у употреби као академски приручници, неизоставни у научним истраживањима и објашњењима лингвистичких појмова. Уистину, тако је онда када нам је потребан елемент из термиолошког апарата који ове публикације покривају, односно који је у њима могуће наћи с обзиром на време објављивања и дотадашња достигнућа науке о језику. ГЛП замишљен је био више као наставно-научна публикација, тачније проистекао је из ауторкиног искуства у универзитетској настави и из жеље да се ученицима и студентима олакша усвајање градива из граматике српског језика, односно да презентација тог градива будућим наставницима буде осавремењена и усклађена са новијим лингвистичким сазнањима.

Напомињемо да се наводе и узимају у обзир само термиолошки лингвистички речници у којима је заступљен дескриптивни начин дефинисања појмова, који су резултат српске лексикографске праксе и претендују да имају академски карактер и употребу. Отуда се у контрастивној анализи не осврћемо на обраду одређених појмова у постојећем школском приручнику (Вуксановић 2003), затим у вишејезичном (српско–француско–енглеско–немачком) речнику без појмовног одређења термина (Ђокић 2004), као ни у преведеном делу (KISTAL 1999) који није резултат домаће терминографске праксе и не репрезентује појмовно-термиолошки апарат карактеристичан за србистику. Термини који су у употреби у савременој

³ Под сербокроатистичком лексикографском праксом подразумевају се речници који су израђивани и публиковани у СФРЈ, као речници српскохрватског језика. Након распада Југославије, српска и хрватска термиолошка лексикографија развијају се засебно и у овом истраживању, за период од 90-их година XX века наовамо, узимају се у обзир само српски термиолошки речници и појмовници, тачније само ГЛП, као једино дело које је у целости посвећено попису и опису лингвистичких појмова релевантних у србистици.

српској лингвистици регистровани су и у РСЛТ, али су посматрани у ширем, славистичком и општелингвистичком термиолошком контексту и нису описно дефинисани, већ се за сваки регистровани термин дају преводни еквиваленти.

Имајући у виду карактер и године издања поменутих речника и приручника, јасно је да су онлајн РЛТ и РСЛТ били неопходни — превасходно лингвистичкој научној заједници, али и просветним радницима, студентима србистике и филолошких наука уопште, као и ученицима приликом усвајања градива из матерњег језика. Лингвистички термини обрађени у овим речницима сведоче о развоју и унапређивању језичких сазнања у деценијама за нама. У поменутих трима њиховим претходницима, али и неспецијализованим речницима и енциклопедијама у које улази и лингвистичка терминологија — изостају бројни нови термини, подаци о распрострањености тих термина, њиховој варијантности и сл., те је циљ при изради РЛТ и РСЛТ био и да се ти недостаци превазиђу (Слијепчевић Бјеливук 2022: 150).

2. Извори, макро и микроструктура РЛТ и РСЛТ

Као основни извори за сачињавање списка лингвистичких појмова који ће бити описани у РЛТ и РСЛТ, а који су уједно и полазни извори за прикупљање грађе, уз ЕРЛН, МЗ послужили су речници Д. Кристала (KISTAL 1999) и Ј. Вуксановића (2003), као и дело А. Белића и С. Ившића (1932), потом описни речници и енциклопедије (РСАНУ; РМС; СЕ), те граматике и синтетске монографске публикације (Станојчић–Поповић 2020; Пипер–Клајн 2014; Ивић 2005; Пипер 2018; Драгићевић 2007; Ковачевић 2000; Тошовић 2002). Ту су и бројне монографске публикације посвећене ужим питањима из сфере одређених лингвистичких дисциплина, неретко проистекле из магистарских и докторских дисертација српских лингвиста; затим речници лингвистичких термина карактеристичних за друге научне средине (руску, пољску, чешку науку о језику, те славистику уопште) и бројне друге публикације (в. о томе Слијепчевић Бјеливук 2022: 152–153).

Сваки обрађивач који ради на РЛТ и РСЛТ даље је, у складу са својом сфером интересовања и ужим компетенцијама, проширивао — како списак одредница везаних за одређену област, тако и списак литературе неопходне да се одређени термин опише у складу са савременим лингвистичким знањима и најновијим увидима српских лингвиста, слависта, те достигнућима англосаксонске лингвистике о одређеним језичким појавама, што имплицира да су описи појединих одредница заправо праве мале лингвистичке студије.

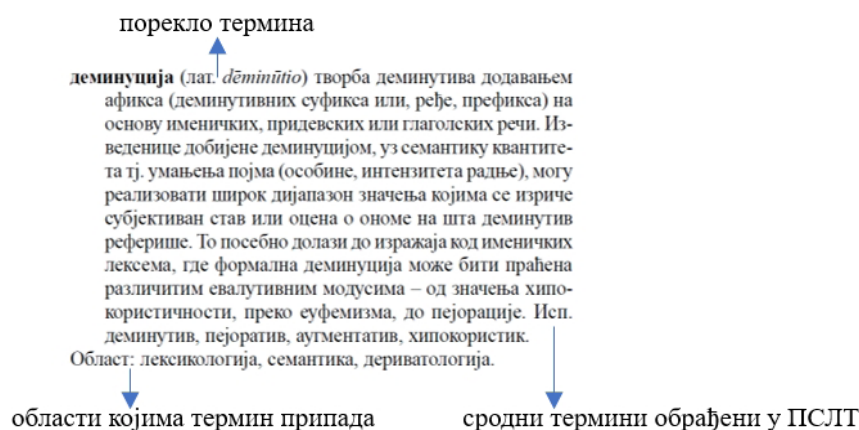
У предговорима РЛТ и ПСЛТ, као и у раду у којем се износи концепција дела (Слијепчевић Бјеливук 2022) С. Слијепчевић Бјеливук, главни уредник ових двају речника, детаљно је представила и описала припремне фазе пројекта *Израда речника лингвистичких термина*, и то: припрему пројектне документације, осмишљање концепције обеју публикација, фазе ексерпције грађе, податке о броју ексерпираних термина, начинима њихове обраде и принципу израде двају речника (од центра ка периферији), те састављање упутстава и смерница ауторима за приступ обради термина и др. Отуда, а имајући у виду и наш главни циљ у овом раду — осврт на *иновације* у обради лингвистичке терминологије — овом приликом не описујемо детаљно концепцију и фазе у изради РЛТ и ПСЛТ, али се укратко осврћемо на неке значајне формално-техничке специфичности двају нових термилошких речника, које се тичу њихове структуре и односа према кориснику. Пошто су посредни електронски речник и штампани термилошки приручник, природно је да се разликује организација термина у њима, дакле макроструктура ових лексикографских дела, могућност њихове примене и претраге, као и микроструктура речничког чланка, тј. распоред информација у њему.

У ПСЛТ дат је азбучни списак одредница, а на крају речничког чланка налазе се значајна испоређења и наведене су области којима одређени термин (појам) припада, што кориснику омогућава тематско повезивање и разумевање неког лингвистичког термина унутар ширих и ужих терминосистема (уп. *Извод 1*). У складу са концепцијом двају приручника и њиховом наменом, коју је дефинисао главни уредник, ПСЛТ доноси богату морфолошку и синтаксичку терминологију, јер је и намењен широком кругу корисника, те највише покрива терминосистеме чије су јединице заступљене током целокупног школовања (Слијепчевић Бјеливук 2023: 11). Наравно, прецизност, поузданост, богатство и спектар информа-

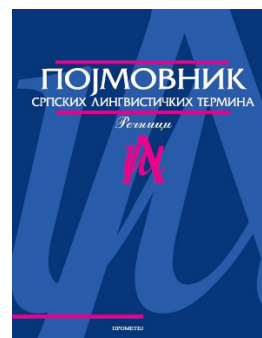
ција у речничком чланку, као и списак литературе на крају књиге — сведоче о томе да је намењен и за академску примену, и то за истраживаче који посежу за тумачењем различитих појмова у свим областима науке о језику (уп. *Приказ 1*).

Електронски РЛТ двоструко је организован — азбучно, али и према тематским областима (уп. *Приказ 2*; *Приказ 3*). У њему су анотирани сви термини који се употребљавају и у речничком чланку, те линк води до речничког чланка у ком су они обрађени. Списак додатне литературе, коришћене уз обавезне изворе за опис сваког термина, даје се у РЛТ после описа, пошто уштеда простора у електронском речнику није била неопходна. То додатно помаже кориснику, посебно истраживачима који се о значењу и употреби одређеног термина, те проблематици везаној за појаву њиме означену — могу додатно информисати (уп. *Извод 2*).

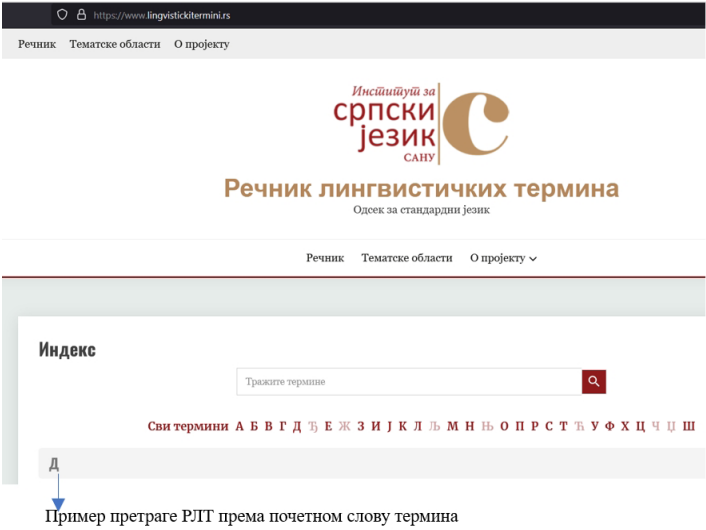
На плану микроструктуре, РЛТ и ПСЛТ одликују се кохерентном организацијом речничког чланка, који има обавезне елементе, неовисно од терминосистема ком припада појединачна обрађена јединица. У обема публикацијама то су одредница — термин, етимолошки подаци о термину, тј. објашњење његовог порекла, описна дефиниција термина, као и термилошки синоним, односно варијантни термини (уколико постоје). Упркос концепцијским разликама између ових двају речника, те другачијим могућностима које штампани приручник и електронска база нуде кориснику, ове кључне информације о значењу конкретног лингвистичког појма како у РЛТ, тако и у ПСЛТ чине стабилан део речничког чланка. Заједничка им је и илустративност, те се тежило (где год је то било могуће и потребно) да описане појаве и појмови у оба речника буду репрезентоване одговарајућим примерима језичке реализације.



Извод 1. Речнички чланак одреднице *деминуција* у ПСЛТ.



Приказ 1. Насловна страница ПСЛТ.



Приказ 2. Почетна страница РЛТ.

Д			
две тачке	двојезичност	двојина	двотачка
деантропонимизација	девербатив	деминутив	деминуција
деназализација	деноминал	денотат	дентал
депенденцијална граматица (граматика зависности)	дериват	дериватологија	деривација
дефективност	десигнат	десупстантив	детерминација
диграфија	диглосија	диграм	диграф
дијалектологија	дијакритички знак	дијалекат	дијалектизам
	дијалектолошка картографија	дијасистем	дијахронија
		дијахронијска (историјска) лингвистика	директни говор
дистинктивна обележја	дистинкција	допуна	дисимилација

Приказ 3. Претрага термина у азбучној организацији у РЛТ.

деминуција

деминуција (лат. *diminutio*) творба деминутива додавањем афикса (деминутивних суфикса или, ређе, префикса) на основу именских, придевских или глаголских речи. Изведенице добијене деминуцијом, уз семантику квантитета тј. умањења појма (особине, интензитета радње), могу реализовати широк дијапазон значења којима се изриче субјективан став или оцена о ономе на шта **деминутив** реферире. То посебно долази до изражаја код именских **лексема**, где формална деминуција може бити праћена различитим евалуативним модусима – од значења хипокористичности, преко еуфемизма, до пејоративе. Исп. **деминутив**, еуфемизам, **пејоратив**, **аугментатив**, **хипокористик**.

Литература:

Augustyn R., Onieška A., „Irony behind diminutives: a cognitive linguistic analysis of popular technical terms”, *Lublin Studies in Modern Languages and Literature*, Issue No. 35, 31–49, 2011.

Веласовић Станковић, Драгана, „Деноминални деминутиви и аугментативи – значење и творба”, *Научни саставак слависта у Вукове дане*, 36/1, 387–403, 2007.

Веласовић Станковић, Драгана, *Речи субјективне оцјене у настави српског језика и књижевности*, Београд: Филолошки факултет, 2011.

Гришак, Ирена, „О неким особеностима деминуције”, *Јужнословенски филолог*, LI, 1–30, 1995.

Јовановић, Владан, „Неки аспекти прагматичке употребе деминутивних **лексема**”, *Наш језик* XXXVI/1–4, 2005, 100–103.

Јовановић, Владан, *Деминутивне и аугментативне измене у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2010.

Јовановић, Јована, „Компонента величине као мотиватор погрдног или афирмативног значења **лексема** којима се именује човек”, у: Билана Милић Илић, Весна Лошчевић (ур.), *Зборник са научне конференције Језик, књижевност, значење: Језичка истраживања*, Ниш: Филозофски факултет, 2016, 113–129.

Јовановић, Јована, *Лексика погрдног значења у именовачку човека у српском језику*, необјављена докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет, 2018.

Jurafsky, Daniel, „Universal Tendencies in the Semantics of the Diminutive”, *Language*, Vol. 72, No. 3, 533–578, 1996.

Клијић, Иван, *Творба речи у савременом српском језику: други део. Суфиксација и конверзија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2003.

Клијић, Иван, Милан Шива, *Велика речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометей, 2012.

Торчић, Божко, „Деривациони појмовни апарат у српском језику”, *Српски језик*, VII/1–2, 195–204.

Šipka, Danko, *Osnovi leksikologije i gradnih disciplina*, Novi Sad: Matica srpska, 2006.

Црвене речи у дефиницији су хиперлинковане и воде ка тим терминима у РЛТ.

Референце у РЛТ испод дефиниције

Извод 2. Термин деминуција у РЛТ.

2.1. Ужи терминосистеми унутар РЛТ и ПСЛТ

У РЛТ и ПСЛТ заступљени су лингвистички термини из следећих области науке о језику: акцентологија, дериватологија, дијалектологија, историја језика и етимологија, лексикологија, морфологија, ономастика, општи лингвистички појмови, правопис, синтакса, фонетика. Како у предговору ПСЛТ наводи С. Слијепчевић Бјеливук (2023: 10–11), принцип обраде термина током израде ПСЛТ кретао се од центра ка периферији, а за потребе пилот-пројекта (електронске базе, која је затим прерасла у РЛТ) најпре је обрађено око 250 термина из граматике, лексикологије и семантике, опште лингвистике и дијалектологије, при чему су се испрва обрађивали кључни термини унутар ужих терминосистема, а потом су се проширивали ка мање фреквентним или мање уобичајеним терминима. Нису, међутим, све области једнако заступљене у овим двама речницима, на шта је утицало више фактора и уредничких одлука. На пример, у ПСЛТ уопште нису уврштени термини својствени неким лингвистичким дисциплинама, јер је ова публикација намењена ширем кругу корисника и покрива појмовно-терминолошки апарат неопходан у настави српског језика, током школовања на различитим образовним нивоима — основношколском, стручном средњошколском, гимназијском, факултетском. Отуда су из ове публикације доследно изостављени ономастички термини (Слијепчевић Бјеливук 2023: 11), али и бројни термини из области стилистике, фразеологије, анализе дискурса и других лингвистичких дисциплина чији садржај махом превазилази оквир планираних наставних програма. С друге стране, РЛТ састоји се од електронске базе, што омогућава да се публикација, у складу с динамиком коју утврђује уредник, редовно ажурира и отуда допуњава новим јединицама својственим одређеној области, али и целокупним терминосистемама.

2.2. Неке иновације унутар ужих терминосистема у РЛТ и ПСЛТ

Као специјални академски речници лингвистичких термина, РЛТ и ПСЛТ претендују да успешно превазиђу озбиљан недостатак описа и стандардизације термина из сфере дериватологије, приметан у свим досадашњим приручницима овог типа у србистички. Наиме, развој дериватологије и новији увиди српских лингвиста о творби речи могу се пратити у обради дериватолошких термина у овом речнику и представљају значајан допринос нашој лингвистичкој терминологији, јер је ова област недовољно заступљена у прегледаним приручницима (ЕРЛН; МЗ; ГЛП). Тако дериватолошки терминосистем у РЛТ

броји преко 70 јединица, при чему се, осим термина којима се означавају творбене морфеме или творбени начини (нпр. *префикс*, *суфикс*, *извођење*, *композиција*, *суфиксација*), а који постоје и у досадашњим речницима лингвистичких термина, у овом речнику могу наћи протумачени релевантни појмови који су тековина новијих истраживања и запажања еминентних стручњака у овој области, попут термина *творбени тип*, *творбена категорија*, *творбени модел*, *творбени ланац*, *творбено значење* и др.⁴

Уколико у србистичкој и светској литератури постоје различита тумачења и неки опречни ставови у тумачењу лингвистичких појмова, аутори РЛТ и ПСЛТ, у одређеним случајевима, опредељују се да ту појмовно-терминолошку дивергентност представе у речничком чланку (нпр. различита тумачења лексичких односа попут *синонимије* или *паронимије*; различита тумачења појмова из сфере урбане дијалектологије и социолингвистике, као што су *коине* и *вернакулар*; па све до кључних појмова из области дериватологије, као што су *префиксација*, *деривација* итд.).

3. Лексикологија у РЛТ и ПСЛТ — концепирање лексиколошког терминосистема, извори и формирање корпуса

Како је у Уводу већ напоменуто (в. 1.2), термини из области лексикологије који су регистровани и описани у МЗ били су предмет истраживања Р. Драгићевић (2003). Један од циљева ауторкине анализе био је да укаже на добре методолошке поступке и решења примењена у овом приручнику, као и да — кроз тумачење појединих дефиниција, те дискусију о непрецизностима и недоследностима у представљању лексиколошких појмова — покуша дати смернице које би требало следити у даљем опису лексиколошког терминосистема у сличним публикацијама. Увиди изнети у овом чланку (Драгићевић 2003: 72–80) били су веома значајни ауторском тиму који израђује РЛТ и ПСЛТ приликом превазилажења неких проблема у дефинисању појмова из области лексикологије. Будући да је до сада обрађен само део планираних одредница, сва је прилика да ће се нека сугерисана решења, као и предлози за појединачне јединице из те сфере србистике које треба обрадити у терминолошком речнику овог типа, узимати у обзир и у даљем раду на РЛТ.

⁴ О проблемима у дериватолошкој терминологији, о варијантностима и вишезначности термина, те неуједначеној употреби истих јединица у различитим значењима писао је у више наврата Б. Ћорић, а од посебног значаја за попис, опис и стандардизацију термина који се тичу творбе речи у српском језику јесте његова монографија (Ћорић 2008), превасходно прво поглавље („Појмовно-терминолошки апарат”).

С циљем да се ваљано осмисли и конципира ужи терминосистем лексикологије у РЛТ и ПСЛТ, било је неопходно најпре сагледати који су се појмови нашли у досадашњим лингвистичким терминолошким речницима и појмовницима, као и како су они у тим публикацијама представљени. Даље, требало је одабрати и релевантну литературу (монографске публикације и појединачне радове објављене у зборницима и научним часописима од 70-их година XX века наовамо), на основу које ће се, с једне стране, формирати списак кључних појмова карактеристичних за савремену лексикологију (списак потенцијалних одредница), те из које ће се, с друге стране, претети грађа, информације за тумачење тих појмова. Уредник и ауторски тим који ради на РЛТ и ПСЛТ имали су унеколико лакши задатак када је у питању лексиколошки терминосистем у односу на неке друге области науке о језику, јер постоје две монографске публикације које заправо представљају универзитетске уџбенике за ову област. Монографија Р. Драгићевић (Драгићевић 2007) послужила је отуда и као један од обавезних извора за ексерпцију грађе за РЛТ и ПСЛТ у припремним фазама пројекта (в. Слијепчевић Бјеливук 2022: 152), а корпус прикупљених термина допуњаван је затим и захваљујући регистрима појмова у монографијама (Гортан-Премк 2004; Ђирка 2006; Драгићевић 2010; Драгићевић 2018; Радовић Тешић 2009) итд. Сва ова и бројна друга дела релевантна за српску лексикологију уједно су донела обиље информација о разним појмовима и појавама у вези са којима каткад постоје и опречни ставови лексиколога. Отуда је при дефинисању термина било неопходно проучавати литературу, синтезирати грађу и закључке лингвиста о појединим темама и све то представити у речничком чланку у РЛТ и ПСЛТ. Чини се да у дефинисању јединица појмовно-терминолошког апарата лексикологије и семантике понајбоље долазе до изражаја напомене уредника С. Слијепчевић Бјеливук у предговору ПСЛТ, које се тичу асиметрије у погледу дужине речничког чланка у овој публикацији. Наиме, приметно је да су термини из области лексикологије у овим двама речницима значајно обимнији у односу на претходне терминолошке речнике у нашој средини, јер неретко доносе дивергентне увиде и различите погледе лингвиста на језичку проблематику:

Трудили смо се да сваком термину посветимо онолико простора колико његова комплексност захтева [...] Неуслађености у разним областима условиле су трагање за различитим лексикографским, али и научним решењима (Слијепчевић Бјеливук 2023: 18).

3.1. Термини из области лексикологије у РЛТ и ПСЛТ

Укупно узевши, у ПСЛТ и РЛТ, полуенциклопедијским приступом, описано је око 90 различитих

лингвистичких појмова који у ширем смислу припадају појмовно-терминолошком апарату лексикологије и семантике.⁵ У ПСЛТ регистровано их је 65, а у РЛТ (до последњег ажурирања 1. јануара 2024. године) — око 50. То су термини којима се именују јединице лексикона — с различитих аспеката и према разним критеријумима (нпр. *архаизам*, *индивидуализам*, *лексема*, *неологизам*, *шермин*, *хипокористички* итд.); термини који служе за номинацију односа међу јединицама лексикона и појединачних јединица у том односу (нпр. парадигматском — *антионим*, *синоним*, *синонимија*, *хомонимија* итд.); термини који се тичу лексичког значења, његове структуре и начина анализе, као и семантичких механизма који омогућавају усложњавање значења, при чему су у РЛТ и ПСЛТ примењени и новији когнитивистички и лингвокултуролошки погледи на лексичку семантику, те формирање значења у ширем смислу (*генотип*, *експресивност*, *конотација*, *компоненцијална анализа*, *полисемија*, *метафора*, *синегдоха*); затим термини из сфере лексикографије с металексикографијом (*квалификаџор*, *лема*, *огредница*), неки термини у којима се лексикологија преплиће с дериватологијом (*ауџментација*, *калк*, *номинација*, *хибрид*), ономастиком (*антиројонимизација*, *џојонимија*, *фџиџоним*), те историјом језика (*славенизам*, *џосрбица*, *славеносрбизам*) и др.

У ПСЛТ обрађени су, азбучним редом, следећи термини из сфере лексикологије:

антоним, архаизам, асоџијативно значење, асоџијативно поље, аугментатив, афективност, вербална асоџијација, вулгаризам, деминутив, деминуција, денотат/денотација, деплација, десигнат/десигнација, детерминатор, експресивност, енанџиосемија, епоним, еталон, индивидуализам, језичка слика света, калк, квалификатор, колективна експресија, компонентџална анализа, конотација, лексема, лексика, лексикографија, лексикологија, лема, лематизација, ментални лексикон, меронимија, метафора, метафџонимија, метонимија, неологизам, номинација, одредница, оџионализам, основни облик, пароним, паронимија, пејоратив, платисемија, позајмљеница, полисемија, посрбица, реч, семантика, симилисемија, синегдоха, синестезија, синоним, синонимија, славенизам, славеносрбизам, таксонимија, термин, фемининум, хипокористик, хипонимија, хомонимија.

РЛТ региструје следеће термине који покривају појмовно-методолошки апарат лексикологије као језичке дисциплине:

⁵ У текућим и предстојећим фазама израде РЛТ планирано је допуњавање ужих терминосистема лингвокултурологије и когнитивне лингвистике као новијих, самосталних лингвистичких дисциплина. Будући да се бројним терминима карактеристичним за ове области науке о језику заправо описују појаве које се тичу лексике, односно семантичких особности лексема као јединица лексикона (начини на које се формира или усложњава њихово значење, културни и когнитивно-психолошки концепти оличени у лексиси) — они уједно представљају и термине лексикологије.

антоним, архаизам, асоцијативно значење, асоцијативно поље, аугментатив, вербална асоцијација, вулгаризам, деминутив, деминуција, денотат, десигнат, експресивност, епоним, еталон, индивидуализам, језичка слика света, колективна експресија, компоненцијална анализа, конкорданција, конотација, лексема, лексика, лексикографија, лексикологија, лема, лингвокултурологија, ментални лексикон, метафора, метафонијација, метонимија, неологизам, одредница, околионализам, пароним, паронимија, пејоратив, позајмљеница, полисемија, посрбица, синегдоха, синестезија, синоним, синонимија, славенизам, славеносрбизам, словенизам, термин, терминологија, хипокористик.

Циљ нам је да у овом делу рада компаративном анализом терминосистема лексикологије у РЛТ и ПСЛТ у односу на ЕРЛН, МЗ и ГЛП покажемо иновативност нових двају терминолошких речника када је у питању ова област. Запажамо да се иновације могу сагледавати на два нивоа — 1) кроз термине који су у РЛТ и ПСЛТ забележени и описани први пут у речницима овог типа у нашој средини, као и 2) кроз термине који су већ представљани у неком од ранијих приручника, али су у међувремену лексиколози дошли до нових сазнања, те се разликују начини обраде појма, прецизност, ширина и спектар информација које се у опису неке појаве дају.

Међу терминима који су у РЛТ и ПСЛТ регистровани и описно дефинисани први пут у нашој лингвистичкој терминологији — било због чињенице да су посредни неки појмови који су тековина млађих теорија (когнитивносемантичке, психолингвистичке, лингвокултуролошке), те их 70-их година, на пример, када су публиковани ЕРЛН и МЗ и није било могуће бележити и описивати, било због концепције и корисника којима су намењени, као ГЛП — јесу следећи:

асоцијативно поље, асоцијативно значење, вербална асоцијација, деплетија, еталон, индивидуализам, језичка слика света, колективна експресија, лематизација, лингвокултурологија, ментални лексикон, мероним, меронимија, метафонијација, околионализам, платисемија, посрбица, симилисемија, славеносрбизам.

Имајући у виду укупан број термина из области лексикологије у РЛТ и ПСЛТ, анализа показује да је чак 23% јединица у датом терминолошком подсистему у овим речницима први пут забележено и протумачено у српској терминолошкој лексикографији. Такав је случај с појмовима везаним за примену асоцијативне методе у језичким истраживањима (нпр. *вербална асоцијација*, *асоцијативно поље*, *асоцијативно значење*), затим с кључним појмовима у домену лингвокултуролошких истраживања (сам термин којим се именује научна дисциплина — *лингвокултурологија*, те термини *језичка слика света*, *колективна експресија*, *еталон*)⁶. Такође, први пут

су у терминолошким речницима у нашој средини регистровани неки термини који се односе на различите типове вишезначности у лексичком систему, односно на специфичне начине усложњавања полисемантичке структуре лексеме. Тако су у ПСЛТ регистровани и термини *илајисемија* и *симилисемија*, уз податке о њиховим творцима међу српским лингвистима, те разликама у моделима вишезначности коју репрезентују и одговарајућим примерима у речничком чланку за платисемичне и симилисемичне семантичке реализације.

3.2. Новија научна сазнања оличена у обради термина из сфере лексикологије у РЛТ и ПСЛТ и примери иновативних решења

Одређени број термина, посебно оних који се тичу полисемије јединица у лексикону и начина на који се формира, структурира и усложњава лексичко значење — протумачен је и у светлу новијих научних парадигми — превасходно когнитивне лингвистике. Тако се нпр. *метафора* и *метонимија* дефинишу и (1) са аспекта стилистике, те теорије књижевности — као стилско-изражајна средства, и (2) традиционално у лексикологији — као лексички механизми полисемије, и (3) као механизми мишљења, виђени тако из визуре антропоцентричне парадигме, односно когнитивне семантике, а тумаче се и у светлу теорије појмовних интеграција, у оквиру термина *метафонијација*.

Ни у једном досадашњем терминолошком речнику лингвистичких појмова *метафора* није представљена тако да се репрезентује сложеност овог појмовно-језичког механизма и могућност његовог сагледавања и тумачења са трију различитих аспеката, при чему сваки од њих само осветљава различите манифестације истог процеса (Драгићевић 2010: 147–148). Имајући у виду да се зачетком концептуалне теорије метафоре сматра Лејкофова и Џонсонова књига првобитно објављена 1980. године (в. LAKEOFF – JOHNSON 2003), у којој се први пут о метафори говори као о једној од карактеристика свакодневног говора, тј. механизму мишљења, природно је да ни у ЕРЛН, објављеном поткрај 60-их година XX века, ни у МЗ овакав приступ није могао бити заступљен. У оба приручника, међутим, изостаје и јасно појмовно одређење термина *метафора* са аспекта лексикологије, тачније представљање метафоре као лексичког механизма вишезначности. ЕРЛН о *метафори* говори искључиво као о тропу, стилској фигури, констатујући да је то „језички израз који има пренесено

личност, лингвокултура, теорија језичке личности, аксиологема, лингвокултурална личност, стереотип, прецедентни текст и др.).

⁶ Наредно ажурирање РЛТ донеће и термине из области лингвокултурологије који су већ у завршној фази обраде (нпр. *језичка*

značenje”, односно, „upotreba riječi u prenesenom značenju u svrhu određivanja nekog predmeta ili pojave slične s njim u pojedinim crtama ili stranama”. На сличан начин, из визуре „преношења значења”, метафора се тумачи и у МЗ, премда се у овом приручнику региструје и њено постојање у свакодневном говору, те налазимо да је посреди „reč ili skup reči koji su upotrebljeni sa prenesenim značenjem”, те да

[j]ezik stvara metaforu tako što se u osnovnom značenju jedne reči i izraza izdvaja neka od osobina koja se vidi u drugom kakvom pojmu ili pojavi [...] Tako se, npr., i u svakodnevnom govoru reči: *noga, zub, [...] gristi, jesti, piti, [...] zlatan, srebrn* itd. upotrebljavaju i u pravom značenju i u prenesenom (МЗ).

Такође, истиче се поетска функција метафоре и даје нарочит простор у речничком чланку њеном тумачењу као стилско-изражајног средства.

Анализирајући терминосистем лексикологије у МЗ, већ се Р. Драгићевић (2003: 76) посебно осврнула на проблематично разумевање лексичког значења у овом приручнику и дефинисање неких појмова, па и *метафоре* путем могућности „преношења значења”, будући да нема говора о преношењу значења, већ искључиво о преносу имена појма. Исто важи и за опис термина у ЕРЛН. Коначно, и у ГЛП, метафора се дефинише као „универзални језички механизам при коме су реч или синтагма именовани у пренесеном значењу заснованом на поређењу два различита појма по сличности”. Дакле, ни у овом приручнику нема говора о метафори као когнитивном механизму, чије се језичке реализације остварују и у лексичком систему — кроз полисемију лексеме, и у књижевном тексту — кроз онеобичавање израза. Отуда је приступ обради овог термина у РЛТ и ПСЛТ, те богатство и спектар информација, односно примера које доноси речнички чланак у оба приручника — иновативан и усклађен са савременим погледима у лингвистици.

Као нарочито важан издваја се иновативан начин термилошке обраде одређених типова лексема — тзв. речи субјективне оцене, *пејоратива* или *деминутива*, који се не посматрају само кроз призму афиксалне деривације, као суфиксалне изведенице, већ се, у светлу новијих истраживања, третирају као шире лексичко-семантичке категорије. Представљамо овде, из сфере наше најуже компетенције, и пример обраде термина *пејоратив* у РЛТ и ПСЛТ, компаративно-контрастивном анализом указујемо на предности термилошког приступа његовој обради у односу на досадашње речнике и појмовнике лингвистичких термина и тиме, посредно, представљамо фазе у методологији израде речничког чланка у двама новим речницима.

У ЕРЛН под *пејоративом* се подразумева „pejorativna riječ, izraz ili element; naziv za pogrdna imena koja

se izvode od pridjevne osnove osobitim nastavcima; oblik riječi koji znači preziranje, koji ima pogrdno značenje, npr. da je nešto nezgrapno, ružno i sl.”. Аутор овог лексикона даје и прототипичне примере за овај тип лексема: „Takvi su mnogi augmentativi, npr. glavurda — ili deminutivi, npr. čovečuljak”. Очигледно је да аутор посматра пејорацију превасходно кроз призму деривације, и то суфиксације, наводећи речи субјективне оцене као уобичајене репрезентанте пејоративних лексема и указујући на то да је „davanje ružnijeg smisla nekoj riječi pogrdnih (pejorativnih) sufiksa”. И у МЗ *пејоратив* се дефинише као „ružna, pogrdna reč koja se izvodi dodavanjem posebnih nastavaka na opšti deo druge reči”. У оквиру одреднице наводе се затим примери пејоративних лексема, и то: „glavurda, nožurda, ručurda; nožina, volina; ručetina; ručurina, zgradurina, ženturina i sl.”, на основу којих аутори констатују да „sve reči ovoga tipa, isto kao i deminutivi, augmentativi i hipokoristici [...] pripadaju grupi izvedenih reči subjektivne ocene” (МЗ). Више од 40 година касније, у ГЛП, *пејоратив* је описан на сличан начин, као „погрдна реч изведена обично аугментативним суфиксима: женетина, ножурда, волина итд.”.

Дакле, у сербокροатистичким и српским појмовницима лингвистичких термина, пејоратив се до РЛТ и ПСЛТ доследно третирао као продукт афиксалне деривације, тј. као суфиксална изведеница субјективне оцене. Овакав приступ лексичкој пејорацији не изненађује, будући да је заступљен и у настави српског језика, односно у школским уџбеницима, у којима се пејоративи традиционално помињу скупа с аугментативима, односно, деминутивима и хипокористичима — с друге стране (Јовановић 2018: 5). При томе се пренебрегава далеко шира примарна дефиниција, по којој је пејоратив „riječ, izraz ili element [...] koji znači preziranje, koji ima pogrdno značenje” (ЕРЛН).

У РЛТ и ПСЛТ приликом обраде термина *пејоратив*, посегли смо за резултатима релевантних лингвистичких истраживања из ове области — како за резултатима до којих се дошло у проучавању експресивне лексике уопште (Телија 1986; Ристић 2004), евалутивних модуса именица које су производ модификационих творбених процеса аугментације и деминуције (Јовановић 2010; Вељковић Станковић 2011), афективне лексике, семантичких компонената оцене (Телија 1986; Арутюнова 1988), емосема (Шаховскиј 1994), те конотације као макрокомпоненте у структури лексичког значења (Ахманова 1966), тако и за резултатима из наших истраживања лексичке пејорације (Јовановић Ј. 2018; 2021), а све то да бисмо дошли до одговарајућег описа *пејоратива* у новим термилошким речницима РЛТ и ПСЛТ. У обема публикацијама *пејоратив* се дефинише као:

реч или израз који има погрдно, депрецијативно значење засновано на конотативној макрокомпоненти у семантичкој структури лексеми; лексичка јединица којом се реферише на нешто са негативном експресивно-емоционално-вредносном конотацијом, детериоратив.

У складу с полуенциклопедијским приступом обради термина, у речничком чланку затим је указано на начине формирања пејоративног значења, односно могућности да пејорација буде резултат афиксације или семантичке деривације, уз одговарајуће примере за различите типове пејоратива у српском језику.

Поступци у обради термина *мешафора* и *пејоратив*, односно делови дефиниција и речничких чланака у којима су описани — овде су дати само као илустративни примери који потврђују иновативност РЛТ и ПСЛТ у односу на досадашњу термилошку лексикографску праксу у србистици. Ови речници конципирани су са идејом да понуде корисницима све релевантне податке о значењу одређеног термина уопште, па и терминосистема савремене лексикологије и семантике. Рад на даљем попуњавању електронског РЛТ јединицама из ове области науке о језику и даље је у току и представља део дугорочног пројекта *Израда речника лингвистичких термина* у Одсеку за стандардни језик Института за српски језик САНУ.

4. Закључна разматрања

У раду су представљени и анализирани неки елементи концепције, методологије израде, макро и микроструктуре нових термилошких речника — РЛТ и ПСЛТ — који су настали као резултат пројекта *Израда речника лингвистичких термина*, покренутог 2021. године у оквиру Одсека за стандардни језик Института за српски језик САНУ. Циљ је био да се истакну иновације у српској лингвистичкој терминологији које су репрезентоване у овим двама лексикографским делима. Актуелност и репрезентативност ових речника у погледу пописивања и дефинисања лингвистичких термина огледају се у обради термилошких јединица које су карактеристичне за све дисциплине српске науке о језику. То је у раду илустровано већим бројем термилошких јединица које припадају различитим подсистемима унутар лингвистичке терминологије, а овом приликом дат је посебан осврт на терминосистем лексикологије.

У уводном делу рада приказани су најпре увиди и закључци релевантних истраживања које су српски лингвисти у протеклим двама деценијама посветили питањима лингвистичке терминологије, указујући на нужност дефинисања и уређивања појмовно-термилошког апарата српске науке о језику, односно, на потребу израде новог, савременог речника линг-

вистичких термина. Дискусија у аналитичком делу рада и представљање одређених термилошких решења примењених у РЛТ и ПСЛТ подразумевали су, с једне стране, осврт на запажања претходних истраживања о овом проблему, а с друге стране и компаративно-контрастивну анализу обраде лингвистичке терминологије у досадашњим речницима и енциклопедијама које постоје у нашој научној средини. При томе су истакнута два типа иновација које РЛТ и ПСЛТ доносе у српској лингвистичкој терминологији — и уопште узевши и, посебно, у погледу описа термина из сфере лексикологије и семантике. Утврђено је да постоји више десетина лексиколошких термина који су у овим двама речницима регистровани и описани први пут — како због чињенице да су посредни појмови који су тековина млађих теорија (когнитивносемантичке, психолингвистичке, лингвокултуролошке), те их у ранијим термилошким појмовницима и није било могуће бележити и описивати — тако и због концепцијских разлика међу приказаним речницима и одабира термина у њима према потребама корисника којима су (били) намењени. Такође, илустративним примерима начина дефинисања термина *мешафора* и *пејоратив*, показано је да су у обради терминологије из сфере лексикологије у РЛТ и ПСЛТ примењена и новија научна сазнања и теорије, те су отуда примењена другачија решења у односу на њихов лексикографски опис у ранијим речницима. Термилошке иновације, између осталог, огледају се у дефинисању неких појава које се односе на полисемију јединица у лексикону, начин на који се формира, структурира и усложњава лексичко значење. С тим у вези, констатовано је да су термини који већ постоје у претходним речницима овога типа, у РЛТ и ПСЛТ иновативно протумачени, у светлу новијих научних парадигми — превасходно когнитивне лингвистике.

Коначно, један од циљева овог истраживања био је да се научној јавности представе *Речник лингвистичких термина* и *Појмовник српских лингвистичких термина* као значајни резултати практичне термилошке лексикографије у нашој средини када је у питању опис и стандардизација лингвистичких термина. Наставак рада ауторског тима сарадника Института за српски језик САНУ на овом пројекту, под руководством С. Слијепчевић Бјеливук, подразумева не само даље попуњавање електронског речника терминима из различитих области науке о језику и припрему нових штампаних приручника него и праћење и превазилажење свих лексикографских и концепцијских проблема, те отклањање недостатака и неуједначености у обради термина, који се неминовно јављају у дугорочним пословима попут овог.

Напомена

Овај рад финансирао је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-66/2024-03/200174, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

Литература

- АРУТЮНОВА, Нина Давидовна (1988). *Типы языковых значений: Оценка, Событие, Факт*. Москва: Наука.
- БЕЛИЋ, Александар, Ивић Стјепан (1932). *Грамађичка терминологија*. Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије.
- ВЕЉКОВИЋ Станковић, Драгана (2011). *Речи субјективне оцене у настави српског језика и књижевности*. Београд: Филолошки факултет.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка (2004). *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна (2003). Лексикологија у Енциклопедијском лексикону *Мозаик знања* – Српскохрватски језик. *Научни састајанак славистиа у Вукове дане*, 32(3), Београд, 71–87.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна (2007). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна (2010). *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна (2018). *Српска лексика у прошлости и данас*. Нови Сад: Матица српска.
- ИВИЋ, Милка (ур.) (2005). *Синџакса савременог српског језика: простија реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.
- ЈОВАНОВИЋ, Владан (2010). *Деминутивне и аугментативне именице у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- ЈОВАНОВИЋ, Владан (2017). Српска терминологија у Речнику словенске лингвистичке терминологије из угла савременог стања српске лингвистике. У: Предраг Пипер, Владан Јовановић (ур.), *Словенска терминологија данас* (стр. 253–265). Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ.
- ЈОВАНОВИЋ, Владан, Левушкина, Руџица (2020). Електронска форма Речника САНУ као извор за израду речника српске лингвистичке терминологије. *Rasprave*, 46(2), 717–731.
- ЈОВАНОВИЋ, Јована (2018). *Лексика једног значења у именовању човека у српском језику* (необјављена докторска дисертација). Београд: Филолошки факултет.
- ЈОВАНОВИЋ, Јована (2021). Пејоративи у номинацији човека у српском језику. *Јужнословенски филолог*, 77(1), 127–161.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош (2000). *Стилистика и прамађичка стилистичка фиџура*. Крагујевац: Кантакузин.
- ЛЕВУШКИНА, Руџица, Јовановић, Владан (2018). Терминолошки речници на српском језику и у српској лингвистици крајем 20. и почетком 21. века. У: Викторија Иващенко (ур.), *Слов'янське термiнознавство кiнця ХХ – початку ХХI столiть*, Колективна монографiя членiв Термiнологiчноi комiсiї при Мiжнародному комiтетi славiстiв (стр. 529–543). Київ: Видавництво „Жнець”.
- МАЦАНОВИЋ, Ана (2018). *Српска језикословна терминологија у 19. веку*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- НССУВД (1988). *Научни састајанак славистиа у Вукове дане*, 17(2), Београд: МСЦ.
- НССУВД (2003). *Терминолошка стандардизација лингвистичког описа савременог српског језика. Научни састајанак славистиа у Вукове дане*, 32(3), Београд: МСЦ.
- НССУВД (2004). *Терминолошка стандардизација лингвистичког описа савременог српског језика (2). Научни састајанак славистиа у Вукове дане*, 33(3), Београд: МСЦ.
- НССУВД (2005). *Терминолошка стандардизација лингвистичког описа савременог српског језика (3). Научни састајанак славистиа у Вукове дане*, 34(3), Београд: МСЦ.
- ПИПЕР, Предраг, Јовановић Владан (2017). *Словенска терминологија данас*. Београд: САНУ – Институт за српски језик САНУ.
- ПИПЕР, Предраг, Клајн, Иван (2014). *Нормативна прамађичка српског језика (2. издање)*. Нови Сад: Матица српска.
- ПИПЕР, Предраг (ур.) (2018). *Синџакса сложене реченице у савременом српском језику*. Нови Сад – Београд: Матица српска, Институт за српски језик САНУ.
- РАДОВИЋ-ТЕШИЋ, Милица (2009). *С речима и речником*. Београд: Учитељски факултет.
- РИСТИЋ, Стана (2004). *Експресивна лексика у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- СЛИЈЕПЧЕВИЋ БЈЕЛИВУК, Светлана. Предговор. У: Светлана Слијепчевић Бјеливук, *Речник лингвистичких термина*. Београд: Институт за српски језик САНУ. <<https://www.lingvisticitermini.rs/predgovor/>>. [28. 8. 2024]
- СЛИЈЕПЧЕВИЋ БЈЕЛИВУК, Светлана (2022). Концепција Појмовника српских лингвистичких термина – изазови и могућа решења. У: Милош Ковачевић (ур.), *Актуелна ишћања лексикологије и лексикографије српског језика* (стр. 149–164). Андрићград: Андрићев институт.
- СЛИЈЕПЧЕВИЋ БЈЕЛИВУК, Светлана (2023). *Појмовник српских лингвистичких термина*, Предговор (стр. 7–20). Нови Сад: Прометеј.
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин, Поповић, Љубомир (2020). *Грамађичка српског језика за гимназије и средње школе (17. издање)*. Београд: Завод за уџбенике.
- ТЕЛИЈА, Вероника Николаевна (1986). *Коннотативни аспект семантики номинативних јединица*. Москва: Наука.
- ТОШОВИЋ, Бранко (2002). *Функционални стилови*. Београд: Београдска књига.
- ТОРИЋ, Божо (2008). *Творба именица у српском језику : одабране шеме*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- ШАХОВСКИЙ, Виктор Иванович (1994). Типы значений эмотивной лексики. *Вопросы языкознания*, 1, 20–25.
- *
- LAKEOFF, George, JOHNSON, Mark (2003). *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.
- ЅИРКА, Danko (2006). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska.

Лексикографски извори

- АХМАНОВА, Ольга Сергеевна (1966). *Словарь лингвистических терминов*. Москва: Издательство „Советская энциклопедия”.
- ВУКСАНОВИЋ, Јован (2003). *Школски речник језичких термина и јојмова*. Београд: Алтера.
- ГЛП: РАДОВИЋ ТЕШИЋ, Милица (2011). *Грамађички и лингвистички јојмовник*. Београд: Учитељски факултет.
- ЕРЛИН: SIMEON, Rikard (1969). *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb: Matica hrvatska.
- МЗ: PECO, Asim, STANOJČIĆ, Živojin (1972). *Enciklopedijski leksikon Mozaik znanja, Srpskohrvatski jezik*. Beograd: Interpres.
- ПСЛТ: СЛИЈЕПЧЕВИЋ БЈЕЛИВУК, Светлана (ур.) (2023). *Појмовник српских лингвистичких термина*. Нови Сад: Прометеј.
- РЛТ: *Речник лингвистичких термина*. Београд: Институт за српски језик САНУ. <<https://www.lingvisticitermini.rs/>>. [28. 8. 2024]
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Загреб, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XXI. Београд: Српска академија наука и уметности, Београд, 1959–.

PCJT: Jedlička, Alois (1977–1979). *Slovník slovanské lingvistické terminologie* / *Словарь славянской лингвистической терминологии* / *Dictionary of Slavonic Linguistic Terminology* I–II, Praha: Academia Praha.

CE: *Српска енциклопедија* 1–3. Београд – Нови Сад: САНУ, Завод за уџбенике, Матица српска, 2010–2018.

*

ĐOKIĆ, Nada (2001). *Rečnik lingvističke terminologije: srpsko-francusko - englesko - nemački* = *Dictionnaire de la terminologie linguistique* = *Dictionary of Linguistic Terminology* = *Wörterbuch der Linguistischen Terminologie*. Beograd: Mrlješ.

KRISTAL, Devid (1999). *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit.

Jovana Jovanović

The Dictionary of Linguistic Terms and the Glossary of Serbian Linguistic Terms: Innovations in Serbian Linguistic Terminography

(Summary)

The paper presents and analyzes certain elements of the concept, compilation methodology, macrostructure and microstructure of the *Dictionary of Linguistic Terms* and the *Glossary of Serbian Linguistic Terms* (ed. S. Slijepčević Bjelivuk) — new terminological dictionaries that emerged as a result of the project *Compilation of a Dictionary of Linguistic Terms*, initiated in 2021 within the Department of Standard Language at the Institute for the Serbian Language SASA. The goal was to highlight the innovations in Serbian linguistic terminography represented in these two lexicographic works. The relevance and representativeness of these dictionaries, in listing and defining linguistic terms, are reflected in the processing of terminological units characteristic of all disciplines within Serbian language science. This is illustrated in the paper with a larger number of terminological units belonging to different subsystems within linguistic terminology, with a particular focus on the terminological system of lexicology. The introduction of the paper firstly presents insights and conclusions of the relevant research that Serbian linguists have devoted to issues of linguistic terminology over the past two decades, pointing to the necessity of defining and organizing the conceptual-terminological apparatus of Serbian language science, i.e. the need to create a new, modern dictionary of linguistic terms. The discussion in the analytical part of the paper and the presentation of certain terminological solutions applied in the *Dictionary of Linguistic Terms* and the *Glossary of Serbian Linguistic Terms* involved, on the one hand, a review of observations from previous research on this problem, and on the other hand, a comparative-contrastive analysis of the treatment of linguistic terminology in the three existing dictionaries and encyclopedias of this type in our scientific community. The paper highlights two types of innovations introduced by the *Dictionary of Linguistic Terms* and the *Glossary of Serbian Linguistic Terms* in Serbian linguistic terminography — generally and specifically concerning the description of terms from the field of lexicology and semantics. It was found that there are several dozen lexicological terms that are registered and described for the first time in these two dictionaries — both due to the fact that they are concepts from newer theories (cognitive-semantic, psycholinguistic, linguistic-cultural) that could not have been recorded and described in earlier terminological glossaries, and due to conceptual differences among the presented dictionaries and the selection of terms in them according to the needs of the users they were (or are) intended for. Illustrative examples of defining the terms *metaphor* and *pejorative* show that recent scientific findings and theories were applied in the treatment of terminology from the field of lexicology in the *Dictionary of Linguistic Terms* and the *Glossary of Serbian Linguistic Terms*, resulting in different solutions for defining certain phenomena compared to their lexicographic description in earlier dictionaries.

Речник личних надимака Срба са Косова и Метохије као први речник личних надимака у србистици

Душан Стефановић

 <https://orcid.org/0009-0007-8668-7016>

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици,
Филозофски факултет (Србија)

dusan.stefanovic@pr.ac.rs

Сажетак

Намера аутора је да у овом раду струци, али и широј читалачкој публици, представи *Речник личних надимака Срба са Косова и Метохије*. У раду је, након пружања теоријских појмова о личним надимцима, пажња усмерена на приказ одредница у *Речнику*, начин прикупљања грађе и поступке спроведене на терену, потешкоће са којима су се аутори сусретали приликом конципирања *Речника*, а изнете су и могућности за разна будућа истраживања ове ономастичке категорије.

Кључне речи: ономастика, лични надимак, речник, лексикографија, Косово и Метохија.

Abstract

The aim of this paper is to present a *Dictionary of Personal Nicknames of Serbs from Kosovo and Metohija* to professionals in the field of linguistics, but also to the wider reading public. After providing certain theoretical concepts about personal nicknames, the paper focuses on the presentation of the entries in the Dictionary, the method of collecting the onomastic data, the procedures applied during fieldwork and the challenges the authors faced in designing the Dictionary. The paper also outlines several veins of future research into personal nicknames.

Keywords: onomastics, personal nickname, dictionary, lexicography, Kosovo and Metohija.

1. Увод

Ономастичка литература у србистици почела је да се богати оснивањем Одбора за ономастику при Српској академији наука и уметности. Иако су ономастички подаци бележени и ранијих година, тек се оснивањем Одбора почело озбиљније бавити прикупљањем богате ономастичке грађе на српском језичком простору. Према инструкцијама академика П. Ивића, теренска истраживања отпочео је, касније и организовао, С. Стијовић, тадашњи секретар Одбора, а приоритет је дат Косову и Метохији због тамошњих комплексних друштвено-политичких односа. Њихов задатак био је бележење и топонима и антропонима, с тим да су обухватане све антропонимске категорије. Овим радом покушаћемо да представимо резултате истраживања спроведеног на Косову и Метохији у периоду од 2016. до 2023. године, које као крајњи исход има израду *Речника личних надимака Срба са Косова и Метохије* (Јашовић и др. 2023), с тим да ћемо најпре на једном месту пружити

теоријске податке о личним надимцима, будући да сматрамо како ономастици недостаје кратак преглед истраживања.

Под одредницом *надимак* у РСАНУ налазимо неколико значења, и то: а) назив, име (често погрдно или хипокористично) којим се појединац (односно породица) прозове поред личног имена (презимена); б) покр. назив одмила, у обраћању; в) уопште реч, назив којим се нешто именује; г) додатно име, назив уз племићку титулу; д) назив који се некеме даје да би се окарактерисало његово дело, звање; ђ) покр. устаљени израз, узречица која се надене неком предмету (РСАНУ, стр. 617). Даље, Вук Стефановић Караџић у *Српском рјечнику* наводи то да „у Црној Гори и Херцеговини много чељади (и мушко и женско) има још по једно име осим крштенога” (Стефановић Караџић 1935: 399) и наводи да надимци могу бити двојаки, односно да се једни надевају детету у кући одмила, а други ван куће. Када говори о надимцима, П. Шимуновић помиње да су то специфична

имена која се надевају појединцима или целој породици, које они носе уз њихово име или презиме (ŠIMUNOVIĆ 2009: 187, 191), што наводи и М. Грковић, истичући да је надимак назив или именованост (врло често погрдно), које појединац или пак цела фамилија носи напореда са личним именом и/или презименом и томе додаје да лични надимци могу имати заштитни карактер, да могу бити надевани одмила, али и са сврхом исмевања или ругања, а као најзначајнију њихову особину истиче то што се њиме појединац распознаје ван куће (Грковић 2002: 522). Најкомплетнију дефиницију личног надимка даје нам Р. Симеон, који надимак дефинише као „*pridjevak, odnosno drugo ime, što ga tko ima pored pravoga svoga imena [...] zamjenjuje često pravo ime*” (SIMEON 1969: 869), а Г. Јашовић томе додаје да се лични надимци „у свакодневној комуникацији употребљавају као имена за идентификацију људи” (Јашовић 2009: 26). Као део ономастике, иако у недовољној мери, лични надимци ипак све чешће завређују пажњу лингвиста (Жугић 2002; Јашовић 2009; Јашовић 2010; ТАНАСКОВИЋ 2012; ПЕТРОВИЋ-САВИЋ 2016; ĆIRIĆ – ĐURIĆ 2017; ЈАШОВИЋ 2018; ДЕЈАНОВИЋ 2021; PETROVIĆ-SAVIĆ 2021; СТЕФАНОВИЋ 2022; ОБРАДОВИЋ 2023; САВИЋ 2024; СТЕФАНОВИЋ 2024), нарочито последњих година, што даје наду ономастичкој науци. На основу сагледавања ономастичке литературе стиче се утисак да се најчешће врши речничко презентовање грађе уз понеку семантичку анализу.

Сходно наведеном, може се истаћи да је, поред личног имена и презимена, лични надимак један од облика распознавања појединца у друштву, а у њима се може огледати и однос између именованог и именоватеља. Као једна од ономастичких категорија, лични надимци сасвим сигурно представљају право лексичко благо, а поред тога што чувају завичајност, „надимци (као антропономастичка категорија) могу бити показатељи језичког развоја (ономастички подаци сматрају се значајним изворима за проучавање историје језика), културно-историјских чинилаца, погледа на свет, носиоци дијалекатске информације, али и одраз верске и етничке припадности неке заједнице” (ДЕЈАНОВИЋ 2021: 40).

2. Корпус и структура одредница

Речник личних надимака Срба са Косова и Метохије (Јашовић и др. 2023) (даље: *Речник*) објављен је у издању Филозофског факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици. Поред основног дела, *Речник* садржи и Предговор, Упутство за читање *Речника личних надимака Срба са Косова и Метохије*, Регистар скраћеница, списак коришћене литературе, лингвистичке

карте са обележеним испитиваним пунктовима, реч рецензената и сажетак на енглеском језику.

Након објављивања неколико речника различитих ономастичких категорија (Грковић 1977; Вуковић – НЕДЕЉКОВ 1983; Грковић 1986; МИХАЛЛОВИЋ 1992; МИХАЛЛОВИЋ 2002), *Речник* (Јашовић и др. 2023) први је речник у којем су доследно пописани лични надимци. У овом делу рада приказујемо мотиве, циљ и начин израде *Речника*. Обимна ономастичка литература и прикупљена грађа, објављена у претходних пола века, чиниле су одговарајућу полазну тачку за формирање овог речника. Иако драгоцене податке пружају и објављене етнографске студије (Нушић 1902; Нушић 1903; УРОШЕВИЋ 1935, 1965 и др.), ти подаци нису унети у *Речник*, будући да је фокус аутора био издвојити грађу из објављених извора од тренутка формирања Одбора за ономастику САНУ, односно од тренутка када се почело са испланираним прикупљањем ономастичке грађе широм Косова и Метохије.

Организована ономастичка истраживања на Косову и Метохији почела су тек када је 1974. године у Српској академији наука и уметности основан Одбор за ономастику. Сведоци непрестаног одсељавања Срба, слутећи немиле догађаје који ће уследити, Павле Ивић и Светозар Стијовић су јуна 1975. кренули с организовањем прикупљања ономастичке грађе, што је био први и основни задатак Одбора, управо од ове наше јужне покрајине (СТИЈОВИЋ – ГОЧАНИН 2021: 293).

Озбиљније прикупљање и бележење личних надимака, и уопште антропонимије, широм Косова и Метохије на Филозофском факултету Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици иницирали су 2009. године М. Букумирић и Г. Јашовић. Те године одобрен је пројекат под називом *Истраживања српског језика на Косову и Метохији*, у оквиру кога су, у три свеске, објављивани и радови са ономастичким темама, мада не у великој мери. Анализом личних надимака, а шире, и ономастиком, Г. Јашовић бави се уназад више од тридесет година, а почетком 2014. године са М. Дејановић и Д. Стефановићем долази на идеју за израду речника овог типа¹. Рад на припреми и изради *Речника* протекао је кроз неколико фаза, и то: 1) припремна; 2) радна; 3) завршна.

Први задатак аутора био је ближе упознавање са литературом и ексерпција личних надимака из ње, и то доследно — онако како су објављени. Лични надимци нашли су своје место у многим објављеним студијама — монографијама, серијским публикацијама и тематским зборницима, а та грађа допуњена је грађом прикупљеном накнадним одласком на

¹ Специјализовани речници, „бавећи се лексичком грађом с периферије лексичког система, [...] имају за циљ да на систематизован лексикографски начин тематски прикажу одређену ономастичку област” (Јошић 2018: 331).

терен. Грађа на терену прикупљана је по устаљеним моделима општеприхваћеним у науци о именима. Још од оснивања Одбора за ономастику, „у селима и мањим градским насељима Косова и Метохије сакупљана је комплетна ономастичка грађа, а у већим углавном само топонимија и антропонимијски узорак, и то у најмање 100 стариначких породица” (Стиловић – Гочанин 2021: 294). Као два најважнија проблема која је потребно превазићи приликом одласка на терен како би се прикупила што обимнија и доследнија грађа издвајају се неповерење мештана у непознатог истраживача и неповерење у вези са коришћењем грађе искључиво у научне сврхе. Због комплексне друштвено-политичке ситуације на простору Косова и Метохије, приликом одласка на терен тежило се ка томе да информатори буду познати истраживачима, било да су у питању били искусни истраживачи или студенти. Захваљујући добро конципираном Наставном плану и програму основних и мастерских академских студија² на Катедри за српски језик и књижевност и Наставном плану докторских академских студија Језика и књижевности на Филозофском факултету Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, студенти у оквиру предиспитних обавеза из ономастичких предмета (Основне академске студије — Увод у ономастику; Мастерске академске студије — Српска ономастика; Докторске академске студије — Ономастика) имају прилику да одлазе на терен широм Косова и Метохије, чиме стичу искуство теренског рада, и да, сходно томе, доставе семинарски рад предметном наставнику³. Неки од тих семинарских радова нуде богату грађу која је и унесена у *Речник*. Студенти су за задатак обично имали навођење грађе уз њено акцентовање и издвајање мотивације за надевање надимка. Искуство теренског рада данас је формирало и неколико признатих научника млађе генерације са Филозофског факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.

Након издвајања личних надимака било је потребно формирати структуру одреднице. Будући да је ово први речник личних надимака у српској лингвистици, формирање структуре одреднице било је приличан изазов, пошто није било устаљеног модела који се могао искористити. Управо формирање структуре одреднице сматрамо једном од највећих вредности *Речника*, те ће даље кроз рад бити јасно приказани методолошки поступци спроведени приликом кон-

ципирања и израде наведеног речника (примери 1–32). Неки од приказаних примера забележени су на терену, док су други преузети из раније објављених и у *Речнику* цитираних публикација⁴. Најпре, лични надимци нису у свим студијама објављивани на исти начин, те је неопходно било усагласити их, а притом не одступити, колико је то могуће, од њиховог првобитног облика. Примера ради, у многим студијама нису навођена имена носилаца надимка, а жеља аутора била је пренети у *Речник* и њихова имена, како би подаци били што је могуће веродостојнији. Овде ћемо дати различити приказ двеју одредница из монографије *Ономастике Средске Жује* Д. Димића и из монографије *Ономастике централне Косова* М. Букумирића:

(1) Рогуша – по некој овци, тврдоглавој, коју су имали (Димић 2003: 51);

(2) Брица (Новица; брица је) (Букумирић 2015: 278).

Како би се пренели сви ономастички важни подаци, а од једнаке важности је и име носиоца, уколико је забележено, ауторски тим *Речника* одлучио је да формира нов тип одреднице, те је најпре канонски облик надимка издвојен од имена његовог носиоца запетом, што илуструју следећи примери:

(3) Бакал, Новица (Букумирић, 2015: 277);

(4) Вава, Милкица (Букумирић, 2015: 287).

Даље, када је навођена и семантика надимка, након облика имена, интерпункцијским знаком тачка-зарез издвојен је семантички део одреднице, што би у *Речнику* изгледало овако:

(5) Доктор Костић, Срђан; ради као лекар у Дому здравља (Сж) (Бр);

(6) Србијанац, Драган; дуго је живео у Србији (Гњ) (Па).

Када исти надимак носи више лица, такође, интерпункцијским знаком тачка-зарез одвојена су и имена носилаца, а с обзиром на то да је исти облик надимка бележен у више места, након канонског облика у оквиру одреднице у *Речнику* навођен је и укупан број његовог јављања:

(7) Дрвко ×2, Иван (КВ) (Вц); Сениша; као дете волео да се пење по дрвећу да тражи сврача јаја (Јашовић, 2010: 22) (У);

(8) Жаре ×2, Ејуп (Džogović, 2006: 400) (ПП) (НС); Чедомир (Јашовић, 2010: 23) (У).

Како *Речник* обухвата грађу забележену у више од 400 места са простора Косова и Метохије тако је следећи изазов био одредити скраћенице за та места како би се надимак што је лакше могуће убицирао. Будући да је више места имало сличан облик за скраћеницу, одлучено је да места микрообласти буду

² Наставне планове и програме ономастичких предмета на Катедри за српски језик и књижевност на Филозофском факултету Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици видети у: Јаšović – Stefanović 2023.

³ Овом приликом још једном захваљујемо свим студентима чија се грађа нашла у *Речнику*.

⁴ О структури одреднице видети одељак „Упутство за читање *Речника личних надимака Срба са Косова и Метохије*” (Јашовић и др. 2023: 7–8).

скраћена поред скраћеница наведених за макрообласти. Тако је, на пример, скраћеница за село Мировац, смештено у долини Лаба — (ЛБ) (Мв), док је скраћеница за село Мовљане у близини Суве Реке — (СР) (Мв). На тај начин диференциране су скраћенице за више од 400 места.

Још један од изазова био је представљање надимака истог облика, а различитог акценатског лика. То је и очекивано, с обзиром на то да простор Косова и Метохије обухвата говор трију дијалеката, и косовско-ресавског, и призренско-јужноморавског, и зетско-сјеничког. Појава таквих надимака решена је тако што је као први бележен најфреквентнији облик, а остали облици унети су даље у оквиру одреднице, али искошеним словима, што ћемо илустровати следећим примерима из *Речника*:

(9) Прасац ×2, Драган; док је био дете увек је био прљав као прасе (Јашовић, 2010: 88) (ВР); *Прасац*, Гојко; надимак добио од малена јер је био све време прљав (Л) (Гу);

(10) Пуф ×3, Пера (Цветановић, 1988: 540) (Гњ); Пуф, Ранко (СТИЈОВИЋ, 1982: 217) (МП) (ЦВ); *Пуф*, Мирослав; није знао да каже ж, па је уместо „пуж” говорио „пуф” (Гр) (Суш);

(11) Шоћа ×2, Драгиша (КВ) (Кл); *Шоћа*, Невенка (Букумирић, 2012: 58) (Пк) (Р).

Како би се, након навођења основних теоријских и методолошких поступака, стекла ближа слика о начину навођења грађе, даље у раду преносимо приказ неколико одредница:

(12) Горанац, Никџа; неко време живео у Гори код Призрена (Букумирић, 1981: 401) (Прк) (Дс);

(13) Дујко ×4, Светислав (Гњ) (Пш); Живорад; био је напредан и пуначак као лопта кад је био дете (Јашовић, 2010: 76) (ВР); Радомир; зато што је волео да се прави важан (Јашовић 2010: 131) (К); *Дујко*, Ратомир (ИК) (Зу);

(14) Кежа ×6, Александар (КВ) (Кл); Александар (Гњ) (Ш); Бранко; има најегену косу (Букумирић, 2015: 280) (ЦК); Емина (Цоговић, 1996: 337) (Го) (Вр); Живко (Гњ) (ДБ); Живорад; слабашан, кржљав (СТИЈОВИЋ, 2002: 239) (В) (Мг); *Кежа*, Живорад (Гњ) (ГК);

(15) Перкан, Стефан; према презимену Перић (Гр);

(16) Побегуља ×2, Срђан; отишао је у Београд да купи одело за матуру никоме се не јавивши, оставивши писмо да ће се вратити „Једног топлог, сунчаног дана” (Сж) (Бр); Бојана; кад је била мала често је бежала од куће (Јашовић, 2010: 89) (ВР);

(17) Савка ×3, Радмила (Букумирић, 1997: 406) (ЈК) (ГН); Слађана, мајку јој зову Савка, па и њу тако зову (Сж) (Се); Србољуб (Ћирић, 1989: 461) (Из) (П);

(18) Спир ×4, Славко (Букумирић, 1988: 426) (Сж) (Бер); Слободан (Дејановић, 2021: 49) (Сж) (Врб); Трајан; назван по деди Спиридону (Јашовић, 2010: 168) (К); *Спир*, Милош (Гр) (ЛС);

(19) Цуфи, Мирослав; надимак добио по неком Шиптару мајстору Цуфу (Јашовић, 2010: 33) (У);

(20) Цуљка, Ратка; названа надимком свога супруга (Јашовић, 2010: 96) (ВР);

(21) Шандор ×4, по имену медведа којег су Цигани водили са собом (Димић, 2003: 87) (Ж) (Муш); Радивоје (Ж) (Муш); *Шандор*, Божидар (Гњ) (Ш); Милутин (Гр) (ЛС);

(22) Шицер ×3, Драган (СТИЈОВИЋ, 1997: 525) (СР) (Л); Бојан (Ћирић, 1989: 442) (Из) (Г); Цветко (СТИЈОВИЋ, 1997: 563) (СР) (Мш);

(23) Шојка ×7, Драган; по глумцу из серије „Сиви дом” (Гњ) (Па); Дејан (Јашовић, 2010: 35) (У); Небојша; надимак је добио по познатом лику из телевизијске серије (Јашовић, 2023: у штампи) (КП) (К); *Шојка*, Јордан; по лику из серије „Сиви дом” (Л) (Цр); Ненад (Букумирић, 2011: 186) (Лп); *Шојка*, Владимир (Гр) (Лп); Славиша (ИК) (ЗП).

Прикупљена и ексцерпирана грађа из различитих извора је узбучена, међутим, у *Речнику* ипак није акценатована сва грађа. Упркос томе што се бележење акцената сматра изузетно важним за речнике овог типа, то није било могуће у свим примерима. Разлог лежи у томе што у многим већ објављеним радовима надимци нису били акценатовани, те би се њиховим потенцијалним накнадним уношењем утицало на оригиналност коју су аутори њима дали у тренутку објављивања. Када је реч о бележењу акцената, још важније је истаћи то да су истраживачи, услед техничких недостатака, крајем XX века, за бележење експираторног акцента користили симбол краткоузлазног или дугоузлазног акцента. То је детаљ на који приликом тумачења грађе треба посебно обратити пажњу. Такође, будући да је грађа пренесена речнички, није било потребе за издвајањем надимака жена од надимака мушкараца, како је објављивано у многим публикацијама. На крају *Речника* налази се 27 лингвистичких карата са обележеним пунктовима, што за публикације овог типа сматрамо прилично пожељним, будући да *просечни корисник* лакше може убицирати места у којима је прикупљена и бележена ономастичка грађа. Као макро области представљене су следеће: Витина (7)⁵, Гњилане (10), Гора (19), Грачаница (13), Дечани (7), Ђаковица (8), Жупа (16), Звечан (14), Изморник (11), Ибарски Колашин (34), Јужно Косово (26), Јужна Метохија (14), Клина (13), Косовска Витина (8), Косовска Каменица (5), Косово Поље (10), Кујавче (9), Лепосавић (30), Горњи и средњи Лаб (28), Лешак (5), Метохијски Подгор (38), Прековада (10), Призренски Подгор (3), Прекорупље (7), Сиринићка жупа (12), Северна Метохија (24) и Сува Река (10). На крају *Речника* налази се исцрпна литература коришћена за формирање речника, која броји четрдесет библиографских јединица. Приказ литературе на једном месту служиће и будућим ономастичким истраживањима научних радника.

⁵ Поред имена макрообласти, у загради је дат број забележених микрообласти у оквиру регије.

3. Прикупљање и обрада личних надимака у перспективи

Завршна фаза подразумевала је проверу грађе и утврђивање потенцијалних недостатака. Као први речник личних надимака у србистици, *Речник* броји укупно око 8.000 личних надимака⁶. Сходно томе што лични надимци у неким местима нису забележени, као допуна би, у виду прилога мањег обима, била објављивана грађа у тематским зборницима или периодичним публикацијама. Тако, на пример, аутори остављају простор за обраду грађе из Косовске Митровице, што је један од будућих задатака, али и изазова, будући да се данас Косовска Митровица сматра мултиетничком средином. Изношењем грађе објављене од оснивања Одбора за ономастику САНУ, али и грађе прикупљене након 2009. године, односно након покретања пројекта *Истраживања српског језика на Косову и Метохији*, може се приступити компаративној анализи и утврдити да ли су се обрасци по којима настају надимци временом мењали. Фреквенцијски, могуће је утврдити колики је удео женских личних надимака у ширем систему, односно упоредити по микрообластима колико се одржава женски надимак у говору, будући да се женама надимци надевају знатно ређе (Букумирић 2015: 286). Такође, када је реч о личним надимцима жена, могуће је потврдити или оповргнути мишљење да жене махом добијају надимке додавањем одређеног суфикса на надимак мужа или оца (Јашовић 2010: 110). У томе се налази и један од основних разлога за навођење и личних имена у оквиру одреднице. Наравно, *Речник* нуди могућност за различита правописна тумачења, с обзиром на то да није нормирано писање дводелних надимака, те се у литератури могу пронаћи различити облици. Даље, може представљати полазну тачку за многа будућа истраживања и етнолога, историчара, а, мишљења смо, и социолога. Овако конципиран, поред тога што ће лингвистима пружити основ за многа истраживања, својом прегледношћу биће једноставан за коришћење и широј читалачкој публици, што је један од циљева постављених пре прикупљања грађе. С тим у вези, треба истаћи да иако „није било систематског, планског и организованог рада на прикупљању и проучавању дијалекатске лексике и терминологије (и ономастичке грађе у последње време, прим. аут.), на начин како је то макар рађено у јужној и источној Србији и на територији Војводине, захваљујући интересовањима појединаца, научних посленика, нешто је ипак

урађено” (Јашовић 2021: 283–284). Важност израде речника овог типа истиче и Р. Драгићевић, која каже да, поред навођења одреднице, речник лингвокултуролошког типа, какав је овај због пружања података о начину надевања надимака, „треба да садржи ономастичке податке [...] уз информације о животу Срба у одређеним деловима КиМ, што значи да треба изнети кратак пресек насељавања и расељавања Срба у различитим местима” (Драгићевић 2021: 223).

Кроз приказ речничких одредница виде се навике Лепосаваца, што се илуструје следећим примерима:

(24) Кўта, Радомир; воли да шуња и свуда да завири као мало куче (Л) (Бел);

(25) Лџкум, Живорад; волео да једе ратлук као мали (Л) (ББ);

(26) Тулўмба, Драгиша; звали су га и Слаткиш, пио је, па кад попије полуди, прави се важан [...] (Л) (Бел) и др.

Дају се приметити и омиљене игре Срба из околине Грачанице:

(27) Гућка, Јованка; надимак је добила по игри „Гућка” или „Клиска” (Гр) (Леп);

(28) Жач, Александар; играо је фудбал толико прецизно и добро да се игра мерила прецизношћу уједа осе (Гр) (П);

(29) Кѣнта, Зоран; надимак је добио по карташкој игри (Гр) (С) и др.

Примера ради, могу се и уочити нека од занимања мештана из различитих крајева Косова и Метохије:

(30) Пѣндур, Угљеша; по занимању је полицајац (Зв);

(31) Пѣвач, Зоран; певач је по занимању (Сж) (ГБ);

(32) Пѣштар, Младен; по занимању којим се бави (Ост) и др.

Као једна од најзначајнијих вредности *Речника* издваја се управо то што се кроз читав речнички део може сагледати начин живота Срба са Косова и Метохије. Након тога, иако је помало неетички објављивање имена носилаца надимака, оно се у овом случају сматра потпуно оправданим. У години након објављивања *Речника*, Агенција за статистику тзв. Републике Косово спровела је попис становништва и обелоданила резултате у којима се наводи да је у јужном делу Покрајине забележен веома мали број Срба. Објављивањем *Речника* чува се постојање имена, али и постојање српског народа, а у том контексту се убудуће може извршити и статистичка анализа личних имена. Поред тога што би неки од будућих задатака имали велику важност за српски именослов, објављена грађа у *Речнику* пружа јасан и необорив доказ о континуитету постојања српског живља на Косову и Метохији.

⁶ Када је реч о квантитету, треба истаћи то да Одбор за ономастику САНУ данас располаже са око 255.000 ономастичких података с Косова и Метохије забележених у 1273 свеске (Стилић – Гочанин 2021: 294) и да би убудуће грађу објављену у *Речнику* било добро поредити с грађом Одбора и тиме потенцијално указати на различите процесе надевања надимака некад и сад.

4. Закључна разматрања

Речничким представљањем грађе са Косова и Метохије остављен је, пре свега, траг о постојању једног народа, а уз то, специјализовани речник попут овог нуди ширу прегледност личних надимака просечном кориснику, што је неминовно довело до одступања од подразумеваних лексикографских поступака, јер „лексикографи израђују рјечнике и формулишу дефиниције на основу културне традиције а корисници рјечника очекују одређена рјешења као учесници у тој културној традицији” (Шипка 2019: 21). Уосталом, „комуникативни приступ није заснован искључиво на побудама и потребама корисника, већ укључује важан аспект реалности и стварне слике савременог друштва који се испољава кроз лексику једног језика” (Николић – Ђорђевић 2021: 685). Како у приказу *Речника* наводи Ј. Ракић Младеновић:

Многи ономастички, али и други дијалекатски подаци на територији Косова и Метохије у овим, надамо се не задњим временима, не само да чекају да буду забележени већ та потреба постаје хитна с обзиром на комплексну и деликатну ситуацију у овом региону. У вези с тим, сасвим је јасно колики је значај сваког, па и најмањег истраживања о језику, именима или говорима са терена Косова и Метохије (Ракић Младеновић 2024: 418).

Захваљујући објављивању *Речника* и постављеном моделу одредница потенцијално се може размишљати о формирању речника личних надимака других, ширих, области, али и речнику који би на једном месту имао досад објављену целокупну грађу са српског језичког простора.

За крај, посебно је важно истаћи то што се штампањем *Речника* настављају ономастичка истраживања на Филозофском факултету Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, узевши у обзир да је 2016. године објављена монографија *Именослови српских њисаца са Косова и Метохије* (Јашовић и др. 2016).

Литература

- Букумирић, Милета (2015). *Ономастика централног Косова*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Грковић, Милица (2002). Надимци – хронологија, функција, друштвени статус. *Slowianska onomastyka: encyclopedia*, 1, 522–524.
- Дејановић, Милица (2021). Лични надимци Врбештице. У: Голуб Јашовић (ур.), *Драган Лилић – између лингвистике и стилистике* (стр. 39–52). Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Драгићевић, Рајна (2021). Речници косовско-метохијских говора. У: Радивоје Младеновић, Предраг Пипер (ур.), *Резултати досадашњих и њавци будућих истраживања српских народних џовора Косова и Метохије* (стр. 211–229). Београд – Косовска Митровица: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик САНУ – Филозофски факултет.
- Жугић, Радмила (2002). Лични надимци у околини Лебана и Лесковца. *Ономастолошки џрилози*, XV, 201–214.
- Јашовић, Голуб (2009). Лични надимци у Угљару код Косова Поља. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 39, 25–40.
- Јашовић, Голуб (2010). *Лични надимци са Косова и Метохије*. Косовска Митровица – Београд: Филозофски факултет – Друштво за неговање и проучавање српског језика.
- Јашовић, Голуб (2018). Лични и породични надимци села Смољинца. *Стиј*, 124, 88–98.
- Јашовић, Голуб (2021). Проучавање дијалекатске лексике и терминологије на простору Косова и Метохије на Филозофском факултету Универзитета у Приштини. У: Радивоје Младеновић, Предраг Пипер (ур.), *Резултати досадашњих и њавци будућих истраживања српских народних џовора Косова и Метохије* (стр. 267–291). Београд – Косовска Митровица: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик САНУ – Филозофски факултет.
- Јошић, Неђо (2018). Ономастички речници. У: Милосав Тешић, Рајна Драгићевић, Ненад Ивановић (ур.), *Српска лексикографија од Вука до данас: каталог изложбе* (стр. 331–339). Београд: Српска академија наука и уметности – Савез славистичких друштава Србије.
- Николић, Марина, Ђорђевић, Весна (2021). *Речник нових речи* у контексту савремене српске неографије. У: Стана Ристић, Ивана Лазич Коњик, Ненад Ивановић (ур.), *Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних џроблема* (стр. 681–697). Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Нушић, Бранислав (1902). *Косово. Ојис земље и народа*, св. 1. Нови Сад: Матица српска.
- Нушић, Бранислав (1903). *Косово. Ојис земље и народа*, св. 2. Нови Сад: Матица српска.
- Обрадовић, Мирјана (2023). Из ономастике села Доња Сабанта код Крагујевца. *Литар*, 24, 201–214.
- Петровић-Савић, Мирјана (2016). Из ономастике Рађевине – лични надимци два рађевска села: семантика и мотивација. *Филолог*, VII, 57–74.
- Ракић Младеновић, Југослава (2024). О доприносу и значају *Речника личних надимака Срба са Косова и Метохије*. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 54(1), 417–421.
- Савић, Сандра (2024). Лични надимци запланске варошице Гаџин Хан. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 54(1), 33–51.
- Стефановић, Душан (2022). Лични надимци у Доњем Љубешу код Алексинца. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 52(2), 47–59.
- Стефановић, Душан (2024). Ономастика алексиначког Кормана. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 54(1), 53–66.
- Стиловић, Рада, Гочанин, Мирјана (2021). Савремена ономастичка истраживања Косова и Метохије. У: Радивоје Младеновић, Предраг Пипер (ур.), *Резултати досадашњих и њавци будућих истраживања српских народних џовора Косова и Метохије* (стр. 291–311). Београд – Косовска Митровица: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик САНУ – Филозофски факултет.
- Танасковић, Тања (2012). Мушки лични надимци у селу Шљивовцу код Крагујевца. У: Милош Ковачевић (ур.), *Савремена џроучавања језика и књижевности III (1)* (стр. 23–33). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Урошевић, Атанасије (1935). Горња Морава и Изморник. *Српски етнографски зборник*, 51, 1–242.
- Урошевић, Атанасије (1965). Косово. *Српски етнографски зборник*, 78(39), 1–387.
- Шипка, Данко (2019). Лексикографске дефиниције између универзалног и традиционалног: квантитативно и квалитативно

но поређење дескриптивних рјечника. *Славистика*, 23(2), 11–23.

*

ĆIRIĆ, Mladen, ĐURIĆ, Ljubica (2017). Pojmovni obrasci stvaranja nadimaka u srpskom jeziku. У: Снежана Гудурић, Биљана Радич-Бојанић (ур.), *Језици и културе у времену и простору VI* (стр. 317–327). Нови Сад: Филозофски факултет.

JAŠOVIĆ, Golub, STEFANOVIĆ, Dušan (2023). On the Research of Personal Nicknames at the Faculty of Philosophy in Kosovska Mitrovica. In: *Production and Perception of Onymic Systems: 22nd Slovak Onomastic Conference* (pp. 155–160). Trnava: Trnava University.

PETROVIĆ-SAVIĆ, Mirjana (2021). Personal nicknames from the Jadar region. *Onoma*, 56, 107–121.

SIMEON, Rikard (1969). *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb: Matica hrvatska.

ŠIMUNOVIĆ, Petar (2009). *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*. Zagreb: Golden marketing.

Грковић, Милица (1977). *Речник личних имена код Срба*. Београд: „Вук Караџић”.

Грковић, Милица (1986). *Речник имена Бањској, Дечанској и Призренској власнелинства у XIV веку*. Београд: Народна књига.

Јашовић, Голуб, Дејановић, Милица, Стефановић, Душан (2023). *Речник личних надимака Срба са Косова и Метохије*. Косовска Митровица: Филозофски факултет.

Јашовић, Голуб, Реџић, Емилија, Реџић, Милена (2016). *Именослови српских писаца са Косова и Метохије*. Косовска Митровица: Филозофски факултет.

Михаловић, Велимир (1992). *Име по зајовесји: императивни онимасион српскохрватској језика*. Београд: Нолит.

Михаловић, Велимир (2002). *Српски презименик*. Нови Сад: Аурора.

РСАНУ (1988). *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, књ. XVIII. Београд: Српска академија наука и уметности.

Стефановић Караџић, Вук (1935). *Српски рјечник: истолкован њемачкијем и латинскијем ријечима*. Београд: Штампарија Краљевине Југославије.

Лексикографски извори

Вуковић, Гордана, Недельков, Љиљана (1983). *Речник презимена Шајкашке*. Нови Сад: Филозофски факултет.

Dušan R. Stefanović

A Pioneering Onomastic Work: The First Dictionary of Serbs Personal Nicknames from Kosovo and Metohija

(Summary)

Since the establishment of the Onomastics Committee of the Serbian Academy of Sciences and Arts in 1975, the region of Kosovo and Metohija has been a priority for the collection of onomastic material. Consequently, a wealth of onomastic data has been documented and preserved, among which personal nicknames hold a prominent place. Alongside personal names and surnames, personal nicknames serve as a key means of identifying individuals within society, which underscores the importance of publishing the *Dictionary of Personal Nicknames of Serbs from Kosovo and Metohija* (Jašović et al. 2023). The publication of the dictionary provides insights into the lifestyle of Serbs in Kosovo and Metohija, preserves data on naming practices, offers an alphabetical overview of personal nicknames, reflects material and spiritual culture, and facilitates various interdisciplinary research opportunities. The dictionary consolidates all previously published material, supplemented by additional fieldwork, resulting in more than 8,000 entries collected from 400 locations across Kosovo and Metohija. This specialized dictionary is the first in Serbian linguistics to focus on the onomastic category of personal nicknames. This paper presents the aforementioned dictionary, structured into the following sections: 1. Preface; 2. Instructions for Using the *Dictionary of Personal Nicknames of Serbs from Kosovo and Metohija*; 3. Abbreviations Index; 4. The Dictionary; 5. References; 6. Linguistic Maps Marking Specific Locations; 7. Reviews; 8. Summary in English. Following a theoretical overview of personal nicknames, the paper focuses on the dictionary's entries, the methods employed in data collection and fieldwork, the challenges faced by the authors during the compilation process, and the potential for future research on this onomastic category.

Značaj i upotrebnost vrednost jednojezičkih rečnika turskog žargona

Ksenija Aykut¹ — Stefani Miljković²

¹  <https://orcid.org/0000-0001-9775-0024>, ²  <https://orcid.org/0000-0003-1294-612X>

Univerzitet u Beogradu – Filološki fakultet (Srbija)

¹ ksenija.aykut@fil.bg.ac.rs (✉), ² stefani.miljkovic@fil.bg.ac.rs

Sažetak

Predmet ovog rada je osvrt na značaj i upotrebu najobimnijih jednojezičkih rečnika turskog žargona, kao i predstavljanje podataka o njihovom nastanku, teorijskim postavkama i upotrebnoj vrednosti. U tom cilju u radu se analizira *Turski žargon* Ferita Develioğlu, koji predstavlja pionirski poduhvat na polju leksikografske žargonistike turskog jezika, zatim najobimniji i najkvalitetniji rad iz ove oblasti *Veliki rečnik žargona* Halkija Aktunča, *Rečnik osmanlijskog žargona* autorke Filiz Bingölçe i specifičan rečnik-studija *Studije o turskom žargonu* Halila Ersoylua. Komparativnom metodom pokazuje se kako su se pomenuti rečnici žargona razvijali i na koji način su ustanovljena pravila i način uvođenja, definisanja i markiranja lema.

Ključne reči: žargon, turski jezik, specijalizovana leksika, leksikografija, rečnik.

Abstract

This paper focuses on examining the significance and usage of the most comprehensive monolingual dictionaries of Turkish slang, while also presenting data on their compilation, theoretical foundations, and practical value. To this end, the analysis covers *The Turkish Slang* by Ferit Devellioğlu, a pioneering work in Turkish slang lexicography, followed by the most comprehensive and significant contribution in the field, *The Great Slang Dictionary* by Halki Aktunç. Additionally, *The Dictionary of Ottoman Slang* by Filiz Bingölçe and a specialized dictionary paired with a study, *The Studies on Turkish Slang* by Halil Ersoylu, are also examined. Through the use of comparative methods, this paper demonstrates how the aforementioned slang dictionaries evolved, as well as how their rules and the approaches for introducing, defining, and marking lexemes were established.

Keywords: slang, Turkish language, specialised lexis, lexicography, dictionary.

1. Uvod

U naučnom smislu savremenog doba leksikografija turskog jezika počela se razvijati nakon sprovođenja Jezičke reforme (Dil Devrimi)¹ osnivanjem Turskog lingvističkog društva 1932. godine, kao referentne državne institucije za proučavanje i negovanje turskog jezika nakon revolucije okončane proglašenjem Republike Turske 1923. godine i niza reformi u svim oblastima života, koje su pratile njeno osnivanje. Tursko lingvističko društvo (Türk Dil Kurumu) objavilo je prvo izdanje opšteg fundamentalnog *Rečnika turskog jezika*² (*Türkçe Sözlük*, u daljem tekstu Rečnik TDK) 1945. godine, dok

je poslednje, dvanaesto izdanje, štampano 2023. godine. Nasuprot razvoju leksikografije u okviru standardizacije jezika, žargonska leksikografija je svoje početke imala mnogo ranije beležeći narodni govor, kao i različite vidove izražavanja i komunikacije koje je turski narod sprovodio negujući svoj izraz nasuprot jezičkim stegama kojima je jezik bio izložen od strane nametnutog zvaničnog osmanlijskog jezika. Raspravljajući o definiciji žargona, R. Bugarski (2003: 9) iznosi sledeći stav:

Široko govoreći, svaki neformalni i pretežno govorni varijetet nekog jezika koji služi za identifikaciju i komunikaciju unutar neke društveno određene grupe – po profesiji, socijalnom statusu, uzrastu i slično – čije članove povezuje zajednički interes ili način života, a koja uz to može biti i teritorijalno omeđena.

Primetno je da su turski autori beležili govor marginalizovanih grupacija uprkos snažnoj stigmatizaciji koja je vladala prema ovakvom vidu govora u turskom osmanlijskom društvu.

¹ Dil Devrimi (Jezička revolucija) predstavlja niz reformi koje je država preduzela u cilju purifikacije jezika i smanjenja arapskog i persijskog uticaja. Korenne jezičke reforme započete nakon osnivanja republike uspele su da izvedu svojevrsan prevrat nad viševkovnom islamskom kulturnom tradicijom.

² Svi su prevodi u radu naši.

Analiza leksikografskih aktivnosti pokazuje da je broj objavljenih radova u Turskoj koji se bave žargonskom tematikom zavidan i značajno veći nego što bi se očekivalo u odnosu na nepovoljan stav društva prema ovoj vrsti govora i činjenici da su naučne osnove razvoja leksikografije postavljene znatno kasnije. Prvi radovi iz ovog domena objavljeni su kao štampana dela, poglavljia u knjizi ili u vidu posebnih članaka. Prvi rečnici žargona javljaju se u 19. veku, u vidu leksikona manjeg obima kao što su: *Rečnik čudnovatosti* (Lügat-i Garibe) A. Fikrija (A. Fikri) i *Rečnik istinitosti* (Lehçetü'l Hakâyık) turskog pisca Ali Beja (Âlî Bey). Njihova forma i sadržina je, svakako, vrlo svedena i ograničena u odnosu na današnje rečnike. Razlog tome može se pronaći u činjenici da se žargon smatrao sramnim jezikom suprotnim moralu tadašnjeg vremena, te se mnogobrojne reči nisu mogle uvrstiti u radove (ÇİFTÇİ 2006: 298). Ova činjenica govori o tome da je i sam sastavljač rečnika A. Fikri zauzeo negativan stav prema ovoj vrsti govora, što je bilo razumljivo za period kada je delo nastalo. Premda je *Rečnik čudnovatosti* za današnje poimanje vrlo skromnog obima (ima 28 strana), njegova važnost je u obrnutoj srazmeri s brojem stranica jer se on uzima kao početna tačka za analiziranje turskog sociolingvističkog jezičkog korpusa, njegovog razvoja i promena nastalih tokom vremena.

Tokom 20. veka leksikografija počinje da se razvija u svim sferama, pa i u žargonskoj. Broj rečnika koji obrađuju ovu tematiku raste i razvija se u kvalitetu i kvantitetu obrade žargonskih reči proporcionalno povećanju interesovanja šire publike. Ovom prilikom navešćemo nekoliko rečnika žargona koji su na svojstven način obradili tematiku ovog specifičnog jezika i time doprineli umanjenju stigmatizacije kakvu poznajemo u turskom jeziku. *Rečnik žargona* (Argo Lugati) turskog pisca i folkloriste O. Džemala Kajgilija (Osman Cemal Kaygılı) prvobitno je izlazio u nastavcima u večernjim novinama *Haber* tokom 1932. godine, da bi tek kasnije dobio svoju štampanu verziju. *Glosar žargona* (Argo Lugatçesi) Sejfetina Šimšeka (Seyfettin Şimşek) iz 1958. godine sadrži 19 stranica. Njegov značaj i upotrebnost vrednost ogledaju se u činjenici da je autor koristio primere iz živog, svakodnevnog jezika, što korisnicima pruža bitne informacije o tome koje su reči bile aktuelne u datom vremenskom okviru.

Pored navedenih radova koji sadrže opšti žargonski vokabular, pojavljuju se i dela usmerena na žargonske reči koje se upotrebljavaju na određenom geografskom području, te tako svojim realnim pristupom doprinose predstavljanju specifičnih govora unutar žargonske leksikografije. Takvo delo jeste rečnik etnologa i folkloriste M. Halita Bajrija (Mehmet Halit Bayrı) *Istanbulski žargon i narodni izrazi* (İstanbul Argosu ve Halk Tabirleri) iz 1934. godine. U ovom delu obrađeno je preko 2.000

reči i frazema iz žargonskog jezika, koji se vezuju samo za govor Istanbula i njegovih pojedinih kvartova. Rečnik koji je sačinio Özdemir Kaptan (Özdemir Kaptan) 1988. godine pod nazivom *Bejoglu: kratak istorijat i njegov žargon* (Beyoğlu: Kısa Geçmişi, Argosu) koncipiran je na sličan način. Bavi se proučavanjem žargona usko vezanog za kvart Bejoglu u Istanbulu. Rečnik u kojem su navedene žargonske reči vezane su za specifičan vid izražavanja u ovom delu grada. U njemu je dat i kraći pregled istorije ove poznate mondenske gradske četvrti. Još jedan rečnik žargona koji zavređuje pažnju naučne javnosti sastavio je istaknuti turski lingvista i univerzitetski profesor A. Džaferoglu (Ahmet Caferoğlu), pod nazivom *Izbor iz anadolijskih dijalekata* (Anadolu Ağızlarından Toplamalar) 1944. godine. Dijalektološko poglavlje ovog rečnika obuhvata govore iz oblasti Kastamonu, Çankırı, Çorum i Nigde. U drugom delu, autor je sačinio rečnike pod nazivom *Žargon kalajdžija* (Kalaycı Argosu) i *Tajni jezik gejgelskih Juruka* (Geygelli Yörüklerinin Gizli Dili), čime je predstavio govor određenih socijalnih grupa koje je eksplicitno imenovao, što predstavlja novinu u ovoj oblasti.

Potrebno je spomenuti i rečnik novije generacije koji obuhvata aktivne i najproduktivnije žargonizme. U pitanju je *Rečnik žargona turskog jezika* (Türkçenin Argo Sözlüğü) priznatog turskog književnika i filologa Alija Puskuluoglua (Ali Püsküllüoğlu). Rečnik sadrži precizno objašnjene leme, gramatičke i etimološke oznake kao i primere koje je autor crpeo iz svakodnevnog jezika. Pored toga, sreću se i odrednice poput fonoloških dubleta³, koje predstavljaju retkost u drugim žargonskim rečnicima. Poslednji u nizu jeste *Novi rečnik žargona* (Yeni Argo Sözlüğü) iz 2013. godine, koji je sastavio turski leksikograf Bahatin Sezgin (Bahattin Sezgin). Delo predstavlja savremeni odabir frekventnih reči iz turskog žargona koje se i dalje koriste u okviru aktivnog jezičkog fonda. Kvalitet ovog rečnika ogleda se u jednostavnosti njegove upotrebe jer su polisemična značenja jedne žargonske leme razdvojena brojevima, što olakšava preglednost, a definicije reči su vrlo pojednostavljene. Premda rečnik sadrži nedostatke po pitanju kompleksnosti u leksikografskom obeležavanju i definisanju lema, u odnosu na druge rečnike žargona, njegov značaj ogleda se u uvođenju novih i selekciji najfrekventnijih žargonskih leksema.

Uvidom u najznačajnije radove objavljene na polju žargonske leksikografije u turskom jeziku, može se zaključiti da se odnos prema ovom marginalizovanom govoru vremenom menjao tako što su turski lingvisti usvojili novi, liberalniji stav prihvatajući da je:

³ Fonološki dubleti predstavljaju više varijanti iste žargonske lekseme i mogu nastati dodavanjem, skraćivanjem ili zamenom fonema (MILJKOVIĆ 2019: 189).

Žargon specifičan jezik, uočljiv u svakoj zemlji, u svakom jeziku, stvoren sa ciljem da se obezbedi sporazumevanje nekog sloja ili grupe unutar društva [...]. Žargonska leksika nastala je davanjem novih, specifičnih značenja rečima standardnog jezika, uvođenjem svesnih semantičkih promena u pojedinim rečima, kao i korišćenjem arhaičnih elemenata, dijalekatskih reči i uključivanjem jezičkih elemenata stranog porekla (AKSAN 1977: 89).

Oslobađanjem od stigme koja je dugo okruživala ovakav vid komunikacije, otpočela su ozbiljnija lingvistička istraživanja na ovom polju, koja su tretirala žargon kao karakteristični jezik, kakav i jeste, izučavajući njegovo bivstvovanje unutar ljudske zajednice, na naučnom nivou. Uprkos tome, vidljiva je nesigurnost po ovom osetljivom jezičkom pitanju, koju možda najbolje iskazuje jedan od brojnih autora rečnika žargona uvodeći svojevrstu samocenzuru rečima:

Ne može se preporučiti upotreba žargonskih izraza kad postoji naš lep turski jezik. Uprkos tome, u izvesnoj meri može se tolerisati upotreba onih bezlazlenih nepristojnih izraza izuzev poganog žargona koji obuhvata teške psovke od kojih lice crveni (ŞİMŞEK 1958: 3).

Početkom druge polovine 20. veka pojavljuju se ozbiljnije studije o turskom žargonu. Građa na kojoj se bazira ovaj rad sastoji se od dela *Turski žargon* (Türk Argosu), koje je sačinio F. Develioglu (Ferit Devellioglu), kao prvi značajan poduhvat u domenu leksikografske žargonistike turskog jezika, a zatim i najobimnijeg i najkorisnijeg rada iz ove oblasti *Velikog rečnika žargona* (Büyük Argo Sözlüğü) autora H. Aktunča (Hulki Aktunç). Ova leksikografska izdanja mogu se okarakterisati kao fundamentalni rečnici žargona koji predstavljaju ne samo osnovu za izradu svakog sledećeg rečnika žargona, već i osnovu za sva ostala naučna istraživanja na ovom lingvističkom polju. Posebnu pažnju potrebno je skrenuti na rečnike autorke F. Bingolče (Filiz Bingölçe), koja je sastavila specifične rečnike koji obrađuju žargonski govor određenih socijalnih supkultura. Ovi značajni rečnici koncipirani su tako da prate standarde prestižnih jednojezičkih rečnika turskog jezika u vidu markiranja lema, pružanja definicija i upotrebe leksikografskih kvalifikatora kako bi se što preciznije definisala data reč.

Cilj ovog rada jeste da se analizira i objasni značaj i upotreba najobimnijih jednojezičkih rečnika turskog žargona, te pruže podaci o njihovom nastanku, teorijskim postavkama i upotrebnoj vrednosti. Nakon obavljene komparativne analize, upotrebne vrednosti navedenih rečnika iskazane su u vidu gramatičkih i stilskih identifikacija, sintaksičkih podataka, etimoloških oznaka, primera zabeleženih u književnim delima ili svakodnevnoj komunikaciji, kao i putem korišćenja tvorbenih nastavaka koji nisu registrovani u aktuelnim gramatikama turskog jezika. U radu se ukazuje i na važnost rečnika žargona u beleženju reči koje često nisu zavedene u jednojezičkim ili dvojezičkim rečnicima, a koje su pokazatelj kreativnosti i bogatstva jezika, te predstav-

ljaju neophodno oruđe za razumevanje kulture različitih društvenih kategorija.

2. Značajni jednojezički rečnici turskog žargona

Analizirani najznačajniji i najobimniji rečnici turskog žargona predstavljaju rečnike čija upotreba vrednost prevazilazi vremenski okvir u kojem su nastali. Po obimu i naučnom pristupu izdvaja se jednojezički rečnik *Turski žargon* kao prvo savremeno leksikografsko delo žargonistike turskog jezika. *Veliki rečnik žargona* nastao je kao rezultat dugogodišnjeg istraživanja iz oblasti žargonskih jedinica svakodnevnog govora i književnog stvaralaštva. Zbog svoje specifične tematike, u najznačajnije rečnike ubraja se i *Rečnik osmanlijskog žargona* autorke F. Bingolče. Ona je ovim delom veoma smelo započela predstavljanje skrivenog jezika, zadirući u jedan neistraženi segment osmanlijskog turskog jezika⁴.

2.1. Fundamentalni rečnici žargona u turskom jeziku

Najpoznatiji turski rečnik koji obrađuje tematiku žargonskog jezika predstavlja *Turski žargon* (Türk Argosu), koji je sastavio poznati turski lingvista i leksikograf F. Develioglu tokom dugogodišnjeg stručnog radnog veka provedenog u Rečničkom ogranku Turskog lingvističkog društva. Prvo izdanje objavljeno je 1941. godine pod naslovom *Turski žargon: istorijat i mali rečnik* (Türk Argosu: Tarihçe ve Küçük Sözlük). U kasnijim proširenim izdanjima, naslov se skraćuje i dobija oblik pod kojim je poznat i danas. Poslednje, sedmo izdanje štampano je 1990. godine⁵, što govori o značaju ovog rečnika u naučnim krugovima, ali pokazuje i koliko je veliko interesovanje za spoznajom i razumevanjem žargona kako u intelektualnoj sredini, tako i kod šire čitalačke publike. Što se tiče same izrade rečnika, važno je istaći da je F. Develioglu postavio naučne osnove prema kojima će se rukovoditi budući leksikografi. Delo broji više hiljada žargonskih reči i fraza i sastoji se od tri celine: uvodnog teorijskog dela, rečnika žargona i obratnog rečnika, u kojem se polazi od reči iz standardnog jezika, a objašnjenja se daju pomoću žargonizama. Takođe, do pojave *Turskog žargona*, uz leme, kao osnovne reči koje se navode i obrađuju u rečniku, nisu stajala druga leksikografska obeležja do same definicije žargonizama. U ovom rečniku ta se granica pomera tako što se daju različiti leksikografski kvalifikatori za detaljniju definiciju markiranih lema. Uvode se gramatičke i etimološke oznake, kao i kvalifikatori koji preciziraju za koju se socijalnu grupu vezuje određena žargonska reč.

⁴ Osmanlijski jezik (Osmanlıca) bio je zvanični jezik Osmanlijskog carstva u periodu od 13. do 20. veka i predstavlja svojevrstni spoj turskog, arapskog i persijskog jezika, koji je pisan arapskim pismom sve do Jezičke reforme 1928. godine, kada se prelazi na latinično pismo.

⁵ Ostala izdanja ovog rečnika objavljena su 1941, 1945, 1955, 1959, 1970. i 1980. godine.

Priznati i višestruko nagrađivani turski književni stvaralac H. Aktunč sastavio je za sada najobimniji rečnik žargona turskog jezika pod nazivom *Veliki rečnik žargona* (Büyük Argo Sözlüğü) 1990. godine. Delo je doživelo čak 12 izdanja, od kojih je poslednje objavljeno 2019. godine, a koje predstavlja jedan od najvažnijih radova iz oblasti sociolingvistike. Izdvaja ga činjenica da je autor u ovom rečniku zabeležio gotovo 6.500 žargonskih reči i izraza, za čiju je osnovu uzeo kvalitetan leksikografski pristup kakav je koristio Develioglu. Pored toga, nadogrudio je i pojedine leksikografske elemente. Aktunč, poput Develioglu, prilazi žargonskom rečniku kao lingvista i kao leksikograf. Delo je podeljeno u tri celine. U prvom poglavlju autor daje uvodnu reč o žargonu uopšteno, centralni deo predstavlja rečnik, a u trećoj celini se nalazi „obrnuti” rečnik. Naime, autor za književnu reč daje njene žargonske sinonime, zbog čega se ovo delo u isto vreme može smatrati i dvosmernim rečnikom. Ovakav podrečnik viđen je još samo u Develiogluovom *Turskom žargonu*, s tim što je brojnost leksema, kako žargonskih tako i književnih, kod Aktunča vidljiva u mnogo većem broju. U uvodnom poglavlju knjige autor definiše šta je žargonski jezik, koje je njegovo mesto u lingvistici, pružajući sopstveno mišljenje o tome kojem jezičkom registru pripada žargon i koje su njegove karakteristike. U ovom poglavlju daje svoju podelu žargona na opšti žargon i žargon domena, koja se i danas koristi u turskoj lingvističkoj literaturi pri izučavanju ove sociolingvističke parcije.

U oba rečnika lekseme su navedene abecednim redom. Leme su na levoj strani i navode se u svom osnovnom obliku, a to znači da su imenice date u nominativu, a glagoli u infinitivu, dok su kvalifikatori i definicije navedeni u desnoj strani rečničkog članka. U odnosu na Rečnik TDK, fraze se ne nalaze u odeljku s definicijom, već su zasebno odvojeni kao samostalne leksikografske jedinice, što olakšava pretraživanje i pruža bolju preglednost. Nakon svake leme navode se gramatičke oznake u vidu skraćenica koje nose oznaku kategorije reči, kao i etimološke odrednice kako bi se bliže odredila data žargonska leksema. Potrebno je naglasiti da su u Aktunčevom rečniku ove odrednice preciznije i da pored opštih oznaka vrsta reči on uvodi i nove poput: *ben.* (benzetilerek) ‘metaforično značenje’, *kıs.* (kısaltma) ‘skraćeno’, *u.* (uydurma) ‘izmišljena reč’, *es.* (eski) ‘arhaično’. Pored gramatičkih oznaka, autor pruža i dodatne informacije u vidu objašnjenja logike nastajanja date reči. Takve informacije mogu se videti prvi put u ovom rečniku i od velikog su značaja za razumevanje geneze lekseme. Dodatna etimološka inovacija koju pruža Aktunčev rečnik ogleda se i u navođenju izvorne forme reči, pored podatka o jeziku davaocu, da bi potom usledio i njen prevod na turski. Uz etimone čija se autentičnost ne može zasigurno utvrditi autor stavlja

znak pitanja, što pokazuje koliko je pažnje posvetio etimologiji, kao i razumevanju pojedinih leksema. Tako, na primer, uz žargonizam *memet* ‘novčanica od sto lira’⁶ (AKTUNÇ 2002: 213) stoji kvalifikator *es.* (eski), što označava da je leksema sastavni deo pasivnog jezičkog fonda. Lema *canki* ‘narkoman’ (ISTO: 67) definisana je kao pozajmljenica iz engleskog jezika, pri čemu autor navodi i originalnu reč na engleskom — *junky*. Izmišljene reči sadrže kvalifikator *u.* (uydurma) i takav je primer žargonizam *sapör* ‘neko ko nema svog partnera’ (ISTO: 253). Tamo gde nije u potpunosti siguran u etimologiju žargonizma, kao što je to, na primer, slučaj s rečju *pot* ‘poker’ (ISTO: 245), autor koristi kvalifikator ? uz etimološku oznaku *erm?*⁷. Oba rečnika pružaju i dodatne sintaksičke informacije o markiranim leksemama, koje se vezuju za njihovu leksičku i semantičku prirodu, odnosno daju bliža objašnjenja o prirodnom rodu, o tome da li je odrednica biće ili stvar, kao i druga detaljnija tumačenja žargonizma, imajući u vidu to da turski jezik ne poznaje gramatički rod, kao i činjenicu da ga odlikuju razvijena homonija i polisemija. Ovakav vid podataka od posebnog je značaja za precizno definisanje značenja koje nose pojedine lekseme, kao i za razumevanje njihove upotrebne vrednosti, koje se ne viđaju u drugim rečnicima žargona.

Ovaj princip može se videti u sledećim primerima:

- (1) *andavallı* ‘glup (osoba)’ (DEVELİOĞLU 1980: 97).
- (2) *boru* ‘uzaludna, nerazumna (reč)’ (ISTO: 65).
- (3) *kültür* ‘bezvredna (osoba ili stvar)’ (ISTO: 113).

Nakon identifikacije daje se deo u kome stoji definicija date lekseme. Ona se vrši opisnom parafrazom ili pružanjem odgovarajućih sinonima iz književnog jezika, a ponekad se definicija javlja kao kombinacija opisne parafraze i sinonima. Kao posledica bogate homonimije i višeznačnosti, karakterističnih za turski semantički sistem, pojedini žargonizmi mogu imati i više značenja. Develioglu je u svom delu svako značenje zabeležio pod različitim rednim brojem, dok ih Aktunč razdvaja samo tačkama. Premda je označavanje brojevima dakako preglednije i lakše, ova tehnika se u dužem periodu nije primenjivala, već se javlja tek u nekolicini rečnika nove generacije. O tome svedoče primeri (4) i (5):

- (4) *çarşaf* ‘1. novčanica od hiljadu lira. 2. papir za motanje duvana ili narkotika, rizla’ (DEVELİOĞLU 1980: 71).
- (5) *ergan etmek* ‘ispričati, pojasniti; • širiti, prenositi’ (AKTUNÇ 2002: 104).

⁶ *Memet* predstavlja žargonizam nastao od ličnog imena *Mehmet* (Mehmet), tačnije od imena Mehmeta Akifa Ersoja (Mehmet Âkif Ersoy), poznatog turskog nacionalnog pesnika koji je napisao tursku himnu *Marš za nezavisnost* (İstiklâl Marşı) i čiji se lik nalazio na poledeni novčanice od 100 turskih lira u periodu od 1979. do 1989. godine.

⁷ *Erm.* (Ermenice) ‘jermenski jezik’.

Još jedna novost koju donosi Develiogluov rečnik jeste i pružanje žargonskog sinonima za istu reč, što olakšava pregled i pretraživanje. Nakon definicije leme, u zagradi su dati i sinonimi, s tim što su pojedini obeleženi brojem. Broj služi da pokaže koje po redu značenje sinonima se poklapa sa značenjem reči. Ova oznaka koristi se u svrhu lakšeg pretraživanja značenja u drugim leksemama.

U sledećem primeru prikazano je kako se značenje primera (6) semantički poklapa sa sekundarnim značenjem primera (7):

(6) *kazık marka* 'mnogo skupo (mesto ili stvar)' (*kazık*³, *tuzlu*) (DEVELLIOĞLU 1980: 106).

(7) *kazık* '1. štetan posao. 2. prevara pri kupovini. 3. mnogo skupo (mesto ili stvar)' (ISTO: 106).

Jednako važan segment u obradi značenja žargonskih reči predstavljaju i primeri njihove upotrebe. Primeri u rečnicima preuzeti su iz književnih dela, kao i iz drugih štampanih medija, ali i iz usmenih izvora, poput filmova, pesama, svakodnevnog govora i slično. Najveći broj primera pronalazimo u Aktunčevom rečniku, dok je njihova zastupljenost u Develiogluovom delu izuzetno niska. To se može uzeti kao njegova jedina manjkavost. Na osnovu ovih primera možemo uočiti koliko su zaista žargonske reči zastupljene, ne samo u svakodnevnom turskom jeziku, već koliko su one posvedočene i u književnim delima.

Na osnovu datih podataka može se zaključiti da su predstavljeni fundamentalni rečnici žargona, čija je izrada potkrepljena lingvističkom analizom (budući da se rečnici ovog tipa, a starijeg datuma, ne odlikuju ovim načinom leksikografske obrade), te odražavaju objektivni stav koji pruža ključne podatke o ovom specifičnom govoru. Upotreba vrednost ovih rečnika veoma je široka, imajući u vidu da oni pružaju podatke koji u velikoj meri omogućavaju upoznavanje sa specifičnom strukturom turskog jezika, olakšavajući razumevanje žargonske leksike kao nestandardizovanog segmenta jezika.

2.2. Specijalizovani rečnici žargona

Kada je reč o rečnicima žargonske leksike koji obuhvataju govor određene socijalne supkulture, primećuje se da u poslednje vreme raste broj leksikografskih radova u kojima su indeksirane mnogobrojne dosad nezabeležene žargonske reči. Istaknuta autorka ovakvih rečnika pisac je, leksikograf i feministkinja F. Bingölçe, koja je tokom plodne karijere obradila žargonizme govora koji se vezuju samo za pripadnike jedne socijalne grupacije. Pored rečnika *Rečnik ženskog žargona* (Kadın Argosu Sözlüğü), izdatog 2001. godine, priredila je i *Rečnik fudbalskog žargona* (Futbol Argosu Sözlüğü) (2005), *Rečnik vojničkog žargona* (Asker Argosu Sözlüğü) (2005), *Rečnik ženskog žargona 2* (Kadın Argosu Sözlüğü 2) (2005), *Rečnik osmanlijskog žargona* (Osmanlı Argosu Sözlüğü) (2011).

Rečnik ženskog žargona može se smatrati prvim pravim uskospecijalizovanim rečnikom koji objedinjuje žargonizme, idiome, kao i vulgarizme koje koriste isključivo žene kao socijalna grupa (MILJKOVIĆ 2019: 166). On je nesumnjivo značajno doprineo suočavanju sa tabuiziranim temama u turskom jeziku i društvu. Protiv spisateljice je pokrenut sudski postupak samo godinu dana nakon štampanja rečnika zbog eksplicitnosti dela, uz obrazloženje Komisije za zaštitu od neprimerenog sadržaja (Muzır Kurulu), u čijem se izveštaju kaže: „da su pojmovi *turska žena* i njena *čast* nespojivi sa žargonom” (ÇELİKKAN 2003). Ovo delo se po svojim specifičnim semantičkim karakteristikama i do tada nezabeleženim žargonskim leksemama izdvaja iz ranije objavljene rečničke literature na ovom polju (up. AYKUT 2024: 433–448). Ovaj rečnik predstavlja pionirski rad koji je postavio temelje za dalja istraživanja, doprinevši stvaranju sličnih leksikografskih dela koja se bave žargonskom tematikom određenog društvenog sloja. Primer takvog rečnika jeste *Rečnik osmanlijskog žargona*.

Rečnik osmanlijskog žargona predstavlja leksikografsko delo koje sadrži više od 170 stranica. U njemu je zabeleženo oko 1800 reči i izraza iz osmanlijskog jezika. Rečnik predstavlja rezultat autorkinog osmogodišnjeg istraživanja. Izrada *Rečnika osmanlijskog žargona* zahtevala je dodatne napore. Autorka je bila prinuđena da dešifruje jezik koji se više ne koristi, te da uoči i definiše skriveno značenje reči koje nisu mogle biti zabeležene. Svojim poslednjim delom autorka je postavila temelje istraživanja i razvoja aspekta žargona kojem do sada nije posvećena veća pažnja. Nakon kratkog prikaza žargona u osmanlijskom jeziku i njegove percepcije, u uvodnom odeljku autorka daje rečnik. Leme se navode u osnovnom obliku poredane abecednim redom i nalaze se na levoj, dok su definicije na desnoj strani rečničkog članka. Pored svake leme navodi se odgovarajuća gramatička identifikacija. Treba naglasiti da su gramatičke oznake minimalne, da obeležavaju samo imenice, prideve i frazeologizme i ne pružaju detaljniji uvid u gramatičke specifikacije i logiku stvaranja leksema. Mestimično se može uočiti i pogrešno označavanje leksema, što je primetno prilikom obeležavanja frazema, pri čemu autorka vidno ne pravi distinkciju između frazema i ostalih reči. Polisemična značenja žargonizama razdvojena su brojevima, slično kao i u Develiogluovom rečniku. Pored lema daje se izvorni oblik reči prilagođenim arapskim pismom i tumačenje koje je vrlo svedeno, a zatim pisani izvor iz kojeg je leksema preuzeta. Primeri u kojima se javljaju žargonizmi vrlo su retki i neretko nerazumljivi onima koji ne poznaju osmanlijski jezik. Na primer (8) i (9):

(8) *caba* جبا 'besplatno, džabe' (BİNGÖLÇE 2011: 43).

(9) *kase* كاسه (d.)⁸ ‘zadnjica’. *İki dünyayı korum kasesine* ‘Dajem dva sveta za njenu pozadinu’ (ISTO: 97).

Praktična upotreba ovog rečnika može se ogledati u tome što predstavlja osnovu za praćenje razvoja i geneze jedne žargonske reči sa dijahronijskog aspekta. To se može videti u primerima (10), (11) i (12):

(10) *gaco* ‘žena’ (BİNGÖLÇE 2011: 69).

(11) *gaco* ‘žena, ljubavnica, metresa’ (DEVELLİOĞLU 1980: 87).

(12) *gaco* ‘žena, metresa; muškarac transvestit; meso od ribe palamide’ (AKTUNÇ 2002: 118).

Uprkos manjkavostima koje *Rečnik osmanlijskog jezika* sadrži u poređenju s prethodno pomenutim rečnicima, ne može se zanemariti činjenica da je ovo delo postavilo osnove daljeg istraživanja osmanlijskog jezika sa sasvim drugačijim pristupom, fokusirajući se na upotrebu reči koje su smatrane nemoralnim. Njegova vrednost uočava se ne samo u činjenici da je sačuvao mnoge žargonske reči od zaborava, nego je omogućio da se prati razvoj reči kao sastavnog dela žargonske leksike u savremenom turskom jeziku, kao i da se objasni njihovo stvaranje. Ovaj rečnik ujedno pokazuje koliko su žargonske reči duboko utkane u kolektivnu svest naroda, ukazujući na činjenicu da one predstavljaju njegovo nasleđe, kao i ogledalo kulturoloških i moralnih stavova.

2.3. Primer netipičnog rečnika

Do sada predstavljena leksikografska dela obuhvataju prave žargonske rečnike, koji su u manjoj ili većoj meri uniformisani i sastavljeni prema normativnim pravilima. Sledeći rad u nizu dela koja zavređuju pažnju jesu *Studije o turskom žargonu* (Türk Argosu Üzerinde İncelemeler), koje je sastavio turski lingvista i leksikograf H. Ersoylu (Halil Ersoylu). Ovaj rad kategorišemo kao netipičan rečnik s obzirom na to da je reč o naučnoj studiji koja se sastoji od zasebnih poglavlja u kojima autor pruža svoja tumačenja i klasifikacije žargonskih leksema, da bi na kraju svakog poglavlja pridodao i rečnik. Ovo delo čini jedinstvenim to što je autor izdvojio lekseme iz standardnog jezika koje su proširile svoje značenje u žargonskoj leksici i podelio ih na grupe, s tim što je uz svaku grupu dao određenu klasifikaciju radi lakšeg pretraživanja i razumevanja. To do sada nije bio slučaj u drugim rečnicima, niti radovima koji se bave ovom tematikom. Tako su, na primer, žargonizmi koji pripadaju grupi fitnonima podeljeni u sledeće kategorije: imena biljaka koje imenuju ukrasne i travnate biljke, orašasti plodovi i žitarice, voće, povrće, drveće, reči koje se vezuju za pojam šume i slično. Unutar svake od tih kategorija, autor pruža žargonski rečnik koji objedinjuje datu tematiku. Ostale grupe koje autor obrađuje

čine žargonizmi vezani za imenovanje zoonima⁹, prirode i njenih elemenata, antroponima, onomatopeja, žargonskih dubleta i slično. Delo se sastoji od uvoda i deset poglavlja. U uvodnom delu autor daje generalni prikaz termina *žargon* u turskom jeziku, kao i kratak opis poglavlja u knjizi. Unutar svakog poglavlja, pruža se krata studija i pojašnjenje klasifikacije žargonizama, kao i njihova povezanost sa standardnim turskim jezikom i kulturom, što nije zastupljeno u ostalim leksikografskim delima koja obrađuju istu tematiku. Žargonske odrednice se nalaze na levoj strani rečničkog članka i poredane su abecednim redom, s tim što glagoli nisu navedeni u osnovnom obliku, infinitivu, već se daje samo glagolska osnova, bez sufiksa za infinitiv. Reči i frazeološke jedinice su kao i kod ostalih rečnika razdvojene, što upotrebu čini umnogome jednostavnijom. Što se tiče kvalifikatora, autor pruža samo etimološke oznake u vidu skraćenica, dok gramatičke oznake nisu navedene u rečniku. Prilikom sastavljanja definicije leksema autor se služio opisnim parafrazama, kao i upotrebom sinonima iz standardnog jezika, dok su različita značenja iste lekseme razdvojena interpunkcijskim znakom tačka-zarez. To, nažalost, dovodi do umanjenja preglednosti. Unutar definicija, autor pruža markere koji preciziraju da li se žargonizam vezuje za osobu ili stvar. Neke od sveobuhvatno obrađenih odrednica ilustruju primeri (13–17):

(13) *malbora-malborya* (ing. Marlboro) ‘cigarete marke Marlboro’ (ERSOYLU 2004: 172).

(14) *ananas* ‘glupak’ (ISTO: 25).

(15) *portakal* ‘grudi (kod žene ili devojke)’ (ISTO: 27).

(16) *zırtapos* ‘(za osobe) bezvredan; glup, tupav; ćaknut’ (ISTO: 136).

(17) *poyraza çevir* ‘(posao ili situaciju) pogoršati; (neko) rasrditi se, naljutiti se’ (ISTO: 102).

Premda je neizbežno ukazati na nedostatke ovog rečnika, što neminovno izaziva negativan uticaj na kvalitet dela u odnosu na prethodno analizirane, potrebno je istaći da je ovo delo ujedno i studija koja se bavi ne samo rečnikom, već i tvorbom žargonskih reči. Naime, u poslednjim poglavljima autor se posvetio najproduktivnijim načinima žargonizacije, odnosno nastanka žargonizama, koji uključuju sekundarnu denominaciju u rečima standardnog jezika, a zatim i procesima skraćivanja, kompozicije i stvaranja frazema, posvećujući posebnu pažnju i derivaciji. Istini za volju, Aktunç je u svom kapitalnom delu prvi izdvojio izvorno žargonske nastavke koji učestvuju u tvorbi (MILJKOVIĆ 2019: 88), ali ih nije u potpunosti obradio. U poglavlju o derivaciji, Ersoylu navodi i analizira sve turske nastavke iz standardne i žargonske leksike koji učestvuju u žargonizaciji. Nastavci su poredani abecednim redom na levoj, dok se definicije navode na desnoj strani rečničkog članka, tvo-

⁸ d. (deyim) ‘fraz’.

⁹ Detaljnije u Miljković (2024: 380–392).

reći na taj način svojevrsnu rečničku strukturu. Pored već definisanih i poznatih žargonskih nastavaka, autor dopunjuje Aktunčev rečnik, te dodaje nove i do tada nepoznate nastavke, kao što je žargonski nastavak slovenskog porekla *-of* 'ov', koji označava muško prezime ili plemstvo, te tako nastaje turski žargonizam poput *beygir¹⁰* 'tupava, glupa osoba' (ERSOYLU 2004: 307). *Studije o turskom žargonu* nisu tipično leksikografsko delo, ali je njegova upotrebna vrednost neizmerna, ne samo kao rečnika žargona, već i značajne kompleksne naučne studije o ovoj jezičkoj oblasti. Premda su kompleksnost i struktura ovog rečnika osetno manji nego kod Aktunča ili Develioglua, to ne utiče na njegovu relevantnost budući da sadrži dopune u vidu studioznog prikaza žargona iz naučno lingvističke sfere. Pored toga, rečnik je novije generacije pa obuhvata žargonske lekseme koje nisu zavedene u drugim rečnicima, što afirmativno utiče na buduća žargonska istraživanja.

2.4. Upotrebna vrednost rečnika

Rečnici turskog žargona, koncipirani i priređeni na naveden način, pružaju uvid u žargonsku rečničku literaturu, omogućavajući stručno i detaljno proučavanje žargonizama, te olakšavajući korišćenje izraza iz ove jezičke sfere sa sociološkog aspekta. Prikazani rečnici pružaju mogućnost da se, u okviru naučnih istraživanja, precizno utvrde i definišu karakteristike obimnog korpusa žargonizama, analiziraju tehničke osobenosti manje ili više dobro uređenih obrađenih leksema, te da se ponude, odnosno preporuče opcije upotrebe svakog žargonizma ponaosob. S druge strane, ova leksikografska dela poseduju izuzetan značaj za praktičnu upotrebu, pružajući uvid u način i obim korišćenja žargonizama u svakodnevnoj komunikaciji prosečnog govornika turskog jezika.

Turski žargon kao pionirski rad u ovoj oblasti nesumnjivo predstavlja izvornu literaturu koju koriste gotovo svi autori koji se stručno bave ovom problematikom. Posebna vrednost ovog rečnika leži u činjenici da su u njemu pobrojane najfrekventnije reči i izrazi čiji je značajan deo, kako u svakodnevnom govoru i jeziku medija, tako i u svim oblastima jezičko umetničkog stvaralaštva, aktuelan i danas.

Upotrebna vrednost *Velikog rečnika žargona*, kao leksikografskog dela s najvećim brojem žargonskih odrednica, izuzetno je velika, jer značajno doprinosi lakšem razumevanju kompleksne semantike turskog, kao i poimanju dijahronijskog razvoja jezika i kulture.

Pored lingvističke funkcije, *Rečnik osmanlijskog žargona* zalazi u sociološku sferu, rušeći društvene i jezičke

tabue koji su se održali kroz istoriju. Ispravljaajući nepravdu staru nekoliko vekova, koja je žargonu naneta njegovim poistovećivanjem s vulgarnim i prostačkim jezikom, rečnik ukazuje na problem koji je zakasnelo bavljenje ovom tematikom nepovratno izazvalo u smislu nedostatka istraživanja koja su mogla u potpunosti izmeniti stavove prema ovom specifičnom jeziku. Autorka u svom radu tačno definiše granicu između vulgarizama i žargonskog jezika koji je postojao u osmanlijskim delima, postavljajući na taj način temelje daljim sociolingvističkim istraživanjima.

Dostupni podaci o navedenim rečnicima pokazuju široko rasprostranjenu upotrebu od strane korisnika iz različitih društvenih sfera. *Turski žargon* priređivača F. Develioglua i *Veliki rečnik žargona* H. Aktunča doživeli su, kako je već rečeno, veći broj izdanja. Ova činjenica izvrstan je pokazatelj interesovanja koje vlada za ovim kapitalnim delima žargonske leksikografije. Pored korisnika koji se bave naučnoistraživačkim radom, ovim se rečnicima služe jezički entuzijasti koji žele da se bliže upoznaju s prirodom i upotrebom ovog nestandardnog jezika. Korisnici rečnika žargona pripadaju različitim socijalnim strukturama, nivoima obrazovanja i starosnim kategorijama. Korišćenje rečnika žargona omogućuje im lakše i brže usvajanje govornog jezika, kao i razumevanje jezika književnih dela bogate turske književnosti. Ova leksikografska dela su, isto tako, od nemerljivog značaja prevodiocima kako bi na adekvatan način mogli da iznađu ekvivalente za ovu vrstu nekonvencionalnog leksičkog fonda koji se odlikuje znatnom zastupljenošću u turskom jeziku.

3. Zaključna razmatranja

Žargon se dugo smatrao inferiornim u odnosu na normativni jezik, jer se njegova upotreba vezivala isključivo za niži sloj društva, kriminalce, pijanice, prostitutke i ljude sa margine, zbog čega se javila zadrška u odnosu na ovaj specifični jezik. Kako su se istraživanja vezana za ovaj jezik uvećavala, raslo je i interesovanje javnosti, a samim tim se i odbojnost prema žargonu u turskom društvu s vremenom smanjila. Pored rečnika, povećao se i broj članaka koji se bave izučavanjem ove teme. Tokom godina, rečnici žargona su se menjali, i to najviše po obimu i broju obrađenih žargonskih leksema. Kako je žargon sve manje bio tabuizirana tema, tako se broj ovih dela u turskom jeziku povećavao, zajedno sa brojem obrađenih reči. Rečnici su se razvijali i vremenom su ustanovljena pravila i načini izvođenja, definisanja i markiranja lema.

S rečnikom *Turski žargon*, turska sociolingvistika dobila je prvo lingvistički primereno leksikografsko delo čije su leme označene odgovarajućim gramatičkim, stilskim, etimološkim i drugim oznakama, kao i bogatim

¹⁰ *Beygir* 'konj' kao deo žargonskog vokabulara javlja se prevashodno kao produkt sekundarne nominacije osnovnog značenja, dok se nastavak *-of* javlja kao lažni tvorbeni nastavak, odnosno nastavak koji nema ni semantičku ni gramatičku funkciju.

primerima. U skladu sa zastupljenom homonimijom i polisemijom kao značajnim karakteristikama turske semantike, te činjenicom da pojedini žargonizmi imaju više značenja, svako značenje zabeleženo je pod različitim rednim brojem. Značenja su uglavnom navođena prema učestalosti upotrebe. Prvo navedeno značenje uvek je primarno značenje. Dodatni podaci o sintaksičkoj poziciji leme, padežnoj rekciji, gramatičkom rodu, podacima o tome da li se lema odnosi na živo ili neživo biće, kao i objašnjenja o nastanku žargonizama, nalaze se u definicijama nakon leme.

Veliki rečnik žargona pruža najveći broj ranije zabeleženih reči, novih reči iz žargonskog jezika, kao i uvid u njihovu strukturu. Rečnik pruža uvid u broj reči koje učestvuju u stvaranju novih reči i izraza, što je svojevrsan pokazatelj produktivnosti lekseme. Pored toga, rečnik daje i podatke o stranim rečima, kao i o njihovoj adaptiranosti u turskom jeziku, dok se semantička prilagođenost pozajmljenice ogleda u njenoj polisemiji i derivaciji. Skraćenice koje preciziraju gramatičku strukturu lekseme nalaze se iza leme. Podaci o jeziku davaocu prilikom navođenja pozajmljenica nalaze se u zagradi nakon leme. Za lekseme nastale derivacijom koristi se oznaka *ek* 'nastavak, sufix', koju prati izvorni oblik korišćenog nastavka, na osnovu čega se može utvrditi koji su najproduktivniji sufixi koji učestvuju u nastajanju žargonizama.

Rečnik osmanlijskog žargona značajan je prevashodno zbog svoje inovativnosti i specifične tematike govora osmanlijskog društva. Žargonizmi su zavedeni abecednim redom, dok su frazemi dati kao zasebne leme.

Studije o turskom žargonu kao netipični rečnik žargona, zaslužuju svoje mesto u ovom radu ne samo kao jedinstveno leksikografsko delo s kompleksnom naučnom studijom, već i kao prvo delo koje predstavlja osnovu u daljem nastajanju sličnih radova.

Gorenavedeni rečnici u rečničkom odeljku donose leme poredane po abecednom redu, na levoj, dok su oznake i definicije na desnoj strani rečničkog članka. Leme su navedene u osnovnom obliku, imenice su date u nominativu, a glagoli u infinitivu. Isti princip primenjen je i kod frazema, koji su prikazani kao posebne odrednice. Iako neuobičajen, ovaj princip olakšava pretraživanje i pruža bolju preglednost. Nakon identifikacije, daje se deo u kome stoji pojašnjenje date lekseme. Definicija lema vrši se opisnim objašnjenjem ili pružanjem odgovarajućih sinonima iz književnog jezika, a ponekad se definicija javlja kao kombinacija objašnjenja i sinonima. Primere čiji su izvori navedeni rečnik *Turski žargon* uzima iz književnosti, dok *Veliki rečnik žargona* kombinuje upotrebu književnih dela i usmenih izvora, poput filmova, pesama, svakodnevnog govora i slično. Smatramo da je princip zastupljen u *Velikom rečniku žargona* naju-

putniji i da građu za leksikografske radove iz ove oblasti treba tražiti u svim oblicima jezičkog izražavanja. Navođenje značenja lema prema frekventnosti, zastupljeno u rečniku *Turski žargon*, predstavlja pravilan pristup prilikom izrade ove vrste rečnika. Značajan segment u rečnicima žargona odnosi se na etimološka objašnjenja lema. *Veliki rečnik žargona* nastoji da pruži objašnjenja o njihovom poreklu. Ponuđena etimološka rešenja kod nekih primera su jasna, dok se u značajnoj meri sreću situacije gde poreklo lekseme nije moglo biti precizno utvrđeno. Preporuka koju treba slediti prilikom izrade rečnika žargona sastoji se u potrebi što tačnije analize i utvrđivanja zastupljenih etimona. Prilikom upotrebe oznaka za sinonime i antonime koji su, istini za volju, zastupljeni u radu *Veliki rečnik žargona*, treba naglasiti da je njihovo navođenje krajnje poželjno sa aspekta poboljšanja kvaliteta rečničke žargonske leksike. Dvosmerni rečnik, dat u sklopu dela *Turski žargon* i *Veliki rečnik žargona*, predstavlja koristan segment žargonske leksikografije, zbog čega se preporučuje rad na njegovom intenzivnijem sastavljanju, imajući u vidu njegov značaj za praktičnu upotrebu sa aspekta prosečnog korisnika rečnika.

Žargon se menja, pa samim tim ne prestaje potreba za delima koja obrađuju njegove karakteristike i pojavne oblike. Može se konstatovati da turska žargonska leksikografija prati ova interesovanja i potrebe uprkos stigmama koja je i dalje prisutna u svim sferama društvenog života, komunikacije i javnog obraćanja. U turskoj leksikografiji beleži se preko dvadeset izdatih rečnika žargona, manjeg ili većeg obima, od kojih su neki doživeli više izdanja. Rad na izradi kvalitetnog rečnika zahteva stručnost, dobro poznavanje jezika i odabrane tematike, pri čemu je potrebno da se vodi računa o njegovoj praktičnoj upotrebi, kao i o ulozi konačnog korisnika. Izazove sastavljanja ovog tipa rečnika možda je najbolje opisao eminentni leksikograf Aktunç u predgovoru *Rečnika ženskog žargona*, ističući da stvaranje rečnika predstavlja svojevrsan vid „slatke ludosti”, koji donosi veliku korist prvenstveno onima koji govore i pišu tim jezikom, ali i svim drugim jezicima (AKTUNÇ u BİNGÖLÇE 2001: 4).

Literatura

- AKSAN, Doğan (1977). *Her Yönüyle Dil, Cilt 1*. Ankara: TDK.
- AYKUT, Ksenija (2024). Kulturološko-feminističke tendencije u turskom društvu na primeru stvaralaštva Filiz Bingölçe. *DHS*, 25(1), 433–448.
- BUGARSKI, Ranko (2003). *Žargon: Lingvistička studija*. Beograd: Biblioteka XX vek, Krug.
- ÇELİKKAN, Murat (2003). Barbarları Beklerken, *Radikal*, 16, Nisan 2003. <<https://www.metiskitap.com/catalog/text/57678>>. [1. 7. 2024]
- ÇİFTÇİ, Musa (2006). Argonun Niteliği ve Argoya Bakış Açımız. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 6(2), 297–301.

- MILJKOVIĆ, Stefani (2019). *Fonemske i tvorbenne karakteristike žargonizama u turskom jeziku sa osvrtom na leksikografiju* (neobjavljena doktorska disertacija). Beograd: Filološki fakultet.
- MILJKOVIĆ, Stefani (2024). Zoonimi u žargonu turskog jezika. У: Ненад Томовић и др. (ур.), *Савремена филолошка истраживања* (стр. 380–392). Београд: Филолошки факултет.

Leksikografski izvori

- AKTUNÇ, Hulki (2002). *Büyük Argo Sözlüğü*. İstanbul: YKY.
- BAYRI, Mehmet Halil (1934). *İstanbul Argosu ve Halk Tabirleri*. İstanbul: Burhaneddin Matbaası.
- BEY, Âli (1899). *Lehçetü'l Hakâyık*. 2. baskı. İstanbul: Matbaa-i DERNERSESYAN.
- BİNGÖLÇE, Filiz (2001). *Kadın Argosu Sözlüğü*. İstanbul: Metis Yayınları.
- BİNGÖLÇE, Filiz (2005). *Asker Argosu Sözlüğü*. İstanbul: Metis Yayınları.
- BİNGÖLÇE, Filiz (2005). *Futbol Argosu Sözlüğü*. İstanbul: Metis Yayınları.

- BİNGÖLÇE, Filiz (2005). *Kadın Argosu Sözlüğü* 2. İstanbul: Metis Yayınları.
- BİNGÖLÇE, Filiz (2011). *Osmanlı Argosu Sözlüğü*. İstanbul: Metis Yayınları.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1994). *Anadolu Ağızlarından Toplamalar Kastamonu, Çankırı, Çorum, Amasya, Niğde, İlbaylıkları Ağızları, Kalaycı Argosu, ve Geygelli Yürüklerinin Gizli Dili*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1970). *Türk Argosu, Genişletilmiş 5. baskı*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- ERSOYLU, Halil (2004). *Türk Argosu Üzerinde İncelemeler*. İstanbul: L&M Yayınları.
- FİKRİ, A. (1887). *Lügat-i Garibe*. İstanbul: Alim Matbaası.
- KAPTAN, Özdemir (1988). *Beyoğlu: Kısa Geçmişi, Argosu*. İstanbul: Ayhan Matbaası.
- KAYGILI, Osman Cemal (2003). *Argo Lugati*. İstanbul: Selis Kitaplar.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali (2012). *Türkçenin Argo Sözlüğü*. 2. baskı. Ankara: Arkadaş.
- SEZGİN, Bahattin (2013). *Yeni Argo Sözlüğü*. İstanbul: Cinius yayınları.
- ŞİMŞEK, Seyfettin (1958). *Argo Lügatçesi*. İstanbul: Okay Yayınları.

Ksenija Aykut — Stefani Miljković

Importance and Use Value of Monolingual Dictionaries of Turkish Slang

(Summary)

Slang, as linguistic creations that define specific social groups through a distinct mode of communication and interaction, is significantly represented in the Turkish language. As a result, it is important to explore the use of slang words and expressions that generate new lexical items. In the second half of the 20th century, more substantial studies on Turkish slang emerged. Ferit Devellioğlu's *Türk Argosu* was published as the first scholarly work in the field of Turkish lexicography, followed by the most comprehensive work in this area, *Büyük Argo Sözlüğü* by Hulki Aktunç. Other key dictionaries, including *Kadın Osmanlı Sözlüğü* by Filiz Bingölçe and *Türk Argosu Üzerinde İncelemeler* by the academician Halil Ersoylu, were written according to the standards of monolingual Turkish dictionaries in terms of marking lemmas, providing definitions, and using lexicographic classifiers to define the data as accurately as possible. The use values in these dictionaries are represented through grammatical and stylistic identifications, syntactic data, etymological information, examples from written and oral sources, and formative endings that are not registered in current grammars of the Turkish language. In these dictionaries, lemmas in their basic form are listed on the left, while identifiers and interpretations are provided on the right. Lemmas are interpreted using descriptive definitions, synonyms, or a combination of both. A key recommendation when compiling a slang dictionary is to analyze and determine the etymology of the words as accurately as possible. It is important to emphasize the inclusion of synonyms and antonyms, as this significantly enhances the quality of the slang dictionary. The approach of listing lexemes as separate entries in all four dictionaries is the correct method and should be followed for ease of search. The two-way dictionary format, used in *Türk Argosu* and *Büyük Argo Sözlüğü*, represents a highly useful component of slang lexicography. It is advisable to continue intensively compiling these works, considering their semantic value and practical importance from the user's perspective. With over twenty published slang dictionaries, many of which have gone through multiple editions, Turkish slang lexicography responds to the needs of users and language enthusiasts eager for further study. This paper also highlights the importance of slang dictionaries in documenting words that are often excluded from standard dictionaries, as these words represent a rich linguistic heritage and offer valuable insights into the culture of various social groups.

5.

Електронски ресурси:
изазови и перспективе у лексикографији

Повезивање лексема морфолошких речника коришћењем базе *Лексимирика*

Биљана Рујевић¹ — Ранка Станковић² — Михаило Шкорић³

¹  <https://orcid.org/0000-0002-9103-3902>, ²  <https://orcid.org/0000-0001-5123-6273>,

³  <https://orcid.org/0000-0003-4811-8692>

Универзитет у Београду – Рударско-геолошки факултет (Србија)

¹ biljana.rujevic@rgf.bg.ac.rs (✉), ² ranka.stankovic@rgf.bg.ac.rs, ³ mihailo.skoric@rgf.bg.ac.rs

Сажетак

Рад приказује приступ успостављању повезивања лексема у *Морфолошким речницима српског језика*. Повезивање, тј. успостављање релација не би било могуће без претходне конверзије речника из облика текстуалних датотека у облик лексичке базе података назване *Лексимирика*. Методологија за успостављање релација почива на 69 појединачних релација заснованих на 388 правила. Правила за повезивање се дефинишу на основу обележја лексичких записа (врсте речи, маркера, граматичких категорија и подниси). Успостављене релације су крајњем кориснику видљиве путем апликације *Лексимирика* у форми хипервеза и могу се сврстати у три врсте: варијационе, деривационе и изговорне релације. Варијационим релацијама су повезане лексеме које међусобно представљају варијантне облике (нпр. *кафа* и *кава*, *евро* и *еуро*). У деривационе релације спадају везе међу лексемама које су повезане деривационим правилима (нпр. *колач* и *колачић*, *дугме* и *дугменце*). Изговорном релацијом су повезани облици речи екавског и ијекавског изговора (нпр. *бијел* и *бео*, *сњешко* и *снешко*). Остварено је укупно 103.589 повезивања лексичких записа (кроз 43 варијационе релације остварено 3.401 повезивање, кроз 25 деривационих релација 94.732 повезивања и једну изговорну релацију 5.456 повезивања).

Кључне речи: морфолошки речници, повезивање лексема, лексичка база података, српски језик.

Abstract

The paper presents an approach to establishing relations between lexemes in *Serbian Morphological Dictionaries* (SMD). These relations would not be possible without the prior conversion of the SMD dictionaries from text file formats into a lexical database — *Leximirka*. The methodology consists of 69 relations defined by 388 different rules that are based on lexical entry properties such as part of speech, markers, grammatical features, and substrings. The established relations are visible to the end user through the application of the same name (*Leximirka*) in the form of hyperlinks and can be categorized into three types: variational, derivational, and pronunciation relations. Variational relations connect lexemes representing variant forms of each other, such as *kafa* and *kava* (coffee), *euro* and *evro* (euro), etc. Derivational relations include connections between lexemes linked by derivational rules (e.g., *kolač* (cake) and *kolačić* (cookie), *dugme* (button) and *dugmence* (little button)). Pronunciation relations connect word forms used in the ekavian and ijekavian pronunciations, such as *bijel* and *beo* (white) or *snješko* and *sneško* (snowman). Using these relations, 103,589 lexical entries pairs are established (3,401 using 43 variational relations, 94,732 using 25 derivational relations and 5,456 using 1 pronunciation relation).

Keywords: morphological dictionaries, lexeme connection, lexical database, Serbian language.

1. Увод

Морфолошки речници српског језика (KRSTEV 2008) представљају за српски језик битан електронски језички ресурс за обраду природних језика који се развија више од три деценије. Подаци који се бележе у лексичким записима чине драгоцен извор различитих лексичких информација. Лексички записи првобитно су чувани у текстуалном формату, након чега је извршена трансформација у лексикографску базу података названу *Лексимирика*¹ (LAZIĆ – ŠKORIĆ 2020).

¹ Истоимена апликација је доступна на адреси: <<https://leximirka.jerteh.rs>> уз логовање с налогом електронске поште регистрова-

Ова база омогућила је обogaћивање речника подацима који нису били саставни део формата, попут података о фреквенцијама о коришћењу речи у корпусима, као и низ функционалности које су обогатиле речник и прошириле му намену (РУЈЕВИЋ 2022).

Овај рад приказује развој једне од нових функционалности речника, која се односи на развој система за повезивање лексема кроз варијационе, деривационе и изговорне релације. Подаци представљени

ним на платформи Гугл. Корисници су у могућности да претражују *Морфолошке речнике српског језика* и прегледају податке о лексичким записима.

у раду односе се на најажурнији пресек стања овог система заснован на 69 различитих релација и 388 правила уз помоћ којих је успостављено 103.589 повезивања лексичких записа (варијационе релације: 3.401 повезивање; деривационе релације: 94.732 повезивања; изговорна релација: 5.456 повезивања). Сама методологија успостављања релација ослања се на постојање лексичке базе података и најчешће аутоматско остваривање повезивања. Повезивање је засновано на дефинисању правила која почивају на ознакама лексичких записа углавном специфичним за *Морфолошке речнике српског језика*. Ознаке које се користе за креирање правила чине врста речи, деривациони, релациони и семантички маркери, те граматичке категорије. Аутори сматрају да је овај, махом аутоматски систем заснован на правилима, ефикасан за обогаћивање *Морфолошких речника српског језика* информацијом која претходно није постојала, а од значаја је за кориснике. У појединачним проблематичним случајевима, описаним у одељку 5, долази до ручног повезивања лексичких записа или раскидања веза. У пракси се, кроз развијену апликацију за преглед и управљање речником, успостављено повезивање манифестује постојањем хипервезе међу лексичким записима међу којима је остварена веза.

Везе о којима је реч у овом раду постоје и у традиционалним речницима српског језика. Релација која повезује екавски и ијекавски изговор у РСМ и РСАНУ представљена је на тај начин што се најчешће у оквиру речничког чланка екавског изговорног лика наводи и ијекавски (скраћеницама *ијек.* и *јек.*). У ретким случајевима ситуација је обрнута. У предговору првом тому РСАНУ наведено је да су речи јужног изговора унете у РСАНУ као засебне одреднице али без дефиниција, примера и других података (само се у првом тому користи скраћеница *j*). Са њих се упућује на исте речи екавског изговора, где се ијекавски ликови обрађују као тип дублета. У речничким чланцима екавског лика дају се сви подаци с дефиницијама и примерима. Ради уштеде простора, ијекавски ликови који припадају гнезду, тј. већој породици речи с истим „кореном” не уносе се као одреднице, већ се као одредница наводи „корен” с цртицом, који упућује на исти екавски корен. Из истог разлога се у РСЈ екавски ликови праћени (и)јекавским изговором уводе скраћеницом *јек.*

У РСМ, као и у РСЈ, варијантни облици речи с гласовним разликама или различитим префиксима или суфиксима, представљају се тако што се дефиниција даје у речничком чланку уобичајеног облика док остали облици упућују ка том облику. Други начин за представљање ових облика огледа се кроз упоредне одреднице у оквиру истог речничког чланка. У РСАНУ ови типови дублета повезују се тако што се

код стандардног облика даје дефиниција с примерима, док се код других облика дају примери њихове употребе. За упућивање на друге облике користи се скраћеница *в.* (види).

Деривациони облици у сва три поменута традиционална речника повезују се преко дефиниције тако што се остали облици дефинишу на основу основног облика. Тако је у РСМ уз реч радник дата пуна дефиниција док је облик *радница* дефинисан као „жена радник”, а реч *раднички* као „који се односи на раднике, који је у вези са радницима”.

С обзиром на то што су ови речници још увек у папирној форми, међу речничким чланцима не постоји хипертекстуалност.

Структура је овога рада таква да је у одељку 2 дат преглед информација о *Морфолошким речницима српског језика*. С посебном пажњом је описан изворни формат њихових лексичких записа, битан за разумевање развијеног система за повезивање. Одељак 3 описује лексичку базу података на примеру дела предвиђеног за успостављање веза међу лексичким записима. Одељак 4 описује методологију за успостављање релација међу лексичким записима и то према појединачним врстама релација. У посебним пододељцима описана је методологија за успостављање варијационих (4.1), деривационих (4.2) и изговорне релације (4.3). У одељку 5 дат је приказ неких проблема уочених приликом успостављања релација. Одељком 6 илустрована је практична употреба система за управљање релацијама и њихов приказ кроз апликацију *Лексимира*. У одељку 7 дата су нека закључна разматрања у погледу значаја развијених повезивања за *Морфолошке речнике српског језика*.

2. Морфолошки речници српског језика

Морфолошки речници српског језика (KRSTEV 2008) представљају електронске речнике намењене, пре свега, употреби у рачунарским апликацијама које се баве обрадом природних језика. Они су значајан језички ресурс за језике с богатом флексијом, у које се сврстава и српски језик. Почивају на формату DELA (*Dictionnaires électroniques du LADL*), који је развијен у лабораторији LADL (*Laboratoire d'Automatique Documentaire et Linguistique*) под руководством М. Гроса (Maurice Gross). Развој и примена *Морфолошких речника за српски језик* почињу пре тридесетак година и везани су за научноистраживачки рад Д. Витаса (VITAS 1993) и Ц. Крстев (KRSTEV 1997), који и данас руководе развојем и допуном речника. Систем *Морфолошких речника за српски језик* почива на теорији коначних аутомата (VITAS 2006), па је заснован

на морфолошким и локалним граматикама представљеним коначним трансдукторима (енг. *Finite State Transducer, FST*), којима се дефинишу и генеришу сви флективни облици речи у речницима.

Морфолошки речници DELA састоје се од речника монолексемских јединица (енг. *simple words*) и речника полилексемских јединица (сложених речи — енг. *compounds*, или вишечланих јединица одн. израза — енг. *multiword units, MWU* или *multiword expressions, MWE*).

Основне компоненте морфолошких речника монолексемских речи чине DELAS (фр. *DELA de formes simples*) и DELAF (фр. *DELA de formes Fléchies*) (KRSTEV 1997). Компонента DELAS састоји се од леме одговарајуће речи и флективног, семантичког и синтаксичког обележја. Следи пример краћег записа из речника монолексемских јединица:

(1) mineral,N1+Conc+Mat+DOM=Geol

Облик *mineral* представља лему, потом иза запете следе ознака флективне класе *N1*. Семантички маркер *Conc* означава да се ради о конкретној именици, маркер *Mat* означава да се ради о материјалу, док доменски маркер *DOM = Geol* означава да термин припада домену геологије.

Леме са придруженим флективним кодом, тј. флективним трансдуктором из речника DELAS, омогућавају да се аутоматски генеришу одреднице у речнику DELAF. Записи речника DELAF састоје се од облика речи, леме, ознаке врсте речи и граматичких категорија. Следи опис једног флективног облика *mineralom* претходно наведене леме *mineral*.

(2) mineralom,mineral.N +Conc+Mat+DOM=Geol:ms6q

Иза флективног облика и леме наведена је врста речи која је у овом случају именица означена кодом *N*. Потом следе маркери речника DELAS, који су исти као и у претходном примеру. Иза двотачке следе ознаке граматичке категорије *m* за мушки род, *s* за једину као ознаку броја, *b* као ознака за падеж инструментал и *q* као ознака аниматности која показује да реч има неаниматно (неживо) својство. Речник DELAF генерише се аутоматски из речника DELAS и флективних аутомата.

Основне компоненте система морфолошких речника полилексемских речи чине DELAC (фр. *DELA de formes composés*) и DELACF (фр. *DELA de formes composées fléchies*). Следи запис за полилексемску јединицу *rudni mineral* из речника DELAC:

(3) rudni(rudni.A2:adms1g) mineral(mineral.N1:ms1q),NC_AXN+DOM=Geol

Ова лема састоји се од две компоненте *rudni* и *mineral*. У пратећим заградама су дати описи флек-

тивног облика који формирају ову полилексемску јединицу у датом канонском облику (номинатив једине). Ово значи да је облик *rudni* део флективне парадигме леме придева *rudni* који припада флективној класи *A2* и представља позитив (*a*), одређеног придевског вида (*d*), мушког рода (*m*), једине (*s*), у номинативу (*I*) и без обележја аниматности (*g*). Компонента *mineral* представља именицу чија је лема у истом облику и мења се у складу са флективном парадигмом *N1*. Облик је у мушком роду (*m*) једине (*s*) номинатива (*I*) без обележја аниматности (*q*). Иза леме праћене знаком за запету следи ознака флективне класе полилексемског израза *NC_AXN*. Ова флективна класа означава да се полилексемска реч састоји од именице којој претходи придев који се слаже са именицом у роду, броју, падежу и обележју аниматности, док се граматички број полилексемске речи не мења, односно остаје исти као у лем. Потом следи доменски маркер *DOM=Geol* који показује да реч припада домену геологије.

И најзад, следи запис из речника DELACF који описује један флективни облик *rudne минерале* полилексемске јединице *rudni mineral* која је претходно представљена у речнику DELAC:

(4) rudne mineral,rudni(rudni.A2:adms1g) mineral(mineral.N1:ms1q),NC:mp4q

Ради се о облику полилексемске именице (*NC*) који је мушког рода (*m*) у множини (*p*), акузативу (*4*) и неаниматан (*q*). Записи речника DELACF се генеришу аутоматски уз помоћ речника DELAC и флективних аутомата монолексемских и полилексемских јединица. Вишезначни флективни облици полилексемских јединица дефинишу се једним редом у речнику DELACF са више група граматичких категорија које га дефинишу.

Примена је *Морфолошких речника српског језика* вишеструка, почев од основних задатака обраде текста коришћењем система *Unitex*², кроз постављање различитих сложених упита регуларним изразима или графовима (коначним аутоматима) како би се из текста екстраховали различити подаци или да би се обавила нека сложена трансформација текста. Поред тога, речници се примењују и при различитим задацима од који су неки аутоматско препознавање термина у различитим доменима, препознавање именованих ентитета, препознавање временских израза, екстракција података из доменских текстова, претрага података у дигиталним библиотекама, корекције текста враћањем дијакритичких знакова итд.

Према подацима из августа 2024. године, речник монолексемских јединица састоји се од преко 240.000

² Више о систему: <https://unitexgramlab.org/>.

лема, док је број полилексемских јединица обухваћених речником 22.875. Најзаступљеније врсте речи чине именице (116.192 лема), придеви (64.274 лема) и глаголи (21.159 лема).

Одржавање морфолошких речника првобитно је спровођено кроз подсистем радне станице за управљање лексичким ресурсима *WS4LR (Work Station for Lexical Resources)* (STANKOVIĆ 2009), која је касније прерасла у софтверски алат *Лексимум*. Могућности које је *Лексимум* пружао (STANKOVIĆ et al. 2011) биле су дистрибуција речника у више датотека, претраживање и издвајање подскупова лема на основу различитих критеријума који су саставни део DELA формата. Даље, омогућавао је везу с коначним трансдукторима и регуларним изразима који описују флексију дате леме, што је корисно из два разлога. Први је прегледање и кориговање флективних трансдуктора, уколико за тиме има потребе. Други је могућност генерисања свих облика нове леме, што је значајно за проверу одабира кода флективне класе. *Лексимум* је имао и специјалне могућности за рад с речницима у формату DELAC, а пре свега формирање речника DELAC на основу листе полилексемских јединица, што је омогућено моделом који предвиђа исправну флективну класу полилексемске јединице, као и облике њених компонената (KRSTEV – VITAS 2009).

Имајући у виду да је број лексичких записа нарастао, као и број особа које раде на развоју *Речника*, јавила се потреба за апликацијом која ће подржати истовремени вишекориснички рад, што алат *Лексимум* није могао да пружи. Таква апликација морала је бити заснована на лексичкој бази података о којој ће бити реч.

3. Модел базе података и њено формирање

Како би само повезивање лексема, односно лексичких записа *Морфолошких речника српског језика* било могуће било је неопходно податке из речника из текстуелног формата претворити, односно похранити у базу података. Како би се дошло до базе података која би задовољила лексикографске потребе, односно омогућила каснију поновну употребу података за различите потребе, размотрена су три стандардизована модела представљања лексичких података: Инцијатива за обележавање текста (енг. *Text Encoding Initiative*), Оквир за лексичко обележавање LMF (енг. *Lexical Markup Framework*) и модел *lemon*, развијен као стандард за дељење лексичких информација на семантичком вебу. Иницијатива за обележавање текста је највише намењена означавању података из традиционалних речника иако у оквиру заједнице која га користи постоји велико ин-

тересовање за повезивање обележених података са Отвореним повезаним подацима (енг. *Linked Open Data*) (BAŃSKI et al. 2017), те она није узета као модел. Имајући у виду природу *Морфолошких речника* одлучено је да се база података моделује имајући у виду комбинацију модела LMF и *lemon*. Треба имати у виду да је модел *lemon* најмлађи и да је развијен са узором на модел LMF, који представља међународни стандард, али уз коришћење мање елемената и краћих назива класа и њихових својстава (McCRAE et al. 2012). Уз ово *lemon* модел тежи коришћењу екстерних лексикона за различите потребе, нпр. за опис морфологије, као и онтолошком приступу у дефинисању значења. Посебно је значајно што се овај модел динамично развија. Током 2019. године су се појавили модули за лексикографију (енг. *The OntoLex Lemon Lexicography Module — lexicog*) и модул за информације о фреквенцијама, потврдама и корпусима (енг. *Module for frequency, attestation and corpus information — FrAC*) (CHARCOS et al. 2020). Модел за лексикографију настао је из потребе да се постојећи лексички ресурси објављују у виду отворених повезаних података (BOSQUE-GIL et al. 2019), што и јесте главни правац у развоју савремене лексикографије.

Приказ 1 илуструје упрошћени извод дела модела лексичке базе података који се користи за успостављање релација међу лексичким записима. У табели *LexicalEntry* похрањује се највећи део лексичких података из формата речника *DELAS*. С обзиром на то да се приказани модел лексичке базе односи на успостављање релација, у овој табели налазе се подаци о појединачним лексичким записима међу којима је успостављена релација. Овде су смештене информације о леми, врсти речи и флективној класи.

(5) mineralizacija, N600+DOM=Geol+VN+Process

На *приказу 1* дат је пример на записима *минерал* и *минерализација*, од којих је први приказан као пример (1) у претходном одељку. Дакле, подаци о лемама *минерал* и *минерализација* (пример 5) и врстама речи, тј. да су записи именице *N*, као и ознаке флективних класа *N1* и *N600* смештени су као записи у овој табели. Ова табела је посредством две везе (са два повезана лексичка записа) повезана са табелом *LexicalRelation*, која је потом повезана с табелом *DCValueRelRules*, у којој се налазе појединачна правила за успостављање релација. Правило које треба да задовоље записи с приказа дефинише да полазна и циљана реч у повезивању треба да буду именице (*POS=N*) и да крајња реч у повезивању садржи афикс *изација*. Правила дефинисана у табели *DCValueRelRules* иначе представљају критеријуме на основу врсте, флективне класе или маркера којима треба да буде означен лексички запис за повези-

вање. Како би релација била недвосмислено дефинисана, потребни су подаци складиштени у табели *DatCatValuesRelations*. У овој табели се похрањују кодни подаци који недвосмислено идентификују категорије података које се користе у речнику. На приказу видимо да је категорија за врсту речи именица идентификована као *id=1, ord=1*, док је семантички маркер који означава процес идентификован као *id=10058, ord=44*. Више правила за повезивање из *DCValueRelRules* може бити везано за једно правило из табеле *DatCatValuesRelations*.

Табела *LexicalSense* представља везу лексичког записа и онтологије, а у случају морфолошких речника чини везу лексичког записа и његових маркера синтаксичко-семантичких значења. Један лексички запис може имати више значења, те је на приказу веза табеле лексичког записа с табелом лексичког значења исказана као један према више. Код примера (5) постоји једно значење *+DOM=Geol+VN+Process*. Сваки појединачни маркер похрањује се у табели *SenseProperties*. Дакле, појединачни маркери за домен, глаголску именицу и процес наћи ће се у овој табели. Табела *SenseRelation* предвиђена је за повезивање појединачних значења лексичких записа са синонимима и ворднетом.

4. Методологија повезивања лексема

Повезивање лексема извршено је на основу унапред дефинисаних правила заснованих на обележјима лексичких записа из *Морфолошких речника*. За повезивање су коришћене ознаке врста речи, семантички и деривациони маркери, као и подниске садржане у лемама лексичких записа. У зависности од тога који се критеријуми користе за повезивање, саме релације могу се сврстати у три групе, и то варијационе релације (поделељак 4.1), деривационе релације (поделељак 4.2) и изговорне релације (поделељак 4.3). Стога је детаљна методологија илустрована примерима дата у наредним поделељцима.

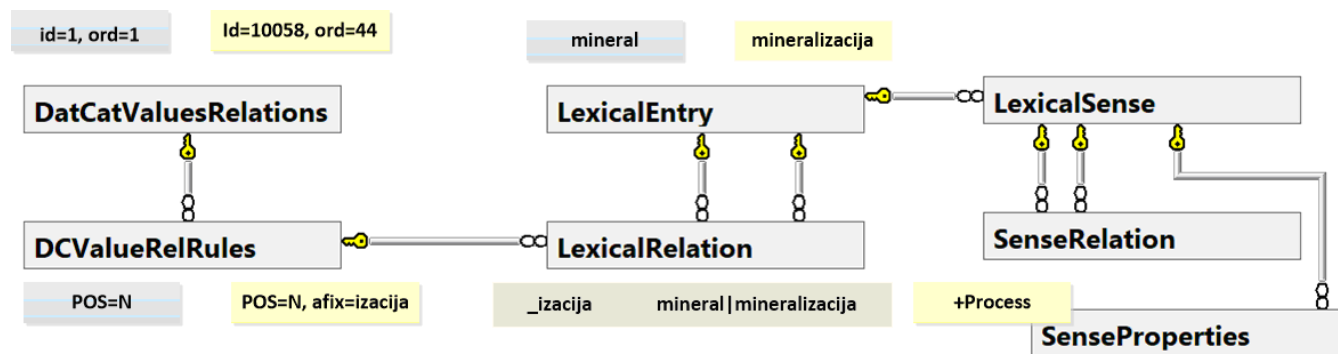
4.1. Варијационе релације

У варијационе релације спадају релације којима се повезују лексички записи који чине језичке варијанте речи истог значења нпр. *едуковаићи* и *едуцираићи*, *кафа* и *кава*, *церификаићи* и *серификаићи*. Успостављене релације углавном се односе на дијатописку варијацију. Аутори нису узимали у обзир финију разраду, имајући у виду да је повезивање вођено деривационим маркерима који су присутни у *Морфолошким речницима српског језика*. Стога предмет рада нису биле релације које би повезале парове лексема попут *прозор* и *прозир* или дијафазне релације које би повезале пар *кева* и *мајка*. Да би се успоставила варијациона релација, потребно је да лексички записи претходно буду обележени одговарајућим маркерима деривације.

Следе лексички записи за леме *едуцираићи* (пример 6) и *едуковаићи* (пример 7) повезани варијантном везом *cirati_kovati*, као и лексички записи за леме *кафа* (пример 8) и *кава* (пример 9) повезани варијантном везом *f_v*:

- (6) *educirati, V1+Imperf+Perf+Tr+Iref+DER= KovatiCirati*
 (7) *edukovati, V18+Imperf+Perf+Tr+Iref+DER= CiratiKovati*

При успостављању релације између два глагола *едуцираићи* и *едуковаићи*, правилом је дефинисано да један лексички запис (пример 6) садржи маркер *+DER=KovatiCirati*, што значи да садржи поднику *цираићи*, која у другом лексичком запису може бити замењена подниском *коваићи*. Други лексички запис за повезивање (пример 7) означен је маркером *+DER=CiratiKovati*, што значи да подниска *коваићи* може бити замењена подниском *цираићи*. Правилом је предвиђено да обе речи буду глаголи, тј. да врста речи буде обележена ознаком *V*. Овим правилом означеним као *varijanta(cirati_kovati)* повезано је 13 парова лексема, међу којима су *електрифицираићи* и *електрификоваићи*, *индуцираићи* и *индуковаићи* или *фабрицираићи* и *фабриковаићи*.



Приказ 1. Модел дела лексичке базе *Лексимирика* који се односи на релације.

- (8) kafa,N600+DOM=Culinary+DER=FV+Conc+Drink+Food+Prod
 (9) kava,N600+DOM=Culinary+DER=VF+Conc+Drink+Food+Prod

Лексички запис за лему *кафа* (пример 8) је обележен варијационим маркером +*DER=FV* који означава да подниска *ф* може бити замењена подниском *в*, док је други запис леме *кава* (пример 9) означен маркером варијација +*DER=VF* који представља знак да подниска *в* може бити замењена подниском *ф*. Врста речи није од значаја за ову релацију, за разлику од претходног примера. На основу овог правила успоставља се релација именована као *varijanta(f_v)*. Овим правилом су успостављене 53 релације међу лексичким записима, а примери повезаних парова су: *кефџаџи* и *кевџаџи*, *салфетџа* и *салветџа*, *кафонија* и *кавоија*, *кулоф* и *кулов*.

Извод неких од варијационих релација дат је у *табели 1*. У првој колони дат је назив релације, у другој и трећој колони приказани су маркери којима треба да буду означени полазни и крајњи лексички запис за повезивање. У четвртој колони наводи се број појединачних правила која дају кандидате за повезивање, док је у петој колони дата продуктивност релације у виду броја успостављених релација међу лексичким записима. У последњој колони представљени су примери успостављених повезивања на основу критеријума релације из датог реда. У првом реду табеле представљена је варијациона релација која подразумева да је полазни запис означен маркером *DER=ArisatiIrati* док је крајњи запис обележен

са *DER=IratiArisati*. Ова релација је описана помоћу три правила која појединачно додатно дефинишу да оба записа за повезивање треба да буду иста врста речи: код једног правила именице, другог глаголи и трећег придеви. У последњој колони видимо да су на овај начин повезани парови *коментџарисање* и *коментџирање*, *џрокоментџарисаџи* и *џрокоментџираџи*, као и *коментџарисан* и *коментџиран*. За потребе успостављања повезивања варијационим релацијама развијено је 90 различитих правила. Број правила по релацији варира од 1 до 6, а најбројније су оне које су засноване на по једном правилу. Оне обично подразумевају тип релације који подразумева замену једног слова међу повезаним лексемама. Примери таквих релација дати су у последња три реда у *табели*. Међу најпродуктивнијим је релацијама варијационог типа релација, којом се остварује 678 повезивања и која је заснована на 3 правила и подразумева маркере *DER=AvatiIvati* и *DER=IvatiAvati* на лексичким записима за повезивање. Видимо да су неки од парова повезаних овом релацијом *осмишљаван* и *осмишљиван* као и *укисељавање* и *укисељивање*.

4.2. Деривационе релације

У групу деривационих релација спадају оне релације које повезују лексичке записе што су повезани на основу правила заснованих на деривационим маркерима из *Речника*. На овај начин повезане су лексеми: *радник* и *радница* (релација — моција рода), те *радник* и *раднички* (релација — релациони придев). Ове релације су карактеристичне за одређене врсте

Релација	Полазна вредност	Крајња вредност	Бр. правила	Бр. повезивања	Примери
varijanta	DER=ArisatiIrati	DER=IratiArisati	3	6	komentarisanje – komentiranje; prokomentarisanje – prokomentiranje; komentiran – komentiran
varijanta	DER=AtiIrati	DER=IratiAti	3	5	izmixan – izmixiran; miksiranje – miksiranje;
varijanta	DER=AtiOvati	DER=OvatiAti	3	34	špikan – špikovan; jodlati – jodlovati
varijanta	DER=AvatiIvati	DER=IvatiAvati	3	678	osmišljavan – osmišljivan; ukiseljavanje – ukiseljivanje
varijanta	DER=CiratiKovati	DER=KovatiCirati	3	115	educiran – edukovan; publicirati – publikovati
varijanta	DER=CS	DER=SC	1	6	certifikat – sertifikat; sufinanciran – sufinansiran
varijanta	DER=FV	DER=VF	1	91	salfeta – salveta; kuglof – kuglov
varijanta	DER=HJ	DER=JH	1	40	čoha – čoja; snahin – snajin; smeh – smeji

Табела 1. Примери правила и повезивања код варијационих релација.

речи. Следећи лексички записи илуструју наведене релације:

- (10) radnik,N10+Hum
- (11) radnički,A2+PosQ
- (12) radnica,N651+Hum+GM

Правило за успостављање релације *relacioni pridev* заснива се на повезивању именице и придева и постојању маркера +*PosQ* на придеву. Правило којим је успостављено повезивање пара *радник* (пример 10) и *раднички* (пример 11) захтева подниску *к* код именице (пример 10) и подниску *чки* код придева (пример 8). Овим правилом су повезана 52 пара речи а неке од њих су: *зайисник* и *зайиснички*, *дневник* и *дневнички*, *речник* и *речнички*. Релација моције рода између записа *радник* (пример 10) и *радница* (пример 12) остварује се на основу критеријума да обе речи морају бити именице и да једна реч садржи маркер +*GM* (пример 12) који означава моцију рода. Прва реч треба да садржи подниску *к* (пример 10) док друга реч треба да садржи подниску *ца* (пример 12). Подниска може бити на било којој позицији у речи, иако се у овом примеру налази на крају речи. Овим правилом успостављено је 59 релација међу паровима речи од којих су неки: *срећник* и *срећница*, *вереник* и *вереница*.

У *табели 2* видимо да је међу најпродуктивнијим релацијама она која повезује презиме са присвојним придевом именована као *prisv. pridev — prezime* са 17.280 повезаних парова речи. Видимо да полазна реч у релацији треба да буде обележена маркером за

презиме +*Last*, док крајња реч треба да буде означена маркером за присвојни придев +*Pos*. Овим правилом су повезани парови: *Андрић* и *Андрићев*, *Тинђорећ* и *Тинђорећов*. До сада је развијено 25 различитих деривационих релација, које су засноване на 278 правила. Овде је број правила по релацији у просеку доста већи него код варијационих релација и варира од 1 до 43. На по једном правилу засновано је 9 релација а њих 6 засновано је на преко 20 правила. Релација заснована на највећем броју правила, чак 43, која повезује именицу са деминутивом представљена је у претпоследњем реду табеле.

4.3. Изговорна релација

Изговорна релација између екавског и ијекавског лика речи успоставља се на основу маркера за изговор — екавски +*Ek* и ијекавски +*Ijk*, којима су обележени лексички записи. Врста речи није од значаја за ову релацију. Следи пример лексичких записа из *Морфолошких речника српског језика* повезаних релацијом *Ek–Ijk*:

- (13) beo,A38+Col+Ek
- (14) bijel,A14+Col+Ijk

Правило којим су повезани лексички записи *бео* (пример 13) и *бијел* (пример 14) дефинише да један лексички запис мора садржати подниску *ео* (пример 13) док други мора садржати подниску *ијел* (пример 14). Овим правилом је успостављено 7 релација. Неки од повезаних парова су: *цео* и *цијел* и *иолубео* и *иолубијел*.

Релација	Полазна вредност	Крајња вредност	Бр. правила	Бр. Повезивања	Примери
glagolska imenica	Imperf	VN	18	7391	blistati — blistanje; misлити — mišljenje
glagolska imenica	Perf	VN	10	1842	izlečiti — izlečenje; odocneti — odocnjenje;
prisvojni pridev — prezime	Last	Pos	24	17280	Andrić — Andrićev; Tintoreto — Tintoretov
prisvojni pridev — ime	First	Pos	1	51	Mijailo — Mijailov; Vujo — Vujov; Jerotije — Jerotijev
mocija roda prezime	Last	GM	2	19764	Petersen — Petersenka; Mrgodić — Mrgodička
relacioni pridev	nema	PosQ	37	10244	Nant — nantski; violina — violinski
prisvojni pridev	nema	Pos	18	12183	prijatelj — prijatelj; kedar — kedrov
mocija roda	nema	GM	8	1370	amater — amaterka; znanac — znanica; lutkar — lutkarica
deminutiv	nema	Dem	43	1786	brod — brodić; stopalo — stopalce
augmentativ	nema	Aug	10	193	kupus — kupuščina; sin — sinčina

Табела 2. Примери правила и повезивања код деривационих релација.

- (15) prepis,N1+Ek
(16) priјepis,N1+Ijk

У случају повезивања записа *прејис* и *пријејис*, правило је да један лексички запис садржи поднисуку *e* (пример 15) док други мора да садржи поднисуку *ије* (пример 16). На овај начин је успостављена 101 веза а неки од повезаних парова су: *осмехнути* и *осмијехнути*, *ијешао* и *ијејешао*, *бедник* и *биједник*. Изговорна релација заснована је на 20 различитих правила којима је начињено 5.456 повезивања.

5. Потешкоће уочене приликом повезивања лексема

Приказани систем функционише врло ефикасно имајући у виду да је могуће за кратко време успоставити велики број повезивања и да је највећи број релација, чак 103.472 од 103.589, успостављен аутоматски. Без обзира на то, уочили смо поједине ситуације које можемо окарактерисати као потешкоће приликом успостављања релација међу лексичким записима. У тим ситуацијама долази до повезивања лексема која су неисправна. Ти случајеви се у начелу могу класификовати кроз три сценарија: лексички записи нису обележени одговарајућим маркером који је предуслов за успостављање повезивања; у морфолошком речнику недостаје лексички запис за упаривање; или, услед широко постављеног правила, долази до погрешног повезивања лексема, тј. лексичких записа.

Када лексички запис није обележен одговарајућим маркером који је предуслов за успостављање повезивања, постоји могућност његове ручне допуне одговарајућим маркером чиме се решава проблем. Друга могућност која је пригодна приликом допуне више лексичких записа јесте поновно покретање аутоматског успостављања релације кроз сегмент апликације за успостављање релација. Код релације *imenica_proces* која повезује именице са одговарајућим именицама које означавају процесе на основу задовољавања критеријума да су обе лексеме именице и да друга лексема садржи суфикс *изација*, а лексички запис садржи семантички маркер +*Process*, примећено је да је овај маркер недостајао. Након допуне лексичких записа *йелетизација*, *минерализација*, *карбонатизација*, *калцијизација* овим маркером, остварена су повезивања парова: *карбонат* и *карбонатизација*, *калциј* и *калцијизација*, *минерал* и *минерализација*, *йелет* и *йелетизација*.

Када у Морфолошким речницима нема лексичког записа с којим је могуће остварити упаривање, проблем се решава простом допуном речника изосталим записом. То представља добар начин за допуну самог речника. Овај случај можемо сагледати кроз пример релације *relacioni pridev* (*_ski*), која повезује

релациони придев што се завршава на суфикс *ски* са именицом. У пракси су приликом повезивања лексема *афиолиј* и *афиолијски*, *алб* и *албски*, недостајале лексеме које представљају именицу, те је речник допуњен записима који представљају одговарајуће именице (*афиолиј* и *алб*) како би повезивање било остварено.

Пример погрешног повезивања услед широко постављеног правила илустроваћемо кроз повезивање *Вран* и *Врањанка* путем релације *ženski stanovnik*, која спаја топониме са становницима, правилом које одређује да се подниска *n* у једној речи мења подниском *њанка* у другој речи. За одређивање топонима и становника користе се семантички маркери +*Top* и +*Inh*. Прва именица именује планину у Босни и Херцеговини док друга именује становницу града Врања. Овако погрешно успостаљена повезивања ручно се раскидају. До сада је 71 релација означена као погрешна, те је као таква и ручно раскинута. Ручно раскидање релација спроводи се из интерфејса за уређивање лексичког записа на једном од два погрешно повезана записа.

6. Приказ релација кроз апликацију Лексимирика

У пракси се успостављање релација спроводи кроз сегмент апликације *Лексимирика* намењен управљању лексичким релацијама назван *Relations*. Приказ 2 даје снимак екрана за управљање релацијом *deminutiv*. Извршење свих правила релације покреће се коришћењем групе дугмади испод назива *Data Category Values Relation*. Ова дугмад се редом односе на приказ повезаних лексема, приказ нових кандидата за повезивање, приказ брзих кандидата и извршење правила за успостављање релације. Уз помоћ прва два дугмета могуће је проверити исправност извршених повезивања и ваљаност креираног правила и сходно томе проценити да ли је приступ исправан. Следећи сегмент освенчен сивом бојом односи се на административне податке о релацији, тј. саму ознаку и врсту, као и на критеријум који треба да се задовољи (на нивоу целе релације) да би се повезивање испунило. У плаво и бело освнченим редовима дата су појединачна правила која чине ову релацију. Прва колона односи се на правила везана за врсту речи, друга на флективну класу, трећа на поднисуку, четврта на маркер. У петој колони дати су примери парова који су повезани на основу датог правила. Дугмад дата уз појединачна правила имају врло сличне функције као она која су дата на нивоу релације, само што служе за извршење на нивоу правила. Разлика је у последњем дугмету, дугмету за брисање правила. Корисник може додати и дефинисати ново правило коришћењем дугмета *Add new rule*. На приказу 2 видимо да је првим освнченим

редом дефинисано прво од 43 правила за успоста-
вљање релације *deminutiv*, којим је дефинисано да
су полазна и крајња лексема за повезивање именице,

да прва треба да садржи поднисуку *a*, док друга треба
да садржи поднисуку *ица*. Као пример је наведен пар
бомба и *бомбица*.

Leximirka Categories Files Entries Corpora Evaluation Relations Morphology Manager Hi labilja! Log off

Data Category Values Relation

Save Changes

Label:
 Relation type:
 Relation simetric: ☒ yes ☐ no

Source Value:
 Destination Value:

Rules (43): Add New Rule +

	POS	Fix	Substring	Marker	Example	Stem End
60/1	From	N		a	bomba	
	To:	N		ica	bombica	
60/2	From	N			brod	
	To:	N		icx	brodicx	
60/3	From	N			akovcye	
	To:	N		cye	akovcye	
60/4	From	N			biser	
	To:	N		ak	biserak	
60/5	From	N			dugme	
	To:	N		nce	dugmence	

Приказ 2. Пример приказа панела за управљање релацијом.

Leximirka Categories Files Entries Corpora Evaluation Relations Morphology Manager Hi labilja! Log off

Lexical Entry #18648

Edit

brod  

N81 delas-im.dic

NOUN

Relations:

- To *brodić* using **deminutiv** (*_icx*)
- To *brodski* using **relacioni pridev** (*_ski*)

Check in dictionaries:

- show **DRJ**
- show **DRS**
- show **WordNet**
- show **RSinonima**
- show **Terminološki**
- show **Bi-lista**
- show **HŠR**
- show **Sveznanje**
- show **Vukove poslovice**
- show **Vukov Rječnik**

Check in external dictionaries: [Wiktionary](#) [Babelnet](#) [Termi](#) [Glosbi](#)

Frequencies:

- Top 5000 most frequent in SrpKor2021 Corpus by (54.45 per million)
- Top 1000 most frequent in SrpKor2013 Corpus by D.Vitas, M.Utvić (132.13 per million)
- Top 5000 most frequent in srpELTeC Corpus by Cvetana Krstev, Ranka Stanković (27.66 per million)
- Top 10000 most frequent in RudKorp Corpus by Aleksandra Tomašević (8.83 per million)
- Top 5000 most frequent in BiKes_sr Corpus by (23.27 per million)
- Top 5000 most frequent in SkolKor Corpus by (82.72 per million)
- Top 5000 most frequent in SrFudKo Corpus by (15.87 per million)

Search corpora: [Concordances](#) [Attestations](#) [Form Frequencies](#) [Lemma Frequencies](#)

Senses (1):

Приказ 3. Пример приказа лексичког записа кроз апликацију *Лексимирка*.

На приказу 3 налази се пример лексичког записа за лему *брод* приказан кроз апликацију *Лексимирика*. У првој групацији података излистане су везе с другим лексичким записима, као и информација о врсти релације и правилу на основу кога је она успостављена. Видимо да је успостављена веза са записом *брогити* коришћењем раније поменуте релације *deminutiv*, правила према коме полазна реч не треба да садржи подниску, док се на циљаној речи додаје суфикс *ић*. Друга успостављена релација је *relacioni pridev* и остварена је са лексемом *бродски*, правилом код кога се код циљане лексеме очекује суфикс *ски*. Поред сегмента са релацијама, ваља напоменути да се на приказу виде и друге функционалности апликације које се односе на претрагу леме у различитим речницима, информације о њеним релативним фреквенцијама у различитим корпусима, као и претрага различитих корпуса чистом лемом (*plain lemma*) или предефинисаним обрасцима који садрже лему. Резултати претраге корпуса могу се приказати у виду конкорданци, потврда, фреквенција облика леме или фреквенција саме леме.

7. Закључна разматрања

Представљена правила за повезивање лексичких записа заснована су на формату морфолошких речника и имплементирана захваљујући постојању лексичке базе података. Као критеријуми за успостављање правила за повезивање коришћени су подаци о врсти речи лексема које се повезују, семантички и деривациони маркери којима су означене, као и подниске садржане у лемама.

Предност представљене методологије за успостављање варијационих, деривационих и изговорних релација може се огледати у ефикасности ако се узме у обзир да је уз помоћ једног дефинисаног правила за повезивање просечно повезано 266 парова речи, што је податак који се добија када се подели број успостављених релација (103.589) са бројем дефинисаних правила (388). Једна од највећих предности овог приступа огледа се у томе што се успостављена правила за повезивање могу користити као база знања о релацијама међу речима српског језика. Уз то, систем је проширив, тако да је могуће додавање нових релација и допуна постојећих правила.

Ново окружење *Морфолошких речника српског језика Лексимирика* има за циљ да олакша употребу речника и прошири њихов круг корисника. С обзиром на то да су ознаке коришћене у лексичким записима приказане и на природном језику, да је, између осталог, извршено повезивање лексичких записа с различитим корпусима и речницима на интернету и у локалној лексичкој бази података, очекује се да речник

могу користити и лексикографи као средство за рад. Успостављене релације међу лексичким записима видљиве у облику хипервеза приказане у овом раду такође обогаћују корисничко искуство.

Напомена

Истраживање спроведено уз подршку Фонда за науку Републике Србије, број гранта 7276, (Text Embeddings - Serbian Language Application – TESLA).

Литература

- РУЈЕВИЋ, Биљана (2022). *Речници у дигиталном добу - информатичка поддршка за српски језик* (необјављена докторска дисертација). Београд: Филолошки факултет.
- BAŃSKI, Piotr, BOWERS, Jack, ERJAVEC, Tomaž (2017). TEI-LexO Guidelines for the Encoding of Dictionary Information on Written and Spoken Forms. In: Iztok Kosem et al. (eds.), *Electronic lexicography in the 21st century. Proceedings of eLex 2017 conference* (pp. 485–494). Brno: Lexical Computing CZ s.r.o.
- BOSQUE-GIL, Julia, GRACIA, Jorge, McCRAE, John, CIMIANO, Philipp, STOLK, Sander, KHAN, Fahad, DEPUYDT, Katrien, DE DOES, Jesse, FRONTINI, Francesca, KERNERMAN, Ilan (2019). *The OntoLex Lemon Lexicography Module*. <<https://www.w3.org/2019/09/lexicog/#introduction>>. [13. 8. 2024]
- CHIARCOS, Christian, IONOV, Maxim, DE DOES, Jesse, DEPUYDT, Katrien, KHAN, Fahad, STOLK, Sander, DECLERCK, Thierry, McCRAE, John (2020). Modelling Frequency and Attestations for OntoLex-Lemon. In: Ilan Kernerman et al. (eds.), *Proceedings of the 2020 Globalex Workshop on Linked Lexicography* (pp. 1–9). Marseille: European Language Resources Association.
- KRSTEV, Cvetana (1997). *Jedan prilaz informatičkom modeliranju teksta i algoritmi njegove transformacije* (необјављена докторска дисертација). Београд: Универзитет у Београду, Математички факултет.
- KRSTEV, Cvetana (2008). *Processing of Serbian. Automata, Texts and Electronic Dictionaries*. Belgrade: Faculty of Philology of the University of Belgrade.
- KRSTEV, Cvetana, VITAS, Duško (2009). An Effective Method for Developing a Comprehensive Morphological E-dictionary of Compounds. In: B. Lamiroy et al. (eds.), *The 28th Conference on Lexis and Grammar, Bergen, 29th September - 3rd October 2009, In Arena Romanistica* (pp. 204–212). Bergen: University of Bergen, Department of Foreign Languages.
- LAZIĆ, Biljana, ŠKORIĆ, Mihailo (2020). From DELA Based Dictionary to Leximirka Lexical Database. *Infotheca — Journal for Digital Humanities*, 19(2), 81–98.
- McCRAE, John, AGUADO-DE-CEA, Guadalupe, BUITELAAR, Paul, CIMIANO, Philipp, DECLERCK, Thierry, GÓMEZ PÉREZ, Asunción, GRACIA, Jorge, HOLLINK, Laura, MONTIEL-PONSODA, Elena, SPOHR, Dennis, WUNNER, Tobias (2012). *The Lemon Cookbook*. <<http://lemon-model.net/lemon-cookbook.pdf>>. [13. 8. 2024]
- STANKOVIĆ, Ranka (2009). *Modeli ekspanzije upita nad tekstuelnim resursima* (необјављена докторска дисертација). Београд: Универзитет у Београду, Математички факултет.
- STANKOVIĆ, Ranka, OBRADOVIĆ, Ivan, KRSTEV, Cvetana, VITAS, Duško (2011). Production of morphological dictionaries of multi-word units using a multipurpose tool. In: K. Jassem et al. (eds.), *Proceedings of the Computational Linguistics-Applications Conference* (pp. 77–84). Warsaw: Polish Information Processing Society.

- VITAS, Duško (1993). *Matematički model morfologije srpskohrvatskog jezika (imenska fleksija)* (необјављена докторска дисертација). Beograd: Univerzitet u Beogradu, Matematički fakultet.
- VITAS, Duško (2006). *Prevodioci i interpretatori : (uvod u teoriju i metode kompilacije programskih jezika)*. Beograd: Matematički fakultet BU.

Лексикографски извори

- РМС: СТЕВАНОВИЋ, Михаило (ур.) (1967–1976). *Речник српскохрватскога књижевног језика, 1–6*. Нови Сад — Загреб: Матица српска, Матица хрватска.
- РСЈ: НИКОЛИЋ, Мирослав (ур.) (2011). *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- РСАНУ: БЕЛИЋ, Александар и др. (ур.) (1959–2023). *Речник српскохрватског књижевног и народног језика. 1–22*. Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ.

Biljana Rujević — Ranka Stanković — Mihailo Škorić

Establishing relations between lexemes of morphological dictionaries using the *Leximirka* database

(Summary)

The paper outlines a methodology for linking lexemes in Serbian Morphological Dictionaries (SMD) through a lexical database, *Leximirka*. The need for this lexical database arose from the limitations of the dictionary format based on text files. By converting these files into a structured database, the *Leximirka* platform allows for the automatic generation and management of various relations between lexical entries. These relations enhance the functionality of Serbian Morphological Dictionaries, making them more accessible and useful for humans and natural language processing (NLP) applications. The core types of relations established in *Leximirka* include variational, derivational, and pronunciation-based relations. Variational relations connect lexemes that are different forms of the same word, such as *kafa* and *kava* (coffee) or *euro* and *evro* (euro). This type of relation captures minor differences in spelling or form without changing the meaning. Derivational relations, on the other hand, connect lexemes based on shared roots and grammatical transformations, linking words like *radnik* (worker) and *radnica* (female worker), or *kolač* (cake) and *kolačić* (cookie). These relations are useful for understanding how different word forms are generated in Serbian, a language with a rich inflectional system. Pronunciation relations account for the differences between the two main pronunciations of Serbian: Ekavian and Ijekavian. Examples of this relation include *beo* and *bijel* (white), or *snješko* and *sneško* (snowman), which are pronounced differently but share the same meaning. The *Leximirka* web application makes these relationships visible to users through hyperlinks, offering an intuitive and interactive way to explore connections between lexemes. This not only improves the user experience, but also aids in various tasks in which dictionaries are used. Additionally, the web application facilitates the management and expansion of the dictionaries by supporting multi-user collaboration and relation-building based on predefined lexical rules. Overall, *Leximirka* significantly enhances the utility of Serbian Morphological Dictionaries, enabling more sophisticated lexicographic research and supporting various NLP applications. It represents a valuable tool for the ongoing development and modernisation of Serbian language resources, especially considering that it is one of the languages with less developed language resources.

Увид у израду вишејезичног репозиторијума фраземских конструкција

Кристина Илић¹ — Катрин Шлунд²

¹  <https://orcid.org/0009-0002-7426-5530>, ²  <https://orcid.org/0000-0001-9130-0233>

¹ Универзитет у Београду – Филолошки факултет (Србија)

² Универзитет Мартина-Лутера Хале-Витенберг (Немачка)

¹ kristina.ilic997@gmail.com (✉), ² katrin.schlund@slavistik.uni-halle.de

Сажетак

У раду се пружа увид у основе израде вишејезичног репозиторијума такозваних фраземских конструкција (ФК) у оквиру COST акције PhraConRep „Вишејезични репозиторијум фраземских конструкција на језицима централне и источне Европе” („A Multilingual Repository of Phraseme Constructions in Central and Eastern European Languages”). Фраземске конструкције (ФК) су шаблони који се састоје од фиксних лексичких елемената, тзв. сидра, и одређеног броја празних места која се попуњавају тзв. филерима. Један од главних циљева COST акције је стварање конструкциона ограниченог опсега, односно дигиталног, вишејезичног речника у којем ће се инвентарисати ФК немачког језика и њихови еквиваленти у четрнаест европских језика, укључујући српски. ФК представљају изазов за лингвисте, професионалне преводиоце и ученике страних језика, а чак и преводилачки програми базирани на вештачкој интелигенцији не нуде увек адекватне преводе. На основу аутентичних примера из конструктиографске праксе, у раду се објашњава који су граматички, семантички и прагматички елементи описа ФК и како се одређују њихови еквиваленти.

Кључне речи: фраземске конструкције, идиоматске конструкције, конструкциона граматика, конструктикон, лексикографија, немачки језик, српски језик, превођење.

Abstract

This paper presents the basics for the creating of a multilingual repository of so-called Phraseme Constructions (PhraCons) in the framework of the COST Action PhraConRep „A Multilingual Repository of Phraseme Constructions in Central and Eastern European Languages”. PhraCons are multiword units consisting of fixed elements (the anchor), and open slots for fillers. The COST Action PhraConRep aims to create a construction of limited scope, i.e., a digital, multilingual repository in which PhraCons will be stored and described. Based on German as the source language of the repository, PhraCons are translated into fourteen languages of Central, Eastern and South-Eastern Europe, including Serbian. PhraCons represent a challenge for linguists, professional translators and students of foreign languages, and even translation programs based on artificial intelligence do not always offer adequate translations. Based on authentic examples from constructographic practice, the paper explains the grammatical, semantic and pragmatic elements of description of PhraCons in the repository and how their equivalents are determined.

Keywords: phraseme constructions, constructional idioms, construction grammar, constructicon, lexicography, German language, Serbian language, translation.

1. Увод

Међу најзначајније разлике између матерњих и нематерњих говорника спадају учесталост и спретност употребе формулаичног језика (TOMASELLO 2005: 101–102; MILLER 2018: 23). Зато је овладавање формулаичним језиком један од најважнијих циљева у настави страног језика. Вишечлане јединице (енгл. *multiword units*, нем. *Mehrworteinheiten*) с лексички неодређеним компонентама представљају посебан

тип формулаичног језика, чије је истраживање у прошлој деценији довело до приближавања фразеологије и конструкционе граматике (уп. ЗЕМ 2018).

Овде описани лексикографски рад спроводи се у оквиру COST акције 22115 PhraConRep „Вишејезични репозиторијум фраземских конструкција на језицима централне и источне Европе”. Добровољски (DOVROVOL'SKIJ 2011: 114) дефинише фраземске конструкције (ФК) као лексички делимично специфич-

не парове облика и значења (тј. конструкције), чија семантика произлази не само из лексичког значења њихових компоненти и начина њихове синтактичке повезаности, већ и из саме конструкције као целине. Другим речима, значење ФК је некомпозиционо. Ради се, дакле, о конструкцијама у смислу конструкционе граматике (DOBROVOL'SKI 2011: 114; MELLADO BLANCO et al. 2022: 4). ФК се састоје из лексички фиксних елемената (тзв. *речи-сидра* које заједно чине тзв. *сидро*) и из празних места која се тек при коришћењу шаблона попуњавају конкретним лексичким материјалом, тзв. *филерима*. ФК и сличне појаве такође су познате под другим називима, међу којима су најважнији следећи: рус. *фразеосхемы* (уп. ШМЕЛЕВ 1977), нем. *Phraseoschablonen* (уп. FLEISCHER 1982), енгл. *constructional idioms* (уп. BOON 2022; MELLADO BLANCO, у штампи), *syntactic idioms* (уп. MEL'ČUK 2022), *semi-preconstructed phrases* (WRAY 2002: 7). Филери морају задовољити специфичне критеријуме (семантичке, граматичке, прозодијске), који се морају одредити за сваку појединачну ФК¹. ФК се дакле разликују и од варијанти класичних фразема, јер могући филери нису ограничени на одређени скуп могућности². Између ФК и фразеологизма постоји динамичан однос јер најучесталије реализације ФК могу постати идиоми, а многе ФК потичу из варијанти идиома (MELLADO BLANCO 2023).

COST акција 22115 PhraConRep посвећена је контрастивном истраживању ФК у немачком језику као изворном и у једанаест словенских језика (босански, бугарски, хрватски, чешки, македонски, пољски, руски, словачки, словеначки, српски и украјински), те у мађарском, румунском и албанском као циљним језицима. Други циљеви COST акције укључују допринос теоријском описивању појма ФК, типолошке анализе ФК у сродним и несродним европским језицима, развијање метода дигиталне лексикографије, те развијање дидактике проучавања ФК у страним језицима, пре свега у немачком и другим пројекатским језицима.

Бележење јединица као што су ФК представља посебан изазов за лексикографски рад (FILIPOVIĆ PETROVIĆ 2018: 83). Следећи примери³ илуструју реализације ФК у немачком и њихове преводе на српски језик помоћу српских ФК. У угластим заградама су дате

¹ Детаљан опис карактеристика ФК може се наћи у Шлунд – Павлова (SCHLUND – PAVLOVA, у штампи).

² За дискусију о опису варијанти фразема у речницима, в. Filipović Petrović (2018: 88–90).

³ Примери и наводи који се односе на ФК у овом подељку преузети су из самог репозиторијума, који се налази на платформи *Github*, али још увек није јавно доступан. У случају примера из белетристике дају се и аутор и назив дела. Извори (нпр. корпуси, линкови) дати су само за примере који не потичу из репозиторијума.

апстрактне схеме (енгл. *patterns*).

- (1) а. *Du bist mir ja ein schöner Gentleman!* [ФК: PERS.PRON ist mir ja ein schön- N_{NOM}]⁴
б. *И ти си ми неки џентлмен!* [ФК: и PERS.PRON ми је нек- N_{NOM}]
- (2) а. *Der Mann, der auf dem Richtplatz stand, war die Unschuld in Person.* (SÜSKIND 1985: 285) [ФК: DET N_{NOM} in Person]
б. Човек који је стајао на губилишту био је *оличење невиности*. [ФК: оличење N_{GEN}] (ZISKIND 2001)
- (3) а. *Netflix kann einpacken:* Hier gibt es das beste Streaming-Angebot des Jahres. [ФК: N_{NOM}/PERS.PRON kann einpacken]
б. *Нетфликс може да се пакује:* Овде се налази програмска понуда године. [ФК: N_{NOM}/PERS.PRON може да се пакује];
- (4) а. *Das ist so was von bescheuert!* [ФК: so was von ADV/ADV]
б. Ово је *ипуџоси неопевана*. [ФК: N_{NOM} неопеван-]

С појавом алата за превођење заснованих на вештачкој интелигенцији, наде су биле велике да ће превођење формулаичних израза такође бити олакшано. Међутим, у области ФК преводилачки софтвери често наилазе на ограничења. Ово посебно важи за мање језике, попут оних који су у фокусу пројекта PhraConRep, а од којих неки нису ни представљени на платформама као што су *DeepL*. Међутим, чак и када је реч о преводима на светске језике попут енглеског и руског, програми подржани вештачком интелигенцијом као што су *DeepL* или *ChatGPT* и даље могу давати искривљене предлоге превода за текстове у којима се појављују ФК. На пример, веома учестала руска ФК *хоть (не) им* погрешно је преведена софтвером *DeepL* у следећим преводима на енглески и немачки:

- (5) Давно желал с тобой встречу иметь. А дальше — хоть голова с плеч! (Руски национални корпус: Борис Евсеев, *Евстиной*, 2010)⁵

‘Давно сам хтео да се састанем с тобом. А даље – могу да ми скину и главу са рамена.’

а. Енгл.: I’ve long wished to meet you. *And then I’ll be head over heels!* (*DeepL*, 8. 8.2024)

б. Нем.: Ich habe mir schon lange gewünscht, dich kennenzulernen. *Und dann werde ich mich Hals über Kopf verlieben!* (*DeepL*, 8. 8. 2024)

Утисак је да софтвер једноставно измишља значење оригинала. Пошто се речи *лава* и *раме* појављују у руском тексту, у енглеском и немачком преводу користе се фразеологизми са сличним лексичким компонентама, при чему оба значе „лудо се заљубити”, а не „брига ме шта ће бити даље, па макар ми и главу скинули са рамена”, што би био тачан превод руске ФК.

⁴ ФК често имају неколико варијанти због опционих филера и ситних варијација речи сидра. Овде смо се одлучили за једноставнију, репрезентативну варијанту, како би се олакшала читљивост.

⁵ В. Савчук и др. (2024).

Циљ овог чланка је да пружи опис тренутног стања израде вишејезичног репозиторијума ФК. Након кратке презентације двају теоријских модела на којима је пројект заснован (одељак 2), у трећем одељку представља се макроструктура репозиторијума и могућности оријентисања корисника у речнику. У четвртном одељку описује се микроструктура лематских описа. У закључку се осврћемо на нека још нерешена питања и перспективе за даљи рад.

2. Теоријска оријентација

Аналогно појму „лексикографија”, „конструктографија” означава праксу развоја (пре свега, дигиталних) ресурса у којима се не бележе лексеме или фразеологизми, већ се инвентаришу и описују целокупне конструкције према начелима конструкционе граматике (LYNGFELT 2018). У зависности од циља, конструктографски речници описују одређене врсте конструкција, док други обухватају целокупни фонд конструкција појединог језика. Као резултат настаје тзв. „конструктикон” као структурисани опис (одређених) конструкција датог језика. Иако се конструктикони могу конципирати тако да обухвате све врсте конструкција датог језика, од најапстрактнијих и схематских, до лексички потпуно специфичних, у пракси се већина конструктикона посвећује конструкцијама на средњем нивоу схематичности. Један од централних елемената конструктографске праксе представља емпиријско утемељење описа конструкција на основу лингвистичких корпуса (BOAS 2019). Инспириран овим концептом, циљ нашег пројекта је израда вишејезичног конструктикона таквих конструкција, то јест ФК. Конкретан и драгоцен узор за наш рад чини конструктикон руског језика (*русский конструктикон*, BAST et al. 2021), у којему су укључене и ФК и друге конструкције.

Други лексикографски модел који је инспирисао чланове пројекта представља концепт „активног речника” Московске семантичке школе (уп. APRESJAN 2024). Активни речник омогућава корисницима не само да стекну пасивно знање, већ и да активно користе леме описане у речнику. Зато лексикографска обрада ФК у репозиторијуму иде даље од обичног семантичког објашњења, ослањајући се на искуства Московске семантичке школе у њиховом раду на *Активном речнику руског језика* (АПРЕСЯН 2014). Речнички чланци таквог речника не укључују само детаљне семантичке и граматичке, већ и прагматичке податке, уз аутентичне примере употребе. Док је *Активни речник* Московске семантичке школе једнојезичан и није посебно посвећен ФК, наш репозиторијум располаже детаљним описима семантике, прагматике, морфологије, синтаксе и стила ФК

на немачком језику и пружати аотиране преводе на друге, горенаведене језике.

3. Општа својства и функције репозиторијума

Репозиторијум је намењен лингвистички обученој и заинтересованој публици, као што су студенти лингвистике, лингвисти, школски и универзитетски наставници језика или професионални преводиоци (PAVLOVA 2022: 596). Објашњења су дата на лингвистичко-стручном језику, који додуше не захтева специјална знања одређене синтаксичке школе. Метајезик на којем се описују леме јесте немачки.

Инвентар немачких ФК већ више од пет година утврђује се бележењем немачких ФК из различитих врста писаних текстова, али и из усмених извора (нпр. филмови, лична комуникација) (PAVLOVA 2022: 601). Тренутни циљ је забележити и превести укупно 300 немачких ФК. У овом подухвату помаже и веома напредан, али још увек јавно недоступан двојезични репозиторијум са руским као изворним и немачким као циљним језиком.

Корисници могу у нашем репозиторијуму пронаћи ФК на разне начине. Прва могућност је да се ФК нађу по апстрактној схеми (тј. конструкцији), која укључује само речи на месту сидра и морфолошки опис филера. Такав уопштени запис лако може да постане доста комплексан, зато што елементи који се налазе на месту сидра често нису ограничени на одређен облик конкретне речи, него се могу мењати, на пример, по лицу и броју када је у питању лична заменица. Са друге стране, понекад је класа речи које могу попуњавати слот у ФК тако ограничена да би се филери могли схватити и као варијанте сидра. Граница између елемената који стоје на месту сидра и филера који попуњавају слотове у таквим случајевима постаје замагљена, а елементи многих ФК налазе се заправо у прелазној зони између речи које представљају сидро и филера (SCHLUND – PAVLOVA, у штампи). Пример ФК са речима разних нивоа флексибилности које представљају сидро ФК је нем. *Du bist mir ein schön- N_{NOM}* ‘ти си ми нек- *N_{NOM}*’ (в. пример (1)), у којој ниједан елемент сидра није везан за само један облик реализације. Заменица у номинативу не може се заменити само заменицама других лица у једнини и множини, него и именичним фразама, а нарочито фразама са властитим именима. Копула се, разуме се, исто мења у складу са субјектом. Заменица у етичком дативу, иако углавном ограничена на прво лице једнине (*mir*), може да се изостави, а уместо ње (или заједно с њом) типично се појављује једна или чак и више партикула (нпр. *ja*, *vielleicht*, *mal*). Наравно, и придеви атрибуту испред именичког филера варирају, а *schön-* ‘леп’ само је један

од најчешће употребљених, поред других придева који имају значење позитивне оцене. Такође, може се десити да се атрибут сасвим изостави. У таквим случајевима, мора се пронаћи компромис између апстракције и читљивости. Запис дате ФК могао би да изгледа овако:

das/PERS.PRON/ N_{NOM} / KOP.PRES. [mir] [ja/vielleicht] ein(e) [schön-/nett-/toll-/fein-] N_{NOM} !

Подаци о лексичким ограничењима филера могу се додати у витичастим заградама. У датом примеру, могло би се додати да придев на месту атрибута мора да има позитивно-евалуативну семантику: {+evaluation}. Каталог скраћеница за таква ограничења још је у изради и биће укључен у метаинформације о речнику. Као што горњи пример показује, питање нивоа апстракције од кључног је значаја за бележење лема. Тежи се средњем нивоу апстракције, који јасно разликује речи што представљају сидра и филере, а који је је истовремено прилагођен корисницима, те стога не садржи превише апстрактне нотације (MELLADO BLANCO – STEYER 2018: 266).

Друга је могућност да се ФК нађе по конкретној реализацији (тј. по једном одређеном конструкту). Ово ће функционисати пре свега код ФК у којима су неки филери нарочито чести⁶. Чест конструкт ФК дат је испод уопштеног апстрактног записа (в. пододељак 4.1).

Трећа могућност за проналажење ФК је слободно претраживање конкретних облика речи и фраза у целом репозиторијуму. На овај начин може се претраживати и на једном од других језика представљених у речнику, док су прве две могућности доступне само за претрагу на немачком језику.

Поред тога, могу се вршити и ономасиолошка претраживања, према семантичким особинама, комуникативној сврси и илокуцијама које ФК изражава. Стога је такође могуће идентификовати групе функционално сличних ФК.

4. Микроструктура речничких чланака

Речнички чланак сваке ФК у репозиторијуму састоји се од одређеног броја елемената с посебним ознакама (енгл. *tags*), који описују различите аспекте конструкције – семантичке, синтаксичке, прозодијске и друге. Најважније ознаке за опис фраземске конструкције чине: (1) функција <function>⁷, (2) лема <lemma>, (3) значење <meaning>, (4) примери за лему <examples for lemma> (5) семантичка

ограничења <semantic restrictions>, (6) морфологија <morphology>, (7) синтакса <syntax>, (8) употреба <usage>, (9) стил <style>, (10) прозодија <prosody>, (11) преводи примера на појединачне језике <example translation>, (12) коментари уз превод на појединачне језике <general translation comment>, (13) синоними <synonyms> и <full synonyms>, (14) хомоними <homonyms> и (15) пароними <paronyms>.

У оквиру пројекта настаје велики број појединачних студија о ФК у немачком језику, врло често у поређењу с најмање једним циљним језиком. Уколико такве студије постоје, биће наведене на крају описа леме и, ако је могуће, директно повезане.

4.1. Функција, лема, значење, семантичка ограничења и примери

Под функцијом ФК подразумевају се семантичка поља која карактеришу значење ФК. Појам семантичког поља користи се у широком смислу, обухватајући семантичке, прагматичке и дискурзивне димензије. Према томе, под ознаком *функција* бележе се илокуције (нпр. упозорење, утеха), дискурзивне функције (нпр. топикализација, коментар), модална значења (нпр. (не-)вероватност, (не-)жељеност), логична значења (нпр. разлог и последица), те и лексичка значења (нпр. изобиље, дуго трајање) (PAVLOVA 2024: 160–161). Код ФК *Du bist mir ein schön- N_{NOM}* ('Ти си ми нек- N_{NOM} '), ради се о говорном чину процене.

Лема представља уопштени запис ФК, при чему се користе симболи као што су (1) велико слово *икс* (*X*), за филер чија се врста речи не може унапред дефинисати; (2) апостроф (') код првог и другог филера, уколико је у питању иста реч у оба случаја или (3) затворени знаци навода (") код другог филера, уколико се он разликује од првог; (4) симболи за различите врсте речи, као нпр. *N* за именицу, *V* за глагол, *Pron* (нем. *Pronomen*) за заменицу итд.; (5) угласте заграде ([]) за факултативне елементе ФК; као и (6) коса црта (/) за могуће варијанте у оквиру једне ФК. На пример, у ФК *X' N_{NOM} bleib(s)t/bleibe/bleiben X' N_{NOM}* (' X'_{NOM} остаје/остају X'_{NOM} '), чија је једна од могућих реализација, односно конструкт, *Räuber bleibt Räuber* ('лопов остаје лопов'), реч *Räuber* понавља се као филер и представљена је симболима *X'* на оба места зато што врста речи филера није ограничена на именице. Опис леме укључује и једну типичну реализацију дате ФК, тј. типичан конструкт, одмах испод апстрактног описа конструкције. У идеалном случају, типична реализација дата у репозиторијуму подудара се с најфреквентнијом реализацијом (тј. најчешћим конструктом). Најчешћи конструкт утврђује се помоћу претрага у корпусима. Осим немачких корпуса на платформи *SketchEngine*

⁶ Често коришћени типови једне ФК одражававају високу учесталост типова (енгл. *type frequency*) и могу постати идиоми (MELLADO BLANCO, у штампи).

⁷ У оштрим заградама су наведени називи елемената на енглеском језику.

(KILGARRIFF et al. 2004; KILGARRIFF et al. 2014), за анализе фреквенције највише се користи корпус *DeReKo* (Deutsches Referenzkorpus – Немачки референтни корпус) (KUPIETZ et al. 2018). На пример, за ФК *N' über N'* испоставило се да је најчешћа реализација *Fragen über Fragen* ‘веома много питања’ у немачким корпусима на платформи *Sketch Engine*. Међутим, за неке ФК није могуће поуздано утврдити најчешће филере, на пример, ако је ФК врло ретка или ако постоји много конкурената са честим филерима који су по броју међусобно веома слични. У таквим случајевима бира се типичан пример који што краће и разумљивије илуструје одговарајућу конструкцију. У случају ФК *X' bleib(s)t/bleibe/bleiben X'* (*X'* остаје/остају *X'*), један такав илустративни пример може бити *Kind bleibt Kind* ‘дете остаје дете’ као кратка реализација са лако разумљивом лексиком и за чије разумевање није потребан контекст.

Трећа ознака, ознака <meaning> уводи опис општег значења ФК. Уколико је то неопходно за разумевање семантике, овде се такође разматра и дискурзивна ситуација у којој се дата ФК може користити. Неке ФК, на пример, користе се као реплика претходној изјави саговорника. ФК *selber X* (‘сам- си/сте *X*’), односно њена реализација *selber doof* (‘сам си глуп’) функционише као усклик након критике или увреде од стране саговорника у дијалозима. Ако се разликује више значења за неку ФК, прво следи општи опис укупног значења, а затим различита подзначења, заједно с примерима из аутентичног материјала, без превода на друге језике. Примери за лему потичу из различитих извора – књижевних дела писаца с немачког говорног подручја, песама, дигиталних издања дневне и недељне штампе, интернет-страница радија, телевизије, блогова, као и других извора. Под ознаком *семантичка ојраничења* наводе се, на пример, лексичке класе речи које се не могу јавити на месту филера дате ФК.

4.2. Морфологија и синтакса

Код морфолошких одлика ФК, описане су морфолошке карактеристике филера, а наводе се и примери употребе одређеног или нултог члана, уколико је то случај код те ФК. Код филера је одређена врста речи филера, падеж и врста именице, као на пример *власитија, заједничка*, уколико је у питању именица, као и време или начин код глагола. У ФК *X' bleib(s)t/bleibe/bleiben X'* (*X'* остаје/остају *X'*), као оба филера превасходно се јавља *именица у номинативу која се йонавља*, а у појединачним случајевима може се јавити и *придев, инфинитив* или *лично име*. Уколико се ради о *ајсйракјним именицама* или приликом употребе која није рефе-

ренцијална, члан се елиминише, као код реализација *Kind bleibt Kind* (‘Дете остаје дете’), примера за други случај. Некада члан остаје само код прве именице, као код реализације *Ebbe und Flut wechseln, aber das Meer bleibt Meer* (‘Плима и осека се мењају, али море остаје море’), а неодређени члан може се јавити код обе именице, као, нпр., у конструкту *Ein Esel bleibt ein Esel* (‘Магарац остаје магарац’).

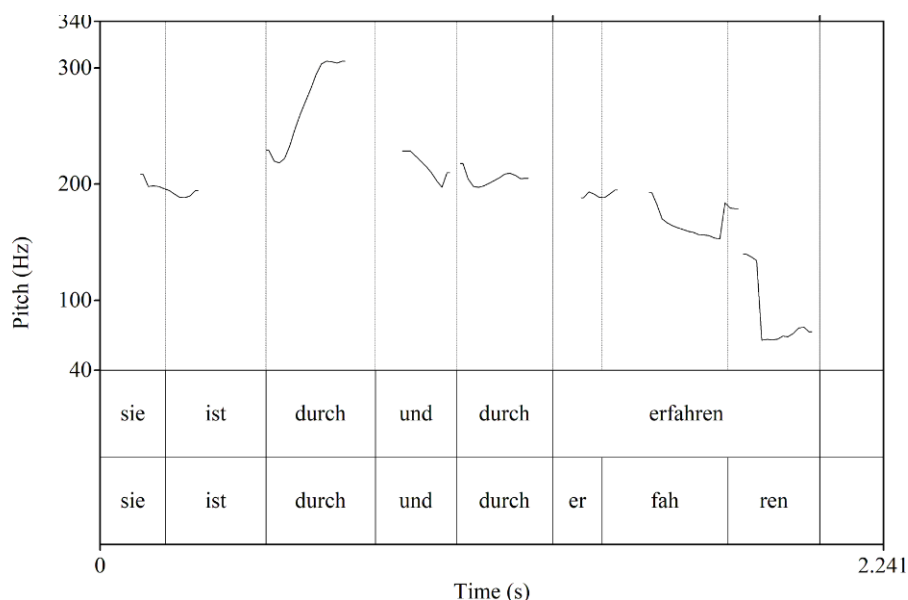
Синтаксичке одлике ФК наводе се на нивоу целе конструкције, али и на нивоу њених саставних филера. ФК може, примера ради, бити самостална реченица или као целина вршити одређену функцију у реченици. ФК *X' bleib(s)t/bleibe/bleiben X'* (*X'* остаје/остају *X'*), на пример, може бити самостална реченица или независна реченица унутар низа реченица или реченичне структуре. Што се тиче њених филера, први филер је субјекат реченице, а други заједно с глаголом чини њен предикат.

4.3. Употреба, стил и прозодија

Под ознаком <usage> подразумевају се комуникативне ситуације, врста дискурса и/или врсте текста у којима се дата ФК најчешће користи, као на пример у дијалозима, у наративу, у усменом и/или писаном дискурсу, у публицистичким текстовима и другим. Наглашава се и где се одређена ФК не може наћи, као на пример у научним, правним и другим стручним текстовима, у случају ФК *N' der N'* (*N'* над *N'*), чија је једна од реализација *Ring der Ringe* ‘прстен над прстеновима’.

Када је у питању стил неке ФК, он представља њену припадност одређеном регистру, на пример (1) неутралном, (2) неформалном или (3) узвишеном. Уз то се дају напомене и о томе да ли је конструкција шаллива, иронична, реторичка, филозофска, књижевна и слично. Код примера *X' bleib(s)t/bleibe/bleiben X'* (*X'* остаје/остају *X'*) ради се о неутралном до узвишеном стилу зато што је ФК реторички и филозофски обојена.

Код неких ФК, акцентовање конструкције, односно наглашавање одређене речи или одређених речи игра веома важну улогу у преношењу поруке. У примеру *Ein Esel bleibt ein Esel* (‘Магарац остаје магарац’), ради се о *консйрукцији с двосйруким акцентом*, што значи да су оба филера *најлашена*, и то *изразијо*, како би се истакла реч *Esel* (‘магарац’) на оба места, а самим тим и особине које та животиња има, односно порука која треба да се пренесе употребом ове конструкције. Из тог разлога, како би што боље и пријемчивије био приказан акценат одређене конструкције, у репозиторијуму ће бити дат и звучни запис и визуализација звучног записа сваке конструкције.



Приказ 1. Визуализација звучног записа немачке ФК *durch und durch* 'сасвим/скроз/изузетно X' помоћу конструкта *sie ist durch und durch erfahren* 'она је изузетно искусна'.

4.4. Синоними и преводи

ФК могу бити и синоним једна другој, те се стога као такве наводе у речничком чланку у репозиторијуму. Притом се обично не ради о апсолутној еквиваленцији, него о делимичној еквиваленцији различитог степена. У случају ФК X'_{NOM} *bleib(s)t/bleibe/bleiben* X'_{NOM} (' X'_{NOM} остаје/остају X'_{NOM} ', конструкције које долазе у обзир за синониме су (1) ФК $X' ist X'$ ('X је X'): *Kind ist Kind* ('дете је дете'), (2) ФК *Einmal X', immer X'* ('једном X', увек X'): *Einmal Richter, immer Richter* ('Једном судија, увек судија') и (3) ФК $X' ist und bleibt X'$ ('X' јесте и остаје X'): *ein Dieb ist und bleibt ein Dieb* ('лопов јесте и остаје лопов'). У овом једнојезичном делу репозиторијума, дати синоними искључиво су ФК, а не лексеме или фразеологизми. Поред ознаке <synonym> постоји и ознака <full synonym> 'потпуни синоним', који се, додуше, само ретко користи. У случају ФК X'_{NOM} *bleib(s)t/bleibe/bleiben* X'_{NOM} једино ФК $X' ist X'$ ('X је X') може се сматрати потпуним синонимом. Обе ФК структурно су идентичне и чини се да су и заменљиве у свим контекстима. Чак и овај редак случај потпуне синонимије може се, међутим, разрешити ако се узме у обзир да се заправо ради о једној ФК са две различите речи на месту сидра (*bleiben* 'остати' и *sein* 'бити'). Друге синонимне ФК могу заменити лему ФК тек у неким случајевима. Тиме долазимо и до проблематике превођења немачких ФК на циљне језике.

Приликом утврђивања преводилачких еквивалената, пројект је такође посвећен емпиријском приступу, јер се на тај начин могу циљано утврдити функционални еквиваленти (MELLADO BLANCO – STEYER 2018). Појам функционалног еквивалента значи да је као централни критеријум за утврђивање међујезичких

еквивалената важна њихова функционална и комуникативна подударност, утврђена на основу аутентичних језичких података (ĐURČO 2018; MELLADO BLANCO – STEYER 2018). При томе, идеално би било када би се добио прототипичан еквивалент у циљном језику – еквивалент који се може користити у што више контекста у оба језика (ĐURČO 2018: 286–288). Прототипичан еквивалент може бити структурно и лексички сличан изворном језику, али и не мора да буде.

Ако се у циљном језику нађе еквивалентна ФК чија структура, семантика и функција у највећој мери подсећају на ФК из изворног језика, онда је реч о ретком случају потпуне еквиваленције (ČAGALJ – SVÍTKOVÁ 2014: 34). За ФК то значи да се о потпуној еквиваленцији може говорити само ако у оба језика постоји ФК. Поред захтева за семантичком и структурном сличношћу, морају бити упоредиви и учесталост употребе, стилски ниво и могућности варијације код филера како би се две ФК могле сматрати потпуним еквивалентима (PAVLOVA 2024: 167–169). У случају одступања у погледу структуре, функције или семантике, реч је само о делимичној еквиваленцији (ČAGALJ – SVÍTKOVÁ 2014: 34–36; PAVLOVA 2024: 170–171). Кандидати за могућу потпуну еквиваленцију су ФК X'_{NOM} *bleib(s)t/bleibe/bleiben* X'_{NOM} (' X'_{NOM} остаје/остају X'_{NOM} ') и ФК $X' ist X'$ ('X је X'), јер су структурно идентични и подударују се у семантичком и прагматичком погледу. ФК *Einmal X', immer X'* ('једном X', увек X'), међутим, није им потпуни еквивалент, зато што она укључује процену (често, али не увек, негативну), која није својствена другим ФК.

До еквивалената ФК може се доћи на неколико различитих начина, у зависности од доступности ресурса

са: (1) претрагом у паралелним корпусима немачког и циљног језика; (2) у преводима књижевних дела с немачког говорног подручја на циљни језик, ручно или уз помоћ паралелних корпуса књижевних дела, или (3) самосталним преводом од стране учесника пројекта. Све ове стратегије имају своје предности и мане.

Приликом потраге за еквивалентима у паралелним корпусима изворног и циљног језика, углавном се бира онај еквивалент у циљном језику који се најчешће користи у паралелном корпусу и који је најпрототипичнији (MELLADO BLANCO – STEYER 2018: 266f). При изради репозиторијума, чланови пројекта користе различите паралелне корпусе, као што су корпуси на платформи *Sketch Engine* (KILGARRIFF et al. 2004; KILGARRIFF et al. 2014), као и паралелни корпуси на платформи *InterCorp* (ČERMÁK – ROSEN 2012; ROSEN 2016; ČERMÁK 2019; ROSEN et al. 2022), која је настала као део пројекта *Чешкој националној корпуса*. За велики број циљних језика пројекта, међу којима је и српски, на платформи *Sketch Engine* може се користити *OpenSubtitles* (LISON – TIEDEMANN 2016), збирка паралелних корпуса филмских титлова, која се састоји од 60 корпуса на 58 језика⁸. *InterCorp* садржи паралелне текстове на чешком језику и 60 циљних језика, међу којима су и српски и други циљни језици пројекта. Текстови потичу из различитих извора, као што су књижевна дела, медији или титлови за филм. За разлику од већих циљних језика пројекта, српски је међу оним језицима за које још увек не постоји велики број паралелних корпуса, те се најчешће користе ова два корпуса. Претрага у овим корпусима врши се помоћу опције *Parallel Concordance*. Добијени резултати веома су разноврсни у погледу тачности, с обзиром на то да долази до грешака приликом паралелизације корпуса, као и начина на који је ФК из изворног језика преведена на циљни језик и морају се даље ручно анализирати, како би се дошло до еквивалената. У репозиторијум се првенствено уносе они преводи који представљају ФК у циљном језику која је потпуни еквивалент ФК у изворном језику. Тако је еквивалент немачке ФК *X der X*, односно њене реализације *König der Könige*, у српском језику такође ФК, и то *краљ краљева*, што се закључује на основу претраге у корпусу *Open Parallel Corpus (Opus)* на платформи *Sketch Engine*. С обзиром на то да се и у изворном и у циљном језику ради о ФК која се састоји од филера у номинативу и филера у генитиву, са значењем „најбољи/најбоља/најбоље или најгори/најгора/најгоре у групи”, која се користи у сврху појачавања исказа, може се рећи да се ради о потпуној еквиваленцији.

Пошто је репозиторијум замишљен као ресурс за професионалне преводиоце и за научнике у области превођења, поред прототипичних еквивалената, инвентаришу се и посебни случајеви, па понекад чак и погрешни преводи који служе за илустративне сврхе. Такође су понекад забележени случајеви у којима превод одговара конкретној употреби неког језичког конструкта, иако се не може лако пренети на друге контексте. Овакви случајеви не би били узети у обзир само на основу прототипског приступа, али пружају релевантне информације о типу еквиваленције одређених ФК.

Ручно претраживање превода састоји се од проналажења конструкције у оригиналном делу, а затим и њеног еквивалента у преводу. То је процес који, услед недостатка претраживих дигиталних издања, може захтевати већи труд и уложено време од других начина потраге за еквивалентима. Претрага у књижевним преводима може се вршити и у паралелним корпусима. Преводи књижевних дела са немачког говорног подручја на циљне језике могу бити део општих паралелних корпуса који се састоје од различитих извора, као што је то случај са корпусом *InterCorp*, или могу сачињавати посебан корпус, који обухвата паралелне текстове књижевних дела и њихових превода на циљни језик, као што је то случај са српско-немачким литерарним корпусом *SrpNemKor* (ANDONOVSKI 2019) у оквиру алата *Bibliša* (STANKOVIĆ et al. 2015). Проблем који се јавља приликом употребе корпуса за потрагу за преводима ФК у књижевним делима јесте недовољна заступљеност паралелних корпуса српског језика који садрже књижевна дела, као и мали број књижевних дела који је њима обухваћен. Предност коришћења превода из корпуса који садрже различите изворе, у односу на преводе из књижевних дела, јесте савременост језика, с обзиром на то да се употреба неких ФК у међувремену променила, уколико се ради о старијим књижевним делима. Са друге стране, превод књижевних дела често је далеко квалитетнији од оног у корпусу. Међутим, многа дела с немачког говорног подручја нису преведена на све циљне језике пројекта.

Добар пример делимичног еквивалента немачке ФК *X der X*, односно њене реализације *Ring der Ringe*, може се пронаћи у делу *Тако је говорио Заратустра* Фридриха Ничеа, у преводу Бранимира Живојиновића из 2007. године, у издању издавачке куће *Feniks Libris*, као што се види у примеру (6), који представља оригинал на немачком језику, и примеру (6.а), преводу на српски језик.

- (6) Oh wie sollte ich nicht nach der Ewigkeit brünstig sein und nach dem hochzeitlichen *Ring der Ringe*, — dem Ring der Wiederkunft! (NIETZSCHE 1884: 112)

⁸ Доступно на:

<<https://www.sketchengine.eu/opensubtitles-parallel-corpora/>>.

а. Ох, како да страсно не жудим за вечношћу и за свадбеним *ірсијеном над ирсијеновима* – прстеном враћања! (Ниче 2007: 247)

С обзиром на то да у циљне кориснике репозиторијума спадају и преводиоци и лингвисти који се баве теоријом превођења, у репозиторијум могу бити уврштени и различити преводи истог књижевног дела, како би се и они могли међусобно упоређивати, јер превод заправо представља једно од могућих решења за које се тај преводилац одлучио. Међутим, у неким случајевима, нарочито код класика, неретко долази до преузимања истог превода у више издања и од стране различитих издавача. На пример, то је случај с романом *Jagi mlađoia Verjiera* Ј. Волфганга фон Гетеа, који је са немачког на српски језик превео С. Винавер.

Превод ФК оригинала датог у примеру (7), који је унет у репозиторијум, превод је С. Винавера, који можемо видети у примеру (7а).

- (7) “Mein Freund”, rief ich aus, “*der Mensch ist Mensch*, und das bißchen Verstand, das einer haben mag, kommt wenig oder nicht in Anschlag, wenn Leidenschaft wütet und die Grenzen der Menschheit einen drängen.” (GOETHE 2016: 36) [наглашавање наше – К. И. и К. Ш.]

а. Мој пријатељу! – узвикнем ја на то – *човек је човек*, и оно мало разума што коме допадне у део, слабо долази у обзир или баш и ни мало, кад се разбесни страст а притесне нас међе и границе човечанске! (ГЕТЕ 1949: 62)

Уместо употребом паралелних корпуса и књижевних дела, чланови пројекта до превода могу доћи и самостално, или уз употребу вештачке интелигенције. На пример, у случају да се ФК јавља у извору који нема директан превод, било да се ради о непреведеном књижевном делу или извору којег нема у паралелном корпусу, чланови пројекта могу самостално преводити примере с немачког језика. Приликом самосталног превођења ФК, на основу бројних примера у којима се он јавља у немачком језику, сарадник на пројекту ослања се на своју билингвалну компетенцију, с обзиром на то да се по правилу преводи на матерњи језик. Како би се проверило да ли је превод ФК који члан пројекта предлаже заиста еквивалент, врши се претрага у корпусу циљног језика или интернет-претраживачу као што је *Гуил* и посматрају се контексти у којима се он користи. Еквиваленција у циљном језику мора се, дакле, проверити уз помоћ претраге у корпусу циљног језика (MELLADO BLANCO – STEYER 2018: 266–267). Вештачка интелигенција може послужити као извор идеја на основу којих се члан пројекта одлучује за адекватан превод. У случају самосталног превођења уз употребу вештачке интелигенције или без ње, с преводом се морају сложити сви чланови пројекта који превод на дати циљни језик, како би се избегла

субјективност приликом доношења одлуке који преводи су адекватни и улазе у репозиторијум. Пример за самостални превод може бити превод ФК *X ist das neue Y*, која се јавља у наслову књиге Лоте Кин *Sechzig ist das neue Vierzig: Selbst-Entfaltung für die Frau in den besten Jahren*. Иако ова књига није преведена на српски језик, ФК која се налази у наслову може се самостално превести уз помоћ ФК *iesze-seiue су нове чеијгесеиue*. Једноставном претрагом помоћу интернет-претраживача *Гуил* установљено је да ова ФК структурно, семантички и функционално одговара немачкој ФК, те да се може сматрати њеним потпуним еквивалентом.

Осим разлике између потпуне и делимичне еквиваленције, при изради репозиторијума важно је узети у обзир то да је еквиваленција којој теже лексикографи негде између еквиваленције на нивоу система и на нивоу текста. Долазак до еквивалената путем претраге у корпусу базира се на еквиваленцији на нивоу текста, на нивоу *живе речи*⁹, односно *parole* (MELLADO BLANCO – STEYER 2018: 266). Приликом израде репозиторијума, до тог нивоа између системског нивоа и нивоа текста долазимо управо тако што анализирамо квалитет превода из корпуса и дајемо своје предлоге адекватних превода.

У репозиторијуму, уз сам пример и превод, наводи се и извор одакле потиче, уз библиографске податке, односно стратегија доласка до тог превода, као на пример *самостални превод, превод уз помоћ вештачке интелигенције* или *Sketch Engine*. С обзиром на то да је један од главних циљева пројекта опис ФК у циљним језицима, у репозиторијум се уноси и коментар уз превод, у коме се наводи да ли је могуће превести ФК уз помоћ ФК у циљном језику, да ли је у питању потпуна или делимична еквиваленција, као и структурне, семантичке или функционалне појединости о еквиваленту или еквивалентима.

4.5. Хомоними и пароними

Хомоними фраземских конструкција, као и хомонимне речи, имају исти гласовни склоп, али различита значења. За разлику од наведених синонима, који су и сами ФК, хомоними обично нису идиоматске, него слободне комбинације речи. Често је у питању валентност глагола или именице, што значи да хомоними уз себе захтевају одређен морфолошки облик, који се пак јавља и у хомонимној ФК. Добрих примера за хомонимију има код ФК *N' über N' PL* и њене реализације *Regeln über Regeln*, чије је фразеолошко значење ‘веома много правила’. Нефразеолошко је значење истог облика буквално, просторно

⁹ Овај превод за термин *parole* употребила је Р. Драгићевић (2018).

значење, тј. ‘правила изнад правила’. У следећем случају, хомоним ове ФК заправо је настао услед валентности глагола *herrschen* ‘владати’, који такође захтева предлог *über* ‘над’ и именицу у дативу: *Hier herrschen Menschen über Menschen* (‘Овде владају људи над људима’).

За исту ФК може се навести и пример за пароним. За разлику од хомонима, пароними се разликују од дате ФК не само по значењу и, понекад, по прозодији, него и по структури. Пример попут *Gesetze über Gesetzen* је један од ретких случајева паронима. Разлог за то лежи у чињеници што *Gesetze über Gesetzen* није реализација ФК, него има буквално, просторно значење ‘закони над законима’. Форма ФК била би *Gesetze über Gesetze*, с фразеолошким значењем ‘веома много закона’. Разлог за формалну разлику је у томе што се датив именице *Gesetz* ‘закон’, који мора следити након предлога *über* ‘изнад’ у тој буквалној употреби, разликује од других падежа (*Gesetze*_{NOM/ACC/GEN.PL.} vs. *Gesetzen*_{DAT.PL.}).

Често се хомоними разликују од ФК и по прозодији. ФК *so was von* *ADJ./ADV.* [+*PAST.PART*]/*NP* означава висок степен неке особине (нпр. *so was von bescheuert* ‘изузетно глуп’ или *so was von Mainstream* ‘апсолутно мејнстрим’). У фразеолошком значењу, реч-сидро *so* носи главни акценат, што у нефразеолошким употребама низа речи *so was von* + *NP* није случај:

- (8) Und wer redet bei *so was von Mord*? Es war ein Unfall. (REMARQUE 1989: 190)

‘А ко би у таквом случају говорио о убиству? То је била несрећа.’ (самостални превод)

Морфосинтакса примера није условљена фразеолошки, већ произлази из приложне ознаке *bei so was* и рекције глагола *reden über* + датив ‘говорити о’. За разлику од ФК, главни акценат у неутралном контексту лежи на именици *Mord* ‘убиство’, а партикула *so* може носити други акценат, али и не мора.

5. Закључна разматрања

Рад на вишејезичном репозиторијуму лексички само делимично специфицираних јединица, као што су ФК, представља лексикографски изазов у многим аспектима. То се посебно односи на разликовање сидра и филера при нотацији лема. До сада су аутори репозиторијума углавном поступали интуитивно у овом погледу. У будућности ће бити потребно одредити максималан број варијанти које могу да имају речи на месту сидра. Уколико број варијанти коју има нека реч која стоји на месту сидра прелази тај праг, сматраће се филером. Код утврђивања типичних реализација чини се да концепт прототипа достиже своје границе (ĐURČO 2018: 286–288). Ако се под

прототипом подразумева најчешћа реализација неке ФК, онда се прототип односи на реализацију типа са највећом фреквенцијом токена. Као што је поменуто, најчешћи филери често се не могу емпиријски утврдити, јер велики број варијација могућих филера представља једну од конститутивних особина ФК (SCHLUND – PAVLOVA, у штампи; MELLADO BLANCO, у штампи). Другим речима, типичне ФК управо су окарактерисане тиме да се њихова продуктивност не огледа у врло високој фреквенцији појединачних токена, већ у продуктивности шаблона (енгл. *pattern*) као целине¹⁰.

Још једно питање, које досада није решено ни у конструкционој граматички, ни у традиционалној фразеологији, односи се на разликовање између варијанти једне ФК и сродних, а различитих ФК. Ако се ради о различитим ФК, поставља се питање у којем су односу сродне ФК. У лексикографској пракси ради се о кључном питању да ли је потребно увести засебну лему или варијанту укључити у постојећу лему. И овде ће пројекат, у суштини, морати да иде својим путем, који пре свега мора бити практичан и прилагодљив корисницима. У случају разликовања између варијанти и одвојених ФК, морају се исто развити граничне вредности. На пример, могло би се размотрити да се одвојене ФК уводе тек када се њихова сидра разликују у више од два елемента и/или када постоји одређени минимални број структурних разлика. Друга димензија сличности односи се на семантичку и прагматичку сличност и преплиће се са подручјем синонима.

У оквиру пројекта, да би се подржао тим који ради на креирању речничких чланака, постоје и тимови који се баве теоријским питањима и одговорни су за техничку подршку речнику. Од њих такође у наредним годинама очекујемо важне подстицаје који могу унапредити и развој дигиталне лексикографије и теорију конструкционе граматике.

У будућности ће структура речника такође бити прилагођена потребама различитих корисника, тако да неће бити могуће само прецизно претраживати еквиваленте на одређеном језику, већ, на пример, и одређене типове текста. У следећој фази пројекта биће испробане методе које се могу користити за усвајање ФК у школској и у универзитетској настави страних језика. По узору на руски конструктикон (BAST et al. 2021), могу бити укључене и интерактивне вежбе различитих нивоа тежине у репозиторијум (планиране су само вежбе за немачки као страни језик). Како се рад на репозиторијуму може наставити

¹⁰ Продуктивност се у овом смислу може описати као „продуктивност као опшност” („productivity as generality”, IVORRA ORDINES, у штампи).

и након његове објаве, у будућности ће такође бити могуће укључити материјале за вежбање ФК на другим језицима репозиторијума.

На крају, још један фокус нашег рада јесу типолошке сличности и разлике у области ФК, које се могу истраживати на основу репозиторијума. До сада има врло мало сазнања о овом питању. Из перспективе аутора овог рада, који је ограничен на немачки, руски, српски и хрватски језик, чини се да су разлике између немачког и руског на подручју ФК значајно веће него између немачког и српског или немачког и хрватског. То се такође види у примерима у овом раду, где често постоји велика структурна и функционална сличност између немачких ФК и њихових српских еквивалената, што код руских ФК често није случај. И типолошка питања ће бити истраживана у наредним годинама пројекта.

Напомена

This article is based upon work from the COST Action „PhraConRep – A Multilingual Repository of Central and Eastern European Languages” CA22115, supported by COST (European Cooperation in Science and Technology). Овај чланак заснован је на раду у оквиру COST акције „PhraConRep – A Multilingual Repository of Central and Eastern European Languages” CA22115, коју подржава COST (Европска сарадња у науци и технологији).

Литература

- АПРЕСЈАН, Юрий Д. (2014). *Активный словарь русского языка. Том 1 А-Б*. Москва: Языки славянской культуры.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна (2018). *Српска лексика у прошлости и данас*. Нови Сад: Матица српска.
- ШМЕЛЕВ, Дмитрий Н. (1977). *Современный русский язык. Лексика*. Москва: Просвещение.
- * ANDONOVSKI, Jelena (2019). Mreža otvorenih podataka i jezički resursi u procesu izgradnje srpsko-nemačkog literarnog korpusa [doktorska disertacija]. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet.
- АПРЕСЈАН, Јуриј (2024). Active Dictionary. In: Marc L. Greenberg (ed.), *Encyclopedia of Slavic Languages and Linguistics Online*. Leiden: Brill. Doi: <https://doi.org/10.1163/2589-6229_ESLO_COM_032490>.
- BOAS, Hans C. (2019). Zur empirischen Grundlage der Konstruktivografie. In: Dániel Czicza, Volodymyr Dekalo, Gabriele Diwald (ed.), *Konstruktionsgrammatik VI. Varianz in der konstruktionalen Schematizität* (p. 237–263). Tübingen: Stauffenburg.
- BOOIJ, Geert (2002). Constructional Idioms, morphology, and the Dutch lexicon. *Journal of Germanic Linguistics*, 14(4), 301–329.
- ČAGALI, Ivana, SVÍTKOVÁ, Milina (2014). Tipologija frazeološke ekvivalencije na primjeru hrvatskih i slovačkih frazema s ihtionimskom sastavnicom. U: Ivana Vidović Bolt (ur.), *Životinje u frazeološkom ruhu* (str. 1–15). Zagreb: FF-press, Filozofski fakultet.
- ČERMÁK, František, ROSEN, Alexandr (2012). The case of InterCorp, a multilingual parallel corpus. *International Journal of Corpus Linguistics*, 17(3), 411–427.
- ČERMÁK, Petr (2019). InterCorp: A parallel corpus of 40 languages. In: Irene Doval, M. Teresa Sánchez Nieto (ed.), *Parallel Corpora for Contrastive and Translation Studies: New resources and applications* (p. 93–101). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- DOBROVOL'SKII, Dmitrij (2011). Phraseologie und Konstruktionsgrammatik. In: Alexander Lasch, Alexander Ziem (ed.), *Konstruktionsgrammatik III. Aktuelle Fragen und Lösungsansätze* (p. 110–130). Tübingen: Stauffenburg.
- ĐURČO, Peter (2018). Faktoren der konvergenten und divergenten Äquivalenz von präpositionalen Wortverbindungen: Deutsch – Slowakisch. In: Kathrin Steyer (ed.), *Sprachliche Verfestigung. Wortverbindungen, Muster, Phrasem-Konstruktionen* (p. 285–306). Tübingen: Narr Francke Attempo.
- FILIPOVIĆ PETROVIĆ, Ivana (2018). *Kada se sretnu leksikografija i frazeologija*. Zagreb: Srednja Europa.
- FLEISCHER, Wolfgang (1982). *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig: Bibliographisches Institut.
- IVORRA ORDINES, Pedro (у штампии). Productivity and creativity of constructions. In: Xu Wen, Chris Sinha (ed.), *The Cambridge Encyclopedia of Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KILGARRIFF, Adam, BAISA, Vít, BUŠTA, Jan, JAKUBÍČEK, Miloš, KOVÁŘ, Vojtěch, MICHELFEIT, Jan, RYCHLÝ, Pavel, SUCHOMEL, Vít (2014). The Sketch Engine: ten years on. *Lexicography*, 1, 7–36.
- KILGARRIFF, Adam, RYCHLÝ, Pavel, SMRŽ, Pavel, TUGWELL, David (2004). The Sketch Engine. In: Geoffrey Williams, Sandra Vessier (ed.), *Proceedings of the 11th EURALEX International Congress* (p. 105–116). Lorient: Université de Bretagne-Sud, Faculté des lettres et des sciences humaines.
- KUPIETZ, Marc, LÜNGEN, Harald, KAMOCKI, Paweł, WITT, Andreas (2018). The German Reference Corpus DeReKo: New Developments – New Opportunities. In: Nicoletta Calzolari, Khalid Choukri, Christopher Cieri, Thierry Declerck, Sara Goggi, Koiti Hasida, Hitoshi Isahara, Bente Maegaard, Joseph Mariani, Hélène Mazo, Asuncion Moreno, Jan Odijk, Stelios Piperidis, Takenobu Tokunaga (ed.), *Proceedings of the Eleventh International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2018)* (p. 4353–4360). Miyazaki: European Language Resources Association (ELRA).
- LISON, Pierre, TIEDEMANN, Jörg (2016). OpenSubtitles2016: Extracting Large Parallel Corpora from Movie and TV Subtitles. In: Nicoletta Calzolari, Khalid Choukri, Thierry Declerck, Sara Goggi, Marko Grobelnik, Bente Maegaard, Joseph Mariani, Helene Mazo, Asuncion Moreno, Jan Odijk, Stelios Piperidis (ed.), *Proceedings of the Tenth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC-2016)* (p. 923–929), Portorož, Slovenia: European Language Resources Association (ELRA).
- LYNGFELT, Benjamin (2018). Introduction: Constructicons and constructicography. In: Benjamin Lyngfelt, Lars Borin, Kyoko Ohara, Tiago Timponi Torrent (ed.), *Constructicography: Constructicon Development Across Languages* (p. 1–18). Amsterdam – Philadelphia.
- MEL'ČUK, Igor (2022). Russian reduplicative surface-syntactic relations in the perspective of general syntax. *Russian Journal of Linguistics* 26(4), 881–907.
- MELLADO BLANCO, Carmen (2023). From idioms to semi-schematic constructions and vice versa. The case of [a un paso de X]. In: Evelyn Wiesinger, Inga Hennecke (ed.), *Constructions in Spanish* (p. 103–128). Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- MELLADO BLANCO, Carmen (у штампии). Constructional Idioms. In: Xu Wen, Chris Sinha (ed.), *The Cambridge Encyclopedia of Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MELLADO BLANCO, Carmen, MOLLIĆA, Fabio, SCHAFFROTH, Elmar (2022). Phrasem-Konstruktionen in der heutigen Forschung: ein Überblick. In: Carmen Mellado Blanco, Fabio Mollica, Elmar Schafroth (ed.), *Konstruktionen zwischen Lexikon und*

- Grammatik: Phrasem-Konstruktionen monolingual, bilingual und multilingual* (p. 1–18). Berlin – Boston: De Gruyter. <<https://doi.org/10.1515/9783110770209-001>>.
- MELLADO BLANCO, Carmen, STEYER, Kathrin (2018). Auf der Suche nach Äquivalenz. Lexikalisch geprägte Muster kontrastiv: Deutsch – Spanisch. In: Kathrin Steyer (ed.), *Sprachliche Verfestigung. Wortverbindungen, Muster, Phrasem-Konstruktionen* (p. 265–284). Tübingen: Narr Francke Attempo.
- MILLER, Julia (2018). Research in the pipeline: Where lexicography and phraseology meet. *Lexicography*, 5, 23–33. <<https://doi.org/10.1007/s40607-018-0044-z>>.
- PAVLOVA, Anna (2024). Äquivalenz bei Übersetzung von Phrasem-Konstruktionen. In: Anna Gondek, Alina Jurasz, Alexandra Kamińska, Przemysław Staniewski, Joanna Szczęk (ed.), *Interkulturelles und Interdisziplinäres in der Phraseologie und Parömiologie II* (p. 159–178). Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- PAVLOVA, Anna (2022). Mehrsprachige Datenbank der Phrasem-Konstruktionen. In: Annette Klosa-Kückelhaus, Stefan Engelberg, Christine Möhrs, Petra Storjohann (ed.), *Dictionaries and Society. Proceedings of the XX EURALEX International Congress* (p. 594–604). Mannheim: IDS.
- ROSEN, Alexandr (2016). InterCorp – a look behind the façade of a parallel corpus. In: Agnieszka Leńko-Szymańska, Ewa Gruszczyńska (ed.), *Polskojęzyczne korpusy równoległe. Polish-language Parallel Corpora* (p. 21–40). Warszawa: Instytut Lingwistyki Stosowanej.
- SCHLUND, Katrin – PAVLOVA, Anna (у штампі). Core and boundaries of the notion of Phraseme Construction. *Quaderns de Filologia - Estudis lingüístics. Special Issue: New approaches to Construction Grammar(s)*, 29.
- STANKOVIĆ, Ranka, KRSTEV, Cvetana, LAZIĆ, Biljana, VORKAPIĆ, Dalibor (2015). A bilingual digital library for academic and entrepreneurial knowledge management. In: John Christopher Spender, Giovanni Schiuma, Vito Albino (ed.), *10th International Forum on Knowledge Asset Dynamics – IFKAD* (p. 1764–1777). Bari: Institute of Knowledge Asset Management.
- TOMASELLO, Michael (2005). *Constructing a language: a usage-based theory of language acquisition*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- WRAY, Alison (2002). *Formulaic language and the lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ZIEM, Alexander (2018). Construction Grammar meets phraseology. *Linguistik Online*, 90(3), 1–18. doi: 10.13092/lo.90.4316
- NIETZSCHE, Friedrich (1884). *Also sprach Zarathustra*. Chemnitz: Verlag von Ernst Schmeitzner.
- REMARQUE, Erich Maria (1989). *Der schwarze Obelisk*. Köln: Kiepenheuer & Witsch.
- ROSEN, Alexandr, VAVŘÍN, Martin, ZASINA, Adrian Jan (2022). InterCorp, Release 15 of 11 November 2022. Institute of the Czech National Corpus, Charles University. <<http://www.korpus.cz>>. [22.11.2024]
- SÜSKIND, Patrick (1985). *Das Parfum: Die Geschichte eines Mörders*. Zürich: Diogenes Verlag.
- ZISKIND, Patrik (2001). *Parfem. Hronologija jednog zločina*. Novi Sad: Solaris.

Корпуси и књижевни извори

- ГЕТЕ, Јохан Волфганг (1949). *Јаги млагоја Верџера*. Нови Сад: Матица српска.
- Национальный корпус русского языка. www.ruscorpora.ru [22.11.2024]
- НИЧЕ, Фридрих (2007). *Тако је говорио Заратустра*. Београд – Нови Сад: Feniks Libris – Будућност.
- *
- BAST, Radovan, ENDRESEN, Anna, JANDA, Laura A., LUND, Marianne, LYASHEVSKAYA, Olga, McDONALD, James, MORDASHOVA, Daria, NESSET, Tore, RAKHILINA, Ekaterina, TYERS, Francis M., ZHUKOVA, Valentina (2021). The Russian Constructicon. An electronic database of the Russian grammatical constructions. Available at: <<https://constructicon.github.io/russian/>>. [24. 11. 2024]
- COSMAS I/II (Corpus Search, Management and Analysis System), <http://www.ids-mannheim.de/cosmas2/>, © 1991–2022 Leibniz-Institut für Deutsche Sprache, Mannheim. [22. 11. 2024]
- GOETHE, Johann Wolfgang (2016). *Die Leiden des jungen Werther*. [s. l.]: Berliner Ausgabe.

Kristina Ilić — Katrin Schlund

**Insights into the Development of
a Multilingual Repository of Phraseme Constructions**

(Summary)

The creation of a multilingual online repository of German Phraseme Constructions (PhraCons) represents a novel development in lexicography. Since PhraCons are lexically only partially specified units, their underlying abstract schemas must be determined based on concrete realizations. In the next step, equivalents in the target languages must be identified based on these realizations. The result will be a construction of German PhraCons in the sense of Construction Grammar, which also provides translations into the target languages of the project. In line with the concept of the “Active Dictionary” of the Moscow Semantic School, functional explanations of the use of German PhraCons will be provided, enabling users of the repository to employ PhraCons in their own text production. The article describes the macro- and microstructure of the repository, with special attention given to how equivalents in the target languages are identified. The project’s collaborators deploy various strategies to find the most suitable equivalent of each PhraCon from the repository. The most frequently used translation strategies by the project members are parallel corpora of German and at least one of the project languages as the target language, the literary translations, either independently or as a part of a parallel corpus of literary works and own translations, with or without AI assistance. The best possible outcome is to detect a full equivalent of a PhraCon in the target language and then describe it in the repository. In some cases, full equivalents do not exist, and then partial equivalents are taken for the repository. Numerous practical issues must be addressed in the work that have not yet been satisfactorily treated on a theoretical level—neither in Construction Grammar nor in the field of traditional phraseology. This includes, for example, the question of which quantitative and, possibly, also qualitative, criteria can be used to distinguish (typically, minimal) variation in the anchors of PhraCons from (typically, maximal) variation in fillers. This problem also involves the question of the elusive concept of productivity of Constructions: A large number of different fillers, as it is typical for PhraCons, represents the general productivity of a PhraCon. High token frequency, on the other hand, allows for the identification of the most frequent fillers for a PhraCon, that is, of a prototypical realization. However, such a prototype often does not exist for PhraCons with great general productivity. Also, variants of constructions must be distinguished from separate constructions and integrated into networks of constructions based on structural and/or semantic similarity—a notorious discussion within Construction Grammar.

Структура Речника славеносрпског језика (с освртом на профил будућег корисника)

Исидора Бјелаковић
 <https://orcid.org/0000-0002-6104-5224>

Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет (Србија)

isidora.bjelakovic@ff.uns.ac.rs

Сажетак

Славеносрпски језик — као српски књижевнोजезички израз друге половине 18. и прве половине 19. века — представља етапу у развоју књижевног језика Срба од изузетне важности. Израдом речника овог књижевног језика попунила би се празнина у опису још једног домена развоја лексикона српских књижевних језика достандардног периода те он, у том смислу, представља један од националних приоритета. С обзиром на то да је *Речник славеносрпског језика* намењен како широј културној јавности тако и ужем научном кругу који се занима не само за питања историјске лексикологије, дериватологије, синтаксе и семантике српског (књижевног) језика него и историје књижевности и историје, у раду се представља структура *Речника* с освртом на профил потенцијалног корисника.

Кључне речи: речник славеносрпског језика, макроструктура, микроструктура, корисник.

Abstract

The Slavo-Serbian language — as the Serbian literary language of the second half of the 18th and the first half of the 19th century — represents an extraordinarily important stage in the development of the literary language of the Serbs. Compiling a dictionary of this literary language would fill the gap in the description of another domain in the development of the lexicon of Serbian literary languages in the pre-standard period and, in that sense, it represents one of the national priorities. Given that *Dictionary of the Slavo-Serbian Language* is intended for both a wider cultural public and a narrow scientific circle interested not only in issues of historical lexicology, derivatology, syntax and semantics of the Serbian (literary) language, but also in the history of literature and history, the paper represents the structure of the *Dictionary* with a focus on the profile of the potential user.

Keywords: dictionary of the Slavo-Serbian Language, macrostructure, microstructure, user.

1. Увод

Књижевнोजезички плурализам српског 18. века био је обележен, поред рускословенског и руског књижевног, присуством још једног језичког идиома необичне и интересантне структуре — *славеносрпског*. Иако је, по свему судећи, до краја 18. века он био у употреби на ширем штокавском подручју, у хронолошком и дијатопијском смислу настанак овог језичког типа није текао уједначеним темпом. Ако његову структуру дефинишемо као ону у којој истовремено коегзистирају црте из рускословенског, руског књижевног, српског народног па и српско-словенског језика на свим језичким нивоима, онда његова генеза подразумева два пута, који ће се током друге половине 18. века ујединити и наставити да теку истим смером. Како новија истраживања пока-

зују, славеносрпски језик појављује се најпре у рукописним текстовима (црквено)административног профила од тридесетих година 18. века (у Јужној Угарској), односно од четрдесетих година истог века (у источнохерцеговачким областима Боке) као последица елевације народног језика међу кореспондентима од којих је позицију адресанта или адресата заузимало високо свештенство односно као наставак у постојању средњовековног мешовитог стила, при чему је српскословенски све чешће уступао место рускословенском језику (в. Бјелаковић 2019а; 2019б; 2021; 2022; Бјелаковић – Нинковић 2020). С друге стране, у духу просветитељских идеја, које снажније продиру у српску културну средину током друге половине 18. века, а подразумевају општу интеркултуралност, модернизацију, секуларизацију, европеиза-

цију и демократизацију науке и културе, одвајање школског и законодавног система од цркве, афирмацију аутора, борбу против теократског апсолутизма, жељу ка приближавању науке широј читалачкој публици (пре свега грађанству и младима), те пресудну улогу образовања у формирању личности, а тиме и друштва (в. Павић 1983; 1985; 1991; Живковић 1994; Стефановић 2009: 8–13; Иванић 2018: 140), међу не тако бројним образованим мирјанима сазрева идеја о стварању новог типа књижевног језика који ће моћи да понесе улогу инструмента ка постизању наведених циљева, језика семантички прозирнијег и структурно једноставнијег од рускословенског — славеносрпског. Процес настанка овог типа књижевног језика има потпуно другачији смер у односу на онај који је регистрован у рукописним текстовима од тридесетих година 18. века. Реч је, наиме, о вернакуларизацији рускословенског језика на фонолошком, морфолошком, синтаксичком и лексичком плану (Младеновић 1989а; Ивић 1998: 129–135; Толстој 2004; Суботић 2004; 2008). Оба наведена процеса — и процес елевације народног и вернакуларизације рускословенског — имали су карактер индивидуалног, стихијског и неуједначеног, те данас о славеносрпском говоримо као о некодификованом језичком изразу, односно о хибридној творевини чију је структуру понекад веома тешко реконструирати. Славеносрпски језик временом је еволуирао и тежио ка све већем приближавању вернакулару, па су се наноси из високог стила — рускословенског и руског — везивали, пре свега, за лексички и (нешто мање) за синтаксички план. Оваква посрбљена књижевнојезичка структура живела је међу бројним српским ствараоцима крајем 18. и током прве половине 19. века (па и касније) и у науци је позната под различитим именима: *доситејевски њији језика* (Ивић 1990); *нижи слој славеносрпској* (Грицкат 1987: 112); *народни језик 18. и 19. века* (Младеновић 1969; Унбегаун 1995: 71) и др. Носиоци наведених књижевнојезичких поставки, уз свесно ослањање на српски градски говорни варијетет и истовремени либералан однос према лексичким славенизмима, представљали су стуб интелектуалног живота међу Србима све до победе вуковских начела средином 19. века.

Имајући наведено у виду, важним се чини још једном нагласити чињеницу да славеносрпски језик (обухватајући и доситејевски тип језика) није захватао искључиво подручје војвођанског поддијалекта шумадијско-војвођанског дијалекта, како је у литератури често наглашавано (в. нпр. Младеновић 1989б: 141). Напротив, он је био у употреби на далеко ширем штокавском подручју и његова генеза и дијатопијска разуђеност представља изузетно комплексно питање, које у србистици тек треба да буде у потпуности расветљено.

2. Речник славеносрпског језика

Након победе вуковских књижевнојезичких поставки предстандардна епоха српског књижевног језика често је неправедно запостављана, а данашњем је читаоцу у великој мери непозната не само богата продукција настала на славеносрпском језику него и лексикон ове епохе (богат како оним лексемама које и данас живе у српском језику тако и низом кованица, калкова, посрбица, славенизама, славеносрбизама, посуђеница и необичних синтагматских спојева) који је остао изван главног тока развоја лексичког система након Вукове победе, често непрепознатљиве семантике и необичне структуре, најпре маргинализован, па потиснут и, коначно, заборављен. Регистровањем грађе и израдом речника славеносрпског језика ова богата лексичка ризница постала би доступнија како ужој научној популацији тако и широј читалачкој публици, чиме би била омогућена не само нова истраживања из области историјске лексикологије и дериватологије него и лакша интерпретација и рецепција бројних дела наше културне прошлости.

Почетком осамдесетих година 20. века међу историчарима језика сазрева идеја о томе да је један од националних приоритета управо израда речника славеносрпског језика. Већ 1981. године она и добија своје отелотворење, у пројекту започетом под окриљем Матице српске, чији је руководилац био А. Младеновић. Након његовог одласка са животне сцене бива формиран нов пројектни тим (2012), који је активан и данас, а чине га професори и сарадници универзитета у Новом Саду, Београду, Нишу и Бечу. Током прве фазе рада (до 2012) грађа је обрађивана традиционалном лексикографском методом да би од 2014. године, променом структуре пројектног тима, она била замењена електронском (применом софтвера израђеног за потребе овог пројекта). Као резултат рада новог тима објављена је 2017. огледна свеска *Речника славеносрпској језика* (ОС).

3. Структура речника славеносрпског језика и профил будућег корисника

Као збирка пописаних лексичких јединица посвећених у писаним изворима једне од епоха у историјском развоју српског књижевног језика, речник славеносрпског језика припада групи историјских речника. Према основним постулатима практичне историјске лексикографије, под идеалним историјским речником подразумева се онај у којем је омогућено праћење развоја одређене лексеме од њених примарних семантичких вредности и најстаријих потврда, уз уочавање следећих параметара: (1) дијакренијског, дијатопијског и жанровског раслојавања (у структурном, семантичком и функционалном смислу),

(2) колокабилности и идиоматизације, (3) етимологије, (4) деривације, (5) морфосинтаксичких особина, (6) стилистичких карактеристика, (7) синонимије и антонимије, при чему би требало нагласити да је готово немогуће остварити све наведене захтеве, те да речник треба да представља оптималан баланс између теоријских захтева и реалних могућности (MERKIN 2003: 90). Поред наведених параметара, једно од основних питања које треба поставити пре конципирања било ког речника јесте питање његове сврхе, тј. функционалности (HARTMANN 2005: 196). У том смислу, узимајући у обзир наведене квалитете, а не губећи из вида профил будућих корисника — представника не само стручне јавности него и ширег круга заинтересованих појединаца нефилолошког профила¹ — *Речник славеносрпског језика* (у даљем тексту: *Речник*) замишљен је као општи једнојезични (или хибридни)² речник, а наведена одлука утицала је на конципирање одређених сегмената макро- и микроструктуре, чему су посвећени наредни одељци.

3.1. Макроструктура речника

У овоме одељку разматрају се макроструктурни елементи *Речника*, пре свега корпус на којем је *Речник* заснован (поделељак 3.1.1) и начин на који су одабране одреднице (3.1.2).

3.1.1. Корпус. Иако је у ОС обухваћена продукција од 1748. до 1850. године, доња граница је, због резултата новијих истраживања (в. БЈЕЛАКОВИЋ 2019а; 2019б), померена на тридесете године 18. века, када је регистрована најстарија употреба овог језика. Горња се пак везује за 1867. г. како би се у потпуности заокружио предстандардни период српског књижевног језика будући да се од 1868. говори о српском језичком стандарду. Поред тога, полазећи од поставке да се репрезентативност речника може остварити једино заступљеношћу свих жанрова, корпус за израду речника славеносрпског језика подразумева дела различитих профила: књижевноуметничког, научног (научно-популарног), пословноправног, новинског. Једино на овај начин може се добити објективна слика лексичког богатства славеносрпског језика, што ће будућем кориснику омогућити увид у лексичка раслојавања, коегзистенцију и конкуренцију форми

¹ „*Речник славеносрпског језика* намењен [је] како широк културној јавности тако и уском кругу стручњака који се занимају за питања историјске лексикологије, дериватологије, па и синтаксе и семантике, којима ће на тај начин бити омогућено да прате развој лексикона и језика у погледу његове структуре и семантичког потенцијала забележених лексема” (ОС 2017: 19).

² Пошто речник славеносрпског језика представља својеврсну комбинацију два или више типова речника, могао би се назвати хибридни (в. HARTMANN 2005: 193–209). Више о квалификовању речника славеносрпског језика као хибридног в. у БЈЕЛАКОВИЋ (2018: 245–249).

с обзиром на врсту текста, лакшу рецепцију најразличитијих садржаја и др.

3.1.2. Одабир одредница. *Речник* је замишљен као врста потпуног речника, у којем ће бити забележена сва лексичка грађа анализираних докумената осим ономастикона. Регистровањем целокупног лексичког фонда славеносрпског доба корисник ће моћи да добије јасну представу о односу наслеђа и иновација, тј. о односу оног домена лексике који је живео и до 18. века и неологизама, чиме ће (након израде речника српског језика од 12. до 18. века³) моћи да стекне потпун увид у лексички (дис)континуитет између српског средњовековља и стандардног доба. Славеносрпска епоха веома је важна за културну историју српског народа јер представља период у којем долази до снажног таласа интелектуализације и европеизације горњег лексичког слоја — који је често (у истој или делимично измењеној форми) и данас део активног лексикона. У том смислу, бележењем најстаријих потврда бројних интернационализама читалац може да стекне јасну представу о инфлусивним процесима у лексикону Срба у 18. и 19. веку. Поред тога, потпуном ексцерпцијом грађе корисници речника могу да добију драгоцене информације о коегзистенцији, на пример, речи домаћег порекла и позајмљенице / славенизма / хибрида, њиховој конкуренцији, стилској маркираности, пуристичким ставовима и сл.

3.2. Микроструктура речника

Овај одељак приказује микроструктурне елементе *Речника*, и то структуру речничког чланка (3.2.1), структуру и поредак одредница (3.2.2), статус вишечланих лексичких јединица (3.2.3), граfiјски израз (3.2.4), дефиницију значења одреднице (3.2.5), потврде (3.2.6) и синонимски низ (3.2.7).

3.2.1. Структура речничког чланка. Речнички чланак *Речника* подразумева следеће елементе: (1) одредницу, (2) основни граматички податак, (3) етимологију, (4) граfiјски израз, (5) дефиницију, (6) потврду, (7) вишечлане лексичке јединице и изразе (под ознаком Изр.), (8) потврду из других речника српског језика, што се може представити и на следећи начин:

одредница граматички податак. порекло. <граfiјски израз> *дефиниција*. потврда (иницијали аутора година: страница).

Изр. вишечлане лексичке јединице и изрази.
Потврда у другим речницима (РМС, РСАНУ и сл.)

Извод 1. Структура речничког чланка.

Будући да предмет једног речника није само лексика, него језик уопште (HAUSMANN – WIEGAND 2003: 210), изостанак података о деривацији и морфосинтаксич-

³ Пројекат израде наведеног речника реализује се под окриљем Матице српске.

ким особинама обрађених лексема на први поглед може да изненади корисника⁴. Међутим, за овакву одлуку постоји објашњење, које у извесној мери има везе са статусом будућег читаоца. Славеносрпски језик био је, наиме, некодификован језички израз и навођењем свих морфосинтаксичких карактеристика и деривационог потенцијала обрађених лексема, праћених готово редовно дублетима, триплетима па и вишеструкостима, лексикографски чланак би се у великој мери оптеретио, а обрада би истовремено постала компликованија. На тај начин, речник би добио квалитет преобимног, непрегледног и нефункционалног. Поред тога, уобичајени граматички податак који се наводи у речницима савременог српског језика (нпр. за именице – ген. једн., за глаголе – 1. л. једн. презента) не би била довољно информативна јер не би подразумевала и поуздану антиципацију комплетне парадигме дате лексеме, често варијабилне и идиосинкразијске. Слично објашњење може бити наведено и у вези са одсуством података о деривацији у *Речнику*.

3.2.2. *Структура и поредак одредница.* Будући да су текстови корпуса за израду *Речника* писани традиционалном неререформисаном ћирилицом и црквеном и грађанског типа, уз то и некодификованим правописом, постојала су два могућа модела за навођење одреднице — у оригиналу и транскрибовано. Одабрано је друго решење, те су одреднице транскрибоване и уређене према савременој азбуци српског језика како би се због алфабетског и ортографског плурализма (1) избегли потенцијални лексикографски проблеми (нпр. навођење свих граfiјских израза једне лексеме или реконструкција граfiјског лика оне форме која нија потврђена у основном облику) и (2) олакшало претраживање и омогућила лакша оријентација у речнику. На овај се начин постиже већа приступачност читаоцима, те израженија прозирност и транспарентност забележене грађе⁵. С друге стране, одабиром првог модела и навођењем одредница у аутентичном лику отежало би се проналажење оних лексема које почињу једном од оних традиционалних графема које више нису део савременог алфабета (нпр. щастливъ, эдовитъ, ямачно, ѿще и сл.) јер би тада њихов редослед пратио поредак старог граfiјског система. Коначно, због некодификованог правописа поједине лексеме морале би бити различито позициониране у речнику (нпр.

⁴ Граматички податак у овом речнику подразумева само основне податке о граматичкој категорији, на пример о роду именица (*м, ж, с*), броју (*јг., мн.*), глаголском виду и сл.

⁵ Одабиром транскрипције као модела за навођење одреднице корисник, међутим, није ускраћен за податак о изворном графичком лику дате лексеме. Она је регистрована на два места: 1. у оквиру ортографских заграда, након податка о етимологији и 2. приликом навођења потврде дате лексеме.

ербо, эрбо, ербо; счастье, счастье и сл.), уз низ упућивачких чланака.

Одлука о транскрипцији наметнула је, међутим, нова питања — могућност различитог рашчитавања појединих графема и опредељивање за једну или више фонолошких интерпретација. Истовремено, отворило се и питање статуса засебне одреднице и варијанте. Оне лексеме код којих је могућа различита фонолошка интерпретација појединих графема, узрокована некодификованим правописом 18. и 19. века, односно оне код којих је реконструкција једног фонолошког лика била готово немогућа с потпуном сигурношћу — добијале су статус варијанте, при чему је једна лексема постајала главна одредница, а за остале су креирани упућивачки чланци (нпр. *жертѿва* / *жртѿва* за <жертва> (в. пример доле); *оѿшчестѿво* / *оѿшѿиѿчестѿво* за <общество>; *добродѿеѿшељ* / *добродѿеѿељ* за <добродѣтель>; и сл.). На овај начин кориснику је омогућено лакше лоцирање лексеме у речнику без обзира на начин на који је она фонолошки реконструисана:

жертва / жртва ж 1. а. онај који подноси сйрадања, невоље, који је изложен сйрадању, пропаси. – ...зашто си се Турчина горе него змије бояла, да му сад' жертва будеш? (ЈСП 1827: 11);

б. лице које нишито поађа, унишћава. – ...зато ли си ме жалостну неговала, да предмет и жертва порока будем? (ЈСП 18306: 16);

2. *добровольно одрицање, несебично давање, деловање у користі некоїа или нечеїа; оно чеїа се одриче неко у користі другоїа. — ЖЕРТВА.* Старіи Хрістіїани приношаху Богу срда своя, любовь свою на жертву, а садашній вешаю сребрна срда на олтарь, и мислу се тьмь Бога подмитити, дабы оть ныхъ любовь не искао (ММ 1792: 13); Жертва ова Матице Сербске, коя подлиннику своєм у свему соотвѣтствует, увѣренъ самъ, да ће не само свакомъ Сербину – свакомъ велимъ правомъ родолюбивомъ Сербину – мила прїятна и угодна бити, но и кодъ позднїегъ потомства, да ће сторичну цѣну и уваженіе наїи, и на нїовымъ духовма такова чинити впечатлѣнїя, коя ће се съ наиблагодатнїимъ ожиданїяма увѣнчати (ГМ 1831: Предсловіе).

BM – П; РМС; РСАНУ.

жртва в. жертва.

Извод 2. Приказ речничког чланка за одредницу жерїѡва / жрїѡва.

Поред тога, поједине лексеме у категоријама или формама нетипичним за структуру стандардног српског језика добијале су статус засебних одредница (нпр. партиципи, компаративне и суперлативне форме и сл.). Овом решењу прибегло се како би се остварила већа функционалност речника и омогућила боља оријентација корисницима нефилолошког профила. Наведени су статус, на пример, добијали партиципи јер их је понекад, без филолошког предзнања, тешко довести у везу с глаголом од којег су изведени. Поред тога, њихова семантика веома је разубуђена — од кондензатора различитих синтаксичких структура до придевског значења, удаљеног од основне семан-

тике глагола од којег су изведени, па њихова обрада у оквиру глаголске одреднице не би била довољно информативна корисницима нефилолошког профила. Наредни примери то најбоље илуструју:

имушчи / **имушти**, -а/-аја, -е/-еје акт. парт. през. од *имати*. слав. <имуший*> *који треба*. – Токмо како намѣреніе наше у овомъ наипаче залежитъ, что бы сваке собиратисе и издаватисе имуше матеріе, и книжный и некнижный, и каковагобыгодъ тко званія и понятія быо, разумѣти могао: тако постаратисе хоѣємо мы онѣя сочиненія, коя ради сербскога коега читателя покажутсе по реченіямъ не вразумительны, по сербски управљати (ЗО 1768: 15–16); Мы на концу сваке шесте части постављати хоѣємо реестръ достопамятнымъ вещамъ содержаваѣтисе имушимъ у онѣма шестымъ частямъ (ЗО 1768: 15).

горјашчи, -а/-аја, -е/-еје акт. парт. през. од *горѣти*. слав. <горящий*> *који гори*; фиг. *жарки, вайрен, сѣрасѣвен* (о осећањима). – Да на оваковомъ начинѣ люди цѣлый свѣтъ мирно прођу [...] утружени, нити дѣствителномъ завистію, или тайно горящимъ честолюбіемъ за веѣмъ станѣмъ и вещма упалѣни бываю (НЛ 1799: 6).

Извод 3. Приказ речничког чланка
за одреднице *имушчи* / *имушти* и *горјашчи*.

3.2.3. *Статус вишечланих лексичких јединица*. Иако се вишечлане лексичке јединице у општим речницима најчешће обрађују уз одговарајућу једночлану одредницу у виду израза, како број речничких чланака не би постао превелик, овај принцип није спроведен и приликом израде *Речника*. Немали број вишечланих спојева са именицом као управним чланом (углавном термина) којима је денотиран један појам, у *Речнику* је добио статус посебне одреднице у оквиру засебног лексикографског чланка. Наведену идеју, заступљену у теоријској лексикографији (в. ZGUSTA 1991: 271; 228; MIHALJEVIĆ 1998: 46), Т. Прћић аргумендује на следећи начин:

С обзиром на све што је до сада речено, питање њиховог уношења у опште и специјализоване речнике, једнојезичне и двојезичне, не би требало ни постављати, јер би даље свођење фразних именица на синтагме – одн. на домен граматике, коме није место у речнику – и њихово следствено лексиколошко заобилажење и лексикографско изостављање умногоме осиромашило будуће речнике и неоправдано умањило лексички фонд српског језика – не само квантитативно, него и квалитативно. Укратко, фразне именице требало би у речник уносити као самосталне одреднице и давати им пуну лексикографску обраду, која би, нарочито у погледу формалних својстава, била прилагођена њиховом хибридном статусу. Друга могућност, али само друга и само могућност, била би да се фразне именице унесе у речник као пододреднице, у склопу одреднице за примарни колокат, уз скраћену лексикографску обраду и с унакрсним упућивањем од одреднице за секундарни колокат, ради постизања бољег увида у целину споја (Прћић 2011: 63).

Сходно томе, све фразне именице овог типа добиле су, треба нагласити, своје место и у оквиру одговарајућих речничких чланака чија је одредница једна од компонената датог споја, уз ознаку *Изр.*, на пример:

жарки појас <жаркаго појаса (1783)> *жарки ѿойлојини ѿјас, ѿросѣор између два ѿврайѣника* ☉. – ...до жаркаго појаса (ЗО 1783: 219); Све реке жаркога појаса... (ПС-31 1804:47); Жарки појас лежи са обе стране равнителя међу повратним крузима и назива се жарким од великог сунчаног жара (ММ 1852: 9); Жарки појас (БМ 1864: 50); Осим та два жарка појаса има још четири друга, који се зову умерени и хладни појаси (ДП 1866: 8)

појас м <појаса (1783), пояси (1804, 1824); пояси (1832); поясъ (1845, 1848, 1854); поясева (1852); поясомъ (1853); појас (1864); појасу (ДП 1866)> 1. *климајски, ѿойлојини или субѣишински ѿјас Земље, који се разликују инѣнзиѣиѣом заїревања Сунчевих зрака; ѿойлојини ѿјас* ☉. – ...до жаркаго појаса (ЗО 1783: 219); Правно изнад ови појасева надлежећи предели неба зову се појаси небесни (ПС-31 1804:31); Предели у ладним појасима (ДТ 1832: 3); Управ падајући сунчани зраци на овај појас проузрокују врло велику жегу (МС 1845: 8); На ком, дакле, појасу ми живимо? (МС 1848: 7); На основу успоредни кругова и равнителя дели се цела Земља на 5 појасева (ММ 1852: 9); Немачка има све оне производе који роде под умереним појасом (ЈГ 1853: 32); ...под врућим појасом (АВ 1854: 2); Овај појас простира се... (БМ 1864: 50); ... велики део Азије, Африке и јужне Америке у том је појасу (ДП 1866: 7); ...два ладна појаса, која почињу од поларни линија па држе до земни тачака (АК 1867: 8);

Изр. врући ~ (1844, 1854); жарки ~ (1783, 1804, 1852, 1864, ДП 1866); Животински ~ (ЈБ 1866); јужни ~ (1852); јужни ~ ладни (1824); ладан ~ (ЈБ 1866); ладни ~ (1824, 1832, 1852, ЈБ 1866, АК 1867); ледени ~ (1804); ~ жарки (1804, 1824); ~ Земље (1804, 1845, 1848, 1861); ~ Земље жарки (1804); ~ Земље ледени северни (1804); ~ Земље топли (1804); ~ Земље хладни (1804); ~ земни (1804, 1824, 1825, 1844); ~ Земље ладни (1824); ~ ледени (1804); ~ ледени јужни (1804); ~ умерени (1804, 1824); ~ умерени јужни (1804); ~ умерени северни (1804); ~ хладни (1804); ~ хладни северни (1804); северни ~ ладни (1824); северноумерени ~ (1845); североладни ~ (1845); североумерени ~ (1845, 1848); топли ~ (1825, 1852, 1861, ЈБ 1866); умерен ~ (ЈБ 1866); умерени ~ (1824, 1825, 1845, 1852, 1853, 1861, 1864, ДП 1866, АК 1867); хладни ~ (1825, 1866 ДП);

жарки, -а, -о који је извор велике ѿойлојѣ, веома ѿойао, врућ.

Изр. ~ појас (1783, 1804, 1852, 1864, ДП 1866).

Извод 4. Приказ речничког чланка
за одреднице *жарки ѿјас*, *ѿјас* и *жарки*.

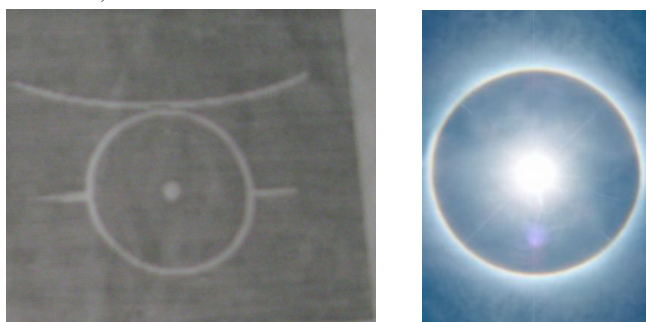
На овај начин, кориснику је омогућен увид у потенцијал лексичке спојивости одређене лексеме у равни ондашње терминологије.

3.2.4. *Графијски израз*. У оштрим заградама ортографског блока < > дата је регистрована форма обрађене лексеме у оригиналу, према хронолошком редоследу. На тај начин омогућени су како провера транскриптивног решења тако и увид у ортографске поступке којима су се служили аутори крајем 18. и током прве половине 19. века, а који кориснику филолошког профила може бити веома користан.

3.2.5. *Дефиниција*. Приликом означавања идентификације семантичке вредности одреднице у *Речнику* примењивани су уобичајени лексикографски поступ-

ци дефинисања: (1) описна (или перифрастична) дефиниција, (2) синонимска и/или (3) комбинована дефиниција⁶. Дефиниције су понекад праћене и илустрацијом денотираног појма. Реч је углавном о илустративним приказима термина који нису део савремене научне номенклатуре како би се у речник, поред лексикографске семасиолошке линије, покушао поставити и ономасиолошки модел, типичан за терминологију (в. RIGGS 2003: 329; НУРКА 2003: 363). На тај начин, повезивањем слике и речи читалац би могао уочити когнитивне механизме који су били активни приликом номинације појединих појмова дате области.

коло с хало од 22°, прстиен око Месеца или Сунца настјао као последица рефлексије и рефракције светлости. — О влажном времену често се виђа око Сунца, Месеца па и око сјајних стојећих звезда јасан прстен које се зове коло (ДЈ 1867: 56).



Хало Сунца (ДЈ 1867: 57)

http://www.sxc.hu/pic/m/r/ro/robink/227982_sun_with_rainbow_halo.jpg

Извод 5. Приказ речничког чланка за одредницу *коло*.

3.2.6. *Потврда*. Будући да је ексцерпција „vrijedna prije svega ili samo ako je određena leksička jedinica (riječ) navedena sa leksičkim kontekstom” (ZGUSTA 1991: 214), у речнику је иза дефиниције навођена потврда из корпуса, хронолошким редом, с подацима о извору (иницијали аутора, година и страна). На тај начин омогућено је праћење живота дате лексеме на хронолошкој оси — од најстарије потврде у корпусу до горње временске границе (в. MERKIN 2003: 90). Дужина лексикографског контекста варира од минималне реченичне структуре (код лексема високе семантичке прозирности) до дужих навода како би се из њега могло потврдити реконструисано значење обрађене лексеме.

3.2.7. *Синонимски низ*. Иако је примарна идеја била да се уз лексему која буде одабрана као основна на крају лексикографског чланка наведе листа свих регистрованих синонима из корпуса, што би будућим корисницима отворило врата ка низу различитих истраживања, од ове идеје се временом одустало бу-

дући да је понекад веома тешко утврдити степен синонимичности међу два лексема или појединим семантичким реализацијама полисемичних форми.

4. Закључна разматрања

Речник славеносрпског језика представља један од приоритетних задатака домаће лексикографије. Његовом израдом употпунила би се слика о богатој ризници речи које су живе међу Србима 18. и 19. века — како у свакодневном комуникацији тако и у одређеним доменима високе културе, науке, администрације и публицистике. Семантички често непроходан, графички нетранспарентан, славеносрпски језик са својом богатом лексичком заоставштином може добити пуну ревалоризацију тек ако буде у довољној мери приступачан и ширем кругу читалаца. Због тога је и приликом конципирања структуре речника овог језика у сталном фокусу био будући корисник — како онај чије је најуже поље интересовања историја језика тако и представник најширег круга заинтересованих лаика.

Литература

- БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора (2018). Речник славеносрпског језика – једнојезични или вишејезични речник?. *Научни саставак слависти у Вукове дане*, 47(1), 241–250.
- БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора Г. (2019а). Језик докумената Архива манастира Савине (18. век). У: Ј. Стојановић (ур.), *Српско језичко и књижевно наслеђе на простору данашње Црне Горе. Српски језик и књижевност данас: зборник радова са Другог међународног научног скупа одржаног у Подгорици 26–28. маја 2017. године* (стр. 515–526). Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори; Нови Сад: Матица српска; Бања Лука: Матица српска – Друштво чланова Матице српске у Републици Српској.
- БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора (2019б). Језик докумената Архива Српске православне епархије будимске у Сентандреји (прва половина 18. века). *Језичке јединице српског језика у систему и контексту. Научни саставак слависти у Вукове дане*, 48(1), 89–101.
- БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора (2021). Језик Тефтера Хаџи Гавра (1684–1751). У: Зорица Никитовић (ур.), *Српско писано наслеђе и историја средњовековне Босне, Хума и Травунице* (стр. 379–398). Бања Лука – Источно Сарајево: Филолошки факултет – Филозофски факултет.
- БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора Г. (2022). Језик рачунског дневника храма светих апостола Петра и Павла у Араду (1728–1752) – фонолошке особине. *Јужнословенски филолошки часопис*, LXXVIII(2), 287–302.
- БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора Г., Нинковић, Ненад Ђ. (2020). Пословноправна преписка српских капетана из Јужне Угарске (Национални архив у Сегедину, 1727–1746). *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, LXVIII(2), 455–482.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка (2014). Дефинисање у српској лексикографији. У: Рајна Драгићеве (ур.), *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси (колективна монографија)* (стр. 131–139). Београд: Филолошки факултет.
- ГРИЦКАТ, Ирена (1987). Још нека питања у вези са славеносрпском епохом. *Јужнословенски филолошки часопис*, XLIII, 111–135.

⁶ Више о наведеним типовима дефиниција в. у ŠIPKA (1998: 143); BÉJOINT (2000: 198); LANDAU (2004: 8; 153); ДРАГИЋЕВИЋ (2007: 31); SVENSÉN (2009: 7; 14; 253–276); ГОРТАН-ПРЕМК (2014: 131).

- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна (2007). *Лексиколоија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- ЖИВКОВИЋ, Драгиша (1994). *Европски оквири српске књижевности*. Београд: Просвета.
- ИВАНИЋ, Душан (2018). Функција књижевног дјела у препородном добу српске културе. У: Бошко Сувајић (ур.), *Српска славистика, колективна монографија*. Том 2. Књижевност, култура, фолклор, питања славистике (стр. 139–146). Београд: Савез славистичких друштава Србије.
- ИВИЋ, Павле (1990). Доситејевски књижевни језик између славеносрпског и вуковског. *Научни састај слависта у Вукове дане*, 19(2), 5–14.
- ИВИЋ, Павле (1998). *Преглед историје српског језика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар (1969). Однос између домаћих и рускословенских елемената у књижевном језику код Срба пре његове Вуковске стандардизације. *Зборник за филологију и лингвистику*, XII, 43–53.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар (1989а). *Славеносрпски језик*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар (1989б). Славеносрпски језик у предвуковској и вуковској еписи. У: Динко Давидов (ур.), *Манасић Шинишаовац* (стр. 139–144). Београд: САНУ, Посебна издања, 38.
- ПАВИЋ, Милорад (1983). *Рађање нове српске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга.
- ПАВИЋ, Милорад (1985). *Историја, сјалеж и сјил*. Нови Сад: Матица српска.
- ПАВИЋ, Милорад (1991). *Историја српске књижевности*. 3. *Класицизам*. Београд: Научна књига.
- ПРЊИЋ, Твртко (2011). И синтагме и речи: фразне именице у српском језику. У: Владислава Ружић, Слободан Павловић (ур.), *Лексиколоија, ономастика, синтакса*. *Зборник у часи Гордани Вуковић* (стр. 59–70). Нови Сад: Филозофски факултет.
- СТЕФАНОВИЋ, Мирјана Д. (2009). *Лексикон српског просветиољства*. Београд: Службени гласник.
- СУБОТИЋ, Љиљана (2004). Из историје књижевног језика: „питање језика”. У: Љиљана Суботић, Вера Васић, Слободан Павловић (ур.), *Предавања из историје језика*. *Лингвистичке свеске 4* (стр. 145–191). Нови Сад: Филозофски факултет.
- СУБОТИЋ, Љиљана (2008). Речник славеносрпских текстова – историјски и/или синхронизирани речник. У: Бранислав Остојић, Живојин Станојчић, Радојица Јовићевић, Божо Ћорић, Ненад Вуковић (ур.), *Седми лингвистички скуп „Бошковићеве дани”* (стр. 63–71). Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности.
- ТОЛСТОЈ, Никита И. (2004). *Сјудије и чланци из историје српског књижевног језика*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска.
- УНБЕГАУН, Борис (1995). *Почеци књижевног језика код Срба*. Београд – Нови Сад: Вукова задужбина – Орфелин – Матица српска.

*

- BÉJOINT, Henri (2000). *Modern Lexicography. An Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- HARTMANN, R.R.K. (2005). Pure or hybrid? The development of the mixed dictionary genres. *Facta universitatis. Linguistics and literature*, 3(2), 193–209.
- HAUSMANN, Franz Joseph, WIEGAND, Herbert E. (2003). In: R.R.K. Hartmann (ed.), *Component parts and structures of general monolingual dictionaries: a survey. Lexicography. Critical concepts*. III (pp. 207–254). London – New York: Routledge.
- HUPKA, Werner (2003). How pictorial illustrations interact with verbal information in the dictionary entry: A case study. In: R.R.K. Hartmann (ed.), *Lexicography. Critical concepts*. III (pp. 363–390). London – New York: Routledge.
- LANDAU, Sidney (2003). Dictionary making. In: R.R.K. Hartmann (ed.), *Lexicography. Critical concepts*. I. (pp. 83–96). London – New York: Routledge.
- MERKIN, Reuven (2003). Historical dictionaries. In: R.R.K. Hartmann (ed.), *Lexicography. Critical concepts*. III (pp. 90–100). London – New York: Routledge.
- MIHALJEVIĆ, Milica (1998). *Terminološki priručnik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- RIGGS, Fred W. (2003). Terminology and lexicography: their complementarity. In: R.R.K. Hartmann (ed.), *Lexicography. Critical concepts*. III (pp. 328–350). London – New York: Routledge.
- SVENSÉN, Bo (2009). *A Handbook of Lexicography. The Theory and Practice of Dictionary-Making*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ŠIPKA, Danko (1998). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska.
- ZGUSTA, Ladislav (1991). *Priručnik leksikografije*. Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Лексикографски извор

- ОС: БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора, ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ, Ирена, МИЛАНОВИЋ, Александар (прир.) (2017). *Речник славеносрпског језика*. Отгледна свеска. Нови Сад: Матица српска.

Isidora Bjelaković

The Structure of the Slavo-Serbian Dictionary (with a Focus on the Profile of the Future User)

(Summary)

The Slavo-Serbian language — as the Serbian literary language of the second half of the 18th and the first half of the 19th century — represents an extraordinarily important stage in the development of the literary language of the Serbs. Compiling a dictionary of this literary language would fill the gap in the description of another domain in the development of the lexicon of Serbian literary languages in the pre-standard period and, in that sense, it represents one of the national priorities. Given that *Dictionary of the Slavo-Serbian Language* is intended for both a wider cultural public and a narrow scientific circle interested not only in issues of historical lexicology, derivatology, syntax and semantics of the Serbian (literary) language, but also in the history of literature and history, the paper discusses the connection between lexicographic processing in the *Dictionary* and the profile of the potential user. Semantically often impassable, graphically non-transparent, the Slavonic-Serbian language with its rich lexical heritage can receive its full revaluation only if it is sufficiently accessible to a wider circle of readers. That is why, even when conceiving the structure of the dictionary of this language, the future user was in constant focus — both the one whose narrowest field of interest is language history and the representative of the widest circle of interested laymen.

Digitalizacija i igrifikacija *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*

Ana Mihaljević¹ — Josip Mihaljević²

¹  <https://orcid.org/0000-0002-1988-4147>, ²  <https://orcid.org/0000-0002-7482-7663>

Staroslavenski institut, Zagreb (Hrvatska)

¹ amihaljevic@stin.hr (✉), ² jmihaljevic@stin.hr

Sažetak

Izrada *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* (RCJHR) dugogodišnji je projekt Staroslavenskoga instituta te prvi leksikografski opis hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika. U sklopu projekta *Razvoj modela digitalne infrastrukture Staroslavenskoga instituta* — *DigiSTIN* izrađuje se i e-inačica toga rječnika. U radu se ukratko predstavljaju RCJHR i projekt *DigiSTIN*, a zatim se usmjerava na digitalno izdanje rječnika i mogućnosti koje nudi znanstvenicima i zainteresiranima. U sklopu projekta razvijaju se i obrazovne igre za učenje glagoljice i hrvatskoga crkvenoslavenskoga. U radu se prikazuju različite mrežne igre razvijene za učenje hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika i glagoljice. Na temelju RCJHR-a i njegova korpusa, a u obrazovne i popularizacijske svrhe, bira se glagoljska riječ mjeseca, koja se svaki mjesec objavljuje na institutskoj stranici na Facebooku. U sklopu projekta *DigiSTIN* izrađena je i posebna podstranica na kojoj su skupljene sve dosad objavljenije riječi mjeseca, a one su i izvor za jednu obrazovnu igru. U sklopu projekta također se izrađuje e-gramatika na temelju tiskane institutske gramatike, koja je temelj za obrazovne igre kojima se želi olakšati svladavanje hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika i uporaba gramatičkih paradigma.

Ključne riječi: mrežni rječnik, obrazovne igre, hrvatski crkvenoslavenski jezik, glagoljica.

Abstract

The compilation of the *Dictionary of the Croatian Redaction of Church Slavonic* is a long-term project of the Old Church Slavonic Institute and the first lexicographical description of the Croatian Church Slavonic language. As part of the project *Development of the digital infrastructure model of the Old Church Slavonic Institute* — *DigiSTIN* a web version of this dictionary is being developed. This paper will introduce the *Dictionary* and the *DigiSTIN* project, focusing on the digital edition of the *Dictionary* and the opportunities it offers to scholars and learners of the Croatian Church Slavonic language. Within the project, educational games for learning the Glagolitic script and Croatian Church Slavonic lexicon are being developed. Various online games developed for learning the Croatian Church Slavonic language and the Glagolitic script will be presented. Based on the *Dictionary* and its corpus, for educational and popularization purposes, we select the Glagolitic word of the month, which is published monthly on the Institute's Facebook page. As part of the *DigiSTIN* project, a special subpage was created to collect these Glagolitic words of the month, serving as a source for one of the educational games. Additionally, as part of the project, a web-based e-grammar is being developed based on the printed grammar. This paper will demonstrate how this grammar can be integrated with the *Dictionary* to facilitate the mastery of the Croatian Church Slavonic language and the use of grammatical paradigms.

Keywords: web-dictionary, educational games, Old Church Slavonic language, Glagolitic script.

1. Uvod

Digitalizacija i igrifikacija *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* rezultat su suradnje dvaju institutskih projekata Staroslavenskoga instituta u Zagrebu — *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* — RCJHR i *Razvoj modela digitalne infrastrukture Staroslavenskoga instituta* — *DigiSTIN*. Ukratko ćemo predstaviti oba projekta.

1.1. *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*

Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije (RCJHR 2000–) dugogodišnji je institutski projekt u Staroslavenskome institutu u Zagrebu. Riječ je o prvo-me leksikografskom opisu hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika, tj. hrvatske redakcije crkvenoslavenskoga jezika (usp. MIHALJEVIĆ – MIHALJEVIĆ u tisku). Ta se redakcija od ostalih redakcija razlikuje po tome što se piše glagoljičnim pismom, koje se u drugim redakcija-

ma upotrebljava najkasnije do 13. stoljeća te što je riječ o tekstovima koji pripadaju rimskom obredu Katoličke Crkve, a ne istočnomu kao ostale redakcije (usp. MIHALJEVIĆ 2014: 11). Osobitost je toga jezika i unošenje čakavskih elemenata iz govornoga jezika (ISTO). Ideja za pokretanje rječnika seže u 1958. na IV. međunarodni kongres slavista, a tada se počinje pripremati korpus za njegovu izradu (RCJHR 2000: 1). Prvi je sveščić objavljen 1991., a do rujna 2024. objavljena su 23 sveščića, koji obuhvaćaju natuknice od *a* do *izgnilstvo*. Načela za sastavljanje natuknica objavljena su u prvome svesku rječnika (RCJHR 2000: VIII–XVIII), a o radu na RCJHR-u v. i GRABAR i dr. 1991; ГРКОВИЋ-МЕДИОП 2007; MAREŠ 2007; NAZOR 1991; 1997; 2008; НАЗОР 1996; ŠIMIĆ 2017; VUKOJA 2012; 2014. Riječ je o rječniku vrlo složene mikrostrukture, rad na kojemu zahtijeva od obrađivača dobro poznavanje hrvatskoga crkvenoslavenškoga, ali i suvremenoga hrvatskoga, engleskoga, latinskoga i grčkoga s obzirom na to da su svi ti jezici uključeni u rječnički članak. Metajezik je rječnika latinski. Trenutačni je voditelj projekta i urednik RCJHR-a Jozo Vela, a u projektu izrade rječnika trenutačno sudjeluje sedam suradnika, od kojih šestero kao obrađivači. O važnosti RCJHR-a u (paleo)slavistici i (paleo)kroatistici možda ponajbolje svjedoči sljedeći citat s mrežnih stranica projekta: „Prema sudu prof. dr. sc. Johannesa Reinharta s bečkoga Instituta za slavistiku *Rječnik crkvenoslavenškoga jezika hrvatske redakcije* jest ‘jedno od najizvršnijih dostignuća hrvatske filološke, odnosno humanističkih znanosti uopće u zadnjim desetljećima’.”²¹ Više o trenutačnome projektu izrade RCJHR-a i trenutačnome stanju njegove obrade dostupno je na mrežnim stranicama projekta². Kako bismo oprimjerili složenost strukture i složenost izrade retrodigitalizacijskih i digitalizacijskih modela, donosimo primjer jedne natuknice iz RCJHR-a (vidi *Izvod 1*), iz kojega se vidi da se u rječničkome članku pojavljuju glagoljica, stara ćirilica, latinica i grčki alfabet te hrvatski crkvenoslavenski, hrvatski, engleski, latinski i starogrčki jezik.

പുനഃപ്രവേശനപരിപാടി

ЗАСВѢДѢЛСТВОВАТИ, -ствуюю, -ствуюеши pf.
et forsitan etiam ipf.

M; BrVO; Ps

zasvjedočiti, posvjedočiti; testify, testify (on)
to; — διαμαρτύρεσθαι, contestari, testari, testificari:
slišite ljudi moi **zasvêdêtel'stvuju** vamъ iz(drai)lju
aće me poslušaeši ne budet' v tebê b(og)ъ novъ ni

¹ <<https://stin.hr/sadrzaj/rjecnik-crkvenoslavenskoga-jezika-hrvatske-redakcije/>>. [11. 6. 2024]

² <<https://stin.hr/sadrzaj/rjecnik-crkvenoslavenskoga-jezika-hrvatske-redakcije-rcjhr/>>. [11. 6. 2024]

pokloniši se b(og)u tuždemu PsLob 55r **zasv(ê)-dêtel'stvuju** Fr 67c καὶ διαμαρτύρομαί σοι *et contestabor te* Ps 80,9] azb **svêdêt(e)lstvuju** BrAc 19c **zasv(ê)-dokuju** CPar 72v; i reče molju te ubo ot(ъ)če da i pošleši v dom' o(тъ)ca moego imam' bo pet' brat' êko da **zasvêdêtel'stvuet'** imъ da i ti ne pridut' na mêsto sie mučnoe MVat₄ 40d **zasv(ê)dêtel'stvuetъ** Nov 42c **zasv(ê)dêt(e)lstvuetъ** Lab 41a ὅπως διαμαρτύρηται αὐτοῖς *ut testetur illis* L 16,28] **svêd'ltstvuetъ** Roč 33a; **zasvêdêtel'stvuemo** dn(ъ)сѣ n(e)bu i z(e)mli i boga o(тъ)сѣ n(a)šiъ BrVO 391c **zasv(ê)dêtel'stvuemyъ** Vat₅ 211a *contestamur hodie caelum et terram et Deum patrum nostrorum* Jdt 7,17] da **svêdêtel'stvuemo** Vb₁ 250c; se bo est' vola b(o)žîê s(ve)tba vaša ... êkože i prêzde rêhom' vam' i **zasvêdêtel'stvovahom'** MVat₄ 37b διεμαρτυράμεθα *testificati sumus* 1Th 4,6] **svêdêtl'stvovahomyъ** Nov 39a; i anĵ(e)l' g(ospodъ)nyъ stoêše i **zasvêdêtel'stvovашe** anĵ(e)lъ g(ospodъ)nyъ ka is(us)u gl(agol)e BrVO 461cd διεμαρτύρατο ὁ ἄγγελος κυρίου πρὸς Ἰησοῦν *contestabatur angelus Domini Iesum* Zch 3,6] **sv(ê)d(ê)t(e)lstvovашe** N₂ 260c; ona že **zasvêdêtel'stvovavša** i gl(agol)avša sl(o)vo g(ospod)ne vъzvratista se v er(u)s(o)l(i)myъ MVat₄ 128a οἱ μὲν οὖν διαμαρτυράμενοι καὶ λαλήσαντες τὸν λόγον τοῦ Κυρίου *illi quidem testified et locuti verbum Domini* A 8,25. – Exh.

Сф. засвѣдоковати, свѣдѣтельствувати

S A(zasvjedjetelstvovati)

Izvod 1. Primjer natuknice iz RCJHR-a.

1.2. Projekt *DigiSTIN*

Od siječnja 2024. u Staroslavenskome institutu provodi se projekt *Razvoj modela digitalne infrastrukture Staroslavenskoga instituta — DigiSTIN*, koji financira Europska unija iz fonda NextGenerationEU. Ciljevi ovog projekta proizlaze iz činjenica da je e-leksikografija postala standardom i gotovo zasebnim znanstvenim područjem³, iz težnje za otvorenim pristupom znanstvenim istraživanjima⁴, želje da se rezultati znanstvenih istraživanja populariziraju i učine dostupnima zainteresiranoj javnosti. Stoga je glavni cilj četverogodišnjega projekta osmisлити modele za razvoj digitalne infrastrukture Staroslavenskoga instituta te na mrežnome središtu stin.hr oblikovati portal koji cjelovito prikazuje hrvatskogla-goljičnu baštinu, hrvatski crkvenoslavenski jezik i njegov leksik. Cilj je projekta izraditi model i demoinačicu portala na kojemu će biti dostupna e-inačica RCJHR-a

³ V. ŠTRKALJ DESPOT – MÖHRS 2015: 330.

⁴ O utjecaju otvorenoga pristupa na znanost ističemo primjerice: „Istraživanja o citatnoj prednosti dokazala su bolju vidljivost i veći utjecaj informacija objavljenih u otvorenom pristupu.” HEBRANG GRGIĆ (2015: 1). V. i primjerice HAJJEM i dr. (2005).

(bit će retrodigitalizirani objavljeni svešćići RCJHR-a i osmišljen računalni program u kojemu će se moći raditi nova obrada), mala e-gramatika hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika, koja se temelji na institutskoj gramatici *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, ali u skraćenoj i popularnijem obliku, namijenjena znanstvenicima, ali i studentima te zainteresiranim korisnicima. U sklopu projekta radit će se i na digitalizaciji rukopisa koji u Staroslavenskome institutu postoje u drugome obliku te razvoju postojećih institutskih baza, ali i uspostavi baze znanstvenih radova koji nisu dosad bili mrežno dostupni. Poseban će dio projekta biti i rad na razvijanju digitalnih sadržaja povezanih s razvojem potencijalne hrvatske sastavnice *Ćirilometodske kulturne rute*. Također je cilj izraditi mrežne materijale koji uključuju interaktivne karte, vremenske lente i igre, koji će pomoći u učenju hrvatskoga crkvenoslavenskoga i glagoljice. Tijekom projektnoga razdoblja provodit će se istraživanja iz područja e-leksikografije, korpusnoga jezikoslovlja, računalne lingvistike i povijesne leksikografije, a rezultati tih istraživanja prikazat će se na skupovima, na javnim predavanjima i u znanstvenim i znanstveno-popularnim radovima. Cilj je i uspostava mreže suradnja s različitim ustanovama i znanstvenicima iz zemlje i inozemstva, ali i uspostava suradnje s hrvatskim obrazovnim i kulturnim ustanovama kako bi se hrvatskoglagoļljna baština popularizirala i u široj javnosti. Više o projektu v. mrežne stranice projekta <<https://stin.hr/sadrzaj/digistin/>>.

2. Digitalizacija RCJHR-a

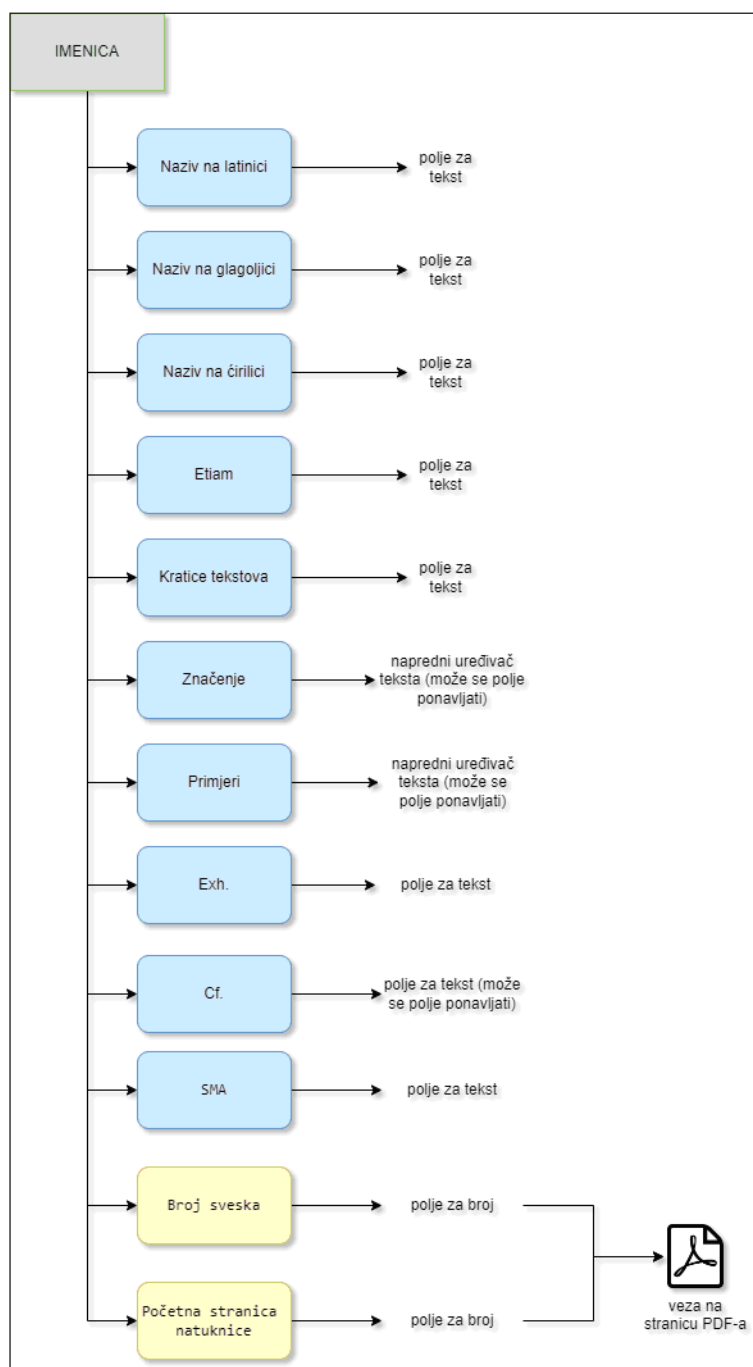
Razlozi za pokretanje procesa retrodigitalizacije RCJHR-a i početni koraci u njegovoj retrodigitalizaciji te faze odabira programa iscrpno su prikazani u MIHALJEVIĆ – MIHALJEVIĆ (u tisku). U ovome ćemo radu kao sljedeći korak u digitalizaciji RCJHR-a prikazati rad na uspostavi novih rješenja za digitalnu obradu novih, dosad neobrađenih natuknica. Dosad su se natuknice obrađivale u Wordu, a Wordov se dokument zatim pripremao za tisak. S obzirom na tehnološki napredak od vremena kad su nastajali prvi svešćići rječnika, uzlet e-leksikografije i želju za što većom dostupnošću RCJHR-a te olakšanje pristupa zainteresiranim korisnicima, odlučeno je da će se dosadašnji način rada na izradi RCJHR-a promijeniti te da će se za obradu natuknica za rječnik pokušati naći bolje rješenje.

2.1. Odabir tehnologije za izradu natuknica RCJHR-a

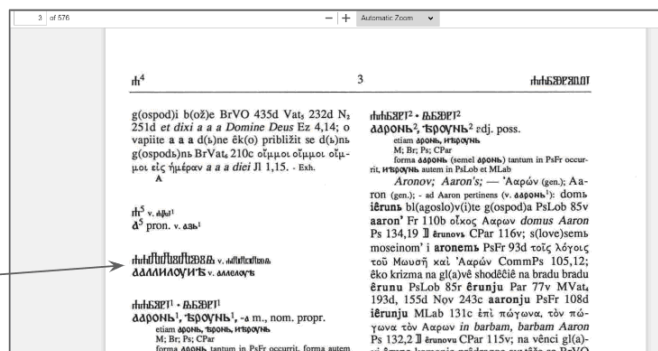
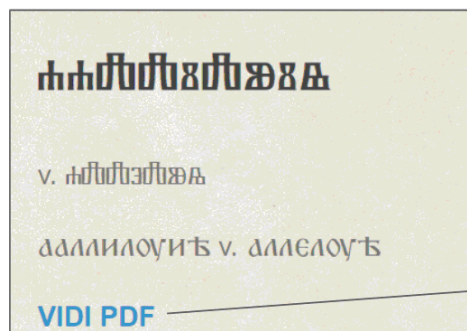
Kako bi se ubrzao i olakšao rad na rječniku, bilo je važno odabrati pravo tehničko rješenje za izradu mrežne inačice rječnika. Nakon analize potreba obrađivača i urednika utvrđeno je da to tehničko rješenje treba omogućiti:

- uzastopni rad više obrađivača i urednika;
- unos podatka na temelju određene strukture natuknica;
- unos više različitih pisama (latinica, glagoljica, ćirilica, grčki alfabet);
- mogućnost izravne objave na mreži koja ne zahtijeva promjenu formata.

Kako bi se ti ciljevi postigli, bilo je potrebno izvršiti iscrpna istraživanja i isprobati različite sustave za pisanje rječnika te utvrditi mogu li se s pomoću njih ispuniti zadani ciljevi. Programi čija je svrha sastavljanje rječnika nazivaju se sustavi za pisanje rječnika (engl. *dictionary writing system*) (ABEL 2012: 1). Popularni sustavi za pisanje rječnika poput TLex (TshwaneLex), Lexonomy i FLEx (FieldWorks Language Explorer) omogućuju prva tri koraka, ali kod posljednjega koraka koji zahtijeva da se rječnik izravno iz sustava prebaci na mrežu dolazi do problema jer većina tih sustava nudi izvoz podataka u formatima XML i HTML, koji se onda naknadno trebaju uređivati i prilagoditi za prikaz na mrežnoj stranici. Nema mogućnosti da se u tim sustavima naprave izmjene koje se izravno prenose i prikazuju na mreži. Zbog toga se pokušalo pronaći drugo rješenje korištenjem sustavom za upravljanje sadržajem (engl. *CMS – content management system*). Ono što karakterizira sustave za upravljanje mrežnim sadržajem, sučelje je kojim se može koristiti za izradu, objavu i posuvremenjivanje sadržaja mrežnih stranica. Često se ti sustavi mogu pokrenuti na mrežnome pregledniku, mogu pohraniti podatke u bazu te omogućuju usporedni rad više korisnika na mrežnim resursima stranice. Mogućnosti sustava uglavnom se mogu proširiti različitim programskim dodatcima koje su razvili korisnici sustava (CVITKOVIĆ 2017: 15). Na kraju je odlučeno da će se RCJHR izrađivati u sustavu WordPress. Za rad na rječniku razmotreni su i sustavi Joomla i Drupal, ali se WordPress pokazao učinkovitijim. Tim smo se rješenjem služili i za retrodigitalizaciju dosad objavljenih rječničkih natuknica (o retrodigitalizaciji rječnika i o kriterijima za odabir tehničkoga rješenja te koracima odabira i prilagodbe v. MIHALJEVIĆ – MIHALJEVIĆ u tisku), a WordPressom se koristilo i pri izradi demo inačice *Mrežnika* (v. MIHALJEVIĆ 2022; 2024). WordPress je besplatan sustav za upravljanje sadržajem (engl. *CMS – content management system*) koji je prvo objavljen 2003. godine. Izvorno je nastao kao sustav za izradu blogova, ali se s vremenom razvio te omogućuje i izradu složenijih tipova stranica koje sadržavaju sustav za učenje, forum, internetsku trgovinu, galerije slika, videozapise te druge multimedijske sadržaje. WordPress razvija velika zajednica programera te se redovito posuvremenjuje (trenutačna je inačica 6.6.1.) i sadržava mnogo dodataka koji proširuju funkcionalnost sustava. Nudi gotova rješenja za izradu i upravljanje sadržajem mrežnih strani-



Slika 1. Prikaz polja za imenice.



Slika 2. Poveznica na stranico PDF dokumenta tiskane inačice RCJHR-a.

ca te se za osnovno korištenje njime većina postavka i izmjena može napraviti unutar grafičkoga sučelja koje ne zahtijeva napredno znanje dizajna i programiranja. WordPress je jedno od programskih rješenja otvorenoga koda. Programi otvorenoga koda (engl. *Open source*) omogućuju korisnicima pristup cijelomu programskom kodu. Programeri mogu izmijeniti ili proširiti njihove funkcionalnosti (ELSNER i dr. 2012: 37). Budući da je WordPress otvorenoga koda, to omogućuje jednostavnu nadogradnju i prilagodbu te se zato njime često koriste i programeri (WordPress 2024⁵). Na temelju statistike W3Techa iz prosinca 2003. oko 43 % mrežnih stranica na internetu izrađeno je s pomoću WordPressa, što je znatno više od stranica izrađenih u sustavima poput Joomla (1,6 %), Drupal (0,9 %) ili ostalih platforma za izradu mrežnih stranica poput Wixa (2,9 %) i Squarespacea (2,1 %) ⁶. WordPress omogućava podjelu sadržaja na temelju kategorija i oznaka koje odredi korisnik, što je idealno za prikaz rječničkih članaka razvrstanih prema početnome slovu natuknice, vrsti riječi i sl.

2.2. Izrada natuknica s pomoću dodatka Pods

U sklopu WordPressa zasad ne postoji poznatije napredno rješenje čija je isključiva namjena izrada strukture rječnika. Postoje dodatci, poput *Encyclopedia/Glossary/Wiki*⁷ i *Personal Dictionary*⁸, koji su namijenjeni za izradu natuknica, ali ne nude mogućnost unosa strukture za natuknicu. Poželjno je da rječnički članci budu strukturirani s pomoću polja jer u suprotnome nema potrebe bilo za kakvim dodatkom jer bi se nestrukturirani sadržaj rječničkih članaka onda mogao pisati i kao običan tekst objave u WordPressu. To međutim nije prihvatljivo jer strukturiranost rječničkoga članka olakšava njegovu preglednost, prikaz i pretraživanje. Takva strukturiranost također olakšava prebacivanje rječničke strukture u druge formate, pa je tako olakšan izvoz obrađenih rječničkih članaka u formatima XML ili JSON i iz jednoga računalnog sustava u drugi. Unatoč tomu što ne postoji dodatak koji je namijenjen baš za unos strukture rječničkoga članka, postoji dodatak Pods, koji omogućuje izradu prilagođenih sadržaja⁹. Dodatkom Pods mogu se definirati polja koja sadržavaju određeni tip vrijednosti za sadržaje koji se izrađuju (npr. tekst, datum, slika). Ti tipovi polja mogu se ponavljati po potrebi, što je potrebno kad u rječničkome članku ima više primjera uporabe ili značenja. U sklopu promišljanja o novome modelu izrade RCJHR-a odlučeno je da će svaka vrsta riječi imati svoju strukturu, tj. skup polja, s obzirom na to da

su za obradu svake vrste riječi dosad postojala drukčija pravila o tome koji se podaci i kako navode. Pritom je u programu postavljeno da određena polja imaju unaprijed zadane fontove koji se automatski upotrebljavaju pri upisu podataka, što ubrzava rad obrađivača i urednika (npr. FSGLA za polje *Natuknica na glagoljici*, ChirilicaPCh za polje *Natuknica na ćirilici*). Zasad je određen skup polja za rječnički članak imenica, koji je određen na temelju dosad obrađenih riječi i pravila na temelju kojih su se imenice obrađivale. Prikaz polja za imenice nalazi se na *Slici 1*.

Na kraju prostora za unos podataka dodan je i odvojen skup polja u koji se upisuje broj sveska te stranica na kojoj započinje natuknica u tiskanoj inačici rječnika. Tim se poljima koristi kako bi se natuknice povezale sa stranicom na kojoj su objavljene u PDF dokumentu tiskanoga rječnika, a pojavljuje se na kraju svakoga rječničkog članka neovisno o vrsti riječi. Vezama na stranice dokumenta korisniku se može olakšati usporedba natuknica koje počinju istim skupom glasova. Po objavi tiskane inačice rječnika PDF dokumenti te inačice podižu se u sustav te se učitavaju izravno u mrežnome pregledniku s pomoću programskoga rješenja PDF.js¹⁰ i nije ih potrebno preuzeti za njihov pregled (vidi *Sliku 2*).

2.3. Prikaz sadržaja rječnika

Natuknice u rječniku podijeljene su azbučno. Ta se podjela vrši na temelju oznake kategorije koju obrađivač dodjeljuje svakoj riječi, a te su kategorije u sustavu WordPress određene kao glavni način podjele sadržaja. Svakoj će se riječi dodijeliti i kategorija vrste riječi s pomoću opcije oznaka koja također postoji u sustavu za podjelu sadržaja neovisno o kategoriji početnoga slova. Podjela s obzirom na početno slovo natuknice osnovna je podjela kojom se koristimo za prikaz natuknica na početnoj stranici rječnika, a urednicima mrežne inačice rječnika olakšava prikaz natuknica na glavnoj stranici, s obzirom na to da je azbučni redoslijed glagoljičnih slova drukčiji od automatskoga abecediranja koji program nudi. Međutim, s pomoću oznaka mogu se dohvatiti sve natuknice koje pripadaju pojedinoj vrsti riječi. Tako, primjerice, možemo dohvatiti sve imenice neovisno o tome u kojoj su kategoriji s obzirom na početno slovo. Na početnoj stranici rječnika nalaze se azbučna slova koja su i poveznice na natuknice koje počinju tim slovom te tražilica za natuknice. Dodatno je izrađena virtualna tipkovnica kako bi pomogla korisnicima u pretrazi jer im omogućuje da lakše utipkaju određene znakove koji ne postoje na mehaničkoj tipkovnici jer ne postoji mehanička tipkovnica za glagoljična slova. Takvo je, primjerice, slovo *jat*. Izgled početne stranice i virtualne tipkovnice prikazan je na *Slici 3*.

⁵ <<https://wordpress.org/about/>>. [3. 6. 2024]

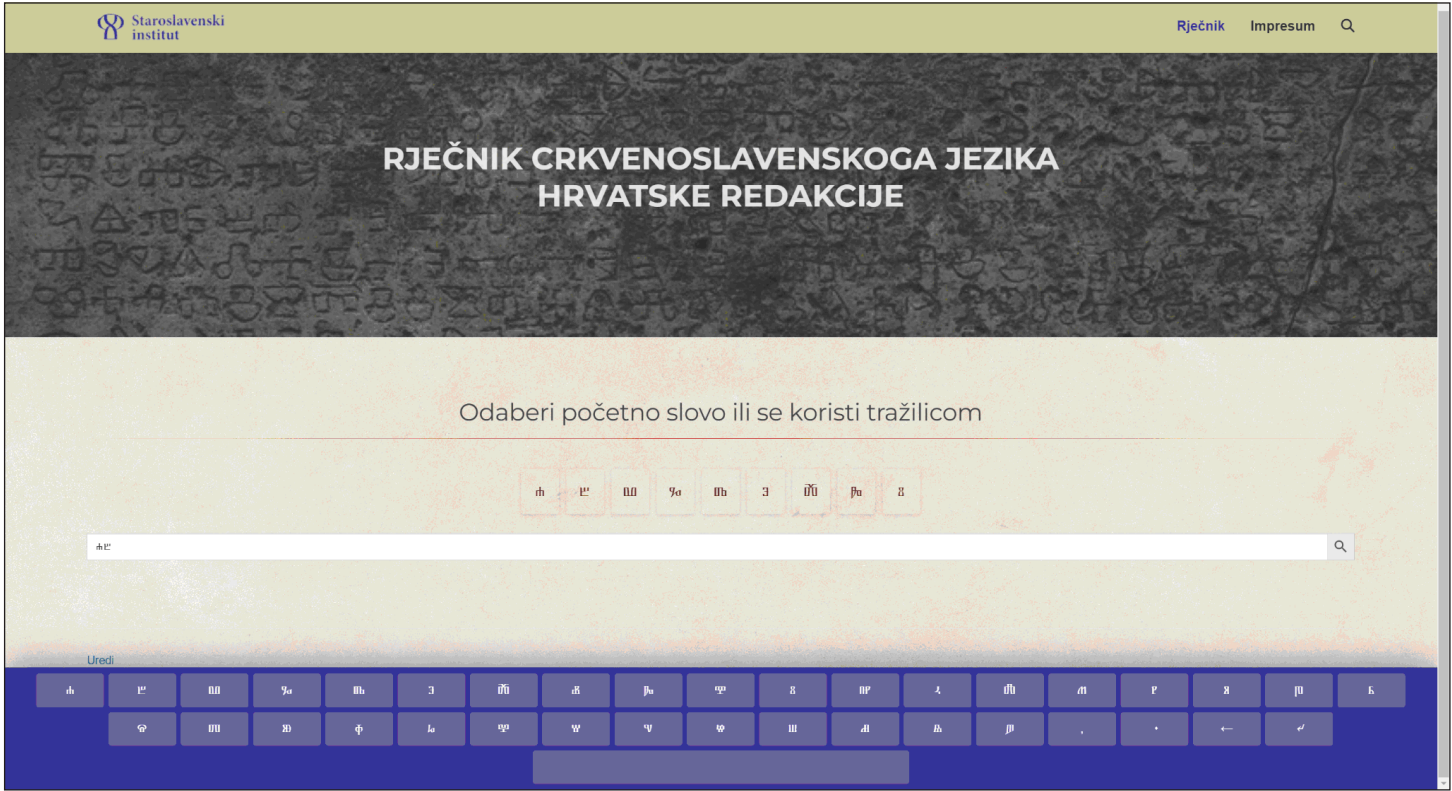
⁶ <https://w3techs.com/technologies/overview/content_management/>. [3. 6. 2024]

⁷ <<https://wordpress.org/plugins/encyclopedia-lexicon-glossary-wiki-dictionary/>>. [3. 6. 2024]

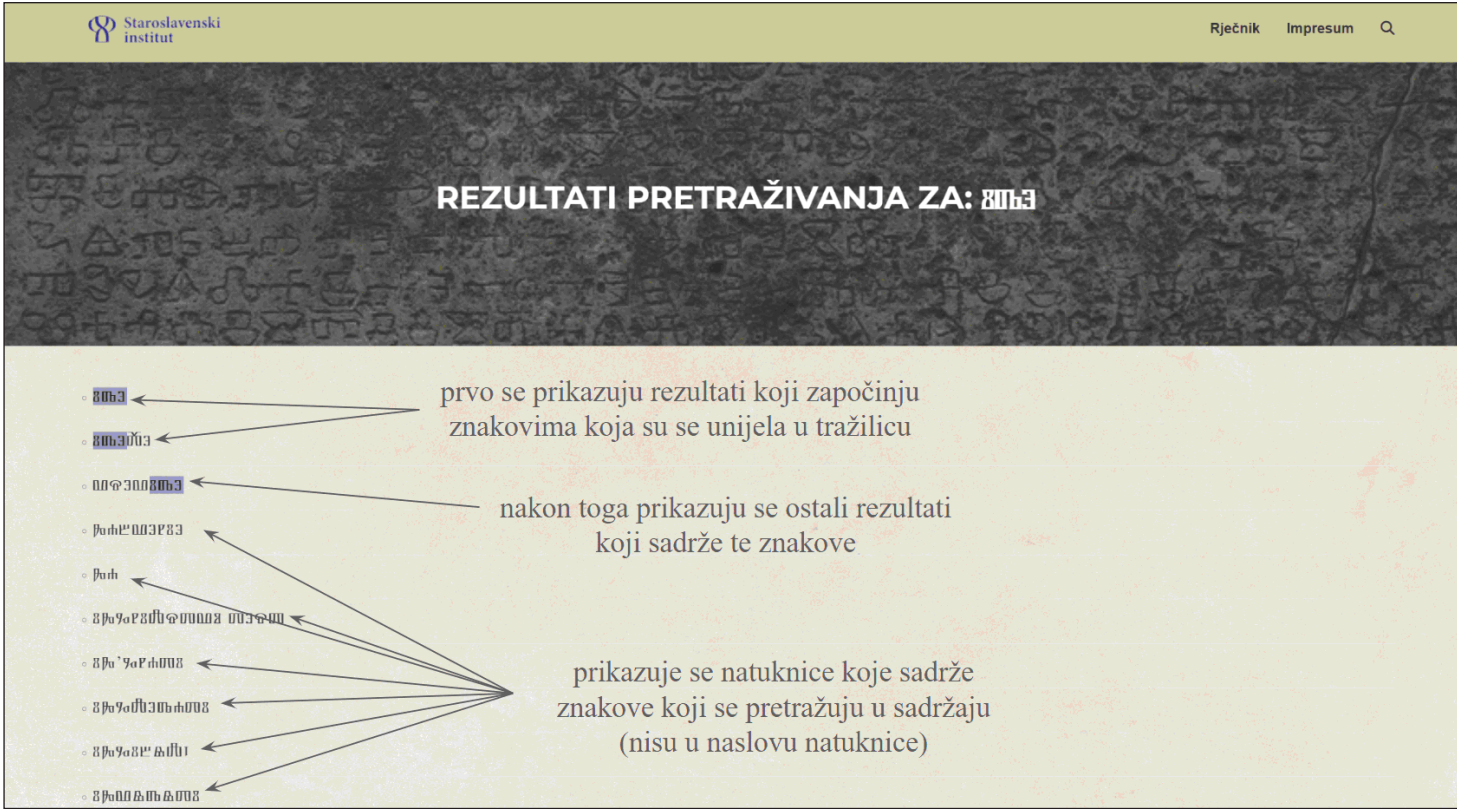
⁸ <<https://wordpress.org/plugins/personal-dictionary/>>. [3. 6. 2024]

⁹ <<https://wordpress.org/plugins/pods/>>. [3. 6. 2024]

¹⁰ <<https://mozilla.github.io/pdf.js/>>. [3. 6. 2024]



Slika 3. Virtualna tipkovnica za upisivanje glagoljičnih slova.



Slika 4. Prikaz rezultata za pretraživanje niza *ide*.

Prikaz rezultata pretraživanja postavljen je tako da se prvo prikazuju natuknice koje započinju utipkanim nizom znakova, nakon toga prikazuju se natuknice koje sadržavaju utipkani niz u naslovu, a kojima taj niz znakova nije na početku, a zatim natuknice koje nemaju utipkani niz znakova u naslovu, ali ga imaju upisan negdje u drugim poljima strukture ili negdje u sadržaju rječničkoga članka (vidi *Sliku 4*).

3. Izrada igara na temelju RCJHR-a

Jedan od najčešće citiranih radova o igrifikaciji *From Game Design Elements to Gamefulness: Defining 'Gamification'* (DETERDING i dr. 2011: 10) određuje igrifikaciju kao korištenje postojećim elementima igre u situacijama koje nisu igra ili se po svojoj prirodi ne smatraju igrivima. Igrifikacija se provodi kako bi se radni procesi olakšali te učinili zabavnijima. Ona se može provoditi s pomoću integriranja elemenata igrifikacije, npr. bodovanje, razine, nagrade itd., u radne procese (ASHAARI i dr. 2016: 870) ili se može uzeti radni proces ili sadržaj za učenje te ga pretvoriti u igru. Budući da se većina situacija može prikazati kao neki oblik igre, igrifikacija se može primijeniti u različitim područjima ljudskoga života, poput obrazovanja (KIRYAKOVA i dr. 2014), prodaje (BOER 2013), ekonomije (HAMARI i dr. 2015), medicine (MCCOY i dr. 2016: 22), sporta (SHIPHERD – BURT 2018) i menadžmenta (SITZMANN 2011). Najčešće je primjena igrifikacije povezana s uporabom tehnologije, pa se tako igrifikacija često primjenjuje u sklopu mobilnih aplikacija i korisničkih sustava. Jezična građa već se dugo igrificira u raznim aplikacijama i programima za učenje jezika, npr. *Duolingo* i *Memrise*, te postoje rječnici poput *Merriam-Webster*¹¹ ili *Hrvatskoga mrežnog rječnika — Mrežnika*¹², koji se koriste igrama za učenje riječi i značenja. I poznate enciklopedije poput enciklopedija *Britannica*¹³ i *Krugosvet*¹⁴ imaju različite igre i kvizove povezane sa svojim sadržajem. Kineska enciklopedija *Baidu Baike*¹⁵ čak ima integrirane elemente igrifikacije za urednike članaka tako što se urednici boduju i rangiraju na različitim ljestvicama poretka na temelju svojega rada na enciklopediji unutar raznih tematskih i znanstvenih područja. Cilj je takve igrifikacije motivirati sudionike, a to često podrazumijeva i uključivanje masovne podrške (engl. *crowdsourcing*) u različite procese. Masovna podrška postupak je dobivanja potrebnih usluga, ideja ili podataka od neodređene skupine ljudi. Iako se masovna podrška načelno može provoditi i bez interneta, uglavnom se odnosi na dobivanje usluga, ideja ili podataka s pomoću interneta (BLAGUS BARTOLEC i dr. 2016: 42). Masovna podrška odnosi se na neodređe-

nu skupinu, tj. u njoj može sudjelovati bilo tko. Međutim, rijetke su jezične igre koje su namijenjene za učenje starih pisama i jezika¹⁶. Također, jako mali broj korisnika zna stara pisma i jezik te je zbog toga korištenje masovnom podrškom otežano za igrifikaciju hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika premda su i takvi pokušaji u tijeku¹⁷. Kako bi se popularizirala hrvatskoglagoljična baština i hrvatski crkvenoslavenski jezik, već su i ranije bile izrađene igre za učenje glagoljice, koje su objavljene na glavnoj stranici Staroslavenskoga instituta pod rubrikom igre¹⁸. Te igre uključuju igru pamtilice, zmiiju, tetris, igre gađanja glagoljičnih slova itd.¹⁹ Tijekom izrade mrežne inačice RCJHR-a odlučeno je da će se posebna pozornost posvetiti i populariziranju građe koja se u tome rječniku obrađuje te pokušati olakšati i učiniti zanimljivijim usvajanje hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika. Stoga su dodatno izrađene nove igre koje osim igara za učenje glagoljičnih slova uključuju igre za učenje brojeva, riječi i gramatike. Te nove igre također su objavljene na stranici s igrama Staroslavenskoga instituta, a poveznice na njih postojat će i na posebnoj podstranici na portalu RCJHR-a i u obliku poveznica na relevantnim mjestima u samome rječniku.

3.1. Kviz Glagoljska riječ mjeseca



Slika 5. Glagoljska riječ mjeseca za svibanj 2024.

Na stranicama na Facebooku Staroslavenskoga instituta²⁰ svaki mjesec objavljuje se *Glagoljska riječ mjeseca*. *Glagoljske riječi mjeseca* slikovne su objave koje sadržavaju riječ iz korpusa za RCJHR napisanu na glagoljici s njezinim značenjem i transliteracijom na latinicu te je-

¹¹ <<https://www.merriam-webster.com/wordplay/>>. [31. 8. 2024]

¹² <<https://rjecnik.hr/igre/>>. [31. 8. 2024]

¹³ <<https://www.britannica.com/quiz/browse/>>. [31. 8. 2024]

¹⁴ <<https://www.krugosvet.ru/>>. [31. 8. 2024]

¹⁵ <<https://baike.baidu.com/>>. [31. 8. 2024]

¹⁶ O igrifikaciji te analizi igrifikacije u e-rječnicima i enciklopedijama v. Mihaljević (2022).

¹⁷ Kolegica L. Grzunov sa Sveučilišta u Zadru radi na doktorskomu radu o primjeni masovne podrške u radu s glagoljičnim tekstovima.

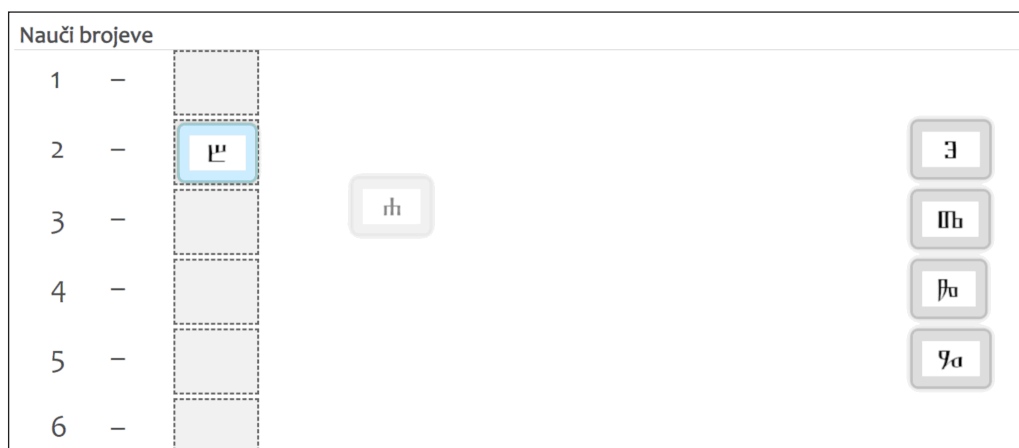
¹⁸ <stin.hr/igre/>. [31. 8. 2024]

¹⁹ Više o igrama v. MIHALJEVIĆ (2016; 2017; 2018).

²⁰ <<https://www.facebook.com/stin.hr/>>. [11. 6. 2024]



Slika 6. Primjer pitanja, objašnjenja odgovora i bodovanja u kvizu *Glagoljska riječ mjeseca*.



Slika 7. Primjer druge razine u igri *Dovuci glagoljična slova*.



Slika 8. Prikaz pitanja u igri *Prepoznaj broj napisan glagoljicom*.

dan primjer njezine uporabe iz korpusa. Uz sliku se pojavljuje i objava, kojom se dodatno pojašnjava značenje riječi te se ona pokušava povezati s današnjim vremenom i suvremenim životom (vidi *Sliku 5*). Riječi svaki mjesec naizmjenice odabiru A. Mihaljević i A. Šimić, a A. Šimić, voditeljica Odjela za *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* i jedna od obrađivačica RCJHR-a, odgovorna je za njihovo grafičko oblikovanje i kontekstualizaciju.

U obrazovne i popularizacijske svrhe odlučilo se prikupiti sve slike i riječi sa stranice na Facebooku te na temelju njih sastaviti kviz u kojemu igrač dobiva riječ napisanu glagoljicom zajedno s njezinom transliteracijom na latinicu i zadatak mu je među ponuđenima odabrati točno značenje te riječi²¹. Za zadanu riječ dobivaju se četiri značenja od kojih igrač treba odabrati pravilno²². I u slučaju točnoga i u slučaju netočnoga odgovora dobiva se povratna informacija i podatak o ostvarenome broju bodova. Povratna informacija također uključuje sliku koja je objavljena na stranicama na Facebooku. Na kraju igre igraču se prikazuje ukupan rezultat. Različiti dijelovi igre prikazani su na *Slici 6*.

Pitanja u kvizu podijeljena su na tri težinske razine. Kako se svaki mjesec objavljuju nove hrvatske crkvenoslavenske riječi za stranicu na Facebooku, tako se one dodaju i u igru.

Cilj je igre usvajanje novih hrvatskih crkvenoslavenskih riječi. Igra je namijenjena svima koje zanimaju stariji tekstovi i starije rječničko blago, ali i studentima slavenskih jezika, kojima bi igra mogla pomoći u proširivanju leksičkih jedinica hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika te (paleo)slavistima, (paleo)kroatistima, lingvistima i filozofima. Kako bi se olakšalo usvajanje tih riječi, na mrežnim je stranicama otvorena i podstranica s galerijom slika svih dosad objavljenih riječi mjeseca²³.

3.2. Igre za učenje brojeva na glagoljici

Za učenje brojeva napravljene su dvije igre. Poticaj je za objavu igara bila i podstranica *Glagoljica u školi*²⁴, koja je također osmišljena i otvorena u sklopu projekta *DigiSTIN*²⁵. Prva su tema obrađena na toj podstranici bili brojevi. Prije početka projekta *DigiSTIN* na stranicama Staroslavenskoga instituta bile su dostupne igre za učenje glagoljičnih slova, ali nije bilo igara za učenje brojeva. Ne postoje posebni znakovi za brojeve u glagoljici kao u većini suvremenih jezika koji se pišu latinicom, ćirilicom i drugim pismima, nego se i brojevi zapisuju gla-

goljičnim slovom. Svakomu je glagoljičnom slovu tako bila dodijeljena i brojevnost. Kad je u tekstu glagoljično slovo označavalo broj, iznad njega dolazila je titla (~), a oko njega točkice. Na stranicama Staroslavenskoga instituta dostupna je tablica glagoljičnih slova s njihovom latiničnom istovrijednicom, ali i brojevnost. Mnogi koji znaju čitati glagoljična slova ne znaju kako se njima zapisuju brojevi, a katkad i općenito da se glagoljičnim slovima i zapisuju brojevi, pa je ova igra u prvome redu bila namijenjena njima. Tako smo igru testirali i na učenicima osnovnih škola koji su članovi glagoljaških skupina u osnovnim školama, koji znaju čitati glagoljična slova, ali uglavnom nisu bili upoznati s njihovom uporabom u brojevnoj vrijednosti (o poveznici projekta *DigiSTIN* i učenju glagoljičnih brojeva v. MIHALJEVIĆ – STAMENKOVIĆ 2024). Prva, jednostavnija igra igra je dovlačenja glagoljičnih slova u odgovarajuća polja.²⁶ Sastoji se od triju razina. Prva je razina za učenje slova i njihovih latiničnih istovrijednica, u kojoj se dovlače glagoljična slova do latiničnih. Na drugoj razini dovlače se glagoljična slova do brojeva, a na trećoj razini dovlače se glagoljična i latinična slova do brojeva. Igra je izrađena s pomoću H5P platforme²⁷. Jedna od razina u igri prikazana je na *Slici 7*.

Druga je igra za učenje brojeva igra u kojoj igrač treba prepoznati broj napisan glagoljicom²⁸. U igri se odabere raspon brojeva s kojim se želi igrati. Nasumično se stvori broj na glagoljici u odabranome rasponu za koji korisnik u polje mora napisati broj na latinici. Igrač dobiva bodove za odgovore te mu se daje povratna informacija i za točan i za netočan odgovor. Jedan primjer zadano-ga broja za koji treba napisati istovrijednicu arapskom brojem prikazan je na *Slici 8*.

Poveznice na igre za učenje brojeva mogu se donijeti i uz svaki broj koji je obrađen u RCJHR-u, u kojemu su obrađene i riječi za brojeve, i slova u brojevnoj vrijednosti, ali i uz natuknice koje su povezane s brojevima, primjerice natuknice *broi*, *čisti* itd.

3.3. Igre za učenje sklonidbe imenica

U tijeku je i izrada igara za usvajanje gramatičkih sadržaja. Prvo su osmišljene igre s pomoću kojih se usvaja sklonidba imenica u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku. Riječ je o dvama kvizovima koji funkcioniraju slično kao igra za učenje riječi mjeseca tako da se korisniku ponudi pitanje iz baze s četirima ponuđenim odgovorima od kojih je jedan točan. Prvi kviz namijenjen je za ponavljanje glavnih sklonidaba (*a-*, *ja-*, *o-*, *jo-*) imenica²⁹, a drugi je kviz namijenjen za ponavljanje

²¹ Kviz je dostupan na e-adresi: <<https://stin.hr/igre/rijec-mjeseca/>>. [11. 6. 2024]

²² U oblikovanju ometača, tj. netočnih ponuđenih odgovora, pomogao nam je kolega I. Medić.

²³ <<https://stin.hr/rijec-mjeseca/>>. [31. 8. 2024]

²⁴ <<https://stin.hr/glagoljica-u-skoli/>>. [31. 8. 2024]

²⁵ Za više o portalu v. MIHALJEVIĆ – STAMENKOVIĆ (2024).

²⁶ Igra je dostupna na e-adresi: <<https://stin.hr/igre/dovuci-glagoljicna-slova/>>. [11. 6. 2024]

²⁷ <<https://h5p.org/>>. [11. 6. 2024]

²⁸ <<https://stin.hr/igre/brojevi/>>. [31. 8. 2024]

²⁹ <<https://stin.hr/igre/glavna-sklonidba-imenica/>>. [5. 12. 2024].

sporednih sklonidaba (*i-*, *n-*, *t-*, *s-*, *v-*, *r-*, *u-*) imenica³⁰. Igrač na početku igre odabere rod imenica te ovisno o rodu tip sklonidbe koji želi vježbati. Igraču se kao pitanje prikaže riječ u osnovnome obliku te zadani padež i broj (jednina, množina ili dvojina) (vidi *Sliku 9*). Među ponuđenim su odgovorima različiti oblici zadane riječi od kojih je jedan oblik onaj koji se traži u pitanju. Svi su ponuđeni oblici riječi točni gramatički oblici koji pri-

padaju sklonidbenoj paradigmi zadane riječi. Igra je u prvome redu namijenjena studentima slavenskih jezika i doktorandima kojima se ovom igrom nastoji olakšati učenje sklonidbenih paradigma hrvatskoga crkvenoslavenkog jezika. Cilj je igre olakšati pamćenje oblika ispitujući poznavanje zadanoga oblika.

Korisniku se i u ovoj igri nakon odgovora daje povratna informacija i podatak o osvojenome broju bodova ovi-

4/21.

sinъ (G mn.)

sinu

sinovъ

sini

sinovi

Slika 9. Primjer pitanja iz kviza za sporedne sklonidbe imenica za riječ *sinъ*.

Točno

+48

sinovъ (G mn.)

	muški rod		
	u-sklonidba		
	jednina	množina	dvojina
N	sinъ	sinove	sini
G	sinu	sinovъ	sinu
D	sinovi	sinomъ	sinma
A	sinъ	sini	sini
V	sinu	sinove	sini
L	sinu	siněhъ	sinu
I	sinomъ	sinmi	sinma

dalje

Slika 10. Povratna informacija nakon odgovora prikazuje tablicu s punom sklonidbom za imenicu.

³⁰ <<https://stin.hr/igre/sporedna-sklonidba-imenica/>>. [5. 12. 2024].

sno o brzini rješavanja, ali mu se prikazuje i tablica sa svim oblicima padaže za zadanu riječ (vidi *Sliku 10*).

Budući da se u RCJHR-u za svaku imenicu navodi genitivni oblik kako bi se korisniku olakšalo prepoznavanje o kojoj je sklonidbi riječ, moguće je povezivanje riječi s igrom za učenje odgovarajuće sklonidbe.

4. Zaključna razmatranja

U današnje je vrijeme nesporna važnost digitalne humanistike, digitalizacije i igrifikacije te e-rječnici i mrežne aplikacije za učenje jezika postaju sve popularniji. Premda se najčešće igrificiraju rječnici suvremenoga jezika (primjerice *Hrvatski mrežni rječnik — Mrežnik*, v. MIHALJEVIĆ 2022; 2024), s istim se ciljevima, u prvome redu obrazovnim i popularizacijskim, mogu igrificirati i stariji rječnici i rječnici starih jezika. Međutim, u tome se procesu pojavljuju neki novi problemi, posebno kad je riječ o rječnicima koji uključuju više pisama te starijim rječnicima koji su nastajali u razdoblju prije masovne uporabe računala ili ne postoje izvorne računalne datoteke objavljenih svezaka, pa ih je potrebno nanovo digitalizirati te za njih napraviti prijevise otisnutoga teksta. Višepismenost i starost rječničke građe usložnjava i digitalizaciju rječnika. Čest je problem starih rukopisa ili starijih izdanja da se iz njih ne može automatski ekscerpirati tekstni sadržaj s pomoću programa za optičko prepoznavanje (engl. *OCR — Optical Character Recognition*), pa je mnogo vremena potrebno provesti prepisujući tekst ili trenirati računalni model za prepoznavanje određenoga tipa rukopisa na platformi *Transkribus*.

Budući da za starije rječnike ne postoje gotovi modeli za njihovu (retro)digitalizaciju i igrifikaciju, u sklopu znanstvenoga projekta *Razvoj modela digitalne infrastrukture Staroslavenskoga instituta — DigiSTIN* pokrenut je proces izrade modela digitalizacije i igrifikacije *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*. U ovome su radu stoga prikazana rješenja nekih problema pri igrifikaciji i digitalizaciji rječnika čije je objavljivanje započelo u prošlom stoljeću i koji obrađuje jezik koji više nije u aktivnoj uporabi te su predstavljene neke igre koje su povezane s tim rječnikom i rječničkom građom. U budućnosti će se modeli dalje razvijati, izradit će se različiti tipovi igara te drugi interaktivni obrazovni sadržaji, koji će se objavljivati na mrežnim stranicama i na stranici Staroslavenskoga instituta na Facebooku te će se pratiti i analizirati reakcije i ponašanje korisnika. Tako je, primjerice, objava u kojoj se predstavlja kviz s riječima mjeseca imala 195 oznaka svidanja i 45 dijeljenja. Na temelju korisničke analize postojeći sadržaji mogu se unaprijediti i prema potrebama korisnika mogu se osmisliti novi obrazovni sadržaji. Osmišljeni modeli i tipovi igara mogu se izraditi i za druge jezike i za druga pisma te za drugu vrstu rječničke građe. Budući

da dosad nisu postojali modeli igrifikacije povijesnih rječnika, a i modela (retro)digitalizacije bilo je izrazito malo³¹ i nisu se mogli primijeniti na rječnik ovako složene strukture, rezultati istraživanja provedenih u sklopu projekta *DigiSTIN* osobito su primjenjivi za takve rječnike. Osim toga u sklopu projekta radi se i na izradi drugih obrazovnih sadržaja kojima je cilj popularizacija glagoljice. Tako je dodatno napravljen program za izradu vlastitih glagoljičnih natpisa³² te se trenutačno izrađuje interaktivna vremenska lenta koja će prikazati povijest glagoljstva i interaktivna karta koja prikazuje geografski smještaj važnih glagoljičnih spomenika koji su pronađeni na današnjemu području Hrvatske te Bosne i Hercegovine.

Napomena

Ovaj je rad nastao u okviru projekata *Razvoj modela digitalne infrastrukture Staroslavenskoga instituta — DigiSTIN* i *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije — RCJHR*, koje financira Europska unija — NextGenerationEU. Za iznesene stavove i mišljenja odgovorni su samo autori te ti stavovi ne odražavaju nužno službena stajališta Europske unije ili Europske komisije. Ni Europska unija ni Europska komisija ne mogu se smatrati odgovornima za njih.

Literatura

- ABEL, Andrea (2012). Dictionary Writing Systems and Beyond. U: Sylviane Granger, Magali Paquot (ur.), *Electronic Lexicography* (str. 1–46). Oxford: Oxford University Press.
- ASHAARI, Noraidah Sahari, LAYTH KHALEEL, Firas, TENGKU WOOK, Tengku Siti Meriam, AMIRAH, Ismail (2016). Gamification Elements for Learning Applications. *International Journal on Advanced Science, Engineering and Information Technology*, 6(6), 868–874.
- BLAGUS BARTOLEC, Goranka, HUDEČEK, Lana, JOZIĆ, Željko, MATAS IVANKOVIĆ, Ivana, MIHALJEVIĆ, Milica (2016). *555 jezičnih savjeta*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- BOER, Piet van den (2013). *Introduction to Gamification*. Hoboken: SG4Adults.
- CVITKOVIĆ, Maja (2017). *Osnove rada u WordPressu*. Zagreb: Sveučilišni računski centar.
- DETERDING, Sebastian, DIXON, Dan, KHALED, Rilla, NACKE, Lennart (2011). From game design elements to gamefulness: defining gamification. U: Lugmayr, Artur i dr. (ur.), *Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference: Envisioning Future Media Environments* (str. 9–15). Tampere: ACM.
- ELSNER, Tobias, ERKER, Thomas, LINGNAU, Anselm (2012). *Linux Essentials: The LPI Introductory Programme*. Darmstadt: Linup Front GmbH.
- GRABAR, Biserka, MAREŠ, Franjo Većeslav, MULC, Ivana (1991). Oblikovanje i sastav natuknice. U: *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*. (sveščić 1., Uvod) (str. VIII–XVIII). Zagreb: Staroslavenski zavod Hrvatskoga filološkog instituta.
- HAMARI, Juho, HUOTARI, Kai, TOLVANEN, Juha (2015). Gamification and economics. U: Steffen P. Walz, Sebastian Deterding (ur.), *The Gameful World* (str. 139–161). Cambridge: MIT Press.

³¹ Primjeri su dobre prakse retrodigitalizacija čeških rječnika koji su sad dostupni na portalu *Gorazd* <<http://www.gorazd.org/>> [31. 8. 2024] i bugarskih koji su dostupni na portalu *Cyrrillomethodiana* <<https://histdict.uni-sofia.bg/>> [31. 8. 2024]. Više o tim portalima v. PILÁT (2017; 2020); PILÁT – KNOLL (2017); TOTOMANOVA (2012; 2021).
³² <<https://stin.hr/stvori-sliku-s-tekstom-na-glagoljici/>>. [31. 8. 2024]

- HEBRANG GRGIĆ, Ivana (2015). Otvoreni pristup – deus ex machina za izdavaštvo znanstvenih časopisa? *Libellarium*, 8(2), 1–11.
- KIRYAKOVA, Gabriela, ANGELOVA, Nadezhda, YORDANOVA, Lina (2014). Gamification in Education. U: Tuncer Bülbül, Yılmaz Çakici (ur.), *9th International Balkan Education and Science Conference* (str. 679–683). Edirne: Trakya University.
- MAREŠ, František Václav (2007. [1962]). Návrh přípravných prací pro slovník jazyka církevněslovanského. U: Emilie Bláhová, Eva Šlaufová, Václav Čermák (ur.), *Církevněslovanská lexikografie 2006* (str. 64–84). Praha: Slovanský ústav AV ČR, Euroslavica.
- MCCOY, Lise, H. LEWIS, Joy, DALTON, David (2016). Gamification and Multimedia for Medical Education: A Landscape Review. *The Journal of the American Osteopathic Association*, 16(1), 22–34.
- MIHALJEVIĆ, Ana, MIHALJEVIĆ, Josip (u tisku). Mrežna inačica *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*. *Slovo*, 74.
- MIHALJEVIĆ, Ana, STAMENKOVIĆ, Iva (2024). Portal Glagoljica u školi i glagoljica u školi. *Hrvatski jezik*, 11(2), 10–15.
- MIHALJEVIĆ, Josip (2016). Elektroničke mrežne igre za učenje glagoljice. *Baščina: glasilo Društva prijatelja glagoljice*, 17, 35.
- MIHALJEVIĆ, Josip (2017). Nove mrežne igre za učenje glagoljice. *Baščina: glasilo Društva prijatelja glagoljice*, 18, 42–43.
- MIHALJEVIĆ, Josip (2018). Zabavna glagoljica. *Hrvatski jezik: znanstveno-popularni časopis za kulturu hrvatskoga jezika*, 5(4), 25–27.
- MIHALJEVIĆ, Josip (2022). *Igrifikacija hrvatskoga mrežnog rječnika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- MIHALJEVIĆ, Josip (2024). Jezične igre. U: Lana Hudeček, Milica Mihaljević, Željko Jozić (ur.), *Anatomija rječnika. Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik* (str. 580–592). Zagreb: Institut za hrvatski jezik.
- MIHALJEVIĆ, Milan (prir.) (2014). *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut.
- NAZOR, Anica (1991). Uvod; Popis izvora; Navedena literatura. U: *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*. (sveščić I., Uvod) (str. I–III, XXXI–XXXVI). Zagreb: Staroslavenski zavod Hrvatskoga filološkog instituta.
- NAZOR, Anica (1997). Napomene o izvorima Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije. U: Мито Миовски, Димитар Пандев, Емилија Црвенковска (ур.), *Зборник во чест на Радмила Уринова-Скаловска: по повод седмдесетгодишнината* (str. 195–200). Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- NAZOR, Anica (2008). Rječnik crkvenoslavenskoga jezika iniciran na IV. međunarodnom slavističkom kongresu u Moskvi 1958. godine (u povodu 50. obljetnice inicijative). U: Marko Samardžija (ur.), *Vidjeti Ohrid. Referati hrvatskih sudionika i sudionika za XIV. međunarodni slavistički kongres (Ohrid, 10. – 16. rujna 2008.)* (str. 65–82). Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, Hrvatska sveučilišna naklada.
- PILÁT, Štefan (2017). GORAZD Project: Digital Portal of Old Church Slavonic. U: Božana Niševa, Karolina Skwarska, David Blažek (ur.), *Moderní slovanská lexikografie* (str. 39–48). Praha: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i.
- PILÁT, Štefan (2020). Elektronický Slovník jazyka staroslověnského – perspektivy dalšího rozvoje. *Bohemica Olomucensia*, 12(2), 74–90.
- PILÁT, Štefan, KNOLL, Vladislav (2017). Bericht vom Projekt GORAZD: Digitales Portal des Altkirchenslawischen. *Byzantinoslavica*, 75(1–2), 338–340.
- SHIPHERD, Amber M., BURT, Daniel J. (2018). Game on! gamifying the sport psychology college classroom. *Journal of Sport Psychology in Action*, 9(3), 147–158.
- SITZMANN, Traci (2011). A Meta-analytic Examination of the Instructional Effectiveness of Computer-Based Simulation Games. *Personnel Psychology*, 64(2), 489–528.
- ŠIMIĆ, Ana (2017). Mikrostruktura i istraživački izazovi obrade *rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*. *Filologija*, 69, 99–128.
- ŠTRKALJ DESPOT, Kristina, MÖHRS, Christine (2015). Pogled u e-leksikografiju. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 41(2), 329–353.
- TOTOMANOVA, Anna-Maria (2012). Digital presentation of Bulgarian lexical heritage. Towards an electronic historical dictionary. *Studia Ceranea*, 2, 221–232.
- TOTOMANOVA, Anna-Maria (2021). Electronic Research Infrastructure for Bulgarian Medieval Written Heritage: history and perspectives. *Diacronia*, 14, 1–9.
- VUKOJA, Vida (2012). O korpusu *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* i njegovu odnosu prema korpusima hrvatskoga jezika. *Filologija*, 59, 207–229.
- VUKOJA, Vida (2014). The Corpus of the Croatian Church Slavonic Texts and the Current State of Affairs Concerning the Dictionary of the Croatian Redaction of Church Slavonic Compiling. U: Andrea Abel, Chiara Vettori, Natascia Ralli (ur.), *Proceedings of the XVI EURALEX International Congress: The User in Focus (15–19 July 2014, Bolzano/Bozen)* (str. 1221–1235). Bolzano: EURAC Research, EURALEX.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЮР, Ясмина (2007). Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije, I. svezak (a – vrěď), Staroslavenski institut, Zagreb, 2000, 576 str. (prikaz). *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, LXXII(1–4), 185–187.
- НАЗОР, Аница (1996). О словаре хорватско-глаголической редакции общеславянского литературного (церковнославянского) языка. *Вопросы языкознания*, 15, 99–105.

Izvori

- Baidu Baike. <<https://baike.baidu.com/>>. [31. 8. 2024]
- Britannica podstranica *Games and Quizzes*. <<https://www.britannica.com/quiz/browse/>>. [31. 8. 2024]
- Encyclopedia/Glossary/Wiki. <<https://wordpress.org/plugins/encyclopedia-lexicon-glossary-wiki-dictionary/>>. [3. 6. 2024]
- Facebook stranica Staroslavenskoga instituta. <<https://www.facebook.com/stin.hr/>>. [11. 6. 2024]
- Gorazd. <<http://www.gorazd.org/>>. [31. 8. 2024]
- H5P. <<https://h5p.org/>>. [11. 6. 2024]
- HAJJEM, Chawki, GINGRAS, Yves, BRODY, Tim, CARR, Les, HARNAD, Stevan (2005). Open access to research increase citation impact. <<http://eprints.soton.ac.uk/261687/>>. [11. 6. 2024]
- Igra *Dovuci glagoljična slova*. <<https://stin.hr/igre/dovuci-glagoljicna-slova/>>. [11. 6. 2024]
- Igra *Naučite glavne promjene imenica*. <<https://stin.hr/igre/glavna-sklonidba-imenica/>>. [05. 12. 2024]
- Igra *Naučite sporedne promjene imenica*. <<https://stin.hr/igre/sporedna-sklonidba-imenica/>>. [5. 12. 2024]
- Igra *Prepoznaj broj napisan glagoljicom*. <<https://stin.hr/igre/broje-vi/>>. [31. 8. 2024]
- Krugosvet. <<https://www.krugosvet.ru/>>. [31. 8. 2024]
- Kviz *Glagoljska riječ mjeseca*. <<https://stin.hr/igre/rijec-mjeseca/>>. [11. 6. 2024]
- Merriam-Webster podstranica *Wordplay: For the Love of Language*. <<https://www.merriam-webster.com/wordplay/>>. [31. 8. 2024]
- Mrežne stranice projekta *Razvoj modela digitalne infrastrukture Staroslavenskoga instituta – DigiSTIN*. <<https://stin.hr/sadrzaj/digistin/>>. [3. 6. 2024]
- Mrežne stranice projekta *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije – RCJHR*. <<https://stin.hr/sadrzaj/rjecnik-crkvenoslavenskoga-jezika-hrvatske-redakcije-rcjhr/>>. [3. 6. 2024]
- Prijašnje mrežne stranice projekta *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*. <<https://stin.hr/sadrzaj/rjecnik-crkvenoslavenskoga-jezika-hrvatske-redakcije/>>. [11. 6. 2024]

- Mrežnikova stranica s igrama. <<https://rjecnik.hr/igre/>>. [31. 8. 2024]
- Obrazovne igre Staroslavenskoga instituta. <stin.hr/igre/>. [3. 6. 2024]
- PDF.js. <<https://mozilla.github.io/pdf.js/>>. [3. 6. 2024]
- Personal Dictionary. <<https://wordpress.org/plugins/personal-dictionary/>>. [3. 6. 2024]
- Pods. <<https://wordpress.org/plugins/pods/>>. [3. 6. 2024]
- Podstranica *Glagoljica u školi*. <<https://stin.hr/glagoljica-u-skoli/>>. [31. 8. 2024]
- Podstranica *Glagoljska riječ mjeseca*. <<https://stin.hr/rijec-mjeseca/>>. [31. 8. 2024]
- RCJHR: *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije. I. svezak (A – vrēdb)*. Zagreb: Staroslavenski institut, 2000.
- Stvori sliku s tekstom na glagoljici. <<https://stin.hr/stvori-sliku-s-tekstom-na-glagoljici/>>. [31. 8. 2024]
- W3Tech statistika. <https://w3techs.com/technologies/overview/content_management/>. [3. 6. 2024]
- WordPress 2024. <<https://wordpress.org/about/>>. [3. 6. 2024]

Ana Mihaljević — Josip Mihaljević

Digitalization and Gamification of the Dictionary of the Croatian Redaction of Church Slavonic

(Summary)

At the Old Church Slavonic Institute in Zagreb there is a long-term project of the compilation of the *Dictionary of the Croatian Redaction of Church Slavonic* (*Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* – RCJHR), which is the first lexicographic description of the Croatian Church Slavonic language. The result of this work so far comprises 23 published fascicles of this dictionary, covering words up to *izgnilstvo*. In January 2024, the Old Church Slavonic Institute launched the project *Development of a Digital Infrastructure Model of the Old Church Slavonic Institute — DigiSTIN*, which aims to expand the Institute's online resources and databases and to popularize the Croatian Glagolitic heritage, and make it more accessible to both the public and the researchers. As part of the project, efforts are being made to retro-digitize the published RCJHR fascicles, as well as to design a model for future dictionary compilation, with results that will be easily published online. The retro-digitization model is presented in the paper Mihaljević – Mihaljević (in print). This paper outlines the initial steps towards developing a new dictionary compiling model that would enable simultaneous publication both in print and online, as well as the parallel work of multiple researchers and editors. After investigating various software solutions for dictionary compilation, it was decided that the RCJHR would be created using WordPress, a program originally designed for blogging but highly adaptable and, with the help of various plugins, also suitable for dictionary compilation. The main plugin used was Pods, which was used to create the entry structure. The paper presents the structure for nouns. In addition to developing the new RCJHR compiling model, the project also aims at developing a gamification model for the RCJHR and the Croatian Church Slavonic language in general. This paper presents three groups of educational games developed within the DigiSTIN project (games for learning words, games for learning numbers, and games for learning declension paradigms) based on the RCJHR and its corpus and connected to the dictionary. There are different types of games, such as quizzes with questions with multiple answers, drag-n-drop games, cloze games, etc. Their aim is to popularize the Croatian Church Slavonic language, its lexicon, the Glagolitic script in general, and the dictionary itself, at the same time enabling faster and easier learning of the Croatian Church Slavonic language. Similar games following the same principles can also be developed for other languages. Since historical dictionaries have not been gamified up to now, the model presented in this paper can also serve as a model for other historical dictionaries, especially of languages that are no longer actively used.

Savremena turska leksikografija na primeru elektronskih rečnika Turskog lingvističkog društva

Smiljana Ristić Bojanić

 <https://orcid.org/0009-0007-6984-2168>

Univerzitet u Beogradu – Filološki fakultet (Srbija)

smiljana.ristic@fil.bg.ac.rs

Sažetak

Ubrzani razvoj elektronske leksikografije u 21. veku doneo je značajne promene u pristupu leksikografiji. U ovom radu se kroz prizmu savremene turske leksikografije opisuju i analiziraju elektronski onlajn rečnici Turskog lingvističkog društva dostupni na posebnom rečničkom portalu <sozluk.gov.tr>. Na portalu je omogućeno istovremeno pretraživanje raznorodnih rečnika Društva među kojima su zastupljeni opšti i specijalni rečnici. U radu je posebna pažnja usmerena na jednojezični opisni rečnik turskog jezika *GünceI Türkçe Sözlük*, na čijem primeru se sagledavaju i vrednuju leksikografski postupci. Na osnovu datih analiza može se steći uvid u ono što nudi rečnički portal Društva — dostupnost jezičkih resursa putem digitalizacije turskog leksičkog nasleđa i aktuelne leksike, pružanje važnih izvora za svrsishodniju i delotvorniju upotrebu turskog jezika i podizanje jezičke kulture, prilagođenost potrebama korisnika rečnika, kao i brz i jednostavan pristup traženim informacijama.

Ključne reči: leksikografija, elektronski rečnik, turski jezik, Tursko lingvističko društvo.

Abstract

The rapid development of electronic lexicography in the 21st century has significantly transformed the field. This paper describes and analyzes the electronic online dictionaries of the Turkish Language Association, available on the specialized dictionary portal <sozluk.gov.tr>, through the lens of modern Turkish lexicography. The portal allows simultaneous searches across various dictionaries, including both general and specialized ones. This paper focuses particularly on the monolingual descriptive dictionary of the Turkish language, *GünceI Türkçe Sözlük*, to review and evaluate lexicographic procedures. The analyses provide insights into the offerings of modern Turkish electronic lexicography, highlighting the availability of language resources through the digitization of Turkish lexical heritage and current lexicon. These resources serve as important tools for more effective use of the Turkish language, enhancing language culture, adapting to the needs of dictionary users, and providing quick and easy access to requested information.

Keywords: lexicography, electronic dictionary, Turkish language, Turkish Language Association.

1. Uvod

U današnje vreme kada, zahvaljujući savremenoj tehnologiji, svedočimo ubrzanom razvoju elektronske leksikografije, više nema sumnje da se korisnici rečnika okreću, na prvom mestu, (onlajn) elektronskim rečnicima umesto tradicionalnim, štampanim. Otuda upravo i nužnost savremene leksikografije da se prilagođava i prati potrebe koje promene u savremenom društvu donose — a to su dostupnost, mobilnost i prilagodljivost rečnika korisniku, direktnost i brzina pretrage, ponuda raznolikog multimedijalnog sadržaja poput audio i video materijala i dr. Stoga E. Boz (2020: 3) naglašava spregu između teorijske i praktične leksikografije i ističe

usmerenost metaleksikografa i leksikografa-sastavljača ka elektronskim rečnicima.

Paralelno s razvojem elektronske leksikografije u svetu, razvija se i elektronska leksikografija u Turskoj. U ovom radu u svetlu savremene turske leksikografije ističemo značaj i aktuelnost elektronskih rečnika Turskog lingvističkog društva kao jezičkih resursa, te ukazujemo na činjenicu da ovi rečnici predstavljaju nesumnjiv doprinos razvoju savremene turske leksikografije.

Opšteprihvaćena podela leksikografije podrazumeva podelu na praktičnu i teorijsku leksikografiju (metaleksikografiju), gde se pod prvom podrazumeva sastavljanje, tj. praktična izrada rečnika, a pod drugom nauka o

rečnicima koja se bavi razmatranjem dobijenih rezultata, analizom, kritikom, upotrebom, vrednovanjem rečnika (ŠIRKA 2006: 159; ДРАГИЋЕВИЋ 2014: 9). Kada je reč o razvoju praktične leksikografije u svetu, R. Dragičević ističe da „[п]рактична лексикографија има много дужу традицију него теоријска” (ДРАГИЋЕВИЋ 2014: 9). Ova tvrdnja se svakako odnosi i na tursku leksikografiju.

Počeci turske praktične leksikografije vezuju se za 11. vek i veliki rečnik *Divânü Lugât'it-Türk* (*Divan turskih jezika*)¹ Mahmuta Kašgarlija (Kaşgarlı Mahmud) iz 1074. godine, tursko-arapski rečnik enciklopedijskog tipa napisan s ciljem da Arapi uče turski jezik (odrednice su bile na turskom, a objašnjenja na arapskom jeziku). Tokom perioda Osmanlijskog carstva, tačnije, do 19. veka, pisani su uglavnom dvojezični rečnici, posebno arapsko-turski/tursko-arapski ili persijsko-turski/tursko-persijski, a tek u drugoj polovini 19. veka počeli su da izlaze jednojezični turski rečnici² koji su, pored odrednica na turskom, prvi put dotad sadržavali i definicije na turskom jeziku (EMİNOĞLU 2010: 9, 12)³. Rečnik turskog jezika *Kâmus-ı Türkî* Šemseddina Samija (Şemseddin Sami), koji je objavljen 1901. godine, uzima se kao prvi primer modernog leksikografskog pristupa na polju turskog jezika (AKYILDIZ AY 2017: 2).

Poslednjih decenija u Turskoj je zabeležen značajan porast u broju objavljenih jednojezičnih i dvojezičnih rečnika. Te rečnike objavljuju priznate i poznate, kao i manje poznate izdavačke kuće, a autori su kako priznati leksikografi, tako i sastavljači-amateri, kojih, prema proceni H. I. Uste, ima više (USTA 2010: 93). Značajan trag su ostavili leksikografi kao što su A. Puskuluoglu (A. Püsküllüoğlu), I. Ajverdi (İ. Ayverdi), D. M. Dogan (D. M. Doğan), M. N. Ozon (M. N. Özön), M. A. Agakaj (M. A. Ağakay), H. Eren i dr. Na polju praktične leksikografije angažovali su se mnogobrojni naučnici, istraživači, stručnjaci i tehničari, razvivši različite metode i tehnike sastavljanja rečnika, ponekada radeći nezavisno od drugih, a ponekad utičući jedni na druge (USTA 2010: 98).

Dok turska praktična leksikografija ima viševjekovnu tradiciju, s druge strane, teorijska leksikografija (metaleksikografija) u Turskoj počinje da se razvija početkom 21. veka, i od tada je objavljen veliki broj naučnih publikacija posvećenih pitanjima teorijske leksikografije

(pojedinačni radovi, zbornici radova, delovi monografija). Poredeći ranije i novije leksikografske studije u Turskoj, D. Akjildiz Aj ističe da su se ranija istraživanja uglavnom bavila različitim pitanjima rečničkog sadržaja i materijala, dok su novija istraživanja usmerena ka univerzalnim leksikografskim problemima, kritikama rečnika i metaleksikografskim pitanjima (AKYILDIZ AY 2022: 769-770).

Za razvoj kako savremene praktične, a mnogo kasnije i teorijske leksikografije, zaslužne su korenite promene koje su se dogodile nakon raspada Osmanlijskog carstva i formiranja nove, moderne države koja je, shvatajući značaj i ulogu jezika u jačanju nacije, počela svoje resurse da usmerava ka stvaranju jakog savremenog nacionalnog jezika i razvoju različitih oblasti lingvistike.

Za tursku istoriju je posebno značajan period nakon osnivanja Republike Turske 1923. godine, kada su sprovedene mnogobrojne društvene reforme, uključujući i reformu pisma i jezičku reformu⁴, koje je u cilju modernizacije novonastale države pokrenuo osnivač Republike Turske i njen prvi predsednik, Mustafa Kemal Atatürk (Mustafa Kemal Atatürk). Reforma pisma iz 1928. godine podrazumevala je uvođenje latiničnog pisma umesto arapskog, a 1932. godina se uzima kao početak perioda institucionalizovanog sprovođenja jezičkih reformi – to je bio zadatak poveren novooslovljenom Turskom lingvističkom društvu (Türk Dil Kurumu).

2. Tursko lingvističko društvo

Pravi počeci savremene turske leksikografije vezuju se za rad Turskog lingvističkog društva (Türk Dil Kurumu, u daljem tekstu TDK). Ovo Društvo predstavlja centralnu naučnu jezičku ustanovu u Republici Turskoj koja je zadužena za sistematsko i svestrano proučavanje turskog jezika (na planu sinhronije i dijahronije), kao i za izradu kapitalnih leksikografskih dela — rečnika. Društvo je od svog osnivanja bilo podeljeno na ogranke čiji su se nazivi, broj i oblasti delanja menjali tokom razvoja

¹ Ovo delo se smatra i prvim turkološkim delom na polju gramatike jer sadrži podatke o morfonologiji tadašnjeg turskog jezika.

² To su rečnici *Lehçetü'l-Lügât* (Şeyhülislâm Mehmed Es'ad Efendi), *Lehçe-i Osmânî* (Ahmed Vefik Paşa), *Kâmus-ı Türkî* (Şemseddin Sami). Pored ovih rečnika bili su objavljeni i rečnici osmanlijskog jezika koji su osmanlijsku leksiku tumačili na turskom.

³ Monografija E. Eminoglua (EMİNOĞLU 2010) značajna je jer predstavlja studiju koja obuhvata bibliografski popis rečnika turskog jezika i leksikografskih izvora od najstarijih vremena do 2008. godine.

⁴ Zbog dotadašnje nepovoljne jezičke situacije u turskom, viševjekovne hegemonije arapskog pisma, kao i arapskog i persijskog vokabulara (što je za posledicu imalo visoku stopu nepismenosti), nisu se razvijale lingvističke discipline. Prekretnicu predstavlja jezička reforma koja je, pokrenuvši pokret jezičkog purizma, doprinela stvaranju „turskog Turske” (*Türkiye Türkçesi*, tj. „turski Turske” predstavlja termin koji se koristi u međunarodnoj turkologiji kako bi se iz velike familije turskih (turkijskih) jezika izdvojio turski jezik koji se govori u Republici Turskoj). Reforma je doprinela i razvoju lingvističkih disciplina, pa tako i leksikografije. Uloženo je mnogo truda kako bi se odredilo leksičko bogatstvo turskog jezika – prikupljana je dijalektološka građa, beležena je arhaična leksika iz starih pisanih izvora, stvarani su neologizmi za pojmove koji do tada nisu bili imenovani u turskom, i iznađeni su turski ekvivalenti za strane reči. U tom periodu počinje da se intenzivno radi na prikupljanju leksičke građe za prvi Rečnik turskog jezika, a kasnije je započet rad i na terminološkim rečnicima.

institucije (više o radu ogranaka u: TEODOSIJEVIĆ 1995: 38–53). Rečnički i terminološki ogranak, osnovan kad i samo Društvo, već je 1934. godine podeljen na Rečnički ogranak (prvobitni naziv *Lügat Kolu* 1942. promenjen je u *Sözlük Kolu*) i Terminološki ogranak (*Terim Kolu*)⁵. Sastavljanje savremenog leksikona turskog jezika i dvojezičnih rečnika bilo je primarni zadatak ovog ogranaka. Nakon šest godina rada, 1945. godine u Istanbulu objavljen je Rečnik turskog jezika (*Türkçe Sözlük*), čiji je autor bio Mehmet Ali Ağakaj (Mehmet Ali Ağakay). Rečnik je doživeo dvanaest izdanja, od kojih je poslednje⁶ objavljeno 2023. godine, na stogodišnjicu osnivanja Republike Turske. Ovaj dvotomni rečnik (A–J, K–Z) sadrži 82.135 glavnih odrednica i 45.372 rečenična primera. U pripremi ovog izdanja učestvovala je grupa od 21 autora, stručnjaka rečničkog ogranka Güncel Türkçe Sözlük Bilim ve Uygulama Kolu, oformljenog 2019. godine.

Izdavačka delatnost Turskog lingvističkog društva na polju leksikografije obuhvata veliki broj različitih vrsta rečnika među kojima su opšti jednojezični, dvojezični, školski, specijalni rečnici, istorijski, dijalektološki, etimološki, terminološki, frazeološki, rečnici stranih reči i dr. Sastavljanje rečnika se obavlja u okviru različitih ogranaka i radnih grupa Društva.

Kada je reč o opštim jednojezičnim rečnicima u izdanju drugih društava ili pojedinaca, izdvaja se nekoliko rečnika⁷: *Doğan Büyük Türkçe Sözlük* (Doganov veliki rečnik turskog jezika) D. Mehmeta Dogana (D. Mehmet Doğan), zatim *Türkçe Sözlük* (Rečnik turskog jezika) A. Puskuluoglua (A. Püsküllüoğlu), *Misâlli Büyük Türkçe Sözlük (Kubbealtı Lugatı)* (Veliki rečnik turskog jezika [s primerima]) lingvistkinje I. Ajverdi (İ. Ayverdi), kao i *Türkçe Sözlük* (Rečnik turskog jezika) udruženja Dil Derneği (Jezičko društvo).

3. Elektronska leksikografija u Turskoj

Zahvaljujući razvoju tehnologije, rečnici su sada dostupni i u elektronskom okruženju u vidu baza podataka na internetu, putem računara, ali i na pametnim telefonima i tabletima. Poredeći konkurentnost tradicionalne i moderne leksikografije, stručnjaci se slažu (npr. Boz 2020: 2, 13; SARI 2021: 94) da digitalna leksikografija preuzima primat nad tradicionalnom.

⁵ Danas Rečnički ogranak nosi naziv Güncel Türkçe Sözlük Bilim ve Uygulama Kolu, a Terminološki Terim Bilimi Bilim ve Uygulama Kolu.

⁶ Novine koje su uvedene u ovom izdanju opisane su u Uputstvu za korišćenje Rečnika turskog jezika.

⁷ Rečnici *Kubbealtı Sözlük* (İlhan Ayverdi) i *Türkçe Sözlük* (Dil Derneği) postoje i u elektronskoj verziji u obliku onlajn rečnika, dok je rečnik *Doğan Büyük Türkçe Sözlük* prvi rečnik turskog jezika koji je bio objavljen na CD-ROM-u.

Prvi opšti onlajn elektronski rečnici turskog jezika pojavili su se početkom 21. veka u vidu digitalizovane verzije tradicionalnih rečnika (AKALIN 2021; SARI 2021). Kasnije je otpočela praksa direktne izrade rečnika u elektronskom obliku, bez štampane verzije (ili sa naknadno štampanim izdanjem).

Danas su korisnicima dostupni mnogobrojni elektronski rečnici različitog kvaliteta. Kao što je slučaj i sa tradicionalnim, štampanim rečnicima, i u sastavljanju elektronskih rečnika⁸ učestvuju leksikografi-stručnjaci (individualno ili u grupama, nezavisno ili pri određenoj instituciji ili udruženju), ali isto tako i sastavljači-amateri.

Postavljajući pitanje valjanog izbora i preporuke rečnika u vreme hiperprodukcije rečnika na internetu, a istovremeno skrećući pažnju na generalno nedovoljnu i nerazvijenu rečničku kompetenciju korisnika, Boz ističe da je posebno na polju obrazovanja „od velikog [...] značaja podizanje svesti nastavnika i informisanje o novonastaloj rečničkoj kulturi”, kao i to da je izvesno da su i nastavnicima i učenicima „u neograničenom i ponekad nesigurnom svetu interneta [...] potrebne pouzdane smernice” (Boz 2015: 49).

Razvojem i rastom broja elektronskih rečnika, štampani opšti jednojezični i specijalizovani rečnici turskog jezika vremenom bivaju potisnuti, jer moderni elektronski rečnici omogućavaju laku dostupnost, brzu pretragu, i ciljane informacije. I. Sari (2021: 80) ukazuje na mane štampanih i prednosti elektronskih rečnika ističući činjenicu da je za pretragu tradicionalnih rečnika potrebno više truda i vremena, dok im u prilog ne idu ni obim i težina, kao ni troškovi štampe i distribucije. S druge strane, prednosti elektronskih rečnika su mnoge — upotrebljivost, funkcionalnost, olakšano korišćenje, dostupnost i prilagodljivost korisnicima su samo neke od njih.

4. Elektronski rečnici Turskog lingvističkog društva

Elektronski rečnici Turskog lingvističkog društva su od 2002. godine (AKALIN 2021: 77–78; SARI 2021: 84) bili integrisani na zvaničnoj internet stranici Društva <www.tdk.gov.tr>⁹. Međutim, ovi rečnici (*Türk Dil Kurumu*

⁸ Među tim rečnicima se izdvajaju onlajn opšti rečnici *Kubbealtı Lugatı*, *Türkçe Sözlük* (Dil Derneği), *Ötüken Türkçe Sözlük*, zatim etimološki rečnik *Nişanyan Sözlük*, rečnici koji obuhvataju dela i autore turske književnosti — *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü* i *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, dvojezični/višejezični *Tureng*, *Zargan*, *Seslisözlük*, kao i *Ekşisözlük* i *Uludağ Sözlük* — interaktivni onlajn rečnici u kojima korisnici mogu da učestvuju i u samom leksikografskom procesu, i drugi.

⁹ Veliki rečnik turskog jezika *Büyük Türkçe Sözlük*, koji je težio da objedini celokupnu leksiku turskog jezika i koji je nekada bio dostupan na internet stranici TDK, obuhvatao je naučne, umetničke i sportske termine, toponime, lična imena, reči i idiome u regionalnim dijalektima i govorima, kao i leksiku standardnog jezika (TDK, www.tdkterim.gov.tr/bts/).

Sözlükleri) od 2019. godine dostupni su na posebnom leksikografskom portalu Društva — <www.sozluk.gov.tr>, kreiranom specijalno za korišćenje rečnika u otvorenom pristupu, čineći ih dostupnim stručnoj i širokoj javnosti. Time je oformljen jedan izuzetno značajan korpus za uporedna istraživanja turske leksike i za raznovrsne pretrage u naučne, obrazovne i druge svrhe.

Rečnici koji se nalaze na portalu Turskog lingvističkog društva međusobno se razlikuju na osnovu izvornog medija — neki od rečnika predstavljaju digitalizovane verzije (računarski čitljiv tekst) štampanih izdanja, dok su neki izvorno kreirani elektronski. Ovi su rečnici neinteraktivni, što podrazumeva da korisnici ne učestvuju u leksikografskom procesu.

U nastavku rada se kroz kraći opis i analizu predstavljaju elektronski rečnici na rečničkom portalu TDK.

4.1. Güncel Türkçe Sözlük

Güncel Türkçe Sözlük (Rečnik savremenog turskog jezika, u daljem tekstu GTS) jeste opšti jednojezični rečnik savremenog turskog jezika opisnog tipa. Na rečničkom portalu TDK nalazi se digitalizovana verzija 12. izdanja *Rečnika turskog jezika (Türkçe Sözlük)*, koje je u štampanom obliku objavljeno 2023. godine. Korpus iz kojeg je ekscerpirana građa broji više od 200 domaćih i stranih leksikografskih dela. Rečnik je nastao u okviru Rečničkog ogranka TDK. Kako je reč o leksici savremenog turskog jezika, na temu ažuriranja i osavremenjivanja rečnika Akalin navodi da GTS predstavlja „[...] vrstu elektronskog rečnika kod kojeg postoji mogućnost ažuriranja baze podataka” (AKALIN 2021: 78), dakle, trenutni sadržaj nije i konačan. Na primeru ovog rečnika će u drugom delu rada biti sagledani leksikografski postupci.

4.2. Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü

Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü (Rečnik naučnih i umetničkih termina) predstavlja skup većeg broja različitih rečnika termina iz oblasti nauka i umetnosti. Na portalu Društva dostupni su od 2006. godine. Jedan deo terminoloških rečnika predstavlja digitalizovane verzije postojećih štampanih rečnika, a drugi deo je izvorno kreiran u elektronskom obliku (AKALIN 2021: 75, 79). U bazi podataka nalaze se 185.332 termina (AKALIN 2021: 78) zastupljena u rečnicima koje objavljuju i pripremaju različite radne grupe u okviru Terminološkog ogranka TDK. Uvidom u godine objavljivanja primećuje se da je veliki broj terminoloških rečnika starijeg datuma (raspon godina izdanja kreće se od šezdesetih godina 20. veka do prve decenije 21. veka), a uvidom u strukturu članaka i način obrade leksikografskih jedinica zaključuje se da ne postoji jedinstven način obrade, već se metode nekada razlikuju od rečnika do rečnika.

4.3. Derleme Sözlüğü (Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü)

Dijalektološki rečnik *Derleme Sözlüğü (Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü)* nastao je kao rezultat prikupljanja reči i izraza iz dijalekata i narodnih govora. Elektronska verzija koja je postavljena 2008. godine ima 231.268 leksičkih jedinica i predstavlja spoj digitalizovanog dvanaestotomnog dijalektološkog rečnika *Derleme Sözlüğü* (objavljenog u štampanom izdanju u periodu od 1963. do 1982. godine) i dodate leksičke građe preuzete iz 25 drugih dijalektoloških studija objavljenih u izdanju TDK (AKALIN 2021: 79). Rezultat pretrage donosi informacije o značenjima tražene lekseme i njenoj teritorijalnoj zastupljenosti.

4.4. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü

Rečnik poslovice i frazeologizama *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* sadrži 2.396 poslovice i 11.209 izraza sa njihovim značenjima i tumačenjima, sastavljen kao elektronski rečnik, dostupan je od 2009. godine (AKALIN 2021: 76). Rečnik ima jednostavan grafički prikaz, ali ga izdvaja šira mogućnost pretrage jer se do rezultata dolazi tako što se u pretraživač može uneti ceo ili parcijalni izraz ili poslovice, zatim jedna određena reč u svom osnovnom, nesufigiranom ili sufigiranom obliku, ili, pak, delimično uneta reč¹⁰ (tri početna slova).

4.5. Tarama Sözlüğü

Istorijski rečnik arhaične leksike *Tarama Sözlüğü* nastao je kao rezultat pregledavanja pisanih dela na turskom Turske od 13. do 19. veka i ekscerpiranja turske leksike. Rečnik predstavlja skeniranu i bez dodatnih intervencija digitalizovanu verziju štampanog rečnika koji je objavljivan u periodu od 1963. do 1977. godine (AKALIN 2021: 79–80). Elektronska verzija objavljena je 2009. godine. Pretragom se dolazi do skeniranih izvoda traženih leksema.

4.6. Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü

Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü (Rečnik zapadnjačke leksike u turskom jeziku) jeste rečnik strane leksike. U ovom izvorno elektronskom rečniku sadržana je leksika pretežno poreklom iz jezika Zapada¹¹ koja je zastupljena u turskim književnim delima — iz francuskog, italijanskog, nemačkog i engleskog, kao i iz grčkog i jermenskog (pozajmljenice koje su svoje mesto

¹⁰ Ovakva pretraga rezultira izlistavanjem svih poslovice i frazema u kojima je zastupljen sadržaj iz upita, npr. upitom *baş* će biti ponuđene poslovice i frazeme koje u sebi sadrže reči *baş*, *başı*, *başım*, *başında*, *başla*, *başlamak*, *başka*, *başvurmak* itd.

¹¹ Pojam, tj. koncept Zapada u naslovu dela se ne posmatra kao geografska regija, već Zapad u turskoj istoriji ima političke i kulturološke konotacije i vezuje se za proces modernizacije (TDK, www.sozluk.gov.tr).

našle u turskom jeziku još pre modernizacije). Obuhvata 5.321 leksičku jedinicu uz 25.530 rečeničnih primera (AKALIN 2021: 77). Elektronsko izdanje je u međuvremenu više puta ažurirano (TBKKS 2015: 5–6). U članku se ispod odrednice daje poreklo lekseme, njena značenja, a zatim i primeri iz književnih dela.

4.7. *Türk İşaret Dili Sözlüğü*

Rečnik turskog znakovnog jezika *Türk İşaret Dili Sözlüğü* namenjen je osobama sa oštećenim sluhom. Rečnik sadrži 1.986 reči i izraza koje korisnici znakovnog jezika najčešće upotrebljavaju u svakodnevnom životu. Nisu dati semantički ekvivalenti leksema, već ekvivalenti pojmova na znakovnom jeziku, prikazani slikama sa položajem ruku i tela, oblikom šaka i simbolima (strelicama) kojima se pokazuje pokret koji stoji iza nekog znaka. Zatim je dato precizno i detaljno (tekstualno) objašnjenje položaja šaka i pokreta pri izvođenju znaka. Rečnički sadržaj je podeljen po slovima abecede (A, B, C, Ç, ...).

4.8. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü višejezični je uporedni rečnik turkijskih jezika. Štampano izdanje objavilo je 1992. godine Ministarstvo za nacionalno obrazovanje. Kasnije je rečnik digitalizovan u okviru TDK i 2007. godine postavljen na internet stranicu Društva. Rečnik sadrži 7.000 najfrekventnijih reči turskog Turske sa njihovim prevodnim ekvivalentima u azerbejdžanskom, baškirskom, kazaškom, kirgiskom, uzbečkom, tatarskom, turkmenskom i ujgurskom turskom, kao i u ruskom jeziku.

4.9. *Kişî Adları Sözlüğü*

Rečnik ličnih imena *Kişî Adları Sözlüğü* sadrži ukupno 10.843 imena (3.613 ženskih i 7.230 muških). Ovaj rečnik je izvorno elektronski. Na internet stranicu Društva postavljen je 2004. godine i osim nekoliko načinjenih ispravki u poreklu i značenju nekih imena, rečnik se ne ažurira (AKALIN 2021: 76). Pretraga se vrši prema imenu ili značenju: postoji opcija odabira pola (muški, ženski ili oba), nakon čega se unese ili traženo ime ili reč (pridev) sa značenjem neke ljudske osobine, npr. 'vredna', 'hrabra', 'iskren' i sl. Podaci koji se nude u okviru rečničkog članka čine poreklo imena, rodna pripadnost i značenje.

4.10. *Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*

Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (Erenov etimološki rečnik turskog jezika) jeste etimološki rečnik koji je

sastavio prof. dr Hasan Eren¹². Prvo štampano izdanje objavljeno je 1999. godine, a revidirano i dopunjeno izdanje rečnika je od 2021. godine dostupno na portalu. Sadrži 3.738 leksičkih jedinica, dakle, ne obuhvata čitavu aktuelnu leksiku turskog jezika. Članak sadrži značenje i poreklo lekseme, njen razvoj i potvrde u istorijskim izvorima.

4.11. *Köken Bilgisi Sözlüğü "A" Harfi (Deneme Sürümü)*

*Köken Bilgisi Sözlüğü "A" Harfi*¹³ (*Deneme Sürümü*) probna je verzija novog etimološkog rečnika Turskog lingvističkog društva koja za sada obuhvata samo slovo A. Njegova mikrostruktura je sledeća: nakon odrednice dato je značenje (definicija), a ispod definicije jezik iz kojeg reč potiče, kao i etimon (kod reči turskog porekla naveden je koren (kao i nastavak), a kod pozajmljenica je u zagradi data izvorna grafija, a zatim prevod etimona). U posebnom odeljku se daje pojašnjenje i detaljno objašnjenje porekla reči i njenog razvoja i promena koje je doživela u različitim periodima razvoja turskog jezika, kao i praćenja razvoja značenja (diskusija). Dalje se navodi najstariji pisani izvor u kojem je zabeležena data reč (najranije posvedočeni oblik), kao i drugi izvori koji beleže različite oblike ili grafije date reči. Ispod toga se daju potvrde u vidu primera upotrebe te reči, mahom iz starih književnih dela¹⁴ ili iz štampe. Na kraju članka se navodi ime autora članka¹⁵, zatim ime recenzenta, povezane reči i izvori. Ovaj rečnik je i strukturno i sadržinski bogatiji u poređenju sa drugim elektronskim etimološkim rečnicima kako u pogledu objašnjenja porekla i diskusija, tako i u pogledu broja primera. Rečnik će, nakon što bude završen, zasigurno predstavljati nezaobilazan izvor etimoloških podataka kako za naučnike i istraživače, tako i za sve one koje zanima poreklo reči zastupljenih u turskom jeziku.

4.12. *Mobilna aplikacija Türkçe Sözlük*

Korisnicima je na raspolaganju i besplatna mobilna aplikacija *Türkçe Sözlük* prilagođena za pametne uređaje poput mobilnog telefona ili tableta. Aplikacija obuhvata rečnik turskog jezika *Türkçe Sözlük* (poslednje izdanje iz 2023. godine), kojem se može pristupiti onlajn ili oflajn. Poput elektronskog rečnika, i aplikacija sadrži

¹² Turski leksikograf i nekadašnji predsednik TDK.

¹³ U nazivu rečnika je za termin *etimologija* upotrebljen turski ekvivalent *köken bilgisi* umesto pozajmljenice *etimoloji*.

¹⁴ Među tim delima su *Orhun Yazıtları* (Orhonski natpisi), *Dîvânü Lugâti't-Türk* (Divan turskih jezika) Mahmuda Kaşgarlija, *Kutadgu Bilig* (Znanje koje donosi sreću) Jusufa Has Hadžiba, *Divan Junusa Emrea*, *Garibname* (Garibnama) Aşik-paše, *Dede Korkut Kitabı* (Knjiga Dede Korkuta), *Seyahatname* (Putopis) Evlije Čelebije i mnoga druga dela.

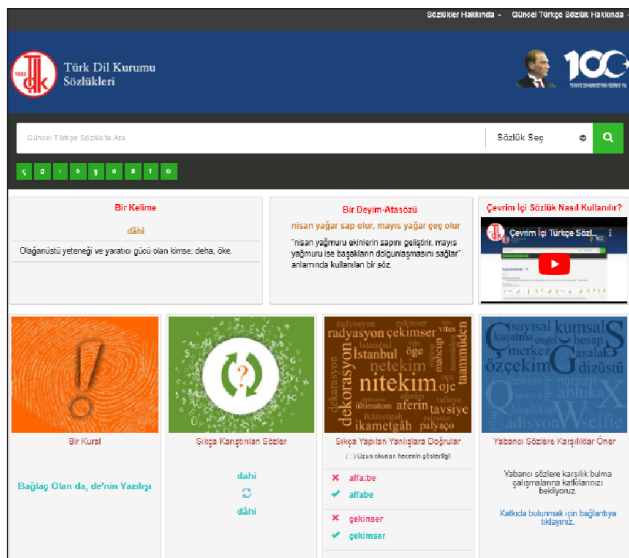
¹⁵ Za ispravnost i istinitost iznesenih stavova i podataka odgovorni su autor i recenzent članka.

snimljeni zvučni prikaz leksema, prikaz leksema znakovnim jezikom, kao i opciju deljenja sadržaja stranice. Posebnost aplikacije u odnosu na elektronski rečnik na internet stranici jeste automatsko čuvanje istorije pretrage, kao i mogućnost čuvanja često pretraživanih ili odabranih reči.

5. Struktura članka i leksikografska obrada odrednica u elektronskom rečniku GTS

U ovom odeljku sagledavamo i vrednujemo leksikografske postupke u elektronskom rečniku GTS s aspekta metaleksikografije. S obzirom na to da je reč o jednojezičnom rečniku, rečnik GTS namenjen je pre svega izvornim govornicima turskog jezika, a sekundarno i nematernjim govornicima. Usmeren je ka što celovitijem predstavljanju turskog leksikona, kao i ka tumačenju manje poznatih reči i proširivanju leksičkog fonda korisnika, s ciljem očuvanja savremenog turskog jezika u digitalnom okruženju.

Na to kako ciljni korisnici pristupaju upotrebi rečnika i kako preuzimaju ponuđene informacije utiče i način na koji je rečnički materijal predstavljen u nekom rečniku. U tom smislu, rečnik GTS nudi veoma pregledno prikazane informacije, što olakšava korišćenje rečnika.



Prikaz 1. Početna stranica leksikografskog portala Türk Dil Kurumu Sözlükleri.

Na početnoj stranici rečničke platforme TDK nalazi se Uputstvo za korišćenje rečnikâ, koje je dato u vidu petominutne video-prezentacije na turskom jeziku i u kojem se korisniku objašnjava način pretraživanja odrednica, zatim se predstavlja organizacija članka, tj. mikrostruktura i dr. Osim Uputstva, na početnoj stranici nalaze se jedna poslovice i jedna leksema sa tumačenjem značenja, jedno pravopisno pravilo, a zatim i reči koje se često mešaju, kao i ispravni oblici reči koje se često pogrešno koriste. U posebnom prozoru se korisnicima daje opcija

da ponude svoj predlog ekvivalenta za reči stranog porekla (*Yabancı Sözlere Karşılıklar Öner*).

Unutar rečnika GTS dostupan je multimedijalni sadržaj (tekst, slika, animacija, zvučni zapis) koji je međusobno povezan hiperlinkovima, posrednom vezom ka dodatnim ili daljim informacijama. Navigacija podrazumeva da se klikom miša na neku od veza prelazi na drugu tekstualnu stranu ili da se aktivira zvučni ili video-sadržaj.

Navigacija i unakrsno upućivanje kroz rečnik vrlo su efikasni. Osnovnu alatku čini pretraživač — polje u koje se upisuje tražena reč. U rečniku GTS ne postoji opcija napredne niti detaljne pretrage, kao ni opcija filtriranja rezultata pretrage. S druge strane, korisnicima se nudi da kao izvor odaberu jedan ili pak više rečnika u kojima se može naći tražena reč. Omogućeno je, dakle, međusobno upućivanje s jednoga na druge rečnike turskog jezika. Pri odabiru rečnika automatski je označen opšti rečnik GTS. Rezultati konačne pretrage su objedinjeni i prikazani na istoj stranici.

Principi usvojeni u rečniku GTS po pitanju pravopisa oslanjaju se na Pravopis TDK (*Yazım Kılavuzu*).

Prilikom pretrage se koristi tursko latinično pismo, a u slučaju da korisnik nema tursku tastaturu, ispod polja za pretragu ponuđene su grafeme specifične za tursku ortografiju — *ç, ğ, ı, ö, ş, ü, â, î, û*.



Prikaz 2. Grafička prezentacija rezultata pretrage u elektronskom rečniku Güncel Türkçe Sözlük.

Mikrostruktura članka podrazumeva da u zaglavlju stoji odrednica, te pokazatelji gramatičke kategorije¹⁶, a zatim se navodi etimologija ukoliko je u pitanju reč stranog porekla. U nastavku članka slede kvalifikatori za obeležavanje upotrebnosti i stilske vrednosti odrednice, značenja sa definicijom, a potom i primeri sa izvorima¹⁷.

¹⁶ Ukoliko leksema ima jednu semantičku realizaciju, pokazatelji gramatičke kategorije, kao i različiti kvalifikatori, uključujući i etimologiju, stoje ispod odrednice a iznad definicije, a ukoliko ima više značenja, onda se ti pokazatelji navode iza rednog arapskog broja, a pre definicije.

¹⁷ Uz primere su dati samo podaci o autoru/piscu, dok se naziv dela i broj stranice ne navode.

zamir (I) [...]*isim, dil bilgisi, Arapça zamir*

Kişi, dönüştürme, gösterme, soru ve belirsizlik anlamı vererek adların yerini tutan söz; adıl: ben, sen, o, biz, siz, onlar, kendim, kendin, kendi, kendimiz, kendiniz, bu, şu, o, kim, ne, biri:

“Onu ya insana verilen özel adla ya da adın yerini tutan bir zamirle gösterir.” - **Azra Erhat**

Izvod 1. Odrednica zamir u rečniku GTS.

isim, -smi [...]*Arapça isim*1. *isim* ► ad (I).2. *isim, mecaz* Kişi, insan:

“Biz eskidikçe yaşlarımız yirmiden yirmi bire, yirmi birden yirmi ikiye bastıkça yeni yüzler, yeni isimler katılıyor aramıza.” - **Yusuf Ziya Ortaç**

3. *isim, dil bilgisi* ► ad (I).

Izvod 2. Odrednica isim u rečniku GTS.

Ukoliko glavna odrednica ima vezane odrednice, pri dnu članka se prikazuje poseban prozorčić sa poslovičama, frazeologizmima, sastavljenim glagolima i ukapljenim rečima (*Atasözler, Deyimler, Birleşik Fiiller veya Kalıp Sözler*), kao i poseban prozorčić sa složenim i višechlanim jedinicama (*Birleşik Kelimeler*). Klikom na ova polja aktiviraju se padajući prozorčići sa hiperlinkovanim vezanim odrednicama, u koje se zatim može zasebno ući. Na kraju svakog članka je dat prikaz odrednice turskim znakovnim jezikom, što ovaj elektronski rečnik izdvaja od drugih opštih elektronskih rečnika.

Sa desne strane odrednice postavljen je simbol za deljenje sadržaja članka¹⁸ (v. *Prikaz 2*). Rečnik GTS nudi opciju izgovora tražene lekseme u vidu zvučnog zapisa, što je od velikog značaja, naročito za korisnike kojima turski jezik nije maternji. Ova je opcija označena ikonicom zvučnika (*Prikaz 2*), a zastupljeni su i ženski i muški glas.

Akcentat kod većine odrednica nije obeležen. Naime, u izvorno turskim rečima vokali su kratki, a najveći broj reči, kako turskog tako i stranog porekla, ima akcentat na poslednjem slogu, što se u rečniku GTS ne beleži, već podrazumeva. Ukoliko se akcentat u reči ne nalazi na poslednjem slogu, to je naznačeno u zagradi ispod odrednice upotrebom apostrofa koji ukazuje na mesto akcenta, npr. *şimdi* (*şi'mdi*), *tornavida* (*tornavi'da*). Dugi vokali se mogu naći samo u rečima stranog porekla. Oni se obeležavaju dvotačkom (:) kao u primeru *bazı* (*ba:zı*), dok cirkumfleks ukazuje i na palatalizovanje konsonanta koji prethodi tom vokalu, npr. *hikâye*

(*hikâ:ye*). Posebno se u zagradi skreće pažnja na izgovor mekog *l* u određenim rečima, npr. kod leksema *lale*, *plaj*, *lazım* i dr.

Leksikografska praksa danas podrazumeva da opisni rečnici sadrže etimološke podatke. U rečniku GTS poreklo nije naznačeno ukoliko je u pitanju izvorno turska reč, već se podrazumeva (vodi se principom da se ne daje etimologija za domaće reči). Kod pozajmljenica je data etimologija i navodi se puno ime jezika iz koga reč potiče. Izvorna ortografija kod pozajmljenica navedena je samo kod jezika koji koriste latinično pismo, npr. kod odrednice *lise* (*li'se*), *Fransızca lıcée*, dok se za ostale jezike navodi samo poreklo, npr. *Japonca*. Kod reči arapskog i persijskog porekla, koje čine većinu pozajmljenica u savremenom turskom jeziku, primenjena je transliteracija, npr. kod odrednice *üşlup*: (*üşlu:bu, l ince okunur*), *Arapça uslûb*.

Kada je u pitanju gramatička obrada, morfološki oblici i morfonološke alternacije kod imenica dati su odmah iza odrednice (v. *Izvod 2*).

U rečniku GTS zastupljeni su kvalifikatori kojima se označava etimologija, vremenski markirana leksika, stilski markirana leksika, nestandardna leksika, terminološka leksika, kao i gramatički kvalifikatori koji pokazuju vrstu reči (ili njenu sintaksičku funkciju), i u retkim slučajevima gramatičku brojivost (množina): *eski-miş* (arh.), *mecaz* (fig.), *argo* (žarg.), *teklifsiz konuşma-da* (razg.), *kaba konuşmada* (vulg.), *kaba konuşmada hakaret yollu* (pej.), *ağızlarda* (reg.), *özel* (kod vlastitih imenica), *bitki bilimi* (bot.), *tıp* (med.), *hukuk* (prav.), *müzik* (muz.), *spor* (sport.), *edebiyat* (knj.), *çoğul* (mn.) i dr. Zastupljene su i kombinacije kvalifikatora. Značajno je napomenuti da su svi tipovi kvalifikatora u rečniku GTS dati u punom obliku, a ne u vidu skraćenica¹⁹, što svakako omogućava efikasnije korišćenje rečnika, posebno korisnicima sa slabije razvijenom rečničkom kompetencijom.

Gramatička kvalifikacija ispred definicije ukazuje na vrstu reči kojoj odrednica pripada. Odgovarajućim kvalifikatorima obeležene su sve vrste reči osim glagola. Kod glagola se pokazatelji gramatičke kategorije navode indirektno — glagolskom rekcijom koja je prikazana ispred definicije u vidu padežnog sufiksa (*-e, -i, -de, -den*), ili, pak, kvalifikatorom *nesnesiz* (neprelazan).

Tvorbeni derivati su, kao i u štampanoj verziji Rečnika, dati kao zasebne odrednice i obrađeni su skromnije u odnosu na osnovnu leksemu.

U rečniku GTS ne beleže se kvalifikatori za neologizme, niti za onomatopsejske reči, a izostaje i kvalifikovanje

¹⁸ Podrazumevano je deljenje sadržaja na dve društvene mreže i na jednoj aplikaciji za komuniciranje, a data je i mogućnost kopiranja linka.

¹⁹ U tradicionalnim, štampanim rečnicima kvalifikatori se navode u skraćenom obliku pre svega zbog ograničenog prostora, dok to ne mora da se čini u elektronskim rečnicima jer oni raspolazu gotovo neograničenim prostorom.

reči subjektivne ocene (u turskom jeziku formalno ne postoji zasebna kategorija reči subjektivne ocene, tj. deminutiva²⁰ i augmentativa²¹). Dakle, kvalifikacija deminutiva i hipokoristika ne postoji, za razliku od prakse u srpskoj leksikografiji, gde su u upotrebi kvalifikatori *dem.* i *hip.*

Definicije su najčešće opisne, sintagmatske, sinonimske ili kombinovane. Prvo se daje leksikografska definicija. Uobičajen postupak opisa leksičkog značenja je putem semantičke parafraze. Na primeru opisanog značenja glagola *sevmek* (voleti) definicija glasi *sevgi ve bağlılık duymak* (osećati ljubav i privrženost).

U definiciji odrednice, reči bliskog značenja i sinonimi dati su linearno (v. *Izvod 1*), odvojeni tačkom i zarezom (;), npr. *sahil 1. [...]; kıyı, yaka, yalı*. Antonimi se uglavnom navode kod frekventnijih prideva.

Kada je u pitanju obrada polisemije, semantički derivat i metafore su dati pod arapskim rednim brojevima i navođeni jedni ispod drugih, unutar hijerarhijske strukture (v. *Izvod 2*). Kod osnovnih reči sa polisemičkom strukturom prvo se definiše osnovni semantički sadržaj, a zatim se daju definicije sekundarnih značenja — najčešće su u pitanju metaforički dobijena značenja, označena kvalifikatorom *mecaz* (fig.). Redosled podrazumeva prvo najfrekventnije realizacije lekseme, iza kojih slede stilski ili upotrebno markirane realizacije. Na primer, lekseme koje su u svom osnovnom značenju zoonimi ili fitonimi mogu imati polisemičku strukturu, te u sekundarnom značenju mogu da imenuju čoveka putem metaforičnih asocijacija zasnovanih na semama kolektivne ekspresije, tačnije „[...] колективног схватања да неке животиње или биљке имају какве особине које су својствене човеку или се могу приписати човеку” (ГОРТАН-ПРЕМК 2004: 107). U turskom jeziku je ova pojava česta kod zoonima (*öküz* ‘vo’/‘volina’) i, nešto ređe, fitonima (*fistik* ‘kikiriki, pistač’/‘zgodna devojka’) i dr. Navedene lekseme u svojoj sekundarnoj semantičkoj realizaciji prelaze u reči sa značenjem lica određenih osobina, u pozitivnoj ili negativnoj konotaciji. Ovakve lekseme u rečniku GTS kod kojih je putem metafore

²⁰ Primer obrade leksema u deminutivnom obliku koje se svrstavaju i u opštu leksiku i u terminologiju: leksema *kurbağacık* je u rečniku GTS opisana kako u svom deminutivnom značenju, tako i u ostalim značenjima dobijenim putem metafore, uključujući i terminološku upotrebu. S druge strane, kod lekseme *evcik* je u opštem rečniku dato samo osnovno, umanjeno značenje imenice *ev* kao ‘mala kuća, tj. kućica/kućerak’, dok se ta odrednica može naći i u terminološkim rečnicima (iz oblasti biologije i zoologije) u posebnom značenju. Treći slučaj je odrednica *yaprakçık* (preusmereno i sa odrednice *yaprak* koja predstavlja morfološku alternaciju iste reči) koja u opštem rečniku nije opisana kao mali list, tj. listić, već je dato samo njeno značenje u terminološkoj upotrebi u sferi botanike. Ukoliko za određenu odrednicu u deminutivnom obliku nije dato osnovno značenje umanjivanja, onda se primarno značenje traži kod motivne, tj. polazne reči.

²¹ Za augmentativ se može reći da ne postoji u turskom jeziku, barem ne morfološki oblik.

realizovana ekspresivnost označene su kvalifikatorima *mecaz* (figurativno) ili *argo* (žargonski), dok je npr. u srpskoj leksikografiji preporuka da se kod sličnih semantičkih pomeranja upotrebljava i kvalifikator *ekspr.* (ekspresivno) (ГОРТАН-ПРЕМК 2004: 116).

U slučaju homonimije, lekseme se daju kao zasebne odrednice jedna ispod druge, obeležene u brojevanom nizu rimskim brojevima u zagradi (I), (II), (III) itd., iza odrednica. Kao primer možemo navesti imenicu *sandal* koja ima četiri nezavisna značenja, a uzrok homonimije je preuzimanje stranih leksema: (I) arapski: sandalovina, sandalovo drvo, (II) grčki: vrsta čamca, (III) francuski: sandale, (IV) turski (u govorima): vrsta tkanine sačinjene od pamuka i svile.

Primeri kojima se ilustruju odrednice (navode se nakon definicije) ekscerpirani su iz književnih dela, i služe za razumevanje značenja i načina upotrebe određene reči. Nisu sve odrednice potkrepljene primerima tog tipa (nekada su date samo sintagme).

U rečniku GTS zastupljen je bogat inventar frazema²² navedenih uz određenu odrednicu nakon značenja, i to u zasebnom prozorčiću koji se aktivira klikom. To je od posebnog značaja za korisnike — tumačenja frazema predstavljaju veliku pomoć kako za maternje govornike i prevodioce, tako i za one koji uče turski jezik kao strani.

Na kraju se možemo kratko osvrnuti i na razlike između rečnika GTS i opštih elektronskih rečnika drugih autora, a one su vidljive na više nivoa — razlikuje se vrsta pretrage reči, način obrade odrednice, navođenje kvalifikatora. Posebno su uočljive razlike na polju ortografije, što oslikava višedecenijsko stanje u turskom pravopisu kojim i dalje provejava neusaglašenost i neujednačenost po pitanju određenih pravopisnih pravila²³, uprkos konstantnoj težnji da se uspostavi standardizacija pravopisa uklanjanjem nedoumica i nedoslednosti (više o problematici pravopisa savremenog turskog jezika na primerima leksikografske prakse u: RISTIĆ BOJANIĆ 2015).

Uprkos činjenici da se pri sastavljanju rečnika teži nepogrešivosti, u leksikografskoj su obradi mogući propusti i omaške. Tako u rečniku GTS kod lekseme *sen* (lična zamenica 2. lica jednine ‘ti’) stoji pogrešan kvalifikator — naveden je gramatički kvalifikator *isim* (imenica), umesto *zamir* (zamenica). Kod frekventne lekseme *meşgul* nije naznačeno odstupanje od zakona vokalne

²² Leksikografska obrada frazeološke građe je data kako u opštem rečniku, tako i u frazeološkom rečniku.

²³ Jezičko društvo Dil Derneği zastupa različite stavove koji se prvenstveno odnose na pitanje spojenog ili odvojenog pisanja složenih leksema, a zatim i na pitanja ozvučavanja bezvučnih suglasnika na kraju stranih reči pri sufiksaciji i dr. TDK: *alt geçit, ön söz, Antep fistiği, dil bilgisi, dil bilimi, mikroskop (-bu)* DDTs: *altgeçit, önsöz, Antepfistiği, dilbilgisi, dilbilim, mikroskop (-pu)*.

harmonije pri sufiksaciji (izostala je smernica *-lii*). U primeru lekseme *ben* navedena su tri različita značenja u homonimskom nizu: (I) mladež, (II) vrsta mamca, (III) lična zamenica u 1. licu jednine 'ja'. Uprkos činjenici da je najfrekventnija upotreba te lekseme u vidu zamenice (*zampir*), ona je data tek kao III odrednica, te je hijerarhijska struktura narušena. Primećena i je neujednačenost u grafičkom prikazu u vidu nejednake veličine slova kod rezultata '*Bu söz bulunamadi*' pri istovremenoj pretrazi u različitim rečnicima.

Kako bi se broj propusta i grešaka smanjio, Društvo je otvoreno za sugestije kako stručnjaka, tako i ostalih korisnika rečnika, kako bi zatim sugestije bile razmotrene i uočene greške ispravljene.

6. Zaključna razmatranja

Moderna leksikografija u Turskoj je relativno mlada disciplina, što nije neobično uzimajući u obzir da je turski jezik standardizovan tek nakon osnivanja Republike Turske i da se naučno-istraživačkom radu na polju leksikografije posvetila posebna pažnja tek nakon stvaranja jedinstvenog turskog nacionalnog identiteta. Osnivanjem Turskog lingvističkog društva 1932. godine položen je temelj za sistematsko proučavanje turskog jezika, kao i za izradu rečnika, što je omogućilo kontinuiran i posvećen rad na razvoju savremene turske leksikografije.

Savremeni tokovi u praktičnoj leksikografiji sve više su usmereni ka elektronskim rečnicima. U skladu sa tim, elektronski rečnički portal *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, koji obuhvata opšti rečnik i veliki broj specijalnih rečnika, čineći rečnike dostupnim širokim masama kroz digitalizaciju turskog leksičkog nasleđa i bogatstva, opravdava svoju ulogu u borbi za očuvanje turskog jezika i brigu o njemu.

Nakon što su istaknute prednosti elektronskih u odnosu na tradicionalne štampane rečnike, zaključuje se da je struktura rečnika, kao i leksikografska obrada u digitalnim rečnicima TDK prilagođena prosečnom korisniku (prvenstveno izvornim govornicima) i potrebama savremenog doba, pod kojima se podrazumeva dostupnost, tačnost, kao i brz i jednostavan pristup traženim informacijama. Kao alat za istraživanje jezika, uprkos manjim nedostacima, ovi rečnici svakako služe kao relevantni i referentni leksikografski izvori za naučnike, prosvetne radnike, prevodioce, lektore i druge korisnike koji imaju razvijenu rečničku kompetenciju. Višestruki je značaj ovih rečnika i u nastavi i učenju turskog jezika kao stranog. Osposobljenost učenika i studenata za korišćenje rečnikâ povezana je sa veštinom razumevanja različitih tipova tekstova, a primena elektronskih rečnika u nastavi omogućava učenicima i studentima bolje upoznavanje sa leksičkim fondom, istovremeno podstičući istraživanje turske leksike.

U daljem razvoju turske elektronske leksikografije otvara se prostor za unapređivanje kako sadržaja tako i funkcionalnosti elektronskih rečnika u vidu pružanja opcija detaljne ili napredne pretrage, davanja antonima i sinonima, preciznijeg navođenja izvora kod primera navođenjem naziva dela i broja stranice, zatim u vidu obogaćivanja sadržaja članka zvučnim i video-materijalima, grupisanja odrednica prema različitim kategorijama, davanja istorijata pretrage, statističkih podataka, kreiranja naprednog dizajna, navođenja datuma ažuriranja članka i dr. Pišući upravo o raznovrsnim mogućnostima razvoja digitalnih rečnika usmerenih ka, pre svega, njihovoj funkcionalnosti, I. Sari (2021) nudi brojne metaleksikografske upute, dok posebno ukazuje na potrebu za kreiranjem obratnog rečnika turskog jezika u digitalnom obliku, koji je od izuzetnog značaja za lingvističke studije, a koji bi mogao da promeni tok naučnih istraživanja (SARI 2021: 95). Posmatrajući relaciju rečnik – korisnik, E. Boz naglašava ulogu metaleksikografije u izradi rečnika i navodi da bi za potrebe naprednih rečnika leksikografi trebalo da, uz pomoć nauke, utvrde profil i potrebe korisnika, te da ih konstantno prate i ažuriraju (Boz 2015: 50). A kada je u pitanju (ne)ograničenost prostora, isti autor ističe da je u elektronskim rečnicima konačno moguće pružiti korisniku odgovarajuće primere za sve semantičke realizacije leksema (Boz 2020: 5).

Status leksikografije kao posebne discipline u turskoj lingvistici učvrstio se u poslednjim godinama, a savremena turska leksikografija vidno je napredovala. To potvrđuje veliki broj stručnih naučnih radova, seminara i kongresa, a zasigurno i rad i postignuti rezultati u oblasti elektronske leksikografije. Imajući u vidu sve navedeno, može se zaključiti da su mogućnosti daljeg razvijanja i oblikovanja sadržajnijih i funkcionalnijih elektronskih rečnika u okviru primenjene leksikografije nebrojene, što bi nadalje nesumnjivo uslovalo i šira istraživanja na polju metaleksikografije.

Literatura

- AKALIN, Şükrü Halûk (2021). Elektronik Sözlük Bilimi ve Türk Dil Kurumunun e-Sözlükleri. Hatice Yazıcı Malkoç (ur.), *Hamza Zulfikar Armağanı* (str. 69–85). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKYILDIZ AY, Didem (2017). Tarama Sözlüğü: Sözlükbilimi İlkeleri Çerçevesinde Betimsel ve Eleştirel Bir Değerlendirme. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 56, 1–22.
- AKYILDIZ AY, Didem (2022). Türkiye’de Sözlükbilimi ile İlgili Araştırmalar-Bibliyografya Denemesi (2016-2021). *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 9, 768–795.
- Boz, Erdoğan (2015). Kullanıcı ve Sözlük İlişkisi. *ERDEM İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 69, 41–52.
- Boz, Erdoğan (2020). Çevrimiçi Genel Sözlüklerde Tanım. *Dilbilim Dergisi – Journal of Linguistics*, 34, 1–14.
- EMİNOĞLU, Emin (2010). *Türk Dilinin Sözlükleri ve Sözlükçülük Kaynakçası*. Sivas: Asistan Yayınevi.
- RISTIĆ BOJANIĆ, Smiljana (2015). Pitanja pravopisa savremenog turskog jezika. *Komunikacija i kultura online*, 6(6), 82–101.

- SARI, İsa (2021). Sözlükçülükte Dijital Dönüşüm ve Türkçenin Çevrim İçi Genel Sözlükleri İçin Bazı Geliştirme Önerileri. Nurtaç Ergün Atbaşı, Koray Üstün (ur.), *Hacettepe Türkoloji 50. Yıl Armağanı* (str. 77–95). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- ŠIPKA, Danko (2006). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska.
- TEODOSJEVIĆ, Mirjana (1995). *Jezik Fazila Husnija Daglardže s osvrtom na pokret jezičkog purizma u Turskoj*. Beograd: Filološki fakultet.
- USTA, Halil İbrahim (2010). Sözlükçülük ve Sözlük Araştırmacılığı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 92–101.
- *
ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна (2014). Развој практичне и теоријске лексикографије. У: Рајна Драгићевећ (ур.), *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси* (стр. 9–26). Београд: Филолошки факултет.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка (2004). *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Leksikografski izvori

- AYVERDİ, İlhan (2016). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- DOĞAN, D. Mehmet (2011). *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Yazar Yayınları.
- Internet stranica jezičkog društva „Dil Derneği” <www.dildernegi.org.tr>. [15. 5. 2024]
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali (2012). *Türkçe Sözlük*. Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- Rečnički portal „Kubbealtı”: <www.kubbealti.org.tr>. [16. 5. 2024]
- Rečnički portal TDK: <www.sozluk.gov.tr>. [20. 8. 2024]
- TBKKS: *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü* (2015). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (2005). Ankara: Dil Derneği Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Smiljana Ristić Bojanić

Contemporary Turkish Lexicography as Exemplified Within the Electronic Dictionaries of the Turkish Language Association

(Summary)

The Turkish Language Association, founded in 1932, is a linguistic and lexicological institution dedicated to studying the Turkish language and implementing language reforms. Over the years, it has continued its work on standardizing and systematically studying the Turkish language. In the field of lexicography, various branches of the Association oversee the creation of both general and specialized dictionaries of the Turkish language. With the advent of modern technology, we are witnessing the rapid development of electronic lexicography. It is evident that dictionary users are increasingly turning to online dictionaries rather than traditional printed ones. This shift requires that modern lexicography adapts to the changing needs of society, emphasizing availability, mobility, adaptability, directness, speed of search, and the inclusion of diverse multimedia content. The first electronic dictionaries of the Turkish language appeared in the early 21st century as digitized versions of traditional dictionaries. Subsequently, the practice of creating dictionaries directly in electronic form was established. The Turkish Language Association's electronic online dictionaries are available on the specialized dictionary portal sozluk.gov.tr, designed for open access use by researchers and the general public. This portal allows simultaneous searches across various dictionaries, including general and specialized ones (such as the general dictionary of modern Turkish, etymological, dialectological, and phraseological dictionaries, as well as numerous terminological dictionaries). This has created an important corpus for comparative research of the Turkish lexicon and for various scientific, educational, and other purposes. The advantages of electronic dictionaries over traditional printed ones are clear. The structure and lexicographical processing in the Association's digital dictionaries are tailored to the average user (primarily native speakers) and the needs of the modern age, ensuring availability, accuracy, and quick and easy access to the requested information. Despite minor shortcomings, these dictionaries serve as relevant and major lexicographic sources for scientists, educators, translators, proofreaders, and other users with developed lexicographic competence. Their significance is also manifold in teaching and learning Turkish as a foreign language. In conclusion, the status of lexicography as a special discipline in Turkish language studies has strengthened in recent years. Turkish lexicography has made significant progress, as evidenced by numerous expert scientific works, seminars, congresses, and particularly the achievements in electronic lexicography. The potential for further development and design of electronic dictionaries within applied lexicography is vast, promising broader research in the field of metalexicography.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41'374(082)
811.163.41'373(082)
81'374(082)

ЛЕКСИКОГРАФСКИ сусрети (1 ; 2024 ; Београд)

Модерни речници у функцији просечнога корисника: стари проблеми, савремени правци и нови изазови [Електронски извор] : тематски зборник радова с међународнога научног скупа, одржаног од 27. до 29. маја 2024. на Филолошком факултету Универзитета у Београду, Београд, Србија / Лексикографски сусрети, 1 ; уређивачки одбор Јелена Бакалуца ... [и др.] ; главни уредник Саша Марјановић. - Београд : Универзитет - Филолошки факултет, 2024 (Београд : МАБ). - 1 електронски оптички диск (CD-ROM) : текст, илустр. ; 12 cm. - (Едиција Лексикографски ступци)

Системски захтеви : Нису наведени. - Насл. са насловног екрана. - На спор насл. стр.:
Modern dictionaries in the service of the average user: old problems, contemporary trends, and new challenges : thematic proceedings of the international scientific conference, held from May 27 to 29, 2024 at the Faculty of philology, University of Belgrade, Belgrade, Serbia / Lexicographic encounters, 1. - Текст ћир. и лат. - Текст штампан двостубачно. - Тираж 10. - Стр. 13-17: Уводна реч / уређивачки одбор Јелена Бакалуца ... [и др.]. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Резимеи на енгл. језику уз сваки рад.

ISBN 978-86-6153-758-5

1. Гл. ств. насл.

а) Српски језик -- Лексикографија -- Зборници б) Српски језик -- Лексикологија -- Зборници в) Лексикографија -- Зборници

COBISS.SR-ID 160245001

